

แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ.1930-1955

โดย
นายยิ่งยศ บุญจันทร์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร
ค.ศ.1930-1955

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE CONCEPT OF NATION AND NATIONALIST MOVEMENTS OF THE KHMER
INTELLECTUALS, 1930-1955

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (HISTORY)
Department of HISTORY
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2018
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของ
ปัญญาชนเขมร ค.ศ.1930-1955
โดย ยິงยศ บุญจันทร์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. ชุติพร วิรุณหะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

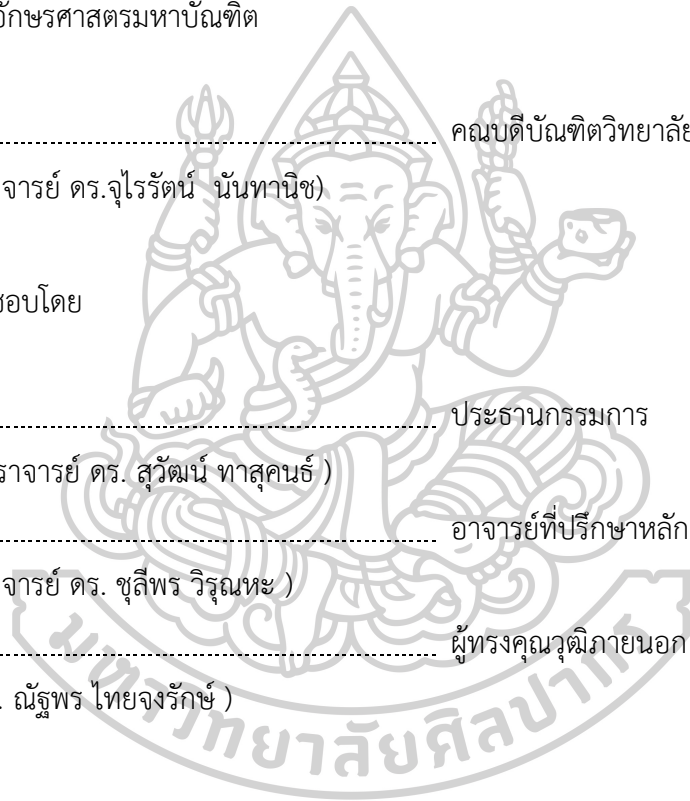
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒน์ ทาสุนธ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชุติพร วิรุณหะ)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(อาจารย์ ดร. ณิชพร ไทยจรงค์)

58205206 : ประวัติศาสตร์ แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์กัมพูชา, ปัญญาชนเขมร, สำนักถึงความเป็นชาติ, พระสงฆ์เขมรกับการอนุรักษ์พุทธศาสนา ภาษา และ วรรณกรรม, การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร, การเรียกร้องเอกราชของกัมพูชา

นาย ยิ่งยศ บุญจันทร์: แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ.1930-1955 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. ชูสิทธิ์ วิรุณหะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ ประการแรกต้องการศึกษากระบวนการทางความคิดและการแสดงออกทางความคิดของปัญญาชนเขมร เพื่อเพิ่มเติมความรู้จากผลงานการศึกษาที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญกับรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสในฐานะผู้มีบทบาทในการสร้างสำนักถึงความเป็นชาติของกัมพูชา โดยจะพิจารณามุมมองเกี่ยวกับ “ความเป็นชาติเขมร” ในสำนักหรือพรรคชนของปัญญาชนเขมร ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับรากฐานทางความคิดของคนเขมรที่ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ประการที่สอง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการศึกษาความแตกต่างทางความคิดและความแตกต่างในวิธีการที่ปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช เพื่อทำความเข้าใจว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของปัญญาชนกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นในสภาวะการณ์และปัจจัยอะไร

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าฝรั่งเศสดำเนินนโยบายจัดระบบการศึกษาแบบใหม่แก่ชาวเขมรเพื่อตอบสนองต่อความต้องการแรงงานที่มีการศึกษา แต่ด้วยธรรมเนียมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ประกอบกับภาระทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งกับชาวเวียดนามและชาวจีน ทำให้ชาวเขมรเลือกส่งบุตรหลานเข้าเรียนที่วัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการสอน ทำให้ฝรั่งเศสหันมาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนวัดพร้อมกับปฏิรูปการศึกษาแก่คณะสงฆ์เพื่อลดอิทธิพลของสยามและสร้างกลุ่มพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถสำหรับการสอนโรงเรียนวัดแบบใหม่ในแบบที่ฝรั่งเศสต้องการและควบคุมได้ แต่การจัดการศึกษาแบบใหม่ส่งผลที่ฝรั่งเศสไม่ได้คาดคิด กล่าวคือทำให้พระสงฆ์ก้าวเข้ามามีบทบาทในฐานะผู้เคลื่อนไหวด้านชาตินิยมควบคู่กับกลุ่มปัญญาชน ประเด็นที่น่าสนใจคือการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ไม่ได้เกิดขึ้นจากแนวคิดทางการเมือง แต่เกิดจากความต้องการธำรงรักษารากฐานทางวัฒนธรรมของเขมร อันได้แก่ พุทธศาสนา และภาษา-วรรณกรรมเขมร จึงแสดงให้เห็นว่าสำนักถึงความเป็นชาติของชาวเขมรนั้น ไม่ได้เกิดจากการผลักดันของฝรั่งเศสแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกิดจากความสืบทอดของการเพาะบ่มสำนักถึงความเป็นชาติที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้สึกดังกล่าวต่อสังคม

ในส่วนของการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมรระหว่าง ค.ศ. 1930-1955 นั้น สามารถแบ่งการเคลื่อนไหวออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะแรก ตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940 เป็นระยะของการเคลื่อนไหวทางความคิดที่มุ่งเน้นการอภิปรายปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมกัมพูชาจากนโยบายของอาณานิคม ปรากฏใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือการเคลื่อนไหวทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งพบว่าพระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์และธำรงรักษาภาษา-วรรณกรรม ลักษณะต่อมาคือการเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการปลุกจิตสำนึกแก่ประชาชนผ่านสื่อสิ่งพิมพ์นำโดยปัญญาชนที่เป็นผลผลิตจากการจัดการศึกษาแบบใหม่ ระยะต่อมาคือ ระหว่าง ค.ศ. 1940-1945 ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และสภาพการณ์ในประเทศส่งผลให้ปัญญาชนและพระสงฆ์พัฒนาความคิดที่ได้เพาะบ่มจากช่วงเวลาก่อนหน้าไปสู่การเรียกร้องเอกราช และระยะสุดท้ายคือ ระหว่าง ค.ศ. 1945-1955 ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด ฝรั่งเศสกลับเข้ามาปกครองดินแดนอีกครั้ง ระยะนั้นนอกจากเป็นช่วงของการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชแล้ว ยังเป็นช่วงของการแย่งชิงความเป็นผู้นำในการขับเคลื่อนเอกราชระหว่างพรรคการเมืองกลุ่มต่าง ๆ และกลุ่มเขมรอิสระ ส่งผลให้เกิดความแตกแยกและภาวะไร้เสถียรภาพทางการเมือง เปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำทางการเมืองใน ค.ศ. 1955 ซึ่งการควบคุมอำนาจทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทำให้การเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองอื่นเป็นไปอย่างจำกัด จึงยุติการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรไปชั่วคราว

58205206 : Major (HISTORY)

Keyword : History of Cambodia, Khmer Intellectuals, Khmer National Consciousness, Khmer Sangha and the Preservation of National Language and Literature, Nationalist Movement of the Khmer Intellectuals, Cambodia Struggle for Independence

MR. YINGYOT BOONCHANT : THE CONCEPT OF NATION AND NATIONALIST MOVEMENTS OF THE KHMER INTELLECTUALS, 1930-1955 THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR CHULEEPORN VIRUNHA

This thesis has two main aims, the first is to study Khmer intellectuals' thought process and the manifestation of their thinking in order to augment existing bodies of work that normally give precedence to the role of French Colonial Government in developing khmer national consciousness. The study will attempt to examine the sense of "khmerness" from the khmer intellectuals' point of view. This will highlight a continuity in the fundamental belief of the Khmer. Secondly, this thesis aims at studying different aims and approaches used by various groups of khmer intellectual in the struggle for independence. This will enable a better understanding on the circumstances and factors upon which the success or failure of various intellectual groups depended.

Study's results indicate that the French organized modern system of education for the Khmer to serve the need for educated manpower. However, because of the adherence to traditional practice as well as economic burden and resentment toward the Vietnamese and the Chinese, the Khmer preferred to send their offspring to Buddhist temple schools taught by the sangha. This compelled the French to reform both temple schools and the sangha's education in order to lessen Siamese influence and to create a new group of educated sangha who would be teaching in the reformed temple schools under French's control and in a way that the French wanted. The scheme, however, produced results that the French did not quite anticipate, for it was responsible for the sangha's involvement in the khmer nationalist movement together with other intellectuals. The interesting issue here is that sangha's movement arose less out of political concept than the need to preserve Khmer cultural roots, - Buddhism, language and literature-, thus suggesting that the rise of Khmer national consciousness was not propagated totally by the French. Rather, it connected with continued awareness within Khmer society of its own cultural identity and the sangha's important role in the dissemination of such cultural awareness.

For the nationalist movement of khmer intellectuals during 1930-1955, this can be divided into 3 phases. The first period from the 1930s to the beginning of the 1940s was the period in which khmer consciousness was developed, characterized by the debate on Cambodia's problems arising from French colonial policies. The movement were twofold, the first was a cultural movement, with progressive elements within the sangha active in maintaining the purity of Buddhism and preserving Khmer language and literature. The French-educated khmer intellectuals, on the other hand, called for political participation and attempted to create awareness through written media. The second period was during the second world war (1940-1945) when circumstances during wartime transformed existing cultural and nationalist awareness into a goal of independence. After the second world war and with the French's return to Indochina, the khmer independent movement was in full swing. However, it was also a period where different opinions, aims and methods of struggle of various groups became apparent, between various political parties as well as the Free Khmer Movement. The disunity and subsequent political instability ushered the political control of King Norodom Sihanouk in 1955, thus temporarily halted the roles of the khmer intelligentsia.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความกรุณาของรองศาสตราจารย์ ดร.ชูลีพร วิรุณหะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่เอาใจใส่ผู้ศึกษาตั้งแต่ครั้งยังเรียนรายวิชาทั่วไปให้พัฒนาประเด็นที่สนใจนำมาสู่การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อีกทั้งยังสละเวลาให้คำแนะนำในด้านแนวคิด การวิเคราะห์ รวมถึงการปรับปรุงและตรวจสอบรายละเอียดด้วยความเมตตา ตลอดจนยังมีส่วนสนับสนุนการเก็บข้อมูลที่ประเทศกัมพูชาซึ่งผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณและระลึกถึงพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ ทาสุนทร์ ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.ณัฐพร ไทยจงรักษ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่สละเวลาและกรุณาให้คำแนะนำอันมีประโยชน์ โดยเฉพาะข้อมูลที่มีค่ายิ่งจากหลักฐานฝรั่งเศสซึ่งทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง อาจารย์ผู้สอนภาษาเขมรตั้งแต่ระดับปริญญาตรีที่ให้ความรู้ด้านภาษาซึ่งผู้ศึกษาได้ใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์สัญญาชัย สุวังบุตร และศาสตราจารย์อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์ สำหรับคำแนะนำในการทำงาน ตลอดจนการสนับสนุนด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธีรา อภิญาเวศพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสทกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรพร ภูพงษ์พันธ์ อาจารย์สุภาภรณ์ อัสวไชยชาญ และคณาจารย์ที่ติดตามความก้าวหน้าในการเขียนวิทยานิพนธ์และให้กำลังใจเสมอมา

ขอขอบพระคุณภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรที่ได้เสนอชื่อผู้ศึกษาให้รับทุนภายในประเทศระดับปริญญาโท-ปริญญาเอก โครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) รุ่นปีการศึกษา 2558 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) พร้อมกันนี้ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาที่มอบทุนการศึกษาตลอดหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตและทุนสำหรับเพิ่มพูนความรู้และค้นคว้าข้อมูล ณ ประเทศกัมพูชาแก่ผู้ศึกษา

ขอขอบพระคุณคุณเอี้ย เนียร์ ผู้อำนวยการบรรณสถานชาติกัมพูชา ตลอดจนเจ้าหน้าที่ที่ให้ความช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อด้านข้อมูล และอำนวยความสะดวกในการสืบค้นเอกสาร พร้อมกันนี้ขอขอบคุณคุณกัลยรัตน์ ฉิมกุล (พี่ปิงปอง) ผู้จัดการโรงแรม Zing Phnom Penh กัลยาณมิตรที่ช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาของการเก็บข้อมูลที่ประเทศกัมพูชา ขณะเดียวกันขอขอบคุณคุณฉัตรกมล ปิยจารุพร และคุณพรพิมล วัฒน มิตรที่เสมอเหมือนญาติผู้ร่วมเดินทางไปเก็บข้อมูลที่ประเทศกัมพูชาถึงสองครั้ง คุณพิมพ์ธิดา นักพ็อน กัลยาณมิตรผู้ช่วยเหลือในการถ่ายทอดภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย คุณอาลิษา ธนวงศ์กร มิตรผู้รับฟังปัญหา รวมถึงกำลังใจจากคุณครูรัตนมา มั่งสุข คุณแม่อารีย์ แก่นพล และคุณแม่จุฑามาศ ทรัพย์เงินทอง ตลอดจนรุ่นพี่ รุ่นน้อง และเพื่อน ๆ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ อีกทั้งเพื่อนคนสำคัญ ได้แก่ คุณจีบ คุณพี คุณเอม คุณพิมพ์ และอาซัน

ท้ายที่สุดผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อประวิทย์ บุญจันทร์ และคุณแม่จันทร์ฉาย บุญจันทร์ ผู้เป็นดังพรหมของบุตร สูงยิ่งด้วยพระคุณและสูงสุดในชีวิต ผู้ให้ความรักและความห่วงใยอันบริสุทธิ์ รวมถึงยังให้การสนับสนุนผู้ศึกษาด้วยความเข้าใจ พร้อมกันนี้ขอขอบคุณคุณพนิดา โนใจ ผู้เป็นแรงใจและกำลังใจทุกเมื่อเชื่อวัน ผู้ซึ่งอดทนอยู่เคียงข้างผู้ศึกษาอย่างเข้าใจทั้งในยามสุขและยามทุกข์อย่างใกล้ชิดจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้โดยสมบูรณ์

ยิ่งยศ บุญจันทร์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ.....	12
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	12
2. ทบทวนวรรณกรรม.....	26
3. วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	36
4. ขอบเขตของการศึกษา.....	37
5. วิธีการศึกษา.....	38
6. แหล่งข้อมูล.....	39
7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	39
8. ข้อตกลงเบื้องต้น.....	40
บทที่ 2 ปัญญาชน-พระสงฆ์หัวก้าวหน้าเขมร : การก่อกำเนิดและรากฐานความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติ.....	45
1. สังคมกัมพูชา ก่อนจัดตั้งสถาบันการศึกษาแบบใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างพุทธศาสนากับภาษา-วรรณกรรม.....	49
2. การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศส : กำเนิดปัญญาชน.....	52
3. การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่แก่พระสงฆ์เขมร.....	77
4. บทสรุป.....	92

บทที่ 3 การแสดงออกทางความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติของพระสงฆ์และปัญญาชนเขมร ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940.....	94
1. ปัจจัยผลักดันที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวทางความคิด ของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนเขมร.....	97
1.1 การควบคุมอำนาจการปกครองและการผูกขาดทางการเมืองของฝรั่งเศส.....	98
1.2 อิทธิพลของชาวต่างชาติและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ.....	104
1.3 ดินแดนที่หายไป : เส้นเขตแดนที่ถูกกำหนดเพื่อผลประโยชน์ของอาณานิคมฝรั่งเศส ..	113
1.4 การเข้ามาของวัฒนธรรมต่างประเทศ.....	119
2. พระสงฆ์หัวก้าวหน้ากับการพัฒนาและปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940.....	127
2.1 การปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ของฝ่าย “ธรรมใหม่”	127
2.2 การดำรงรักษาภาษา-วรรณกรรมเขมร	149
3. การเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรกลุ่มสามัคคี (Krum samaki) กับสมาชิกรูปธรรมบาลีบัณฑิต (The Buddhist Institute).....	167
4. บทสรุป	183
บทที่ 4 การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1940 – 1945.....	185
1. สภาพการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สัมพันธ์กับกัมพูชา.....	185
2. กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941 (Franco-Thai War, 1940-1941 A.D.).....	189
3. สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 (Umbrella War or Umbrella Demonstration, 1942).....	206
4. การเข้ายึดอำนาจของญี่ปุ่นและการประกาศเอกราชของราชอาณาจักรกัมพูเจีย (Kingdom of Kampuchea) มีนาคม-ตุลาคม ค.ศ. 1945	210
5. บทสรุป	224
บทที่ 5 การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชของกัมพูชา ค.ศ. 1945-1955 ความสำเร็จและความล้มเหลวของกลุ่มชาตินิยมปัญญาชน	226

1. พรรคการเมืองกัมพูชากับการเรียกร้องเอกราช.....	227
1.1 ข้อตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) ระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา วันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1946 ก้บการก่อตั้งพรรคการเมือง.....	227
1.2 การเลือกตั้งสมาชิกสมัชชาแห่งชาติหรือสภาธรรมนุญ ค.ศ. 1946	233
1.3 รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ค.ศ. 1947	235
2. การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระ (Khmer Issarak ; Khmer Freedom Fighter)..	240
2.1 จุดเริ่มต้นของขบวนการเขมรอิสระ	241
2.2 การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระหลังสงครามโลกครั้งที่ 2.....	244
2.3 ความร่วมมือระหว่างขบวนการเขมรอิสระกับขบวนการเวียดนามห์.....	251
2.4 ความแตกแยกของขบวนการเขมรอิสระ.....	255
3. ความล้มเหลวของกลุ่มชาตินิยมกัมพูชาในการเรียกร้องเอกราช ค.ศ. 1947-1952	259
3.1 ภาวะไร้เสถียรภาพทางการเมืองในระบอบรัฐสภา	259
3.2 การเจรจาเอกราช 50 เปอร์เซ็นต์ (fifty percent independence) วันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1949	264
3.3 การเลือกตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ วันที่ 9 กันยายน ค.ศ. 1951	267
4. พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุกับการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช.....	271
4.1 ราชสงครามภาพเพื่อเอกราช (Royal Crusade for Independence).....	271
4.2 แผนการสีหนุ (Pan Sihanouk)	277
4.3 ซโยพระบิดาเอกราช ซโยเอกราชกัมพูชา	280
4.4 แผนปฏิบัติการสามัคคี (Samakki) ก้บการสร้างความเป็นกัมพูชา	285
4.5 การลงประชามติ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955.....	290
5. บทสรุป	292
บทที่ 6 บทสรุป.....	295
รายการอ้างอิง	302

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 เทียบพยัญชนะเขมร – ไทย.....	42
ตารางที่ 2 เทียบสระจมเขมร – ไทย.....	42
ตารางที่ 3 เทียบสระลอยเขมร – ไทย.....	44
ตารางที่ 4 ตัวอย่างจำนวนนักเรียนในโรงเรียนประจำชุม ค.ศ. 1930.....	59
ตารางที่ 5 จำนวนนักเรียนอนุวิทยาลัยพระศรีสุวัถ์ ค.ศ. 1913 – 1930.....	62
ตารางที่ 6 จำนวนโรงเรียนวัด ค.ศ. 1931 – 1952.....	75

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัญญาชนเขมร (Khmer Intellectual)¹ เป็นคนกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมกัมพูชาจากกระบวนการทำให้ทันสมัย (Modernization) โดยเฉพาะจากการจัดการศึกษาของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีน ทั้งนี้ ฝรั่งเศสเริ่มให้ความสนใจในการจัดการศึกษาแก่ชาวเขมรหลังจากเข้าปกครองกัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาเมื่อ ค.ศ. 1863 โดยเริ่มจัดตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกขึ้นใน ค.ศ. 1873 อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกการให้การศึกษาแก่ชาวเขมรจำกัดอยู่ในระดับประถมศึกษาหรือระดับพื้นฐานเป็นหลัก สำหรับการศึกษาในระดับสูงกว่านั้น ฝรั่งเศสมีเป้าหมายเพียงเพื่อฝึกชาวเขมรให้เป็นล่ามและพนักงานไปรษณีย์-โทรเลขเพื่อใช้เป็นคนกลางในการสื่อสารระหว่างผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสกับชาวเขมร ดังเห็นได้จากการจัดตั้งวิทยาลัยล่าม (Collège d'interprètes) ขึ้นที่กรุงเทพมหานครใน ค.ศ. 1885 รวมถึงการจัดตั้งโรงเรียนล่ามขึ้นอีก 3 แห่งที่กำปอต กำปงชนัง และกระแจะ²

ในช่วงสี่ทศวรรษแรกหลัง ค.ศ. 1873 การจัดการศึกษาในกัมพูชาพัฒนาอย่างล่าช้าและไม่ได้ส่งผลต่อชาวเขมรในวงกว้าง โรงเรียนที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้นยังคงมีจำนวนน้อยและส่วนมากตั้งอยู่เฉพาะเขตเมืองใหญ่ แต่ข้อจำกัดที่สำคัญกว่านั้นคือมีอยู่ 2 ประการ ประการแรก การจัดการศึกษาของฝรั่งเศสนั้นเป็นเพียงการศึกษาระดับพื้นฐาน ทำให้บรรดาเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงเดิมของกัมพูชานิยมส่งบุตรหลานไปศึกษาที่เวียดนามหรือฝรั่งเศสซึ่งมีระบบการศึกษาที่ดีและมีระดับการศึกษาที่สูง

¹ ปัญญาชน (Intellectual) เป็นคำที่บัญญัติขึ้นในภาษาไทยมีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ว่า หมายถึง คนที่มีความรู้หรือความฉลาดอันเกิดแต่การเรียนมามาก ตรงกับคำในภาษาเขมรในว่า **អ្នកចេះ** [อ่านว่า อุนัก เจาะส์ : คำแปล ผู้ที่มีความรู้] (พจนานุกรมเขมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2, 5th ed. (พจนมแปล: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1967), 1854. **វិចិត្រក្រុមខ្មែរភាគទី ១ ភាគទី ២**, បោះពុម្ពត្រាទី ៥ (ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត, ១៩៦៧), ១៨៥៤.) พบว่าเป็นผลกระทบอันเกิดจากการประกาศแผนพัฒนาการศึกษาแห่งอินโดจีน ค.ศ. 1918 ซึ่งผลักดันให้ชาวเขมรต้องเข้ารับการศึกษาซึ่งก่อให้เกิดคนที่มีความรู้แบบสมัยใหม่หรือปัญญาชน

² จิบัติ บัวคำศรี, “เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 25.

กว่า และประการที่สอง ได้แก่ การที่โรงเรียนที่ฝรั่งเศสจัดตั้งในกัมพูชาที่นั้นเปิดรับนักเรียนชาวเวียดนามและชาวจีนด้วย ทำให้ชาวเขมรซึ่งไม่ต้องการให้ลูกหลานเรียนปะปนกับชาวเวียดนามหรือชาวจีนเลือกที่จะส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนวัดตามเดิม ดังมีหลักฐานปรากฏว่าโรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกที่เปิดสอนใน ค.ศ. 1873 นั้น นักเรียนส่วนใหญ่เป็นชาวเวียดนาม³ สอดคล้องกับงานศึกษาของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสซึ่งระบุว่าในจำนวนผู้ที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้ประมาณ 100 คน มีชาวเขมรเพียง 8 คน เท่านั้น และแม้ว่าใน ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสจะยกฐานะโรงเรียนดังกล่าวขึ้นเป็นวิทยาลัยแห่งรัฐอารักขา (Collège du Protectorat) แต่นักเรียนส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาวเวียดนามและชาวจีน⁴ ลักษณะดังกล่าวยังเกิดขึ้นในโรงเรียนแบบฝรั่งเศสที่จัดตั้งขึ้นใหม่อีกสามแห่งในกำปอต ไพรแวง และตาแก้วอีกด้วย

การพัฒนาการศึกษาที่ล่าช้าของฝรั่งเศสผลักดันให้ชนชั้นสูงในกัมพูชาที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศและเข้าสู่ระบบราชการของอาณานิคมในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้แก่ พระองค์มจจะสีสูวัตต์ถีมูนิงค์ (Sisowath Monivong: ครองราชย์ ค.ศ. 1928-1941) ออกญาวัชรเวียงชัย (จวน) เริ่มเรียกร้องให้มีการจัดการศึกษาที่เหมาะสมแก่ชาวเขมร ประกอบกับความต้องการบุคลากรพื้นเมืองเพื่อเข้าทำงานในระบบราชการของอาณานิคมที่เพิ่มขึ้น ฝรั่งเศสจึงประกาศแผนการจัดการศึกษาแห่งอินโดจีนใน ค.ศ. 1918 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญอันก่อให้เกิดกลุ่มคนที่มีการศึกษาอีกกลุ่มหนึ่งนอกเหนือจากชนชั้นสูงของกัมพูชาที่ได้รับการศึกษาจากฝรั่งเศสและเวียดนามดังกล่าวมาแล้ว นั่นคือกลุ่มปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาภายในกัมพูชา

หลัง ค.ศ. 1918 ปัญญาชนเขมรที่ผ่านระบบการศึกษาภายในของกัมพูชาแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก คือกลุ่มผู้ที่ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนแบบฝรั่งเศส (ภาษาที่ใช้สอนคือภาษาฝรั่งเศส) โรงเรียนแบบฝรั่งเศสในกัมพูชาแบ่งเป็นระดับประถมศึกษาขั้นต้นและขั้นสมบูรณ์รวม 6 ปี และระดับมัธยมศึกษาขั้นต้นและขั้นสมบูรณ์รวม 7 ปี⁵ จนถึง ค.ศ. 1921 มีโรงเรียนที่เปิดสอนถึง

³ Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development," (Ph.D. Thesis, University of London (School of Oriental and African Studies), 1998), 66.

⁴ Alain Forest, *Le Cambodge et la Colonisation Française: Histoire d'une Colonisation sans Heurts (1897-1920)* (Paris: L'Harmattan, 1980), 150-151.

⁵ โรงเรียนแบบฝรั่งเศสแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับประถมศึกษา (Primary Education) แบ่งเป็น 2 ช่วงชั้น คือประถมศึกษาขั้นต้น หลักสูตร 3 ปี และประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์ หลักสูตร 3 ปี และระดับมัธยมศึกษา (Secondary Education) แบ่งเป็น 2 ช่วงชั้น คือ มัธยมศึกษาขั้นต้น หลักสูตร 4 ปี และมัธยมศึกษาขั้นสมบูรณ์ หลักสูตร 3 ปี ประกอบด้วยโรงเรียนพื้นเมือง-ฝรั่งเศสประเภทต่าง ๆ 4 ประเภท คือ โรงเรียนประจำมุม (L'École de Khum) โรงเรียนประถมศึกษาขั้นต้นประจำซิมท์ (L'École de

ระดับประถมศึกษาชั้นต้น 43 แห่ง มีนักเรียน 1,638 คน ส่วนโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับประถมศึกษาชั้นสมบูรณ์มี 14 แห่ง มีนักเรียน 3,345 คน และเพิ่มเป็น 18 แห่ง มีนักเรียน 5,838 คน ใน ค.ศ. 1931⁶ ขณะที่โรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษามีเพียง 1 แห่ง คืออนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Collège Sisowath) ซึ่งเปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นต้น มีนักเรียน 229 คน และต่อมาใน ค.ศ. 1933 ฝรั่งเศสยกฐานะขึ้นเป็นวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Lycée Sisowath) และขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1935 นับเป็นสถาบันการศึกษาระดับสูงสุดของกัมพูชาแห่งแรก ต่อมาฝรั่งเศสได้จัดตั้งวิทยาลัยแห่งที่ 2 ขึ้นใน ค.ศ. 1942 เรียกว่าวิทยาลัยพระสีหนุ (Lycée Preah Sihanouk) ตั้งอยู่ที่เขตกำปงจาม นักเรียนรุ่นแรกของวิทยาลัยแห่งนี้ เช่น เขียว สอมพอน (Khieu Samphan) หู โยน (Hou Yuon) อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ต้องการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ยังคงต้องเดินทางไปศึกษาต่อที่เวียดนามหรือฝรั่งเศส ซึ่งยังคงจำกัดเฉพาะเชื้อพระวงศ์ ชนชั้นสูง และสามัญชนที่สามารถสอบแข่งขันชิงทุนได้

กลุ่มที่สอง คือกลุ่มที่ได้รับการศึกษาแบบพื้นเมืองจากโรงเรียนวัดแบบใหม่ (l'École de pagoda) ซึ่งฝรั่งเศสปรับปรุงจากโรงเรียนวัดที่มีอยู่เดิม โดยฝรั่งเศสคัดเลือกพระสงฆ์จากโรงเรียนพุทธบาลีชั้นสูงให้ไปฝึกการสอนแบบใหม่ที่โรงเรียนในเขตกำปอต ใน ค.ศ. 1930 มีพระสงฆ์ที่ผ่านการฝึกการสอนจำนวน 58 รูป และเดินทางกลับไปจัดตั้งโรงเรียนวัดแบบใหม่ขึ้นที่วัดของตน จากรายงานพบว่า ค.ศ. 1931 มีโรงเรียนวัดแบบใหม่จำนวน 101 แห่ง มีนักเรียน 3,332 คน⁷ ทั้งนี้โรงเรียนวัดแบบใหม่ก่อให้เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้แต่พูดภาษาฝรั่งเศสไม่ได้ คนกลุ่มนี้มีจำนวนมากพอสมควรและเมื่อสำเร็จการศึกษามักจะเข้าทำงานในระบบราชการของอาณานิคมเป็นเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย⁸

élémentaire de Khand) โรงเรียนประถมศึกษาชั้นสมบูรณ์ประจำเขต (l'École de plein exercice ou du chef-lieu) และอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Collège Sisowath) ทั้งนี้ การจัดการศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้นยังไม่เกิดขึ้นจนกว่าจะถึง ค.ศ. 1935

⁶ ธิบตี บัวคำศรี, "เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา," 28

⁷ Charles Bilodeau, "Compulsory Education in Cambodia," in *Compulsory Education in Cambodia, Lao and Vietnam* (Switzerland: UNESCO, 1955), 67.

⁸ อภินันท์ สงเคราะห์, "กัมพูชากับปฏิวัติต่อต้านชาวฝรั่งเศส ค.ศ. 1885 – 1954," in "ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ, ed. อรพินท์ คำสอน และคณะ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย "ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (สกว.), 2557), 296.

กลุ่มที่สามซึ่งอยู่ภายใต้กระบวนการจัดการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสด้วยคือกลุ่มพระสงฆ์ ฝรั่งเศสสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งใหม่หรือโรงเรียนบาลีชั้นสูง (École Supérieure de Pali) ใน ค.ศ. 1922 แทนโรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งนครวัด (École supérieure Pali d'Angkor Vatt) ซึ่งปิดตัวไปตั้งแต่ ค.ศ. 1911 พระหวด ตาด บันทึกไว้ว่าการจัดการศึกษาของสถาบันแห่งนี้ยึดถือตามแบบสมัยใหม่ เปิดโอกาสให้ถกเถียงข้อบกพร่องในอดีตที่ผ่านมา และพยายามทำให้หลักสูตรบริสุทธิ์ รู้จักประยุกต์หลักสูตรให้เหมาะสมแก่เวลา⁹ ที่สำคัญการเรียนการสอนในโรงเรียนพุทธิกบาลียังครอบคลุมวิชาสามัญ อาทิ ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ประวัติศาสตร์สมัยโบราณ ความรู้เกี่ยวกับอาณาจักรอินโดจีน เป็นต้น ต่อมาใน ค.ศ. 1930 ฝรั่งเศสยังสนับสนุนให้มีการจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิตย (Institute Buddhist) ขึ้นเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ที่ประชุมคณะสงฆ์ และแหล่งรวบรวมคัมภีร์ทางศาสนา สถาบันดังกล่าวยังมีบทบาทในการตีพิมพ์วรรณกรรมนิทานพื้นบ้าน และพระราชพิธีและประเพณีของราชสำนักอีกด้วย¹⁰

แม้ว่าการจัดตั้งโรงเรียนสงฆ์แบบใหม่และพุทธศาสนบัณฑิตยจะเป็นผลมาจากความมุ่งหมายของฝรั่งเศสที่จะทำให้คณะสงฆ์เขมรหลุดจากครอบงำของคณะสงฆ์ไทย แต่การดำเนินการดังกล่าวได้เปิดพื้นที่สนทนาให้พระสงฆ์สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดกลุ่มพระสงฆ์หัวก้าวหน้า ซึ่งจะมีบทบาทในการมีส่วนร่วมเคลื่อนไหวทางความคิดร่วมกับปัญญาชนเขมรในเวลาต่อมา เป็นต้นว่าพระชวน ณาต (Chuon Nath) พระหวด ตาด (Huot That) พระลวี แอม (Lvi Em) พระแฮม เจียว (Hem Chieu) พระเปียง ชัต (Pang Kat) พระโสทร หาย (Sou Hay) พระอุก เจีย (Uk Chea) และพระเชียว ชัม (Khieu Chum)

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ในสังคมกัมพูชาที่มีความรู้ความสามารถซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคนทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ สามัญชน และพระสงฆ์หัวก้าวหน้า คนกลุ่มนี้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสนทนากันผ่านสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น วิทยาลัยพระสิสุวัตต์และพุทธศาสนบัณฑิตย ดังนั้นตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 1930 เป็นต้นมาจึงพบว่ากลุ่มปัญญาชนเขมรเริ่มมีการแสดงออกทางความคิดและเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องหรือต่อต้านนโยบาย

⁹ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต (ม.ป.ท., 1970), 9 [บุถุ ภัค, **คณฤทธิศรกับขุ้สึสเชตฺร:สขุภค ฺร:สขคฺฉน ฌคค** (n.d., ๑๙๗๐), ๕.]

¹⁰ David P. Chandler, **Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot** (Chiang Mai: Silkworm Books, 1992), 16.

ของฝรั่งเศส¹¹ โดยเฉพาะความไม่พอใจด้านการงานอาชีพซึ่งพบว่าระบบราชการและอาชีพพื้นฐานใน กัมพูชาถูกแย่งชิงโดยชาวเวียดนามและชาวจีน ดังเห็นได้จากในเขตชนบทมีชาวเวียดนามเข้าไปยึด อาชีพเป็นชาวนา คนงานในสวนยางพารา ชาวประมง ช่างไม้ และค้าขาย จากรายงานด้านสถิติ ประชากรของกัมพูชาใน ค.ศ. 1930 พบว่ามีชาวเวียดนามมากถึง 200,000 คน และมีชาวจีนมากกว่า 300,000 คน¹²

การเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนเขมรที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมครั้งแรกคือการออก หนังสือพิมพ์ **นครวัต** [อ่านว่า โนกอวรัต : คำแปล นครวัต (Nagaravatta)]¹³ ใน ค.ศ. 1936 โดยมี เชนง ญ็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) เสิม วา (Sim Var) และบาช ฉิน (Pach Chhoeun) เป็นผู้ดำเนินการ ทั้งสามคนเป็นปัญญาชนแนวหน้าที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสและเป็นสมาชิก พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน จุดยืนของกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์นครวัตคือการเชิดชูชาวเขมร แม้ไม่ได้มี วัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศสแต่ก็คัดค้านการผูกขาดงานราชการของชาว เวียดนามในกัมพูชา การครอบครองธุรกิจของชาวจีน และการที่ชาวเขมรที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ไม่ มีงานทำที่เหมาะสม บทบรรณาธิการยังประณามการขูดรีดดอกเบี้ยของพ่อค้าชาวจีนในเขตชนบทของ กัมพูชา ความล่าช้าของฝรั่งเศสในการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง และการให้เงินเดือนต่ำแก่ ข้าราชการเขมร หนังสือพิมพ์นครวัตจึงได้รับการยกย่องว่าผลักดันให้ชาวเขมรหลุดพ้นจากสภาวะ กึ่งหลักกึ่งตื่น¹⁴ เพราะมีส่วนสำคัญในการแพร่ขยายความคิดเกี่ยวกับความเป็นเขมรและปลุกกระแส เขมรนิยมให้เกิดขึ้น

การเคลื่อนไหวในลักษณะดังกล่าวปรากฏต่อเนื่องจนถึงต้นทศวรรษ 1940 ซึ่งมีปัจจัย ผลักดันใหม่ที่ทำให้ปัญญาชนเขมรเกิดความรู้สึกตื่นตัวทางการเมืองมากยิ่งขึ้น ได้แก่ การพ่ายแพ้ สงครามของฝรั่งเศสต่อเยอรมนีจนต้องทำสนธิสัญญาสงบศึกในวันที่ 10 มิถุนายน ค.ศ. 1940 และ กรณีพิพาทอินโดจีนใน ค.ศ. 1940 – 1941 ระหว่างฝรั่งเศสกับไทยที่ทำให้กัมพูชาสูญเสียเมือง

¹¹ David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 4th ed. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 163.

¹² Willam E. Willmot, *The Chinese in Cambodia* (Hong Kong: Cathay Press, 1967), 30.

¹³ หนังสือพิมพ์นครวัต (Nagaravatta) มียอดจำหน่ายกว่า 5,000 ฉบับต่อเดือน เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนทางความคิดที่สำคัญระหว่างนักวิชาการฝรั่งเศสกับปัญญาชนเขมร ผู้อ่านหนังสือพิมพ์นครวัตคือปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่กรุงพนมเปญ บุณณจันท มลันกษัตินิยมเขมรเน้นย้ำว่าเป้าหมายของหนังสือพิมพ์นครวัต คือการปลุกชาวเขมรให้ตื่น จากสภาพที่หลับใหลให้เท่าทันต่อชาวเวียดนามและชาวจีนที่กุมเศรษฐกิจของประเทศอยู่ (Chandler, *A History of Cambodia*, 199-200.)

¹⁴ Ibid, 199-200.

ศรีโสภณ เมืองพระตะบอง เมืองเสียมเรียบยกเว้นบริเวณนครวัดกับปราสาทบันทายศรี และเมือง
 กำปงธมให้แก่ไทยตามอนุสัญญาโตเกียว (Tokyo Convention) ที่ทำขึ้น ณ กรุงโตเกียว เมื่อวันที่ 9
 พฤษภาคม ค.ศ. 1941¹⁵ สภาการณดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมของกลุ่ม
 ปัญญาชนเขมรและส่งผลต่อการขยายตัวของ การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านฝรั่งเศส ดังปรากฏตัวอย่าง
 การเคลื่อนไหวของปัญญาชนในกรณีเหตุการณ์สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 (Umbrella
 War or Umbrella Demonstration, 1942)¹⁶ ใน ค.ศ. 1942 เมื่อฝรั่งเศสจับกุมพระแหม เจียวทั้งที่
 ไม่ได้ลาสิกขาบทในข้อหาวางแผนก่อการรัฐประหาร ส่งผลให้เกิดการประท้วงจากพระสงฆ์และชาว
 เขมรกว่า 1,000 คน ที่ไม่พอใจต่อการกระทำของฝรั่งเศส นำโดยเซ็ง จ็อก ทัณ และบาช ฌิน กลุ่มผู้
 ประท้วงถูกปราบปรามอย่างรวดเร็ว พระแหม เจียว และบาช ฌิน รวมถึงปัญญาชนกว่าอีก 30 คน
 ถูกจับกุมและตัดสินลงโทษด้วยการจำคุกตลอดชีวิตที่เกาะตรอพาจหรือเกาะปูโล คอนดอร์ (Tralach
 Island or Poulo Condore)¹⁷ ส่วนเซ็ง จ็อก ทัณ หลบหนีการจับกุมและลี้ภัยไปยังประเทศญี่ปุ่น
 นอกจากนั้นยังมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนเขมรใน ค.ศ. 1943 เมื่อฝรั่งเศสต้องการเปลี่ยน
 พญานักษเขมรเป็นอักษรโรมันและยกเลิกปฏิทินจันทรคติมาเป็นปฏิทินสุริยคติ ทำให้เกิดการประท้วง
 จากปัญญาชนเขมรทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ สามัญชน และพระสงฆ์หัวก้าวหน้า นำโดยพระชวัน ฌาต
 (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพุทโธมาจารย์) เนื่องจากตระหนักว่าการกระทำของฝรั่งเศสเป็น
 การทำลายจารีตประเพณี และการยอมรับตัวอักษรโรมันจะทำให้สังคมกัมพูชาเป็นสังคมที่ไม่มี
 ประวัติศาสตร์ ไม่มีคุณค่า ไม่มีจริยธรรม และไม่มีแบบแผนประเพณี¹⁸

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรตั้งแต่กลางทศวรรษ 1930
 จนถึงต้นทศวรรษ 1940 พบว่ามีลักษณะร่วมที่สำคัญคือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านนโยบายบาง

¹⁵ Justin Corfield, *Khmer Stand Up?: A History of the Cambodian Government 1970-1975* (Australia: Monash University, 1997), 3.

¹⁶ สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 (Umbrella War or Umbrella Demonstration, 1942) เกิดขึ้นในช่วงที่
 ทหารญี่ปุ่นเข้ามาตั้งกองกำลังในกัมพูชา เซ็ง จ็อก ทัณ ซึ่งอยู่เบื้องหลังการเดินขบวนกล่าวอ้างในจดหมายที่เขาเขียนถึงผู้ร่วมขบวนการ
 ชาตินิยมว่า เจ้าหน้าที่ระดับสูงของญี่ปุ่นในไซ่ง่อนได้ตกลงในระดับหนึ่งที่จะสนับสนุนด้านการเงินแก่กลุ่มที่เดินขบวนประท้วงฝรั่งเศส
 อย่างไม่รู้ตัว เมื่อฝรั่งเศสใช้ความรุนแรงปราบปรามผู้ชุมนุมซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์ไม่มีอาวุธอื่นมีเพียงร่มจึงใช้เป็นอาวุธ
 ป้องกันตนเองและตอบโต้ฝ่ายฝรั่งเศสจึงเป็นที่มาของชื่อเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่าสงครามร่ม

¹⁷ นโรดมสีหนุ, *อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์จิง ลากูตีวัวร์*, trans. สว่าง วงศ์พัทธ์
 (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารสิน, 2518), 41.

¹⁸ Chandler, *A History of Cambodia*, 208.

ประการของฝรั่งเศส เรียกร้องสิทธิ ความเป็นธรรม และรักษาอัตลักษณ์ของความเป็นชาติเขมร มากกว่าที่จะเป็นการต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชโดยตรง ในแง่นี้ช่วงท้ายของสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อ ญี่ปุ่นเข้าปกครองอินโดจีนของฝรั่งเศสทั้งหมด¹⁹ ในวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1945 จึงถือเป็นจุดเปลี่ยน สำคัญของการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมร เพราะนอกจากส่งผลให้กระแสชาตินิยมขยายตัวมากยิ่งขึ้นในหมู่ปัญญาชนเขมรแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการแตกตัวทางความคิดของปัญญาชนเขมรถึงแนวทาง ในการสร้างชาติกัมพูชาอันนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้และการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส การ เคลื่อนไหวในลักษณะดังกล่าวเริ่มปรากฏเมื่อญี่ปุ่นสนับสนุนให้กัมพูชาประกาศเอกราช เมื่อวันที่ 13 มีนาคม ค.ศ. 1945 และสนับสนุนให้เชิง จ็อก ทัต ซึ่งเดินทางกลับมาจากญี่ปุ่นดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน ในช่วงเวลานี้ปัญญาชนเขมรมีแนวคิดแบ่งเป็น 2 ฝ่าย ระหว่างฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการประกาศเอกราชที่ญี่ปุ่นสนับสนุนกับฝ่ายที่ต้องการให้กัมพูชา มี เอกราชโดยสมบูรณ์ที่นำโดยเชิง จ็อก ทัต

ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้และยุติสงครามในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ฝรั่งเศส กลับเข้ามาใช้อำนาจเหนืออินโดจีนอีกครั้ง พวกเขาจับกุมเชิง จ็อก ทัต และกลุ่มผู้สนับสนุนไปคุมขังที่

¹⁹ ในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1940 ญี่ปุ่นประกาศแผนสถาปนาวงศ์ไทพูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพาซึ่งเป็นการขยาย นโยบายระเบียบใหม่ (New Order in East Asia) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ประกาศไปเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน ค.ศ. 1938 ส่งผลให้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ อินโดจีน พม่า ยองกง มลายู สิงคโปร์ และไทย ถูกดึง เข้าไปมีส่วนร่วมในแผนดังกล่าว (พวงทิพย์ เกียรติสทกุล, *ทางรถไฟสายใต้ในเงาอาทิตย์อุทัย* (นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 3.) ทั้งนี้ ญี่ปุ่นขยายอำนาจเข้ามาในอินโดจีนภายหลังการเจรจาตามสนธิสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างญี่ปุ่นกับ รัฐบาลวิชีของฝรั่งเศส ตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน ค.ศ. 1940 โดยมีสาระสำคัญคือฝรั่งเศสยอมรับความเป็นใหญ่ของญี่ปุ่นในตะวันออกไกล และกองทัพญี่ปุ่นสามารถเดินทางผ่านตั้งเกี่ยวเพื่อเดินทางต่อไปยังจีนโดยเสรี (โจเซฟ บัตติงเจอร์, *ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม*, trans. เพ็ชรี สุมิตร (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), 139.) ต่อมามีการทำข้อตกลงอีกฉบับหนึ่ง ในวันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1940 โดยญี่ปุ่นสามารถคลังทางการทหารในบริเวณทางเหนือของแม่น้ำแดงได้ 6,000 คน และไม่เกิน 25,000 คน ทั่วอินโดจีน ทั้งนี้รัฐบาลวิชียังคงมีอำนาจในการบริหารอินโดจีนอย่างอิสระ ญี่ปุ่นใช้อินโดจีนเป็นเพียงฐานปฏิบัติการเพื่อ สนับสนุนด้านการทหารและเป็นแหล่งผลิตทรัพยากรเท่าที่จำเป็นต่อการทำสงครามเท่านั้น

สถานการณ์สงครามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1944 สหรัฐอเมริกาเป็นฝ่าย ได้เปรียบในการทำสงครามซึ่งเริ่มต้นจากการยึดฟิลิปปินส์คืนจากญี่ปุ่น จากนั้นกองกำลังสหรัฐอเมริกาก็เป็นฝ่ายที่ได้กองทัพญี่ปุ่นใน สมรภูมิต่าง ๆ รวมทั้งในอินโดจีนก็มีข่าวลือว่ากองทัพสหรัฐอเมริกากำลังจะยกพลขึ้นบกในเร็ววัน (สุด จอนเจดลิน, *ประวัติศาสตร์ เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณาจักรฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2544), 169.) ประกอบกับรัฐบาลเฉพาะกาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลชาร์ล อ็องเดร โฌแซ็ฟ มารี เดอ โกล (Charles André Joseph Marie de Gaulle) จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อปลดปล่อยอินโดจีนและเตรียมกองกำลังเพื่อต่อสู้กับ ญี่ปุ่น ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้ญี่ปุ่นเข้ายึดการปกครองในอินโดจีนทั้งหมดในวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1945 ข้าราชกากรใน อินโดจีนเกือบทั้งหมดถูกปลดออกจากตำแหน่ง หน่วยงานความมั่นคงถูกยุบ มีการจับกุมบุคคลประมาณ 750 คน ใน จำนวนนี้ถูก สังหารประมาณ 400 คน (บัตติงเจอร์, *ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม*, 152.)

ฝรั่งเศส การปราบปรามดังกล่าวทำให้ประชาชนเขมรเริ่มต้นตัวทางการเมืองมากขึ้น ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงพยายามเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อให้มอบอำนาจปกครองตนเอง บางส่วนแก่ชาวเขมร ข้อตกลงนี้เรียกว่าข้อตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi)²⁰ ลงนามเมื่อวันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 1946 เปิดโอกาสให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองและจัดการเลือกตั้ง²¹ พรรคการเมืองที่ได้รับการจัดตั้งในกรุงพนมเปญมีหลายพรรคแต่ที่โดดเด่นมี 3 พรรค ได้แก่ พรรคประชาธิปไตยก้าวหน้า (Progressive Democratic Party)²² นำโดยพระองค์มัจจะสันโรดม มงตนา (HRH Prince Norodom Montana) พรรคเสรีภาพ (Liberal Party)²³ นำโดยพระองค์มัจจะสันโรดม นรินนฤต (HRH Prince Norodom Norindeth) และพรรคประชาธิปไตย (Democratic Party)²⁴ นำโดยพระองค์มัจจะสีสุวตต์ อังค์เอง ยุตติวงศ์ (HRH Prince Sisowath Ang Eng Yuthevong) เมื่อมีการจัดการเลือกตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1946 ผลปรากฏว่าพรรคประชาธิปไตยได้เสียงข้างมากถึง 50 ที่นั่ง จาก 65 ที่นั่ง ภายหลังการเลือกตั้งมีการร่างรัฐธรรมนูญและประกาศใช้ใน ค.ศ. 1947 แต่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบัน เพราะนโยบายของพรรคประชาธิปไตยไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของฝรั่งเศส อีกทั้งฝรั่งเศสก็ไม่เต็มใจให้สิทธิปกครองตนเองแก่กัมพูชาอย่างจริงจัง²⁵

²⁰ ธีระ นุชเปียม, “ราชอาณาจักรกัมพูชา,” in *สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน* (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน, 2558), 34.

²¹ *The Cambodian Constitution (1953-1993)*, ed. Raoul M. Jennar (Bangkok: White Lotus, 1995), 35.

²² พรรคประชาธิปไตยก้าวหน้า (Progressive Democratic Party) จัดตั้งโดยพระองค์มัจจะสันโรดม มงตนา พระปิตุลา (ลุง) ของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มีนโยบายอนุรักษนิยม ต้องการสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขโดยชาวเขมรดำเนินการเอง

²³ พรรคเสรีภาพ (Liberal Party) จัดตั้งโดยพระองค์มัจจะสันโรดม นรินนฤต พระปิตุลา (ลุง) ของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มีนโยบายโน้มเอียงไปทางอนุรักษนิยม เพราะพระองค์เป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่สุดของกัมพูชา ทรงเชื่อมั่นว่ากัมพูชาต้องการให้ฝรั่งเศสเป็นผู้นำเพื่อนำไปสู่การได้รับเอกราช โดยระหว่างนั้นก็เตรียมประชาชนให้พร้อมโดยจัดการศึกษาแบบใหม่ที่มีคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงควรเป็นไปอย่างช้า ๆ พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าของที่ดินรายใหญ่ พ่อค้าชาวจีน รวมถึงเจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศส

²⁴ พรรคประชาธิปไตย (Democratic Party) จัดตั้งโดยพระองค์มัจจะสีสุวตต์ อังค์เอง ยุตติวงศ์ มีนโยบายต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส ต้องการให้กัมพูชาปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบฝรั่งเศส จึงเป็นพรรคการเมืองที่มีนโยบายก้าวหน้ากว่าพรรคอื่น ๆ สอดคล้องกับสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงในกัมพูชา พรรคนี้จึงได้รับการสนับสนุนจากปัญญาชนเขมรรุ่นใหม่ทั้งที่เป็นศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยพระสีสุวตต์ รวมถึงผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศซึ่งต้องการมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ ตลอดจนพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและบรรดาผู้ที่เคยสนับสนุนชิง จ้อก ทัณ

²⁵ ธิบัติ บัวคำศรี, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, 2nd ed. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 91.

อย่างไรก็ดีจะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้นำพรรคการเมืองในส่วนกลางทั้งหมดมาจากเชื้อพระวงศ์ ทั้งฝ่ายราชสกุลบรมและราชสกุลสิสุวดีซึ่งได้รับการศึกษาจากเวียดนามหรือฝรั่งเศส ขณะที่ ปัญญาชนที่เติบโตจากชนชั้นกลางซึ่งถูกเฟ่งเลี้ยงจากฝรั่งเศสหันไปดำเนินกิจกรรมทางการเมืองเพื่อ ต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสในเขตชนบทแทน โดยรวมกลุ่มเป็นขบวนการเขมรอิสระ (Khmer Issarak)²⁶ ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญตั้งพรรคของบุญจันท์ มล (Bunchhan Mol) หนึ่งใน สมาชิกขบวนการเขมรอิสระที่ว่า “เขมรต้องมี เอกราช มีเสรีภาพ มีสิทธิโดยสมบูรณ์ในความเป็น เขมร”²⁷ ขบวนการดังกล่าวได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากประชาชน ทั้งนี้ขบวนการเขมรอิสระ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มนิยมแนวทางเสรีประชาธิปไตยและกลุ่มนิยมแนวทางสังคมนิยม กลุ่ม นิยมแนวทางเสรีประชาธิปไตยเป็นขบวนการชาตินิยมที่ดำเนินการต่อต้านฝรั่งเศสและเรียกร้อง เอกราชภายหลังญี่ปุ่นถอนกองกำลังออกจากกัมพูชา จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1940 โดยปก กุณ (Poc Khun) หรือวิบูล ปกมนตรี (Wibun Pokmontri) หรือพระพิเศษพานิช (Phra Phisetphanit) ด้วย การสนับสนุนของรัฐบาลไทย²⁸ กลุ่มนี้นิยมระบอบสาธารณรัฐ ต่อต้านสถาบันกษัตริย์ รวมถึงต่อต้าน ขบวนการเวียดนามที่เคลื่อนไหวอยู่ในกัมพูชาด้วย กลุ่มนี้ดำเนินการต่อสู้แบบกองโจร ผู้นำคนสำคัญที่ มีบทบาทในเวลาต่อมาคือ ฎาบ ฌวนหรือฌวน เข็มเพชร (Dap Chhuon or Chuon Khemphetcher) ส่วนกลุ่มกลุ่มนิยมแนวทางสังคมนิยมหรือต่อมาคือ “เขมรแดง” เป็นขบวนการ เขมรอิสระกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีแนวคิดโน้มเอียงไปทางสังคมนิยมดำเนินการโดยเสี่ยว เฮง (Sieu Hang) โดยเริ่มต้นจากอดีตพระสงฆ์หัวก้าวหน้า 2 รูป คือ พระเมียน (Mean) หรือต่อมาคือเซ็ง จ็อก

²⁶ ขบวนการเขมรอิสระ (Khmer Issarak) เป็นขบวนการชาตินิยมที่ก่อตั้งเมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1940 โดยปก กุณ (Poc Khun) ที่บ้านของสกุลอภัยวงศ์ ณ กรุงเทพฯ โดยการสนับสนุนจากรัฐบาลไทย (Eiji Murashima, “Opposing French Colonialism: Thailand and the Independence Movements in Indo-China in the Early 1940s,” *South East Asia Research* 13, 3 (November 2005): 363 – 365.) การเคลื่อนไหวแม้จะมีเป้าหมายเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสแต่มีผลประโยชน์แลกเปลี่ยน กับรัฐบาลไทย ทั้งนี้ขบวนการเขมรอิสระมีฐานกำลังอยู่ที่เมืองพระตะบองและเสียมเรียบ ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นถอนกองกำลังออกจากกัมพูชา ใน ค.ศ. 1945 ฝรั่งเศสกลับมามีอำนาจเหนืออินโดจีนอีกครั้ง ส่งผลให้ปัญญาชนเขมรหันมาเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มปก กุณ จัดตั้ง ขบวนการเขมรอิสระที่มีเป้าหมายการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสอย่างแท้จริง โดยมีศูนย์กลางการดำเนินงานที่ ใหญ่ที่สุดอยู่บริเวณเขตเสียมเรียบ ซึ่งรัฐบาลไทยยังคงให้การสนับสนุนทั้งการเงินและอาวุธจนถึง ค.ศ. 1954 (Justin Corfield and Laura Summers, “Khmer Issarak,” in *Historical Dictionary of Cambodia* (Maryland, United Kingdom: Scarecrow Press, 2003), 219.) ผู้ร่วมขบวนการที่สำคัญ ได้แก่ ฎาบ ฌวน เต้า ลิมตระกูลหรือเกา ต็อก (To Lim Trakul or Kao Tak) แหม สวาต (Hem Savat) สารู (Saru) หรือจันท์ โสราด (Chhan Sorat)

²⁷ บุญจันท์ มล, *จริตเขมร* (พนมเปญ: เลข 79, 1973), 10. [บุญจันท์ มล, *จริตเขมร* (กรุงเทพฯ: เลข 79, 1973), 10.]

²⁸ อภินันท์ สงเคราะห์, “กัมพูชากับปฏิกิริยาต่อต้านชาวฝรั่งเศส ค.ศ. 1885 – 1954,” 300.

มิญ (Son Nhoc Minh) และพระสก (Sok) หรือโต สามุต (Tou Samouth) ขบวนการเขมรอิสระ กลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากขบวนการเวียดมินห์จัดตั้งคณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมร (Khmer People's Liberation Committee ; KPLC) ใน ค.ศ. 1948²⁹ และต่อมาใน ค.ศ. 1951 จึงจัดตั้งพรรคปฏิวัติประชาชนกัมพูชา (Khmer People's Revolution Party ; KPRP) ซึ่งกลายเป็นพลังสำคัญในการปฏิวัติของกัมพูชาในเวลาต่อมา³⁰ ขบวนการนี้ได้ร่วมมือกับกองกำลังเขมรอิสระอื่น ๆ ที่แยกตัวมาเข้าร่วมจนสามารถขยายพื้นที่การควบคุมพื้นที่ในเขตชนบทได้อย่างกว้างขวาง

นอกจากนี้ กลุ่มปัญญาชนเขมรที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งปรากฏขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือกลุ่มนักศึกษาที่เรียกว่า “สหภาพนักศึกษาเขมร” (Union des Étudiants Khmer) ใน ค.ศ. 1949 รัฐบาลกัมพูชาให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่มีผลการเรียนดี นักเรียนกลุ่มนี้ไม่ใช่อีกกลุ่มแรกที่ได้เดินทางไปศึกษาในฝรั่งเศส แต่ด้วยสภาพการณ์ทั้งภายในกัมพูชาและฝรั่งเศสที่แตกต่างจากสมัยอาณานิคม ทำให้นักเรียนฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งอย่างซาฟุต ซอ (Saloth Sâr) ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นปอล พอตหรือพอล พอต (Pol Pot) เอียง สารี (Ieng Sary) และเชียม สอมผอน ซึ่งได้รับการปลูกฝังทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องของความก้าวหน้าของชาติบ้านเมืองเป็นทุนเดิม เมื่อพบกับบรรยากาศที่แนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ซึ่งกำลังเป็นกระแสความคิดที่ได้รับความนิยมในประเทศฝรั่งเศส กลุ่มนักเรียนเหล่านี้จึงหันไปศึกษาแนวคิดของคาร์ล มากซ์ (Karl Marx) หรือมาร์กซิสต์ (Marxism) และแนวคิดของลัทธิเลนิน (Leninism) อย่างจริงจัง ปัญญาชนที่มีบทบาทในการรวมกลุ่มและการสนทนาในหมู่นักเรียนชาวเขมร อาทิ เก่ง วันนะสั๊ก การรวมกลุ่มของพวกเขาถกเถียงกันในประเด็นความคิดของนักคิดหลากหลายคนที่เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม³¹ นักเรียนหลายคนจึงเลือกทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับเศรษฐกิจของกัมพูชา เช่น หู โยนและเจียว สมผอน ขณะที่นักเรียนบางส่วนสมัครเข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศสเป็นต้นว่าซาฟุต ซอ และยังสามารถเดินทางไปร่วมใช้แรงงานในประเทศคอมมิวนิสต์อย่างยูโกสลาเวียด้วย ปัญญาชนกลุ่มนี้จะเข้ามามีบทบาททางการเมืองหลังกัมพูชาได้รับเอกราชใน ค.ศ. 1953

²⁹ ชุมพล เลิศรัฐการ, *กัมพูชาในการเมืองโลก: บทบาทเจ้าสีหนุกับสงครามและสันติภาพ* (กรุงเทพฯ: ธีญาพับลิเคชั่น, 2536), 97.

³⁰ ชีระ นุชเปียม, “ราชอาณาจักรกัมพูชา,” in *สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, 35.

³¹ ธิบัติ บัวคำศรี, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, 79.

ปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นมีแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างชาติกัมพูชาและการดำเนินงานที่แตกต่างกันส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุอาศัยช่วงเวลาดังกล่าวเข้าเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อให้มอบเอกราชแก่กัมพูชา จนกระทั่งวันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 กัมพูชาจึงได้รับเอกราชอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากัมพูชาจะได้รับเอกราชแต่กลับประสบกับปัญหาความไม่มั่นคงทางการเมือง เนื่องจากมีกองกำลังของต่างชาติอย่างขบวนการเวียดมินห์ซึ่งเข้าควบคุมพื้นที่เขตชนบทของกัมพูชามา ตั้งแต่ ค.ศ. 1945³² แม้จะยอมถอนกองกำลังออกไปตามข้อตกลงจากการประชุมที่เจนีวา (Geneva Conference) ว่าด้วยอินโดจีน ค.ศ. 1954 แต่กลับคงลัทธิลอบให้การสนับสนุนด้านยุทธปัจจัยแก่ขบวนการเขมรอิสระกลุ่มนิยมแนวทางสังคมนิยมเพื่อก่อการรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ขณะที่ขบวนการเขมรอิสระกลุ่มนิยมแนวทางเสรีประชาธิปไตยซึ่งแตกตัวไปแล้วนั้น ปรากฏว่ามีบางกลุ่มตั้งตัวเป็นกองโจรดำเนินการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัฐบาลอยู่บริเวณชายแดนพรมพรมดงรหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา³³ ภายใต้สภาวะการณ์ดังกล่าวผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุประกาศนโยบายสังคมนิยมและจัดตั้งเป็นองค์กรทางการเมือง โดยแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อรับรองการใช้อำนาจของสังคมนิยม พร้อมทั้งให้พระองค์ควบคุมการแต่งตั้งฝ่ายบริหาร ตลอดจนอำนาจทางการเมืองอื่น ๆ ส่งผลให้การเคลื่อนไหวของพรรคการเมือง ตลอดจนปัญญาชนอื่นเป็นไปอย่างจำกัดและแทบไม่มีบทบาทใด ๆ ทางการเมืองเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่ทศวรรษ 1930 เป็นต้นมา

จากการทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าผลงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรส่วนใหญ่มุ่งอธิบายบทบาทของฝรั่งเศสในฐานะผู้สร้างจิตสำนึกและสร้างความรับรู้เกี่ยวกับ “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” อีกทั้งยังมุ่งเน้นการอธิบายการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรในแง่ของสาเหตุ ปัจจัย และความเป็นไปในการดำเนินการต่อต้านนโยบายของฝรั่งเศสและการเรียกร้องเอกราช ซึ่งถือได้ว่าเป็นองค์ความรู้หลักที่ช่วยทำให้เข้าใจสถานการณ์และเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับปัญญาชนเขมรจนกระทั่งถึงการได้มาซึ่งเอกราชใน ค.ศ. 1953 อย่างไรก็ตาม การอธิบายในลักษณะดังกล่าวอาจทำให้มองไม่เห็นความสับสนเนื่องทางความคิดของคนพื้นเมืองที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นและอาจส่งผลต่อการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวในการ

³² Corfield, *Khmer Stand Up?: A History of the Cambodian Government 1970-1975*, 16.

³³ David J' Sternberg, *Cambodia its People its Society its Culture* (New Heaven: HRAF Press, 1959), 103.

เรียกร้องเอกราชของปัญญาชนเขมรไม่รอดด้าน เพราะหากพิจารณาการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรในบริบทของกระบวนการสร้างชาติกัมพูชา (Cambodia Nation Building) พบว่ายังมีมิติมุมมองอื่นที่สามารถนำมาใช้ศึกษาการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรเพิ่มเติมได้ นั่นคือการศึกษากระบวนการทางความคิดและการแสดงออกทางความคิดของปัญญาชนพื้นเมือง ซึ่งแยกออกเป็นประเด็นสำคัญได้อย่างน้อย 2 ประเด็น ประเด็นแรก ได้แก่ การแสดงออกทางความคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นชาติ” ของชาวเขมรและการสร้างความรู้สึกร่วมผ่านอัตลักษณ์ของความเป็นชาติเขมร ส่วนประเด็นที่สอง ได้แก่ แนวคิดในการเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชและการสร้างชาติกัมพูชาภายหลังจากได้รับเอกราช

ประเด็นแรก แนวคิดเรื่อง “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” เป็นข้อถกเถียงที่ได้รับการศึกษาและมักได้รับการอธิบายว่าเป็นผลงานของฝรั่งเศสในฐานะผู้สร้างจิตสำนึกและสร้างความรับรู้ให้กับชาวเขมร ดังตัวอย่างที่ปรากฏในงานเขียนเรื่อง *Cambodge: The Cultivation of Nation, 1860-1945* ของ Penny Edwards ซึ่งเสนอว่าความรู้และสำนึกเกี่ยวกับ “ความเป็นชาติเขมร” ได้รับการสร้างขึ้นผ่านสำนักงานหรือหน่วยงานราชการอาณานิคม ห้องเรียน สถาบันการค้นคว้า และพิพิธภัณฑ์ของฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างภาพความรุ่งเรืองสมัยพระนคร (Angkor) ของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสและชาวเขมรที่ร่วมงานกับสถาบันทางวิชาการของฝรั่งเศสอย่างเช่นสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (l'École Française d'Extrême - Orient ; EFEO)³⁴ ปราสาทนครวัดซึ่งฝรั่งเศสภูมิใจว่าตนเป็นผู้ค้นพบได้รับการตีความว่าเป็นจุดเริ่มต้นของชนชาติเขมร ถูกนำออกไปจำลองและผลิตซ้ำเพื่อนำไปแสดงในรูปแบบและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในพิพิธภัณฑ์และนิทรรศการครั้งใหญ่ (Great Exhibition)³⁵ พร้อมกันนั้นยังมีการแปลผลงานทางประวัติศาสตร์และ

³⁴ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (l'École Française d'Extrême - Orient ; EFEO) จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1901 ที่พัฒนามาจากคณะสำรวจทางโบราณคดีแห่งอินโดจีน (Mission Archéologique de l'Indochina) สถาบันแห่งนี้วางรากฐาน 4 ประการ ให้แก่งัมพูชา คือ การจัดทำบัญชีโบราณสถานและโบราณวัตถุ การเก็บรักษาโบราณวัตถุ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ และการจัดทำห้องสมุด สำหรับการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ มีการตีพิมพ์วารสารในชื่อวารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศในชื่อ *Bulletin de l'École Française d'Extrême - Orient ; BEFEO* ด้วย ต่อมาใน ค.ศ. 1905 จัดตั้งสมาคมเพื่อนพระนคร (Friends of Angkor) และใน ค.ศ. 1918 จัดตั้งโรงเรียนศิลปะแห่งกัมพูชา *The School of Cambodian Arts* (John Tully, **Cambodia Under the Tricolour: King Sisowath and the 'Mission Civilisatrice' 1904-1927** (Australia: Monash papers on Southeast Asia 1996), 49.)

³⁵ นิทรรศการครั้งใหญ่ (Great Exhibition) เป็นการแสดงนิทรรศการระดับนานาชาติ จัดขึ้นครั้งแรกอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1851 กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เพื่อแสดงศักยภาพด้านอุตสาหกรรมทั้งของประเทศตะวันตก ต่อมาจึงเริ่มชักชวนประเทศฝั่งตะวันออกและอาณานิคมร่วมจัดแสดงด้วย ทั้งนี้ ใน ค.ศ. 1878 ประเทศฝรั่งเศสเป็นเจ้าภาพจัดนิทรรศการฯ ครั้งที่ 7 ณ

เรื่องราวทางวัฒนธรรมเป็นภาษาเขมรเพื่อเผยแพร่ผ่านหนังสือพิมพ์และวารสาร รวมทั้งจัดให้มีการเรียนการสอนเพื่อตอกย้ำให้ชาวเขมรตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของชาติภายใต้การชี้นำของฝรั่งเศสอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญต่อการอธิบายบทบาทของฝรั่งเศสในฐานะผู้สร้างจิตสำนึกหรือสร้างความรับรู้เกี่ยวกับ “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” ดังกล่าวทำให้เกิดการละเลยที่จะศึกษาความสืบเนื่องทางความคิดของคนพื้นเมือง ซึ่งในเอกสารประเภทตำนาน นิทาน พระราชพงศาวดาร ของกัมพูชา อาทิต พระทอง - นางนาค พระเกตุมาลา พระเจ้าแตงหวาน หรือพระเสด็จกอน มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงสำนึกและความรับรู้ถึงเรื่องราวสมัยพระนครหรือความเป็นมาของกลุ่มชนเขมรได้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกันปัญญาชนเขมรยังมีทรรศนะต่อ “ความเป็นชาติเขมร” ที่แตกต่างจากฝรั่งเศส อาทิต ทรรศนะต่อชาติพันธุ์เขมร กล่าวคือ ขณะที่ฝรั่งเศสมองว่ากลุ่มชนที่สร้างอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่สมัยพระนครได้สาบสูญไปแล้ว แม้ว่าชาวเขมรที่พวกเขาปกครองจะสืบทอดมาจากกลุ่มชนนั้นแต่ก็เสื่อมถอยจนมีความสัมพันธ์อันห่างไกลกับกลุ่มชนดังกล่าว³⁶ ในทางตรงกันข้ามทรรศนะของปัญญาชนเขมรอย่างพอล พตกลับมองว่าเขาเป็นลูกหลานโดยตรงของชนชาติอันยิ่งใหญ่ นั่น สอดคล้องกับทรรศนะของผู้นำขบวนการเขมรอิสระที่ว่าเชื้อชาติกัมพูชา เลือดของกัมพูชา ความ เป็นกัมพูชา เป็นลูกหลานของพระเจ้าชัยวรมันผู้ที่สร้างนครธมและปราสาทนครวัด³⁷ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าปัญญาชนเขมรมีการแสดงออกถึงจิตสำนึกถึงความเป็นชาติผ่านการเคลื่อนไหว ดังเห็นได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1942 และ ค.ศ. 1943 ซึ่งมีลักษณะร่วมกันที่สำคัญคือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านนโยบายหรือการกระทำของฝรั่งเศสที่ส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนาและวัฒนธรรมซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของความเป็นชาติเขมรอีกด้วย ดังนั้นการศึกษากระบวนการทางความคิดของปัญญาชนเขมรจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นการศึกษาที่ให้น้ำหนักต่อคนพื้นเมืองในฐานะผู้สืบทอดจิตสำนึกถึงความเป็นชาติ

กรุงปารีส กัมพูชาในฐานะอาณานิคมของฝรั่งเศสได้ร่วมจัดแสดงเป็นครั้งแรก โดยปราสาทหินขนาดเล็กได้รับการจำลองเพื่อนำไปจัดแสดงในงานมหกรรมดังกล่าว ต่อมาใน ค.ศ. 1889 ประเทศฝรั่งเศสเป็นเจ้าของภาพจัดงานมหกรรมนิทรรศการนานาชาติอีกครั้ง ปราสาทนครวัดจึงได้รับการจำลองเพื่อนำไปจัดแสดงเป็นครั้งแรก พร้อมด้วยคณะระบอบอัสตรา อย่างไรก็ตาม ปราสาทนครวัดได้รับการจำลองและนำไปจัดแสดงที่ประเทศฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่องจนถึง ค.ศ. 1937

³⁶ Penny Edwards, *Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860 - 1945* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2007), 11.

³⁷ David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1991), 34.

สำหรับประเด็นที่สอง ได้แก่ แนวคิดในการเคลื่อนไหวเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชและการสร้างชาติกัมพูชากายหลังได้รับเอกราช จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่างานศึกษาที่ผ่านมามีจำนวนไม่มากและส่วนใหญ่มุ่งเน้นนำเสนอบทบาทและความคิดเฉพาะบุคคล โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งเป็นการวิเคราะห์แนวความคิดในฐานะเป็นผู้นำทางการเมืองหรือผู้นำประเทศมากกว่าการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและชาตินิยมในฐานะชาวเขมรที่ต้องการทำเพื่อชาติ นอกจากนี้เนื่องจากการศึกษาที่ปรากฏมุ่งเน้นการอธิบายการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรเพื่อต่อต้านนโยบายของฝรั่งเศสและการต่อสู้เพื่อเอกราชซึ่งเป็นเป้าหมายร่วมของปัญญาชนเขมรทุกกลุ่ม จึงยังมีช่องว่างในการศึกษาวิเคราะห์ความแตกต่างทางความคิดภายในกลุ่มปัญญาชนเขมร เช่น ปัญญาชนเขมรมีเงื่อนไขหรือจุดกำเนิดอย่างไร แล้วจึงนำมาสู่การวิเคราะห์ในเชิงลึกว่าปัญญาชนเหล่านี้เพาะบ่มทางความคิดด้านชาตินิยมได้อย่างไร พวกเขามีวิธีการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมในลักษณะใด ต่อจากนั้นนำไปสู่ชุดคำถามที่ตามมาว่าปัญญาชนแต่ละกลุ่มมีเป้าหมายอย่างไร และสาเหตุใดที่นำมาซึ่งความแตกแยกภายในกลุ่มปัญญาชนเขมร ทั้งนี้การทำความเข้าใจความแตกต่างทางความคิดของปัญญาชนเขมรนั้นมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นที่รับรู้ถึงสภาพทางการเมืองของกัมพูชากายหลังได้รับเอกราชว่ามีความขัดแย้งของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ สูง ดังนั้นการทำความเข้าใจถึงแนวความคิดของปัญญาชนเขมรในการสร้างชาติจึงช่วยอธิบายถึงที่มาของปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองของกัมพูชาได้อย่างรอบด้านอีกด้วย

เนื่องจากการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรที่ผ่านมามีส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอมุมมองและบทบาทของฝรั่งเศสในการสร้างจิตสำนึกถึงความเป็นชาติเป็นหลัก อีกทั้งยังมุ่งอธิบายถึงการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรในต่อต้านฝรั่งเศสมากกว่าที่จะอธิบายความแตกต่างทางความคิด ดังนั้น การศึกษาในหัวข้อ **“แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930 – 1955”** จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอ มุมมองเกี่ยวกับ “ความเป็นชาติเขมร” ในสำนักหรือทฤษฎีของปัญญาชนเขมร ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับความคิดของคนพื้นเมืองที่ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้จะใช้วิธีการศึกษาที่มุ่งเน้นการอธิบายปากคำและพฤติกรรมของปัญญาชนเขมรเพื่อสะท้อนตัวตน ความคิด และความ ต้องการในการกำหนดความเป็นชาติ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาความแตกต่างทางความคิดและความแตกต่างในวิธีการที่ปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช ซึ่งเป็นที่มาของความแตกแยกในกลุ่มปัญญาชนเขมรในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้

กระบวนการกำหนดความเป็นชาติไม่ได้รับการตกลงร่วมกันในหมู่ผู้นำอย่างเป็นทางการ จึงส่งผลให้เกิดการต่อสู้ทางความคิดที่โต้เถียงถึงแนวทางในการสร้างชาติสืบต่อมา เนื่องจากในท้ายที่สุดนั้น ไม่ใช่ปัญญาชนทุกกลุ่มที่สามารถโน้มน้าวประชาชนให้ยอมรับกลุ่มของตนในฐานะผู้กำหนดอนาคตของชาติได้สำเร็จ แม้ว่าทุกกลุ่มจะมีเป้าหมายเดียวกันคือการเรียกร้องเอกราชก็ตาม จึงน่าสนใจที่จะทำความเข้าใจว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของปัญญาชนกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นในสภาวะการณ์อย่างไร ผู้ศึกษาคาดหวังว่าการศึกษานวนคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติจากมิติของคนพื้นเมืองจะช่วยเพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับ “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” และนำไปสู่ความเข้าใจตัวตนและความคิดที่แตกต่างกันของปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างชาติของกัมพูชาภายหลังได้รับเอกราช

2. ทบทวนวรรณกรรม

ก่อนจะศึกษาและอธิบายรายละเอียดในหัวข้อ “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930 - 1955” ผู้ศึกษาได้ทำการสำรวจสถานภาพของการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติเขมรและปัญญาชนเขมร ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจสถานภาพของงานเขียนในประเด็นที่เลือกศึกษา เพื่อนำไปสู่การขยายองค์ความรู้ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในที่นี้ผู้ศึกษาได้แบ่งงานเขียนตามประเด็นสำคัญที่แต่ละกลุ่มมุ่งเน้นการอธิบายได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 : งานเขียนที่อธิบายถึงกำเนิดของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมร

งานเขียนกลุ่มนี้มุ่งอธิบายถึงจุดเริ่มต้นของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมร มีข้อสรุปตรงกันคือ “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” ได้รับการสร้างหรืออิทธิพลจากฝรั่งเศส โดยอธิบายภายใต้กรอบความคิดหรือนิยามความหมายของคำว่าชาติ 2 ลักษณะ คือชาติในความหมายทางการเมืองและชาติในความหมายทางวัฒนธรรม

ในส่วนของการอธิบายชาติในความหมายทางการเมือง คือชาติที่เกิดจากคนในเขตแดนที่แน่นอนมาตัดสินใจใช้อำนาจทางการเมืองของตนอย่างสมัครใจเพื่อกำหนดความเป็นรัฐขึ้น งานเขียนที่อธิบายถึงความเป็นชาติเขมรในความหมายนี้เสนอว่า ความเป็นชาติเขมรเริ่มต้นตั้งแต่ทศวรรษ 1930 และ 1940 เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทันทีทันใด โดยอ้างอิงกับปรากฏการณ์ 3 อย่าง คือ การออก

วารสารกัมพูชาซึ่งเป็นการวารสารภาษาเขมรฉบับแรกโดยสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตยใน ค.ศ. 1926 การออกหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรฉบับแรกชื่อวันครวัด ค.ศ. 1936 และเหตุการณ์สงครามร่วมใน ค.ศ. 1942 ดังตัวอย่างของการอธิบายในงานเขียน “Cambodia’s Response to France, 1916 - 45” เรื่อง **A History of Cambodia** (ค.ศ. 1984 / พ.ศ. 2527) ของ **David P. Chandler** ได้รับการแปลเป็นภาษาไทย เรื่อง **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (ค.ศ. 1997 / พ.ศ. 2540) ของ **เดวิด พี. แชนด์เลอร์** แปลโดย พรธงาม เก้าธรรมสาร และคณะ มุ่งเน้นว่าการออกวารสารกัมพูชาของสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตยโดยปัญญาชนเขมรเป็นจุดเริ่มต้นของสำนึกถึงความเป็นชาติเขมร เนื่องจากเป็นวารสารที่ตีพิมพ์เรื่องราวการค้นพบอารยธรรมโบราณสมัยพระนคร รวมถึงเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีโบราณของกัมพูชาให้เป็นที่รับรู้แก่ประชาชน และเมื่อฝรั่งเศสดำเนินนโยบายที่กระทบต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงนำมาสู่การต่อต้านในสงครามร่วม ในประเด็นนี้แชนด์เลอร์เสนอว่าเมื่อฌอร์ฌ อาร์ม็อง เลอง โกลตีเย (George Armand Léon Gautier) เรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาประกาศเปลี่ยนแปลงพยัญชนะเขมรทั้ง 45 ตัว ให้เป็นอักษรโรมันส่งผลให้พระสงฆ์และปัญญาชนออกมาต่อต้านอย่างหนัก เนื่องจากมองว่าเป็นการทำลายจารีตประเพณี การยอมรับตัวอักษรโรมันจะทำให้สังคมกัมพูชาเป็นสังคมที่ไม่มีประวัติศาสตร์ ไม่มีคุณค่า ไม่มีจริยธรรม และไม่มีแบบแผนประเพณี

การศึกษาในลักษณะดังกล่าวได้รับการโต้แย้งจากวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยโมนาช ประเทศออสเตรเลีย เรื่อง **Cambodge: The Cultivation of Nation, 1860-1945** ของ **Penny Edwards** (ค.ศ. 1999 / พ.ศ. 2543) ซึ่งเรียบเรียงตีพิมพ์เป็นหนังสือครั้งแรก ค.ศ. 2007 และ ค.ศ. 2009 ตามลำดับ เอ็ดเวิร์ดอธิบายว่าการสรุปกำเนิดของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมรที่ผ่านมาพิจารณาความหมายของชาติเฉพาะปรากฏการณ์ทางการเมือง แต่ยังมีอธิบายในอีกมิติหนึ่งคือความเป็นชาติทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบความคิดทางวัฒนธรรมที่ผู้คนมีความรู้สึกร่วมกันผ่านวัฒนธรรม ความเชื่อ จารีต ตลอดจนประเพณีต่าง ๆ

เอ็ดเวิร์ดเสนอกรอบโครงการวิเคราะห์ที่คำนึงถึงความหมายของชาติหรือความเป็นชาติในความหมายทางวัฒนธรรม โดยมีความคิดหลักเกี่ยวกับสำนึกถึงความเป็นชาติเขมรว่าไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่ได้รับการสร้างขึ้นจากฝรั่งเศส เอ็ดเวิร์ดพยายามอธิบายจุดกำเนิดของสำนึกถึงความเป็นชาติเขมรว่ามีที่มาอย่างไร โดยเน้นการอธิบายถึงความเป็นชาติเขมรว่าได้รับการสร้างขึ้นผ่านสำนักงานหรือหน่วยงานราชการอาณานิคม ห้องเรียน สถาบันการค้นคว้า และพิพิธภัณฑ์

ของฝรั่งเศส ทั้งนี้ เอ็ดเวิร์ดได้อธิบายโดยสรุปว่าปัญญาชนเขมรไม่ได้สร้างแนวคิดของความเป็นชาติของตน และการสร้างภาพความรุ่งเรืองสมัยพระนรนครของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสและชาวเขมรที่ร่วมงานกับสถาบันของฝรั่งเศสมีส่วนสำคัญในการสร้างชาตินักชาตินิยมเขมร

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่าหากชาติเขมรหมายถึงปราสาทนครวัดตามการตีความของฝรั่งเศสแล้ว ปัญญาชนเขมรมีสำนึกถึงความเป็นชาติของและความหมายของปราสาทนครวัดในแบบของตนหรือไม่ สำนึกถึงความเป็นชาติและความหมายของปราสาทนครวัดของปัญญาชนเขมรเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร รวมทั้งเกิดคำถามว่าหากชาวเขมรทั่วไปยอมรับว่าปราสาทนครวัดหมายถึงชาตินั้น ความเข้าใจดังกล่าวมีลักษณะเช่นไร ซึ่งเอ็ดเวิร์ดไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าปราสาทนครวัดของนักวิชาการฝรั่งเศสและปัญญาชนเหมือนหรือแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามสุดท้ายเป็นการอธิบายเพียงเพื่อสะท้อนให้เห็นกระบวนการผสมผสานความคิดของนักวิชาการฝรั่งเศส (ก่อนได้รับเอกราช) เข้ากับความต้องการของปัญญาชนเขมร (ขณะเรียกร้องเอกราช) เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันของชาวเขมรในการเรียกร้องเอกราชเท่านั้น แต่กลับไม่ได้ตั้งคำถามถึงการรับรู้ของคนพื้นเมืองหรือพยายามอธิบายสำนึกเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของชาวเขมร ซึ่งเป็นการมองข้ามการเคลื่อนไหวที่อาจพิจารณาจากประสบการณ์ของคนพื้นเมืองที่นำมาสู่การต่อต้านอาณานิคม

อย่างไรก็ดี แนวทางการศึกษาชาติในความหมายทางวัฒนธรรมของเอ็ดเวิร์ดได้รับการยอมรับและการอ้างอิงในงานเขียนต่อ ๆ มา ดังเช่นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง **เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา** (ค.ศ. 2004 / พ.ศ. 2547) ของ **ธิบัติ บัวคำศรี** ได้เสนอแนวทางการศึกษาในบทที่ 2 “สังคมกับการเคลื่อนไหวทางความคิด : ชาตินิยมเขมรในทศวรรษที่ 1930 – 1955” โดยใช้กรอบความคิดหลักคือ ชาติเขมรได้รับการสร้างขึ้นจากฝรั่งเศสไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ทั้งนี้ ฝรั่งเศสมีนโยบายทำพระนครให้เป็นเขมร ด้วยการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของกัมพูชาเข้ากับความรุ่งเรืองในสมัยพระนรนคร ปราสาทนครวัดจึงกลายเป็นภาพตัวแทนศักดิ์ศรีของชาติในช่วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การเผยแพร่เรื่องราวสมัยพระนรนครปรากฏผ่านงานวิชาการ วารสาร หรือหนังสือพิมพ์ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้ปัญญาชนเกิดสำนึกถึงความเป็นชาติและแพร่ขยายสู่ชาวเขมรมากขึ้น หรือวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย **ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ในประเทศไทยกัมพูชา** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ.2552) ของ **พระสุวรรณฐา อินทริยสัโร** และวิทยานิพนธ์

พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย เรื่อง **การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา** (ค.ศ. 2010 / พ.ศ. 2553) ของ **พระสุธีเย สุวณณ เถโร (ยนต์)** ได้อธิบายถึงพัฒนาการด้านการศึกษาของพระสงฆ์ในภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมีส่วนสำคัญในการก่อกำเนิดสำนึกถึงความเป็นชาติและสร้างคนรุ่นใหม่หรือปัญญาชน เพราะสถาบันต่าง ๆ ที่ฝรั่งเศสพยายามพัฒนากลายเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดที่สำคัญของชาวเขมรออาทิ โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงหรือพุทธศาสนบัณฑิตยที่จัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นสถาบันการศึกษาและควบคุมพระสงฆ์เขมรให้หลุดออกจากการครอบงำของสยาม โดยหันมาศึกษาความรู้เพื่อให้เข้าถึงแก่นแท้ของคำสอน เป็นการมองหลักธรรมด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อทำให้ศาสนาบริสุทธิ์ซึ่งส่งผลให้ชาวเขมรเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ

นอกจากนี้ยังมีงานเขียนเรื่อง **ลัทธิชาตินิยมไทย/สยามกับกัมพูชา: และกรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ. 2552) ของ **ชาญวิทย์ เกษตรศิริ** ได้อธิบายจุดเริ่มต้นของความคิดเกี่ยวกับปราสาทนครวัดให้เป็นตัวแทนของชาติว่า เกิดขึ้นในยุคอาณานิคมของฝรั่งเศสผ่านสถาบันต่าง ๆ ที่ศึกษาและค้นคว้าเรื่องราวสมัยพระนครผ่านตำนาน พงศาวดาร เพื่อนำมาเผยแพร่ให้เป็นที่รับรู้โดยทั่วไปในลักษณะของงานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และเสนอมุมมองที่น่าสนใจถึงการใช้สัญลักษณ์ผ่านธงชาติและเพลงชาติที่นำเรื่องราวสมัยพระนครเข้าไว้ด้วย เช่นเดียวกับงานเขียนเรื่อง **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (ค.ศ. 2012 / พ.ศ. 2555) ของ **ธิติ บัวคำศรี** ใน “บทที่ 2 การสร้างภาพของชาติในกัมพูชา” อธิบายว่าระบบการปกครอง ปัญญาชน และสถาบันทางการต่าง ๆ เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการก่อรูปจิตสำนึกถึงความเป็นชาติเขมร โดยเฉพาะการสร้างประวัติศาสตร์สมัยพระนครให้เป็นตัวแทนของชาติ โดยข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสประจำโคชินจีนรับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้จัดตั้งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (l'École Française d'Extrême - Orient ; EFEO) ปราสาทนครวัดจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญที่ฝรั่งเศสถือว่าตนเป็นผู้ค้นพบ รวมทั้งยังตอกย้ำให้ชาวเขมรตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของสมัยพระนครซึ่งถูกย่อเหลือเพียงปราสาทนครวัดว่าเป็นตัวแทนของความรุ่งเรืองในอดีต โดยงานเขียนของชาญวิทย์และธิติต่างอธิบายภายใต้กรอบความคิดหลักที่เน้นการอธิบายความเป็นชาติของเขมรว่าไม่ใช่สิ่งที่เกิดอย่างเป็นธรรมชาติแต่ได้รับการสร้างขึ้นจากฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตาม แม้การศึกษากำเนิดของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมรได้เริ่มคลี่คลายจากการศึกษาชาติในความหมายทางการเมืองมาเน้นกรอบโครงความหมายของชาติทางวัฒนธรรม

แต่การอธิบายในแนวทางดังกล่าวกลับมุ่งเน้นบทบาทของฝรั่งเศสมากเกินไปจนละเลยสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมือง การพิจารณาและวิเคราะห์ที่ให้น้ำหนักกับบทบาทของฝรั่งเศสเช่นนี้อาจทำให้มองข้ามความสับสนเนื่องทางวัฒนธรรมของกัมพูชาที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยฝรั่งเศสอาจดำเนินการจัดระบบทางความคิดให้เกิดระเบียบภายใต้กระบวนการทำให้ทันสมัยเท่านั้น

กลุ่มที่ 2 : งานเขียนที่มุ่งเน้นการศึกษากระแสชาตินิยมที่นำไปสู่การเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส

งานเขียนกลุ่มนี้มุ่งอธิบายสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยมในหมู่ปัญญาชนเขมรที่นำไปสู่การเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส การวิเคราะห์ของงานเขียนกลุ่มนี้จะแตกต่างกันไปตามมุมมองของผู้ศึกษาซึ่งสามารถสรุปสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยมของกัมพูชาเกิดจาก 4 สาเหตุหลัก คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การศึกษาสมัยใหม่ สถานการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และพิจารณาบริบทอย่างรอบด้าน ดังนี้

1) งานเขียนที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจว่าเป็นสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยม อาทิ งานเขียนเรื่อง “Assassination of Resident Bardez” ใน **Facing the Cambodian Past: Selected Essay 1971 – 1994** (ค.ศ. 1998 / พ.ศ. 2541) ของ **David P. Chandler** นำเสนอผลการศึกษาเหตุการณ์ฆาตกรรมว่าเฟลิกซ์ หลุยส์ บาร์เดซ (Felix Louis Bardez) ข้าหลวงฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาดำเนินการจัดเก็บภาษีที่หมู่บ้านกรังลาจ (Kraang Laev) เขตกำปงฉนัง (Kompong Chhnang) แทนขุนนางฝรั่งเศสที่ถูกสังหารว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระแสชาตินิยม โดยมีสาเหตุจากความไม่พอใจนโยบายชูดรีตภาษีของฝรั่งเศส แต่ในงานเขียนเรื่องนี้ แชนด์เลอร์ไม่ได้อธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงของนโยบายชูดรีตภาษีของฝรั่งเศสว่าส่งผลต่อกระแสชาตินิยมเขมรที่ชัดเจนเท่ากับงานเขียนต่อมาของเขาในเรื่อง “ปฏิกริยาของกัมพูชาต่อฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1916-1945” **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (ค.ศ. 1997 / พ.ศ. 2540) ของ **เดวิด พี. แชนด์เลอร์** ซึ่งมุ่งเน้นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ส่งผลให้เกิดกระแสชาตินิยมในกัมพูชา เนื่องจากฝรั่งเศสกระชับอำนาจการปกครองและเร่งการเพาะปลูกส่งผลให้ชาวเขมรได้รับความยากลำบาก อีกทั้งสถานะทางสังคมที่แตกต่างกันระหว่างชาวตะวันตกกับคนพื้นเมือง ส่งผลให้เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรม ประกอบกับฝรั่งเศสสนับสนุนให้ชาวเวียดนามและชาวจีนเข้ามาทำงานในกัมพูชาก่อให้เกิดความรู้สึกว่าชาวเขมรถูกกดขี่และเอารัดเอาเปรียบ ทำให้คนพื้นเมืองเกิด

ความรู้สึกรู้สึกต่อต้านระบอบอาณานิคม รวมถึงการพัฒนาาระบบสาธารณสุขของโลกของฝรั่งเศสส่งผลให้ชาวเขมรเรียนรู้และก้าวทันความทันสมัยอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดความตื่นตัวทางความคิดและพัฒนาไปสู่ปฏิกริยาการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช

2) งานเขียนที่อธิบายการศึกษาสมัยใหม่ว่าเป็นสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยม อาทิ งานเขียน เรื่อง **ชุมชนจิตรกรรม : บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ. 2552) ของ **เบน แอนเดอร์สัน** แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ) อธิบายถึงการพัฒนาการศึกษาสมัยใหม่ของฝรั่งเศสให้กับอาณานิคมในอินโดจีน โดยกรณีของกัมพูชา สถาบันการศึกษาสมัยใหม่ก่อให้เกิดปัญญาชนที่มีความรู้ความสามารถ แต่ไม่ได้รับโอกาสให้ทำงานในหน่วยงานหรือสถาบันของฝรั่งเศส จึงผลักดันให้ปัญญาชนเหล่านี้เกิดการบ่มเพาะและเคลื่อนไหวทางความคิดอันนำไปสู่การเกิดความรู้สึกชาตินิยม ส่วนงานเขียนเรื่อง **Cambodge: The Cultivation of Nation, 1860-1945** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ. 2552) ของ **Penny Edwards** อธิบายว่าการที่กัมพูชาตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสได้ทำให้เกิดการพัฒนา (Development) และกระบวนการทำให้ทันสมัย (Modernization) โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งวารสาร หนังสือพิมพ์ วรรณกรรมซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างหรือปลูกฝังสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติ ผนวกกับการพัฒนาการศึกษาในโรงเรียนระบอบอาณานิคมฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1910 – 1930 ซึ่งนอกจากก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ที่มีความรู้ความสามารถหรือปัญญาชนเขมรแล้ว ยังก่อให้เกิดพื้นที่สนทนาที่นำไปสู่ความสำนึกถึงความเป็นชาติด้วย

3) งานเขียนที่อธิบายสถานการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่าเป็นสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยม เมื่อญี่ปุ่นให้การสนับสนุนกัมพูชาในการประกาศเอกราช ประกอบกับนโยบายการขยายดินแดนของไทยก่อให้เกิดกระแสชาตินิยมต่อต้านผู้รุกรานและเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส งานเขียนที่เน้นการอธิบายในลักษณะนี้ เช่น งานเขียนเรื่อง **A Short History of Cambodia** (ค.ศ. 2006 / พ.ศ. 2549) ของ **John Tully** เสนอว่า กระแสชาตินิยมของกัมพูชาไม่เคยมีมาก่อนจนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากชาวเขมรไม่มีสำนึกหรือความต้องการต่อต้านอาณานิคม อีกทั้งยังมีบางส่วนให้การสนับสนุนอาณานิคมฝรั่งเศสด้วย ในขณะที่วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง **ปราสาทพระวิหาร: การเมืองวัฒนธรรมในกัมพูชายุคสังคมนิยม ค.ศ. 1955 – 1970** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ. 2552) ของ **พงษ์พันธ์ พึ่งตน** เสนอว่าการขยายดินแดนของไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ผลักดันให้เกิดกระแสชาตินิยมในหมู่ชาว

เขมรและภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ชาวเขมรจึงตระหนักถึงบทบาททางการเมืองของตนอันนำมาสู่การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศส

4) งานเขียนที่อธิบายบริบทอย่างรอบด้านว่าเป็นสาเหตุของการเกิดกระแสชาตินิยม งานเขียนกลุ่มนี้มองว่าการพิจารณาสาเหตุชาตินิยมเฉพาะลักษณะใดลักษณะหนึ่งอาจทำให้ไม่เข้าใจดีที่ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง เพราะมองว่าสิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดมนุษย์ไม่ใช่เพียงสิ่งเดียว เช่นเดียวกับกระแสชาตินิยมซึ่งจำเป็นต้องพิจารณาหรือวิเคราะห์จากบริบทที่รอบด้านว่าเป็นสาเหตุหรือปัจจัยผลักดันในการเกิดขึ้นของกระแสชาตินิยม เช่น งานเขียนเรื่อง **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (ค.ศ. 2012 / พ.ศ. 2555) ของ **ธิปติ บัวคำศรี** เสนอว่าการปกครองของฝรั่งเศสผลักดันให้ชาวเวียดนามและชาวจีนเข้ามาในกัมพูชาเพื่อรองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจ ขณะที่ชาวเขมรยังยากจนและถูกแย่งงาน จึงเป็นที่มาของความรู้สึกถูกเอารัดเอาเปรียบและความรู้สึกเกลียดชังชาวเวียดนามและชาวจีน ขณะที่การพัฒนาระบบการศึกษาแบบใหม่ให้แก่กัมพูชาก็ทำให้เกิดผู้ที่มีความรู้ความสามารถหรือปัญญาชนซึ่งเรียนรู้ความทันสมัยและกระแสความคิดเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของตนควบคู่กันไปด้วย สอดคล้องกับงานเขียนเรื่อง “กัมพูชากับปฏิวัติต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส ค.ศ. 1885” ใน “**ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**” **จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : การเข้ามาและผลกระทบ** (ค.ศ. 2014 / พ.ศ. 2557) ของ **อภิรักษ์ สงเคราะห์** อธิบายปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระแสชาตินิยมอย่างรอบด้านทั้งสำนึกทางประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การศึกษาสมัยใหม่ และการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ล้วนมีผลต่อการเกิดกระแสชาตินิยมทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม งานเขียนข้างต้นให้ความสำคัญกับการอธิบายปัจจัยการเกิดกระแสชาตินิยม แต่ไม่พองานเขียนเรื่องใดที่อธิบายถึงอิทธิพลของกระแสชาตินิยมต่อกระบวนการทางความคิดของปัญญาชนเขมรเลย ในทรรศนะของผู้ศึกษาเห็นว่าในการศึกษากระแสชาตินิยมควรได้รับการอธิบายว่าความคิดชาตินิยมมีอิทธิพลต่อปัญญาชนเขมรอย่างไร ปัญญาชนเขมรแสดงออกทางความคิดในลักษณะใดบ้าง ตลอดจนปัญญาชนเขมรวิธีการนำความรู้สึกชาตินิยมมาโน้มน้าวประชาชนอย่างไร การวิเคราะห์ในชุดคำถามดังกล่าวจะช่วยให้เห็นถึงกระบวนการทางความคิดของปัญญาชนที่นำไปสู่การเรียกร้องเอกราชและกระบวนการสร้างชาติที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

กลุ่มที่ 3 : งานเขียนที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์บทบาทและความคิดของปัญญาชนเขมร

งานเขียนกลุ่มนี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์บทบาทและความคิดของปัญญาชนเขมรตั้งแต่ทศวรรษ 1930 จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่างานเขียนกลุ่มนี้มีจำนวนไม่มาก งานเขียนส่วนใหญ่มุ่งเน้นการอธิบายเฉพาะบุคคล โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุและพอล พต ซึ่งมุ่งนำเสนอบทบาทและความคิดของบุคคลนั้น ๆ ในขณะที่เป็นผู้นำทางการเมืองหรือผู้นำประเทศมากกว่าการวิเคราะห์บทบาทและความคิดของบุคคลในฐานะปัญญาชนที่มีการเคลื่อนไหวทางความคิดภายใต้สำนึกถึงความเป็นชาติเขมร อย่างไรก็ตาม งานเขียนกลุ่มนี้สามารถแบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ

1) งานเขียนที่เน้นการอธิบายข้อมูลหรือวิเคราะห์ข้อมูลเชิงชีวประวัติเป็นรายบุคคล โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุด้วยงานเขียนเรื่อง **Sihanouk Prince of Light Prince of Darkness** (ค.ศ. 1994 / พ.ศ. 2537) ของ **Milton E. Osborne** อธิบายพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ โดยวิเคราะห์ความเชื่อมโยงในการดำเนินนโยบายและแนวคิดทางการเมืองกับประสบการณ์ส่วนพระองค์ ส่วนงานเขียนเรื่อง **Shadow Over Angkor: Memoirs of His Majesty King Norodom Sihanouk of Cambodia** (ค.ศ. 2005 / พ.ศ. 2548) ของ **Prince Norodom Sihanouk** เป็นงานเขียนชีวประวัติส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งมีการแสดงความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ในช่วงเวลาต่าง ๆ ตั้งแต่ขึ้นครองราชย์จนกระทั่งลี้ภัยทางการเมือง

ขณะเดียวกันพบงานเขียนจำนวนหนึ่งที่มีอธิบายข้อมูลเชิงชีวประวัติบุคคลที่เป็นปัญญาชนอื่น เช่น งานเขียนเรื่อง **พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ** (ค.ศ. 1972 / พ.ศ. 2515) ของ **พระโพธิวงศ์ โสตหาย และท่านควง สมภาร** (ภาษาเขมร) นำเสนอชีวประวัติของพระนโรดมสีหนุ พระสงฆ์รูปสำคัญที่ประท้วงนโยบายการเปลี่ยนแปลงตัวอักษรเขมรของฝรั่งเศสจนกระทั่งถูกจับที่นครเวียงจันทน์ หรืองานเขียนเรื่อง **พระราชชีวประวัติในสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี ขวน ณาต สมเด็จพระสังฆราชลำดับ 1 ในคณะมหานิกาย** ของ **พระมุณีโกศล โสตหาย** (ภาษาเขมร) (ค.ศ. 1999 / พ.ศ. 2542) นำเสนอชีวประวัติของสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดี (ขุน ณาต) พระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา ส่วนงานเขียนเรื่อง **The Royal House of Cambodia** (ค.ศ. 2003 / พ.ศ. 2546) ของ **Julio A. Jeldres** นำเสนอพระประวัติเชื้อพระวงศ์เขมรตั้งแต่ต้นวงศ์จนถึงปัจจุบัน ในจำนวนนี้มีเชื้อพระวงศ์ที่เป็นปัญญาชนคนสำคัญในเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชจาก

ฝรั่งเศส อาทิ นักองค์ราชวงศ์นโรดม มงตนา พระองค์มจะสันโรดม นรินนเกตุ หรือพระองค์มจะส์ สีสู้วดี อังค์เอง ยุตติวงศ์

งานเขียนข้างต้นมีลักษณะเป็นการรวบรวมข้อมูลเชิงชีวประวัติของปัญญาชนเขมรเฉพาะบุคคลที่โดดเด่นมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงความคิดและพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ ทั้งนี้งานเขียนที่พบมากที่สุดคืองานเขียนที่มุ่งอธิบายข้อมูลเชิงชีวประวัติซึ่งพบว่ากระจกระบายอยู่ในอนุสรณ์ความทรงจำ หนังสือพิมพ์ วารสาร และสื่ออิเล็กทรอนิกส์

2) งานเขียนที่เน้นการวิเคราะห์บทบาทของปัญญาชนเขมร ส่วนใหญ่พบว่าเน้นการวิเคราะห์บทบาทปัญญาชนเฉพาะบุคคลขณะที่มีบุคคลนั้น ๆ ขณะดำรงตำแหน่งทางการเมือง สามารถแบ่งได้สองกลุ่ม คือ

2.1) งานเขียนที่เน้นการอธิบายบทบาทของปัญญาชนเขมรในภาพรวม ได้แก่ งานเขียนเรื่อง **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (ค.ศ. 2012 / พ.ศ. 2555) ของ **ธิติ บัวคำศรี** มุ่งอธิบายการเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรในภาพรวมต่อสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ สามัญชน และพระสงฆ์ โดยใช้กรอบโครงความคิดสืบเนื่องทางความคิดของปัญญาชนรุ่นหนึ่งสู่ปัญญาชนอีกรุ่นหนึ่ง โดยให้ความสำคัญกับการอธิบายการเคลื่อนไหวของปัญญาชนต่อสถานการณ์ทางการเมือง

2.2) งานเขียนที่เน้นการวิเคราะห์บทบาทของปัญญาชนเขมรเฉพาะบุคคล ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาและงานวิจัยจากสถาบันต่าง ๆ ที่เน้นการอธิบายบุคคลสำคัญที่มีผลงานโดดเด่น ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ซึ่งมุ่งเน้นการอธิบายบทบาทและนโยบายของพระองค์ในฐานะกษัตริย์และผู้นำทางการเมือง เช่น **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การศึกษาการปกครองของเจ้าสีหนุฯ** (ค.ศ. 1976 / พ.ศ. 2519) ของ **บัณฑิต ธนารณะ** วิเคราะห์ลักษณะการปกครองในยุคสังคมนิยมพบว่านำความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนาอธิบายถึงที่มาของพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ส่วนวิทยานิพนธ์หลักสูตรมหาศิลปศาสตรบัณฑิต หลักสูตรนานาชาติ มหาวิทยาลัย Trinity College เรื่อง **Prince Sihanouk: The Model of Absolute Monarchy in Cambodia** (ค.ศ. 2013 / พ.ศ. 2556) ของ **Weena Yong** เสนอว่าพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สืบทอดจากระบอบการปกครองสมัยจารีตในการปกครองกัมพูชา ขณะที่งานเขียนเรื่อง **Cambodia the Search for Security** (ค.ศ. 1967 / พ.ศ. 2510)

ของ Michael Heifer และสารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง **นโยบายเป็นกลางของกัมพูชาในสมัยรัฐบาลเจ้านโรดมสีหนุ** (ค.ศ. 1990 / พ.ศ. 2533) ของ **นภคต ขาติประเสริฐ** มุ่งเน้นการอธิบายการดำเนินนโยบายเป็นกลางของ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุในยุคสังคมนิยมเป็นสำคัญ

งานเขียนเรื่อง **Khmers Stand Up! : A History of the Cambodian Government 1970-1975** (ค.ศ. 1994 / พ.ศ. 2537) ของ **Justin J. Corfield** วิเคราะห์การ แก้ไขปัญหาความแตกแยกทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ส่วนวิทยานิพนธ์ หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (สหสาขาวิชา) จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เรื่อง **World politics and state building of Cambodia by King Norodom Sihanouk in 1953-1970** (ค.ศ. 2009 / พ.ศ. 2552) ของ **Yoothasart Ngamin** มุ่งเน้นการ อธิบายบทบาทของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุในการสร้างชาติกัมพูชาภายใต้บริบทสงครามเย็น ขณะที่งานเขียนเรื่อง **กัมพูชาในการเมืองโลก บทบาทเจ้าสีหนุกับสงครามและสันติภาพ** (ค.ศ. 1993 / พ.ศ. 2536) ของ **ชุมพล เลิศรัฐการ** นำเสนอบทบาทของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุในฐานะผู้นำ คนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในกัมพูชาและในเวทีโลก ท้ายที่สุดงานเขียน เรื่อง **Politics and Power in Cambodia: The Sihanouk Years** (ค.ศ. 1973 / พ.ศ. 2516) ของ **Milton E. Osborne** มุ่งเน้นอธิบายถึงการสิ้นสุดอำนาจของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใน ค.ศ. 1970 ว่าเกิดจากสถานการณ์ทางการเมืองโลกมากกว่าความผิดพลาดในการบริหารประเทศของ พระองค์

นอกจากงานเขียนที่ศึกษาบทบาทของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุแล้วยัง ปรากฏงานเขียนที่ศึกษาบทบาทของปัญญาชนเขมรอื่น ๆ เป็นต้นว่า **เขี้ยว สมพอน** ในงานเขียนเรื่อง **Pol Pot and Khieu Samphan** (ค.ศ. 1991 / พ.ศ. 2534) ของ **Stephen R. Heder** วิเคราะห์ ความสัมพันธ์ระหว่างพอล พต กับเขี้ยว สมพอน และวิเคราะห์บทบาทการดำเนินงานของเขี้ยว สม พอน ในฐานะผู้นำระดับปฏิบัติการคนสำคัญของกลุ่มเขมรแดง ขณะเดียวกันพบงานศึกษาถึง **เจ็ง จ็อก ทัณฑ์** ในวิทยานิพนธ์ดุซงญอบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย Northern Illinois เรื่อง **Son Ngoc Thanh, The United State, And The Transformation of Cambodia** (ค.ศ. 2015 / พ.ศ. 2558) ของ **Matthew Jagel** วิเคราะห์บทบาท แนวคิด และอุดมการณ์ของเจ็ง จ็อก ทัณฑ์ ในฐานะปัญญาชนเขมรคนสำคัญที่ได้รับการยกย่องจากชาวเขมรว่าเป็นวีรบุรุษของชาติ เจกเกิลชี้ให้เห็น

ว่าขบวนการเขมรเสรีเป็นเครือข่ายสำคัญของหน่วยข่าวกรองแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา (C.I.A.) ในการแทรกแซงกิจการภายในของรัฐบาลกัมพูชาในขณะนั้น และเชิง จีอก ทัณ มีความสำคัญต่อสหรัฐอเมริกาเพราะเขาเป็นปัญญาชนที่ฝึกใฝ่อุดมการณ์เสรีนิยมและต่อต้านแนวคิดสังคมนิยม

อย่างไรก็ดี งานเขียนที่กล่าวมาข้างต้นไม่พบว่าม้งงานเขียนเรื่องใดวิเคราะห์หรือชี้ชัดถึงสำนึกหรือแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนมากเท่าไรนัก งานเขียนส่วนใหญ่มุ่งอธิบายบทบาทของปัญญาชนขณะที่มีอำนาจทางการเมืองแล้วทั้งสิ้น แต่ในทรรศนะของผู้ศึกษาเห็นว่าการศึกษเกี่ยวกับปัญญาชนเขมรควรได้รับการอธิบายว่าปัญญาชนคืออะไร มีเงื่อนไขและจุดกำเนิดอย่างไร ซึ่งอาจนำไปสู่การอธิบายในมุมมองที่ว่าปัญญาชนเขมรเป็นผลผลิตจากกระบวนการทำให้ทันสมัยที่เคลื่อนจากความตั้งใจของฝรั่งเศส และอาจนำไปสู่การวิเคราะห์ในเชิงลึกว่าปัญญาชนเหล่านี้เพาะบ่มทางความคิดด้านชาตินิยมได้อย่างไร อีกทั้งพวกเขามีวิธีการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมในลักษณะใด ต่อจากนั้นนำไปสู่ชุดคำถามที่ตามมาว่าปัญญาชนแต่ละกลุ่มมีเป้าหมายอย่างไร และสาเหตุใดที่นำมาซึ่งความแตกแยกภายในกลุ่มปัญญาชนเขมร ผู้ศึกษาตระหนักว่าการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเข้าถึงคำตอบชุดคำถามดังกล่าวมีความสำคัญที่จะทำให้เข้าใจถึงความคิดของปัญญาชนที่ชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถอธิบายสภาพทางการเมืองภายหลังกัมพูชาได้รับเอกราชได้อย่างรอบด้านอีกด้วย

3. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาการก่อกำเนิดและลักษณะของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนเขมร
2. เพื่อศึกษาปัจจัยและกระบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดในการสร้างความหมายและกำหนดทิศทางการเกี่ยวกับ “ชาติ” ของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930 - 1955
3. เพื่อศึกษาความสำเร็จและความล้มเหลวของการเคลื่อนไหวในการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ

4. ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษา “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930-1955” ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตพื้นที่การศึกษา โดยศึกษาแนวความคิดของปัญญาชนเขมรที่มีบทบาทโดดเด่นทางการเมือง ทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ สามัญชน และพระสงฆ์หัวก้าวหน้า เป็นต้นว่าพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ นักองค์ราชวงศ์นโรดม มงตนา พระองค์มัจจะสีนโรดม นรินนฤต พระองค์มัจจะสีสวตถ์ องค์กรเอง ยุตติวงศ์ เจริญ ก๊อก ทัญ บาจ ฉิน เลิม วา พระชนนชาติ พระหวด ตาด พระลวี แอม ซึ่งปัญญาชนเขมรข้างต้นล้วนเป็นผลผลิตหรือสัมพันธ์กับการจัดการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศส โดยเฉพาะภายหลังการจัดการศึกษาแห่งอินโดจีน ค.ศ. 1918 ทั้งสิ้น

ส่วนขอบเขตของระยะเวลา ค.ศ. 1930 เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษา เพราะช่วงเวลาที่ปรากฏการเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนเขมร อีกทั้งยังเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชาได้รับการพัฒนาทางความรู้และความคิด โดยสัมพันธ์กับการจัดตั้งสถาบันทางวิชาการของฝรั่งเศส อาทิ พุทธศาสนบัณฑิตย (ค.ศ. 1930) โรงเรียนวัดแบบใหม่ (ทศวรรษ 1930) วิทยาลัยพระสีสวตถ์ (ค.ศ. 1935) สถาบันการศึกษาเหล่านี้ก่อให้เกิดการบ่มเพาะจิตสำนึกและเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นชาติของชาวเขมร แม้ว่าสถาบันหลักที่ทำให้เกิดความตระหนักถึงความรับรู้และสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติของกัมพูชาคือสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (l'École Française d'Extrême - Orient ; EFEO) ที่ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1901 แต่การศึกษางานทางโบราณคดีพบว่าใช้เวลาค้นคว้ากว่า 3 ทศวรรษ ก่อนที่จะมีการเผยแพร่ผลงาน จึงเห็นได้ว่า ค.ศ. 1930 เป็นช่วงเวลาที่กัมพูชาเกิดการพัฒนาทางความรู้และความคิด อันก่อให้เกิดสำนึกความเป็นชาติแก่ชาวเขมร ส่วนจุดสิ้นสุดของการศึกษากำหนดเป็น ค.ศ. 1955 เพราะเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุประกาศจัดตั้งองค์กรสังคมนิยม (People Socialist Community ; Sangkum Reastre Niyum Regime) และประกาศให้มีการเลือกตั้งในวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 1955 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าองค์กรสังคมนิยมได้เสียงข้างมากและจัดตั้งเป็นรัฐบาล ผลที่ตามมาคือปัญญาชนที่มีบทบาทในเคลื่อนไหวทางความคิดเกี่ยวกับชาติเขมร ตั้งแต่ก่อนได้รับเอกราช ค.ศ. 1953 ถูกจำกัดและจำกัดบทบาทลงโดยสิ้นเชิง ภายใต้ระบบดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมีอำนาจสูงสุดทางการเมืองเพียงผู้เดียว อีกทั้งสามารถควบคุมความคิดและความเคลื่อนไหวของขบวนการต่าง ๆ อย่างเบ็ดเสร็จ จนส่งผลให้ในช่วงเวลาดังกล่าวการเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนชะงักงันโดยปริยาย

5. วิธีการศึกษา

การศึกษา “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930-1955” เสนอวิธีการศึกษาโดยใช้กรอบความคิดที่พิจารณาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของของการนิยาม “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” ในการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยม ทั้งนี้การศึกษาดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ของการศึกษา 3 ประเด็น ได้แก่

ประเด็นแรก การก่อกำเนิดและลักษณะของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนเขมร เป็นการศึกษาการก่อเกิดสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติ โดยพิจารณาความสำคัญของพระสงฆ์และปัญญาชนที่คงความสืบเนื่องในการให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนา ภาษา และวรรณกรรม ทั้งนี้มีวิธีการศึกษาผ่านงานเขียน ตลอดจนการแสดงออกผ่านพฤติกรรมเพื่อสะท้อนรากฐานทางความคิดของชาวเขมรที่คงความสืบเนื่องดังกล่าว

ประเด็นต่อมา กระบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดในการสร้างความหมายและกำหนดทิศทางเกี่ยวกับ “ชาติ” ของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930 – 1955 เป็นการศึกษาปัจจัยที่ผลักดันให้ปัญญาชนเพาะบ่มและพัฒนาความคิด ตลอดจนศึกษาความแตกต่างทางความคิดและความแตกต่างในวิธีการที่ปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช การศึกษาในประเด็นดังกล่าวให้ความสำคัญกับการพิจารณาหลักฐานร่วมสมัย อาทิ เอกสารราชการ บันทึกความทรงจำ หนังสือพิมพ์ และวรรณกรรม แต่เนื่องจากมีข้อจำกัดในการใช้หลักฐานร่วมสมัย เพราะเอกสารต่าง ๆ ถูกทำลายเป็นจำนวนมากในยุคเขมรแดง ผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาพฤติกรรมของปัญญาชนเขมรเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของพวกเขาอีกด้วย

ประเด็นสุดท้าย ความสำเร็จและความล้มเหลวของการเคลื่อนไหวในการเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ เพราะในท้ายที่สุดนั้น ไม่ใช่ปัญญาชนทุกกลุ่มที่สามารถโน้มน้าวประชาชนให้ยอมรับกลุ่มของตนในฐานะผู้กำหนดอนาคตของชาติ แม้ว่าทุกกลุ่มจะมีเป้าหมายเดียวกันคือการเรียกร้องเอกราชก็ตาม จึงน่าสนใจที่จะทำความเข้าใจว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของปัญญาชนกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นในสภาวะการณ์อย่างไร เพื่อเข้าถึงคำตอบเหล่านี้ผู้ศึกษาเน้นการศึกษาผ่านการวิเคราะห์เหตุการณ์และพฤติกรรมของปัญญาชนเขมรเป็นสำคัญ รวมถึงพิจารณาเอกสารหลักฐานร่วมสมัย อาทิ รัฐธรรมนูญ แล่งการณ์ วรรณกรรม หรือหนังสือพิมพ์

ท้ายที่สุดการศึกษา “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของ ปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930-1955” เน้นการอธิบายเชิงวิเคราะห์และระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงตัวตน ความคิด และความต้องการของปัญญาชน ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาเพื่อเข้าใจในอดีตมากที่สุด

6. แหล่งข้อมูล

1. ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส - ไทยศึกษา หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดนครปฐม
2. ศูนย์แม่น้ำโขงศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
3. ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มแม่น้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
4. ศูนย์สำเนาเอกสารประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประเทศไทยจากต่างประเทศ กองวิชา ประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อย จปร. (สกศ.รร.จปร.) จังหวัดนครนายก
5. สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ
6. สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นต้น
7. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
8. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร
9. ห้องสมุดสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร
10. **บรรณานุกรมชาติกัมพูชา** (National Archives of Cambodia)

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อทราบถึงการก่อกำเนิดและลักษณะของสำนักเกี่ยวกับความเป็นชาติของ ปัญญาชนเขมร

2. เพื่อทราบถึงปัจจัยและกระบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดในการสร้างความหมาย และกำหนดทิศทางเกี่ยวกับ “ชาติ” ของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930 - 1955

3. เพื่อทราบถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของการเคลื่อนไหวในการเผยแพร่แนวคิด เกี่ยวกับความเป็นชาติของปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ

8. ข้อตกลงเบื้องต้น

1. คำศัพท์เฉพาะ

เชื้อพระวงศ์ หมายถึง ผู้ที่สืบเชื้อสายราชสกุลทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ตลอดลงมาจนถึง ผู้ที่นับเนื่องอยู่ในราชสกุลนโรดมและราชสกุลสีสุวตล์ ได้แก่ ชั้นสมเด็จพระองค์จรัส (เทียบเท่า เทียบเท่าพระองค์เจ้า) ชั้นนักษัตรจรัส (เทียบเท่าหม่อมเจ้า) ชั้นนักษัตรราชวงศ์ (เทียบเท่าหม่อม ราชวงศ์) ทั้งนี้ การแบ่งลำดับอิสริยยศของกัมพูชาไม่ชัดเจนเหมือนกับไทย ผู้ศึกษาจึงเรียกผู้ที่สืบเชื้อ สายจากราชสกุลนโรดมและราชสกุลสีสุวตล์ว่าเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น

2. การถ่ายทอดคำเขมรเป็นไทย

รูปอักษรเขมรมีความใกล้เคียงกับรูปอักษรไทยจึงสามารถถ่ายทอดได้ไม่ลำบากนัก เพราะต่างได้รับอิทธิพลจากตัวอักษรปัลลวะซึ่งเป็นอักษรที่ใช้อยู่ในอินเดียฝ่ายใต้³⁸ การจัดเรียง รูปอักษรทั้งสระและพยัญชนะก็คล้ายกับของไทยมาก³⁹ แต่การออกเสียงทั้งพยัญชนะและสระ แตกต่างกับภาษาไทย โดยเรียงลำดับจากฐานที่เกิดลึกสุดในช่องปากเรื่อยมาจนถึงส่วนหน้า (ปาก) อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดรูปอักษรเขมรเป็นรูปอักษรไทยสามารถทำได้ใน 2 ลักษณะ คือ การถ่ายทอด ตัวอักษร (Transliteration) และการถ่ายทอดเสียง (Transcription) แต่การถ่ายทอดทั้งสองลักษณะ ต่างมีข้อจำกัด กล่าวคือ การถ่ายทอดตัวอักษรไม่สามารถทำได้ทุกรูปอักษร เพราะอักษรเขมรไม่ได้มี รูปตรงกับอักษรไทยทุกรูปไป ถ้าเขียนตามรูปเขมรอาจเกิดความเข้าใจผิดได้ เช่น รูปสระโอ เขมร

³⁸ อุบล เทศทอง, ภาษาเขมรเพื่อการสื่อสาร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 4.

³⁹ ไกล่รุ่ง อามระดิช, “คำอธิบายการถ่ายคำเขมรเป็นไทย,” in กัมพูชา: ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง และการต่างประเทศ, ed. เขียน ชีระวิทย์ และสุณัย ผาสุก (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), จ.

เขียน ๓๐ เช่นเดียวกับสระเอาของเรา เป็นต้น⁴⁰ อีกทั้งไม่ได้ช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายของคำนั้น ๆ ได้ ขณะที่การถ่ายทอดเสียงมีข้อจำกัดคือหลายเสียงในภาษาเขมรไม่ตรงกับระบบเสียงในภาษาไทย หรือสระเสียงประสมหลายรูปไม่มีการใช้ในระบบเสียงภาษาไทยจึงทำให้การถ่ายทอดเสียงไม่ตรงกับกรออกเสียงจริง

ดังนั้นการศึกษา “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930-1955” จึงจะยึดการตามข้อตกลงดังนี้

1. งานศึกษานี้จะถ่ายทอดเสียงคำเขมรเป็นคำไทยโดยใช้รูปอักษรไทย แม้ว่ารูปอักษรไทยจะไม่สามารถแทนเสียงในรูปอักษรเขมรได้ครบทุกตัวก็ตาม แต่การถ่ายทอดเสียงคำเขมรโดยรูปอักษรไทยช่วยให้ผู้อ่านสามารถอ่านได้สะดวก เช่น ភាសា ถ่ายทอดเสียงได้ว่า เกียสา ไม่ได้ถ่ายทอดได้ว่า ภาสา

ส่วนคำอื่น ๆ ที่ผู้ศึกษานำมาจากเอกสารชั้นต้นภาษาเขมร ผู้ศึกษาใช้หลักการถ่ายคำเขมรเป็นคำไทยหรือความหมาย เพราะช่วยให้ผู้ที่ไม่มีพื้นฐานภาษาเขมรหรือหลักการถ่ายทอดเสียงสามารถเข้าใจได้ง่าย ทั้งนี้พบว่าบางคำที่แปลความจากภาษาเขมรแล้วมีความหมายที่ไม่ชัดเจนในภาษาไทย ผู้ศึกษาจะถอดเป็นรูปอักษรไทย พร้อมอธิบายไว้ในวงเล็บต่อท้าย សាលារៀន [อ่านว่า ซาเลียวเรียน : คำแปล โรงเรียน]

2. ชื่อบุคคลและสถานที่สำคัญๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนไทย ผู้ศึกษาจะให้การสะกดตามการสะกดที่นิยมใช้การถ่ายทอดเสียงด้วยอักษรไทย เช่น ភ្នំពេញ เขียนว่า พนมเปญ ส่วนชื่อที่ไม่เป็นที่รู้จักจะใช้วิธีถ่ายคำเขมรเป็นคำไทย ทั้งนี้หลักการเขียนชื่อชาวเขมรชื่อจะอยู่ชื่อหลังส่วนนามสกุลจะอยู่ชื่อแรก

3. คำนำหน้าทั้งพระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศ บรรดาศักดิ์ ราชนิกนาม สมณศักดิ์ หรือฉายาพระสงฆ์ ที่มีที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตนั้น ผู้ศึกษาจะให้การถ่ายทอดตามเสียงในภาษาเขมร

4. รูปอักษรที่ใช้สำหรับถ่ายทอดเสียงแสดงไว้ใน ตารางที่ 1 เทียบพยัญชนะเขมร - ไทย ตารางที่ 2 เทียบสระจุมเขมร - ไทย และตารางที่ 3 เทียบสระลอยเขมร - ไทย

⁴⁰ บรรจบ พันธุมธา, “คำอธิบายการใช้พจนานุกรมภาษาเขมร-ไทย,” in พจนานุกรมเขมร - ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชธน เล่ม ๑ - ๒ ก - ต (กรุงเทพฯ: ทุนพระยาอนุমানราชธน, 2516), (8).

ตารางที่ 1 เทียบพยัญชนะเขมร – ไทย

แถว วรรณค	1	2	3	4	5
วรรณค ก	กั /กอ/ ก , ก	ខ /คอ/ ข , ค	គ /โค/ ค , ก	ឃ /โค/ ฆ , ฆ	ង /งอ/ ง , ง
วรรณค จ	ច /จอ/ จ , จ	ឆ /ชอ/ ฉ , ช	ជ /โจ/ ช , จ	ឈ /โจ/ ฉ , ฉ	ញ /ญอ/ ญ , ญ
วรรณค ฎ	ដ /ดอ/ ฎ , ฎ	ប័ /ทอ/ ฐ , ฒ	ឌ /โด/ ฑ , ฑ	ឍ /โท/ ฒ , ฒ	ណ /ณอ/ ณ , ณ
วรรณค ต	ត /ตอ/ ต , ต	ថ /ทอ/ ถ , ท	ទ /โต/ ท , ต	ធ /โท/ ธ , ธ	ន /โน/ น , น
วรรณค บ	ប /บอ/ บ , บ	ផ /พอ/ ผ , พ	ព /โป/ พ , ป	ភ /โพ/ ภ , ภ	ម /โม/ ม , ม
เศษวรรณค	យ /โย/ ย , ย	រ /โร/ ร , ร	ល /โล/ ล , ล	វ /โว/ ว , ว	
	ស /ซอ/ ส , ซ	ហ /ฮอ/ ห , ฮ	ឡ /ลอ/ ฟ , ฟ	អ /ออ/ อ , อ	

หมายเหตุ : 1. การอ่านตาราง เช่น กั /กอ/ ก , ก หมายถึง รูปพยัญชนะเขมร กั อ่านออกเสียงว่า กอ แทนรูปพยัญชนะไทยด้วย ก แทนเสียงด้วยรูปพยัญชนะไทยด้วย ก
2. การอ่านออกเสียงพยัญชนะแบ่งเป็น 2 กลุ่มเสียง คือ กลุ่มเสียง ออ และกลุ่มเสียง โอ

ตารางที่ 2 เทียบสระจมเขมร – ไทย

รูปสระจมภาษาเขมร	ถ่ายรูปสระภาษาไทย	สำเนียงการอ่าน	
		กลุ่มเสียง ออ	กลุ่มเสียง โอ
ា	(อ)า	อา	เอีย
ា	(อิ)	เอะ	อี
ា	(อี)	เอีย	อึ
ា	(อี)	เออะ	อึ
ា	(อี)	เออ	อือ

ุ	(อุ)	โอะ	อุ
ู	(อู)	โโอ	อู
ู	(อัว)	อัว	อัว
เ็	(เอ)อ	เออ	เออ
เ็	(เอ็)อ	เอ็อ	เอ็อ
เ็	(เอ็)ย	เอ็ย	เอ็ย
เ	(เอ)	เอ	เอ
เ	(แ)อ	แอ	แอ
เ	(ไ)อ	ไอ	เอ็ย
เ	(โ)อ	โอ	โอ
เ	(แ)า	แอา	อัว
อ	(อ)	อม	อุม
อ	(อ)	อ้อม	อัวม
อ	(อ)า	อำ	เอ็อม
ะ	(อ)ะ	อะส	เอ็ยะส
เ็	(อ)ะ	เออะส	อิส
ุ	(อ)ะ	โอะส	อุส
เ็	(อ)ะ	เอะส	เอะส
เ็	(โ)ะ	เอะฮ	อัวะส

ที่มา: อุดล เทศทอง, ภาษาเขมรเพื่อการสื่อสาร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

2548), 9-10.

ตารางที่ 3 เทียบสระลวยเขมร – ไทย

รูปสระลวยภาษาเขมร	ถ่ายถอดรูปสระภาษาไทย	สำเนียงการอ่าน
តិ	(อิ)	เอะ, เอี้ย
ឡី	(อี)	เอี้ย
ខ	(อุ)	โอะ
ខ្ន	(อู)	โอร်
ឌី	(อูว)	เอิว
ង	(เอ)	แอ
ច	(ไ)	อัย
ឌី	(เอ)า	โไอ
ប្រ	ฤ	รือ
ប្រ	ฤ	รือ
ព	ภ	ลือ
ព	ภ	ลือ

ที่มา: อุบล เทศทอง, ภาษาเขมรเพื่อการสื่อสาร (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 10.

บทที่ 2

ปัญญาชน-พระสงฆ์หัวก้าวหน้าเขมร :

การก่อกำเนิดและรากฐานความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติ

การปรากฏตัวของฝรั่งเศสในครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19 นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ดินแดนแห่งปราสาทศิลาซึ่งเป็นคำกล่าวเชิงสัญลักษณ์ของกัมพูชาหรือในภาษาฝรั่งเศสเรียกว่า “กัมโพช” (Cambodge)⁴¹ ในวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1863 สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์หรือนักองค์ราชาวดี (Norodom Prohmbarirak or Ang Reacheavoddey ครองราชย์ ค.ศ. 1864-1904) ทรงลงพระนามในสนธิสัญญามิตรภาพและการค้าระหว่างฝรั่งเศส-กัมพูชา ค.ศ. 1863 (The Franco - Cambodian Protectoral Treaty of Oudong 1863) สารัตถะสำคัญคือกัมพูชายินยอมเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส (French Protectorate of Cambodia) การกระทำดังกล่าวเปรียบเสมือนการนำกัมพูชาเข้าสู่ละครโรงใหญ่ที่ฝรั่งเศสเป็นผู้ควบคุม เพราะไม่กี่ทศวรรษต่อมาท่าทีของฝรั่งเศสก็เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือในวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ. 1884 ชาร์ลส์ ทอมสัน (Charles Thomson) ผู้สำเร็จราชการแห่งแคว้นโคชินจีนได้รับคำสั่งจากมร. จูลส์ แฟรี (Jules Ferry) นายกรัฐมนตรีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 3 ให้นำกองทหารพร้อมเรือปืนเข้ามาทอดสมออยู่ริมแม่น้ำบริเวณพระบรมมหาราชวัง ทอมสันมีกำลังทหาร 300 นาย แบ่งออกเป็น 3 กองร้อย ภายใต้การบังคับบัญชาของ อา. ลูเอ็ตต์ (A.Luette) ซาแก (Sagaie) และเอโซเป็ตต์ (Esopette) ส่วนหนึ่งล้อมพระบรมมหาราชวังไว้ อีกส่วนหนึ่งพร้อมด้วยอาวุธบุกเข้าไปในพระราชฐานที่ประทับขณะที่สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์บรรทมเพื่อให้พระองค์ลงนามในอนุสัญญาฉบับใหม่⁴² ทอมสันข่มขู่พระองค์

⁴¹ กัมโพช (Cambodge) เป็นคำที่ฝรั่งเศสใช้เรียกกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1863 - 1954 แต่ในภาษาเขมรเขียนว่ากัมพูเจีย (Kampuchea) ตรงกับภาษาไทยว่ากัมพูชา ส่วนภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า Cambodia ซึ่งแปลงจากภาษาสันสกฤตว่า Kambuja หรือ Kampuchea มีรากศัพท์มาจากคำเรียกกลุ่มชน Kambu ที่ปกครองพื้นที่ Kambujadesa ในสมัยพระนคร (“Changing Name,” in *The Emergence of Modern Southeast Asia*, ed. Norman G. Owen (Singapore: Singapore University Press, 2005), XVII.)

⁴² ดน โสะผล, กัมพูชาระหว่างสยาม-ญวน กับอาณานิคมฝรั่งเศส การเมือง ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเขมรจากสมัยฟูนันถึงปี 1953 (กัมพูชา: ม.ป.ท., 2016), 179-180. [ธณ สุทธิณ, *กัมพูชาทางญี่ปุ่น-ญวน และภาคภูมิศาสตร์* ๓๕๓๓ *นฤนาถ* (กรุงเทพฯ: สวทศ, ๒๕๓๖), ๑๗๕-๑๘๐.]

อย่างหนักว่าจะถอดพระองค์ออกจากราชสมบัติและจะเนรเทศพระองค์ไปอยู่ประเทศแอลจีเรียหากพระองค์ไม่ยินยอมลงพระนามบนอนุสัญญาดังกล่าว การเจรจาใช้เวลากว่า 3 ชั่วโมง ท้ายที่สุดสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์จึงยินยอมลงพระนามในอนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา (Convention conclue entre la France et le Cambodge) ส่งผลให้กัมพูชากลายเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอาณานิคมฝรั่งเศส (French Colonial Empire) โดยสมบูรณ์

ฝรั่งเศสเริ่มต้นบทบาทผู้ปกครองด้วยการกำหนดเขตแดนและจัดระเบียบการปกครองในอินโดจีนใหม่ภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “สหภาพอินโดจีน” (l' Unité Indochinoise ; Indochinoise Union) กัมพูชาถูกกำหนดสถานะเป็นหนึ่งในห้าแคว้นของอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส (Indochine française ; French Indochina) หลังจากนั้นมาฝรั่งเศสเริ่มการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ การศาล-ตุลาการ ตลอดจนการจัดการศึกษา ซึ่งกระบวนการท้ายสุดนี้ส่งผลให้เกิดคนรุ่นใหม่หรือปัญญาชนและพระสงฆ์หัวก้าวหน้าขึ้นในกัมพูชา ภารกิจของฝรั่งเศสข้างต้นได้รับการอธิบายในภายหลังว่าเป็น “ภารกิจสร้างความมีชีวิตชีวา” (Mission Civilisatrice) ซึ่งดูเหมือนเป็นหลักการที่เป็นความรู้และหน้าที่โดยตรงของผู้ปกครองชาวตะวันตกซึ่งเป็นชนผิวขาวที่ต้องพัฒนาผู้ใต้ปกครองหรือคนพื้นเมืองให้พ้นจากสภาพความล้าหลัง เพราะในทัศนคติของชาวตะวันตกจะมองว่าชนผิวขาวหรือพวกเรามี “อารยะ” ขณะที่ชนพื้นเมืองหรือพวกเขานั้น “ป่าเถื่อน”

ภารกิจสร้างความมีชีวิตชีวาของฝรั่งเศสนำกัมพูชาสู่ความเปลี่ยนแปลงไม่เฉพาะเพียงทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังทำให้ชาวเขมรเกิดความตระหนักเกี่ยวกับตัวตน หรืออาจเรียกได้ว่าเกิด “สำนึกถึงความเป็นเขมร” ทั้งนี้สำนึกถึงความเป็นเขมรนั้นจะเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งกลุ่มพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้สึดังกล่าวร่วมกับปัญญาชน โดยมีเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการถ่ายทอดความคิดคือเทคโนโลยีการพิมพ์ (print-language) ปราบกฏการณ์ดังกล่าวเริ่มมีการแสดงออกทางความคิดชัดเจนตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1930 เมื่อมีการออกวารสารกัมพูชาสุริยา (Kambujasuriya ; Cambodia Sun) ของสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตยใน ค.ศ. 1926 และการออกหนังสือพิมพ์นครวัต (Nagaravatta) โดยปัญญาชนเขมรใน ค.ศ. 1936 จนนำมาสู่เหตุการณ์สงครามร่ม (Umbrella War) ค.ศ. 1942 ซึ่งเป็นการแสดงออกในการต่อต้านฝรั่งเศสที่ได้รับการสนับสนุนจากมวลชนชาวเขมรอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก และสะท้อนถึงที่มาของการเข้าร่วมการต่อต้านของราษฎรชาวเขมรเมื่อฝรั่งเศสดำเนินการจับกุมพระหมื่น เจียวในลักษณะที่ขัดต่อจารีต

ประเพณีทางพุทธศาสนาและล่วงเกินต่อศรัทธาของประชาชน เหตุการณ์นี้ตามมาด้วยการต่อต้านของ พระสงฆ์และประชาชนใน ค.ศ. 1943 อันเป็นผลสืบเนื่องจากนโยบายของฝรั่งเศสที่ประกาศให้ เปลี่ยนแปลงอักษรเขมรเป็นอักษรโรมันและยกเลิกปฏิทินจันทรคติ เหตุการณ์ดังกล่าวได้รับการเสนอ จากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์กัมพูชาเดวิด พี. แชนด์เลอร์ (David P. Chandler) และเอียน แฮริส (Ian Harris) ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงออกถึงสำนึกถึงความเป็นชาติเขมรซึ่งทำให้พระสงฆ์ เขมรเข้ามามีบทบาทในฐานะผู้นำทางความคิดและนักเคลื่อนไหวในการสร้างสำนึกถึงความเป็นชาติ ควบคู่กับปัญญาชนกลุ่มอื่น ๆ⁴³

การอธิบายถึงกำเนิดของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมรเป็นข้อโต้แย้งด้าน ประวัติศาสตร์สำคัญประเด็นหนึ่ง โดยการศึกษาที่ผ่านมามุ่งอธิบายบทบาทของฝรั่งเศสในฐานะผู้สร้าง จิตสำนึกและสร้างความรับรู้เกี่ยวกับ “ชาติเขมร” หรือ “ความเป็นชาติเขมร” โดยอธิบายภายใต้ กรอบความคิดหรือนิยามความหมายของคำว่าชาติ 2 ลักษณะ ลักษณะแรก ได้แก่ ชาติภายใต้กรอบ ความคิดหรือนิยามในทางการเมืองโดยอ้างอิงกับปรากฏการณ์ 3 อย่าง คือ การออกวารสารกัมพูชา สุริยาใน ค.ศ. 1926 การออกหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรฉบับใน ค.ศ. 1936 และเหตุการณ์สงครามร่วมใน ค.ศ. 1942 ดังตัวอย่างของการอธิบายในงานเขียนของเดวิด พี. แชนด์เลอร์ ในหนังสือเรื่อง A History of Cambodia (ค.ศ. 2008 / พ.ศ. 2551) ซึ่งเสนอว่าการออกวารสารกัมพูชาสุริยาของสถาบัน พุทธศาสนบัณฑิตยสถานและการออกหนังสือพิมพ์นครวัดโดยปัญญาชนเขมรเป็นผลมาจากการปฏิรูป การศึกษาของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส ทำให้เกิดนักคิดและนักเคลื่อนไหวชาวเขมรซึ่งมีพระสงฆ์หัว ก้าวหน้ารวมอยู่ด้วย

การอธิบายในลักษณะดังกล่าวได้รับการโต้แย้งจากวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยโมนาช ประเทศออสเตรเลีย เรื่อง Cambodia: The Cultivation of a Nation, 1860-1945 ของเพ็นนี่ เอ็ดเวิร์ด (Penny Edwards) (ค.ศ. 1999 / พ.ศ. 2543) ซึ่งเสนอว่า การอธิบายกำเนิดของสำนึกเกี่ยวกับความเป็นชาติเขมรยังมีอีกมิติหนึ่งที่สำคัญคือการอธิบายใน ความหมายของชาติทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบความคิดที่ผู้คนมีความรู้สึกร่วมกัน ผ่านความเชื่อ จารีต ตลอดจนประเพณีต่าง ๆ เอ็ดเวิร์ดเสนอความคิดหลักเกี่ยวกับสำนึกถึงความเป็นชาติเขมรว่า ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ได้รับการสร้างขึ้นจากฝรั่งเศสผ่านสำนักงานหรือหน่วยงาน

⁴³ David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 4th ed. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 199. ; Ian Harris, *Cambodian Buddhism History and Practice* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), 138-139.

ราชการอาณานิคม ห้องเรียน สถาบันการค้นคว้า และพิพิธภัณฑ์ จนทำให้นครวัดกลายเป็นสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมและวัฒนธรรมของชาติเขมร ทั้งนี้ แนวทางการศึกษาดังกล่าวได้รับการยอมรับและการอ้างอิงในงานเขียนต่อ ๆ มา⁴⁴ ซึ่งต่างมุ่งอธิบายโดยให้ความสำคัญต่อบทบาทของฝรั่งเศส โดยเฉพาะกระบวนการทำให้ทันสมัย (modernization process) ซึ่งเป็นผลกระทบโดยตรงจากการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานในดินแดนอาณานิคมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง ส่งผลให้มีการปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างกำลังคนมาตอบสนองการขยายตัวของระบบราชการอาณานิคม

อย่างไรก็ดี ในความคิดเห็นของผู้ศึกษามองว่าการอธิบายในแนวทางดังกล่าวมุ่งเน้นบทบาทของฝรั่งเศสมากเกินไปจนมองข้ามรากฐานความคิดที่เกิดจากความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม ได้แก่ ความพยายามในการธำรงรักษาสิ่งที่ชาวเขมรถือว่าเป็นมีความสำคัญทางด้านวัฒนธรรมอันบ่งบอกถึงความเป็นเขมร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาและภาษา-วรรณกรรม หากพิจารณาในแง่นี้จะพบว่าแม้ว่าฝรั่งเศสจะมีส่วนในการปฏิรูปกิจการด้านพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ของกัมพูชาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำให้ทันสมัย แต่การแสดงออกถึงความรู้สึกเชิดชู หวงแหน และความต้องการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของความเป็นเขมรนั้นไม่ใช่สิ่งที่ฝรั่งเศสก่อให้เกิดขึ้น แต่เป็นการเพาะบ่มจิตสำนึกที่เกิดขึ้นในกลุ่มชาวเขมรเอง

เนื่องจากการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นกำเนิดจิตสำนึกถึงความเป็นชาติเขมรที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอมุมมองและบทบาทของฝรั่งเศส ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์การก่อกำเนิดปัญญาชน-พระสงฆ์หัวก้าวหน้ากับรากฐานทางความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติ ณ ที่นี้ จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นว่าในขณะที่สำนึกถึงความเป็นชาติของชาวเขมรสัมพันธ์กับกระบวนการทำให้ทันสมัยของฝรั่งเศสในกัมพูชา โดยเฉพาะการปฏิรูปการศึกษาและความก้าวหน้าทางวิชาการ แต่รากฐานทางความคิดของชาวเขมรคงความสืบเนื่องในการให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนา ภาษา-วรรณกรรม โดยมีปัญญาชนและกลุ่มพระสงฆ์เป็นผู้ธำรงรักษาความสืบเนื่องนั้น

⁴⁴ ตัวอย่างงานศึกษาที่พิจารณาชาติเขมรในกรอบโครงสร้างทางด้านวัฒนธรรม เป็นต้นว่างานศึกษาของ Anne Ruth Hansen, *How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930* (United States of America: University of Hawai'i Press, 2007). ; ธิบัติ บัวคำศรี, “เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547).

1. สังคมกัมพูชา ก่อนจัดตั้งสถาบันการศึกษาแบบใหม่ :

สัมพันธภาพระหว่างพุทธศาสนากับภาษา-วรรณกรรม

พุทธศาสนาและภาษา-วรรณกรรมของกัมพูชามีพัฒนาการควบคู่กันมาเป็นลำดับ สัมพันธ์กับการแพร่ขยายของอารยธรรมอินเดียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 1 อักษรแรกเริ่มที่ปรากฏในดินแดนแห่งนี้คืออักษรปัลลวะจากอินเดียตอนใต้ตรงกับสมัยฟูนัน (Funan) ต่อมาจึงปรากฏจารึกเป็นภาษาเขมรปนกับภาษาสันสกฤตซึ่งใช้สำหรับสรรเสริญเทพเจ้า ส่วนภาษาเขมรปรากฏในจารึกทั่วไป ภายหลังที่กัมพูชาได้รับเอาพุทธศาสนาแบบเถรวาทในคริสต์ศตวรรษที่ 12 แล้ว ภาษาบาลีจึงมีบทบาทในภาษาเขมรและเริ่มปรากฏจารึกข้อความต่าง ๆ ที่ใช้อักษรเขมรและภาษาเขมรซึ่งดัดแปลงจากอักษรปัลลวะจนมีรูปแบบเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง

สังคมกัมพูชาสมัยจารีตเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์ในระบบมูลนาย-ไพร่และระบบอุปถัมภ์เป็นเครื่องควบคุมคนในสังคม มีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกัน มูลนายมีหน้าที่ให้การปกป้องดูแลทุกข์สุขผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ ขณะที่ผู้ที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์มีหน้าที่ตอบแทนด้วยการแสดงความจงรักภักดี ยอมรับการเกณฑ์แรงงานหรือส่งส่วย ทั้งนี้ระบบมูลนาย-ไพร่และระบบอุปถัมภ์อิงรากฐานความคิดเรื่องบุญ-กรรมซึ่งมีที่มาจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทส่งผลให้ผู้คนยอมรับสถานะที่ไม่เท่าเทียมกัน ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง พระสงฆ์ ไพร่ และทาส ถึงกระนั้นคนทั่วไปก็สามารถเปลี่ยนสถานะของตนได้ผ่านการแสวงหาความรู้และการสร้างความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ในภาพรวมก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 ราษฎรทั่วไปไม่มีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคมผ่านการแสวงหาความรู้แต่จำกัดเฉพาะผู้ชาย ขณะที่ผู้หญิงแทบไม่ได้รับโอกาสดังกล่าวเลย ชาวเขมรมีทัศนคติว่าการเรียนไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับผู้หญิง เพราะผู้หญิงไม่ได้มีหน้าที่ออกไปทำงานนอกบ้านและที่สำคัญกว่านั้นหากผู้หญิงรู้หนังสือแล้วอาจเขียนจดหมายหาผู้ชายได้ตามอำเภอใจซึ่งนำความอับอายมาสู่ครอบครัว⁴⁵ ขณะที่ผู้ชายมีอิสระในการดำเนินชีวิตและสามารถเปลี่ยนสถานะที่สูงกว่าชาติกำเนิดด้วยการบวชเรียนที่วัด

การบวชเรียนของชายชาวเขมรมีจุดมุ่งหมายหลัก 2 ประการ ประการแรกเพื่อการสร้างบุญกุศลสูงสุดในพุทธศาสนาตามประเพณี ชายชาวเขมรเมื่ออายุได้ 12 ปี จะบวชเป็นสามเณรเพื่อ

⁴⁵ อุม-แวม, “พุทธศาสนากับคุณค่าทางจริยธรรมของสามเณร,” กัมพูชาสุริยา 54, 2 (เมษายน - พฤษภาคม - มิถุนายน 2000): 53. [ชัย-อิช, “ฤๅษาสถาธิษฐานโยคีลตธัมมธัมม: สภาธิกาธิษฐาน,” กัมพูชาสุริยา ๕๔, ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๐๐๐): ๕๓.]

สนองคุณแม่ เพราะแม่มีคุณ 12 ประการ และบวชเป็นพระเมื่ออายุ 21 ปี เพื่อสนองคุณพ่อ เพราะพ่อมีคุณ 21 ประการ⁴⁶ ชาวเขมรเชื่อว่าเมื่อบวชเรียนแล้วคน ๆ นั้นจะเป็น “ปราชญ์หรือผู้รู้” มีศีลธรรม และรู้ผิดชอบชั่วดี ประการที่สองเพื่อแสวงหาชื่อเสียง เกียรติยศ อำนาจ และความก้าวหน้าในชีวิต โจ้ว ต้า กวาน (Chou Ta-kuan) นักการทูตชาวจีนผู้ร่วมเดินทางมากัมพูชากับคณะทูตแห่งราชวงศ์หยวนราวคริสต์ศตวรรษที่ 13 (ค.ศ. 1290-1291) ได้บันทึกไว้ว่า “ตามประเพณีของเขานั้น พวกเขาเด็ก ๆ ที่เล่าเรียนหนังสือจะต้องเข้าหาพระภิกษุให้ท่านสั่งสอนก่อน”⁴⁷ จากนั้นการบวชเรียนเปรียญธรรมชั้นสูงจะนำมาซึ่งสมณศักดิ์และโอกาสในการเข้ารับราชการเป็นขุนนาง ยกตัวอย่างเช่น ออกญาสุนทรโวหาร (มุก) เมื่อวัยเด็กเรียนอยู่ในสำนักพระครูราชธรรม (อน) วัดคุกในชั้นที่อุดมคค์ เมื่ออายุครบบวชจึงบวชและศึกษาอยู่ในสำนักต่อไป หลังจากลาสิกขาบพระครูราชธรรมจึงได้นำถวายตัวต่อราชสำนักสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์รับราชการตำแหน่งอัครลักษณ์ ต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นจางวางกรมพระอัครลักษณ์และเป็นครูของนาหมื่นทั้งหลาย⁴⁸ ดังนี้เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าการบวชเรียนมีความสำคัญ แต่ถึงกระนั้นก็มีราษฎรจำนวนมากที่บวชเรียนแล้วมีโอกาสเข้ารับราชการเกือบทั้งหมดยังคงอยู่ในสถานะเดิม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสามารถและความสัมพันธ์ส่วนบุคคล แต่ที่สำคัญกว่าคือโลกทัศน์ที่มองเวลาในลักษณะของวัฏจักร⁴⁹ กล่าวคือความเชื่อเกี่ยวกับความเสื่อมสลายของโลกและความเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้าทำให้ชาวเขมรโดยทั่วไปมักจะยอมรับสถานะของตนโดยดุชนี

การที่ชายชาวเขมรนิยมบวชเรียนที่วัดทำให้พระสงฆ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ด้านภาษาศาสตร์ให้อ่านออกเขียนได้ทั้งภาษาเขมร ภาษาบาลี-สันสกฤต และภาษาไทย เพราะเมื่อเด็กชายชาวเขมรอายุได้ 12 ปี จึงบวชเป็นสามเณร พระสงฆ์ก็จะสั่งสอนหลักธรรมทางพุทธศาสนาและการคำนวณเบื้องต้น⁵⁰ และเมื่ออายุ 21 ปี จึงบวชเป็นพระเพื่อศึกษา

⁴⁶ อุม-สุม, “ปัญหาบวช,” กัมพูชาสุริยา 49, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ - มีนาคม 1995): 31. [มีชัย-สุชัย, “บทกวี,” **กมุตสุริยา** ๔๕, ๑ (ชกท-กฤษ-มีนา ๑๕๕๕): ๓๑.]

⁴⁷ โจ้ว ต้า กวาน, **บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ**, trans. เฉลิม ยงบุญเกิด, 3rd ed. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 16.

⁴⁸ ลี ฮามเตง, **อักษรศาสตร์เขมร** (พนมเปญ: บรรณาการสง จวน หวด, 1960), 152 – 157. [มี ชาติถน, **หกรุณ** **สุริยา** (กรุงเทพฯ: บณการสง หุส บุก, ๑๕๖๐), ๑๕๒-๑๕๗.]

⁴⁹ โปรตดู, Anne Ruth Hansen, **How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930**, 18-44.

⁵⁰ Peter Gyallay-Pap, “Reclaiming a shattered past: Education for the displaced Khmer in Thailand,” **Journal of Refugee Studies** 2, 2 (1989): 258.

เปรียญธรรมที่สูงขึ้นเป็นต้นว่าพระธรรมวินัย อรรถกถาธรรม วิชาความรู้ต่าง ๆ ตลอดจนพระกรรมฐาน ซึ่งหากบวชต่อไปก็อาจจะเป็นพระคู่สวดชาย-ชวาและเจริญในสมณศักดิ์

เมื่อก่อน บุนนาค ได้อธิบายการเรียนในสมัยโบราณว่าแบ่งออกเป็น 4 ชั้น ชั้นต้นคือ **เฏ็ยสง** **สง** [อ่านว่า เรียนซอระเซ : คำแปล เรียนเขียน] เมื่อเด็กชายอายุประมาณ 7-10 ปี บิดามารดาจะนำบุตรหลานไปฝากเรียนกับพระสงฆ์ที่วัด นิยมเลือกวันพฤหัสบดีซึ่งถือเป็นวันครูเป็นวันแรกในการฝากตัวเป็นศิษย์ เชื่อกันว่าเด็กที่เริ่มเรียนในวันนี้จะสามารถเรียนรู้ได้เร็ว โดยมีขั้นตอนและพิธีการคล้ายกับการมอบตัวเป็นศิษย์ของพวกพราหมณ์ สำหรับเด็กที่เพิ่งหัดเขียนนั้น พระสงฆ์จะแนะนำวิธีการเขียนโดยให้วางกระดาษบนต้นขาคด้วยมือซ้ายและจับดินสอดด้วยมือขวา จากนั้นก็จะนำศาสตราจุบาบหรือคำสอน (Chbab) มาเขียนเป็นตัวอย่างโดยสอนให้เขียนจากซ้ายไปขวา บางครั้งพระสงฆ์จะนั่งข้างหลังแล้วจับมือเด็กชายเพื่อฝึกให้เขียน เมื่อเด็กชายเริ่มเขียนได้ดีแล้ว พระสงฆ์ก็จะให้เด็กอ่านบทที่เขียนนั้น ชั้นต่อมาคือ **เข็ยลสาฎฎัก** [อ่านว่า เม็ลซาซตราจุบาบ : คำแปล อ่านศาสตราจุบาบหรืออ่านบทคำสอน] เช่น จบาบราชเนติ (จบาบราชสมภาร) หรือคำสอนสำหรับผู้ปกครอง (Chbab Rajaneti) จบาบโจนเจาหรือคำสอนสำหรับเด็ก (Chbab Kun Cau) ซึ่งพระสงฆ์จะอ่านและให้ศิษย์อ่านตามรายคนโดยไม่ให้ดู จากนั้นจึงให้ศิษย์อ่านอีกครั้งจนคล่องแคล่วและสามารถอธิบายได้ ชั้นที่ 3 **เข็ยลสาฎฎัก** [อ่านว่า เรียนเม็ลซาซตราแลบง : คำแปล อ่านศาสตราแลบงหรือบทนิทานพื้นบ้าน] มีวิธีการเรียนเช่นเดียวกับการอ่านศาสตราจุบาบ แต่ในชั้นนี้พระสงฆ์จะให้อ่านเป็นร้อยกรอง เพราะศาสตราแลบงทั้งหมดแต่งเป็นบทร้อยกรองมีทั้งบทกาพย์กลอน พรหมเกียรติ ภูษณคลีลา ปุณเภาวบนโกลกาค ได้แก่ เรียมเก็ยหรือรามเกียรติ์ (Reamker) คติโลก (Gatiloke) รวมถึง สุบิน หงส์ยนต์ วิมานจันท์ สังข์ศิลป์ชัย ไชยทัต สรรพสิทธิ์ โดยพระสงฆ์จะสอนให้อ่านตามบท ศิษย์ต้องว่าตามจนถูกบทจึงให้อ่านต่อไปด้วยตนเอง พวกเขาอ่านเรื่องเดียวกัน อ่านขึ้นอ่านลงจนจำได้สันทัด จากนั้นก็ให้เปลี่ยนไปอ่านศาสตราเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่ที่วัด พระสงฆ์จะมาตรวจการอ่านอีกครั้ง ถ้าศิษย์อ่านได้แล้วก็จะให้ **เข็ยลสาฎฎัก** [อ่านว่า เม็ลซาซตราเตชน : คำแปล อ่านศาสตราเทศน์หรืออ่านบทเทศนา] ซึ่งเป็นชั้นเรียนสุดท้าย สำหรับศาสตราเทศน์ก็มีวิธีการเรียนเช่นเดียวกับศาสตราจุบาบและศาสตราแลบง แต่แตกต่างกันออกไป เพราะศาสตราเทศน์ไม่ใช่คำธรรมดาแต่เป็นคำที่เรียงร้อยสัมพันธ์กันนิยมเรียกว่า “**กัมร็องแก้ว**” [อ่านว่า กมร็องแก้ว] โดยพระสงฆ์ให้ศิษย์อ่านและแสดงตามอย่างทำนองการเทศน์ ซึ่งศาสตราเทศน์นี้มีหลายฉบับเริ่มต้นจากศาสตราอานิสงส์ เช่น อานิสงส์เจ็ยบุนนาค

อานิสงส์โขมจ จนถึงศาสตราจารย์ใหญ่ ๆ เป็นต้นว่าชาตค⁵¹ จึงเห็นได้ว่าองค์ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ของเขมรได้รับการเก็บรักษาเป็นอย่างดีโดยพระสงฆ์ อย่างไรก็ตาม นอกจากความรู้ด้านวิชาการแล้ว พระสงฆ์ยังสอนความรู้ทางเชิงช่างผ่านการใช้แรงงานเพื่อสาธารณประโยชน์เห็นได้จากการทำงานร่วมกับพระสงฆ์ในการซ่อมแซมอุโบสถ อาคาร ถนน สะพาน ตลอดจนอ่างเก็บน้ำและการผลิตเครื่องเรือนต่าง ๆ⁵² จึงถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาและแหล่งความรู้ที่สำคัญของชาวเขมร⁵³

กล่าวโดยสรุป พระสงฆ์มีความสำคัญต่อสังคมกัมพูชาตั้งแต่ก่อนการเข้ามาของฝรั่งเศส ค.ศ. 1863 เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านอักษรศาสตร์และหลักธรรม โดยมีวัดซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่เปิดกว้างสำหรับคนทั่วไปที่ต้องการแสวงหาความรู้ สำหรับคนที่บวชเรียนแล้วได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ส่งเสริมให้พวกเขามีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคมมีสมณศักดิ์ทางเปรียญธรรมหรือรับราชการมีบรรดาศักดิ์ ลักษณะเช่นนี้ยังคงปรากฏต่อเนื่องแม้จะมีการจัดการศึกษาแบบใหม่ เพราะชาวเขมรยังคงนิยมฝากบุตรหลานให้บวชเรียนที่วัดกับพระสงฆ์มากกว่าเข้าโรงเรียนแบบตะวันตกที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้น นี่จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่อธิบายได้ว่าทำไมพระสงฆ์คงมีอิทธิพลต่อความคิดของชาวเขมรตลอดมาและกลายเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวเพื่อธำรงรักษาพุทธศาสนาและภาษา-วรรณกรรมซึ่งเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวเขมร

2. การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศส : กำเนิดปัญญาชน

กระบวนการทำให้ทันสมัย (modernization process) เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานในดินแดนอาณานิคมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง ฝรั่งเศสวางนโยบายต่าง ๆ เพื่อควบคุมและปกครอง พร้อมกับการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ยกเลิกระบบทาส พัฒนาการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ ระบบเงินตรา ระบบการ

⁵¹ เมียง บุนณ, “การศึกษาสมัยโบราณ,” *กัมพูชาสุริยา* 48, 3 (กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน 1994): 100-107. [เช็ช ชุณณ, “การศึกษายุคโบราณ,” *กัมพูชาสุริยา* ๔๘, ๓ (กฤษี สิบก กฤษี ๑๙๙๔): ๑๐๐-๑๐๗.]; David M. Ayres, *Anatomy of a Crisis: education, development, and the state in Cambodia, 1953 - 1998* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2003), 12 - 18.

⁵² M. Torhorst, “The development of the educational system in the Kingdom of Cambodia,” in *Educational systems of some developing countries in Africa and Asia* (Dresden: Verlag Zeit im Bild, 1966), 154.

⁵³ Ayres, *Anatomy of a Crisis: Education, Development, and the State in Cambodia, 1953-1998*, 12 - 13.

จัดเก็บภาษีทั้งภายในประเทศและภาษีการค้าเข้า-ออก จัดการปฏิรูปการใช้ที่ดิน จัดตั้งสถาบันทางการเงิน เช่น ธนาคาร สหกรณ์ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังต้องพัฒนาคุณภาพพลเมืองด้วยการจัดการศึกษา พัฒนาการสาธารณสุข และระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ อีกด้วย

ในระยะแรกเมื่อกัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1863 ถึง ค.ศ. 1884 ฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสนใจต่อกัมพูชามากนัก แต่ท่าทีของฝรั่งเศสต่อกัมพูชาเปลี่ยนไปในช่วงทศวรรษ 1880 สาเหตุเกิดจากนโยบายทางการเมืองของกัมพูชาไม่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐบาลสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 3 (French Third Republic ค.ศ. 1840-1940) ซึ่งสถาปนาขึ้นแทนจักรวรรดิฝรั่งเศสที่ 2 (French Second Empire ค.ศ. 1852-1870) สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์มีนโยบายปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกับฝรั่งเศส กล่าวคือนโยบายปฏิรูปที่ดินที่เวนคืนที่ดินจากบรรดาเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงเพื่อลดจำนวนของขุนนาง อีกทั้งยังต้องการปรับปรุงการเก็บภาษีที่ยุติธรรมมากยิ่งขึ้นเพื่อกຽทางไปสู่อการเลิกทาส⁵⁴ ซึ่งฝรั่งเศสมองว่าเป็นการดึงผลประโยชน์ทั้งหมดไว้ที่พระมหากษัตริย์และลิตรอนสิทธิประโยชน์ที่ควรเป็นของชาวฝรั่งเศส⁵⁵ ประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของฝรั่งเศส ตั้งแต่ ค.ศ. 1870 - 1881 ฝรั่งเศสพ่ายแพ้สงครามและสูญเสียแคว้นอัลซาส (Alsace) และแคว้นลอแรน (Lorraine) ซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจด้านอุตสาหกรรมที่สำคัญ ต่อมา ค.ศ. 1873 พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ของฝรั่งเศสประสบภัยพิบัติพายุตีเปรสชัน (depression) ส่งผลให้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ใน ค.ศ. 1881 มีการทบทวนการจัดเก็บภาษีนำเข้าสินค้าโดยสภาผู้แทนราษฎรซึ่งที่ประชุมมีมติให้เปิดการค้าเสรี จนกระทั่ง ค.ศ. 1882 เกิดวิกฤตการณ์การส่งออกสินค้า ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกในวงการอุตสาหกรรมส่งผลให้เกิดการตั้งอัตราภาษีนำเข้าในอัตราสูงเพื่อแก้ไขปัญหา ปัจจุบันเหล่านี้มีส่วนให้ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายขยายจักรวรรดินิยมเพื่อตอบสนองต่อปมปัญหาเชิงจิตวิทยาทางการเมืองและเศรษฐกิจของฝรั่งเศส⁵⁶

ฝรั่งเศสเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงกัมพูชาด้วยการกำหนดขอบเขตดินแดนโดยเฉพาะบริเวณดินแดนรอยต่อกับสยาม ก่อนที่จะขยายไปยังรอยต่อกับโคชินจีน อันนัม และลาวตามลำดับ เพราะการกำหนดเขตแดนเท่ากับกำหนดความเป็นรัฐสมัยใหม่ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนโรดมพรหม

⁵⁴ Chandler, A History of Cambodia, 174.

⁵⁵ เตียบ โสะผล, กัมพูชา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม (1863 - 1979) (กัมพูชา: โชคชัย, 2008), 20. [ผู้ขับ สุธัน, กษุฒา สเขตาย เสฎุกิฐ สหุข (๑๘๖๓ - ๑๘๗๕) (กษุฒา: เถาคณัฎ, ๒๐๐๘), ๒๐.]

⁵⁶ H.L. Wesseling, "The debate on French Imperialism 1960 - 1975," South East Asia: Colonial History Vol. II, ed. Paul H. Kratoska (New York: Routledge, 2001), 65, 66.

บริรักษ์ลงนามในอนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชาในวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ. 1884 (Convention Conclue Entre la France et le Cambodge)⁵⁷ ข้อ 1 ระบุว่า “พระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชาทรงยอมรับการปฏิรูปการบริหาร การศาล การคลัง และการค้าทั้งหลาย ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสจะพิจารณาว่าเป็นประโยชน์และสะดวกต่อการปกครอง” ฝรั่งเศสจึงดำเนินการปฏิรูประบบการเมืองการปกครองพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจในกัมพูชา ตามอนุสัญญา “ข้อ 8 ยกเลิกทาสทั่วทั้งราชอาณาจักร” ส่งผลให้เกิดแรงงานอิสระ และ “ข้อ 9 ที่ดินทั้งหมดเล็กเป็นกรรมสิทธิ์อย่างเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป” เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสปฏิรูปที่ดินเพื่อกรุยทางสู่การตัดดวงทรัพย์การต่าง ๆ ในกัมพูชาเพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมของตน และเมื่อระบบราชการมีความซับซ้อนและกิจการทางเศรษฐกิจขยายตัวส่งผลให้ข้าราชการฝรั่งเศสในดินแดนอาณานิคมไม่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างครบถ้วน อีกทั้งแรงงานที่มีก็ไม่เพียงพอ ปัจจัยเหล่านี้จึงผลักดันให้ฝรั่งเศสต้องดำเนินนโยบายจัดระบบการศึกษาแบบใหม่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการแรงงานที่มีการศึกษา นี่จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาในกัมพูชา อาจเรียกคนกลุ่มนี้ว่าผู้มีการศึกษาหรือปัญญาชน (intellectual class)

การขยายตัวของระบบราชการอาณานิคมผลักดันให้ฝรั่งเศสดำเนินการจัดการศึกษาในกัมพูชา ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมือง (d'École Franco-indigènes) ให้กับราษฎรทั่วไป ซึ่งน่าจะทำให้บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะครูผู้สอนที่มีมาแต่เดิมลดลง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะแม้จะมีโรงเรียนแบบใหม่ที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้นแต่ชาวเขมรไม่นิยมส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนดังกล่าว กลับเลือกส่งให้ไปให้เรียนกับพระสงฆ์ตามเดิม ทำให้ฝรั่งเศสต้องจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนในโรงเรียนวัดซึ่งสอนโดยพระสงฆ์ด้วย สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาแบบใหม่ of ฝรั่งเศสในกัมพูชานั้นสามารถแบ่งพิจารณาออกเป็น 2 ช่วง ดังต่อไปนี้

ก. ช่วงแรกตั้งแต่ฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาเมื่อ ค.ศ. 1863 จนถึง ค.ศ. 1918 ในระยะแรกนี้ ฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสนใจต่อการจัดการศึกษาในแคว้นนี้มากนักเมื่อเทียบกับ

⁵⁷ Convention conclue entre la France et le Cambodge le 17 Juin 1884 (Saigon: Imprimerie du Gouvernement, 1884), 3-6.

แคว้นโคชินจีน (Cochinchine) โรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกในกัมพูชาที่ทำการเรียนการสอนด้วยภาษาฝรั่งเศสเริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1873 ตามข้อเสนอของทหารผู้น้อยชื่อว่าแฟร์รี โรล (Ferry Rolles)⁵⁸

ในระยะแรกการให้การศึกษาแก่ชาวเขมรจำกัดอยู่ในระดับพื้นฐาน กล่าวคือระดับอ่านออกเขียนได้ สำหรับการศึกษาระดับสูงกว่านั้น ฝรั่งเศสมีเป้าหมายเพียงเพื่อฝึกชาวเขมรให้เป็นล่ามและเจ้าหน้าที่ไปรษณีย์และโทรเลขเพื่อใช้เป็นคนกลางในการสื่อสารระหว่างผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสกับชาวเขมร ใน ค.ศ. 1885 มร.เบกิน (Général Bégin) ผู้สำเร็จราชการแห่งอินโดจีน สนับสนุนให้จัดตั้งโรงเรียนล่าม (Collège d'interprètes) ที่กรุงพนมเปญ โดยมีฌ็อง มารี โอกุสต์ ปาวิ (Jean Marie August Pavie) เป็นผู้อำนวยการ และจัดตั้งขึ้นในอีกสามเมือง ได้แก่ กำปอต กำปงจาม และกระแจะ⁵⁹ โรงเรียนล่ามจัดการเรียนการสอนด้วยภาษาฝรั่งเศสและภาษาเขมร ฝึกทักษะการเขียน การอ่าน การแปล การคำนวณ และวิชาภูมิศาสตร์ แต่จนถึง ค.ศ. 1895 โรงเรียนล่ามกรุงพนมเปญ มีจำนวนนักเรียนเพียง 216 คน ขณะที่เขตกำปอตมีนักเรียนเพียง 75 คน และต้องปิดตัวลง เพราะนักเรียนทั้งหมดเมื่อสำเร็จการศึกษากลับแยกย้ายไปประกอบอาชีพส่วนตัวไม่ปรากฏว่ามีล่ามในหน่วยงานฝรั่งเศสเลย⁶⁰

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะจัดการศึกษาในกัมพูชา ชาวเขมรจำนวนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสให้เดินทางไปเรียนภาษาฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อน เช่น เสิล เทียบ (Son Diep) ออกญาวังวรเวียงชัย (จวน) (Thiounn) และบางส่วนได้เดินทางไปเรียนที่ฝรั่งเศสโดยตรง ถึงกระนั้นจำนวนนักเรียนที่ได้รับโอกาสดังกล่าวปรากฏน้อยมาก นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์กัมพูชาอย่างเดวิด พี. แชนด์เลอร์ (David P. Chandler, 2008) ปีเตอร์ แกลลีย์-เปป (Peter Gyallay-Pap, 1985) หรืออาร์. เอ็ม. สมิต (R.M. Smith, 1971) กล่าวว่าในช่วงสี่ทศวรรษแรกหลัง ค.ศ. 1873 การจัดการศึกษาในกัมพูชาพัฒนาอย่างล่าช้าและไม่ได้ส่งผลต่อชาวเขมรในวงกว้าง โรงเรียนที่ฝรั่งเศสจัดตั้งขึ้นยังคงมีจำนวนน้อยและส่วนมากตั้งอยู่เฉพาะเขตเมืองใหญ่ ทำให้เกิดมุมมองว่าฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัด

⁵⁸ René Morizon, *Monographie du Cambodge* (Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge), 178.

⁵⁹ Charles Bilodeau, "Compulsory Education in Cambodia," in *Compulsory Education in Cambodia, Lao and Vietnam* (Switzerland: UNESCO, 1955), 16. ; Sam Rany, "Cambodia's Higher Education Development in Historical Perspectives (1863-2012)," *International Journal of Learning & Development* 2, 2 (2012): 226.

⁶⁰ สุนันทา ปัญญาฤทธิ, "ฝรั่งเศสกับการให้การศึกษาแก่อาณานิคมอินโดจีน," *วารสารธรรมศาสตร์* 8, 4 (2522): 84-85.

การศึกษาแก่ชาวเขมรอย่างจริงจังนักเมื่อเทียบกับแคว้นอันนัมซึ่งฝรั่งเศสให้การสนับสนุนในการจัดการศึกษาเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม โทมัส เคลย์ตัน (Thomas Clayton) พบว่าข้อจำกัดของการจัดการศึกษาของกัมพูชาไม่ได้เกิดจากการกระทำของฝรั่งเศสแต่เกิดจากการต่อต้านของคนพื้นเมืองนำโดยสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ที่ทรงต่อต้านภาษาฝรั่งเศสและโรงเรียนแบบฝรั่งเศส⁶¹ ขณะที่ ธิบตี บัวคำศรี มีความเห็นว่าการต่อต้านนโยบายฝรั่งเศสของสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์นั้นมีอยู่จริง แต่สำหรับนโยบายด้านการศึกษานั้นพระองค์ทรงสนับสนุนให้เปิดโรงเรียนขึ้นในวังหลวง แม้ว่านักเรียนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานเจ้านายราว 40 คน มีครูเป็นชาวฝรั่งเศส อย่างน้อยที่สุดแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ได้ทรงต่อต้านการศึกษาแบบฝรั่งเศส⁶²

ภายใต้ข้อถกเถียงของนักวิชาการดังกล่าว ผู้ศึกษามีความเห็นเพิ่มเติมว่าข้อจำกัดสำคัญที่ทำให้การจัดการศึกษาในกัมพูชาพัฒนาอย่างล่าช้าในระยะนี้มีอยู่ 2 ประการ **ประการแรก** การจัดการศึกษาของฝรั่งเศสนั้นเป็นเพียงการศึกษาระดับพื้นฐานทำให้บรรดาเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงเดิมของกัมพูชานิยมส่งบุตรหลานไปศึกษายังเวียดนามหรือฝรั่งเศสซึ่งมีระบบการศึกษาที่ดีและมีระดับการศึกษาที่สูงกว่า ดังเห็นจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระสีสุวตถ์ (Sisowath ครองราชย์ ค.ศ. 1906-1927) เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยือนฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1906 พระองค์ทรงนำพระองค์มจะสสีสุวตถ์ มุนีวงศ์ (Sisowath Monivong ครองราชย์ ค.ศ. 1928-1941) เข้าศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยแซ็งต์แมซ็อง (Saint-Maixent) **ประการที่สอง** การที่โรงเรียนที่ฝรั่งเศสจัดตั้งในกัมพูชานั้นเปิดรับนักเรียนชาวเวียดนามและชาวจีนด้วย ทำให้ชาวเขมรซึ่งไม่ต้องการให้ลูกหลานเรียนปะปนกับชาวเวียดนามหรือชาวจีนเลือกที่จะส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนวัดตามเดิม เพราะโรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกที่เปิดสอนใน ค.ศ. 1873 นั้น นักเรียนส่วนใหญ่เป็นชาวเวียดนาม⁶³ สอดคล้องกับงานศึกษาของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสซึ่งระบุว่าใน ค.ศ. 1883 จำนวนผู้ที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้

⁶¹ Thomas Clayton, "Restriction or Resistance? French Colonial Educational Development in Cambodia," *Education Policy Analysis Archives* 3, 19 (December 1, 1995): 1-14.

⁶² ธิบตี บัวคำศรี, "เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา," 23-24.

⁶³ Klairung Amratisha, "The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development," (Ph.D. Thesis, University of London (School of Oriental and African Studies), 1998), 66.

ประมาณ 100 คน มีชาวเขมรเพียง 8 คน เท่านั้น⁶⁴ และจากรายงานข้าหลวงฝรั่งเศสพบว่าระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนามและนักเรียนจีนมักมีการทะเลาะวิวาทกันเสมอ⁶⁵

ภายหลังฝรั่งเศสกระชับอำนาจการปกครองใน ค.ศ. 1884 ส่งผลให้กัมพูชาเป็นรัฐหนึ่งของอาณานิคมฝรั่งเศสโดยสมบูรณ์ ใน ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสจึงยกฐานะโรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกเป็นอนูวิทยาลัยราชการแห่งรัฐอารักขา (Collège du Protectorat) โดยขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาขึ้นต้นแต่นักเรียนส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาวเวียดนามและชาวจีน จนถึงใน ค.ศ. 1902 อนูวิทยาลัยราชการแห่งรัฐอารักขาสามารถรับนักเรียนได้ 250 คน แต่กลับมีนักเรียนลงทะเบียนเข้าเรียนเพียง 40 คนเท่านั้น ผลที่ตามมาคือชาวเขมรไม่ได้เรียนภาษาฝรั่งเศสและทักษะอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับการทำงานในระบบราชการและกิจการต่าง ๆ ของฝรั่งเศส ดังนั้นช่วงท้ายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คนพื้นเมืองจึงยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานภายใต้ระบอบอาณานิคมมากนัก

เมื่อถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 พระบาทสมเด็จพระศรีสุวดีก็เรียกร้องให้มีการจัดการศึกษาที่เหมาะสมแก่ชาวเขมร ขณะที่ฝรั่งเศสมองเห็นปัญหาการขาดแคลนแรงงานในระบบราชการและกิจการต่าง ๆ ทั้งด้านกลสิกรรมและการพาณิชย์ที่เกิดจากคนพื้นเมืองขาดการศึกษา ดังนั้นใน ค.ศ. 1903 มร.ปอล โบ (Paul Beau) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนจึงได้จัดตั้งหน่วยงานจัดการด้านการศึกษา (Une Commission d'études) ขึ้นที่กรุงฮานอยชุดหนึ่งเพื่อทำการศึกษาเรื่องการจัดการศึกษา ต่อมากฤษฎีกาลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ค.ศ. 1904 ประกาศจัดตั้งองค์กรด้านการศึกษาสมบูรณ์ (Organisation Scolaire Complète) และกฤษฎีกาลงวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1905 จัดตั้งหน่วยการจัดการศึกษาท้องถิ่น (Service Local de l'Enseignement)⁶⁶

มีการจัดตั้งโรงเรียน 2 ลักษณะ กล่าวคือโรงเรียนฝรั่งเศส (d'École Franco) และโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมือง (d'École Franco-indigènes) แต่ละโรงเรียนมีการจัดสอนเฉพาะด้านในแต่ละสาขา โดยข้าหลวงท้องถิ่นรับผิดชอบเป็นหัวหน้างานในการจัดการเรียนการสอนของทุกโรงเรียน ทั้งนี้ โรงเรียนฝรั่งเศส (d'École Franco) เป็นต้นว่า l'École Normale และ l'École de jeune

⁶⁴ Alain Forest, *Le Cambodge et la Colonisation Française: Histoire d'une Colonisation sans Heurts (1897-1920)* (Paris: L'Harmattan, 1980), 150-151.

⁶⁵ สุนันทา ปัญญาฤทธิ, “ฝรั่งเศสกับการให้การศึกษาแก่อาณานิคมอินโดจีน,” 84-85.

⁶⁶ “Annexe N 14 Réorganisation De L'enseignement Public Indo-China,” in *Situation de l'Indo-Chine de 1902 à 1907 TOME II* (Saigon: Imprimerie Commerciale Marcellin Rey C. Arden, 1908), 3-4.

filles นั้นจำกัดแต่ชาวยุโรปและชนชั้นสูงเท่านั้น ส่วนราษฎรทั่วไปจะได้รับการสนับสนุนให้เข้าศึกษาในโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมือง

การจัดตั้งโรงเรียนของฝรั่งเศสในกัมพูชาไม่ได้รับการตอบรับจากชาวเขมรเท่าที่ควร เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระสีสุวดีทรงมีพระราชประกาศเมื่อวันที่ 11 เมษายน ค.ศ. 1912 ความว่า “ตามที่ข้าพเจ้าได้ประกาศให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้าเรียนนั้น หากผู้ปกครองคนใดกระทำการขัดขืนหรือไม่ใส่ใจ ครั้งแรกให้ปรับเป็นเงินหนึ่งปีสัทรและปรับเป็นสองปีสัทรเมื่อกระทำผิดอีก”⁶⁷ ต่อมาใน ค.ศ. 1915 มีการบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งมาตราที่ 356 และมาตราที่ 357 กำหนดให้บิดามารดามีหน้าที่ต้องให้การศึกษาแก่บุตร⁶⁸ กระนั้นก็ดีราษฎรยังคงละเลยเรื่องการให้บุตรหลานเข้ารับการศึกษ พระบาทสมเด็จพระสีสุวดีจึงมีพระราชประกาศเลขที่ 80 ก่อนที่เรลิดังสุเปรีเอร์แห่งแคว้นกัมพูชาจะประกาศเป็นกฤษฎีกาเลขที่ 997 ลงวันที่ 19 ตุลาคม ค.ศ. 1916 ข้อที่ 1 ความว่า ในระยะห่าง 1,500 เมตร จนถึง 2 กิโลเมตร จากโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมือง ครอบครัวที่มีเด็กชายอายุ 10 ปีต้องส่งบุตรหลานเข้าเรียนในทันที⁶⁹ และยังกำหนดบทลงโทษผู้ปกครองที่เพิกเฉยไม่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนให้จำคุก 1 เดือน มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1916 เป็นต้นไป

ข. จุดเปลี่ยนสำคัญต่อการศึกษาของกัมพูชาเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1918 เมื่อฝรั่งเศสประกาศแผนการศึกษาที่ใช้ทั่วอินโดจีนของฝรั่งเศส (French Indochina)⁷⁰ เพราะส่งผลให้การเรียนการสอนในกัมพูชามีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน และเติมการศึกษาจำกัดเฉพาะผู้ชายและชนชั้นสูงแต่ภายหลังการประกาศแผนการศึกษาส่งผลให้ผู้หญิงมีโอกาสได้เข้าเรียนด้วย นอกจากนี้การจัดการศึกษาในแคว้นต่าง ๆ ของอินโดจีนซึ่งแต่เดิมเป็นอิสระต่อกันถูกรวมเข้ามาอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของหน่วยงานด้านการศึกษาที่กรุงฮานอย กำหนดแผนการศึกษาให้มีการเรียนการสอนเช่นเดียวกับในประเทศฝรั่งเศสซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ⁷¹ ได้แก่ ระดับประถมศึกษา (Primary Education) แบ่งเป็น 2 ช่วงชั้น คือ ประถมศึกษาชั้นต้น หลักสูตร 3 ปี และประถมศึกษาชั้นสมบูรณ์ หลักสูตร 3 ปี และระดับมัธยมศึกษา (Secondary Education) แบ่งออกเป็นอีก 2 ช่วงชั้น คือ มัธยมศึกษาชั้นต้น

⁶⁷ Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 17.

⁶⁸ Rany, “Cambodia’s Higher Education Development in Historical Perspectives (1863-2012),” 226.

⁶⁹ “พระราชประกาศเลข 80,” **ราชกิจจานุเบกษา** 6, 4 (ตุลาคม พุศจิกายน ธันวาคม 1916): 209. [ประจักษ์ศิลปเดช ๘๐, **กติกัญญา** ๖, ๔ (๘๓๓๖ เภสมษ ๑๙๑๖): ๒๐๕.]

⁷⁰ โปรตดู, Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 18-21. ; Ayres, **Anatomy of a Crisis: Education, Development, and the State in Cambodia, 1953-1998**, 23-27.

⁷¹ Morizon, **Monographie du Cambodge**, 179.

พระตะบอง (Battambang)	18	563	-
กันดาล (Kandal)	65	1,980	-
กำปงชนัง (Kompong Chhnang)	12	265	-
กำปงสปีอ (Kompong Speu)	2	72	-
กำปงธม (Kompong Thom)	1	32	-
ไพรแวง (Prey Veng)	12	438	26
โพธิสัตว์ (Pursat)	2	58	-
เสียมเรียบ (Siemreap)	1	36	-
สวายเรียง (Soai Rieng)	54	2,661	29
ตาแก้ว (Takeo)	36	1,069	-
รวม	203	7,204	55
			7,259

ที่มา: René Morizon, **Monographie du Cambodge** (Hanoi: Imprimeried' Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge), 180.

ตารางแสดงตัวอย่างจำนวนนักเรียนในโรงเรียนประจำชุมแต่ละเขตข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าสัดส่วนนักเรียนชายยังคงมากกว่านักเรียนหญิง ยกตัวอย่างเขตพระตะบองมีโรงเรียน 18 โรงเรียน มีนักเรียน 563 คน เป็นผู้ชายทั้งหมด หรือเขตไพรแวงมีโรงเรียน 12 โรงเรียน มีนักเรียน 464 คน แบ่งเป็นนักเรียนชาย 438 คน มีนักเรียนหญิงเพียง 26 คน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในระยะแรกของการจัดการศึกษาชาวเขมรยังคงไม่นิยมส่งลูกสาวเข้ารับการศึกษ ผู้ชายยังคงได้รับโอกาสเข้าศึกษามากกว่าลักษณะเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่นิยมให้ผู้หญิงฝึกฝนงานบ้านงานเรือนมากกว่า

โรงเรียนประถมศึกษาขั้นต้น (l'École de Élémentaire) เปิดการเรียนการสอนในท้องถิ่นในระดับพื้นฐาน จนถึง ค.ศ. 1930 มีโรงเรียนทั้งสิ้น 74 โรงเรียน ใน 14 เขต มีนักเรียนทั้งหมด 3,359 คน⁷⁵ เป็นนักเรียนชาย 3,317 คน และนักเรียนหญิง 42 คน เฉพาะกรุงพนมเปญปรากฏว่ามีโรงเรียน 5 โรงเรียน แบ่งเป็นนักเรียนชาย 710 คน และนักเรียนหญิง 42 คน ขณะที่โรงเรียนในพื้นที่อื่น ๆ

⁷⁵ เรอเน มอริซัน (René Morizon) รายงานจำนวนนักเรียนโรงเรียนประถมศึกษาขั้นต้นไว้ 3,507 คน แต่เมื่อรวมจำนวนนักเรียนแล้วได้เพียง 3,317 คน

เป็นเด็กผู้ชายทั้งหมด⁷⁶ อย่างไรก็ตาม ช่วงทศวรรษ 1930 โรงเรียนประถมศึกษาขั้นต้นประสบปัญหาขาดแคลนครูแต่ผู้เกี่ยวข้องพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยให้นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์มาช่วยทำการสอน

โรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์ (l'École de plein exercice ou du chef-lieu) เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาขั้นต้นถึงขั้นสมบูรณ์ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของผู้ตรวจการศึกษาประจำเขต (directe de l'inspecteur des écoles) ทั้งนี้ไม่ใช่ทุกเขตที่มีโรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์ จากรายงานพบว่าจนถึง ค.ศ. 1930 โรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์ตั้งอยู่ใน 14 เขต (กรุงเทพมหานครมี 4 โรงเรียน⁷⁷ ขณะที่เขตอื่น ๆ มีเขตละ 1 โรงเรียน) มีจำนวนโรงเรียน 17 โรงเรียน มีนักเรียน 4,935 คน แบ่งเป็นนักเรียนชาย 4,662 คน นักเรียนหญิง 273 คน

การเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์เน้นการสื่อสาร (ฟัง พูด อ่าน เขียน) ทั้งภาษาฝรั่งเศสและภาษาเขมร มีการสอนประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนคณิตศาสตร์ ทั้งนี้ นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์จะได้รับใบรับรองสำเร็จการศึกษาตามแบบฝรั่งเศสและมีสิทธิสอบคัดเลือกเพื่อเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาขั้นต้นที่อนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Collège Sisowath) ฝรั่งเศสพยายามดึงคนพื้นเมืองเข้ารับการการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นด้วยการให้ทุนการศึกษา ถึงกระนั้นนักเรียนชาวเขมรไม่มากนักที่สามารถสอบเข้าอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ได้ ดังเห็นได้ใน ค.ศ. 1933 จำนวนนักเรียนทั้งหมด 442 คน แต่มีผู้สอบผ่านและได้รับใบประกาศนียบัตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเพียง 121 คน คิดเป็นร้อยละ 27.3 จนถึง ค.ศ. 1943 จำนวนนักเรียนทั้งหมด 1,086 คน แต่มีผู้สอบผ่านและได้รับใบประกาศนียบัตรการศึกษาขั้นพื้นฐานเพียง 43 คน คิดเป็นร้อยละ 38 เท่านั้น

อนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Collège Sisowath) เป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาเพียงแห่งเดียวของกัมพูชา เดิมคืออนุวิทยาลัยราชการแห่งรัฐอารักขา (Collège du Protectorat)⁷⁸ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็นอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Collège Sisowath) ใน ค.ศ. 1905 เปิด

⁷⁶ Morizon, *Monographie du Cambodge*, 182 - 183.

⁷⁷ โรงเรียนประถมศึกษาขั้นสมบูรณ์ (l'École de plein exercice ou du chef-lieu) ในกรุงเทพมหานครมี 4 โรงเรียน ได้แก่ l'École Norodom, l'École Françaises Baudoin, l'École Doudart de Lagrée และ l'École Francis - Garnier

⁷⁸ อนุวิทยาลัยราชการแห่งรัฐอารักขา (Collège du Protectorat) ก่อตั้งขึ้นเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1893 ตามข้อเสนอของมร.แฟร์ดีนันด์ ฟง-แต็ง (M. Ferdinand Fontaine) ผู้ตรวจการการศึกษาแห่งโคชินจีน โดยปรับปรุงจากโรงเรียนระดับประถมศึกษาแห่งแรกที่ก่อตั้งใน ค.ศ. 1873 จัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา จนถึง ค.ศ. 1904 พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์ทรง

สอนถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างคนที่มีความรู้สำหรับข้าราชการพื้นเมืองทั้งงานด้านการปกครอง งานโยธาธิการ งานไปรษณีย์และโทรเลข โดยจัดการเรียนการสอนทั้งวิชา กลศาสตร์ (mécanique élémentaire) ฟิสิกส์ (physique) เคมี (chimie) ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (histoire naturelle) กฎหมายของกัมพูชา (droit cambodgien) และการบัญชี (comptabilité)⁷⁹

ตารางที่ 5 จำนวนนักเรียนอนูวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ ค.ศ. 1913 – 1930

ปี (ค.ศ.)	นักเรียน (คน)
1913	101
1914	108
1915	86
1916	86
1917	102
1918	89
1919	125
1920	129
1921	145
1922	188
1923	163
1924	146
1925	179
1926	207
1928	153
1929	236

พระราชทานวังเก่าของพระองค์ให้เป็นที่ทำการอนูวิทยาลัยแห่งรัฐอารักขา จนกระทั่ง ค.ศ. 1905 จึงเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนประถมศึกษาระดับสูงแห่งพนมเปญ (École Pri-maire Supérieure de Phnom Penh) หรือโรงเรียนพระสีสุวัตต์ (Ecole Sisowath) และเมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1911 จึงขยายการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นต้นเรียกว่าอนูวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (College Sisowath) ตามแบบวิทยาลัยชาสลู-โลบาต์ (Collège Chasseloup-Laubat) ที่กรุงไซ่ง่อน ซึ่งนักเรียนจะต้องได้รับประกาศนียบัตรการศึกษาขั้นพื้นฐานก่อนจึงจะมีสิทธิเข้ารับการสอบคัดเลือก จนถึง ค.ศ. 1935 จึงขยายการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์ในชื่อวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Lycée Sisowath)

⁷⁹ Morizon, Monographie du Cambodge, 186.

1930	229
------	-----

ที่มา: René Morizon, *Monographie du Cambodge* (Hanoi: Imprimeried' Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge), 187.

ใน ค.ศ. 1933 ฝรั่งเศสยกฐานะอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ขึ้นเป็นวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ (Lycée Sisowath) และขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1935⁸⁰ ต่อมาจึงจัดตั้งวิทยาลัยอีกหนึ่งแห่ง ใน ค.ศ. 1942 คือวิทยาลัยพระสีหนุ (Lycée Preah Sihanouk) ตั้งอยู่ที่เขตกำปงจาม ก่อนขยายไปจัดตั้งที่เขตเสียมเรียบ สวายเรียง และกำปอต วิทยาลัยแห่งนี้จัดการเรียนการสอนด้วยระบบการศึกษาเดียวกับในประเทศฝรั่งเศส โดยทำการเรียนการสอนด้วยภาษาฝรั่งเศส และครูส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศส แต่สิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้นสำหรับการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์คือ ฝรั่งเศสได้อำนวยกาให้มีจัดการสอนประวัติศาสตร์กัมพูชาขึ้นในห้องเรียนผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์เรื่อง “สังเขปราชอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่กำเนิดจนถึงปัจจุบัน” (*Histoire Sommaire du Royaume de Cambodge des origines à nos jours*)⁸¹ ของอ็องรี

⁸⁰ Jacques Népoté, “Education et développement dans le Cambodge moderne,” *Mondes en Développement* 28 (1997): 775, quoted in Clayton, “Restriction or Resistance? French Colonial Educational Development in Cambodia,” 7.

⁸¹ แบบเรียนประวัติศาสตร์เรื่อง “สังเขปราชอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่กำเนิดจนถึงปัจจุบัน” (*Histoire Sommaire du Royaume de Cambodge des origines à nos jours*) ของอ็องรี รัสเซย์ (Henri Russier) ตีพิมพ์ครั้งแรก ค.ศ. 1914 มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้สำหรับจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนแบบใหม่ในกัมพูชา (Henri Russier, *Histoire Sommaire du Royaume de Cambodge des origines à nos jours* (Saigon: Imprimerie Commerciale C.Ardin, 1914), 7.) แบบเรียนเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นจากงานเขียนของนักเดินทางและนักวิชาการต่าง ๆ เป็นต้นว่า หลุยส์ ฟินอต (Louis Finot) เอเตียน แอมอนิเย (Étienne Aymonier) ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) เนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก ตั้งแต่แรกเริ่มถึงคริสต์ศตวรรษที่ 13 ส่วนที่สอง การต่อสู้กับสยามและอันนัม และส่วนสุดท้าย การอารักขาของฝรั่งเศส แบบเรียนเล่มนี้ถือเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือสำคัญในการพยายามแสดงสิทธิอันชอบธรรมของฝรั่งเศสในการเข้ามาปกครองกัมพูชา ด้วยการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แบบวาทกรรมอาณานิคมโดยเฉพาะในส่วนที่ 2 และส่วนที่ 3 ถึงกระนั้นฝรั่งเศสคงนำเสนอภาพความรุ่งโรจน์ในอดีตของกัมพูชาโดยมีทัศนะว่าผู้อพยพจากอินเดียอย่างฮุนเทียน (Houen-tien) หรือพราหมณ์โกณฑินญะ (Kaundinya) เป็นผู้นำความเจริญมาสู่ดินแดนแห่งนี้ เพราะเมื่อฮุนเทียนเดินทางถึงกัมพูชาเขาสวมอาภรณ์พร้อม ขณะที่นางนาคหลิวเย่ (Lieou-ye) ธิดานาคผู้ปกครองเดิมอยู่ในสภาพเปลือยเปล่าและตกอยู่ในสภาพหวาดกลัว ความเจริญถูกอุ้มมากับเครื่องแต่งกายโดยพราหมณ์โกณฑินญะเป็นผู้แทนความเจริญนั้น ทั้งนี้เมื่อนาคหลิวเย่ไม่อาจต่อสู้ได้จึงยอมอยู่ใต้อาณัติและเสกสมรส ทั้งสองมีลูกชายและหลานชายต่อมาถูกส่งไปครองเมืองต่าง ๆ จนถึงช่วงหลังคริสต์ศตวรรษที่ 13 การรุกรานของสยามและเวียดนามเป็นสาเหตุหลักของความตกต่ำของกัมพูชา จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาใกล้เคียงและให้การอารักขาจึงทำให้สยามและเวียดนามยุติการคุกคามกัมพูชา ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังมีบทบาทสำคัญในการนำความเจริญมาสู่กัมพูชาทั้งการปฏิรูปการเมืองและระบบยุติธรรม การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ การพัฒนาระบบสาธารณสุข โภคและระบบสาธารณสุข ตลอดจนการพัฒนาทางการศึกษา การเกษตรกรรม และการอุตสาหกรรม

รุษเซย (Henri Russier) ซึ่งพบว่าฝรั่งเศสต้องการปลูกฝังความคิดและความเชื่อแก่คนพื้นเมืองเพื่อประโยชน์ด้านการปกครองของตนเอง โดยการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในลักษณะที่สยามและเวียดนามเป็น “ผู้ร้าย” ขณะที่ฝรั่งเศสเป็น “วีรบุรุษ” ที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ ปกป้อง และฟื้นฟูสัมปชญา แต่ในขณะที่เดียวกันสำหรับชาวเขมรแล้ว การปลูกฝังทางความคิดในลักษณะดังกล่าวยิ่งก่อให้เกิดการเพาะบ่มความรู้สึกภาคภูมิใจถึงความยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ ซึ่งในเวลาต่อมาได้ก่อให้เกิดความรู้สึกย้อนแย้งในความรู้สึกของชาวเขมรระหว่างอดีตกับสภาพการณ์ในปัจจุบันจึงนำมาสู่การตอบโต้ฝรั่งเศสอีกด้วย

นอกจากการเรียนการสอนในระบบเพื่อสร้างคนมาใช้ในระบบราชการแล้ว ฝรั่งเศสยังผลิตบุคลากรที่มีความสามารถเฉพาะด้านเพื่อรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวในกัมพูชา ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนเฉพาะด้าน ได้แก่ วิทยาลัยเทคนิคแห่งพนมเปญ (Phnom-Penh Technical Collège) โรงเรียนเทเลอร์แอนด์ชูมาร์คเกอร์ (Tailors' and Shoemakers at Bactouk) และโรงเรียนปฏิบัติการแห่งกำปงจาม (Workshop School at Kampong-Cham) และเพื่อดึงดูดผู้หญิงเข้าสู่ระบบการศึกษารัฐบาลจึงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรี (L'École de jeunes filles)⁸² ขึ้นในกรุงพนมเปญก่อนจะขยายไปยังเขตต่าง ๆ ในกัมพูชา ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังให้การสนับสนุนด้านศิลปะโดยจัดตั้งศาลาพระราชทรัพย์ลายรจนาประดับและตกแต่งขึ้นตามพระราชประกาศเลขที่ 60 ลงวันที่

⁸² โรงเรียนสำหรับสตรี (L'École de jeune filles) จัดตั้งครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1911 ด้วยการสนับสนุนสนับสนุนจากเชื้อพระวงศ์สตรีของกัมพูชาได้แก่ พระองค์มัจจะสมัลลิกา (Princesses Malika) และพระองค์มัจจะโลธธาส (Princesses Southaroth) ต่อมา ค.ศ. 1919 จึงตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีเพิ่มที่ถนนปอล แบร์ (Paul Bert) อีกหนึ่งแห่ง ซึ่งเปิดสอนระดับประถมศึกษาชั้นต้น และปีต่อมาจึงจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีฝรั่งเศสชื่อโรงเรียนนโรดม (L'École Norodom) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเดิมของโรงเรียนประถมศึกษาชั้นสมบูรณ์ของคูตาร์ เดอ ลากร (L'École Doudart de Lagrée) ทั้งนี้ โรงเรียนนโรดมเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนสำหรับสตรีฝรั่งเศส จากรายงานพบว่าใน ค.ศ. 1922 โรงเรียนสำหรับสตรีในกัมพูชา มีนักเรียนชาวเขมร 204 คน ชาวเวียดนาม 225 คน ชาวจีน 58 คน และชาวเอเชียอื่น ๆ 20 คน จนถึง ค.ศ. 1929 จึงขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นต้นคือวิทยาลัยสำหรับสตรี (Collège de jeune filles) จากรายงาน ค.ศ. 1930 พบว่ามีโรงเรียนสำหรับสตรีทั้งประเทศ 13 โรง มีนักเรียน 667 คน (Morizon, **Exposition Coloniale Internationale Paris 1931** (Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge), 186.)

แม้ว่าฝรั่งเศสจะขยายการศึกษาสำหรับสตรี แต่ผู้หญิงชาวเขมรก็ไม่ได้รับการส่งเสริมให้เรียนหนังสือจากครอบครัว การศึกษาจึงอยู่ในระดับอ่านออกเขียนได้เท่านั้น เพราะผู้หญิงเป็นกำลังของครอบครัวในการดูแลงานบ้านโดยเฉพาะการดูแลปลูกพืชและดูแลน้อง ๆ นอกจากนี้ครอบครัวของชาวเขมรส่วนใหญ่มีฐานะยากจนเกินกว่าจะส่งลูกเรียนในโรงเรียนของฝรั่งเศสได้ หากเลือกได้ครอบครัวจะสนับสนุนลูกชายให้เรียนหนังสือมากกว่า รวมถึงวัฒนธรรมของกัมพูชาที่ไม่ให้ผู้หญิงเดินทางเพียงลำพัง ปัจจัยเหล่านี้จึงจำกัดผู้หญิงชาวเขมรจากการศึกษาแบบใหม่ (Judy Ledgerwood, "Gender Symbolism and Culture Change: Viewing the Virtuous Woman in the Khmer Story 'Mea Yoeng'," in **Cambodian Culture Since 1975: Homeland and Exile**, ed. May Ebihara, Carol A. Mortland and Judy Ledgerwood (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994), 119-128.)

17 เมษายน ค.ศ. 1912⁸³ เพื่ออนุรักษ์งานด้านศิลปะเขมรโบราณ ประกอบด้วยโรงช่าง 6 ประเภท คือ โรงภาพวาด โรงจำหลักไม้ โรงจำหลักงา โรงหล่อตะกั่ว โรงช่างทองช่างเงิน และโรงเย็บปัก ต่อจึงมีพระราชประกาศเลขที่ 94 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1917⁸⁴ ยกกระต๊อบศาลาพระราชทรัพย์เป็นโรงเรียนวิชาชีพเขมรโดยเปิดให้มีการเรียนการสอนด้านงานช่างโบราณอีกด้วย

แม้ว่าการจัดการศึกษาของฝรั่งเศสก่อกำเนิดคนกลุ่มใหม่ที่มีการศึกษานอกเหนือจากชนชั้นสูงของกัมพูชาที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ อาจเรียกคนกลุ่มนี้ว่าคนรุ่นใหม่หรือปัญญาชนซึ่งมีจำนวนน้อยหากเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรของกัมพูชาในช่วงเวลาเดียวกัน แต่กล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวทางความคิดที่ปรากฏผ่านงานเขียนและการแสดงออกทางพฤติกรรมซึ่งทำให้สามารถวิเคราะห์ความคิดของพวกเขาได้ ทั้งนี้ เดวิด พี. แชนด์เลอร์เสนอว่าวิทยาลัยพระสิสุวัตต์เป็นช่องทางหนึ่งก่อให้เกิดความตื่นตัวทางความคิดอย่างสำนึกถึงความ เป็นชาติและความคิดชาตินิยม⁸⁵ สอดคล้องกับเบน แอนเดอร์สัน (Ben Anderson) ที่เห็นว่าความก้าวหน้าของโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเป็นตัวชี้วัดลัทธิชาตินิยม ด้วยเหตุที่สำนักศึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยย่อมเป็นแหล่งบ่มเพาะสำนึกชนิดนี้ที่เยี่ยมที่สุด⁸⁶ ในขณะที่ธิดี บัวคำศรี ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อพิจารณาช่วงเวลาวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ขยายระดับการศึกษาถึงมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1935 จนถึง ค.ศ. 1939 นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาและผ่านการสอบวัดระดับจากวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาสูงสุดของกัมพูชาเพื่อรับใบประกาศนียบัตร (baccalauréat) รับรองจากมหาวิทยาลัยของฝรั่งเศสเทียบเท่ากับการสอบในฝรั่งเศสมีเพียง 4 คน⁸⁷ จากจำนวนประชากรเขมรในขณะนั้นกว่า 3,000,000 คน ต่อมาใน ค.ศ. 1941 มีจำนวนนักเรียน 537 คน⁸⁸ จนถึง ค.ศ. 1951 แม้จำนวนนักเรียนจะเพิ่มขึ้นเป็น 2,700 คน แต่มีผู้สอบผ่านการวัดระดับใน

⁸³ “พระราชประกาศเลข 60,” *ราชกิจจานุเบกษา* 2, 2 (เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน 1912): 102-112. [‘‘ประกาศนียบัตรเลข ๖๐,’’ *กติกษัตริย์* ๒, ๒ (กรกฎาคม ๒๕๓๖): ๑๐๒-๑๑๒.]

⁸⁴ “พระราชประกาศเลข 94,” *ราชกิจจานุเบกษา* 7, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1917): 541. [‘‘ประกาศนียบัตรเลข ๙๔,’’ *กติกษัตริย์* ๗, ๔ (ธันวาคม ๒๕๓๗): ๕๔๑.]

⁸⁵ Chandler, *A History of Cambodia*, 198-199.

⁸⁶ เบน แอนเดอร์สัน, *ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*, trans. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2nd ed. (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 125.

⁸⁷ Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 24.

⁸⁸ Roger M. Smith, “Part seven: Cambodia - The History Background,” in *Government and Politics of Southeast Asia*, ed. George McTurnan Kahin (London: Cornell University Press, 1964), 602, 603.

ค.ศ. 1954 เพียง 144 คน⁸⁹ ซึ่งนับว่ามีจำนวนน้อยมาก ประกอบกับชาวเขมรบางส่วนก็ยังคงนิยมเดินทางไปศึกษาต่อที่ไซ่ง่อน ฮานอย หรือปารีส⁹⁰ และส่วนใหญ่เมื่อสำเร็จการศึกษาก็เข้าทำงานกับระบอบอาณานิคมในระดับล่างแตกต่างกับข้าราชการฝรั่งเศสซึ่งทำงานในระดับผู้บังคับบัญชา⁹¹ ดังนั้นหากพิจารณาในแง่ของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสถาบันการศึกษา อาจพบว่าโรงเรียนไม่ได้มีผลในแง่ของการปลูกฝังความรู้ผ่านบทเรียน แต่สิ่งที่สำคัญมากกว่าคือการสร้างคนที่มีทักษะการสื่อสารพื้นฐาน ได้แก่ ฟัง พูด อ่าน เขียน ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการรับ-ส่งสารและยังเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการแสวงหาความรู้อย่างกว้างขวางส่งผลให้เกิดการเพาะบ่มทางความคิดขึ้นในหมู่ปัญญาชนอย่างบาง ฉิ้น (Pach Chhoeun) เสิม วา (Sim Var) เฉียน วอม (Chhean Vam) ชัม เมา (Chum Mao) ชัม มวง (Chum Mung) เอียง สาย (Ieng Say) ตลอดจนกวีผู้มีการศึกษาอย่างคิม หัก (Kim Hak) นู หาจ (Nou Hach)

ถึงกระนั้นพบว่ากลุ่มคนที่เข้ามาแทนที่ชาวฝรั่งเศสมีภูมิหลังร่วมกันคือเป็นสมาชิกของสมาคมมิตรและศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสิสุวัตต์หรือวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ (the Association of Friends and Alumni of Lycée Sisowath or Sisowath College) หรือกลุ่มสามัคคี (KrumSamaki) ซึ่งไม่แน่ชัดว่าจัดตั้งขึ้นในเวลาใด แต่จากร่องรอยในหนังสือพิมพ์นครวัดสันนิษฐานว่าจัดตั้งขึ้นในช่วงรอยต่อระหว่าง ค.ศ. 1934-1935 เพราะการก่อตั้งหนังสือพิมพ์นครวัดได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มสมาคมฯ ดังกล่าว ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสิสุวัตต์และวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ถือเป็นปัญญาชนกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกัมพูชาและเป็นกลุ่มที่มีเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมขนาดใหญ่เช่นเดียวกับกลุ่มธรรมใหม่ของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าซึ่งจะได้กล่าวต่อไป อย่างไรก็ตาม ภารกิจกลุ่มสามัคคีไม่ได้มีเพียงศิษย์เก่าของอนุวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสิสุวัตต์เท่านั้นแต่ยังมีบุคคลภายนอกสามารถเข้าร่วมโดยเสียค่าสมัครเป็นสมาชิก ซึ่งหากพิจารณาแล้วพบว่าคนกลุ่มนี้ล้วนแต่เป็นผู้มีการศึกษาและมีความสัมพันธ์หรือเป็นสมาชิกของพุทธศาสนบัณฑิตย (Institute Buddhist) ด้วย เป็นต้นว่าเซ็ง ง็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) นักชาตินิยมผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์นครวัด (Nagaravatta) ทัญเป็นชาวเขมรที่อาศัยอยู่แคว้นโคชินจีน เกิดในครอบครัว

⁸⁹ Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975* (London: Verson, 1985), xiii.

⁹⁰ Ayres, *Anatomy of a Crisis: education, development, and the state in Cambodia, 1953-1998*, 25.

⁹¹ ธิติ บัวคำศรี, “เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา,” 33-34.

เจ้าของที่ดินมั่งคั่งที่เมืองตราวิन्ह (Travinh) วัยเด็กเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนมัธยมศึกษาเจียนด้อมโบงที่เขตเตียนิง ต่อมาจึงเข้ามาศึกษาที่โรงเรียนชูตาที่เอกรในกรุงพนมเปญก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อด้านวิชาชีพครูและด้านกฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อสำเร็จการศึกษาจากฝรั่งเศสทัญได้เดินทางมาใช้ชีวิตในกรุงพนมเปญและเข้าทำงานเป็นเสมียนในพระราชบรรณาลัยใน ค.ศ. 1933 ซึ่งทัญได้แสดงความรู้ความสามารถด้านพุทธศาสนาและประเพณีของกัมพูชาได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังช่วยแปลเอกสารโบราณจำนวนเป็นภาษาฝรั่งเศสจึงได้ช่วยงานพุทธศาสนบัณฑิตยตั้งแต่ ค.ศ. 1935 ในฐานะรองเลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยซึ่งทัญยังมีหน้าที่จัดแจงพระสงฆ์ออกไปเทศนาในกองทัพด้วย ต่อมาใน ค.ศ. 1936 ทัญริเริ่มจัดทำหนังสือพิมพ์นครวัด แต่ยังคงปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานราชการ จนถึง ค.ศ. 1937 ได้รับแต่งตั้งเป็นตุลาการเขตโพธิสัตว์ และ ค.ศ. 1939 ได้รับการแต่งตั้งรองเลขานุการพุทธศาสนบัณฑิตยลาวแทนชิวม เม่า (Chum Mau) ที่ย้ายไปรับราชการเป็นเจ้าวายุสรุก⁹² แม้ทัญจะไม่ใช้ศิษย์เก่าจากวิทยาลัยพระสีสุวัตต์แต่เขามีบทบาทร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มสามัคคีในฐานะสมาชิกและเป็นผู้ผลักดันการจัดตั้งกลุ่มสามัคคีขึ้นเป็นสมาคมอย่างเป็นทางการ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมืองจะส่งผลให้เกิดชาวเขมรที่มีความรู้หรือกลุ่มปัญญาชน แต่ในภาพรวม โรงเรียนเหล่านี้ไม่ได้แก้ปัญหาคาดแคลนแรงงานในระบบราชการและกิจการต่าง ๆ ตามที่ฝรั่งเศสคาดหวังไว้ เพราะชาวเขมรที่เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนแบบใหม่มีจำนวนน้อย อีกทั้งเมื่อสำเร็จการศึกษาก็ประกอบอาชีพเกษตรกรรมตามภูมิลำเนาเดิม แต่ปัญหาที่มากไปกว่านั้น ฌัก เนโปท์ (Jacques Népoté) เสนอความเห็นไว้ว่าระบบที่ฝรั่งเศสนำมาใช้มีลักษณะเป็นพีระมิดการศึกษา (educational pyramid) ที่คัดเลือกคนที่มีความสามารถสูงสุดหรือนักเรียนที่ดีที่สุดเท่านั้นถึงมีโอกาสก้าวหน้าในงานราชการ⁹³ สอดคล้องกับเบน แอนเดอร์สันที่เสนอความเห็นว่าการดึงคนเข้าร่วมการศึกษาของฝรั่งเศสมีอย่างจำกัดจำนวนเพื่อให้สามารถควบคุมได้⁹⁴ ส่วนชาร์ล บิโลโด (Charles Bilodeau) รายงานว่าปัญหาการจัดการศึกษาเกิดจากปัญหาคาดแคลนตำราเรียนและการขาดแคลนบุคลากรครูที่ผ่านการฝึกอบรมมีส่วนร่วมสำคัญที่ขัดขวางการ

⁹² พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2005), 61-62. [ถอดศาสนสณนิเทศ, **ปฏิวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย** (กรุงเทพฯ: ฤๅศาสนสณนิเทศ, ๒๐๐๕), ๖๑-๖๒.]

⁹³ Jacques Népoté, "Education et développement dans le Cambodge moderne," **Mondes en Développement** 28 (1997): 775, quoted in Clayton, "Restriction or Resistance? French Colonial Educational Development in Cambodia," 7.

⁹⁴ แอนเดอร์สัน, ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม, 229-232.

แพร่กระจายของการศึกษา ในรายงานประจำปีของแต่ละหน่วยงานด้านการศึกษาได้ดำหน้อย่างสม่ำเสมอถึงการขาดแคลนครูระดับประถมที่ได้รับการรับรองคุณภาพ จำนวนครูระดับประถมที่ส่งมาจากประเทศฝรั่งเศสอยู่ในระดับต่ำ ค.ศ. 1931 มีจำนวน 34 คน และลดลงเหลือ 28 คน ใน ค.ศ. 1938⁹⁵

ขณะที่ในเรื่องปัจจัยที่ทำให้การจัดการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสสร้างชาวเขมรที่มีการศึกษาได้น้อยนั้น โทมัส เคลย์ตันเสนอความเห็นที่แตกต่างออกไปว่าปัญหาน่าจะเกิดจากการต่อต้านของคนพื้นเมืองเอง การขาดความเอาใจใส่ทางด้านการศึกษา และความไม่เข้าใจในระบบอาณานิคม จึงทำให้มีความรู้ไม่เพียงพอต่อการทำงานในระบบราชการผลักดันให้ฝรั่งเศสนำชาวเวียดนามเข้ามาทำงานแทน เพราะในทางปฏิบัติฝรั่งเศสพยายามดึงชาวเขมรให้เข้าร่วมการศึกษา ดึงเห็นการเพิ่มจำนวนโรงเรียนและสนับสนุนทุนการเรียนแก่นักเรียนชาวเขมร ส่วนการขาดแคลนบุคลากรและสื่อการสอนก็เป็นปัญหาด้านระบบการบริหารไม่ใช่เหตุผลที่ขัดขวางไม่ให้ชาวเขมรเข้าร่วมการศึกษา⁹⁶

เมื่อศึกษาสภาพสังคมกัมพูชาแล้วนั้น ผู้ศึกษามีความเห็นเพิ่มเติมว่าสาเหตุที่ทำให้ชาวเขมรไม่เข้าร่วมการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสเท่าที่ควรเกิดจากปัจจัย 3 ประการ ได้แก่ **ประการแรก** โลกทัศน์⁹⁷ ที่ผูกติดกับการมองเวลาในแบบวัฏจักรซึ่งมีที่มาจากความเชื่อเรื่องบุญ-กรรมและการเวียนว่ายตายเกิดทำให้ชาวเขมรไม่กระตือรือร้นที่จะตอบสนองต่อแนวคิดเกี่ยวกับ “ความก้าวหน้า” แบบตะวันตก โดยกุญแจสำคัญคือหลักธรรม (dharma) และพระวินัย (vinaya) ซึ่งเป็นแก่นของพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นกรอบควบคุมความคิด ความคิดทางเวลามีพลังอำนาจในการกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ทั้งนี้ มิติทางเวลาของคนในสมัยจารีตผูกพันกับจักรวาลแบบไตรภูมิที่มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดในภูมิต่าง ๆ จนกว่าจะบรรลุนิพพาน เวลาที่มีความหมายต่อมนุษย์ในชีวิตนี้แบ่งได้ 2 ระดับ คือเวลาของมนุษย์กับเวลาของสังคมตามพุทธศาสนา สำหรับเวลาของมนุษย์มีไม่เกินหนึ่งร้อยปี เป็นเวลาแห่งความไม่แน่นอนหรือมีลักษณะอนิจจังตั้งอยู่ไม่ได้นาน หรือมีทุกขลักษณะ

⁹⁵ Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 19.

⁹⁶ Clayton, “Restriction or Resistance? French Colonial Educational Development in Cambodia,” 1.

⁹⁷ โลกทัศน์ปรากฏครั้งแรกโดยนักมานุษยวิทยาโรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) ให้นิยามว่าเป็น ทศคติที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนหนึ่งที่มีต่อตนและจักรวาล (Robert Redfield, *The Primitive World and Its Transformations* (Ithaca: Cornell University Press, 1962), 270.) นักวิชาการทั้งต่างประเทศและไทยให้ความหมายของโลกทัศน์ไว้หลากหลาย โดยสรุป โลกทัศน์คือการมองเห็นและการรับรู้ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีต่อโลกที่แวดล้อมอันส่งผลต่อการกำหนดค่านิยม พฤติกรรม ความคิด และการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

เพราะแท้ที่จริงแล้วทุกสิ่งรวมทั้งตัวมนุษย์เองปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้หรือมีอนัตตลักษณะ ดังนั้นมนุษย์จึงควรใช้เวลาของตนเองไปในการประพฤติธรรมเพื่อบรรลุความรู้แจ้งในไตรลักษณ์จนได้นิพพานในกาลข้างหน้า ส่วนเวลาของสังคมนี้นั้นมีช่วงที่ยาวนานแต่ไม่ยั่งยืน โลกแห่งภวัตรก็มีระยะเวลา 5,000 ปี สังคมจะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงในทางเสื่อมลงและแตกสลาย ดังนั้นชีวิตของมนุษย์ในช่วงชีวิตจึงมีความทุกข์ มนุษย์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนได้มากนัก เพราะการมีชีวิตอยู่ให้ความหมายแต่เพียงการประพฤติธรรมตามวาสนาของตนเพื่อจะหลุดพ้นจากความทุกข์ในชาติต่อ ๆ ไปซึ่งจะต้องใช้ระยะเวลาอีกยาวนานจนนับชาติไม่ถ้วน

พุทธศาสนิกายเถรวาทได้ประดิษฐานในกัมพูชาหลายศตวรรษเช่นเดียวกับสยามและพุทธศาสนาของสยามก็มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมแนวพุทธนิยม⁹⁸ ของกัมพูชา ดังปรากฏวรรณกรรมเรื่อง “ไตรภูมิ” ในหนังสือ *Inventaire provisoire des manuscrits du Cambodge*⁹⁹ ระบุถึงวรรณกรรมไตรภูมิภาษาเขมรหลายสำนวน แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสังคมกัมพูชา ดังพบไตรภูมิพระร่วงฉบับแปลภาษาเขมรในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (Bibliothèque Nationale Paris) หมายเลข 267 ชื่อเรื่องว่าไตรภูมิเป็นคัมภีร์โบราณจำนวน 13 ผูก และฉบับหมายเลข 201 ชื่อเรื่องว่าไตรภูมิเป็นคัมภีร์โบราณจำนวน 15 ผูก จากการศึกษาของศานติภักดีคำ สันนิษฐานว่าน่าจะแปลจากภาษาไทยเป็นภาษาเขมรประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์¹⁰⁰ นอกจากนี้ยังพบไตรภูมิฉบับตัวเขียนอีกฉบับหนึ่ง หมายเลข 822 และ 825 ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส และเอกสารตัวเขียนของ FEMS เลขที่ 170/1B.01.163.01.V.1 ของหอสมุดองค์การ EFEO-FEMC จากหอไตรวัดภูมิลีสิริมงคล เขตกำแพงจาม เรียกว่า ไตรภูมิฉบับพระองค์ด้วง เป็นคัมภีร์โบราณจำนวน 10 ผูก สมเด็จพระศรีรัศมิ์รามมหาอิศราธิบดีหรือนักองค์ด้วง (Samdach Preah Hariraksha Rama Maha Isvara Adipati or Ang Duong ครองราชย์ ค.ศ. 1840-1860) โปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์และราชบัณฑิตแปลจากไตรภูมิฉบับภาษาไทย เมื่อ ค.ศ. 1853 “ได้นิพนธ์แปลเพียงกับนิสสัยสยามจากผูก แต่งกระบวนนั้นจากไตรภูมิสังเขปแต่งตามพระบาลี

⁹⁸ วรรณกรรมแนวพุทธนิยม คือวรรณกรรมที่ดำเนินเรื่องตามปรัชญาของพุทธศาสนา โดยกล่าวถึงนรก สวรรค์ นิพพาน กฎแห่งกรรม และชักนำจิตให้ตั้งอยู่ในศีลและทาน มีจิตใจใฝ่ไปกำเนิดเป็นเทวดาในสวรรค์วิมาน เนื้อเรื่องของวรรณกรรมแนวพุทธนิยมมักกล่าวถึงพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

⁹⁹ โปรตดู, Olivier de Bernin, Kun Sopheap and Long Kok-An, *Inventaire provisoire des manuscrits du Cambodge Première partie* (Paris: Ecole française d'Extreme-Orient, 2004).

¹⁰⁰ ศานติ ภักดีคำ, *ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550), 175.

พระไตรปิฎก แล้วแต่เพียงแปลตามความไตรภูมิสยามทั้งปวงเป็นไตรภูมิสังเขปฉบับ ๑”¹⁰¹ โดยเพิ่มเรื่องกรรมฐาน เรื่องปิติ 5 เรื่องยุคล 6 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำกรรมฐานแบบโบราณของกัมพูชาเข้าไว้ด้วย

กรอบคิดมิติทางเวลาส่งผลต่อโลกทัศน์ของชาวเขมรเป็นไปอย่างราบเรียบและไม่ให้ความสำคัญแก่เวลาตามประสบการณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวคือยอมสยบต่อชะตากรรมและไม่แสวงหาความก้าวหน้าในชีวิต เพราะเชื่อว่าช่วงชีวิตที่เกิดเป็นช่วงแห่งความทุกข์ที่ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงชีวิตของตนได้มากนัก ทุกอย่างถูกกำหนดด้วยบุญ-กรรมในชาติก่อน ๆ ที่ไม่เท่ากันตามกำเนิดอันเป็นรากฐานความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างระบบมุลนาย-ไพร่และระบบอุปถัมภ์ ผู้ปกครองได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มีบุญจากชาติก่อนจึงมีสติปัญญาดี มีอำนาจและมี และทำหน้าที่ปกป้องดูแลผู้ใต้ปกครองซึ่งเป็นผู้มีบุญน้อย ลักษณะเช่นนี้ทำให้คนไม่เห็นความแตกต่างและไม่เห็นความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคมว่าเป็นการเอาเปรียบ แต่กลับยินยอมอยู่ในสถานะนั้น ๆ และไม่เรียกร้องสิทธิของตน ดังภาษิตเขมรที่ว่า ใฝ่ธชกัฏฐะภณีสัมมิง สัตถุขกัฏฐะภณีสัมมิง ฆคณฺเฑฆคัฏฐะภณีสัมมิง ฆคณฺเฑฆคัฏฐะภณีสัมมิง¹⁰² [อ่านว่า ชแกจอกกุมเตรียมเรียงสี่ห์ ซัตวักษิกุมเตรียมเรียงหงษา เอนียกลงงเคลากุมเตรียมเนียบเบรียงโย บากุเกลียวเกลียวกุมเตรียมซัตวตรอเซห์ : คำแปล หมาป่าอย่าเลียนแบบราชสีห์ ปกซ้อย่าเลียนแบบราชหงสา ผู้โง่เขลาอย่าเลียนแบบนักปราชญ์ นกอินทรีสง่างามอย่าทำตัวเหมือนนกหัวขวาน] หมายถึง คนเราควรปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานะของตน ไม่ควรคิดใฝ่สูงจนเกินศักดิ์ สำหรับชาวเขมรการมีชีวิตอยู่เพื่อสั่งสมบุญให้ถึงนิพพานมากกว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพราะกฎแห่งเวลาของพุทธศาสนาเชื่อว่าสังคมจะเสื่อมลงเรื่อย ๆ ตามความเชื่อปัญจอันตรธาน จึงต้องเร่งทำบุญเพื่อไปเกิดในช่วงเวลาที่ดีคือยุคพระศรีอาริย์ โลกทัศน์ที่ผูกกับมิติทางเวลาเช่นนี้เป็นสาเหตุให้ชาวเขมรไม่เห็นความจำเป็นของการแสวงหาความรู้เพื่อเปลี่ยนสถานะของตนไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า

ประการที่สอง ความพร้อมส่วนบุคคลทั้งภาระที่มีต่อรัฐและปัญหาด้านการเงิน ในครอบครัวของราษฎรชาวเขมร 1 ครอบครัว เฉลี่ยประมาณ 5 คน ผู้ชายมีหน้าที่ต่อรัฐคือการเกณฑ์

¹⁰¹ Olivier de Berner, *Le Tri Bhumi khmer du roi Abg Duong: Use introduction*, บทความที่เสนอที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2544, อ้างถึงใน ศานติ ภัคดีคำ, *ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร*, 177-178.

¹⁰² อุบล เทศทอง, *ภาษิตเขมร* (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 147.

แรงงานและเสียภาษี กล่าวเฉพาะการเกณฑ์แรงงาน ผู้ชายชาวเขมรต้องเข้าเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานให้กับราชการอาณานิคมปีละ 90 วัน หรือยอมเสียภาษีจ่ายแรงเกณฑ์จ้าง ขณะเดียวกันพวกเขายังเป็นกำลังสำคัญในการทำกิจกรรมในที่ดินของครอบครัวโดยเฉพาะการผลิตข้าว ที่ดินขนาดน้อยกว่า 2 เฮคตาร์ ซึ่งเป็นขนาดที่ดินโดยเฉลี่ยของราษฎรชาวเขมรให้ผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงครอบครัว พวกเขาจึงต้องรับจ้างในการทำกิจกรรมในส่วนอื่นเพื่อรับส่วนแบ่งผลผลิตทำให้เวลาหมดไปกับการทำงาน จึงเป็นสาเหตุให้ชาวเขมรส่วนใหญ่ปรารถนาที่จะให้ลูกชายของพวกเขาเป็นแรงงานในการทำ จากรายงานการศึกษาของชาร์ล บิโลโต กล่าวว่า “พวกเขาไม่เคยไปโรงเรียนและคิดว่าสิ่งนี้เป็นความสุข และเป็นเรื่องธรรมดาที่พวกเขาจะคิดว่าลูกชายอาจได้ความรู้เล็กน้อยจากโรงเรียนรัฐของฝรั่งเศส แต่นั่นไม่ใช่สำหรับภาคกิจกรรม”¹⁰³ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวเขมรจำกัดบุตรหลานไม่ให้เข้าร่วมกับระบบการศึกษาแต่เลือกที่จะประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว

ประการสุดท้าย ความรู้สึกต่อต้านชาวเวียดนามและชาวจีนยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่สืบเนื่องตั้งแต่ก่อนการประกาศแผนการจัดการศึกษา ค.ศ. 1918 ทั้งนี้เกิดจากประสบการณ์ในอดีตและปัจจุบัน โดยเฉพาะเหตุการณ์ขุดคลองคลองวิญเต้ (Vinh Te Canal) หรือที่ชาวเขมรเรียกว่าคลองญวนหรือแพรกจีน ขุดขึ้นใน ค.ศ. 1817 ระหว่างเมืองท่าเตียน (Ha Tien) กับป้อมปราการที่เมืองเจียดัก (Chau Doc) รวมระยะทางประมาณ 53 กิโลเมตร กว้าง 33 เมตร ลึก 2.60 เมตร ภายใต้การควบคุมของขุนนางเวียดนามที่มีชื่อว่าถาย ัง กฮาน (Thai Ngoc Han) บางเอกสารว่าเหงวียน วันถวาย (Nguyen Van Thoai) มีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นพรมแดนของเวียดนามกับกัมพูชา ชาวเขมรจำนวนมากถูกเกณฑ์มาใช้แรงงานและได้รับการกดขี่ทารุณอย่างมาก เดวิด พี. แชนด์เลอร์กล่าวถึงบันทึกที่บรรยายการเกณฑ์แรงงานชาวเขมรไว้ว่า “คนงานถูกแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ มีหัวหน้างานเป็นเวียดนามคุมอยู่ตรงหัวแถว ข้างหลัง และตรงกลางอีกแห่งละคน พวกเวียดนามจะเขี่ยตีพวกเขมรจากข้างหลังเพื่อให้เดินไว ๆ ... ทุกคนหมดแรง เนื้อตัวคลุกโคลน”¹⁰⁴ แม้ว่าชาวเขมรจะต่อต้านการเกณฑ์แรงงานแต่ก็ถูกกองทัพเวียดนามปราบปราม ผู้นำฝ่ายกบฏถูกประหารชีวิตที่ไซ่ง่อน ส่วนพวกลูกน้องหลายคนถูกตัดศีรษะที่เมืองพนมเปญ การเกณฑ์แรงงานชาวเขมรเพื่อขุดคลองวิญเต้กลายเป็นความทรงจำที่เลวร้ายของชาวเขมรที่มีต่อเวียดนามปรากฏเป็นนิทานมุขปาฐะเรื่อง **กัณฑ์โศก**

¹⁰³ Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 20.

¹⁰⁴ Institut Bouddhique, “Manuscript Chronicle” in *Wat Prek Kuy* (1874), 27, quoted in Chandler, *A History of Cambodia*, 144 - 145.

[อ่านว่า ก้อมบอบแต่โอง] เล่าถึงความเลวร้ายของพวกเวียดนามว่า พวกเขาเอาชาวเขมรไปฝังทั้งตัว เหลือแต่หัวพอให้พ้นจากดินเพื่อทำเป็นมูมเชิงกรานเพื่อเขาต้มน้ำชาให้เจ้านายกิน

ขณะที่ช่วงเหตุการณ์อันนัมสยามยุทธระหว่าง ค.ศ. 1833-1847 (Siamese-Vietnamese War) ชาวเขมรต้องได้รับความทุกข์ยากจากสงครามซ้ำร้ายยังถูกชาวเวียดนามกดขี่ข่มเหง ความทรงจำดังกล่าวปรากฏร่องรอยในเพลงโบราณของกัมพูชาซึ่งคาดว่าแต่งขึ้นภายหลังสงครามสิ้นสุดลง เนื้อหาในบทเพลงนอกจากกล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงเวลานั้นแล้ว ยังสั่งสอนชาวเขมรในภายหลังไม่ให้ผูกสัมพันธ์กับชาติซึ่งเป็นศัตรูของตนด้วย เป็นต้นว่า “ฟ้าลั่นปลายปี เสียงลั่นทุกทิศ เมื่อองมีพิช ดุจงูเืองงองๆ บุญงอยู่เลย ครีกครื้นครื้นเครง อันตรธานสิ้น หมดถอยไปฯ สงสารยายตา เขาเอาบาลทำสามแล้ว ลูกหลานต่อไป ไม่ต้องผูกสัมพันธ์”¹⁰⁵ ความรังเกียจชาวเวียดนามของชาวเขมรที่มีมากมายนี้ยังปรากฏในภาษิตเขมรโบราณที่ว่า **ธายมูยต์ฆาษฉล่เยย ใญ์อุล่เตก ฎุ๊กภษิต์ฉล่**¹⁰⁶ [อ่านว่า จาม มวย จ๋อาม ดล เมฆ ขแมร์ ขปัวห์ เพก อจัม จเนลน : คำแปล จามหนึ่งสืบถึงฟ้า เขมรสูงมากอาศัยชีไล้เดือน] หมายถึง การวางตัวให้เหมาะสม ภาษิตนี้มีที่มาจากชาวเขมรมองพวกจามหรือเวียดนามเป็นพวกชอบโอ้อวด เรื่องเพียงแค่อวดไปไกลถึงฟ้า ส่วนชาวเขมรมักหยิ่งทะนงและภาคภูมิใจในความรุ่งเรืองของตนจึงไม่ยอมเสียศักดิ์ศรีเลยตกต่ำ

ประกอบกับเมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองกัมพูชาได้สนับสนุนให้นำชาวเวียดนามมาปฏิบัติหน้าที่ราชการ เพราะฝรั่งเศสมีทัศนคติที่ดีต่อชาวเวียดนามและเห็นว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวเวียดนามมีสถานะเทียบเท่าหรือดีกว่าชาวเขมร ชาวเวียดนามบางคนเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองยัดอาชีพพ่อค้าคนกลาง ช่างฝีมือ แม้กระทั่งในเขตชนบทชาวเวียดนามก็เข้าถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินแทนชาวเขมร หรือเป็นคณงานในสวนยางพาราหรือชาวประมง พบว่าจนถึง ค.ศ. 1930 มีจำนวนถึง 200,000 คน ขณะที่ชาวจีนอพยพเข้ามาปีละ 2,000 คน ทศวรรษที่ 1920 เพิ่มขึ้นเป็นปีละ 5,000 คน และเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จากจำนวน 170,000 คน ใน ค.ศ. 1905 เพิ่มเป็น 300,000 คน ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวจีนอพยพเข้ามาในเขตเมืองใหญ่ ประกอบอาชีพค้าขายและโรงงานอุตสาหกรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดตกอยู่ในมือชาวจีน ขณะที่ชาวเขมรประกอบอาชีพกสิกรรม มีฐานะยากจน และได้รับการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมและไม่เป็นธรรม ดังที่หนังสือพิมพ์

¹⁰⁵ โปรดดู, ศานติ ภักดีคำ, “อานามสยามยุทธ: ความทรงจำในเพลงโบราณกัมพูชา,” in **เขมรภคสยาม** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 94-111.

¹⁰⁶ อุบล เทศทอง, **ภาษิตเขมร**, 118.

นครวัด (Nagaravatta) รายงานถึงการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันในโรงเรียนเด็ก ซึ่งพบว่าโรงเรียนดังกล่าวมีชาวเวียดนามทำหน้าที่เป็นครูถึง 2 คน ขณะที่มิครูชาวเขมรเพียงคนเดียว ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนาม ดังเหตุการณ์ในวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1938 เกิดการวิวาทขึ้นระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนาม ผู้อำนวยการโรงเรียนเด็กซึ่งเป็นชาวเวียดนามได้มีคำสั่งไล่นักเรียนออกจำนวน 12 คน ซึ่งในจำนวนนี้เป็นนักเรียนเขมร 9 คน และนักเรียนเวียดนาม 3 คน แม้ว่าในเวลาต่อมาเชื้อพระวงศ์พระองค์หนึ่งจะช่วยให้นักเรียนเขมรหนึ่งคนกลับเข้าไปเรียนใหม่ก็ตาม แต่เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดจากการพิจารณาความผิดอย่างไม่เป็นธรรมของครูเวียดนามจึงทำให้นักเรียนชาวเขมรต้องออกจากโรงเรียน¹⁰⁷ ความรู้สึกดังกล่าวส่งผลต่ออารมณ์ทำให้ชาวเขมรไม่ต้องการสมาคมกับชาวเวียดนามและชาวจีน จึงเป็นสาเหตุให้ชาวเขมรไม่ส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนโรงเรียนแบบใหม่และจากรายงานข้าหลวงฝรั่งเศสพบว่าระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนามและนักเรียนจีนมักมีการทะเลาะวิวาทกันเสมอ

ปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้นทำให้เห็นว่าชาวเขมรมีปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาในโรงเรียนแบบใหม่ของฝรั่งเศสและเมื่อถูกบังคับโดยพระราชประกาศและกฤษฎีกาของฝรั่งเศสให้ต้องให้การศึกษาแก่บุตรหลานชาวเขมรจึงเลือกส่งบุตรหลานให้บวชเรียนที่วัดซึ่งมีพระสงฆ์เป็นผู้ทำการสอน ทั้งนี้ เดวิด พี. แชนด์เลอร์เสนอไว้ว่า การที่ชาวเขมรส่งบุตรหลานของตนเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนวัดเป็นการต่อต้านฝรั่งเศสในตัว เพราะโรงเรียนวัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตชนบทที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครอง ทั้งนี้จากรายงานข้าหลวงฝรั่งเศสพบว่าใน ค.ศ. 1909 มีวัดที่เปิดการเรียนการสอนทั่วทั้งประเทศ 1,700 แห่ง มีนักเรียนกว่า 42,000 คน และใน ค.ศ. 1911 มีโรงเรียนวัดเพิ่มขึ้นเป็น 3,000 แห่ง และมีนักเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 50,000 คน¹⁰⁸ จำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้นสอดคล้องกับการที่พระบาทสมเด็จพระศรีสุวดีทรงมีพระราชประกาศเลขที่ 56 เกี่ยวกับการศึกษาภาคบังคับเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ. 1911 ประการแรก กำหนดให้ทั่วทั้งพระนครต้องทำการเรียนการสอนภาษาเขมร ประการต่อมา กำหนดให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาตอนอายุแปดขวบที่วัด ประการที่ 3 กำหนดให้เจ้า

¹⁰⁷ “ลูกศิษย์อยู่โรงเรียนเด็ก,” นครวัด (12 กุมภาพันธ์ 1938), 1. [“ครูสภิสัญดาล์เตาเรสลาณเฝือก,” นครวัด (๑๒ เบงกรีเยร ๑๙๓๘): ๑.]

¹⁰⁸ เอียน แฮร์ริส, ประวัติและการปฏิบัติพระพุทธศาสนาประเทศกัมพูชา (พนมเปญ: โรงพิมพ์นครวัด, 2004), 155. [เม็ญส ใบ็วีส, *ประวัติและการปฏิบัติพระพุทธศาสนาประเทศกัมพูชา* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์นครวัด, ๒๐๐๕), ๑๕๕.]

อธิการวัดเป็นผู้รับผิดชอบดูแลเอาใจใส่สั่งสอนนักเรียน และประการสุดท้าย ราชการต้องจัดหาครูไปตรวจการเรียนการสอนและต้องทำรายงานส่งส่วนกลางทุกเดือน¹⁰⁹

การที่ชาวเขมรนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนที่วัดสร้างปัญหาใหม่ให้กับฝรั่งเศส นั่นคืออิทธิพลของสยามที่มีต่อคณะสงฆ์เขมร เพราะในทางปฏิบัติพระสงฆ์ก็พหุชาที่มีธรรมเนียมการเดินทางไปศึกษาเปรียญธรรมในสยามด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงปฏิรูปการศึกษาในวัดด้วยการจัดตั้ง **สถานเฝ้าสอนครูสูงศึกษาอักษรโรมัน** [อ่านว่า ซาเลียเรียนคางกรอชวงชิกซาตามตุมเนียมตุมเลียบ : คำแปลโรงเรียนช่างกระทรวงศึกษาตามธรรมเนียมปฏิบัติ] หรือโรงเรียนวัด (l'École de pagoda) ขึ้นในดินแดนที่ยึดเอามาจากสยามได้ครั้งหลังสุดก่อนที่จะขยายไปพื้นที่อื่น ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับค่านิยมของชาวเขมรในการส่งบุตรหลานเรียนในโรงเรียนวัด จากนั้นเพื่อโยกย้ายพระสงฆ์เขมรและศิษยานุศิษย์ออกจากพื้นที่ทางความคิดของสยามและหันมาภักดีต่ออินโดจีนของฝรั่งเศส¹¹⁰ จึงมีการจัดการศึกษารูปแบบใหม่สำหรับคณะสงฆ์เพื่อให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบที่ฝรั่งเศสต้องการอีกด้วย

นับตั้งแต่มีการกำหนดให้ผู้ปกครองต้องส่งบุตรเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดเมื่อ ค.ศ. 1911 จนถึง ค.ศ. 1924 ทางกรมได้คัดเลือกพระสงฆ์ให้ไปฝึกการสอนแบบใหม่จากโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมืองในเขตกำปอตซึ่งมีโรงเรียนวัด 47 โรงเรียน มีนักเรียน 2,187 คน¹¹¹ ต่อมาใน ค.ศ. 1930 พระสงฆ์ที่ผ่านการฝึกอบรมการสอนจำนวน 58 รูป จึงเดินทางกลับไปจัดตั้งโรงเรียนวัดแบบใหม่ (Modernized Pagoda School) ขึ้นที่วัดของพวกเขาและให้พระสงฆ์จากวัดใกล้เคียงมาฝึกสอนเป็นเวลาเก้าเดือนจากพระสงฆ์ชุดนี้¹¹² โรงเรียนวัดแบบใหม่อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการจัดให้มีการเรียนการสอนระดับพื้นฐานกล่าวคือทักษะการฟัง พูด อ่าน เขียน และการคำนวณเป็นภาษาเขมรเท่านั้นไม่มีการสอนภาษาฝรั่งเศสเลย¹¹³ พระราชประกาศเลข 138 ลงวันที่ 26

¹⁰⁹ “พระราชประกาศเลข 56,” ราชกิจราชการ 1, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1911): 123. [“ประกาศเลข 56,” **กติกติกฎฎฎ** ๑, ๔ (๕๓๓๖ ๕๓๓๗ ๕๓๓๘): ๑๒๓.]; “จดหมายเสนาบดีเลข 89,” ราชกิจราชการ 6, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1916): 236-237. [“จดหมายเสนาบดีเลข 89,” **กติกติกฎฎฎ** ๖, ๔ (๕๓๓๖-๕๓๓๗): ๒๓๖-๒๓๗.]

¹¹⁰ แอนเดอร์สัน, **ชุมชนจีนนครธรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม**, 229.

¹¹¹ Morizon, **Monographie du Cambodge**, 182.

¹¹² Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” 21.

¹¹³ John Tully, **Cambodia Under the Tricolour: King Sisowath and the ‘Mission Civilisatrice’ 1904-1927** (Australia: Monash papers on Southeast Asia, 1996), 225 - 226.

ธันวาคม ค.ศ. 1934 กำหนดให้พระสงฆ์ทำหน้าที่จัดการเรียนการสอนหกวันต่อสัปดาห์ เว้นการเรียนการสอนทุกวันพระ 4 วันต่อเดือน และวันสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นต้นว่าวันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา โดยจัดการเรียนการสอนเฉพาะตอนบ่าย ตั้งแต่ 15.30 - 18.30 น. และรับสมัครเฉพาะผู้ชายเท่านั้น ทั้งนี้ กำหนดให้มีการสอบวัดความรู้ทุกปี ปีละ 1 ครั้ง ครั้งละ 15 วันด้วย¹¹⁴ ขณะที่ฝรั่งเศสไม่ได้ให้การสนับสนุนโรงเรียนวัดมากนัก เพียงแต่ให้การสนับสนุนเพียงวัสดุอุปกรณ์สำหรับการเรียนการสอนเท่านั้น¹¹⁵

ตารางที่ 6 จำนวนโรงเรียนวัด ค.ศ. 1931 – 1952

ปี	โรงเรียน (โรง)	พระสงฆ์ (รูป)	นักเรียน (คน)
1931	101	111	3,322
1933	225	269	8,677
1935	453	677	18,686
1937	734	1,080	32,195
1939	908	1,276	38,834
1941	845	1,186	35,834
1943	895	1,219	43,908
1944	992	1,472	47,555
1946	1,093	1,553	51,991
1947	1,179	1,327	53,355
1948	1,393	1,403	60,201
1949	1,405	1,526	71,781
1950	1,422	1,688	77,622
1952	1,447	1,810	76,943

¹¹⁴ “พระราชประกาศเลข 128,” ราชกิจราชการ 24, 4 (ตุลาคม พุทธศักราช 2478): 237-244. [ประณีต
 ปรากฏเลข ๑๒๘, “กติกากฎบัตร ๒๔, ๔ (๕๓๓๖ ๕๓๓๗ ๕๓๓๘): ๒๓๗-๒๔๔.]

¹¹⁵ Morizon, Monographie du Cambodge, 180 - 181.

ที่มา : Charles Bilodeau, “Compulsory Education in Cambodia,” in **Compulsory Education in Cambodia, Lao and Vietnam** (Switzerland: UNESCO, 1955.), 66.

โรงเรียนวัดแบบใหม่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่องจนใน ค.ศ. 1931 มีจำนวนโรงเรียน 101 โรง มีพระสงฆ์ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้สอนจำนวน 111 รูป และมีนักเรียนจำนวน 3,332 คน ต่อมาใน ค.ศ. 1933 มีโรงเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 225 โรง มีพระสงฆ์ 269 รูป และมีนักเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 8,677 คน สิบปีต่อมาใน ค.ศ. 1941 มีโรงเรียนวัด 845 โรง มีพระสงฆ์ 1,186 รูป และมีนักเรียนมากถึง 35,834 คน จนกระทั่ง ค.ศ. 1952 มีโรงเรียนวัดแบบใหม่ทั้งสิ้น 1,447 โรง มีพระสงฆ์ 1,810 รูป และมีนักเรียน 76,943 คน โดยเฉลี่ยพระสงฆ์หนึ่งรูปต่อนักเรียน 42 คน แต่ถึงกระนั้นนักเรียนส่วนใหญ่เมื่อสำเร็จการศึกษาก็เข้าทำงานในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่หรือไม่ก็ออกไปทำงานในครอบครัวของตนซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคกสิกรรม ด้วยเหตุไม่รู้ภาษาฝรั่งเศสซึ่งจำเป็นต่อการทำงานในระบบราชการอาณานิคม นักเรียนเหล่านี้จึงไม่ได้รับโอกาสในการเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น เมื่อเทียบกับโรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมืองซึ่งจัดการเรียนการสอนในระบบเดียวกัน เพราะเมื่อสำเร็จการศึกษานักเรียนในระบบนี้จะได้รับใบรับรอง CEPC หรือ Certificat d'études primaires complémentaires or Certificate of Complementary Primary Studies ซึ่งสามารถนำไปสอบวัดระดับเพื่อเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนที่สูงขึ้นได้ ถึงกระนั้นแม้ว่าผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนวัดจะไม่ได้เป็นผู้นำสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่มุมพุกาแต่พวกเขาเป็นกลุ่มที่จะช่วยสนับสนุนให้ปัญญาชนระดับแกนนำบรรลุเป้าประสงค์

กล่าวโดยสรุป เมื่อพิจารณาการจัดระบบการศึกษาของฝรั่งเศสแล้ว พบว่าขณะที่โรงเรียนฝรั่งเศส-พื้นเมืองเป็นบ่อเกิดของปัญญาชนเขมร แต่โรงเรียนดังกล่าวไม่สามารถตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายของฝรั่งเศสที่ต้องการผลิตกำลังคนชาวเขมรเพื่อรองรับระบบราชการและระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัว เพราะผลิตคนที่มีการศึกษาได้จำนวนไม่มากนัก ขณะเดียวกันกลับทำให้โรงเรียนวัดทั้งแบบเดิมและแบบใหม่เป็นทางเลือกของชาวเขมรในการให้การศึกษาแก่บุตรหลาน จึงทำให้พระสงฆ์เขมรมีบทบาทต่อสังคมมุขมุกามากยิ่งขึ้นในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียนวัดแบบใหม่ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงต้องจัดการปฏิรูปการศึกษาแก่พระสงฆ์ ซึ่งนอกจากความมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ความรู้ที่ทันสมัยตามแบบตะวันตกภายใต้การควบคุมดูแลของฝรั่งเศสแล้ว ยังเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ลดอิทธิพลของสยามอีกด้วย ในแง่นี้ พระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาระบบใหม่ที่ฝรั่งเศสสนับสนุนน่าจะเป็นส่วน

หนึ่งของ “ปัญญาชน” หรือ “ผู้มีการศึกษา” ที่ฝรั่งเศสมุ่งหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครองของตนเอง

3. การจัดระบบการศึกษาแบบใหม่แก่พระสงฆ์เขมร

ในสังคมกัมพูชาพุทธศาสนามีอิทธิพลสูงมากต่อชาวเขมร ขณะที่พระสงฆ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ทรงความรู้และมีอิทธิพลทางความคิดต่อชาวเขมรดังเห็นได้จากราชฎรณินยมฝากบุตรหลานศึกษาหาความรู้ที่วัด อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของคณะสงฆ์สยามทำให้ฝรั่งเศสมองพุทธศาสนาในกัมพูชาว่าเป็นพุทธศาสนาแบบสยาม เพราะในทางปฏิบัติพระสงฆ์กัมพูชามีธรรมเนียมการเดินทางไปศึกษาเปรียญธรรมในสยามตั้งที่กล่าวแล้ว ทำให้คณะสงฆ์ของสยามมีอิทธิพลทางความคิดอย่างมากต่อพระสงฆ์เขมรและต่อเนื่องถึงประชาชนซึ่งนับถือพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับเอาธรรมยุติกนิกาย (Dhammayuttika Nikaya)¹¹⁶ ของสยามเข้ามาเผยแพร่ในกัมพูชา และพระสงฆ์ที่

¹¹⁶ ธรรมยุติกนิกายหรือธรรมยุต (Dhammayuttika Nikaya or Thammayut) เป็นคณะสงฆ์ของสยามที่สถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (King Rama III ครองราชย์ ค.ศ. 1824-1851) โดยพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อครั้งผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ แนวคิดสำคัญของธรรมยุติกนิกายคือเน้นการปฏิบัติตนที่เคร่งครัดของพระสงฆ์ตามพระวินัยและการหันไปพิจารณาพุทธวจนะดั้งเดิมด้วยการให้ความสำคัญเรื่อง “ความบริสุทธิ์บริบูรณ์” ว่าเป็นวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง ธรรมยุติกนิกายที่เกิดขึ้นในสยามจึงเป็นเสมือนการปฏิรูปพุทธศาสนาให้มีความก้าวหน้าทางความคิดและเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยจรโลงพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์

ธรรมยุติกนิกายแผ่เข้ามาในกัมพูชาด้วยการนำของสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรามมหาอิศราธิบดีหรือนักองค์ด้วง เพราะเมื่อครั้งพำนักอยู่ในสยาม พระองค์และพระราชโอรสทรงมีความใกล้ชิดกับวชิรญาณภิกขุ พระราชโอรสของพระองค์ได้รับการผนวชเป็นภิกขุในธรรมยุติกนิกายจึงทำให้เชื้อพระวงศ์ของกัมพูชามีความใกล้ชิดกับธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ชูเลี้ยงทำนุบำรุงเป็นพระราชบุตรบุญธรรมทั้ง ๓ องค์ (นักองค์ราชาวดี พระองค์มจะสัสดีวัดตา และพระองค์มจะสัสดีวัดถ้ำ - ผู้ศึกษา) เมื่อชันษาครบอุปสมบทก็โปรดฯ ก็ทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างเจ้านายในพระราชวงศ์ แล้วไปอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ด้วยเหตุที่บรรดาเจ้านายกรุงกัมพูชา ทั้งที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระนโรดม และที่เป็นราชบุตรของสมเด็จพระศรีสวดีจึงผนวชเป็นธรรมยุตตามเยี่ยงอย่างต่อมาจนกาลบัดนี้ (สมเด็จพระนโรดมฯ ดำรงราชานุภาพ, **นิราศนครวัด** (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517), 30-31.)

เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยศจักรามมหาอิศราธิบดีเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ของกัมพูชาแล้ว ทรงมีพระราชสาสน์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (King Rama IV ครองราชย์ ค.ศ. 1851-1868) เพื่อขอพระราชทานธรรมยุติกนิกายไปเผยแพร่ในกัมพูชา ใน ค.ศ. 1864 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระอมรวิริภักขิต (เกิด อดัม) และพระมหาปาน (ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสุคนธาธิบดี สังฆนายกฝ่ายธรรมยุตในกัมพูชา) ไปเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายในกัมพูชา พร้อมด้วยพระสงฆ์ 8 รูป อุปาสก 4 คน

เดินทางกลับมาไม่เพียงนำคัมภีร์ที่ไม่มีในกัมพูชากลับมาเท่านั้น แต่ยังนำแนวคิดปฏิรูปที่เคลื่อนไหวอยู่ในสยามกลับมาด้วย¹¹⁷ ลักษณะเช่นนี้ยิ่งทำให้ฝรั่งเศสเฝ้ามองพระสงฆ์อย่างระแวดระวัง ประกอบกับการเกิด “กบฏผู้วิเศษหรือกบฏผีบุญ” ระหว่าง ค.ศ. 1864 – 1867 ข้าหลวงฝรั่งเศสพบว่า มีพระสงฆ์นำโดย **ภคัทยัญญา** [อ่านว่า อาจารย์ชวา : คำแปล อาจารย์สวา (Achar Sva)] และกลุ่มของ **เททิกัมเบอร์** [อ่านว่า โปธิกัมโบร : คำแปล โปธิกัมโบร (Achar Pokambo)] ทั้งสองเป็นอดีตพระสงฆ์ที่เคลื่อนไหวโดยใช้ความเชื่อเรื่องยุคพระศรีอาริยมุตไตรยซึ่งเป็นรากฐานทางความคิดในพุทธศาสนา นิกายเถรวาทมาปลุกระดมประชาชน¹¹⁸ เพื่อต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของบาทหลวงฝรั่งเศสพร้อม ๆ กับการต่อต้านราชสำนักกัมพูชา โดยอ้างว่ากลุ่มของตนมีสิทธิธรรมเหนือราชบัลลังก์มากกว่า สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ที่ชักนำฝรั่งเศสเข้ามาปกครองกัมพูชา โดยอาจารย์สวาอ้างตนว่าเป็นนักองค์เต็มราชบุตรของนักองค์อม ส่วนโปธิกัมโบรอ้างตนว่าเป็นนักองค์จัน¹¹⁹ ทั้งสองกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากประชาชนจำนวนมากโดยเฉพาะเมืองอุดงมีชัยซึ่งเป็นราชธานีเดิมก่อนที่ฝรั่งเศสจะสนับสนุนให้ย้ายไปที่กรุงพนมเปญ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังได้รับรายงานว่าฝ่ายกบฏยังได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายด้วย แม้ว่าพวกกบฏจะถูกปราบปรามแต่ข้ออ้างสังเกตคือการที่ฝ่ายกบฏได้รับการสนับสนุนจากราษฎรและพระสงฆ์จำนวนมากเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของระบบการปกครองของกัมพูชาและความนิยมในสถาบันกษัตริย์ ขณะเดียวกันยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและความศรัทธาต่อพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระสงฆ์

สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ฝรั่งเศสระแวงกลุ่มพระสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับการปฏิรูปการศึกษาแก่ชาวเขมรที่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งกลับยิ่งทำให้พระสงฆ์เขมรมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้ ดังนั้นเพื่อสร้างครุแบบใหม่ที่เป็นผู้เผยแพร่ความรู้ที่ทันสมัยตามแบบ

อย่างไรก็ดี เมื่อธรรมยุติกนิกายประดิษฐานในกัมพูชาส่งผลให้พุทธศาสนาแบ่งเป็น 2 คณะ ได้แก่ คณะสงฆ์เดิมหรือคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและคณะสงฆ์ใหม่หรือคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต กล่าวเฉพาะคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตพบว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักเช่นเดียวกับสยาม แต่หากพิจารณาบทบาทของคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตในกัมพูชากลับพบว่านำความก้าวหน้าที่เพียงเล็กน้อยมาสู่ชาวเขมร อีกทั้งไม่ได้มีบทบาทมากนักในการนำความทันสมัยมาสู่สังคมกัมพูชาดังเช่นที่เกิดขึ้นสยาม ขณะที่คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายซึ่งเป็นคณะสงฆ์ดั้งเดิมซึ่งมีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยน้อยกว่ากลับมีบทบาทที่โดดเด่นกว่าคณะสงฆ์ธรรมยุต โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพระสงฆ์หัวก้าวหน้าหรือคณะธรรมกายในคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายซึ่งจะมีบทบาทอย่างมากในการต่อต้านฝรั่งเศสร่วมกับปัญญาชน (อิบตี บัวคำศรี, “เอกสารมหาบุรุษเขมร: การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา,” 35-37.)

¹¹⁷ Hansen, *How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930*, 85.

¹¹⁸ *Ibid.*, 58.

¹¹⁹ ดริง เฝีย, *ประวัติศาสตร์เขมร ภาค 1 – 2* (พนมเปญ: ม.ป.ท., 1973), 276. [เกรียง ภา, *ประวัติศาสตร์เขมร ภาค ๑ -*

ตะวันตกภายใต้การควบคุมดูแลอย่างรัดกุมของฝรั่งเศสและเพื่อลทธิพลของสยาม โดยเฉพาะคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตซึ่งราชสำนักและชนชั้นนำกัมพูชาให้การสนับสนุน เพราะในความคิดของฝรั่งเศส ธรรมยุตมีรากฐานมาจากคณะสงฆ์สยามจึงเป็นปฏิบัติที่สำคัญที่อาจนำมาสู่การต่อต้านระบอบอาณานิคม ขณะเดียวกันเพื่อโน้มน้าวให้พระสงฆ์อยู่ในความสงบและสนับสนุนการปกครองของตน อีกทั้งเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับข้าราชการฝรั่งเศสในการปฏิบัติงานในกัมพูชา¹²⁰ ฝรั่งเศสจึงดำเนินการควบคุมพระสงฆ์ด้วยการสนับสนุนให้มีการปฏิรูปการศึกษาสำหรับคณะสงฆ์

การปฏิรูปการศึกษาสำหรับคณะสงฆ์ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลให้อาณานิคมฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในพุทธจักร มีข้อสังเกตว่าการจัดการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ในกัมพูชาเกิดขึ้นพร้อม ๆ แคว้นลาว ทั้งการจัดตั้งสถาบันการศึกษา สถาบันพุทธศาสนา ตลอดจนโรงเรียนด้านศิลปะลักษณะเช่นนี้ยิ่งเน้นย้ำให้เห็นความต้องการของฝรั่งเศสในการลทธิพลของสยาม เนื่องจากในทศวรรษ 1900-1910 ฝรั่งเศสเพิ่งขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนเขมรส่วนในและลาวฝั่งตะวันตกซึ่งมีความใกล้ชิดกับสยามเป็นอย่างมากนี่จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ผลักดันให้ฝรั่งเศสต้องจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

ควรกล่าวด้วยว่าไม่เฉพาะฝรั่งเศสเท่านั้นที่เห็นความสำคัญของการปฏิรูปการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ พระราชาคณะและชนชั้นนำของกัมพูชา นำโดยพระบาทสมเด็จพระสีสุวตย์ก็ทรงให้การสนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาสำหรับคณะสงฆ์ด้วย เพราะต้องการลทธิพลและเพื่อป้องกันความรู้ทั้งทางด้านพุทธศาสนาและความรู้ทางวิชาการของสยาม¹²¹ เนื่องจากการที่พระสงฆ์เขมรเดินทางไปศึกษาเปรียญธรรมในสยาม ส่งผลให้พระสงฆ์เขมรสวดบาลีถ้อยสำเนียงเขมรปะปนไทยสำหรับชนชั้นนำของกัมพูชามองปัญหาดังกล่าวว่าต้องเร่งดำเนินการแก้ไขเพื่อปกป้องภาษาและวรรณกรรมเขมรจากอิทธิพลสยาม

ในวันที่ 13 สิงหาคม ค.ศ. 1909 มร.อองโตนี บลูโบสกี (Antony Klobukowski) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน และมร.หลุยส์ ปอล ลูส์ (Louis Paul Luce) เรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาสนับสนุนให้จัดตั้งบรมพุทธวจนปริยัติบสัทหรือโรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งนครวัด

¹²⁰ Yang Sam, "Buddhism in Cambodia, 1795-1954," (Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of Requirement for the Degree of Master arts, 1998), 124-125.

¹²¹ ศานติ ภักดีคำ, ศาสตราแลบง: วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร (กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ, 2554), 69.

(Ecole superieur Pali d'Angkor Vatt) เขตเสียมเรียบ ด้วยความเห็นชอบจากพระนิล เตียง (Nil Teang) สมเด็จพระมหาสังฆราชาฝ่ายมหานิกาย โดยแต่งตั้งให้พระพุทธรวงค์อึ้ง เทพมี (Preahbuddgaving Ing Thepmi) เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลี

โรงเรียนพุทธิกบาลีได้ทำหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการรักษาพุทธพจน์และภาษา-วรรณกรรมของเขมร ดังกล่าวแล้วว่าอิทธิพลของสยามต่อพุทธศาสนามีสูงมาก พระสงฆ์เขมรสวดบาลี ถ้อยสำเนียงเขมรปะปนไทย เพื่อให้พระสงฆ์เขมรออกไวยากรณ์ภาษาบาลีที่ถูกต้อง พระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์จึงกำหนดให้มีการเรียนไวยากรณ์ภาษาบาลี รวมถึงให้ความสำคัญกับการเรียนพระธรรมวินัยอย่างถ่องแท้ แต่ถึงกระนั้นโรงเรียนแห่งนี้ดำเนินการได้เพียง 3 ปี จนถึงวันที่ 6 มิถุนายน ค.ศ. 1911 ก็ปิดตัวลง เพราะฝรั่งเศสมีความเห็นว่าโรงเรียนแห่งนี้อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางของรัฐ ประกอบกับขาดแคลนงบประมาณ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์ทรงมีพระราชประกาศเลขที่ 85 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ค.ศ. 1914 ให้เปิดสอนพุทธิกบาลีที่วัดพระแก้วในพระบรมมหาราชวังกรุงเทพมหานคร โดยใช้ชื่อว่าพุทธิกอบรมพุทธวจนปริยัติมันติ แบ่งการเรียนเป็น 3 ระดับ ระดับละ 2 ปี จัดการเรียนการสอนภาษาบาลี ไวยากรณ์บาลี อรรถกถาคัมภีร์ธรรม มงคลที่ปณี ปฐมสมันต์ปสาทิกา วิสุทธิธรรมค และพระอภิธรรมสังคหะ ทั้งนี้ การเรียนไม่ได้จำกัดเฉพาะพระสงฆ์แต่อนุญาตให้อุบาสกที่มีอายุ 25 ปี เข้าเรียนด้วยแต่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเอง โดยต้องทำจดหมายขออนุญาตต่อเรสิดนต์ประจำเขตของตนในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคมในแต่ละปี เมื่อได้รับอนุญาตต้องเข้าทดสอบการสวด เขียน ฟัง ภาษาเขมรทั้งอักษรมูลและอักษรเชิง สวดบทธรรมต่าง ๆ ตลอดจนถามตอบเรื่องพุทธพงศาวดาร¹²² ถึงกระนั้นยังคงมีพระสงฆ์และอุบาสกเดินทางไปศึกษาเปรียญธรรมที่สยาม พระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์จึงมีพระราชโองการมายังเสนาบดีตามประกาศตราเสนาบดีเลขที่ 4 ลงวันที่ 30 มีนาคม ค.ศ. 1916 ให้เสนาบดีและขุนนางดูแลห้ามไม่ให้พระสงฆ์และอุบาสกเดินทางไปศึกษาไตรปิฎกบาลีที่ประเทศอื่นอย่างเด็ดขาด¹²³ โรงเรียนแห่งนี้ต่อมาจัดตั้งเป็นโรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งใหม่ ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “**สภาบาลีบัณฑิต**” [อ่านว่า ซาเลียบาลีจันคัปะวะ : คำแปล โรงเรียนบาลีชั้นสูงหรือศาลาบาลีจันชะปะวะ (Ecole Superieur de Pali)]

¹²² “สารตราเสนาบดีเลข 4,” **ราชกิจจานุเบกษา** 6, 2 (เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน 1916): 71. [“**สภาบาลีบัณฑิต**” เลข ๔, “**ภคกิตฺถกถา** ๖, ๒ (กรกฎาคม สิงหาคม ๑๙๑๖): ๗๑.]

¹²³ เรื่องเดียวกัน.

มีหลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient ; EFEO) ทำหน้าที่เป็นกรรมการด้วย

ความก้าวหน้าของโรงเรียนพุทธิกบาลีในกรุงพนมเปญผลักดันให้มีการขยายการเรียนการสอนไปทั่วทั้งกัมพูชาด้วยการสนับสนุนของกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการภายใต้การควบคุมของเรลิดังต์ สุเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา งานศึกษาของพระสุเจีย สุวณณเถโร อธิบายว่า พระสงฆ์เขมรเข้าสู่การศึกษาแบบใหม่โดยเรียน 2 ระดับ¹²⁴ ได้แก่ ระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษา สำหรับระดับประถมศึกษาคือโรงเรียนพุทธิกประถมศึกษหรือบาลีรอง ใช้ระยะเวลาเรียน 3 ปี เพื่อรับวุฒิปัตตพุทธิกประถม (Certificate of Buddhism Primary Studies) เพื่อเข้าเรียนต่อในพุทธิกมัธยมศึกษา ส่วนระดับมัธยมศึกษาในระยะแรกจัดการเรียนการสอนแต่ระดับพุทธิกบาลีมัธยมศึกษาขั้นต้นหรือโรงเรียนบาลี ใช้ระยะเวลาเรียน 3 ปี จนถึง ค.ศ. 1917 มีผู้สอบสำเร็จการศึกษารอบแรกจำนวน 16 รูป เรียกผู้ที่สอบผ่านว่า “พระมหา” ทั้งนี้มีจำนวนผู้ที่สอบผ่านและสำเร็จการศึกษาเพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี ในเดือนเมษายนค.ศ. 1922 จึงปรับหลักสูตรและขยายการศึกษาเป็น **สภาพริยัติดั่งสูง** [อ่านว่า ซาเลียบริยติตัจจนคปิยะ : คำแปล โรงเรียนพุทธิกบาลีขั้นสูงหรือโรงเรียนปริยัติขั้นสูง] ใช้ระยะเวลาเรียน 4 ปี นอกจากการสอนไวยากรณ์ภาษาบาลี-สันสกฤตและหลักธรรมขั้นสูงแล้ว ยังทำสอนครอบคลุมวิชาสามัญ เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเขมร วรรณกรรม ประวัติศาสตร์สมัยโบราณ ความรู้เกี่ยวกับอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสอีกด้วยซึ่งก่อนหน้านี้หากพระสงฆ์เรียนภาษาฝรั่งเศสต้องได้รับโทษ¹²⁵ เมื่อสำเร็จการศึกษาพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก็จะปฏิบัติหน้าที่เป็นครูในโรงเรียนวัด

การจัดการศึกษาแบบใหม่ให้แก่พระสงฆ์นำไปสู่การจัดตั้ง **เขมรบัณฑิตย** [อ่านว่า เขมรบัณฑิตย : คำแปล เขมรบรรณาลัยหรือหอสมุดเขมร] ในกรุงพนมเปญตามพระราชประกาศลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1921 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น **พระภคบัณฑิตย** [อ่านว่า เปริยะฮ์เรียจบณณาลัย : คำแปล พระราชบรรณาลัยหรือหอพระสมุดหลวง (Bibliothèque Royale de Cambodge ; The Royal Library)] ตามพระราชประกาศเลขที่ 2 ลงวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1925 ด้วยการสนับสนุนของเรลิดังต์ สุเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา รวมถึงพระสงฆ์หัวก้าวหน้าอย่างพระมหาวิมล

¹²⁴ พระสุเจีย สุวณณเถโร (ยนต์), “การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา,” (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสตร์ บัณฑิตมหาวิทยาลัย มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), 80-85.

¹²⁵ หวด ตาด, **กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต** (ม.ป.ท., 1970), 3-4. [บุศถิต, **กตฤทธิธรรบស់ผู้สี่สมุทธประ:สญฺภณฺ ฎะ:สาชฺฐฺส ณาต** (n.d., ๑๙๗๐), ๓-๔.]

ธรรม (โจง) (Preahmahavimulthor (Thaong)) ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลี พระลวี แอม (Lvi Em) เจ้าอาวาสวัดลังกา พระชวน ณาต (Chuon Nath) และพระหวด ตาด (Huot That) อาจารย์สอนภาษาบาลีและอาจารย์สอนภาษาสันสกฤตในโรงเรียนพุทธิกบาลีตามลำดับ ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยสนับสนุนการเรียนการสอนของพระสงฆ์ที่โรงเรียนพุทธิกบาลีและมีหน้าที่แสวงหา รวบรวม รักษา และตีพิมพ์สิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของกัมพูชา พระไตรปิฎกภาษาบาลี-สันสกฤต เอกสารราชการด้านการปกครอง การศาสนา รวมถึงเอกสารโบราณต่าง ๆ ที่มีประโยชน์แก่กัมพูชาเพื่อให้บริการแก่พระสงฆ์และบุคคลทั่วไป ดังประกาศเกี่ยวกับหน้าที่ของพระราชบรรณालัย ความว่า

สำหรับแสวงหา รวบรวม รักษา และจัดพิมพ์ให้ประชาชนทั้งหลายได้เห็นหนังสือ เอกสารต้นฉบับ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ หรืองานเขียนด้วยมือทุกภาษาแต่ต้องแปลเป็นภาษาเขมรเสียก่อน รวมถึงภาษาบาลี-สันสกฤต มีนัยว่าหนังสือทั้งหมดที่เป็นเอกสารต้นฉบับเป็นหนังสือที่ประโยชน์ต่อนครกัมพูชาธิบดีและเป็นประโยชน์ต่อโบราณคดีในปัจจุบันนี้ ซึ่งเอกสารต้นฉบับเหล่านี้ ได้แก่ เอกสารด้านการปกครอง ด้านศิลปะ ด้านศาสนาทั่วทั้งประเทศ¹²⁶

พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตรทรงให้การสนับสนุนการจัดตั้งพระราชบรรณาลัยอย่างแข็งขัน เพราะทรงมีตระหนักว่าศิลปะ ระเบียบประเพณี วัฒนธรรมของกัมพูชาในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม การจัดตั้งสถาบันแห่งนี้จึงช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมของกัมพูชาเอาไว้ได้¹²⁷

สำหรับการบริหารงานของพระราชบรรณาลัย เรสิดังต์ สุเปรีเออร์แห่งกัมพูชาให้จัดตั้งคณะกรรมการพระราชบรรณาลัยร่วมกันระหว่างข้าราชการฝรั่งเศสจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศกับเสนาบดีกัมพูชา ได้แก่ เสนาบดีกระทรวงมหาไผทและธรรมการ (กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา) ซึ่งขณะนั้นคือสมเด็จพระนโรดม ภาณวงษ์เป็นอธิบดี (HRH Somdech Krom Preah Norodom Phanuvong) เสนาบดีกระทรวงวัง คลัง และศิลปากรหรือกระทรวงจนา (กระทรวงศิลปวัฒนธรรม) เสนาบดีกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการ โดยให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทและธรรมการคัดเลือกพระราชาคณะจำนวน 2 รูป จากฝ่ายมหานิกาย 1 รูป และ

¹²⁶ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 15. [ถุสสาสนชฎิถุ, **บุรฎิสชฎุสสาสนชฎิถุ**, ๑๕.]

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, 13.

ฝ่ายธรรมยุต 1 รูป และให้เสนาบดีกระทรวงสังคมฯ คัดเลือกนักอักษรศาสตร์เขมรจำนวน 2 คน รวมถึงให้เสนาบดีกระทรวงรจนาและอธิบดีกรมศิลป์เขมรคัดเลือกช่างศิลป์หรือช่างฝีมืออย่างละ 1 คน ร่วมทำงานเป็นกรรมการพระราชบรรณालัย ทั้งนี้ เรสิดังต์ ซูเปริเออร์มอบหมายให้มาตามซุยซาน การ์เปอเลส (Mademoiselle Suzanne Karpelès) ชาวฝรั่งเศสเชื้อสายยิวซึ่งเป็นสมาชิกสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศทำหน้าที่เป็นบรรณารักษ์บริหารงานของพระราชบรรณาลัย¹²⁸

การทำงานของพระราชบรรณาลัยแบ่งออกเป็น 2 แผนก คือ แผนกบัญชีมีหน้าที่รวบรวมบัญชีและจัดเก็บเอกสารโบราณ เอกสารราชการ และต้นฉบับต่าง ๆ ทั้งจากพระบรมมหาราชวัง เสนาบดีสภา และวัดซึ่งมีประโยชน์ด้านพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ ส่วนแผนกจัดพิมพ์มีหน้าที่พิจารณาคัดเลือกเอกสารที่เห็นว่าประโยชน์และมีความสำคัญต่อประเทศ เผยแพร่แก่สาธารณชน สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระดำเนินไปตามเขตเพื่อรวบรวมเอกสารต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้ที่พระราชบรรณาลัย เป็นต้นว่าใน ค.ศ. 1925 ทรงเห็นว่าที่เขตพระตะบองมีคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจำนวนมากจึงเสด็จไปนำคัมภีร์เหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ต่อมาใน ค.ศ. 1929 มีพระราชประกาศให้ปรับเปลี่ยนคณะกรรมการของพระราชบรรณาลัย ด้วยเห็นว่าพระราชบรรณาลัยทำงานด้านการศึกษาสมควรเปลี่ยนแปลงตำแหน่งอธิบดี โดยให้เสนาบดีกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการซึ่งขณะนั้นมีสมเด็จพระนโรดม สุทธาส (HRH Samdech Krom Preah Norodom Sutharot) เป็นเสนาบดีดำรงตำแหน่งอธิบดี แทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและกรรมการซึ่งเปลี่ยนให้เป็นรองอธิบดี ทั้งนี้ให้เสนาบดีกระทรวงรจนาพ้นจากตำแหน่งคณะกรรมการ

พระราชบรรณาลัยได้จัดพิมพ์วารสารรายเดือนภาษาเขมรฉบับหนึ่งชื่อว่า **กัมภูจิสุริยา** [อ่านว่า กุมปฺจฺโชริเยีย : คัมแปล กัมพูชสุริยา (Kambujasuriya : Cambodia Sun)] ใน ค.ศ. 1926 โดยมีมาตามการ์เปอเลสเป็นบรรณาธิการคนแรก เพื่อเผยแพร่งานแปลภาษาต่างประเทศ เอกสารต้นฉบับ และงานนิพนธ์ของชาวเขมรแก่สาธารณชน ทั้งนี้เปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปส่งงานเขียนมาลงตีพิมพ์ได้โดยจัดให้มีการแข่งขัน ดังประกาศเชิญชวนของคณะกรรมการพระราชบรรณาลัยในวารสารฉบับปฐมฤกษ์ว่า

¹²⁸ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 13-14. [ฤๅสภ สรรพนิเทศ, **ปฏิวัติสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕**, ๑๓-๑๔.]

กระทรวงพระราชบรรณालย์กำลังคิดพิจารณาจัดการแข่งขันการเขียนลเบิกคำกลอนสาม หัวข้อ เพื่อชิงเงินรางวัล 100 เรียล หัวข้อแรกเป็นตำนานเกี่ยวกับรัชกาลพระองค์ด้วงหรือพระองค์ จันท์ 2. การแปลคัมภีร์บาลีอะไรก็ได้ที่ยังไม่ได้มีการตีพิมพ์เป็นภาษาเขมร 3. แต่งลเบิกคำศัพท์ จากความซึ่งชาติเขมรได้เลาะระหว่างกันกลับไปกลับมา คือที่ใช้พูดเฉพาะกับคนร่วมสายโลหิตซึ่ง ไกล่ชิด เฉพาะกับครอบครัวที่ไกล่ชิด เฉพาะเพื่อนที่สามารถถือวิสาสะ หรือสนิทชิดเชื้อ ธรรมเนียม ปฏิบัติในตระกูล...ท่านสามารถแต่งหนึ่งเรื่องหรือมากกว่าหนึ่งเรื่องก็ได้ แต่กำหนดว่าในหนึ่งเรื่อง ต้องไม่เกิน 250 หน้า ในระยะ 4 เดือน นับตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. 1926 นี้ ให้ส่งมายังกระทรวง พระราชบรรณาลย์ แล้วระบุชื่อ-สกุล ที่อยู่ของตน กระทรวงพระราชบรรณาลย์ก็จะนำไปให้ คณะกรรมการฯ พินิจพิจารณา ท่านใดเขียนได้ดีจะได้รับเงิน 100 เรียล และได้ตีพิมพ์ผลงาน¹²⁹

ในโอกาสที่วารสารกัมพูขสุรียามีอายุครบ 1 ปี สมเด็จพระนโรดม ภาณุวงศ์อธิบดี ของพระราชบรรณาลย์ในขณะนั้นก็ได้กล่าวเชิญชวนในทำนองเดียวกันว่า

ประเทศของเราตั้งแต่ฝรั่งเศสเข้ามาอารักขาเป็นที่พึ่งพิง ก็ได้พัฒนาความรู้ไปข้างหน้า เรา ควรเอาใจใส่ในการทำงานและสร้างสรรค์งานเขียนตามที่เรามีความรู้มาพิมพ์ในวารสารกัมพูขสุรียา ให้มาก อย่าละเลยจนทำให้วารสารไม่มีผลงาน ขอให้เห็นประโยชน์ในการสร้างความก้าวหน้าแก่ ตนเอง บ้านของเรา ชาติของเราซึ่งมีมาตั้งแต่โบราณ เป็นผู้สร้างปราสาทอันมีศิลปะและศิลาจารึก ที่ได้สืบทอดจนถึงทุกวันนี้ ถึงท่านทั้งหลายซึ่งแสวงหาความรู้ซึ่งชอบซื้อหนังสือกัมพูขสุรียา เอาไป อ่านให้มาก ๆ เพราะเป็นแสงให้เกิดความสว่างทางปัญญา จงรับเอาความรู้นี้เข้าไปเรื่อย ๆ¹³⁰

ตั้งแต่แรกเผยแพร่วารสารกัมพูขสุรียาเมื่อ ค.ศ. 1926 จนถึง ค.ศ. 1928 งานเขียนส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคตินิยมทั้งสิ้น และจากรายงานของพระราชบรรณาลย์ ค.ศ. 1928 พบว่า มีผู้อ่านวารสารฉบับนี้มากถึง 5,000 คน ในจำนวนนี้ 1 ใน 3 เป็นพระสงฆ์¹³¹ และตั้งแต่ทศวรรษ 1930 เป็นต้นมาจึงเริ่มปรากฏงานเขียนด้านคติโลกของปัญญาชนเป็นต้นว่าพระมหาพิฑูร เฌิม กุรอ

¹²⁹ “ประกาศกระทรวงพระราชบรรณาลย์,” กัมพูขสุรียา 1, 1 (1926), 13-14. [“ประกาศกระทรวงพระราชบรรณาลย์,” กัมพูขสุรียา ๑, ๑ (๑๙๒๖): ๑๓-๑๔.]

¹³⁰ พระองค์มจะสักรมพระนโรดม ภาณุวงศ์, “ข้ออธิบายถึงผลประโยชน์ในวารสาร,” กัมพูขสุรียา 2, 1 (1927), 24-25. [“เหตุผลสู่กษัตริย์และราษฎร,” กัมพูขสุรียา ๒, ๑ (๑๙๒๗): ๒๔-๒๕.]

¹³¹ เอียน แฮร์ริส, ประวัติและการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาประเทศกัมพูชา, 318. [เอียน แฮร์ริส, ประวัติและการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาประเทศกัมพูชา, ๓๑๘.]

เสม (Preahmahapitou Chem Kroseem) ข้าราชการซึ่งทำงานกับพระราชบรรณालักษณ์นานถึง 12 ปี เป็นผู้มีความรู้ด้านภาษาไทย อีกทั้งมีความรู้ด้านประวัติพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ศาสนาสากล ตลอดจนศาสนพิธีต่าง ๆ จึงปรากฏมีผลงานการแปลและเรียบเรียง เช่น มหาภารตยุทธ ศิลาจารึก นครวัด หิโตปเทศ และจนถึง ค.ศ. 1941 ได้มีการปรับเปลี่ยนบรรณาธิการผู้ดูแลวารสารกัมพูขสุริยา จากชาวฝรั่งเศสเป็นปัญญาชนเขมร ได้แก่ ญก แถม (Gnok Thaem) ข้าราชการพุทธศาสนบัณฑิตย์ เข้ามาทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการดูแลผลงานด้านอักษรศาสตร์ ขณะที่ใน ค.ศ. 1942 พระมหาโกสุม อาจารย์สอนภาษาบาลีโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการดูแลเนื้อหาด้านพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม วุฒิชัย นาคเขี้ยวตั้งข้อสังเกตว่าทศวรรษ 1940 ผลงานส่วนใหญ่ของวารสารกัมพูขสุริยามุ่งสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์สู่สาธารณชนและขณะเดียวกันก็พยายามวางรากฐานเกี่ยวกับอดีต สร้างคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งยังปลูกฝังแนวคิดชาตินิยมด้วยความหวังจะฟื้นฟูประเทศให้กลับมายิ่งใหญ่บริบูรณ์อีกครั้ง¹³²

พระราชบรรณาลักษณ์ดำเนินงานระหว่าง ค.ศ. 1921-1929 จึงเกิดการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ในวันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1929 ปีแยร์ มารี อ็องตวน ปาสกีเยร์ (Pierre Marie Antoine Pasquier) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน มร.ไครเตม (Krautheimer) เรสิดนต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นโคชินจีน และพระหวด ตาดซึ่งขณะนั้นเป็นคณะกรรมการฝ่ายมหานิกายของพระราชบรรณาลักษณ์ ได้หารือร่วมกันที่วัดแห่งหนึ่งในวัดกำปงธม เขตพระตะบอง เพื่อขอความเห็นในการจัดตั้งสถาบันพุทธศาสนาหรือพุทธศาสนบัณฑิตย์ (Institut Bouddhique) หมายถึง “คณะกรรมการสมาคมนักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาแห่งประเทศอินโดจีนฝรั่งเศส” (community of scholars of the Buddhist religion in French Indochina) โดยมีจุดประสงค์เพื่อควบคุมพุทธศาสนิกชนนิกายเถรวาทที่อยู่ในอินโดจีนฝรั่งเศสให้มีการประพฤติปฏิบัติที่เป็นระเบียบและถูกต้อง ภารกิจสำคัญของคณะกรรมการชุดนี้คือการพิมพ์พระไตรปิฎกจนจบครบทุกฉบับเพื่อแจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ อีกทั้งให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมร เพื่อให้พระสงฆ์ที่โรงเรียนพุทธิกบาลีได้ศึกษาพระปริยัติธรรมที่ถูกต้อง รวมถึงเพื่อให้เทศนาอบรมแก่ทหารเข้าแดงหรือทหารกลุ่มยุทธศาสตร์การรบและทหารเข้าดำหรือ

¹³² โปรดดู, วุฒิชัย นาคเขี้ยว, “กัมพูขสุริยา: การผลิตและการเผยแพร่งานเขียนประวัติศาสตร์ในกัมพูขาสสมัยอาณานิคม ค.ศ. 1926-1953,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560).

กลุ่มการป้องกันประเทศให้เกิดความสามัคคีและเข้าใจถึงประเพณีพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชน¹³³ ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากพระบาทสมเด็จพระสืสุวตถ์มุนีวงศ์กษัตริย์แห่งกัมพูชา สมเด็จพระเจ้าสีสว่างวงศ์ (Sisavang Vong ครองราชย์ ค.ศ. 1904-1959) กษัตริย์แห่งลาว รวมถึงเรลิดังต์ สุเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาและแคว้นลาว แต่อย่างไรก็ดี การจัดตั้งสถาบันแห่งนี้ ผู้ศึกษาตั้งข้อสงสัยเกิดว่าสืบเนื่องจากปัญหาเรื่องการตีความพระธรรมวินัยระหว่างฝ่ายธรรมเก่ากับฝ่ายธรรมใหม่ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป รวมถึงการแพร่ขยายของลัทธิเกาได๋ (Cao Dai) เข้ามาในกัมพูชาด้วย

ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1930 เรลิดังต์ สุเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาจึงมีประกาศให้เปลี่ยนแปลงหน้าที่ของพระราชบรรณาลัยกัมพูชา เพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจข้างต้นจึงให้ยกพระราชบรรณาลัยเป็น **พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน** [อ่านว่า ปุตุตซาชนะบณฉิตย : คำแปล พุทธศาสนบัณฑิตย (The Buddhist Institute)] มีสถานะเป็นสถาบันทางวิชาการสำหรับพระสงฆ์แห่งอินโดจีนฝรั่งเศสในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางศาสนา โดยมีมาตามการ์เปอเลสส์เป็นเลขาธิการคนแรก ก่อนจะขยายไปจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิตยสถานลาว (Buddhist Institute of Lao) ที่หลวงพระบาง ใน ค.ศ. 1932 อย่างไรก็ดี พุทธศาสนบัณฑิตยสถานมีหน้าที่สำคัญคือแสวงหา รวบรวม รักษาความรู้ต่าง ๆ ของกัมพูชาสืบเนื่องจากพระราชบรรณาลัย และมีหน้าที่ในการเผยแพร่องค์ความรู้ต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และอักษรศาสตร์แก่สาธารณชน รวมถึงภารกิจหลักอย่างการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมร อีกทั้งยังมีหน้าที่เทศนาสั่งสอนบรรดาทหารตามทุกระบู่ไว้ข้างต้น ขณะที่พระราชบรรณาลัยยังคงทำหน้าที่อยู่ แต่เปลี่ยนมาเป็นการรวบรวมและตีพิมพ์หนังสือเผยแพร่แก่สาธารณชนเฉพาะด้านโลกีย์เป็นต้นว่าการละครและดนตรีเท่านั้น

พุทธศาสนบัณฑิตยสถานมีหน่วยงานภายในสังกัด ได้แก่ พระราชบรรณาลัย กรมชุมนุมพระไตรปิฎก กรมชุมนุมวัฒนธรรมประเพณีเขมร และโรงพิมพ์พระราชทรัพย์ ทั้งนี้ การดำเนินงานของพุทธศาสนบัณฑิตยสถานพบว่าศิษย์เก่าอนุกูวิทยาลัยพระสืสุวตถ์และวิทยาลัยพระสืสุวตถ์หรือสมาชิกของกลุ่มสามัคคีเข้าร่วมทำงานกับสถาบันแห่งนี้หลายคน เช่น เชนง จ็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) ใน ค.ศ. 1935 ทำหน้าที่เป็นรองเลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยสถาน ก่อนที่จะย้ายไปเป็นตุลาการเขตโพธิสัตว์ ทำให้คิม หัก (Kim Huk) นักอักษรศาสตร์ศิษย์เก่าอนุกูวิทยาลัยพระสืสุวตถ์ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์ประโลมโลกเรื่องน้ำทะเลสาบเข้ามาทำหน้าที่ดังกล่าวแทน ซึ่งก่อนหน้านั้นหักรับราชการเป็นเลขานุการ

¹³³ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, 21-22. [พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน, **ปฏิญญาแห่งพุทธศาสนบัณฑิตยสถาน**, ๒๑-๒๒.]

ผู้อำนวยการกรมไปรษณีย์ ขณะที่ชื่อแม (Chum Mao) ปัญญาชนซึ่งเรียนจบจากอนุกวิทยาลัยพระ
 สีสวัสดิ์และเข้าทำงานด้านกฎหมาย ต่อมาตามกาเปอเลสจึงร้องขอให้มาช่วยทำงานด้านอักษร
 ศาสตร์ด้วยเป็นผู้มีความรอบรู้ทั้งอักษรศาสตร์เขมร ฝรั่งเศส ลาว และสยาม เมาก็เข้ารับข้าราชการ
 ของพระราชบรรณालักษณ์ทำหน้าที่ตรวจพินิจอักษร รวมถึงทำหน้าที่ด้านศาสนศึกษาของโรงเรียนพุทธิก
 บาลีชั้นสูงโดยเฉพาะการแต่งตั้งพระสงฆ์เป็นอาจารย์ เมาก็เป็นผู้คัดเลือกพระแหม เจียว (Hem Chieu)
 เข้าเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลี นอกจากนี้เมายังได้รับแต่งตั้งเป็นเลขานุการคณะกรรมการชุมนุม
 พระไตรปิฎกและรองเลขานุการพุทธศาสนบัณฑิตยลาวอีกด้วย เมามีผลงานด้านอักษรศาสตร์ที่สำคัญ
 อย่างพจนานุกรมฝรั่งเศส-ลาว อีกทั้งยังมีผลงานเรียบเรียงและงานแปลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและ
 ประวัติศาสตร์เผยแพร่ในวารสารกัมพูชาสุริยาเป็นต้นว่างานเรียบเรียงเรื่องความแสดงอิทธิธรรมเทศนา
 อย่างสังเขปของท่านกมม็องรูแบร์ซึ่งแสดงแก่คณะกรรมการพุทธศาสนบัณฑิตย เมื่อวันที่ 18
 กันยายน ค.ศ. 1930 หรืองานแปลเรื่อง Origine d'Angkor หรือกำเนิดเมืองพระนครของหลุยส์
 ฟิโนต์ เมามีน้องชายชื่อชัม มวง (Chum Mung) รับราชการในกระทรวงมหาดไทยและกรรมการซึ่ง
 ต่อมาได้ร่วมทำงานกับปัญญาชนกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดด้วย

เดวิด พี. แชนด์เลอร์ เสนอว่าพุทธศาสนบัณฑิตยเป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้พระสงฆ์และ
 ปัญญาชนเขมรเกิดสำนึกในตนเองถึงความเป็นกัมพูชาโดยเฉพาะภาษาชาติ (National Language)
 และวรรณกรรมชาติ (National Literature)¹³⁴ ซึ่งอาจเป็นแง่มุมที่ฝรั่งเศสไม่ได้คาดคิด กล่าวคือ
 ภายใต้ระบบการศึกษาแบบใหม่ที่พระสงฆ์ได้รับนั้น นอกจากจะทำให้พระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ความรู้
 ด้านพุทธศาสนาที่ทันสมัยและวิพากษ์ข้อคิดเห็นต่าง ๆ ที่มีเหตุผลในโรงเรียนวัดแล้วยังทำให้
 พระสงฆ์ได้พัฒนาความคิดของตนเอง หากพิจารณา ร่วมกับการจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิตย ซึ่งเป็น
 สถาบันทางวิชาการที่ไม่เพียงเปิดโอกาสให้พระสงฆ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางศาสนาแล้วนั้น พบว่า
 ภายใต้ความทันสมัย พระสงฆ์เขมรได้สัมผัสกับวัฒนธรรมเขมรโบราณอย่างลึกซึ้งและแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น
 ผ่านวารสารกัมพูชาสุริยาที่ตีพิมพ์ต้นฉบับและรายงานความหน้าทางวิชาการ ต่าง ๆ ทั้งในเรื่อง
 ภาษา วรรณกรรม พุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือและ
 เผยแพร่ผ่านวารสารถูกนำไปแจกแก่พระสงฆ์ในเขตต่าง ๆ ทั้งในกัมพูชาแคว้นโคชินจีน และหลวง
 พระบางด้วยรถยนต์ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้พระสงฆ์เขมรเกิดการเพาะบ่มความรู้สึกเชิดชู หวงแหน

¹³⁴ Chandler, A History of Cambodia, 199.

และต้องการรักษาภาษา-วรรณกรรมโดยถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ “ความเป็นเขมร” ดังที่ บุญจันท มล นักชาตินิยมชาวเขมรได้บันทึกไว้ว่า

วัฒนธรรมฝรั่งเศสแผ่อิทธิพลมาครอบงำวรรณคดีเขมร ครอบงำวัฒนธรรมเขมรอย่างแรงกล้า วรรณคดีของเราก็วิ่งเข้าไปอาศัยอยู่ตามวัดวาอาราม ถ้าไม่ได้คุณพระสงฆ์เขมรทำหน้าที่ช่วยค้ำจุนไว้มาจนถึงสมัยนี้ ป่านะนี้วรรณคดีเขมรคงล่มสลายหายสาบสูญไปหมดเกลี้ยงจากประเทศกัมพูชาไปแล้ว¹³⁵

การจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงและสถาบันพุทธศาสนบัณฑิตยนอกจากร่างพระสงฆ์เป็นครูแบบใหม่ที่ฝรั่งเศสแล้ว ผลกระทบที่สำคัญมากกว่านั้นคือพระสงฆ์เกิดความตื่นตัวในการศึกษาหลักธรรมตามแนวทางสมัยใหม่ กล่าวคือเกิดการถกเถียงหลักธรรมจากเดิมที่เน้นการท่องจำแบบขนบนิยม มาเน้นการศึกษาที่วิพากษ์วิจารณ์ตามแบบวิชาการตะวันตก บันทึกเรื่อง **กณฺฐยิฐฺฐบสฺสัฏฺฐิ สฺมุชฺชุตฺตฺระสฺสํภูภณฺฑิ ตฺระสฺสยฺชฺฉณฺฑุส ฌมฺมตฺต** [อ่านว่า กลยามิตรชบชชยมคือชมเดชเปรียญชงชชเรียจเปรียญนิยมจูน ฉนต : คำแปล กลยามิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ฉนต] ของพระหวด ตาด เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของสถาบันแห่งนี้ยึดถือตามแบบการศึกษาสมัยใหม่ เปิดโอกาสให้ถกเถียงข้อบกพร่องในอดีตที่ผ่านมา โดยพยายามรักษาหลักธรรมบริสุทธิ์และรู้จักประยุกต์หลักธรรมให้เหมาะสมแก่กาลเวลา¹³⁶ ส่งผลให้พระสงฆ์เขมรได้พัฒนาความรู้และความคิดของตนเองเกิดเป็นพระสงฆ์หัวก้าวหน้าหรือคณะสงฆ์ฝ่ายปฏิรูปซึ่งเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางความคิดถึงสำนึกถึงความเป็นชาติที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ในเวลาต่อมา

คงต้องอธิบายเพิ่มเติมด้วยว่าผลกระทบจากการจัดระบบการศึกษาสำหรับคณะสงฆ์ของฝรั่งเศสได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัย แรกสุดเกิดในวัดอูณาโลมอันเป็นที่จำพรรษาของพระสังฆราชาฝ่ายมหานิกายระหว่าง **ฉยัธาส** [อ่านว่า ฉมจาส : คำแปล ธรรมเก่า] ซึ่งเป็นพระสงฆ์พญาจารย์ที่มุ่งศึกษาพระธรรมด้วยการท่องจำและคัมภีร์โบราณ โดยไม่ได้พิจารณาคัมภีร์เหล่านั้นว่าถูกต้องหรือไม่กับ **ฉยัธู** [อ่านว่า ฉมถเมีย : คำแปล ธรรมใหม่] พระสงฆ์หัวก้าวหน้าซึ่งมุ่ง

¹³⁵ บุญจันท มล, **ศุภการเมือง**, trans. แก้ว อิสระ (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528), 15.

¹³⁶ หวด ตาด, **กลยามิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ฉนต**, 9. [บุญ ชาติ, **กณฺฐยิฐฺฐบสฺสัฏฺฐิ สฺมุชฺชุตฺตฺระสฺสํภูภณฺฑิ ตฺระสฺสยฺชฺฉณฺฑุส ฌมฺมตฺต**, ๕.]

ให้ภิกษุสามเณรปฏิบัติตามพุทธโอวาทเพื่อให้หลุดพ้นจากอบาย นำโดยพระอม สุร พระชวน ณาต และพระหวด ตาดพระสงฆ์กลุ่มนี้จึงโต้แย้งการท่องจำแบบขนบนิยมมาเน้นการศึกษาที่พิจารณาปิฎก ไตรเพื่อหาความถูกต้องบริสุทธ์อย่างแท้จริง อีกทั้งยังสนับสนุนการท่องสวดพระธรรมจากภาษาบาลี เป็นภาษาเขมร¹³⁷

มูลเหตุของปัญหาดังกล่าวปรากฏในบันทึกของพระหวด ตาด ว่า เมื่อใกล้วันเข้าพรรษา พระองค์จะสักขัตริย์พระองค์หนึ่งได้กราบทูลเสนอต่อสมเด็จพระเอก อุก (Ker Ouk) พระสังฆนายกฝ่าย มหานิกายว่าเห็นควรให้มีการแสดงพระธรรมวินัยในวิหารวัดอุณาโลมในคืนหนึ่ง เพื่อให้พระสงฆ์ สามเณรได้สดับก่อนถึงวันเข้าพรรษา โดยพระองค์ท่านขอพิจารณาบูชาถวายจตุปัจจัย 1 เรียล ต่อการ แสดงธรรม 1 จบ สมเด็จพระเอก อุกทรงเห็นดีด้วย จึงให้มีการคัดเลือกภิกษุสงฆ์ที่มีความชัดเจนและ ปราดเปรื่องด้านพระธรรมวินัย ผลปรากฏว่ามีพระสงฆ์ 3 รูปได้รับการคัดเลือก ได้แก่ พระอม สุร (Em Sou ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิมลธรรม พระชวน ณาต (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็น พระครูสังฆเสถียร) และพระหวด ตาด (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆวิชชา) ได้รับการ คัดเลือก ถึงกระนั้นการแสดงธรรมเทศนาไม่ได้เกิดขึ้นแม้จะใกล้ถึงวันออกพรรษา เพราะสมเด็จพระเอก อุก และพระสงฆ์พุทธาจารย์มีความเห็นว่า พระสงฆ์ทั้งสามรูปแสดงธรรมเทศนาที่ผิดไปจากวิधिปฏิบัติ ดั้งเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์

อย่างไรก็ดี ปัญหาดังกล่าวเกิดจากการตีความพระธรรมวินัยซึ่งก่อนหน้านี้พระสงฆ์ทั้ง สามรูปได้ศึกษาคัมภีร์ปิฎกไตรอย่างเคร่งครัดเพื่อคั่นหารากเหง้าของพระธรรมวินัยที่บริสุทธ์ ภายหลัง จึงนำมาแสดงและสั่งสอนแก่ภิกษุสามเณรในคณะของตน ส่งผลให้ภิกษุสามเณรเหล่านั้นตื่นตัวและ เริ่มพิจารณาความถูกต้องของวัตรปฏิบัติที่ท่องจำต่อกันมา จนเกิดข้อสงสัยในวัตรปฏิบัติของสมเด็จพระเอก อุกและพระเถรานุเถระชั้นราชาคณะหลายรูปว่า “ผิด” หรือ “ถูก” “รู้” หรือ “ไม่รู้” ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระ เอก จึงสั่งห้ามไม่ให้ภิกษุสามเณรฟังพระธรรมวินัยจากพระสงฆ์ทั้งสามรูปนี้ ถึงกระนั้นพระอม สุร พระชวน ณาต และพระ หวด ตาดยังคงมุ่งมั่นศึกษาและพิจารณาคัมภีร์ปิฎกไตรต่าง ๆ โดยรวบรวม ภิกษุสามเณรที่ไม่เห็นด้วยกับการท่องจำพระธรรมปิฎกไตรอย่างผิด ๆ เพื่อเรียบเรียงพระธรรมวินัยที่ มุ่งเน้นพุทธโอวาทที่บริสุทธ์และถูกต้อง¹³⁸

¹³⁷ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 11-12. [บุต ฤท, ฅญญิทธิ

របស់ខ្ញុំគឺសម្តេចព្រះសង្ឃរាជ ព្រះនាមជួន ណាត, ១១-១២.]

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, 7-9.

แนวคิดของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าหรือฝ่ายธรรมใหม่แพร่หลายและได้รับการยอมรับจากพระสงฆ์รุ่นใหม่ในเขตต่าง ๆ เป็นต้นว่าพระลูวี แอม (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์พระญาณบวรวิเศษ) เจ้าอาวาสวัดลังกา ก็เป็นเข้าร่วมพิจารณาพระธรรมวินัยด้วย ลักษณะดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับพระสงฆ์พัฒนาจารย์และพุทธบริษัทจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะเขตกำแพงงาม เขตไพรวัง และเขตสวาย เรียงได้ถวายอภิศริณแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้มีพระธรรมวินัยจตุตถการเทศนาของฝ่ายธรรมใหม่เป็นต้นว่า “เทศนาว่า ศาสดรามหาชาติก ผิดๆ ศาสดานี้เดิมเคยเป็นศาสดาที่ถูก เทศนาว่า สามเณรต้องเข้าพรรษาเช่นเดียวกับพระภิกษุฯ ซึ่งไม่เคยได้ยินและไม่เคยเป็น เทศนาว่าสามเณรต้องขอความเห็นจากสำนักพระอุปัชฌาย์ก่อนเป็นภิกษุ เทศนาว่าสามเณรต้องครองผ้าเช่นพระภิกษุ”¹³⁹ เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงจัดการให้กระทรวงมหาดไทยและกรรมการถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ทรงมีพระราชวินิจฉัยเพื่อระงับวิวาทาธิกรณ์ต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้มีการพิจารณาปัญหาดังกล่าวที่พระบรมมหาราชวัง ทรงทูลนิมนต์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระสวามี พระอัครราชกุมารี พระราชโอรส และพระหัดดาตาด พร้อมด้วยออกญาโยธานริท (วาน) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและกรรมการในขณะนั้นเข้าร่วมประชุม โดยมีพระองค์มัจจะสัสสุวัตถ์มุนีวงศ์เป็นประธานมนตรีในการประชุม ผลการวินิจฉัยปรากฏว่าพระสงฆ์ทั้งสามรูปสามารถแก้กระทู้ธรรมซักถามดังกล่าวโดยอ้างอิงจากพระธรรมวินัยได้บริบูรณ์ โดยเฉพาะพระชวน ณาต ซึ่งได้รับคำชมเชยจากพระองค์มัจจะสัสสุวัตถ์มุนีวงศ์ว่ามีความวิริยอุตสาหะในการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างถ่องแท้และพระราชทานเงินให้จำนวน 20 ร้อยล ขณะเดียวกันทรงมีพระดำรัสบริภาษพระสงฆ์พัฒนาจารย์ว่า

บรรดาท่านเก่า ๆ ทั้งหลายนั้น ช่างเกียจคร้าน หาได้รู้สิ่งใดไม่ อ้างแต่ว่าตนเองอาวุโส อ้างตนว่าเองใหญ่โตกว่าเขา รู้แต่หาเรื่องท่านเด็ก ๆ ซึ่งรู้ถึงเบื้องหลังไม่ให้เดินไปข้างหน้าได้ ท่านเก่า ๆ ทั้งหมดนั้นควรถอนตัวออกไปจึงจะเหมาะสม¹⁴⁰

¹³⁹ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 15. [บุถุ ๓๓๓, กณฺญชิตฺต]

របស់ខ្ញុំគឺសម្តេចព្រះសង្ឃរាជ ព្រះនាមជួន ណាត, ១៥.]

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 19.

เหตุการณ์ดังกล่าวยิ่งสร้างความไม่พอใจให้กับฝ่ายธรรมเก่า นำโดยสมเด็จพระเอกอภัยและพระเถรานุเถระชั้นผู้ใหญ่เป็นอย่างมาก จึงคิดขัดขวางการกระทำของฝ่ายธรรมใหม่โดยได้รับการสนับสนุนจากเสนาบดีผู้หนึ่งซึ่งมีบรรดาศักดิ์สูง¹⁴¹ นำมาสู่การออกพระราชประกาศเลขที่ 71 ลงวันที่ 2 ตุลาคม ค.ศ. 1918 ว่า

ภิกษุสามเณรทั้งหลายข้างมหานิกายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมในสมเด็จพระมหาสังฆราช พระนามเต็ม ข้างธรรมยุติกนิกายต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมในสมเด็จพระสุคนธาธิบดี พระนาม ปาน ; ภิกษุสามเณรรูปใดปฏิบัติผิดแผกไปจากธรรมเนียมข้างต้นนี้ ต้องได้รับโทษทัณฑ์กรรมตาม โทษานุโทษ¹⁴²

สมเด็จพระเอกอภัยจึงมีพระบัญชาโดยอ้างอำนาจตามพระราชประกาศลงโทษพระภิกษุสามเณรซึ่งล้วนแต่เป็นศิษย์ของพระลวี่ แอม พระอุ้ม สุร พระชวน ณาต และพระหวด ตาดด้วยข้อกล่าวหาว่ามีวัตรปฏิบัติผิดไปจากแนวทางเดิมด้วยการไล่ออกจากโรงเรียนหรือสึกเสีย ฝ่ายธรรมใหม่จึงต้องเคลื่อนไหวอย่างระแວดระวังมากยิ่งขึ้น

ความขัดแย้งลุกลามขึ้นเมื่อมีการแต่งตั้งสี่พระธรรมวินัย 2 เล่ม เล่มหนึ่งแต่งโดยพระชวน ณาต คือ **ปาฏิเยกฐัสสเหฐ** [อ่านว่า ปาเตะโยกขสงเคป : คำแปล ปาฏิโมกข์สังเขป] อีกเล่มแต่งโดยพระหวด ตาด คือ **กบิณฐฐกฐัสสเหฐ** [อ่านว่า กเตนุกขนทกสงเคป : คำแปล กฐินขันชะกะสังเขป] โดยไม่ได้รับอนุญาตจากกระทรวงมหาดไทยและกรรมการ เสนาบดีกระทรวงฯ จึงมีประกาศโดยอาศัยอำนาจตามพระราชประกาศเลขที่ 71 ห้ามไม่อนุญาตให้ศึกษาพระธรรมวินัยตามหนังสือทั้งสองเล่มนี้ ด้วยเห็นว่าพระธรรมวินัยที่มีต้นฉบับจารึกในใบลานเท่านั้นที่อนุญาตให้ศึกษาได้ ถ้าพระธรรมวินัยที่อยู่ในกระดาษจัดเป็นพระธรรมวินัยใหม่ ผิดไปจากธรรมเนียมในสมัยสมเด็จพระมหาสังฆราช พระนามเต็ม¹⁴³ ทั้งนี้ การเผยแพร่พระธรรมวินัยห้ามกระทำโดยพลการ ต้องได้รับอนุญาตจากสมเด็จพระสังฆนายกทั้ง 2 นิกายเสียก่อน¹⁴⁴ ส่วนหนังสือธรรมวินัยทั้ง 2 ฉบับ กระทรวงฯ มีคำสั่งให้รีบเก็บ

¹⁴¹ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 20. [บุต ภาถ, **คณฤทธิกรรม** **รَسُول์** **อุสิส** **มุเต** **บเร** **สขุภุณ** **บเร** **สาษณู** **ณก**, ๒0.]

¹⁴² “พระราชประกาศ เลข 71,” **ราชกิจจานุการ** 8, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1918): 277-279. [“**บเร** **ภณ** **บเร** **ภณ** **ณ** ๗๑,” **ภณ** **ภณ** **ภณ** **ภณ** **ภณ** ๘, ๔ (๕กฤษ ๕กฤษ ๕กฤษ ๕กฤษ ๕กฤษ): ๒๗๗-๒๗๙.]

¹⁴³ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 23. [บุต ภาถ, **คณฤทธิกรรม** **รَسُول์** **อุสิส** **มุเต** **บเร** **สขุภุณ** **บเร** **สาษณู** **ณก**, ๒๓.]

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 51.

และเผาทำลายทั้งหมด¹⁴⁵ ส่วนพระชนวน ณาตและพระหวด ตาดได้รับการนิมนต์มาไต่ถามมูลความผิดหลายครั้งแต่ก็หาได้มีความผิด เหตุการณ์สงบลงเมื่อสมเด็จพระจักรีกุญชราธิบดี (เพชร บุน) เสนาบดีกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการเข้ามาใกล้ชิด¹⁴⁶

กล่าวโดยสรุป การจัดการศึกษาแบบใหม่ส่งผลที่ฝรั่งเศสไม่ได้คาดคิด กล่าวคือทำให้กลุ่มธรรมใหม่ซึ่งเป็นพระสงฆ์ก้าวหน้าอย่างพระชนวน ณาต พระหวด ตาด พระลวี แอม พระอุม สุร เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้เคลื่อนไหวด้านชาตินิยมควบคู่กับกลุ่มปัญญาชนเป็นต้นว่าเชิง จีอก ทัญ บาจ ฉิน หรือเสิม วา ประเด็นที่น่าสนใจคือพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ซึ่งแสดงออกถึงความเป็นเขมรในความรู้สึกและจิตสำนึกของปัญญาชนทั้งพระสงฆ์และฆราวาสนั้น ไม่ได้เกิดจากการผลักดันของฝรั่งเศสเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกิดจากความสับสนของรากฐานทางความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่แสดงอัตลักษณ์ของ “ความเป็นเขมร” ซึ่งได้แก่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

4. บทสรุป

ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายทำให้ทันสมัยส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ การศาล-ยุติธรรม ซึ่งผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวส่งผลให้เกิดความต้องการแรงงานที่มีการศึกษา ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงอำนวยความสะดวกให้มีการจัดการเรียนการสอนซึ่งก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ในสังคมอย่างปัญญาชนขึ้น แต่ด้วยธรรมเนียมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ประกอบกับภาระทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งกับชาวเวียดนามและชาวจีนทำให้ชาวเขมรเลือกส่งบุตรหลานเข้าเรียนที่วัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการสอน ทำให้ฝรั่งเศสหันมาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนวัดพร้อมกับปฏิรูปการศึกษาแก่คณะสงฆ์เพื่อลดอิทธิพลของสยามและสร้างกลุ่มพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถสำหรับการสอนโรงเรียนวัดแบบใหม่ในแบบที่ฝรั่งเศสต้องการและควบคุมได้ แต่การจัดการศึกษาแบบใหม่โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ส่งผลที่ฝรั่งเศสไม่ได้คาดคิด กล่าวคือทำให้พระสงฆ์ก้าวเข้ามามีบทบาทควบคู่กับกลุ่มปัญญาชนในการธำรงรักษาและถ่ายทอดสิ่งที่พวกเขาถือว่าเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของเขมร จึงแสดงให้เห็นว่าสำนึกถึงความเป็นชาติของพวกเขา

¹⁴⁵ ซี หักซิง, *สภาพทั่วไปในอักษรเขมร* (พนมเปญ: โรงพิมพ์เขมร, 2002), 151. [เบ็ช บุกซี, *จิตภาคอุเรโธหกรรม* (กรุงเทพฯ: ภาณฤฎ์, ๒๐๐๒), ๑๕๑.]

¹⁴⁶ หวด ตาด, *กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต*, 25. [บุต ภาต, *กณฤฎ์บุส* (กรุงเทพฯ: สหประชา, ๒๕.)]

ปัญญาชนเขมรนั้นไม่ได้เกิดจากการผลักดันของฝรั่งเศสแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกิดจากความ
สืบเนื่องของรากฐานความคิดดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนา ภาษา และวรรณกรรมใน
ฐานะอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ “ความเป็นเขมร”

บทที่ 3

การแสดงออกทางความคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติของพระสงฆ์และปัญญาชนเขมร

ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940

จากบทที่ 2 จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาแบบใหม่ของฝรั่งเศสไม่เพียงแต่จะก่อกำเนิดกลุ่มปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ แต่ยังส่งผลให้พระสงฆ์หัวก้าวหน้าเข้ามามีบทบาทควบคู่ไปกับปัญญาชนในการธำรงรักษาพุทธศาสนา ภาษา-วรรณกรรมผ่านองค์กรสำคัญที่ฝรั่งเศสสนับสนุนให้มีการจัดตั้งขึ้น ได้แก่ โรงเรียนพุทธภิบาลชั้นสูง พระราชบรรณालัย และพุทธศาสนบัณฑิตย ที่สำคัญพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ซึ่งแสดงออกถึงความเป็นเขมรในความรู้สึกและจิตสำนึกของปัญญาชน ทั้งพระสงฆ์และฆราวาสนั้น ไม่ได้เกิดจากการผลักดันของฝรั่งเศสเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นความสืบเนื่องของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถทำหน้าที่เป็นรากฐานให้การเพาะบ่มสำนึกถึงความ เป็นชาติซึ่งจะเป็นประเด็นศึกษาหลักต่อไปในบทนี้

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกันกับที่กลุ่มปัญญาชนและพระสงฆ์หัวก้าวหน้าปรากฏตัวขึ้น กัมพูชาก็ได้ระบอบอาณานิคมฝรั่งเศสเกิดความเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม-วัฒนธรรม ซึ่งผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกระทบต่อสังคมกัมพูชาทั้งในทางบวกและทางลบ จึงเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาขึ้นในกลุ่มชนต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น หลังจากพระบาทสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์หรือนักองค์ราชาชาติ (Norodom Prohmbarirak or Ang Reacheavoddey ครองราชย์ ค.ศ. 1864-1904) ต้องยินยอมลงพระนามในอนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา ค.ศ. 1884 (Convention conclue entre la France et le Cambodge le 17 Juin 1884)¹⁴⁷ ซึ่งเปลี่ยนสถานะของกัมพูชาจากรัฐใต้อารักขา (French

¹⁴⁷ อนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชาทั้งหมด 11 ข้อ (Convention conclue entre la France et le Cambodge le 17 Juin 1884 (Saigon: Imprimerie du Gouvernement, 1884), 3-6.) แสดงถึงการควบคุมอำนาจของฝรั่งเศสที่กระชับมากยิ่งขึ้น สารสำคัญของอนุสัญญาระบุถึงสถานะของพระมหากษัตริย์กัมพูชาที่เกือบจะมีสถานะเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น และกัมพูชาต้องเข้าสู่การปฏิรูปด้วยการนำของฝรั่งเศส ดังปรากฏข้อ 1 พระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชาทรงยอมรับการปฏิรูปการบริหาร การศาล การคลัง และการค้าทั้งหลาย ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสจะพิจารณาว่าเป็นประโยชน์และสะดวกต่อการปกครอง ข้อ 2 พระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชายังคงดำรงฐานะเช่นเดิมเพื่อปกครองประเทศและควบคุมการบริหาร ยกเว้นข้อจำกัดอันระบุในอนุสัญญานี้ และข้อ 7 มีการจัดเตรียมงบประมาณพิเศษสำหรับราชวงศ์ขึ้นเพื่อกำหนดรายชื่อกษัตริย์และทรัพย์สินแห่งราชวงศ์ สำหรับค่าใช้จ่ายสำหรับข้าราชการ

Protectorate of Cambodia) มาเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศส (l'Unité Indochinoise ; Indochinoise Union) ชาวเขมรส่วนหนึ่งได้ลุกฮือก่อจลาจลต่อต้านฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. 1885 - 1886 นำโดยพระองค์มัจจะสีวัดธา (HRH Prince Si Votha) พระราชโอรสในสมเด็จพระหริรัถย์รามมหาอิศราธิบดีหรือนักกองค้ำดวง (Samdach Preah Hariraksha Rama Maha Isvara Adipati or Ang Duong ครองราชย์ ค.ศ. 1840-1860) ซึ่งอ้างว่าเพื่อปกป้องราชบัลลังก์และมองว่านโยบายของฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำลายประเพณีอันเก่าแก่ของกัมพูชาซึ่งนำความอภัยสอดสูมาสู่ราชวงศ์¹⁴⁸ แต่สาเหตุที่สำคัญมากไปกว่านั้นซึ่งช่วยยั่วยุให้มุลนายและชาวเขมรออกมาเคลื่อนไหวคือการแทรกแซงของฝรั่งเศสก่อนหน้านั้น ได้แก่ การผลักดันให้สมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์มีพระราชประกาศลงวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1877 เพื่อปฏิรูปที่ดินโดยยึดคืนที่ดินจากบรรดาเชื้อพระวงศ์และมุลนาย นโยบายลดจำนวนของขุนนาง การปรับปรุงการเก็บภาษี ตลอดจนการกรุยทางไปสู่การเลิก

บริพารของกษัตริย์กำหนดไว้ชั่วคราว 300,000 ปียัสทร์ และสำหรับเชื้อพระวงศ์ตั้งอยู่ที่ประมาณ 25,000 ปียัสทร์ การจ่ายเงินต้องได้รับการตกลงระหว่างกษัตริย์กัมพูชาและข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีน ทั้งนี้ พระมหากษัตริย์ไม่ได้รับอนุญาตให้ทำสัญญาผู้ยืมใด ๆ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส

ขณะที่ดำเนินการปกครอง การศาล-ตุลาการ ตลอดจนการเก็บภาษี ปรากฏในข้อ 3 ความว่า การปกครองส่วนจังหวัด เจ้าหน้าที่ของกัมพูชาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานฝรั่งเศส ยกเว้นการจัดตั้งและการจัดเก็บภาษี งานสาธารณประโยชน์ หรือ การจ้างวิศวกรจะต้องผ่านการพิจารณาจากผู้แทนชาวยุโรป ข้อ 4 เรสิดังต์และผู้ช่วยเรสิดังต์ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลฝรั่งเศสเป็นผู้รับผิดชอบในการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชนและควบคุมของหน่วยงานท้องถิ่นทั้งในเมืองหลวงและต่างจังหวัด ภายใต้เงื่อนไขของข้อ 2 ของสนธิสัญญา 1863 พวกเขาจะอยู่ภายใต้คำสั่งของท้องที่ที่อยู่และเพื่อให้แน่ใจว่าสามารถใช้อิทธิพลตามรัฐธรรมนูญภายใต้อำนาจข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีนและผู้รับตำแหน่งของพลเมือง ข้อ 5 พลเมืองผู้มีถิ่นที่อยู่ทั่วไปจะมีสิทธิในการพิจารณาคดีเป็นการส่วนตัวและเป็นการมีส่วนร่วมต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของกัมพูชา และข้อ 10 กรุงพนมเปญจะดำเนินการโดยคณะกรรมการเทศบาล ประกอบด้วย นายพลประจำถิ่นหรือผู้แทนของเขานายกเทศมนตรี โดย 6 คน เป็นเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสหรือพ่อค้าที่ได้รับแต่งตั้งจากข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีน 3 คน เป็นชาวเขมร และ 4 คน เป็นชาวอาร์เมเนีย ชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวมลายูซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ตามคำแนะนำของข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีน

ส่วนการจัดการผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของฝรั่งเศส จากอนุสัญญาข้อ 8 ยกเลิกทาสทั่วทั้งราชอาณาจักร ส่งผลให้ชาวเขมรมีสถานะเป็นพลเมืองของรัฐที่พึงมีหน้าที่เสียภาษีและเป็นแรงงานสำคัญที่ใช้ในกระบวนการผลิต ขณะที่ข้อ 9 ที่ดินทั้งหมดเลิกเป็นกรรมสิทธิ์อย่างเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป เจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศสและกัมพูชาจะปฏิบัติตามบทบัญญัตินี้ ทั้งนี้ กรรมสิทธิ์ในที่ดินของศาสนสถานของคริสต์ศาสนาเป็นของชาวฝรั่งเศส ส่งผลให้เกิดการปฏิรูปที่ดินในกัมพูชาเพื่อการใช้ประโยชน์ด้านอุตสาหกรรมของฝรั่งเศส ขณะที่การพัฒนาภายในรัฐให้เป็นหน้าที่ของรัฐในการแสวงหารายได้ตั้งข้อ 6 กำหนดให้ค่าใช้จ่ายในการบริหารราชอาณาจักรและผู้อารักขาจะเป็นของประเทศกัมพูชา

¹⁴⁸ AC F. 42 8, 588 Chargé de Résidence Collard to Resident Superior, Kompong Thom, 2 May 1890, quoted in Milton E. Osborn, *The French Presence in Cochinchina and Cambodia* (Thailand: White Lotus, 1997), 213-214.

ทาส¹⁴⁹ รวมถึงอนุสัญญาเพิ่มเติมระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชาเมื่อวันที่ 28 มกราคม ค.ศ. 1877 สาระสำคัญคือการอนุญาตให้ผู้แทนของฝรั่งเศสสามารถเข้าประชุมกับเสนาบดีสภาได้ ขณะที่ในวันที่ 20 พฤศจิกายน ค.ศ. 1881 ฝรั่งเศสได้ทำอนุสัญญาอีกฉบับหนึ่งเพื่อตั้งกองทุนอาณานิคม โดยบังคับเรียกเงินอุปถัมภ์จากกษัตริย์จำนวน 66,000 ปีแยสตร์ และถ่ายโอนการบริหารกิจการด้านการเงินภายในของกัมพูชาทั้งหมดให้ขึ้นตรงต่อการคลังภายใต้การดูแลของฝรั่งเศส ซึ่งแสดงให้เห็นการแทรกแซงการบริหารราชการของราชสำนักกัมพูชา รวมถึงการลิดรอนผลประโยชน์ของมุลนายดั้งเดิม

อีกตัวอย่างหนึ่งของการต่อต้านเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การปฏิรูปทางเศรษฐกิจส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ราษฎรชาวเขมรเข้าร่วมระบบเศรษฐกิจดังกล่าวและมีหน้าที่ต่อรัฐคือการเสียภาษี มีการเรียกเก็บภาษีชนิดต่าง ๆ มากขึ้น เช่น ภาษีสัตว์น้ำ ภาษีที่ดิน ภาษีโรงเรือนและรถจักรยาน ภาษีโรงค้า ภาษีเรือ ภาษีเครื่องมือจับสัตว์น้ำ โดยเฉพาะภาษีที่ดินที่ชาวนาถูกเรียกเก็บอย่างหนัก เมื่อเปรียบเทียบกับแคว้นอื่น ๆ ในสหภาพอินโดจีนแล้ว ชาวนาเขมรจ่ายภาษีในอัตราที่สูงที่สุด ความอึดอั้นประทุขึ้นเมื่อเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ราษฎรจากเขตตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 300 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรวมตัวกันเดินทางมายังกรุงเทพมหานครในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1915 เพื่อถวายฎีกากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระสีสุวัถ์ (Sisowath ครองราชย์ ค.ศ. 1906-1927) ให้ลดภาษีและเกณฑ์แรงงาน ราษฎรที่ทุกซีกต่างเดินทางมาบริเวณพระบรมมหาราชวังกรุงเทพมหานครและดูเหมือนจะเพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 3,000 คน อย่างรวดเร็ว เจ้าหน้าที่ตำรวจฝรั่งเศสประมาณการว่าในช่วงต้นของ ค.ศ. 1916 ผู้ชุมนุมมีจำนวนมากถึง 40,000 คน และยังคงเดินทางมาสมทบอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ในเขตอื่น ๆ มีราษฎรออกมารวมเคลื่อนไหวมากถึง 100,000 คน การชุมนุมครั้งนี้สร้างความกังวลให้กับฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก ข้าหลวงฝรั่งเศสกล่าวหาพระองค์มัจจะส์ ยุคนธร (HRH Prince Yukanthor) พระราชโอรสในสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ซึ่งหลบหนีและลี้ภัยอยู่ที่สยามว่าเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวนี้อย่างไรก็ดี ในปลาย ค.ศ. 1916

¹⁴⁹ David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 4th ed. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 174.

¹⁵⁰ Milton E. Osborne, "King-making in Cambodia: From Sisowath to Sihanouk," *Journal of Southeast Asian Studies* 4, 2 (1973): 172. ; John Tully, *Cambodia Under the Tricolour: King Sisowath and the 'Mission Civilisatrice' 1904-1927* (Australia: Monash papers on Southeast Asia, 1996), 161.

พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์ก็มีพระบรมราชโองการให้ราษฎรเดินทางกลับไปยังหมู่บ้านของตนและยินยอมให้ยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน¹⁵¹

อย่างไรก็ตาม สำหรับกลุ่มปัญญาชนซึ่งก่อกำเนิดขึ้นจากกระบวนการปฏิรูปการศึกษาของฝรั่งเศส ปฏิกริยาต่อความเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบอบอาณานิคมจะเกิดอย่างค่อยเป็นค่อยไปและเริ่มมีการแสดงออกที่เห็นได้ชัดเจนในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงกระนั้นการแสดงออกในช่วงทศวรรษแรกก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ของปัญญาชนเขมรและพระสงฆ์หัวก้าวหน้าตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940 ยังไม่ใช้การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชหรือการต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส ลักษณะของการเคลื่อนไหวเป็นการแสดงออกทางความคิดที่มุ่งเน้นการอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมกัมพูชาจากนโยบายของอาณานิคม ส่วนที่ชัดเจนมากที่สุดคือการเคลื่อนไหวทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งพบว่าพระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในการปกป้องรักษาและพัฒนาความเป็นเขมร อันได้แก่พุทธศาสนา ภาษา และวรรณกรรม ขณะที่การเคลื่อนไหวของปัญญาชนซึ่งสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแบบใหม่และรวมกลุ่มกันในชื่อว่า “กลุ่มสามัคคี” มีการแสดงออกทางความคิดผ่านงานเขียนและสิ่งตีพิมพ์ อาจกล่าวได้ว่าทศวรรษ 1930 เป็นช่วงเวลาที่ปัญญาชนเขมรเพาะบ่มจิตสำนึกถึงความเป็นชาติ ทั้งในรูปแบบของความพยายามที่จะปฏิรูปตนเองและสังคม และการมองปัญหาความตกต่ำของชนชาติเขมร การทำความเข้าใจการแสดงออกและการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนในระยะนี้เริ่มจากการพิจารณาปัจจัยผลักดันที่นำไปสู่การแสดงออกทางความคิด และการวิเคราะห์ลักษณะของการแสดงออกเป็นลำดับต่อไป

1. ปัจจัยผลักดันที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวทางความคิด

ของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนเขมร

ฝรั่งเศสขยายอำนาจปกครองกัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาตั้งแต่ ค.ศ. 1863 และกระชับอำนาจอีกครั้งใน ค.ศ. 1884 ส่งผลให้เกิดการพัฒนาภูมิพูชาภายใต้กระบวนการที่เรียกว่ากระบวนการทำให้ทันสมัย (modernization process) คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานในดินแดนอาณานิคมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของผู้ปกครอง ฝรั่งเศสได้กำหนดนโยบายเพื่อควบคุมแคว้นต่าง ๆ ของสหภาพอินโดจีนให้เป็นเอกภาพ พร้อมกับการวางรากฐานทาง

¹⁵¹ Chandler, A History of Cambodia, 188-189.

เศรษฐกิจ เช่น ยกเลิกระบบทาส พัฒนาการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ ระบบเงินตรา ระบบการจัดเก็บภาษีทั้งภายในประเทศและภาษีการค้าเข้า-ออก จัดการปฏิรูปการใช้ที่ดิน จัดตั้งสถาบันทางการเงินเป็นต้นว่าธนาคาร สหกรณ์ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังพัฒนาคุณภาพพลเมืองด้วยการจัดการศึกษา พัฒนาการสาธารณสุข และระบบสาธารณสุขประเภทต่าง ๆ อีกด้วย

การดำเนินการของฝรั่งเศสต่อดินแดนอาณานิคมมีลักษณะแตกต่างจากเจ้าอาณานิคมอื่น กล่าวคือฝรั่งเศสมีนโยบายเปลี่ยนแปลงรัฐภายใต้การปกครองอย่างรอบด้านซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในหลายลักษณะ เช่น การขูดรีดภาษีหรือการเกณฑ์แรงงาน ด้วยเหตุนี้แม้กัมพูชาจะได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยเพื่อรองรับการขยายตัวของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้าอาณานิคม แต่ในทางตรงกันข้ามกลับมีส่วนเพาะบ่มทางความรู้สึกให้กับชาวเขมรอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์และปัญญาชนซึ่งเป็นผลผลิตจากการจัดการศึกษาแบบใหม่ of ฝรั่งเศส ดังนั้นจึงเห็นสมควรต้องพิจารณาสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาก่อนเป็นอันดับแรก เพราะถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวทางความคิดที่จะอภิปรายในส่วนต่อไป

1.1 การควบคุมอำนาจการปกครองและการผูกขาดทางการเมืองของฝรั่งเศส

กัมพูชาก่อนสมัยอาณานิคม การบริหารงานด้านการเมืองการปกครองมีโครงสร้างลักษณะเช่นเดียวกับรัฐอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุดในการบริหารรัฐ ทรงมีฐานะเป็นสมมติเทพที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินใจ โดยใช้อำนาจนั้นผ่านขุนนางหรือมูลนายซึ่งมีความใกล้ชิดกับราชกรมากกว่า ทั้งนี้มีระบบมูลนาย-ไพร่เป็นเครื่องควบคุมความสัมพันธ์ในสังคม หลักฐานที่แสดงให้เห็นการปกครองกัมพูชาก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นอย่างดีคือพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาซึ่งชำระขึ้นในรัชสมัยพระทริภักษรามาธิบดีราชธิปัตย์ได้บันทึกลักษณะการปกครองกัมพูชาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การปกครองส่วนกลางและการปกครองส่วนภูมิภาค แม้ว่าใน ค.ศ. 1863 กัมพูชาจะเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสซึ่งจัดอยู่ในภาคหนึ่งของการปกครองแคว้นอินโดจีนของฝรั่งเศสแล้วก็ตามแต่การปกครองรูปแบบเดิมยังคงดำเนินต่อไป

ฝรั่งเศสกระชับอำนาจการปกครองกัมพูชาใน ค.ศ. 1884 เพื่อดำเนินการปฏิรูปการปกครองให้มีรูปแบบเดียวกับแคว้นโคชินจีน แต่ฝรั่งเศสต้องประวิงเวลาออกไปเนื่องจากการลุกฮือของประชาชนและการต่อต้านของราชสำนัก จนกระทั่ง ค.ศ. 1897 ฝรั่งเศสจึงกระชับอำนาจการปกครองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนอย่างเบ็ดเสร็จ โดยฉวยโอกาสช่วงที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมพรหม

บริษัทประชารัฐ มร.ปอล ดูเมร์ (Paul Doumer) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนผลักดันให้เสนาบดีสภาของกัมพูชายอมรับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านการปกครอง ส่งผลให้อำนาจการบริหารราชการถูกถ่ายโอนมาอยู่ภายใต้การดูแลของเรสิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา (Résident Supérieur du Cambodge) ตามพระราชกฤษฎีกากลางวันที่ 11 กรกฎาคม ค.ศ. 1897 พระมหากษัตริย์ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงสัญลักษณ์และปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของเรสิดังต์ซูเปรีเออร์เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงบันทึกถึงสมเด็จพระบรมปิยกาธิราช (ทวด) ของพระองค์ไว้ว่า “กษัตริย์ชราพระองค์นี้ประทับบรรทมอยู่ในเปลพระที่ เขาเสนอกระดาศทำเครื่องหมายไว้ ณ ที่ซึ่งพระองค์ท่านจะลงพระปรมาภิไธยเป็นตัวอักษร ‘V’ ด้วยดินสอดแดง กษัตริย์จึงถูกประชาชนเปรียบเทียบกับ ‘นกแก้ว’ ที่ถูกสอนให้พูดคำเดียวคือ ‘บัต บัต’ (จ๊ะ จ๊ะ)”¹⁵² นี่เป็นข้อยืนยันที่ชัดเจนถึงสถานะที่เปลี่ยนแปลงของพระมหากษัตริย์กัมพูชาภายใต้ระบอบอาณานิคม ขณะที่พระราชประกาศลงวันที่ 5 พฤษภาคม ค.ศ. 1905 ยกเลิกสถานะและอำนาจของเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งห้าโดยปรับเปลี่ยนให้มาเป็นเสนาบดีประจำกระทรวงตามรูปแบบราชการสมัยใหม่ ได้แก่ ออกญาองค์มหาเสนาให้ว่าการกระทรวงมหาดไทยและธรรมการ และรั้งตำแหน่งประธานเสนาบดีสภา ออกญากรมราชให้ว่าการกระทรวงยุติธรรม ออกญาเวียงให้ว่าการกระทรวงวัง คลัง และศิลปะ ออกญากลาโหมให้ว่าการกระทรวงทหารเรือ พาณิชย และเกษตรการ และออกญาจักรีให้ว่าการกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการ ทั้งนี้ยังคงให้มีเสนาบดีสภาซึ่งอนุญาตให้แต่งตั้งผู้ช่วยเป็นคนพื้นเมืองได้ ต่อมาใน ค.ศ. 1914 ฝรั่งเศสจึงได้จัดตั้งศาลากรมการหรือที่ทำการกรมการ และใน ค.ศ. 1917 เปลี่ยนเป็นศาลารัฐบาลหรือที่ทำการรัฐบาล อย่างไรก็ตาม แม้เสนาบดีดั้งเดิมจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีประจำกระทรวงแต่อำนาจสิทธิขาดอยู่ภายใต้ดุลยพินิจของเรสิดังต์ ซูเปรีเออร์แต่เพียงผู้เดียว ส่วนขุนนางดั้งเดิมเปลี่ยนสถานะมาเป็นข้าราชการที่ยังคงทำงานใกล้ชิดกับราษฎรแต่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของข้าราชการฝรั่งเศส

เรสิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชามีหน่วยงานสำหรับให้ความช่วยเหลือในการปกครอง ได้แก่ สภาอารักขา สภาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการคลัง และสภาที่ปรึกษาชาวพื้นเมือง แต่หากพิจารณาสภาที่ปรึกษาของเรสิดังต์ ซูเปรีเออร์พบว่าชาวฝรั่งเศสถือเสียงข้างมาก ขณะที่สภาอารักขาแม้ว่ามีคนพื้นเมืองเข้าร่วมเป็นสมาชิกแต่ผู้คัดเลือกกลับเป็นเรสิดังต์ ซูเปรีเออร์ซึ่ง

¹⁵² นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์ถึง ลากูตีร์, trans. สว่าง วงศ์พัวพันธุ์ (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารสัน, 2518), 17-18.

เป็นที่แน่นอนว่ายอมเลือกบุคคลที่ควบคุมง่ายและสนับสนุนการปกครองของตนให้เข้ามาร่วมเป็นสมาชิกสภา อารักขา ส่วนสภาที่ปรึกษาชาวพื้นเมืองเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดถึงการแสดงการผูกขาดอำนาจของฝรั่งเศส สมาชิกส่วนใหญ่ได้รับการแต่งตั้งและจะปฏิบัติหน้าที่ต่อเมื่อได้รับเรื่องมาให้พิจารณาเท่านั้น จึงเท่ากับว่าภายใต้การปกครองส่วนกลางชาวเขมรไม่ได้รับโอกาสเข้าร่วมการปกครองตนเอง หากพิจารณาร่วมกับคนในอาณานิคมที่ได้รับสิทธิเข้าประชุมสภาอาณานิคมของสหภาพอินโดจีนของฝรั่งเศสแล้ว ปรากฏว่าชาวเขมรไม่ได้รับสิทธิในการส่งผู้แทนร่วมประชุมในสภาดังกล่าว ขณะที่การปกครองส่วนภูมิภาค แม้ฝรั่งเศสจะอนุญาตให้คนพื้นเมืองดำรงตำแหน่งข้าราชการแต่กลับพบว่ามีการแต่งตั้งชาวฝรั่งเศสเป็นนายอำเภอชั้นพิเศษทำหน้าที่ควบคุมเจ้าวายุสรุก (เทียบเท่านายอำเภอ) และแต่งตั้งเรสิดังต์ประจำเขตให้ทำหน้าที่ควบคุมข้าราชการส่วนท้องถิ่นอีกด้วย

ภายใต้การบริหารของผู้ปกครองใหม่ปรากฏว่ามีคนพื้นเมืองจำนวนหนึ่งที่ได้ร่วมทำงานกับฝรั่งเศสโดยทำหน้าที่เป็นล่ามและพนักงานไปรษณีย์-โทรเลข ซึ่งมีความสำคัญในการสื่อสารระหว่างข้าราชการฝรั่งเศสกับชาวเขมร เป็นต้นว่าออกญาวิงวรเวียงชัย (จวน) ออกญากลาโหม เจ้าวายุเขตเปียมจร เขตเล็กเด็ก เขตสตึงแตง เขตกระแจจ และเขตกำปงสวายสันนิษฐานว่าคนกลุ่มนี้ต้องทำงานใกล้ชิดกับฝรั่งเศส เพราะทั้งหมดต่างได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ลเจียงดอเนอร์ (Ordre National de la Légion d'honneur) ซึ่งมอบให้แก่ผู้ที่ทำคุณูปการแก่รัฐบาลฝรั่งเศส จึงเป็นที่น่าสังเกตว่ามีคนพื้นเมืองได้รับประโยชน์จากการบริหารราชการแบบใหม่อยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม สำหรับบุญจันท์ มล (Bunchhan Mol) นักชาตินิยมชาวเขมร กลับเห็นว่าคนพวกนี้เป็นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่เป็นกำแพงกีดกันทางสู่เอกราช เพราะคนพื้นเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้รับโอกาสเช่นข้าราชการข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่หรือปัญญาชน เมื่อสำเร็จการศึกษาพวกเขาปรารถนาความก้าวหน้าในตำแหน่งการงานแต่ก็ต้องพบกับความผิดหวัง ซึ่งสามารถพิจารณาตัวอย่างได้จากพระราชประกาศว่าด้วยระเบียบและวินัยข้าราชการพลเรือนเขมร ลงวันที่ 15 กันยายน ค.ศ. 1922 ซึ่งระบุว่าตำแหน่งที่เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีและอากร กิจการโยธา และกิจการต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องมีหน่วยบัญชาการเพียงหน่วยเดียวหรือกิจการที่ต้องใช้ชาวยุโรป ข้าราชการพื้นเมืองจะเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้ สงวนไว้สำหรับข้าราชการชาวฝรั่งเศสเท่านั้น¹⁵³

¹⁵³ “บัญญัติระเบียบราชการเขมร,” 1923, การเมือง กลองที่ 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 2-3. [ขัณฑ์ทิพย์ ฤกษ์
ภักดิ์อุไร, “๑๙๒๓, การบริหารเขตอาณานิคม BOX 109, วิทยาลัยนานาชาติ, ๒-๓]

การควบคุมอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จของฝรั่งเศสยังสามารถพิจารณาได้จากการปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชประกาศ เลขที่ 42 ลงวันที่ 5 มิถุนายน ค.ศ. 1908 กำหนดให้มีการจัดตั้งขุมต่อมาจึงมีพระราชประกาศ เลขที่ 70 ลงวันที่ 24 กันยายน ค.ศ. 1919 ว่าด้วยการจัดระเบียบว่าด้วยการบริหารราชการขุม ข้อสังเกตของพระราชบัญญัติฉบับนี้ตราขึ้นหลังจากการข่มขู่ของราษฎรเขมรเมื่อ ค.ศ. 1915-1916 ทำให้ฝรั่งเศสเพิ่มความเข้มงวดกับการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างใกล้ชิดและรัดกุมมากยิ่งขึ้น สำหรับพื้นที่ที่จะเป็นขุมต้องมี “ภูมิ” อย่างน้อยต้องมีหนึ่งภูมิจึงรวมกันตั้งเป็นขุม หัวหน้าปกครองขุม ได้แก่ แม่ขุม ขุมหนึ่งประกอบด้วย “คณะกรรมการขุม” โดยมี “กรมขุมขุม” ที่ราษฎรชายและหญิงที่เสียภาษีเลือกตั้งขึ้นมาเป็นสมาชิก ทั้งนี้ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการขุมได้ต้องมีอายุตั้งแต่ 21 ปี กำหนดให้มีวาระ 4 ปี มีแม่ขุมเป็นประธานและแบ่งหน้าที่ให้กับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเรียกว่า **ជំទប់** [อ่านว่า จุมต๊อบ : คำแปล ผู้ช่วยแม่ขุม] ซึ่งเป็นสมาชิกกรรมการขุมด้วย กรมขุมขุมในขุมหนึ่ง ๆ ต้องไม่ต่ำกว่า 8 คน และไม่เกิน 16 คน¹⁵⁴

หมู่บ้านซึ่งจะยกฐานะเป็นขุมต้องมีราษฎรลงทะเบียนที่อยู่เป็นหลักฐานในท้องถิ่นนั้น ๆ ไม่ต่ำกว่า 200 คน และได้รับรองจากเจ้าวายุเขต เจ้าวายุชั้นท์ และแม่ขุม ก่อนขออนุมัติต่อคณะรัฐมนตรี ทะเบียนราษฎรนี้ทำสำเนา রাখาไว้ที่เขต (จังหวัด) และสรุก (อำเภอ) อย่างละฉบับ และกำหนดให้ราษฎรในขุมไม่มีสิทธิย้ายภูมิลำเนาจนได้รับอนุญาต เป็นผลมาจากความหวั่นเกรงของฝรั่งเศสต่อปัญหาเรื่องพลเมืองย้ายหนีข้าราชการของรัฐที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษี เพราะปรากฏว่าราษฎรย้ายถิ่นฐานเพื่อหลบเลี่ยงการเสียภาษีซึ่งเกิดขึ้นมากบริเวณพื้นที่ชายแดนที่ห่างไกล

การเลือกตั้งระดับขุมจัดขึ้นครั้งแรกในวันที่ 21 สิงหาคม ค.ศ. 1914 ข้อสังเกตคือฝรั่งเศสสนับสนุนให้ราษฎรเขมรมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยอนุญาตให้ราษฎรทั้งชาวเขมร ชาวเวียดนาม และชาวจีน ที่เสียภาษีมีสิทธิเลือกตั้งซึ่งดูเหมือนว่าทำให้ราษฎรเขมรเรียนรู้ระบอบประชาธิปไตย แต่สำหรับฝรั่งเศสแล้วเป้าหมายสำคัญที่ต้องการจากองค์กรดังกล่าวคือการเข้าถึงประชาชนและการควบคุมการปกครองอย่างใกล้ชิดเพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปและการใช้แรงงาน¹⁵⁵ ซึ่งขุมมีความสำคัญมาตั้งแต่ก่อนที่ฝรั่งเศสเข้ามาปกครอง เพราะเป็นที่มาของรายได้ของราชสำนักและเพื่อให้การเก็บภาษีดำเนินการได้อย่างรัดกุมใน ค.ศ. 1921 ข้าหลวงฝรั่งเศสจึงมีคำสั่งให้สำรวจ

¹⁵⁴ “พระราชประกาศเลข 70,” **ราชกิจราชการ** 9, 3 (กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน 1911): 111. [ประเพณีบุคคล เลข ๗๐, **ภคกฤษฎการ** ๕, ๓ (สุเวต ภูต เสบตช ๑๕๑๕): ๑๑๑.]

¹⁵⁵ John Tully, **French on the Mekong : A History of the Protectorate in Cambodia, 1863-1953** (New York: University Press of America, 2003), 142.

สำมะโนประชากรทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายพระสงฆ์เพื่อทราบจำนวนราษฎรในพระนครที่ชัดเจน¹⁵⁶ ถึงกระนั้นการดำเนินการของฝรั่งเศสกลับไม่ราบรื่นอย่างที่คาดหวัง ข้าหลวงฝรั่งเศสชี้ว่าปัญหาดังกล่าวเกิดจากพยายามย้ายผลประโยชน์ที่ซับซ้อนและคดเคี้ยวจากระบบมุลนายมาสู่ระบบอาณานิคม ประกอบกับการนำชาวเวียดนามมาเป็นข้าราชการดำเนินการจัดเก็บภาษีจึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านของราษฎร¹⁵⁷

อย่างไรก็ดี ทรศนะของบุญฉันท มลมองว่าสภาพการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 1890 เป็นต้นมาเป็นการกดขี่และลิดรอนสิทธิทางการเมืองซึ่งเขาได้กล่าวบริภาษฝรั่งเศสอย่างเผ็ดร้อนว่า

ครั้งนั้นเราตกเป็นอาณานิคมของพวกฝรั่งเศส การกดขี่ข่มเหงของฝรั่งเศสทำให้ประชาชนชาวเขมรได้รับทุกข์ทรมานหนักยิ่งขึ้นทุก ๆ วัน เราแทบตาลนกันทุก ๆ คน เรามีชีวิตอยู่อย่างเจ็บปวดรวดร้าวภายใต้แอกเหล็กของมัน ไม่สามารถดิ้นหลุดหรือสลัดแอกออกจากบ่าได้ ทำได้เพียงหลั่งน้ำตาอันขมขื่นคืบคั้นเท่านั้น ไม่รู้ว่าจะหาทางออกอย่างไร ประชาชนเขมรไม่มีสิทธิเสรีภาพอะไรหลงเหลืออยู่เลยแม้แต่เพียงนิดเดียว มันริบสิทธิทุกอย่างไม่ให้เรามี ไม่ให้เราเลี้ยงมัน แม้แต่คำเดียว การข่มเหงรังแกมีแต่จะทวีหนักขึ้น จนเราแทบจะสิ้นสุดความอดทน¹⁵⁸

ขณะที่มาร์กาเร็ต สโลคอบ (Margaret Slocomb) ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารงานในกัมพูชาคือ การทำงานที่ไม่ต่อเนื่องของผู้ปกครองดังปรากฏว่าผู้ดำรงตำแหน่งเรสิดนต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาระหว่าง ค.ศ. 1886 – 1926 มีทั้งสิ้น 22 คน เฉลี่ยดำรงตำแหน่ง 1 ปี 8 เดือน ในจำนวนนี้บางคนดำรงตำแหน่งเพียงไม่กี่เดือน และโดยอาชีพบุคคลเหล่านี้ไม่ใช่ นักปกครองที่ตึ๊ง เพราะพวกเขาเป็นนักการเมืองที่ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้เข้ามาดำรงตำแหน่งเท่านั้น เมื่อประกอบกับระบบราชการที่ขยายตัวจึงส่งผลให้เกิดช่องว่างในการติดต่อสื่อสารระหว่างข้าราชการฝรั่งเศสกับราษฎรที่มีเพียงเล็กน้อยจึงเป็นที่มาของการต่อต้านฝรั่งเศส

¹⁵⁶ “สารตรา 9,” ราชกิจจานุเบกษา 11, 2 (เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน 1921): 26-27. [“สารตราเลข ๘,” อดิกร กฤต ๑๑, ๒ (พฤษภาคม ๑๙๒๑): ๒๖-๒๗.]

¹⁵⁷ Henri Locard, A Brief Overview of History of Commune Elections, accessed February 1-14, 2002, available from <https://www.phnompenhpost.com/national/brief-overview-history-commune-elections>.

¹⁵⁸ บุญฉันท มุล, คุกการเมือง, trans. แก้ว อิศระ (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528), 1.

ใน ค.ศ. 1931 ปีแยร์ มารี อ็องตวน ปาสกีเยร์ (Pierre Marie Antoine Pasquier) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนได้มีจดหมายถึงเรลิดังต์ ซูเปรีเออร์ทุกแคว้นในอินโดจีน อภิปรายปัญหาที่พบจากการเดินทางไปตรวจราชการในสหภาพอินโดจีนโดยเฉพาะปฏิสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการฝรั่งเศสกับราษฎร เขาแสดงความกังวลใจและเสนอว่า “ไม่เพียงพอสำหรับที่ฝรั่งเศสจะเข้าใจได้ถึง การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของราษฎรและเข้าถึงความต้องการของพวกเขา สำหรับวิธีการปฏิบัติเพื่อรักษาจุดยืนที่ดีที่สุดคือการสร้างดุลยภาพ” เขายังกล่าวต่ออีกว่า “...การติดต่อกันโดยตรงระหว่างข้าราชการฝรั่งเศสกับคนพื้นเมืองดูเหมือนจะสูญหายไปด้วยสาเหตุบางอย่าง มันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพลเมืองของอินโดจีน หรือแม้แต่สำหรับผู้แทนชาวฝรั่งเศส เพราะเป็นการบำรุงขวัญ...”¹⁵⁹ และคงต้องอธิบายด้วยว่าช่องว่างระหว่างผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสกับคนพื้นเมืองมีสาเหตุมาจากปัญหาการขาดแคลนข้าราชการซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบราชการ ในกรณีของแคว้นกัมพูชาเมื่อปาสกีเยร์มีจดหมายถึงเรลิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาว่า “เรลิดังต์และหัวหน้าผู้ปกครองพื้นเมืองควรร่วมกันตรวจสอบปัญหาต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และการบริหาร” เรลิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาจึงมีจดหมายตอบกลับในทันทีเพื่อแจ้งให้ทราบถึงภาระงานที่ล้นมือของข้าราชการฝรั่งเศสและการขาดแคลนข้าราชการที่เพียงพอจึงไม่สามารถปฏิบัติตามที่ปาสกีเยร์สั่งการได้

ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาช่วงเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1914 จนถึง 1931 ข้าราชการฝรั่งเศสที่ทำงานอยู่ประจำเขตมีจำนวนลดลงซึ่งตรงกันข้ามกับภาระงานที่เพิ่มมากขึ้นอันเป็นผลจากระบบราชการที่ขยายตัว ข้าราชการเหล่านี้ใช้เวลาส่วนใหญ่กับเอกสารที่มีความสลับซับซ้อนซึ่งไม่ได้มีเฉพาะงานบริหารด้านการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีภาระงานอื่นเป็นต้นว่าด้านตุลาการ การสาธารณสุข การสำรวจที่ดิน หรือกิจกรรม ซึ่งภาระงานเหล่านี้มอบหมายให้ข้าราชการฝรั่งเศสเป็นผู้รับผิดชอบทั้งสิ้น ยกตัวอย่างกรณี ใน ค.ศ. 1930 เรลิดังต์ประจำเขตพระตะบองต้องพิจารณาคดีอาญาจำนวน 31 คดี ซึ่งมีถึง 3 คดีที่ต้องเดินทางไปยังกรุงพนมเปญเพราะเป็นที่ตั้งของศาลพิจารณาคดีนั้น ลักษณะดังกล่าวทำให้ข้าราชการฝรั่งเศสมีเวลาไม่เพียงพอในการปฏิสัมพันธ์กับราษฎร ถึงกระนั้นฝรั่งเศสก็ยังคงสงวนหน้าที่ผู้ปกครองให้แก่ชาวฝรั่งเศสเท่านั้น และแก้ไขปัญหาด้วยการนำชาวเวียดนามซึ่ง

¹⁵⁹ ANC RSC File 230569, Indigenous Politics, “Circular of Governor-General of Indochina to chiefs of local administration,” 12 September 1931, quoted in Margaret Slocomb, *An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century* (Singapore: NUS Press, 2010), 43-44.

ฝรั่งเศสมีทัศนคติว่าเป็นผู้ที่ฉลาดเข้ามารับราชการ การดำเนินการลักษณะดังกล่าวสร้างความรู้สึกไม่พอใจให้กับปัญญาชนดั่งบันทึกของบุญจันทร์ มล ว่า “ฝ่ายพวกญวนที่มันเป็นข้าฝรั่งเศส เช่นเดียวกับเขมร แต่มีอิทธิพลสูงกว่าเขมร มันวางก้ามทุกแห่งทั้งในสถานที่ราชการและตลาดสินค้า มันรู้จักประจบประแจงฝรั่ง ฝรั่งรักมัน เชื้อถือมัน แล้วก็ข่มเหงรังแกชาวเขมร”¹⁶⁰

1.2 อิทธิพลของชาวต่างชาติและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

ฝรั่งเศสให้ความสำคัญกับการปฏิรูประบบเศรษฐกิจของกัมพูชาเพราะเป็นเป้าหมายหลักของการขยายอำนาจปกครองดินแดนอาณานิคม การเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่เป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่งผลให้เกิดความต้องการของตลาดโลกที่มีต่อผลผลิตวัตถุดิบทางการเกษตรและแร่ธาตุที่ผลิตได้ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะสินค้าที่ใช้ในกิจการอุตสาหกรรมทั้งการผลิตอาหารกระป๋องและยางพาราซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วผลักดันให้ฝรั่งเศสแสวงหาทรัพยากรทางธรรมชาติและกำลังแรงงาน ผลจากการดำเนินการของฝรั่งเศสส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในกัมพูชาจากการผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence economy) เปลี่ยนเป็นระบบการผลิตเพื่อการส่งออก (export economy) กัมพูชาได้รับการกำหนดให้เป็นแหล่งผลิตผลดำนกสิกรรม ได้แก่ ข้าว ยางพารา ข้าวโพด และถั่ว ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายวางรากฐานการพัฒนาอย่างเร่งด่วนทั้งด้านแรงงาน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน และระบบภาษีเพื่อกรุยทางให้กัมพูชาเป็นแหล่งผลิตผลที่มีคุณภาพและมีปริมาณสูง ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญทำให้กัมพูชาเกิดเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (capitalism) เป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดระหว่างประเทศโดยการควบคุมของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณากิจกรรมทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ในกัมพูชาพบว่าแบ่งเป็น 2 ลักษณะตามความสัมพันธ์ของผลิตผลกับผู้ผลิต คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่คนพื้นเมืองมีส่วนร่วมในการผลิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยทุนและแรงงานชาวต่างชาติ ซึ่งพบว่ากิจกรรมทั้งสองลักษณะสัมพันธ์กับการปฏิรูประบบการถือครองที่ดินในกัมพูชา

การปฏิรูประบบการถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดินเป็นขั้นตอนแรกของการกรุยทางสู่การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจของกัมพูชา ตามอนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา ค.ศ. 1884

¹⁶⁰ บุญจันทร์ มล, คุกการเมือง, 15.

ข้อ 9 ว่า “ที่ดินทั้งหมดเล็กเป็นกรรมสิทธิ์อย่างเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป” นับเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูปที่ดินให้เป็นกรรมสิทธิ์สาธารณะ ภาคเอกชนทั้งชาวเขมรและชาวต่างชาติสามารถจับจองที่ดินเพื่อขอสัมปทานและเปิดพื้นที่เพื่อทำการผลิต การดำเนินการของฝรั่งเศสส่งผลให้ที่ดินกลายเป็นทรัพยากรที่สามารถส่งต่อได้ผ่านการขาย ประมูล และจำนอง แต่ถึงกระนั้นเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงยังคงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ เป็นต้นว่าที่ดินกรรมสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ 1 แห่งมีขนาดตั้งแต่ 1.1 - 1.2 เฮคตาร์¹⁶¹ จนถึง 8 - 10 เฮคตาร์ ซึ่งทำกำไรในแต่ละปีได้มากถึง 2,294,000 ปียัสตร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระสีสุวดีเสด็จสวรรคตใน ค.ศ. 1927 ทรงมีที่ดินกรรมสิทธิ์เฉพาะสุรูกเคียนสวาย เขตกันดาลมากถึง 6,000 เฮคตาร์ ทำกำไรต่อปีมากถึง 157.8 พันปียัสตร์ หรือที่ดินในสุรูกละแวก 881 แปลง และที่ดินในสุรูกเพญียภ 666 แปลง ที่ถือกรรมสิทธิ์ต่อบุตรพระองค์เจ้าอิศราวรค์ที่ทิวคตใน ค.ศ. 1907 ที่ดินทั้งสองแห่งทำกำไรต่อปีมากถึง 1,351,000 ปียัสตร์ และ 256,000.30 ปียัสตร์ตามลำดับ หรือนักกองคัมจะสัมหากษัตริย์มีกัวถือครองที่ดินกรรมสิทธิ์ 160 แห่งในเขตกำปงจาม¹⁶² ที่ดินกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำโขงซึ่งให้ผลตอบแทนทั้งจากการทำการเกษตรและการประมง ผลผลิตคิดเป็นเงินสูงถึง 2,000-3,000 ปียัสตร์ต่อที่ดิน 1 เฮคตาร์ ถ้าหากขายที่ดินจะให้มูลค่าสูงถึง 12,000 ปียัสตร์หรือมากกว่า 6 เท่า ตรงกันข้ามกับราษฎรชาวเขมร พวกเขาไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินและไม่ได้รับผลประโยชน์จากระบบนี้มากนัก ดั้งบันทึกของปอล โกลาญ (Paul Collard) ชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ในกัมพูชาต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ว่า

...เกษตรกรเป็นเพียงผู้ผลิตที่ถูกบังคับให้จ่ายเงิน ซึ่งถือว่าเป็นการรับผิดชอบที่หนักเนื่องจากตนได้รับผลิตผลน้อยมาก ขณะที่เกษตรกรส่วนมากต้องจ่ายเงินเพื่อตอบสนองความต้องการของพวกเขาที่โลก ทำไมเกษตรกรควรจะวิตน้ำเข้าฟุงนาที่กว้างใหญ่ ขณะที่เขารู้ว่าเขาต้องแบ่งผลผลิตของตนเป็นจำนวนมากไปให้พวกเขาที่ร่ำรวย สิ่งที่เกษตรกรขอจากดินของเขาคือผลผลิตที่เพียงพอสำหรับเลี้ยงชีพเท่านั้น แม้ว่าที่ดินของพวกเขาไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์มากนักก็

¹⁶¹ 1 เฮคตาร์ (Hectare) เท่ากับ 6.25 ไร่ หรือ 2.47 เอเคอร์ หรือ 10,000 ตารางเมตร

¹⁶² Alain Forest, *Le Cambodge et la colonisation française : Histoire d'une colonisation sans heurts (1897-1920)* (Paris: L'harmattan, 1980), 335.

ตาม ที่ดินว่างเปล่ามีจำนวนมากแต่เกษตรกรยังคงอยู่บนที่ดินเดิมที่เขาทำการเกษตร เพราะแม้พวกเขาจะขยายพื้นที่นาให้ใหญ่เท่าไรพวกเขาก็ยังไม่สามารถรับผลกำไรมากนัก...¹⁶³

มร.ปอล ชูแอมร ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนมีนโยบายสำคัญคือการสร้างอินโดจีนให้เป็นตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ของฝรั่งเศสและเป็นแหล่งลงทุนที่ให้ผลกำไรแก่ชาวฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ชูแอมรจึงมีประกาศกฤษฎีกาลงวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1899 เพื่อเพิ่มผลประโยชน์จากระบบการถือครองที่ดินด้วยการอนุญาตให้เอกชนที่เป็นชาวฝรั่งเศสสัมปทานหรือเช่าที่ดินในเขตชนบทของกัมพูชาได้ทั้งหมด¹⁶⁴ การออกสัมปทานที่ดินเป็นการถือครองที่ดินเพียงชั่วคราวมีข้อผูกมัดกับรัฐคือต้องใช้ประโยชน์จากที่ดินในการทำสิกรรมหรือเลี้ยงสัตว์โดยจ่ายค่าสัมปทานในรูปของเงินภาษีและผลิตผลกฤษฎีกาดังกล่าวระบุถึงขนาดที่ดินที่รัฐอนุญาตให้ออกสัมปทานไว้ให้ไม่เกิน 500 เฮกตาร์ แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่มีระเบียบที่ชัดเจนในการสัมปทานที่ดิน อีกทั้งกรรมสิทธิ์ที่ดินเก่าขนาดใหญ่ยังคงเป็นของราชสำนักและชนชั้นสูงซึ่งไม่ยินยอมสูญเสียที่ดิน

ค.ศ. 1926 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลให้ชาวต่างชาติเข้ามามีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินในกัมพูชา เมื่อ มร.อเล็กซ์ซองด์ร แวแรน (Alexandre Varenne) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนมีจดหมายลงวันที่ 19 กันยายน ค.ศ. 1926 ถึงเรลีสต์ด์ ซูเปริเออร์แคว้นต่าง ๆ ถึงร่างระเบียบการสัมปทานที่ดินชนบทในอินโดจีน¹⁶⁵ ต่อมาในวันที่ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1927 จึงประกาศเป็นกฎหมายมีผลบังคับใช้ในสหภาพอินโดจีน ส่งผลให้มีการบุกเบิกที่ดินว่างเปล่าในเขตชนบทและที่ดินกรรมสิทธิ์ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ขนาดที่ดินที่ฝรั่งเศสอนุญาตให้สัมปทานเพิ่มสูงสุดมากถึง 15,000 เฮกตาร์ ภายใต้งื่อนไขว่ห้ามเจ้าของที่ดินถือครองที่ดินติดต่อกันเป็นที่ดินผืนเดียวหรือขนาดเกิน 60,000 เฮกตาร์ ความสำเร็จในการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยระเบียบการสัมปทานที่ดินส่งผลให้มีการเข้าร่วมถือครองที่ดินในกัมพูชามากขึ้นทั้งจากบริษัทนายทุนฝรั่งเศส บริษัทนายทุนเขมร เชื้อพระวงศ์ และ

¹⁶³ Paul Collard, *Cambodge et Cambodgiens: Métamorphose du Royaume Khmer par une Méthode Française Pour Tous* (Phnom Penh: Cedoreck, 2001), 77.

¹⁶⁴ ANC RSC File 12240, Arrêté No. 1314 fixant les conditions de concession aux français des terrains domaniaux du Cambodge, 29 August 1899, quoted in Slocomb, *An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century*, 53.

¹⁶⁵ ANC RSC File 13948, ORs et arrêté de la RSC, quoted in Slocomb, *An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century*, 53.

ชาวเขมรผู้ร่ำรวย ผู้สำเร็จราชการแห่งอินโดจีนได้จัดทำรายงานประจำปี ค.ศ. 1927 - 1928¹⁶⁶ กล่าวถึงการสัมปทานที่ดินในกัมพูชาว่าตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1927 ถึงวันที่ 31 พฤษภาคม ค.ศ. 1928 มีผู้ขอสัมปทานที่ดินใหม่ที่มีขนาดมากกว่า 50 เฮกตาร์ ทั้งสิ้น 52 ราย รวมที่ดินสัมปทานใหม่ 47,175 เฮกตาร์ 37 อาร์ 50 เซนเทรีย ในจำนวนนี้มีผู้ขอสัมปทาน 28 ราย ถือครองที่ดินขนาดใหญ่ชั่วคราว 9 ปี จำนวน 9,467 เฮกตาร์ เป็นที่ดินขนาด 500 เฮกตาร์ รวม 6,000 เฮกตาร์ ใน 11 เขต

ขณะที่เรลิตังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาได้รายงานการใช้ที่ดินในกัมพูชาประจำปี 1927-1928 เพิ่มเติมว่าแคว้นกัมพูชามีที่ดินรวม 173,625 ตารางกิโลเมตร หรือ 17,362,500 เฮกตาร์ ใน ค.ศ. 1928 อาณานิคมฝรั่งเศสพร้อมกับชาวยุโรปและชาวเอเชียสัมปทานที่ดินจัดสรรใหม่รวม 1,354,720 เฮกตาร์ คิดเป็นร้อยละ 7.8 ของจำนวนที่ดินทั้งหมดในกัมพูชา ในจำนวนนี้มีที่ดินได้รับการจัดสรรเพื่อนำไปพัฒนาจำนวน 870,494 เฮกตาร์ เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวยุโรปมากถึง 138,302 เฮกตาร์ คิดเป็นร้อยละ 15.89 ของที่ดินที่ได้รับการพัฒนา และคิดเป็นร้อยละ 10.21 ของที่ดินจัดสรร รายงานยังระบุว่าขนาดที่ดินในการให้สัมปทานระหว่างชาวยุโรปกับชาวพื้นเมืองแตกต่างกัน ชาวยุโรปได้ถือครองที่ดินขนาดใหญ่ 98 แปลง มีเนื้อที่ประมาณ 11,000 เฮกตาร์ ที่ดิน 1 แห่ง มีขนาดที่ดินตั้งแต่ 100-500 เฮกตาร์ นอกจากนี้ยังมีบริษัทข้ามชาติซึ่งได้รับสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการผลิตยางพารา เป็นต้นว่าบริษัทแห่งกัมโปช (Compagnie de Cambodge) จำนวน 25,900 เฮกตาร์ บริษัทเพาะปลูกอินโดจีนของเมมกู (Société Indochinoise des Plantations de Mimot) จำนวน 14,000 เฮกตาร์ หรือบริษัทยางพาราของเบียงวาน (Compagnie des Caoutchoucs de Padang) จำนวน 6,000 เฮกตาร์¹⁶⁷ จนถึง ค.ศ. 1930 พบว่ามีกรให้สัมปทานที่ดินเพิ่มขึ้นอีก 190,000-200,000 เฮกตาร์ ในจำนวนนี้ที่ดิน 140,000 เฮกตาร์ อยู่ภายใต้การถือครองของชาวต่างชาติซึ่งคิดเป็นร้อยละ 80 ของที่ดินสัมปทานในปีนั้น

รายงานการใช้ที่ดินดังกล่าวยังระบุอีกด้วยว่าที่ดินขนาดใหญ่อยู่ภายใต้การถือครองของนายทุนชาวต่างชาติซึ่งอยู่ในฐานะผู้ประกอบการและมีรายได้จากผลิตผลกิจกรรม เช่น ข้าว ยางพารา

¹⁶⁶ *Rapports au Conseil de Gouvernement Session Ordinaire de 1928* (Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1928), 42-44.

¹⁶⁷ Hou Youn, "Les paysannerie du Cambodge et ses projets de modernisation," (Doctoral Thesis, University of Paris, 1955), 34-68.

ยาสูบ ข้าวโพด ถั่ว และฝ้ายจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม เมื่อเศรษฐกิจเติบโตโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคการเกษตรผลักดันให้มีความต้องการแรงงานส่งผลต่อนโยบายเพิ่มจำนวนประชากร ทศวรรษ 1860-1870 ประชากรชาวเขมรมีประมาณ 800,000 - 1,000,000 คน แต่จนถึง ค.ศ. 1919 ประชากรชาวเขมรเพิ่มจำนวนเป็น 2,430,000 คน¹⁶⁸ ถึงกระนั้นแรงงานพื้นเมืองส่วนใหญ่มีหน้าที่ผูกพันกับขุม (หมู่บ้าน) ของตน¹⁶⁹ ซึ่งขัดต่อการย้ายถิ่นฐานไปทำการเกษตรในที่ดินสัมปทาน ส่งผลให้รัฐบาลอาณานิคมสนับสนุนให้มีการนำแรงงานต่างชาติเข้ามาโดยเฉพาะชาวเวียดนามและชาวจีน แรงงานเหล่านี้ส่วนหนึ่งเข้ามาในภาคเกษตรกรรม ขณะที่อีกส่วนหนึ่งถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ทั้งยังได้รับอนุญาตให้ถือครองที่ดิน ยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน และอนุญาตให้ชาวเวียดนามและชาวจีนที่เสียภาษีมีสิทธิเลือกตั้งระดับขุม ทั้งนี้อ้างอิงรายงานประชากรของเรลิตังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาใน ค.ศ. 1921 ว่ากัมพูชามีประชากร 2,120,000 คน เป็นชาวจีน 91,000 คน และเป็นชาวอันนัม 140,000 คน ขณะที่งานศึกษาของแจคเกอลีน เดสบาร์ตส์ (Jacqueline Desbarats) พบว่าจำนวนประชากรทั้งประเทศมีประมาณ 2,500,000 คน เป็นชาวจาม 40,000 คน ชาวอันนัม 80,000 คน และชาวจีน 100,000 คน ครึ่งหนึ่งของชาวต่างชาติประกอบอาชีพพวณา¹⁷⁰

นอกจากนี้ยังมีรายงานเพิ่มเติมอีกด้วยว่าในกรุงพนมเปญซึ่งมีประชากรประมาณ 100,000 คน เป็นชาวฝรั่งเศส 1,510 คน ชาวเวียดนาม 28,000 คน ชาวจีน 21,309 คน ชาวมลายูหรือจาม 3,363 คน ส่วนที่เหลือ อีก 47,911 คน เป็นชาวเขมร¹⁷¹ ขณะที่รายงานประชากรทั้งแคว้นกัมพูชาใน ค.ศ. 1937 ปรากฏว่ามีจำนวนประชากรที่เป็นชาวเขมร 2,536,000 คน ขณะที่ 191,000 คน เป็นชาวเวียดนาม 150,466 คน เป็นชาวจาม และอีก 106,000 คน เป็นชาวจีนซึ่งคิดเป็นสัดส่วนมากถึงร้อยละ 17.65 กล่าวเฉพาะแรงงานชาวเวียดนามและชาวจีนที่เข้ามาอาศัยในกัมพูชา พวกเขา

¹⁶⁸ Forest, *Le Cambodge et la colonisation française : Histoire d'une colonisation sans heurts (1897-1920)*, 290.

¹⁶⁹ ราชฎรที่เป็นชายฉกรรจ์ที่ต้องการย้ายภูมิลำเนาต้องชำระภาษีให้ครบถ้วนก่อน การชำระภาษีกำหนดให้ชำระภายในวันที่ 30 มิถุนายนของทุกปี หากพ้นวันดังกล่าวต้องเสียภาษีในอัตราทวีคูณ แต่หากจงใจหลีกเลี่ยงอาจถูกตัดสินให้เสียค่าปรับเป็นพินัยและถูกจองจำ (เจ.เอฟ.ฮัต. เจสสัน, *กฎหมายการปกครองเมืองขึ้น* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2480. คำสอนชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง), 62-63.)

¹⁷⁰ Jacqueline Desbarats, *Prolific Survivors: Population Change in Cambodia, 1975-1993* (Tempe: Arizona State Univ., Program for Southeast Asian Studies, 1995), 31.

¹⁷¹ Joseph Pouvaty, "Les Vietnamiens au Cambodge: étude d'une minorité étrangère," (Ph.D. Thesis Université de Paris VII, 1975), 171-172.

แยกกลุ่มอาศัยเฉพาะกลุ่มของตนเองไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนพื้นเมือง ส่วนหนึ่งเกิดจากความทรงจำที่ไม่ดีของชาวเขมรต่อชาวเวียดนามและวัฒนธรรมเฉพาะของคนจีน หากแต่เมื่อมีเด็กที่เกิดขึ้นจากแรงงานต่างชาติในแผ่นดินกัมพูชา ฝรั่งเศสอนุญาตให้มีการลาสัญชาติเดิมเข้ามาเป็นสัญชาติเขมร เป็นต้นว่าพระราชประกาศเลขที่ 15 ลงวันที่ 10 เมษายน ค.ศ. 1932 อนุญาตให้ลูกจีนที่เกิดในกัมพูชามีสัญชาติเป็นเขมร 22 คน¹⁷²

อิทธิพลของชาวต่างชาติในกัมพูชาเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ชาวเวียดนามกลายเป็นแรงงานหลักในกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยเฉพาะชาวอันนัมซึ่งฝรั่งเศสมีทรรศนะว่าเป็นผู้มีสติปัญญาดีตรงกันข้ามกับชาวเขมรที่มีดีเพียงอย่างเดียวคือมีร่างกายบึกบึนให้เข้ามาจับบทบาทในระบบบริหารและการปกครองของอาณานิคม ทั้งยังเป็นแรงงานระดับหัวหน้าในอุตสาหกรรมยางพารา เหมือนแรร่วมกับชาวจีนซึ่งเข้ามาประกอบธุรกิจและครอบครองอาชีพนายทุน คนกลุ่มนี้เมื่อทำงานหาเงินได้ก็ส่งกลับประเทศของตน แตกต่างกับชาวเขมรซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรและทำงานในระบบการผลิตระดับล่างสุด ทั้งยังต้องประสบปัญหาความยากจน พวกเขาไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่เกิน 2 เฮคตาร์ แต่ต้องรับผิดชอบการจ่ายภาษีในรูปของผลิตผลหรือเงิน เป็นธรรมดาที่ผลิตผลที่ผลิตได้ในที่ดินของตนจะไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัวซึ่งเฉลี่ยมี 5 คนต่อ 1 ครัวเรือน เกษตรกรเหล่านี้ต้องประสบความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ในกระบวนการผลิตเมื่อถึงฤดูทำนาเกษตรกรต้องกู้ยืมเงินจากนายทุนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเวียดนามและชาวจีนมาลงทุนเพื่อซื้อเมล็ดพันธุ์และเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร โดยมีข้อตกลงว่าภายใน 3 เดือน เกษตรกรต้องจ่ายดอกเบี้ยร้อยละ 20-30 แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถจ่ายดอกเบี้ยและคืนเงินตามข้อตกลงได้ ผลคือพวกเขาต้องไปกู้ยืมเงินจากนายทุนมาใหม่จนกลายเป็นหนี้สินสะสม วงจรลักษณะนี้ยังคงดำเนินต่อไปเพราะเกษตรกรไม่มีเงินในการลงทุนผลักดันให้ต้องขายที่ดินจนกลายเป็นผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกิน เกษตรกรต้องไปทำงานรับจ้างในที่ดินหรือเช่าที่ดิน ของชาวเวียดนามร่ำรวยและนายทุนต่างชาติแทนเพื่อรับส่วนแบ่งเป็นผลิตผลหรือเงิน¹⁷³

¹⁷² “พระราชประกาศเลข 50,” *ราชกิจจานุเบกษา* 22, 1 (มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม 1932): 76-78. [โปรดดูประกาศเลข ๕๐, *กติกากฎบัตร* ๒๒, ๑ (แบ็งกีเยอ เบงกีเยอ ๒๒ ๑๕๓๒): ๗๖-๗๘.]

¹⁷³ การเช่าที่ดินในกัมพูชามี 2 ลักษณะ ได้แก่ ระบบบรอร์เวียส์เดียวเป็นการเช่าที่ดินจากเจ้าของที่ดินสัมปทานเพื่อนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ ขนาดที่ดินประมาณ 2-4 เฮคตาร์ โดยเกษตรกรเสียค่าเช่าหลังเก็บเกี่ยวผลผลิตในรูปของเงินหรือผลิตผลร้อยละ 20-25 เกษตรกรจะได้รับเครื่องมือจำนวนหนึ่งสำหรับทำเกษตรกรรมเช่น โค กระบือ เมล็ดพันธุ์ และระบบผดจามุเป็นการเช่าที่ดินโดยผู้เดียว กระจายมากในหมู่เกษตรกรที่มีแรงงานมากแต่มีฐานะยากจน โดยเป็นที่ดินขนาดเล็ก 0.5-1 เฮคตาร์ เกษตรกรต้องเตรียมเครื่องมือสำหรับการเกษตรด้วยตนเอง เมื่อได้ผลผลิตต้องแบ่งปันผลผลิตให้แก่เจ้าของที่ดินร้อยละ 35-45

เป็นต้นว่า ค.ศ. 1911 เขตกำแพง ปราบกว่าในจำนวนที่นา 10 แปลง เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวจีนถึง 6-7 แปลง โดยมีเกษตรกรชาวเขมรซึ่งเป็นเจ้าของเดิมต้องเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร

แม้ฝรั่งเศสจะพยายามแก้ไขปัญหาล้างต้นด้วยการประกาศบทบัญญัติว่าด้วยอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ ค.ศ. 1914 ให้เจ้าหนี้กำหนดอัตราดอกเบี้ยที่ลูกหนี้ต้องจ่ายในระยะ 1 เดือนไม่เกินร้อยละ 3 และมีประกาศเพิ่มเติมในปลายปีเดียวกันนั้นว่า ในระยะ 1 ปี อนุญาตให้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไม่เกินร้อยละ 8 แต่ถึงกระนั้นก็ไม่เป็นผล เพราะปรากฏว่าเกษตรกรยังคงกู้ยืมเงินจากนายทุนในอัตราดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 40-100 ต่อปีด้วยความสมัครใจ และในบางปีมีอัตราดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 15-30 ต่อเดือน ใน ค.ศ. 1933 ฝรั่งเศสใช้อำนาจของตนในการประกาศยกเลิกหนี้สินที่เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1932 อีกทั้งยังลดอัตราภาษีและลดราคาเครื่องมือทางการเกษตรจำนวนหนึ่งเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร แต่ถึงกระนั้นเกษตรกรชาวเขมรยังคงต้องแบกรับการจ่ายภาษีที่ดินซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่สูงถึงร้อยละ 10 ของผลิตผลที่ผลิตได้ให้แก่รัฐด้วย

พระภิกษุภาษา (อุ) หรือกรมมุขปราชญ์ด้านอักษรศาสตร์ได้ประพันธ์ลักษณะการเก็บภาษีที่ดินไว้ในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง **ตักขัณฑ์กฐี** [อ่านว่า จวบถลเป็ถเม็ย : คำแปล คำสอนที่แต่งขึ้นตามแบบใหม่] ถึงวิธีการเก็บภาษีแต่เดิมเป็นหน้าที่ของ “อาชญาหลวงภาษีข้าว” โดยมีเจ้าวายซัณฑ์ (เทียบเท่ากำนัน) เป็นผู้รวบรวมเก็บภาษีข้าวส่งทางราชการ ตามผลผลิตที่ชาวนาทำได้แต่ละปี เมื่อฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาได้เปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีชาวนาใหม่ โดยมอบหมายให้เจ้าวายสุรุก (เทียบเท่านายอำเภอ) เป็นผู้รังวัดที่ดินของชาวนาแต่ละคน และเรียกเก็บตามพื้นที่นาที่ชาวนามีอยู่ โดยเก็บภาษีข้าว 10 ถัง ต่อที่นา 1 เฮกตาร์ ข้าว 10 ถัง นายอำเภอจะได้รับค่าเก็บภาษี 1 ถัง ที่เหลือเก็บนำส่งคลังข้าวจังหวัด นอกจากเก็บภาษีที่นาแล้ว ยังเก็บภาษีพันธุ์ข้าวของชาวนาด้วย แม้ครอบครัวใดมีลูกหญิงชายที่โตแล้วก็ต้องเสียภาษีให้ด้วย ความว่า

สมัยแต่ก่อนมา	ถึงเดือนบุษสปีวอก	งดอาชญาหลวง
ให้แก่แม่สุรุก	รังวัดที่นา	ที่ดินหนึ่งเฮกตาร์
	ต้องเสียสิบถัง	
ผลตอบแทนของแม่สุรุก	ได้รับหนึ่งถัง	สิบถังส่งให้ฝรั่งเศส

ไปถึงที่ทำการ

ก็เทใส่คลัง

พันธู์ข้าวสองกระบุง

ก็เสียภาษีด้วย¹⁷⁴

เมื่อฝรั่งเศสปกครองกัมพูชาในฐานะอาณานิคม การเก็บภาษีจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ที่เป็นเพื่อหารายได้สำหรับการพัฒนากิจการต่าง ๆ เช่น การคมนาคม ระบบสาธารณูปโภค แม้ว่ากัมพูชาจะได้รับการจัดสรรงบประมาณประจำปีจากสหภาพอินโดจีนซึ่งเป็นเงินภาษีศุลกากรที่เก็บได้จากไซ่ง่อน แต่คิดเป็นเพียง 1 ใน 20 หรือร้อยละ 5 ของงบประมาณทั้งหมดที่ต้องใช้ภายในแคว้น¹⁷⁵ สอดคล้องกับอนุสัญญาระหว่างฝรั่งเศสและกัมพูชา ค.ศ. 1884 ข้อ 6 ที่ระบุว่า “ค่าใช้จ่ายในการบริหารราชอาณาจักรและผู้รักษาคือของประเทศกัมพูชา” ส่งผลให้แคว้นกัมพูชาจำเป็นต้องแสวงหารายได้มากขึ้นซึ่งที่มาของรายได้มาจากการผูกขาดสินค้าบางรายการและการจัดเก็บภาษี ซึ่งผู้รับภาระมากที่สุดคือราษฎรชาวเขมร ดังรายละเอียดที่กำหนดไว้ว่าพลเมืองทุกคนที่อาศัยในกัมพูชาเมื่อมีอายุระหว่าง 18-60 ปี ยกเว้นพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ พระสงฆ์ ทหาร ตำรวจ ผู้ทุพพลภาพ บุคคลอายุต่ำกว่า 17 ปี และอายุเกิน 60 ปี ต้องเสียภาษีตามที่รัฐกำหนดสำหรับชาวเขมรกำหนดอัตราภาษีไว้แตกต่างกันคือ อายุระหว่าง 18-20 ปี เสียภาษี 0.8 ปียัสตร์ต่อปี ส่วนอายุระหว่าง 21-50 ปี เสียภาษี 1 ปียัสตร์ต่อปี และอายุระหว่าง 51-60 ปี เสียภาษีอัตรา 0.8 ปียัสตร์ต่อปี ทั้งนี้ พลเมืองชายยังมีหน้าที่ต้องจ่ายภาษีการเกณฑ์อีก 2 ชนิด ได้แก่ ภาษีรัชชูปการเป็นเงินช่วยราชการที่กำหนดเรียกเก็บจากชายฉกรรจ์ที่มีอายุ 18-60 ปีที่ไม่ได้รับราชการจำแนกตามเชื้อชาติ และภาษีถ่ายแรงเกณฑ์จ้างซึ่งเป็นเงินที่จ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงานหรือส่งส่วย สำหรับพลเมืองชายที่อาศัยในกัมพูชายกเว้นชาวยุโรปที่มีอายุระหว่าง 28-58 ปี ต้องเกณฑ์แรงงานปีละ 90 วัน แต่รัฐกำหนดให้จ่ายเป็นเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้ สำหรับ 20 วันแรกเสียเงินวันละ 20 ปียัสตร์ หลังจากนั้นลดเหลือวันละ 0.1 ปียัสตร์¹⁷⁶ พร้อมกันนั้นยังต้องส่งปัจจัยการผลิตเป็นต้นว่า ยานพาหนะ โค กระบือ ให้แก่รัฐด้วย¹⁷⁷ ทั้งนี้ ราชการอาณานิคมสามารถเรียกใช้และเรียกเกณฑ์

¹⁷⁴ พุทธศาสนบัณฑิตย, จวบกรมมย (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1972), 21. [ถุฎสาสนธณุกฎ, ฎกฏุฎษฎษฎษ (ฎฎฎฎ: ฎฎฎฎฎฎฎฎฎฎ, ๑๕๗๒), ๒๑.]

¹⁷⁵ เจ.เอฟ.ฮัต. เจสสัน, กฎหมายการปกครองเมืองขึ้น, 50.

¹⁷⁶ เดียบ โสผล, กัมพูชา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม (1863 - 1979) (กัมพูชา: โชคชัย, 2008), 27-28. [ฎฎฎฎฎฎ, ฎฎฎฎ ฎฎฎฎฎฎ ฎฎฎฎฎฎ ฎฎฎฎ (๑๘๖๓ - ๑๙๗๙) (กษุฎฎ: ฎฎฎฎฎฎ, ๒๐๐๘), ๒๗-๒๘.]

¹⁷⁷ กรมยุทธศึกษาทหารบก, การปกครองแคว้นลาวและแคว้นเขมรของฝรั่งเศส (พระนคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2484), 72.

ราษฎรได้ในทันทีเมื่อมีความต้องการ ดั้งบันทึกความทรงจำของประโยชน์ โยธาภิรมย์ คนไทยที่เคยอาศัยอยู่ที่เกาะกงได้กล่าวไว้ว่า

เวลาฝรั่งเศสมีงานทำถนนทำแผนที่หรืองานอย่างใดก็เกณฑ์แรงงานเอากับชาวบ้านเป็นเกณฑ์จ้างบ้าง ใช้เปล่าบ้าง ตามความพอใจของเขา เมื่อมีกิจธุระผ่านไปมาในท้องถิ่นที่ตำบลใดก็เกณฑ์ชาวบ้านแจวเรือส่งต่อ ๆ กันไป คนฝรั่งเศสทุกคนมีสิทธิ์เกณฑ์คนใช้งานได้ เมื่อต้องการคนทำงานก็แจ้งต่อกำนันผู้ใหญ่บ้านให้ออกเกณฑ์ออกหาชาวบ้านไปเป็นกุลิทำงานได้¹⁷⁸

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเป็นปัญหาใหม่ซึ่งมีพลังขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวในหมู่ปัญญาชนที่นำมาใช้ในการปลุกกระตมประชาชนผ่านหนังสือพิมพ์นครวัด เพราะเมื่อเปรียบเทียบรายได้ระหว่างชาวฝรั่งเศสกับคนพื้นเมืองในชั้นเดียวกันพบว่ามีค่าไม่เท่าเทียม เป็นต้นว่าข้าราชการพื้นเมืองชั้น 1 อุคมนตรี ได้เงินเดือนปีละ 4,000 ปียัสตร์ แต่ข้าราชการชาวฝรั่งเศสกลับได้เงินเดือนสูงถึงปีละ 12,000 ปียัสตร์ อีกทั้งยังได้รับเบี้ยเลี้ยงปีละ 60,000 ปียัสตร์ บุตรคนหัวปีได้เดือนละ 27 ปียัสตร์ ส่วนบุตรรองลงไปได้คนหนึ่งเดือนละ 12 ปียัสตร์ และถ้าเป็นผู้ชายรัฐบาลรับผิดชอบค่าใช้จ่ายจนกระทั่งบรรลุนิติภาวะ หากเป็นหญิงรัฐบาลรับผิดชอบจนกว่าจะมีสามีหรือบรรลุนิติภาวะ ทั้งมีที่พักและยานพาหนะประจำตำแหน่งให้อีกด้วย¹⁷⁹ นอกจากนี้ชาวฝรั่งเศสซึ่งมีรายได้ต่อปีสูงถึง 1,200 ปียัสตร์ กลับเสียภาษีในอัตราเพียงปีละ 30 ปียัสตร์เท่านั้นและเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน ตรงข้ามกับราษฎรชาวเขมรซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรต้องประสบปัญหาความยากจน ส่วนหนึ่งเกิดจากต้องแบกรับภาษีในอัตราสูง เป็นต้นว่าในทศวรรษ 1920 ชาวนาอาจขายผลิตผลได้มากที่สุดแค่ปีละ 40 ปียัสตร์ แต่ต้องเสียภาษีสูงถึงปีละ 90 ปียัสตร์ อีกทั้งยังต้องจ่ายเงินซื้อเกลือ ผืน ไม้ขีดไฟ และเหล้าซึ่งเป็นสินค้าผูกขาดของรัฐในราคาแพง รวมถึงต้องเสียภาษีเมื่อนำสัตว์เลี้ยงไปฆ่าที่โรงฆ่าสัตว์ ขณะที่ผลิตผลที่พ่อค้ารับซื้อพบว่าราคาต่ำกว่าทุนถึงร้อยละ 50 เมื่อเกิดเหตุการณ์ฝนตกผิดปกติฤดูกาลสลับกับฝนแล้ง จึงทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยากถึงขั้นอดอยาก ป่วยไข้ และล้มตาย ดังที่กรมจุยได้ประพันธ์ไว้ในจบบลเบิกถเมยว่า

ปัจจอกุณชวด

ฝนก็แล้งไปตลอด

ครบทั้งสามปี

¹⁷⁸ ประโยชน์ โยธาภิรมย์, *ปิดจันตศิริเขตรเกาะกงเมืองแห่งความหลัง*, 2nd ed. (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2552), 127.

¹⁷⁹ กรมยุทธศึกษาทหารบก, *การปกครองแคว้นลาวและแคว้นเขมรของฝรั่งเศส*, 69.

เกิดการป่วยไข้	ตายไปทั้งชายหญิง	พอถึงปีขาลเกาะหมดภัย
	ทำนาได้ผลดีฯ	
ฝนปีมะเส็ง	ฝนแล้งแห้งขอด	ถูกต้องตามโบราณ
แต่พอถึงเดือนกัตติกะน้ำท่วม	ทั้งท้องทุ่งป่าช้า	คนทำนาใกล้แม่น้ำ
	ข้าวก็เน่าตายหมดฯ	
ถนนหนทางก็ขาด	ราชการต้องเกณฑ์คนซ่อม	ชาวบ้านทั้งแก่หนุ่ม
ปีมะเมียต้องรับกรรม	เอามรดกไปจํานำ	เพราะไม่มีอะไรจะกิน
	ต้องอดอยากล้มตาย ¹⁸⁰	

ต่อมาเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำระหว่าง ค.ศ. 1928 – 1930 ส่งผลให้ราคาข้าว 1 หาบ ลดลงจาก 3 ปี๊บสตร์ เหลือ 1 ปี๊บสตร์ ทำให้ต้องมีการลดปริมาณการผลิตข้าวลงหนึ่งในสามของประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบต่อรายได้ของราษฎรที่หายไปแต่หนี้สินยังคงอยู่และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากการแบกรับภาระภาษี ลักษณะเช่นนี้ยิ่งตอกย้ำทำให้ชาวเขมรต้องเผชิญกับภาวะความยากจนมากยิ่งขึ้น ประกอบกับปัญหาการถือครองที่ดินซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การถือครองของชาวต่างชาติยิ่งเพาะบ่มความไม่พอใจและความรู้สึกต่ำต้อยในแผ่นดินของตนให้กับปัญญาชนซึ่งปรารถนาจะกรุยทางสำหรับอนาคตแต่โอกาสที่อยู่เพียงน้อยนิดกลับถูกปิดกั้น

1.3 ดินแดนที่หายไป : เส้นเขตแดนที่ถูกกำหนดเพื่อผลประโยชน์ของอาณานิคมฝรั่งเศส

คริสโตเฟอร์ อี. กอสชา (Christopher E. Goscha) เสนอไว้ที่น่าสนใจว่าการสถาปนาสหภาพอินโดจีนทั้ง 5 แคว้นเป็นการสถาปนาพื้นที่ (Space) และภูมิศาสตร์การเมือง (geo-politics) แบบใหม่ขึ้น โดยอาศัยกองกำลังทางทหาร การทูต การทำแผนที่ และด้วยการสร้างระบบราชการและการคมนาคมสื่อสารทำให้ผู้คนจากทั้ง 5 แคว้นมีปฏิสัมพันธ์กันนำไปสู่ “สำนึกของการเชื่อมความสัมพันธ์” (a consciousness of connectedness)¹⁸¹ ซึ่งพิสูจน์และต่อยอดความเห็นของเบน

¹⁸⁰ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, *วรรณกรรมเขมร* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2558), 331.

¹⁸¹ Christopher E. Goscha, *Going Indochinese: Contesting Concepts of Space and Place in French Indochina* (United Kingdom: NIAS Press, 2012), 13-50.

แอนเดอร์สัน (Ben Anderson) ที่เสนอว่าฝรั่งเศสต้องการสร้าง “สำนึกความเป็นอินโดจีน”¹⁸² แต่ต้องประสบความล้มเหลวเพราะความแตกต่างทางวัฒนธรรมและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่ผลักดันให้เกิดความรู้สึกอย่างไม่เท่าเทียมกันซึ่งเดินชัดมากในกรณีของชาวเขมรกับชาวเวียดนาม

การกำหนดเขตแดนและการปักปันเขตแดนเป็นแนวคิดใหม่ที่เพิ่งปรากฏในกัมพูชาเมื่อฝรั่งเศสขยายอาณานิคมเข้ามา เมื่อฝรั่งเศสมั่นใจแล้วว่ากัมพูชาไม่อาจต้านทานอำนาจของตนได้อีกต่อไป กระบวนการต่อมาคือการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับอาณานิคมของตนผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ สำนวนดินแดน และสร้างแผนที่ซึ่งฝรั่งเศสประสบความสำเร็จอย่างยิ่งโดยเฉพาะการกำหนดเขตแดนให้กับอาณานิคมของตนเอง แต่สำหรับชาวเขมรแล้วความทรงจำเกี่ยวกับอดีตและความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยพระนคร (Angkor Period) ที่นักวิชาการฝรั่งเศสขุดค้นและค้นคว้าดูเหมือนจะตรงกันข้ามกับชะตากรรมของกัมพูชาในขณะนั้น ดังการแสดงธรรมเทศนาเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1938 โดยพระวินัยธรรม (อูจ) ซึ่งได้รับหน้าที่ไปแสดงธรรมแก่ชาวเขมรที่เขตสวายเรียงซึ่งขณะนั้นได้เข้าร่วมเคารพนับถือลัทธิเถาไต่ ความตอนหนึ่งปรากฏร่องรอยของสำนึกเรื่องดินแดนว่า

ลูกเอ๋ยเกียรติของพ่อแม่ ขอให้คิดรักษาธำรงไว้เพื่อประโยชน์ในภายหน้า

อรรถาธิบายว่า

เกียรติของพ่อแม่นี้ ได้ถึงชาติ 1 ศาสนา 1 มหาษัตริย์ 1 ราชการอาณานิคม 1 ทั้ง 4 นี้ เป็นเกียรติของพ่อแม่เรา ๆ ท่านทั้งหลายต้องคิดคำนึงรักษาไม่ลืมหำเหน็ด ต้องมีมานะว่าชาติเขมรเป็นชาติรุ่งเรือง 1 แล้วเป็นมหานคร 1 ใหญ่โต ซึ่งมีหลักฐานเป็นจารึกและศิลปะในแผ่นดินเขมร นครวัดที่ยิ่งใหญ่สร้างความประหลาดใจอย่างยอดเยี่ยมแก่ท่าน กาลจำเริญกรุงนครวัดนี้ด้านตะวันตกติดกับกรุงบางกอก ด้านตะวันออกติดกับกรุงจามปา ด้านเหนือติดกับจีน ด้านใต้ติดกับสมุทร, เห็นว่ายิ่งใหญ่ทุกวันนี้หดเล็กลงเหลือเท่านี้ ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น หากแต่เราทั้งหลายไม่ได้รักษาอย่างจริงจัง ไม่ได้ศึกษาวิชาความรู้ แผ่นดินของเราจะเล็กลงเหลือเพียงฝ่ามือ ขอยกคำสอนบูรานว่า “จักรยานช้าโดยโคลน ประเทศช้าโดยความเขลา” สรรพวิทยาทั้งปวง มีอักษรศาสตร์ คัมภีร์พุทธจักรและอาณาจักรเป็นต้น ไม่ใช่แต่รู้แล้ว ต้องอาศัยการฝึกฝนแสวงหาการเรียน

¹⁸² เบน แอนเดอร์สัน, *ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*, trans. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2nd ed. (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 229-238.

ความรู้เป็นทรัพย์สินสมบัติที่ดีมาก ก็ไม่ใช่รอแต่ว่าสนาหรือเทวดาบันดาลมาให้ แต่ต้องอาศัยความพยายาม สัมกับคำโบราณว่า “รู้เรียนมีพบ”¹⁸³

กล่าวได้ว่าอาณาเขตของกัมพูชาที่แน่นอนเพิ่งได้รับการกำหนดด้วยการดำเนินงานของนักสำรวจชาวฝรั่งเศสช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงกระนั้นดินแดนที่เคยรุ่งเรืองต้องเผชิญกับการแทรกแซงของฝรั่งเศสซึ่งดำเนินการโดยไม่สนใจต่อประวัติศาสตร์และความต้องการของคนพื้นเมือง¹⁸⁴ เพราะตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 กัมพูชาถูกรุกรานจากรัฐใกล้เคียงอย่างสยามและเวียดนามทำให้อาณาเขตลดลงเหลือเพียง 151,000 ตารางกิโลเมตร¹⁸⁵ การสูญเสียสิทธิธรรมเหนือดินแดนของกัมพูชาหรือการกีดกันดินแดนปรากฏในหลายกรณี เป็นต้นว่าเมื่อจักรพรรดิเวียดนามแห่งราชวงศ์เหงียนซึ่งตัดความสัมพันธ์กับราชวงศ์เลอที่ปกครองเวียดนามเหนือเริ่มปกครองดินแดนทางใต้โดยตรงและมีนโยบายขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนของกัมพูชา ขณะนั้นกัมพูชาประสบปัญหาความไม่สงบที่เขตเตรียง (เขตหนึ่งในจังหวัดตาแก้ว) บันทายมาศ และปรียกะบายี เพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเมืองและป้องกันไม่ให้นักงองคค์ของเมืองและป้องกันไม่ให้กัมพูชาต้องทำสงครามกับเวียดนาม พระบาทราชาธิบดีที่ 3 หรือนักงองคค์ของ (Ramathipadi III or Ang Tong ครองราชย์ ค.ศ. 1747-1749) จึงยอมสละเมืองบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ได้แก่ เมืองผสาร์แอก (Sa Dec) และเมืองมัวตจรุก (Chau Doc) ให้แก่เวียดนามต่อมาในรัชกาลพระอุทัยราชาหรือนักงองคค์ตน (Outey Reachea III or Ang Chan ครองราชย์ ค.ศ. 1806-1834) เพื่อตอบแทนบุญคุณของเวียดนามที่ช่วยกัมพูชาทำสงครามกับสยาม พระองค์จึงยกเมืองพระตระพัง (Tra Vinh) และเมืองเซเลียง (Soc Trang) ให้แก่เวียดนามอีกด้วย ชาวเวียดนามจึง

¹⁸³ “ธรรมเนียมของพระวินัยธรรม อุจ วัตปฐมวดี,” *กัมพูขสุริยา* 11, 10 (1939): 95-105. [“ธรรมเนียมของพระวินัยธรรม อุจ วัตปฐมวดี,” *กัมพูขสุริยา* ๑๑, ๑๐ (๑๙๓๙): ๙๕-๑๐๕.]

¹⁸⁴ Osborn, *The French Presence in Cochinchina and Cambodia: Rule and Response (1859-1905)*, 54.

¹⁸⁵ *ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา* (พนมเปญ: บรรณาการ ชิน-แฉ, 1950), 3. *ทฤษฎีสากลของประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: บรรณาการ ชิน-แฉ, ๑๙๕๐), ๓. *ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา* (พนมเปญ: บรรณาการ ชิน-แฉ, 1952), 3. *ทฤษฎีสากลของประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: บรรณาการ ชิน-แฉ, ๑๙๕๒), ๓.] ทั้งนี้มีความไม่ชัดเจนในขนาดพื้นที่ของกัมพูชาในช่วงอาณานิคม เพราะในหนังสือภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชาในระยะก่อนประกาศเอกราชระบุขนาดพื้นที่ไม่เท่ากัน แต่ในช่วงการประกาศเอกราช ค.ศ. 1954 มีการตีพิมพ์หนังสือภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชาเล่มใหม่ มีแผนที่ซึ่งแสดงเส้นเขตแดนบริเวณพรมแดนระหว่างกัมพูชากับไทย ลาว และเวียดนาม ขยายเพิ่มมากขึ้น และระบุขนาดพื้นที่ของกัมพูชาว่า “กัมพูชาซึ่งตั้งอยู่ในเส้นแวงที่ 11 ถึง 16 องศา มีพื้นที่จำนวน 180,000 ตารางกิโลเมตร” (*ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา* (พนมเปญ: n.d., 1954), 1. *ทฤษฎีสากลของประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: n.d., ๑๙๕๔), ๑.) จึงเป็นไปได้ว่าการกำหนดเขตแดนของกัมพูชาอย่างไม่แล้วเสร็จจนถึงหลังประกาศเอกราช มีพื้นที่บางส่วนที่กัมพูชาได้รับมาเพิ่มเติมจากดินแดนใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม จนถึงปัจจุบันกัมพูชามีพื้นที่รวมคือ 181,035 ตารางกิโลเมตร (ธีระ นุชเปียม, “ราชอาณาจักรกัมพูชา,” in *สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน* (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558), 22.)

เริ่มเข้ามาตั้งรกรากในบริเวณดังกล่าว ปัจจุบันเรียกว่า “แควมร์กรอม” (Khmer Krom) ทั้งนี้ ฌอง มูรา (Jean Moura) นักสำรวจชาวฝรั่งเศสสันนิษฐานว่าแควมร์กรอมตกเป็นของเวียดนามทั้งหมดใน ค.ศ. 1758¹⁸⁶ ขณะที่สยามได้ปกครองอาณาบริเวณโดยรอบศาสนสถานอันรุ่งเรืองสมัยพระนรศัตรุตั้งแต่ ค.ศ. 1794 รัชกาลพระนารายณ์ราชาธิราชหรือนักองค์เอง (Noreay Reachea III or Ang Eng ครองราชย์ ค.ศ. 1794-1796) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (Rama I ครองราชย์ ค.ศ. 1782-1809) ขอเมืองพระตะบองและเสียมเรียบซึ่งมีขนาดพื้นที่กว่า 30,000 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 6 ของกัมพูชาในปัจจุบันให้พระยายมราช (แบน) ทำการปกครอง สำหรับชาวเขมรแล้ว ความทรงจำดังกล่าวเป็นสิ่งที่เจ็บปวดจนก่อให้เกิดสำนวนที่ว่า “ดินแดนเขมรไม่เคยหายไปไหน” (Le pays Khmer ne disparaît jamais)

ความกังวลเกี่ยวกับเรื่องดินแดนโดยเฉพาะบริเวณโคชินจีนหรือโคชินไชนา (Cochinchina)¹⁸⁷ ซึ่งในสำนึกของชาวเขมรพื้นที่ดังกล่าวเป็นของตน ดังเห็นจากพระราชสาสน์ของ พระทริภักษรามมหาอิศราธิบดีที่ส่งไปถวายจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แห่งจักรวรรดิฝรั่งเศสที่ 2 ใน ค.ศ. 1853 ซึ่งแสดงความกังวลต่อการสู้รบระหว่างฝรั่งเศสกับเวียดนามว่าหากเวียดนามพ่ายแพ้ต่อฝรั่งเศส แล้วเวียดนามจะถือโอกาสยกเอาพื้นที่ที่เคยยึดไปจากกัมพูชาให้แก่ฝรั่งเศส ดังความในสำเนาพระราชสาสน์ว่า

...เมืองดงนาย ๑ ญวนเอาไปเป็นเมืองญวนประมาณกว่า ๒๐๐ ปีแล้ว ที่เอากายหลังนั้น เมืองใส่่งอน ๑ เมืองล่องโท ๑ เมืองสาแตก ๑ เมืองสมิถ่อ ๑ เมืองโขฎก ๑ เมืองกระมอนสอ ๑ เมืองอุบล ๑ เมืองตึกเขมา ๑ เมืองเปียม ๑ และเกาะสน ๑ เกาะตลาต ๑ ตั้งแต่นี้ต่อไปเบื้องหน้า ถ้าญวนยกเมืองทั้งสิ้นนี้แลเมืองใด ๆ ถวายเจ้าฝรั่งเศสนั้น ขอเจ้าฝรั่งเศสอย่าได้รับเอา ด้วยเป็น เมืองเขมรจริง ตั้งแต่แม่น้ำเมืองใส่่งอนฝั่งข้างตะวันตกจนถึงเมืองเปียมแลเกาะทั้งสอง ให้คงอยู่เป็น เมืองเหมือนแต่ก่อน ฝ่ายฝั่งตะวันออกเมืองใส่่งอนต่อไปด้วยเมืองทั้งนั้นญวนเอานานแล้ว...¹⁸⁸

¹⁸⁶ J. Moura, *Le Royaume du Cambodge* (Paris: Librairie de La Société Asiatique est, 1883), 168.

¹⁸⁷ โคชินไชนา (Cochinchina) เป็นคำภาษาอังกฤษที่มาจากรูปศัพท์เดิมในภาษาฝรั่งเศสว่าโกแซงซิน (Cochinchine) ซึ่งชาวฝรั่งเศสใช้เรียกดินแดนตอนใต้ของเวียดนาม ตั้งแต่ก่อนที่ฝรั่งเศสจะขยายอำนาจเข้าไปยึดครองเป็นอาณานิคม สันนิษฐานว่า โกแซงซินอาจมีที่มาจากคำที่ชาวโปรตุเกสซึ่งเข้ามาในดินแดนนี้ก่อนฝรั่งเศสใช้เรียกประเทศเวียดนามว่าโกซิชีนา (Cauchichina)

¹⁸⁸ “หนังสือองค์พระทริภักษฯ ถึงพระเจ้านโปเลียนที่ 3,” in พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2558), 116-119.

ถึงกระนั้นเมื่อฝรั่งเศสเริ่มกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างกัมพูชากับเวียดนาม พวกเขากลับยึดถือผลประโยชน์ของชาวเวียดนามในโคชินจีนเป็นหลัก เป็นต้นว่า ใน ค.ศ. 1871 ข้าราชการฝรั่งเศสประจำเทเวเดิมัว (Theu Dau Moi) ได้รับคำสั่งให้สำรวจพรมแดนโคชินจีนด้านตะวันตกซึ่งติดกับด้านตะวันออกของกัมพูชา ตั้งแต่ตอนเหนือของแม่น้ำจาม (Cham river) ต่อจากปากเปิด (the duck's beak) หรือในช่วงสงครามเวียดนามเรียกว่าปากนกแก้ว (the parrot's beak) ลากยาวไปทางเหนือประมาณ 177 กิโลเมตร 110 เมตร ตามลำน้ำฮ้อย (Hoyt river) บริเวณดังกล่าวเป็นที่อกเขาสูงทิวกันดาร มีประชากรอาศัยเบาบางส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์เขมรละมัว (Tamoun) มัว (Moi) และสเตียง (Stieng) ถึงกระนั้นข้าหลวงฝรั่งเศสได้รายงานว่าประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณนี้เบาบางและเป็นที่ช่องสุขของพวกโจรปล้นปลุกสัตว์ที่ปล้นมาจากฝั่งกัมพูชา ก่อนจะนำกลับไปขายอีกครั้ง แต่รายงานก็ไม่ระบุถึงเขตแดนที่ชัดเจน ฝรั่งเศสจึงกำหนดเขตแดนโดยเริ่มจากทิศตะวันออกของหุบเขาครุม (Chrum valley) ถึงพนมภูเต็น (Phnom Phu Den) และจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งก่อนที่เส้นเขตแดนจะคดโค้งออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ครอบคลุมกิวาน (Cuu An) และตำบลเต็นอานในเขตวันเลีย (Quan Loi) จนถึงวันที่ 26 กรกฎาคม ค.ศ. 1893 ผู้สำเร็จราชการประจำโคชินจีนประกาศอนุสัญญาแก้ไขเขตแดนระหว่างกัมพูชากับโคชินจีน โดยผนวกตำบลต่าง ๆ ในเขตถานอาน (Thanh An) ซึ่งชาติพันธุ์เขมรอาศัยอยู่ ได้แก่ กิวานของชาติพันธุ์เขมรละมัว มินญาย (Minh Ngai) และวันเลียของชาติพันธุ์เขมรลาว รวมถึงโล๊กนินญ (Loc Ninh) และฟวกเล (Phouc Le) ของชาติพันธุ์เขมรสเตียง รวมเป็นเขตการปกครองที่มีชื่อว่ากันเล (Can Le)¹⁸⁹ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เข้าใจเรื่องชาติพันธุ์ของฝรั่งเศส เพราะบริเวณดังกล่าวมีกลุ่มชาติพันธุ์เขมรอาศัยอยู่ ในอดีตพวกเขาอาศัยอยู่อย่างอิสระแต่เมื่อชาวเวียดนามอพยพเข้ามาพวกเขามักจะถูกเบียดเบียนและอยู่ในฐานะเสียเปรียบ กัมพูชาประท้วงเรื่องดินแดนบริเวณนี้ไปยังฝรั่งเศสถึงความยุติธรรมที่ชาวเขมรได้รับ ขณะที่ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำกัมพูชาก็แสดงความคิดเห็นเรื่องนี้ว่าความปั่นป่วนจะเกิดขึ้นหากเขตแดนที่เคยมีมาแต่ก่อนไม่กลับคืนดังเดิม ผู้สำเร็จราชการฯ จึงจัดตั้งคณะกรรมการพิจารณาแก้ไข ปัญหาข้อพิพาทนี้ ถึงกระนั้นข้อเรียกร้องของกัมพูชาก็ไม่ได้รับการดำเนินการแต่อย่างใด

¹⁸⁹ สาริน ฉาก, “อนุสัญญา ลงวันที่ 26 กรกฎาคม 1893,” in *พรมแดนในประเทศกัมพูชา* (อินทเทวี: กัมพูชา, 2004), 246-248. [สารินฉาก, “អនុក្រឹត្យ ចុះថ្ងៃទី ២៦ កក្កដា ១៨៩៣,” in *ព្រំដែននៃប្រទេសកម្ពុជា* (ស៊ីនេម៉ា: កម្ពុជា, ២០០៤), ២៤៦-២៤៨.]

ต่อมา ค.ศ. 1891 ข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีนตีพิมพ์แผนที่แสดงเขตแดนช่วงรอยต่อระหว่างตาแกว (Takeo) กับท่าเตียน (Ha Tien) โดยแก้ไขเส้นเขตแดนจากเดิมที่กำหนดตามแม่น้ำช่าญท์ญู (Giang Thanh) มาใช้ถนนที่ตัดผ่านเรียกสายแมนดอริน (Mandorin's Way) ซึ่งอ้างว่าเกิดจากความผิดพลาดในการปักปันเขตแดนใน ค.ศ. 1873 เขตแดนต่อเนื่องจากเดียนิงหลักเขตที่ 1 ลงมาทางทิศใต้ถึงท่าเตียน (Ha Tien) ใกล้กับชายฝั่งทะเลจึงต้องมีการแก้ไขเส้นเขตแดนใหม่ เรียกกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวเรียกว่า “ขแมร์กรอม” (Khmer Krom) หมายถึง เขมรใต้หรือเขมรล่างเดิมที่ชาวเขมรตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างหนาแน่น แต่ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำโคชินจีนกลับผลักดันให้ชาวเวียดนามร่ำรวยเข้าไปตั้งถิ่นฐานแทนกว่า 50 ครอบครัว และถือครองที่ดินเพื่อทำนากว่า 111 เฮคตาร์ การแก้ไขเส้นเขตแดนในครั้งนี้จะทำให้กัมพูชาเสียพื้นที่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ให้กับโคชินจีน 21 ตารางกิโลเมตร เรสิดนต์ ซูเปรีเออร์ประจำแคว้นกัมพูชาส่งโทรเลขประท้วงการกระทำดังกล่าวต่อผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน เพราะเกิดการลุกฮือของชาวเขมรที่อาศัยอยู่บริเวณดังกล่าว ผู้สำเร็จราชการฯ จึงตั้งคณะกรรมการตรวจสอบปัญหาพิพาทที่เกิดขึ้นและใน ค.ศ. 1896 คณะกรรมการฯ รายงานผลจากการตรวจสอบไม่พบความผิดพลาดใด ๆ ตามคำกล่าวอ้างของข้าหลวงฝรั่งเศสแห่งโคชินจีนส่งผลให้ต้องยกดินแดนคืนแก่กัมพูชาตามเขตแดนเดิม

พรมแดนระหว่างกัมพูชากับโคชินจีนเป็นพื้นที่ทับซ้อนอำนาจและเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของอินโดจีน เพราะบริเวณดังกล่าวมีดินสีแดงหรือดินบะซอลท์ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับเพาะปลูกยางพาราซึ่งถูกนำเข้ามาจากถัอซ์โมย (Thu Dau Moi) และขยายการเพาะปลูกที่ตำบลโกลัญญ์เข้ามายังเขตกำปงจาม (Kampong Cham) รวมขนาดที่ดินที่ปลูกยางพารามีขนาด 35,000 ตารางกิโลเมตร การขยายตัวของกิจการดังกล่าว ทำให้พรมแดนส่วนนี้มีข้อพิพาท ภาคเอกชนจำนวนมากที่ยื่นขอสัมปทานที่ดินเพื่อทำกิจการเรียกร้องให้รัฐบาลอาณานิคมจัดการเรื่องพรมแดนเสียใหม่ เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนเองในโคชินจีน ที่ซ้อนทับเข้าไปในกัมพูชา พวกเขาเห็นว่ากิจการยางพาราในกัมพูชาเป็นเพียงส่วนขยายจากโคชินจีน ดังนั้นควรแก้ไขพรมแดนโดยขยับเส้นเขตแดนออกไปสักเล็กน้อยเพื่อผนวกเอาสวนยางพาราขนาดสิบตารางกิโลเมตรเข้ามาด้วย¹⁹⁰ ฝรั่งเศสกระตือรือร้นที่จะสนับสนุนกิจการดังกล่าว ในวันที่ 6 ธันวาคม ค.ศ. 1910 ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนจึงจัดตั้งคณะกรรมการผสมประกอบด้วยข้าราชการจากแคว้น

¹⁹⁰ Margaret Slocomb, *Colons and Coolies: The Development of Cambodia's Rubber Plantations* (Bangkok: White Lotus, 2007), 18.

1865 ส่งผลให้กรุงเทพมหานครได้รับการพัฒนาทางกายภาพจากชุมชนเป็นเมืองอย่างค่อยเป็นค่อยไป มีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคเป็นต้นว่าใน ค.ศ. 1895 จัดตั้งโรงงานผลิตน้ำสะอาดด้วยการวางท่อ ความยาวประมาณ 45 กิโลเมตร เพื่อสูบน้ำจากโตนเลสาบมาใช้ด้วยพลังงานไฟฟ้า หรือใน ค.ศ. 1898 จัดตั้งหน่วยงานบำบัดน้ำเสีย ขณะเดียวกันก็มีการจัดระบบคมนาคมเพื่ออำนวยความสะดวกต่าง ๆ เป็นต้นว่านำรถยนต์ รถราง รถไฟ และรถจักรยานเข้ามาใช้ในการเดินทางซึ่งส่งผลให้มีการตัดถนนนับตั้งแต่ ค.ศ. 1900 - 1930 ระยะทางกว่า 9,000 กิโลเมตร ใน ค.ศ. 1929 มีการสร้างสะพานมูนิวองส์ (Monivong Bridge) เหนือแม่น้ำบาสักเพื่อเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครระหว่างฝั่งตะวันตกกับ ฝั่งตะวันออก ขณะเดียวกันยังมีการวางโครงข่ายรถไฟเพื่อเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมทางบกระหว่างเมืองอีกด้วย ทั้งยังมีการขุดคลองโดยรอบเพื่อเชื่อมเส้นทางคมนาคมทางน้ำด้วยการสนับสนุนของหลุยส์ อาลแบร์ อูฌ เดอ วอร์เนวิลล์ (Louis Albert Huÿn de Vernéville) ซึ่งต่อมาดำรงตำแหน่งเป็นเรสิเดนต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างการแพทย์และสาธารณสุขเพื่ออำนวยความสะดวกให้มีการรักษาพยาบาลแบบตะวันตก รวมถึงพัฒนาด้านการศึกษา ดังเห็นได้จากการจัดตั้งโรงเรียนแบบตะวันตกเพื่อสร้างคนที่มีความรู้มารับการขยายตัวของเศรษฐกิจของอาณานิคม หรือแม้แต่เทคโนโลยีการสื่อสาร เป็นต้นว่าระบบไปรษณีย์-โทรเลข สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ก็ได้รับการพัฒนาขึ้นในกัมพูชา แม้ว่าเป้าหมายหลักของการพัฒนาจะเพื่อผลประโยชน์ด้านการปกครองและเศรษฐกิจของฝรั่งเศส แต่ในขณะเดียวกันการพัฒนาดังกล่าวยังส่งผลให้คนพื้นเมืองได้เรียนรู้ความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกด้วย

ขณะเดียวกันวัฒนธรรมตะวันตกก็แพร่ขยายเข้ามายังกัมพูชาด้วย ดังปรากฏการรับแบบแผนประเพณีและค่านิยมของชาวยุโรปมาปรับปรุงการดำเนินชีวิตซึ่งนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมในสังคมกัมพูชาอย่างรวดเร็ว เป็นต้นว่าแนวความคิดแบบตะวันตกอย่างการเลือกตั้งผู้แทนระดับชุมชนครั้งแรก การขยายตัวของคริสต์ศาสนาภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลอาณานิคม การใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาราชการในอาณานิคมอินโดจีน การสวมเสื้อแทนการห่มสไบหรือการนุ่งกางเกง แทนการนุ่งโจงกระเบน อาหารเครื่องดื่มอย่างขนมปังฝรั่งเศสหรือบาเกต (baguette) สถาปัตยกรรมแบบยุโรป เป็นต้นว่าพระที่นั่งบรรยงก์รัตนมาหาปราสาทหรือปาวีเยอง นโปเลียนที่ 3 (Pavillon Napoléon III) อันเป็นอาคารที่พระนางเออเซนนี เดอ มองตีโย (Eugénie de Montijo) พระมเหสีในพระเจ้าพรดินโปเลียนที่ 3 สร้างขึ้นคราวเสด็จไปเปิดคลองสุเอซ เมื่อ ค.ศ. 1869 ต่อมาใน ค.ศ. 1876 พระจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระนโรดมพรหม

บริการฯ ตลอดจนกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ทั้งมหรสพการแสดงดนตรี การกีฬา การท่องเที่ยวและการพักผ่อนในสถานตากอากาศ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดังกล่าวเห็นได้ชัดในเขตเมืองใหญ่เป็นต้นว่า กรุงเทพมหานคร กำปงธม กำปงจาม ขณะที่เมืองในชนบทที่ห่างไกลอาจได้รับผลกระทบเหล่านี้ไม่เท่ากัน แต่อย่างน้อยที่สุดจากนโยบายด้านการศึกษาส่งผลให้ชาวเขมรต้องส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนแบบใหม่

คนกลุ่มแรกที่ได้รับเอาความเปลี่ยนแปลงมาใช้ในการดำรงชีวิตคือเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงก่อนจะขยายสู่ประชาชน โดยเฉพาะจารีตด้านการศึกษา ซึ่งพบว่าชนชั้นสูงนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนที่เซ่งฮง ขณะที่บางส่วนได้เดินทางไปเรียนที่ฝรั่งเศสโดยตรง คนกลุ่มนี้ไม่เพียงรับเอาความรู้วิทยาการสมัยใหม่กลับมาแต่เขายังรับเอาค่านิยมและวัฒนธรรมแบบตะวันตกมาอีกด้วย เป็นต้นว่า พระองค์มจะสึสัวตถ์มุนีเรศ (HRH Prince Sisowath Moniret) เมื่อสำเร็จการศึกษาด้านการทหารจากประเทศฝรั่งเศส พระองค์ทรงนำกิจการลูกเสือกลับมาเผยแพร่ในกัมพูชาหรือที่เรียกในภาษาเขมรว่า “**អង្គការខេមរកាយវិទ្យុ**” (Ankar Khamarak Kayarith) [อ่านว่า อ็องการขแมรกายเอียริต : คำแปลองค์การเขมรกายาฤทธิ (Kayritti)] พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุมีทรงบันทึกถึงพระปิตุลา (ลุง) ของพระองค์ว่า “ข้าพเจ้าเคยเป็นลูกเสืออยู่ได้บังคับบัญชาของเจ้าลุงมณีเรศ ท่านลุงให้หน้าที่ข้าพเจ้าจัดทางศิลปะและบันเทิง ข้าพเจ้าจัดการเล่นรอบกองไฟ เพลงและละคร เราเคยเล่นบทของ ‘โมลีแอร์’ เป็นภาษาเขมร ซึ่งก็พอได้รับความสำเร็จอยู่บ้าง” หรือพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ (Norodom Sihanouk) เมื่อทรงพระเยาว์ก็ทรงใช้ชีวิตแบบชาวตะวันตก “ข้าพเจ้าสนใจเรียนไวโอลินเพื่อให้วงดนตรีออร์เคสตราน้อย ๆ ในครอบครัวได้ครบวง แต่ข้าพเจ้าไม่มีพรสำหรับไวโอลิน ข้าพเจ้าชอบแซกโซโฟนและคลาริเน็ตมากกว่า และเมื่อกลับจากเซ่งฮง ข้าพเจ้าก็ได้ใช้เวลามากพักผ่อนหยุดเรียนอย่างสนุกสนาน”¹⁹⁴

วัฒนธรรมต่างชาติที่หลั่งไหลเข้าสู่กัมพูชาตลอดช่วงศตวรรษที่ 19 และ 20 แม้จะสร้างความเจริญและนำกัมพูชาเข้าสู่ความทันสมัย แต่ขณะเดียวกันกลับส่งผลให้เกิดความรู้สึกย้อนแย้งระหว่างความทันสมัยกับความเสื่อมโทรมทางวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ซึ่งเป็นหัวใจและรากฐานทางสังคมขึ้นในหมู่พระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชน ดังที่กรมงุยได้ประพันธ์ไว้ในจบบล่เปิดถ้อยตอนหนึ่ง ได้เสนอภาพพระนครที่มีความเจริญแบบสมัยใหม่

¹⁹⁴ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิสต์, 12-13.

แต่ผู้คนกลับมีจิตใจตกต่ำ ผู้คนพากันละทิ้งเงินตราแบบเก่าและหันไปใช้เงินตราแบบใหม่คือธนบัตร เมืองใหญ่กลายเป็นสังคมที่เคารพอำนาจแห่งเงิน ศาสนาเสื่อมโทรมเพราะการเข้ามาของวัฒนธรรม ตะวันตกทำให้คนเปลี่ยนไปนับถือศาสนาใหม่ว่า

พลิกผันนคร	มีแต่เกิดโจร	มากขึ้นมากขึ้น
ชั่วร้ายแข่งกระด้าง	เย่อหยิ่งจองทอง	กระดาศอย่างบาง
	ใช้เงินฉีกขาดในมือฯ	
เงินเก่าหมดไป	เพราะมนุษย์ทุกวันนี้	อุบาทว์จัญไร
ชาติเขมรประเภท	ผันแปรเปลี่ยนไป	เปลี่ยนไปถือศาสนาใหม่

สัตว์สัตว์นานา¹⁹⁵

สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชานั้น สำหรับคนพื้นเมืองเกิดมมมองในลักษณะว่าฝรั่งเศสดำเนินนโยบายในลักษณะที่ต้องการทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมหรือการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (assimilation)¹⁹⁶ ในประเด็นนี้บุญฉันท มลได้แสดงความคิดเห็นว่าฝรั่งเศสพยายามกลืนวัฒนธรรมเพื่อจัดตั้งประเทศฝรั่งเศสโพ้นทะเล (La France d'outre Mer) คือต้องการครอบงำไม่ให้เราสามารถเปลื้องตนออกไปได้ ให้กลายเป็นชาติฝรั่งเศสจนหมดสิ้น จะรู้ภาษาก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม ราวกับอยู่ที่พอนดิเชอร์ รี (Pondicherry) ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงขยายวัฒนธรรมของตนเข้ามาในกัมพูชาเพื่อทำให้ชาวเขมรกลายเป็นชาติฝรั่งเศส เป็นต้นว่านโยบายด้านภาษา ภายใต้ระบอบอาณานิคมกำหนดให้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาราชการ ในสมัยนั้นหากใครไม่รู้ภาษาฝรั่งเศส รู้เฉพาะแต่ภาษาเขมร ก็ทำงานอะไรกับเขาไม่ได้หรอก เพราะเขาใช้แต่อักษรฝรั่งเศส ทางราชการก็ตาม ด้านการค้าก็ตาม เหมือนกันหมด พวกนี้พูดภาษาฝรั่งเศสได้ คนยกย่องราวกับเป็นเทวดาลงมาจากสวรรค์ ขณะที่พวกเขมรเรารุ่นนั้นและก่อนนั้น มีบางคนขอแปลงสัญชาติเป็นฝรั่งเศสบ้างเหมือนกัน เพราะเขาเห็นว่าชาติของตนมันต่ำต้อย จึงพากันเปลี่ยนชื่อตน ชื่อสกุลเป็นฝรั่ง เขาเต็มใจจะเปลี่ยนจากสัญชาติเขมร

¹⁹⁵ พุทธศาสนบัณฑิตย, จวบปรกรมย, 34. [อุฎฐาสถสวณฺเฑ็ฏ, ฏฏัฏษุฎษุฎษุ, ๓๔.]

¹⁹⁶ การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมหรือการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (assimilation) คือปรากฏการณ์ที่วัฒนธรรมที่แตกต่างกันสองวัฒนธรรมมาพบกัน และสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอในระยะเวลาอันยาวนาน ต่อเนื่อง และได้มีการหยิบยืมแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันใช้กันที่สุด ต่างฝ่ายต่างรับเอาวัฒนธรรมของอีกฝ่ายมาเป็นของตนอย่างแยกไม่ออกจนเกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาซึ่งไม่เหลือร่องรอยของวัฒนธรรมเดิมปรากฏอยู่

เป็นสัญชาติฝรั่งเศสอันสูงส่ง¹⁹⁷ ขณะที่เคอม ส้อมเอิว อดีตพนักงานหนังสือพิมพ์สามัคคีกล่าววาทกรรม
ฝรั่งเศสอย่างรุนแรงว่า ในระยะกว่า 80 ปี ภายใต้ระบอบอาณานิคม ฝรั่งเศสให้ลูกหลานชาวเขมรเข้า
เรียนในโรงเรียนฝรั่งเศส โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมไม่ให้มีความรู้มากไปกว่าตอบรับว่า Oui! [อ่าน
ว่า อวีย : คำแปล ใช่] Non! [อ่านว่า นง : คำแปล ไม่] อีกทั้งบังคับให้ลูกหลานชาวเขมรเรียนภาษา
ฝรั่งเศสเพื่อให้เชิดชูภาษาฝรั่งเศสว่าเจริญ ขณะเดียวกันจุดรั้งทุกคนให้เห็นความสะอิดสะเอียนและ
มั่งง่ายของอักษรชาติเรา ลูกหลานชาวเขมรซึ่งได้เข้าเรียนในโรงเรียนฝรั่งเศส ไม่ได้เรียนรู้ถึง
อารยธรรมเขมรและวัฒนธรรมเขมรเลย แล้วยังเป็นที่เอนจอนาถว่าคนเหล่านี้หลงไปตามคำโฆษณา
ชวนเชื่อว่าเขมรไม่มีวัฒนธรรม ไม่มีอักษรศาสตร์ อารยธรรมซึ่งอาณานิคมนิยมนำมาให้พวกเราเรียน
คืออารยธรรมแบบอาณานิคมไม่ใช่อารยธรรมอย่างของชาวฝรั่งเศส¹⁹⁸

เดวิด พี. แชนด์เลอร์ (David P. Chandler) เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “วิกฤตอัตลักษณ์”
(crisis of identity)¹⁹⁹ ซึ่งนอกจากการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตกแล้ว การเข้ามาของชาว
เวียดนาม ชาวจีน ชาวจาม ชาวอินเดีย และชาวมลายูก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์
ของกัมพูชาด้วย เพราะลักษณะเฉพาะของวิถีปฏิบัติทำให้พวกเขาแปลกแยกกับคนพื้นเมือง
โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวเวียดนามและชาวจีนซึ่งพบว่าคนกลุ่มนี้พักอาศัยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในเมือง
ต่าง ๆ มีการใช้ภาษาและประกอบพิธีกรรมความเชื่อตามแบบแผนของตนเอง เมื่อมีการแต่งงานกับ
คนพื้นเมือง ชาวเขมรกลับเป็นผู้รับเอาธรรมเนียมปฏิบัติจากชาวต่างชาติเหล่านี้มาเป็นของตนด้วย
ประกอบการแพร่ขยายของลัทธิเกาได๋ (Cao Dai) ซึ่งเป็นขบวนการปฏิบัติทางวัฒนธรรมจากแคว้น
โคชินจีน ลักษณะดังกล่าวเมื่อรวมกับประสบการณ์ในอดีตที่มีต่อประวัติศาสตร์การถูกรอบงำในช่วง
ทศวรรษ 1830 จึงทำให้ชาวเขมรจำนวนหนึ่งเกิดความวิตกกังวลต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะครั้ง
หนึ่งญวนพยายามนำวัฒนธรรมของตนครอบงำวัฒนธรรมของกัมพูชาหรือเปลี่ยนกัมพูชาให้เป็น
เวียดนาม (Vietnamization) โดยจักรพรรดิมีนห์มาง (Minh Mạng) แต่งตั้งเตี๋ยอง มินห์ เกียง
(Truong Minh Giang) หรือองเตียงกวน (Ong-Ta-Quan) เป็นหัวหน้าปฏิบัติการณ์นำความศิวิไลซ์ใน

¹⁹⁷ บุญจันทร์ มุล, *คุกการเมือง*, 14-16.

¹⁹⁸ เคอม ส้อมเอิว, *การศึกษาพิจารณาประวัติศาสตร์เขมร* (ม.ป.ท., 1961), 73. [ธีษ-สมัย, *สิทธิมนุษยชน*
ปฏิวัติสยาม (n.p., ๑๙๖๑), ๗๓.]

¹⁹⁹ David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945* (Chiang Mai: Silkworm, 1993), 6.

กัมพูชา ดังความในราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับพระองค์นพรัตน์²⁰⁰ กล่าวถึงพระองค์เจ้ามีหรือนักองค์มีกษัตริย์แห่งกัมพูชา ทรงมีพระนามอย่างภาษาญวนว่าบากันญและต้องแต่งฉลองพระองค์ด้วยเครื่องทรงแบบราชาการที่ได้รับพระราชทานจากราชสำนักเว้ พร้อมด้วยข้าราชการเสด็จไปยังวัดญวนที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงพนมเปญ เพื่อถวายค่านับหน้าโต๊ะที่ปรากฏพระนามจักรพรรดิญวน เป็นต้นว่า

ล่วงมาถึงศตวรรษที่ 15 เขตตราด ปังฉิม ประจิม (ปราจีนบุรี) และจันทบูร ซึ่งตั้งอยู่เป็นภูมิภาคพระราชอาณาจักรเขมร เพียงแต่กองทัพไทยมักจะรุกรานประเทศเขมรเป็นประจำแล้วได้หลอกตีเอาเมืองพระนครไปได้ถึงสองครั้ง...ครั้งนั้น องเล็งกุน ชื่อเสา เปนบาทหอมารักษาเมืองพนมเปญ มันกระทำให้บรรดาข้าราชการน้อยใหญ่ แลไพร่บ้านพลเมือง ได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ นานา มันบังคับให้สวมเสื้อกางเกงโพกศีรษะอย่างเทศญวน แลบังคับให้ขุนนางเข้าไปโฮว (ค่านับเฝ้า) มันทุกวัน แลมันตั้งชื่อขุนนางเขมร เปลี่ยนเป็นภาษาญวน เรียกว่าองจัญพอโดยกลางภวนตั้งตรา แล้วเกณฑ์ให้ราษฎรเขมรทำไร่ไถนาให้มัน บรรดาราชภูมรเขมรได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส ไม่แต่เท่านั้น มันคิดจะยึดเอาพระนครประเทศเขมรทั้งหมด ให้อยู่ในกำมือของมัน มันจึงจัดตั้งให้องอานญ องเวียน มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร²⁰¹

ความทรงจำดังกล่าวเป็นที่รับรู้เป็นอย่างดีของชาวเขมร เป็นต้นว่าพระหวด ตาด (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆวิเศษ) เมื่อคราวเดินทางไปตรวจการศึกษาที่แคว้นโคชินจีนใน ค.ศ. 1928 ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยนักองค์มีตอนหนึ่งว่า

...เมื่อเขมรพ่ายแพ้ต่อกองทัพญวนจึงต้องเสียแผ่นดินไพรนคร เมียนจร พุงโฮ ผุซารญูก บาสัก และพระตระพัง ในสมัยนั้นพระสงฆ์ได้รับความเดือดร้อนนัก มีเจ้าวายุสุรฎกเขมรคนหนึ่งชื่อ กุยก์ทำหน้าที่ยกบัตรตรวจราชการในเขตอำนาจของญวน เมื่อเห็นว่าญวนทำลายพุทธศาสนาด้วยการบังคับให้พระสงฆ์เปลี่ยนการห่มผ้าจีวร เจ้าวายุสุรฎกกุยก์เกิดกำลังอาหาญถวายชีวิตเพื่อรักษาพุทธศาสนาไปเข้าไปพบและกล่าวกับราชการญวนว่า “ชาติเขมรซึ่งนับถือพุทธศาสนา แล้วละทรัพย์สินสมบัติภรรยาและบุตรมาบวชเป็นเพศสมณะนี้ ต้องแตงนุ่งห่มจีวรแบบนี้จึงจะเรียกว่านักบวช

²⁰⁰ ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับพระองค์นพรัตน์หรือฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตามหลักฐานที่ปรากฏพระองค์ พระราชบุตรสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชินีหรือนักองค์ด้วง ทรงตรวจชำระเมื่อวันที่ 19 มีนาคม ค.ศ. 1878 โดยนำ “พระราชพงษาวดารนครเขมร” ของสมเด็จพระสุคนธาธิบตี (ปาน) มาแก้ไขเพิ่มเติมและเรียบเรียงเรื่องราวในพระราชพงษาวดารจนจบความในรัชกาลสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์

²⁰¹ หลวงเรื่องเดชอนันต์, ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา, 2nd ed. (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550.), 244 - 245.

ไม่ต้องสวมเสื้อด้านในอย่างญวน พวกญวนได้ฟังเอาแต่บังคับให้เปลี่ยนระเบียบแบบแผน ให้ใส่เสื้อ
ด้านในนั้นเป็นพระสงฆ์ญวน” ราชอาณาจักรญวนได้ฟังเช่นนั้นจึงให้นำตัวเจ้าวายุสฤกษ์ไปประหาร...²⁰²

สภาพการณ์ดังกล่าวสร้างความวิตกกังวลให้กับพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนถึงการ
ถูกรวบจำทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะด้านภาษา-วรรณกรรมและพุทธศาสนา อันนำมาสู่การเคลื่อนไหว
ในลักษณะต่าง ๆ เพื่อปกป้องขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของกัมพูชาดังจะอธิบายใน
หัวข้อถัดไป ถึงกระนั้นไม่ได้หมายความว่าชาวเขมรปฏิเสธเทคโนโลยีหรือความทันสมัย พระชน
ญาติ พระสงฆ์หัวก้าวหน้าซึ่งเป็นผู้นำของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆ
สังฆาทรเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมฝรั่งเศส ดังที่พระหวด ตาด ได้บันทึก
ไว้ว่า

...พระครูสังฆสังฆาทร ชวน ญาติ ได้แจ้งให้ฉัน (พระหวด ตาด ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระ
ครูสังฆวิชา - ผู้ศึกษา) เรียนภาษาฝรั่งเศส ซึ่งพระองค์ท่านเรียนจากคุณชวน นุต ซึ่งเป็นน้องชาย
ให้สอนภาษาฝรั่งเศสแก่ท่านที่กุฎของท่าน ก่อนนั้นฉันได้แจ้งท่านว่าไม่ขอเรียน เพราะฉันกำลังมี
การศึกษาข้างพุทธศาสนาไม่จบเลย ท่านครู พระครูสังฆสังฆาทร บาดตั้งนั้นก็แจ้งต่อฉันหลายครั้ง
และอธิบายให้ฉันว่าการศึกษาไม่ควรเรียนแต่อย่างเดียว ให้เรียนวิชานี้ด้วยนั้นด้วย ไม่เพียงแต่
เท่านั้น ท่านได้นำหนังสือฝรั่งเศสเอามาให้แก่อฉัน แล้วบังคับให้ฉันเรียนพร้อมกันกับท่าน ฉันก็เรียน
ด้วยกันกับท่านในเวลากลางคืนที่กุฎของท่าน เวลาเรียนครั้งหนึ่ง ๆ เราต้องปิดบังไม่ให้ใครเห็น
เพราะสมัยนั้น หากพระสงฆ์เรียนภาษาฝรั่งเศสต้องได้รับโทษ ... แม้ว่าในเวลาต่อมา เราได้ศึกษา
ภาษาฝรั่งเศสจากครูชาวฝรั่งเศสชื่อว่าพู ลีเส ซึ่งราชอาณาจักรฝรั่งเศสจัดหามาให้เรียนที่โรงเรียนพุทธิก
บาลีชั้นสูง แต่ก็ไม่ได้ลึกซึ้งนัก รู้แต่ปานกลางก็เท่านั้น...²⁰³

ขณะที่จับปากเปิดเกลเม็ยของกรมจูงยปราษฎ์ชาวเขมรซึ่งตอนหนึ่งได้กล่าวตักเตือน
ลูกหลานให้รู้เท่าทันความทันสมัยที่เข้ามากระทบต่อสภาพการดำรงชีวิต ความว่า

อย่าหลงเพลินลิ้มตัว	แม้มีความรู้ทั้งเงินทั้งญวน	อย่าทิ้งเขมรเรา
อย่าทำหยังผยอง	อย่ายกตนให้สูง	อย่าสวมรองเท้า

²⁰² พระครูสังฆวิชา (ห ตาด), “ความซึ่งเดินทางไปแผ่นดินโคชินจีน,” 561-564. [ประ: คุรุสภา (ก ทธ), “หัตถ์
ต้นแก้วเรากลุ่มฝั่งกุหลาบสี,” ๕๖๑-๕๖๔.]

²⁰³ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ญาติ (ม.ป.ท., 1970), 3-4. [บท
กล, กณฤทธิรสผู้มีชื่อเสียงประ: สหประชาฯ (น.ด., ๑๙๗๐), ๓-๔.]

	เมื่อเข้าไปวัดพระสงฆ์ฯ	
ถอดหมวกหุบร่ม	โอนกายปฏิบัติ	นอบน้อมกายใจ
อย่ากินตามหิว	อย่ากล้าตามอยาก	ถือกฎหมายของหลวง
	อย่าทิ้งพระศาสนาฯ	
หรือ		
เห็นรูปร่างท่าทางเขาดี	ถึงมีความลำบาก	เอาเขาเป็นญาติ
ควรถือว่าเป็นคนนอก	เป็นคนพวกอื่น	นับถือแต่มารยาท
	สุจริตถูกต้อง	
เรียนรู้สิ่งใด	อย่าให้มากจนเกินงาม	อย่าลืมนแนวทาง
อย่าเพลนจนลืมน้ำแม่	อย่าแปรจนลืมน้ำพ่อ	เห็นผู้เฒ่าผมหงอก
	อย่าได้ดูถูกฯ ²⁰⁴	

บทจบابلเปิดเถียงทั้ง 2 ตอน เป็นตัวอย่างของการใช้วรรณกรรมเป็นสื่อสำหรับ ตักเตือนลูกหลานชาวเขมรให้ระลึกอยู่เสมอว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีของกัมพูชาเป็นสิ่งที่ตั้งมาควร ค่าแก่การธำรงรักษา ท่ามกลางอิทธิพลของวัฒนธรรมและเทคโนโลยีจากต่างชาติ ชาวเขมรต้องรู้เท่า ทັນความเจริญนั้นว่าเป็นเพียงความเจริญทางวัตถุอย่าลุ่มหลงมัวเมาจนลืมน้ำแม่ น้ำพ่อกอง ชาวต่างชาติซึ่งในที่นี้หมายถึงชาวฝรั่งเศสเพียงเพราะรูปร่างท่าทางแล้วนับถือยกย่องพวกเขาเป็น เสมือนญาติตน แต่ควรระลึกเสมอว่าคนเหล่านั้นเป็นคนละกลุ่มชนจึงควรเคารพยกย่องเฉพาะคนที่ ปฏิบัติงานอย่างซื่อสัตย์สุจริต ขณะที่การศึกษาวิทยาการความรู้สมัยใหม่ของฝรั่งเศส ควรรู้จักเลือกรับ แต่เรื่องที่เป็นประโยชน์และเรียนรู้อย่างมีสติ คิดไตร่ตรองให้รอบคอบ อย่าถือตนว่ามีความรู้มากกว่า พ่อ แม่ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มาก

กล่าวโดยสรุป การอธิบายข้างต้นมุ่งนำเสนอปัจจัยผลักดันที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวทาง ความคิดของคนพื้นเมือง จากการศึกษาพบว่าสาเหตุสำคัญเกิดจากการดำเนินนโยบายของฝรั่งเศส ภายใต้กระบวนการทำให้ทันสมัย ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นรัฐกัมพูชาขึ้นตั้งแต่ฝรั่งเศสรวมดินแดน กัมพูชาครั้งหลังเบ็ดเสร็จใน ค.ศ. 1904 จากนั้นการปกครองของฝรั่งเศสทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การศาล-ตุลาการ และวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

²⁰⁴ พุทธศาสนบัณฑิตย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 6-7, 3-4. [นฤมลสาธิต, ๒๕๖๕, ๖-๗, ๓-๔.]

ภายใต้ระบอบอาณานิคมก่อให้เกิดปฏิกริยาและการโต้ตอบของชาวเขมรต่อสถานการณ์เฉพาะในลักษณะที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ในส่วนของการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนเขมร ตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940 นั้นเป็นระยะของการเพาะบ่มจิตสำนึกอันจะนำไปสู่ความรู้สึกชาตินิยมที่ดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไป ดังปรากฏใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือจิตสำนึกทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นปฏิกริยาต่อนโยบายที่กระทบกระเทือนต่อรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชา โดยเฉพาะพุทธศาสนาและอักษรศาสตร์ ลักษณะที่สองอาจเรียกได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของจิตสำนึกทางการเมืองซึ่งมีสาเหตุจากนโยบายของฝรั่งเศสต่อการเมืองการปกครอง ระบบตุลาการ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และปัญหาเรื่องเชื้อชาติ กลุ่มปัญญาชนที่เป็นฆราวาสและพระสงฆ์หัวก้าวหน้าต่างมีการแสดงออกทั้งสองลักษณะและมีส่วนร่วมสนับสนุนซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์หัวก้าวหน้าจะเป็นผู้นำทางความคิดต่อการธำรงรักษาพุทธศาสนาและภาษา-วรรณกรรม ขณะที่ปัญญาชนในนามของ “กลุ่มสามัคคี” จะเป็นหัวหอกในการเคลื่อนไหวในลักษณะการปรับปรุงงานเขียนด้านอักษรศาสตร์ผ่านการผลิตงานเขียนรูปแบบใหม่แบบตะวันตกที่สะท้อนถึงความตกต่ำของวิถีชีวิต ความเชื่อ ตลอดจนจิตวิญญาณของความเป็นเขมร

2. พระสงฆ์หัวก้าวหน้ากับการพัฒนาและปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา

ตั้งแต่ทศวรรษ 1930 ถึงต้นทศวรรษ 1940

ทศวรรษ 1930 ปรากฏการเคลื่อนไหวในลักษณะของการปรับตัวของพระสงฆ์รุ่นใหม่เพื่อธำรงรักษาพุทธศาสนาด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎกเพื่อธำรงวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์และเผยแผ่พุทธวจนะที่ถูกต้องและเข้าถึงได้ การแสดงออกดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงต้นศตวรรษที่ 1940 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ขยายตัวเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนี้

2.1 การปกป้องรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ของฝ่าย “ธรรมใหม่”

ตั้งแต่สมัยโบราณพระสงฆ์เขมรได้ทำหน้าที่ธำรงรักษาไว้ซึ่งวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์ เผยแผ่พุทธศาสนา และเป็นสื่อกลางระหว่างชุมชนกับความเชื่อทางศาสนา อักษรศาสตร์ได้รับการนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พุทธพจน์ จึงทำให้พระสงฆ์เขมรทำหน้าที่ธำรงอักษรศาสตร์เขมรออยู่ในขณะที่การเทศนาพระธรรมปิฎกไตรของพระสงฆ์ก็เป็นเครื่องทำให้เกิดอักษรศาสตร์รูปแบบหนึ่ง

ด้วย²⁰⁵ พระเปียง ซัต (Pang Kat) พระสงฆ์หัวก้าวหน้าซึ่งทำหน้าที่สอนภาษาสันสกฤตที่วิทยาลัยพระ
สีหนุบรยายไว้ว่า

พุทธศาสนาของเราสามารถรักษาไว้ได้ด้วยการเผยแพร่บรมพุทพจน์ผ่านการเทศนา การ
เรียนธรรมวินัย การเรียนภาษาบาลี การเผยแพร่หนังสือหลักธรรมของพุทธศาสนบัณฑิตและการ
เกิดขึ้นของพุทธิกมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนสงฆ์ และด้วยเหตุดังนี้พุทธศาสนาและอักษรศาสตร์จึง
มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นและส่งเสริมกัน²⁰⁶

พุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชามาตั้งแต่สมัยโบราณ ประชาชนให้
ความเคารพยึดถือพระสงฆ์ในฐานะผู้รักษาพระไตรปิฎก สำหรับชาวเขมรพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สูงส่ง
และไม่ควรก้าวล่วง ดังที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมีบันทึกไว้ว่า “คุณยายทวดไม่พูดเล่นใน
เรื่องศาสนาพุทธ...เมื่อถึงวันพระ พระสงฆ์ก็มาที่บ้านเราและกระตุ้นพวกเราให้ถือศีล”²⁰⁷ ขณะที่
ราชสำนักก็ให้ความสำคัญกับพระพุทศาสนา เมื่อมีการย้ายราชธานีจากกรุงอุดงมีชัยมาที่กรุง
พนมเปญภายใต้การสนับสนุนของฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ได้สถาปนาวัด
พนมหรือวัดพนมโฆนปีญ (Wat Phnom) เป็น “วัดประจำชาติ” (pagoda nationale) มีการจำลอง
รูปปั้นแบบเขมรและปรับปรุงบันไดด้วยการสร้างรูปสลักพญานาคขึ้นสู่ยอดเขา เรลิดังต์ สูเปริเออร์
แห่งแคว้นกัมพูชาจัดงานเปิดวัดพนมอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1894 โดยเชื่อมโยงวัด
แห่งนี้ว่าคือ “ความมหัศจรรย์แห่งอังกอร์”²⁰⁸ เช่นเดียวกับวัดพระแก้วมรกต (Wat Preah Keo
Morokat) หรือวัดอุโบสถรัตนาราม (Wat Ubaosoth Ratanaram) หรือวัดเงิน (Silver Pagoda) ซึ่ง
เป็นวัดในพระบรมราชวังจตุมุขสิริมงคล (Preah Barom Reachea Veang Chaktomuk Serei
Mongkol) ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา สร้างขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1892-1902 โดยมีสมเด็จพระมหาสังฆราช
(นิล เตียง) ส่งหมายยกฝ่ายมหานิกายและออกญาเทพนิมิต (รส) ตรวจตราและออกแบบแผนผังของวัด
โดยมีร.อาลาวิญญู (Alavigne) สถาปนิกชาวฝรั่งเศสควบคุมการสร้าง เมื่อแล้วเสร็จจึงจัดงานเฉลิม

²⁰⁵ เซเตลส์, “อักษรศาสตร์เขมร,” กัมพูชา 14, 4 (1942): 5. [ลิ้เตลส์, “អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ,” កម្ពុជសុវិทยา ១៤, ៤ (១៩៤២): ៥.]

²⁰⁶ เปียง ซัต, ประวัติพุทธศาสนาในประเทศเขมร (พนมเปญ: อังกอร์, 2013), 137, 2. [เปียง ซัต, **ประวัติพุทธศาสนา** (กรุงเทพฯ: อนุ, ๒๐๑๓), ๑๓๗, ๒.]

²⁰⁷ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิสต์, 9.

²⁰⁸ Penny Edward, “Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945,” (Thesis Doctor of Philosophy History Department, Monash University, 1999), 90-91.

ฉลองเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 5 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1903²⁰⁹ การสถาปนาวัดพระแก้วมรกตเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวังแสดงถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาที่ราชสำนักให้ความสำคัญรวมถึงยังแสดงให้เห็นถึงการเป็นศูนย์กลางของการประกอบศาสนกิจแห่งรัฐด้วย หรือเมื่อกัมพูชาได้รับดินแดนพระตะบองและเสียมเรียบคืนจากสยามใน ค.ศ. 1907 พระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์โปรดเกล้าฯ ให้นำพระไตรปิฎกซึ่งชำระเป็นภาษาเขมรไปประดิษฐานไว้ที่วัดบริเวณปราสาทนครวัด พระองค์เสด็จไปสักการะและประกอบพระราชพิธีทางศาสนาอยู่เนือง ๆ²¹⁰ ซึ่งนอกจากแสดงถึงความสำคัญของศาสนสถานในฐานะสัญลักษณ์ของความเป็นเขมรแล้วยังแสดงถึงความสำคัญของพุทธศาสนาด้วย

ถึงกระนั้นการที่กัมพูชาต้องเผชิญกับการรุกรานจากรัฐใกล้เคียงตลอดหลายศตวรรษ ทำให้หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ สูญหายและถูกทำลาย อีกทั้งยังปรากฏว่ามีการบิดเบือนหลักธรรมของพวกเขาเดิรยี่ตั้งต้นเป็นกบฏผีบุญปลุกระดมราษฎรให้ต่อต้านรัฐ รวมถึงอิทธิพลของคณะสงฆ์สยามต่อพุทธศาสนาในกัมพูชาและการขยายตัวของศาสนาคริสต์ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอาณานิคม ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้พระสงฆ์พุทธอาจารย์เกิดความกังวลใจถึงความมั่นคงของพุทธศาสนาในกัมพูชา จึงให้การสนับสนุนรัฐบาลอาณานิคมซึ่งต้องการทำลายอิทธิพลของคณะสงฆ์สยามและควบคุมคณะสงฆ์เขมรจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีแห่งนครวัดใน ค.ศ. 1909 เพื่อจัดการเรียนการสอนสำหรับพระสงฆ์เขมรซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพุทธิกบาลีขั้นสูงหรือโรงเรียนปริยัติขั้นสูงใน ค.ศ. 1922 ขณะเดียวกันใน ค.ศ. 1930 จึงจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิตยซึ่งแยกหน้าที่มาจากพระราชบรรณालัย กัมพูชาเพื่อทำหน้าที่เป็นสถาบันทางวิชาการสำหรับพระสงฆ์ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางศาสนา อีกทั้งยังมีหน้าที่แสวงหา รวบรวม รักษาความรู้ต่าง ๆ ของกัมพูชาสืบเนื่องจากพระราชบรรณาลัย รวมทั้งมีหน้าที่ในการเผยแพร่องค์ความรู้ต่าง ๆ ผ่านวารสารกัมพูชสุริยาซึ่งเริ่มออกเผยแพร่ตั้งแต่ ค.ศ. 1926 ยิ่งส่งเสริมให้พระสงฆ์เขมรได้พัฒนาความรู้ความคิดและก้าวเข้ามามีบทบาทในสังคมกัมพูชามากขึ้นหรือที่เรียกว่า “พวกธรรมใหม่”

กิจกรรมหลักของพระสงฆ์คือการธำรงรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์และปฏิบัติตามพุทธโอวาทอย่างเคร่งครัดเพื่อนำพุทธศาสนิกชนให้หลุดพ้นจากความมืดแห่งสังสารวัฏ โดยมีเครื่องมือ

²⁰⁹ Julio A. Jeldres and Smoked Chajitvanit, *The Royal Palace of Phnom Penh and Cambodian Royal Life* (Bangkok: Post Books, 1999), 35-36.

²¹⁰ Chandler, *A History of Cambodia*, 183.

สำคัญคือพระธรรมวินัยเป็นเครื่องหล่อหลอมและกล่อมเกลาจิตใจของพระสงฆ์เพื่อให้มีวัตรปฏิบัติที่งดงามและเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ถึงกระนั้นพระธรรมวินัยกลับเป็นต้นเหตุของความขัดแย้งในหมู่พระสงฆ์ เพราะความคิดเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับการตีความพระธรรมวินัยนำมาซึ่งการประพฤติปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนและอาจนำมาซึ่งสี่วิบัติ อาจารย์วิบัติ ฎีกาวิบัติ หรืออาชีวะวิบัติจึงเป็นเหตุให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ทั้งนี้ หากนับการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 4 เมื่อ ค.ศ. 100 เป็นปฐมของการบันทึกพระไตรปิฎกด้วยภาษาสันสกฤตเป็นลายลักษณ์อักษรบนแผ่นทองแดงจนถึงปัญจสังคายนาหรือการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 5 เมื่อ ค.ศ. 1871²¹¹ จึงมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรอีกครั้ง รวมระยะเวลากว่า 1,900 ปี ที่ไม่ได้มีการชำระหรือตรวจสอบความถูกต้องของพระไตรปิฎกเลย การที่พระสงฆ์พญาจารย์มุ่งเน้นการท่องจำพระธรรมวินัยสืบต่อกันมาย่อมทำให้เกิดการตกหล่นและบิดเบือน

ในประเด็นนี้คงต้องอธิบายสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์เขมรตั้งแต่ทศวรรษ 1910 ก่อนว่าอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมและเกิดความแตกแยก ภายหลังจากสมเด็จพระมหาสังฆราช (นิล เตียง) สังฆนายกฝ่ายมหานิกายสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1914 พระบาทสมเด็จพระสีสุวตล์โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระแก อุก (Ker Ouk) เป็นพระสังฆนายกฝ่ายมหานิกายสถิตยงวัดอุณาโลม ต่อมาเมื่อพระองค์มจจะสีสุวตล์มณีวงศ์ (Sisowath Monivong) เสวยราชย์เป็นกษัตริย์ใน ค.ศ. 1927 พระองค์ได้พระราชทานพระทินนามใหม่แก่สมเด็จพระแก อุกว่า สมเด็จพระธรรมลิขิต สิริมหาสังฆกิจ อินทเทถโรใน ค.ศ. 1928 ถึงกระนั้นสมเด็จพระแก อุกกลับไม่เป็นที่ยอมรับและยำเกรงของพระสงฆ์เลย เนื่องจากขณะนั้นมีพระเถระานุเถระที่มีสมณศักดิ์และพรรษาสูงกว่าพระองค์อยู่มาก ภายใต้อำนาจปกครองของพระสังฆนายกพระองค์ใหม่ วัตรปฏิบัติของเหล่าคณะสงฆ์จึงไม่เรียบร้อย สิ่งใดที่เคยปฏิบัติมาอย่างไรก็ดำเนินไปอย่างนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือพิจารณาความถูกต้องของพระธรรมวินัย²¹²

²¹¹ ปัญจสังคายนาหรือการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ 5 เกิดขึ้นในพม่าเมื่อ ค.ศ. 1872 (นับการสังคายนาพระไตรปิฎกหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานในอินเดียของพระองค์ 3 ครั้ง และนับการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 2 ในลังกาเป็นครั้งที่ 4) สืบเนื่องจากพระเจ้ามินดง (Mindon Min ครองราชย์ ค.ศ. 1853-1878) ต้องการสืบทอดพระพุทธวจนะให้มั่นคงและบริสุทธิ์ต่อจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 4 เมื่อ 110 ก่อนคริสตกาล ณ อาโลกเถณะ ที่มาตุลนครในมัลลชนบทซึ่งปรากฏว่ามีจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรบนใบลานเป็นครั้งแรก อย่างไรก็ตาม การสังคายนาพระไตรปิฎกกระทำอยู่ 5 เดือนจึงแล้วเสร็จ พระเจ้ามินดงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระไตรปิฎกลงบนแผ่นหินอ่อนจำนวน 729 แผ่น ประดิษฐานไว้ที่เมืองมัณฑะเลย์

²¹² หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 9. [บุต ภาต, ฅฎฎฎฎฎฎ] **อุ้งคีสเมตฺตฺร: สขุฎฎ ฎร: ฎษฎฎ ฎฎต, ๕.]**

ดังกล่าวในบทก่อนแล้วว่ามูลเหตุของความแตกแยกในคณะสงฆ์เขมรแรกสุดเกิดขึ้นที่วัดอุณาโลมอันมาจากการตีความพระธรรมวินัยที่แตกต่างกันระหว่าง “ธรรมเก่า” ซึ่งเป็นพระสงฆ์พญาจารย์ที่มุ่งศึกษาพระธรรมด้วยการท่องจำและคัมภีร์โบราณที่จารลงใบลานกับ “ธรรมใหม่” พระสงฆ์หัวก้าวหน้าที่ได้แย้งการท่องจำแบบขนบนิยม มาเน้นการศึกษาพิจารณาพระธรรมวินัยอย่างบริสุทธิ์ ความแตกแยกลุกลามขึ้นเมื่อพระธรรมวินัยของฝ่ายธรรมใหม่แพร่ขยายอย่างกว้างขวางโดยภิกษุซึ่งเป็นอาจารย์และศิษย์ในโรงเรียนพุทธิกบาลีนำโดยพระชวน ณาต (Chuon Nath ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆเสถียร) พระหวด ตาด (Huot That ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆวิชา) พระอุม สุร (Em Sou ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิมลปัญญา) รวมถึงพระลวี แอม (Lvi Em ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระญาณบวรวิชา) เจ้าอาวาสวัดลังกา สร้างความไม่พอใจให้กับพระสงฆ์พญาจารย์เป็นอย่างมากเป็นเหตุให้คิดขัดขวางการกระทำของฝ่ายธรรมใหม่โดยได้รับการสนับสนุนจากเสนาบดีมีบรรดาศักดิ์ผู้หนึ่ง ด้วยการออกพระราชประกาศเลขที่ 71 ลงวันที่ 2 ตุลาคม ค.ศ. 1918 ที่ห้ามพระสงฆ์เขมรปฏิบัติวิปัสสนาไปจากธรรมเนียมเดิมสมัยสมเด็จพระมหาสังฆราชพระนามว่าเตียง เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลด้วยการไกล่เกลี่ยของออกญาจกรีเสนาบดีกระทรวงสังฆการ และการศึกษาธิการ

เหตุการณ์ข้างต้นเห็นได้ว่าฝ่ายธรรมเก่าพยายามอย่างยิ่งที่จะขัดขวางไม่ให้ฝ่ายธรรมใหม่เผยแพร่แนวคิดการศึกษาพระธรรมวินัยแบบใหม่ โดยใช้อำนาจตามพระราชประกาศเลขที่ 71 เพื่อควบคุมบรรดาภิกษุสามเณรให้มีวัตรปฏิบัติตามเดิม ถึงกระนั้นพระสงฆ์หัวก้าวหน้าอย่างพระชวน ณาต พระหวด ตาด พระอุม สุร และพระลวี แอมยังคงมุ่งมั่นศึกษาและเผยแผ่พระธรรมวินัยที่บริสุทธิ์ด้วยความระแວดระวังแม้จะถูกกลั่นแกล้ง เป็นต้นว่าภิกษุของพระชวน ณาตและพระหวด ตาดมักจะถูกพวกมีจิตประทุษร้ายขว้างปาหินอยู่หลายครั้ง²¹³ ถึงกระนั้นพระหวด ตาด ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญอีกเหตุการณ์หนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามของฝ่ายธรรมใหม่ในการเผยแผ่พระธรรมวินัยภายหลังเกิดปัญหาเรื่องการตีพิมพ์พระธรรมวินัย 2 เล่ม โดยไม่ได้รับอนุญาตดังที่ได้อธิบายไปแล้ว คือ การตีพิมพ์หนังสือชื่อว่า *สาขณณวินัย* [อ่านว่า สามณณวินัย : คำแปล สามณณวินัย (Samanera Vinaya)] แต่จากเหตุการณ์นี้ดูเหมือนว่าฝ่ายธรรมใหม่จะได้รับการสนับสนุนมากยิ่งขึ้นจากฝรั่งเศสและราชสำนักที่เข้ามาแทรกแซง

²¹³ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 13. [บุต ภาต, กณุกฤษฏบส]

“สามเนรวินัย”²¹⁴ เป็นหนังสือที่พระชวน ณาต พระหวด ตาด และพระอุม สุรช่วยกัน เรียบเรียงขึ้นจากคัมภีร์พระวินัยได้แก่ คัมภีร์มหาวรรค 1 ตติยสมันตปาสาทิกา 1 ตติยสารัตถทีปนี ฎีกามหาวรรค 1 ตติยวิมตวิโนทนีฎีกามหาวรรค 1 ปาฬิมุตตวินยสินิจฉยจุลคัมภีร์มหาวรรค 1 ซึ่งเป็น ภาษาบาลีแปลเป็นภาษาเขมรสำหรับสามเนรวินัยใช้ศึกษาเล่าเรียน เพราะเดิมเพียงแต่ท่องสวดเป็นภาษา บาลี เนื้อหาภายในอธิบายเรื่องพุทธบัญญัติสำหรับสามเนรวินัย ประกอบด้วยสิกขาบท 10 ว่าด้วยข้อห้าม ปฏิบัติ ทัณฑกรรม 10 ว่าด้วยบทลงโทษ และนาสนะ 10 ว่าด้วยเหตุของการไล่สึก รวมถึงเสขยวัตร 75 คือวัตรที่ภิกษุจะต้องศึกษาเป็นมารยาทของสมณะ ประกอบด้วยสารูป 26 ว่าด้วยความเหมาะสม แก่สมณเพศในการประพฤติปฏิบัติต่อชุมชน โภชนปฏิสังยุตต์ 30 ว่าด้วยการฉันอาหาร ัมมเทศนา ปฏิสังยุตต์ 16 ว่าด้วยการแสดงธรรม และปภินณกะ 3 เป็นหมวดเบ็ดเตล็ด

จุดเริ่มต้นของปัญหาเกิดจากออกญาอิบติมหาเสนา (เกิด) ได้กราบขอหนังสือสามเนรวินัย จากภิกษุทั้งสามรูปไปพิมพ์เพื่อแจกจ่ายพระสงฆ์ในพิธีทำบุญอุทิศแก่บิดา ซึ่งออกญาฯ ได้นำขึ้นทูลขอ อนุญาตจากสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระสังฆนายกฝ่ายมหานิกายตามพระราชประกาศเลขที่ 71 แต่สมเด็จพระเจ้าเอก ทัศไม่อนุญาตโดยให้เหตุผลว่าการพิมพ์พระวินัยนั้นขัดต่อพระราชประกาศที่ห้ามให้มีการศึกษาพระ วินัยในกระดาด ทั้งยังอาจนำไปสู่การจลาจล ฝ่ายออกญาฯ เมื่อไม่ได้รับอนุญาตจากพระสังฆนายกจึง นำหนังสือสามเนรวินัยไปขออนุญาตจากเรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา ซึ่งอนุญาตให้มีการ พิมพ์หนังสือเล่มนี้ได้ ออกญาฯ จึงสั่งพิมพ์หนังสือสามเนรวินัยรวม 5,000 ฉบับ โดยเลี้ยงไม่ระบุชื่อ ผู้แต่ง ในเวลาต่อมาเมื่อหนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์เสร็จแล้ว พระลวี แอม เจ้าอาวาสวัดลังกาได้นำขึ้น ทูลเกล้าถวายพระองค์มจะสัสสุวัตถ์มุนีวงศ์ พระองค์ทรงพิจารณาแล้วมีความเห็นว่า “หนังสือนี้ดีนัก เพราะมีความพิศดาร สำหรับสามเนรวินัยที่บวชในพุทธศาสนาได้เคารพปฏิบัติตาม” แล้วทรงไต่ถามถึง ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้

ตั้งแต่สามเนรวินัยได้รับการตีพิมพ์ ฝ่ายธรรมเก่า่นำโดยสมเด็จพระเจ้าเอก ทัศ พยายามสืบสวน หาผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ เมื่อทราบว่าผู้แต่งคือพระชวน ณาต พระหวด ตาด และพระอุม สุร จึงเรียก ประชุมพระสงฆ์พุทธมอญชั้นราชาคณะ เพื่อถวายพระลิขิตแต่พระบาทสมเด็จพระศรีสุวตถ์ถึงการ พิมพ์หนังสือสามเนรวินัยว่า พระสงฆ์ทั้งสามรูปทำให้เกิดปัญหาในประเทศโดยละเมิดต่อพระราช ประกาศเลขที่ 71 จึงขอให้สึกพระสงฆ์ทั้งสามรูปแล้วไล่ออกจากวัดอุณาโลม

²¹⁴ โปรดตุ, ชวน ณาต หวด ตาด และอุม สุร, สามเนรวินัย (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1995). [ผู้สง ณาต ภูต ฐาท สิ้นสุษ สุร, สามเนรวินัย (กรุงเทพฯ: ๑๕๕๕).]

พระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์ถึงได้ไต่ถามความกับพระองค์มจะสสิสุวัถ์ถึงนี้วงศ์ถึงข้อ
ขัดแย้งที่เกิดขึ้น พระองค์มจะสสิสุวัถ์ถึงนี้วงศ์ได้อธิบายว่า

หนังสือสามเณรวินัยซึ่งเป็นวินัยสำหรับสามเณรได้เรียน เป็นประโยชน์อย่างมากถึง
กุลบุตรซึ่งบวชเป็นสามเณรในพุทธศาสนา ในประเทศของเราหาหนังสือข้างพุทธศาสนาไม่ ตอนนี้มี
มีเด็ก ๆ ซึ่งเรียนรู้พระธรรมจนแตกฉานแล้วทำหนังสือขึ้น เพราะเห็นประโยชน์ในพุทธศาสนา
อย่างนี้จึงเป็นเรื่องประเสริฐนัก ไม่ควรที่สมเด็จพระเจ้าจะเกิดความขัดเคือง ถึงขั้นคิดจะไล่พระสงฆ์
ที่มีความรู้ทั้งสามรูปนี้ไป ท่านอาวุโสทั้งหลายหาได้รู้อะไรไม่ เห็นว่าเด็กรู้ดีกว่า ก็แปรเป็นความ
เกลียดซึ่งเกิดจากความอิจฉาริษยา ไม่อยากให้เรารู้มากกว่า ไม่อยากให้เราทำอะไรเลย ท่านอาวุโส
ทั้งหลายควรจะถอนตัวแล้วเดินออกไปจึงจะสมกับการพฤติกรรมของตน²¹⁵

ปัญหาจึงยุติไปลงความไม่พอใจของฝ่ายธรรมเก่า เพราะพระบาทสมเด็จพระศรีสุวัถ์ถึงมี
พระราชโองการว่าพระลิขิตของสมเด็จพระเจ้า ออกหาสาระไม่ อย่างไรก็ดี เหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็น
ถึงการยอมรับของราชสำนักต่อพระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่ ขณะที่ฝ่ายธรรมเก่าถูกปฏิเสธจาก
ชนชั้นนำ ถึงกระนั้นฝ่ายธรรมใหม่ยังคงต้องเคลื่อนไหวอย่างระแวดระวัง เพราะฝ่ายธรรมเก่ายังคง
ป้อมปรางด้วยมือทิพพลในฐานะผู้นำคณะสงฆ์ภิกษุ

จุดเปลี่ยนสำคัญคือใน ค.ศ. 1922 เมื่อรัฐบาลอาณานิคมให้ขยายการจัดการศึกษาของ
โรงเรียนพุทธิกบาลิมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นโรงเรียนพุทธิกบาลีสืบสูงซึ่งปรับปรุงหลักสูตรให้ครอบคลุม
หลักสูตรขั้นสูงและความรู้ทั่วไป โดยมีเป้าหมายสำคัญคือเพื่อลดอิทธิพลของคณะสงฆ์สยามและโน้มน
้าวให้พระสงฆ์เขมรศึกษาเล่าเรียนภายในประเทศ แต่ทว่าเรลิดังต์ สุเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชากลับ
พบปัญหาว่าโรงเรียนพุทธิกบาลีสืบสูงขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีความรู้โดยเฉพาะภาษาสันสกฤต จึงมี
คำสั่งให้คัดเลือกพระสงฆ์เขมร 2 รูป เดินทางไปเพิ่มพูนความรู้กับหลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot)
ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาบาลี-สันสกฤต ตลอดจนอักษรเขมรโบราณซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่ง
ผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient ; EFEO) ที่กรุง
ฮานอย

²¹⁵ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ภาต, 30. [บุญ ภาต, กณฺญชฺฐ]

พระมหาวิมลธรรม (โจง) (Preahmahavimulthor (Thaong)) ผู้อำนวยการโรงเรียน พุทธิกบาลีชั้นสูงในขณะนั้นจึงคัดเลือกพระชวัน ณาต ซึ่งขณะนั้นเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีที่ โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงให้เดินทางไปเรียนภาษาสันสกฤตที่ฮานอย ด้วยเห็นว่าพระชวัน ณาตมีความรู้ปราดเปรี๊ยะในภาษาบาลีอันมีรากฐานเดียวกันกับภาษาสันสกฤตซึ่งพัฒนามาจากภาษาพระ เวท อย่างไรก็ดี พระชวัน ณาตได้เสนอให้ส่งพระหวด ตาด ไปเรียนภาษาสันสกฤตพร้อมท่านด้วย โดยให้เหตุผลว่าควรเอาพระครูสังฆวิชชา (หวด ตาด) ไปเรียนกับท่านด้วย เพราะพระครูสังฆวิชชา มีความรู้วิชาภาษาสันสกฤตบ้างแล้ว ทั้งยังรู้ภาษาฝรั่งเศสและอักษรมอญก็ต้องกัน ถ้าไม่ส่งไปพร้อมกัน ท่านก็ขอหาไปไม่²¹⁶

การเดินทางไปเรียนฮานอยของพระชวัน ณาตและพระหวด ตาด ทำให้ฝ่ายธรรมเก่า สบายใจเพราะมีความเห็นว่าราชการอาณานิคมต้องการขับไล่พระสงฆ์ทั้งสองรูปและคงไม่ได้กลับมา ยังกัมพูชาอีก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แนวคิดของฝ่ายธรรมใหม่คงยุติไป²¹⁷ แต่ในทางตรงกันข้าม จุดประสงค์ของฝรั่งเศสในการส่งพระสงฆ์สองรูปไปศึกษาเล่าเรียนในเวียดนามนั้น เกิดจากความต้องการจัดระเบียบและพัฒนาการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ให้เรียบร้อย และมีความเป็นไปได้สูงว่าการ ดำเนินการดังกล่าว ฝรั่งเศสต้องการใช้พระสงฆ์ทั้งสองรูปเป็นเครื่องมือในการควบคุมคณะสงฆ์เขมร

อย่างไรก็ดี สิ่งที่เกิดขึ้นและมีความสำคัญมากไปกว่านั้นคือ การที่พระสงฆ์ทั้งสองรูปซึ่งมี แนวคิดต้องการแก้ไขปัญหาเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยในกัมพูชาอยู่เป็นทุนเดิมตั้งที่ได้อธิบายนแล้ว ข้างต้น เมื่อฝรั่งเศสเปิดโอกาสให้ได้ไปศึกษาเล่าเรียนภาษาสันสกฤตซึ่งมีความสำคัญต่อการศึกษา พระไตรปิฎก พระสงฆ์ทั้งสองรูปจึงเลือกที่จะเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนในเวียดนามซึ่งในช่วงเวลานั้น เป็นศูนย์กลางทางความรู้ในอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศส แต่ทว่า การเดินทางไปในครั้งนี้กลับยิ่ง ทำให้พระสงฆ์ทั้งสองรูปเกิดความคิดต้องการเปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษาพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ เขมรด้วยการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมร เนื่องจากพระสงฆ์ทั้งสองรูปเห็นว่าการที่พระสงฆ์เขมร ต้องไปเรียนภาษาสันสกฤตกับนักวิชาการฝรั่งเศส สะท้อนถึงความอ่อนแอของพุทธศาสนาและอักษร ศาสตร์ในกัมพูชาเป็นอย่างมาก และแสดงให้เห็นว่าการท่องจำพระไตรปิฎกสืบทอดกันมาของพระสงฆ์ พุฒาจารย์นั้นไม่ใช่พุทธวจนะที่บริสุทธิ์ เพราะภาษาสันสกฤตเป็นภาษาที่มีอิทธิพลต่อภาษาบาลีซึ่ง

²¹⁶ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวัน ณาต, 39. [บุต ภาต, **กณฺญชิตฺต** **บสัฏฺฐีคัสสเมตฺตฺร:สฆฺญภตฺต ฏฺร:สาษตฺตฺร ฌกต. ๓๕.]**

²¹⁷ เอกสารหนังสือ กรมขุมนุมแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, ed. สน โสวะณณนิ (พนมเปญ: อังกอร์, 2012), 92. [**กณฺญชิตฺต** **บสัฏฺฐีคัสสเมตฺตฺร:สฆฺญภตฺต ฏฺร:สาษตฺตฺร ฌกต. ๓๕.]**

เป็นภาษาที่ใช้รักษาพุทธวจนะของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก การรู้ภาษาสันสกฤตจึงมีความสำคัญ ต่อการศึกษาพระธรรมวินัย สืบเนื่องจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 4 ซึ่งทำขึ้นภายหลัง พระพุทธเจ้าปรินิพพาน 643 ปี ตรงกับ ค.ศ. 100 โดยมีพระเจ้ากนิษกะ (Kanishka) แห่งอาณาจักร กุษาณะเป็นองค์อุปถัมภ์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันการสูญหายของพระธรรมวินัยและขจัดความ ขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ 18 นิกาย การสังคายนาครั้งนี้ส่งผลให้เกิดการแยกนิกายระหว่างฝ่ายมหายาน กับฝ่ายเถรวาท ขณะเดียวกันมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกของฝ่าย มหายานด้วยภาษาสันสกฤต เพราะในช่วงเวลานั้นบรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์ซึ่งใช้ภาษา สันสกฤตมีบทบาทอย่างมากในอินเดีย เพื่อให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากประชาชนฝ่าย มหายานจึงนำภาษาสันสกฤตมาใช้ในพุทธศาสนา นับตั้งแต่นั้นภาษาสันสกฤตจึงเข้ามามีบทบาทใน พุทธศาสนา นอกจากนี้ภาษาสันสกฤตยังมีอิทธิพลต่อภาษาและอักษรศาสตร์เขมรมาตั้งแต่สมัย พระนรค ดังปรากฏในจารึกต่าง ๆ แต่เพราะสงครามทำให้ภาษาดังกล่าวสูญหาย ดังเห็นได้จากบันทึก ของพระหวด ตาดถึงการเดินทางไปศึกษาภาษาสันสกฤตในครั้งนี้ ความว่า

การที่ข้าพเจ้าไปศึกษาภาษาสันสกฤตที่ฮานอยนั้น เป็นเพราะราชการต้องการให้มีวิชา ภาษาสันสกฤตในประเทศของเรา ภาษาสันสกฤตเป็นวิชาที่เคยมีในประเทศเราตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ได้สูญสูญจะหมดสิ้น เพื่อฟื้นฟูความรู้ให้กลับมาข้าพเจ้าจึงต้องไปศึกษาเพื่อนำวิชานี้กลับมาให้ มีในประเทศของเรา เพราะวิชานี้เป็นวัฒนธรรมหนึ่งที่มีความสำคัญสำหรับภาษาชาติเรา²¹⁸

พระชวน ณาตและพระหวด ตาดใช้เวลาศึกษาวิชาความรู้ที่ฮานอยเป็นเวลา 2 ปี ใน ค.ศ. 1924 จึงเดินทางกลับมากัมพูชา ทั้งสองรูปไม่ได้เรียนเพียงแต่ภาษาสันสกฤตเท่านั้น แต่ยังได้ เรียนวิชาอื่น ๆ อย่างอักษรเทวนาครี อักษรเขมรโบราณ ภูมิศาสตร์ข้างพุทธศาสนา ประวัติ พระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์อินโดจีนจากนักวิชาการฝรั่งเศสอีกด้วย ฝ่ายราชการอาณานิคม ยอมรับพระสงฆ์ทั้งสองรูป รวมถึงพระสงฆ์หัวก้าวหน้าให้มีบทบาทในกิจการต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ อีกทั้งยังมีความก้าวหน้าและเจริญในสมณศักดิ์ เป็นต้นว่าพระชวน ณาต นอกจากเป็นอาจารย์สอน ภาษาบาลีในโรงเรียนพุทธิกบาลีตั้งแต่ ค.ศ. 1915 แล้ว ท่านยังได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการชุด ใหม่ในการจัดทำจณานุกรมเขมร ค.ศ. 1927 ต่อมาใน ค.ศ. 1930 ท่านยังได้รับแต่งตั้งเป็นรอง

²¹⁸ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 42. [บุต ภาต, กณุกิถุบส]

ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงอีกด้วย ขณะที่พระหวด ตาดเมื่อกลับมาจากฮานอยใน ค.ศ. 1924 ได้รับการแต่งตั้งเป็นอาจารย์สอนภาษาสันสกฤตในโรงเรียนพุทธิกบาลี ต่อมาใน ค.ศ. 1928 ได้รับแต่งตั้งเป็นหนึ่งคณะกรรมการของพระราชบรรณาลัยอีกด้วย ส่วนพระลวี่ แอม หนึ่งในพระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวด้านพระธรรมวินัยกับพระชวน ณาตและพระหวด ตาด ใน ค.ศ. 1927 ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงแทนพระมหาวิมลธรรม (โจง) ที่มรณภาพ และใน ค.ศ. 1932 ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระสิริสมมติวงศ์และเป็นอธิบดีในคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎกอีกด้วย

อย่างไรก็ดี การเป็นอาจารย์ในโรงเรียนพุทธิกบาลีของพระชวน ณาต และพระหวด ตาด เป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้แนวทางการศึกษาพระธรรมวินัยที่บริสุทธิ์ของฝ่ายธรรมใหม่แพร่หลายและเป็นที่ยึดถือปฏิบัติของภิกษุสามเณรมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันสายสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ทั้งสองรูปกับหลุยส์ ฟิโนต์ทำให้เกิดปัญหาเรื่องการตีพิมพ์หนังสือพระธรรมวินัยซึ่งฝ่ายธรรมเก่าเคยคัดค้านโดยอ้างพระราชประกาศเลขที่ 71 ได้รับการแก้ไข ใน ค.ศ. 1925 เมื่อฟิโนต์ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในแวดวงคณะสงฆ์เขมร เขารับปากจะดำเนินการแก้ไขเรื่องดังกล่าวและด้วยการแทรกแซงของนักวิชาการฝรั่งเศสผู้นี้ เพียงหนึ่งสัปดาห์เรลิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาก็ประกาศกฎสำหรับการพิมพ์ของโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงซึ่งให้มีชาวฝรั่งเศสร่วมเป็นคณะกรรมการ²¹⁹ โดยแต่งตั้งพระสงฆ์ทั้งสองรูปเป็นคณะกรรมการพิจารณาความถูกต้องในการจัดพิมพ์หนังสือต่าง ๆ และในช่วงเวลาเดียวกันนั่นเองฝรั่งเศสยังให้จัดตั้งพระราชบรรณาลัยหรือหอพระสมุดหลวง (The Royal Library) เพื่อสนับสนุนการเรียนการสอนของพระสงฆ์ในโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูง พร้อมทั้งยังให้มีการเผยแพร่ความรู้ทั้งคติโลกและคติธรรมผ่านวารสารชื่อว่ากัมพูชสุริยา (Kambujasuriya) ซึ่งไม่เพียงให้บริการแก่ชาวเขมรเท่านั้น แต่ยังขยายถึงโคชินจีน ดังเกี๋ย และลาวด้วย โดยเรลิดังต์ ซูเปรีเออร์ให้จัดตั้งคณะกรรมการพระราชบรรณาลัย 1 ชุด หนึ่งในสมาชิกคือพระหวด ตาดซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการตัวแทนฝ่ายพระสงฆ์มหานิกาย

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ฝ่ายธรรมใหม่ขึ้นมามีบทบาทในคณะสงฆ์เขมร โดยเฉพาะการจัดการศึกษาของพระสงฆ์เป็นลำดับ ขณะที่ฝ่ายธรรมเก่าไม่อาจแทรกแซงการดำเนินการที่ฝรั่งเศสให้การสนับสนุนได้อีก โดยเฉพาะปัญหาเรื่องของการตีพิมพ์พระธรรมวินัยที่สืบเนื่องมาหลายปี ภายใต้การ

²¹⁹ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 53. [บุต ภาต, กณฺฐยธิฐุบส]

ดูแลและสนับสนุนของพระราชบรรณालัย์ซึ่งมีมาตามชุยซาน การ์เปอเลส์ (Mademoiselle Suzanne Karpelès) เป็นบรรณารักษ์บริหารงานและเป็นบรรณาธิการวารสารกัมพูขสุริยา ทั้งนี้ มาตามการ์เปอเลส์มีความสนใจและเคยศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่ศรีลังกาตั้งแต่อ่อนมาดำรง ตำแหน่งที่พระราชบรรณาลัย์ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นความสำคัญของการศึกษาพระไตรปิฎกและสนใจ ศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ที่ปรากฏในกัมพูชา²²⁰ และด้วยการสนับสนุนของมาตามการ์เปอเลส์ส่งผลให้ การตีพิมพ์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจากเดิมที่ถูกปิดกั้นกระทำได้อย่างอิสระมากขึ้น ดังประกาศ เชิญชวนคนทั่วไปให้ส่งงานเขียนมาร่วมแข่งขันเพื่อชิงเงินรางวัล 100 เรียล ของคณะกรรมการพระ ราชบรรณาลัย์ซึ่งกำหนดไว้ 3 หัวข้อในวารสารกัมพูขสุริยาฉบับปฐมฤกษ์ หนึ่งในหัวข้อนั้นคือ “การ แปลคัมภีร์บาลีอะไรก็ได้ที่ยังไม่ได้มีการตีพิมพ์เป็นภาษาเขมร”²²¹ ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงปรากฏการ แปลและเรียบเรียงคัมภีร์พระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาเขมรของพระสงฆ์และคฤหัสถ์เป็นต้น ว่าเรื่องสรณคัมน์²²² เรียบเรียงจากพระสุตตันตและพระอภิธรรม โดยพระมหาราชธรรม (จิต) พระราชาคณะวัดธรรมนิมิตรบุพผาราม เขตพระตะบอง เรื่องว่าด้วยอวิชาและวิชา²²³ แปลจาก สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค และปฏิสัมภิทา โดยพระญาณบวรวิชา (ลวี แอม) มรณา นุสติกรรมฐานพิศดาร²²⁴ แปลจากบาลีวิสุทธิมรรค รวมถึงเรื่องอภิธรรมสังคหะแปล สามเณรวินัย มิลินทปัญหา²²⁵ ของพระครูวิมลปัญญา (อุม สุร) หรือโลกธรรม 8 ประการ²²⁶ แปลจากโลกวิปัตติสูตร

²²⁰ ชิง ทักซี, “มาตามชุยซาน การ์เปอเลส์กับวิทยสถานพุทธศาสนบัณฑิตย,” ศึกษาศึกษา, no. 8-9 (2006-2007): 189. [นึ่ง ฤกษ์, “หุคสุริ สิวบฏาส การนีเฐส และวิญญูณสฤสสาสธบฏิก,” **สิคฤช**, no. ๘-๙ (๒๐๐๖-๒๐๐๗): ๑๘๙.]

²²¹ “ประกาศกระทรวงพระราชบรรณาลัย์,” **กัมพูขสุริยา** 1, 1 (1926): 13-14. [“ประกาศกระทรวงพระมหากษัตริย์,” **กัมพูขสุริยา** ๑, ๑ (๑๙๒๖): ๑๓-๑๔.]

²²² พระมหาราชธรรม (จิต), “เรื่องสรณคัมน์,” **กัมพูขสุริยา** 2, 1 (1927): 237-246. [“เรียบเรียง สรณคัมน์,” **กัมพูขสุริยา** ๒, ๑ (๑๙๒๗): ๒๓๗-๒๔๖.]

²²³ พระญาณบวรวิชา (แอม), “ว่าด้วยอวิชาและวิชา,” **กัมพูขสุริยา** 2, 1 (1927): 247-252. [“พระญาณบวรวิชา (แอม), “หิทธิวิญญูและวิญญู,” **กัมพูขสุริยา** ๒, ๑ (๑๙๒๗): ๒๔๗-๒๕๒.]

²²⁴ พระครูวิมลปัญญา (อุม-สุร), “มรณานุสติกรรมฐานพิศดาร,” **กัมพูขสุริยา** 2, 6 (1927): 455-281. [“พระครูวิมล ญาณ (หิษ-สุร), “มรณานุสติกรรมฐานพิศดาร,” **กัมพูขสุริยา** ๒, ๖ (๑๙๒๗): ๔๕๕-๒๘๑.]; พระครูวิมลปัญญา (อุม-สุร), “มรณานุ สติกรรมฐานพิศดาร,” **กัมพูขสุริยา** 2, 7 (1927): 570-586. [“พระครูวิมลญาณ (หิษ-สุร), “มรณานุสติกรรมฐาน พิศดาร,” **กัมพูขสุริยา** ๒, ๗ (๑๙๒๗): ๕๗๐-๕๘๖.]

²²⁵ “กิตติคุณและหน้าที่ของท่านครูประสพอดมณี อุม-สุร,” **กัมพูขสุริยา** 11 (10 11 12 1939): 6. [“กิตติคุณและ หน้าที่ของท่านครูประสพอดมณี อุม-สุร,” **กัมพูขสุริยา** ๑๑ (๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๙๓๙): ๖.]

²²⁶ พระศาสนโสภณ ขวน ณาต, “โลกธรรม 8 ประการ,” **กัมพูขสุริยา**, no. 1 (1931): 31-38. [“พระศาสน โสภณ ขวน ณาต, “โลกธรรม 8 ประการ,” **กัมพูขสุริยา**, no. ๑ (๑๙๓๑): ๓๑-๓๘.]

และเรียบเรียงเป็นภาพของพระศาสนโสภณ (ชวน ณาต) รวมถึงรวมถึงอนุตตรียสูตร²²⁷ แปลจาก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต โดยพระองค์มจะสันโรดมสุทธารส (ต่อมาได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็น สมเด็จพระนโรดมสุทธารส)

ขณะเดียวกันยังปรากฏงานเขียนเชิงวิพากษ์วิจารณ์คัมภีร์พระธรรมวินัยผ่านวารสาร กัมพูขสุริยาซึ่งเดิมเป็นสิ่งที่ห้ามอย่างเด็ดขาดตามพระราชประกาศเลขที่ 71 โดยเฉพาะงานเขียนของ พระญาณบวรวิชา (ลวี แอม) เรื่อง **มหิตยวิภาค**²²⁸ [อ่านว่า อภิธรรมวิเภย : คำแปล อภิธรรมวิพากษ์] ซึ่งนำพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับหลักธรรมหรือเป็นวิชาว่าด้วยเรื่องของปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นสภาวะธรรม (จิต เนสิก รูป และนิพพาน) แบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์ ได้แก่ ธรรมสังคณี วิภังค์ชาตุ กถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และมหาปิฎกฐาน มาเรียบเรียง หรืองานเขียนเรื่อง **บรูสาตติ**²²⁹ [อ่านว่า พรอเชนียธม : คำแปล ปริศนาธรรม] ซึ่งนำปริศนาธรรมที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ มา เรียบเรียง ทั้งสองเรื่องพระลวี แอมนำมาวิพากษ์เกี่ยวกับวิถีคิดของพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่แรก เผยแพร่วารสารกัมพูขสุริยา ค.ศ. 1926 จนถึง ค.ศ. 1928 ปรากฏว่างานเขียนส่วนใหญ่เป็นเรื่อง เกี่ยวเนื่องกับคตินิยมทั้งสิ้น²³⁰ แม้ว่ากระบวนการดังกล่าวจะอยู่ภายใต้การควบคุมของฝรั่งเศสซึ่งมี จุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมคณะสงฆ์กัมพูชา แต่ในทางตรงกันข้ามยิ่งส่งเสริมให้พุทธศาสนาได้รับการ รักษาในแนวทางที่บริสุทธิ์และเข้าถึงได้ง่าย อีกทั้งผลักดันให้พระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่เข้ามา มีบทบาทในสังคมในฐานะผู้ปกป้องรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์

²²⁷ พระองค์มจะสันโรดมสุทธารส, “อนุตตรียสูตร,” กัมพูขสุริยา 2, 1 (1927): 29-39. [ประ: หล้าฮั่วสัฎถารส, “มนุสสุริย สุตฺต,” **กมุตฺตสุริยา** ๒, ๑ (๑๙๒๗): ๒๙-๓๕.]

²²⁸ โปรตดู, พระญาณบวรวิชา แอม, “อภิธรรมวิพากษ์,” กัมพูขสุริยา 2, 8 (1927): 593-604. [ประ: ญาณบวรวิชา ใหม, “มหิตยวิภาค,” **กมุตฺตสุริยา** ๒, ๘ (๑๙๒๗): ๕๙๓-๖๐๔.]; พระญาณบวรวิชา แอม, “อภิธรรมวิพากษ์,” กัมพูขสุริยา 2, 9 (1929): 641-657. [ประ: ญาณบวรวิชา ใหม, “มหิตยวิภาค,” **กมุตฺตสุริยา** ๒, ๙ (๑๙๒๙): ๖๔๑-๖๕๗.]

²²⁹ โปรตดู, พระญาณบวรวิชา แอม, “ปริศนาธรรมสัตว์หนอนกับอีกา,” กัมพูขสุริยา 3, 1 (1932): 17-30. [ประ: ญาณบวรวิชา ใหม, “บรูสาตติ สุตฺตฺตูก นิงฉฺหุ,” **กมุตฺตสุริยา** ๓, ๑ (๑๙๓๒): ๑๗-๓๐.]; พระญาณบวรวิชา แอม, “ปริศนา ธรรมสัตว์ตักแตนกับครุฑ,” กัมพูขสุริยา 3, 2 (1932): 21-36. [ประ: ญาณบวรวิชา ใหม, “บรูสาตติ สุตฺตฺตูกนิงฉฺหุ,” **กมุตฺตสุริยา** ๓, ๒ (๑๙๓๒): ๒๑-๓๖.]; พระญาณบวรวิชา แอม, “ปริศนาธรรมพระอินทร์กับเการพราช,” กัมพูขสุริยา 3, 3-6 (1932): 86-133. [ประ: ญาณบวรวิชา ใหม, “ประตฺตรู นิงสฺเสตฺเทภพญกณ,” **กมุตฺตสุริยา** ๓, ๓-๖ (๑๙๓๒): ๘๖-๑๓๓.] ฯลฯ

²³⁰ พุทธศาสนบัณฑิตย, **ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย** (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2005), 17. [นุฎสาสส บณฺฑิตฺต, **บรูสิสเชฐนุฎสาสสชณฺฑิตฺต** (กัณฑ์: นุฎสาสสชณฺฑิตฺต, ๒๐๐๕), ๑๗.]

ช่วงเวลาเดียวกันนี้ ลัทธิเกาไต (Cao Dai)²³¹ ซึ่งเป็นขบวนการปฏิวัติทางวัฒนธรรมที่จัดตั้งขึ้นในเมืองศักดิ์สิทธิ์ (Holy City) นอกเมืองเตียนิง (Tây Ninh) (หรือเขตพระตระพัง เขตการปกครองเดิมของกัมพูชา) ในแคว้นโคชินจีน²³² ได้แพร่เข้ามาในกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1927 และขยายอิทธิพลในพื้นที่ชนบทซึ่งยังคงมีความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติและห่างไกลจากการศึกษา ฝรั่งเศสได้รับรายงานที่น่าตกใจว่ามีชาวเขมรนับหมื่นคนเดินทางไปแสวงบุญยังวัดในเตียนิง สภาพการณ์ดังกล่าวสร้างความหวั่นใจให้แก่กลุ่มพระสงฆ์และชนชั้นนำเป็นอย่างมาก เนื่องจากมองว่าการเข้ามาของลัทธิเกาไตเป็นความพยายามครอบงำทางวัฒนธรรมกัมพูชาของเวียดนามอย่างเช่นที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีต และเป็นเช่นเดียวกับการที่สยามเผยแพร่ศาสนาพุทธเข้ามาในกัมพูชา ประกอบกับลัทธิเกาไตมีแนวคิดผสมผสานระหว่างชนบโราณกับความเป็นสมัยใหม่แต่แฝงไว้ด้วยพิธีกรรมเหนือธรรมชาติจึงทำให้แพร่หลายในหมู่ชาวเขมรในเขตชนบทที่ห่างไกล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและกรมการแสดงความเห็นว่าการเคลื่อนไหวของลัทธิเกาไตไม่เหมาะสมและมีแนวคิดที่ต้องการเอาแต่ประโยชน์ ส่วนบรรดาปัญญาชนเขมรได้ต่อต้านลัทธิเกาไตอย่างแข็งขันด้วยมองว่าเป็นลัทธิที่ไร้ระเบียบและไม่มีเหตุผล ซึ่งทรศนะดังกล่าวกำลังเป็นที่แพร่หลายในขบวนการชาตินิยมต่าง ๆ ในเอเชียโดยเฉพาะพรรคก๊กมินตั๋ง (Kuomintang) ที่ต่อต้านลัทธิเหนือธรรมชาติในขณะนั้นด้วย²³³

อริสตีด เออแฌน เลอ ฟอล (Aristide Eugène Le Fol) เรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชายังคงได้รับรายงานอย่างต่อเนื่องว่ามีชาวเขมรเดินทางไปยังเตียนิง โดยเฉพาะระหว่างวันที่ 7-9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1927 ราษฎรและพระสงฆ์มากกว่า 8,000 คนจากเมืองไพรแวงและสวายเรียง ละเมิดคำสั่งของทางราชการพาครอบครัวเดินทางไปแสวงบุญในเทศกาลบุญใหญ่²³⁴ ฝรั่งเศสยังคงเฝ้ามองลัทธิเกาไตอย่างระแวงตระวัง เพราะเกรงจะเป็นการปลุกระดมราษฎรเช่นเดียวกับกบฏฝิบูนของอาจารย์สวาและโพธิ์กัมโบรที่เคยเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1864-1867 ขณะที่สภาพการณ์ดังกล่าวสำหรับ

²³¹ ลัทธิเกาไต (Cao Dai) หรือชื่ออย่างเป็นทางการว่า “Dai Dao Tam Ky Pho Do” หมายถึง ศาสนาอันยิ่งใหญ่แห่งยุคที่ 3 ของแสงสว่างและความหลุดพ้น ก่อตั้งโดยโจ วัน เจียว (Ngo Van Chieu) ใน ค.ศ. 1926 ที่แคว้นโคชินจีน โดยรวมเอาความเชื่อของ 3 ศาสนา ได้แก่ พุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และลัทธิเต๋าทั้งขงจื้อ มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำมนุษย์สู่การพ้นทุกข์ของมนุษย์ ทั้งนี้ “เกาไต” เป็นคำในภาษาเวียดนาม หมายถึง หอคอยสูงหรือสถานที่อันเป็นที่สถิตของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่มีพระนามว่า “Cao Dai Tien Oug Dai Bo Tat Ma-Ha-tat” ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้สร้างจักรวาล

²³² Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975* (London: Verso, 1986), 5.

²³³ Edward, “Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945,” 318.

²³⁴ AOM INDO GGI 65502 RSC to GGI October 1927, quoted in *Ibid*, 319.

พระสงฆ์เขมรแล้ว การที่ประชาชนจำนวนมากในชนบทที่ห่างไกลทางภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปเลื่อมใสลัทธิเถาไต่เป็นอันตรายต่อพุทธศาสนา ประกอบกับประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตจากการครอบงำทางวัฒนธรรมของเวียดนามจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่น่าวิตก เป็นเหตุให้พระสังฆนายกฝ่ายมหานิกายและฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีประกาศว่า “เถาไต่เป็นกลุ่มนอกรีตที่ประพฤติดีไปจากพระวินัยและพุทธโอวาท”²³⁵

แต่ทว่าผู้ศรัทธาในลัทธิเถาไต่กลับเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วในพื้นที่แถบชนบทภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะเขตกำปงจาม เขตกระแจะ เขตสวายเรียม และเขตไพรแวงซึ่งติดกับแคว้นโคชินจิ้น ด้วยเหตุนี้ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1927 ผู้นำลัทธิเถาไต่ในเตยนิงจิงได้ประกาศว่า “พวกเขาเป็นศาสนาใหม่ที่มีจุดประสงค์เพื่อปราบปรามความเกลียดชังระหว่างชาวเขมรและชาวอันนัมที่มีอย่างยาวนาน”²³⁶ นอกจากนี้ยังกล่าวจบบ้างต่อชนชั้นนำกัมพูชาอย่างพระบาทสมเด็จพระสีสุวัตถ์มุนีวงศ์ซึ่งเพิ่งขึ้นครองราชย์เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1927 ถึงสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นครองสิริราชสมบัติเพราะพระองค์มจะสี่ยุคนธรรพรราชโอรสผู้อำภพในสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ที่มีอนุสาวรีย์บนหลังม้านั้นยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ขณะเดียวกันผู้นำลัทธิเถาไต่ยังได้กล่าวอย่างปลุกกระตมว่า “ช่วงเวลาที่ดีกว่ากำลังจะมาถึงและผู้กระทำผิดจะต้องได้รับการลงโทษ”²³⁷ ด้วยเหตุนี้วันที่ 26 ธันวาคม ค.ศ. 1927 พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตถ์มุนีวงศ์จึงมีพระราชโองการให้เถาไต่เป็นลัทธินอกพุทธศาสนาและเป็นภัยอันตรายต่อราชบัลลังก์กัมพูชาและห้ามไม่ให้ประชาชนเข้าร่วมกับเถาไต่²³⁸

ในวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1927 พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตถ์มุนีวงศ์จึงมีพระราชประกาศสั่งการให้ถึงวัดและหน่วยงานราชการให้สอดส่องดูแลและตักเตือนประชาชนให้รับรู้หน้าที่ที่พึงต่อพระมหากษัตริย์ รวมถึงให้ยึดความถูกต้องของพระธรรมวินัย อีกทั้งกล่าวประณามลัทธิเถาไต่ว่าใช้ประโยชน์จากความไร้เดียงสาของชาวเขมรที่ต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ และยืนยันสิทธิอันชอบ

²³⁵ Ian Harris, *Cambodian Buddhism History and Practice* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), 136.

²³⁶ Khy Phanra, “Les Origines du Caodaisme au Cambodge (1926-1940),” *Mondes Asiatiques*, no. 3 (1975), 321.

²³⁷ Kiernan, *How Pol Pot to Came to Power*, 5.

²³⁸ “ศาสนาเถาไต่บุกรุกพระพุทธศาสนา,” *นครวัด* (4 มิถุนายน 1938), 2. [‘ศาสนาเถาไต่บุกรุกพระพุทธศาสนา,’ *นครวัด*, ๔ มิถุนายน ๑๙๓๘, ๑-๒.]

ธรรมของกษัตริย์องค์ใหม่²³⁹ ต่อมาฝรั่งเศสจึงประกาศกฤษฎีกาลงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1928 ว่า คนที่เข้าร่วมพิธีกรรมใดนอกเหนือจากพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาต้องได้รับโทษ บรรดาชาวเขมรที่เดินทางไปแสวงบุญที่เต๋ยนิ่งถูกสอบสวนและลงโทษอย่างหนักถึงการมีส่วนร่วมในการยอมรับลัทธิ นอกศาสนา²⁴⁰ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ลัทธิเกาได๋ในกัมพูชาค่อย ๆ ลดอิทธิพลลง แต่ถึงกระนั้นใน ค.ศ. 1929 ลัทธิเกาได๋ได้ฟื้นตัวขึ้นอีกครั้งในกัมพูชาอันเกิดจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ที่ส่อเค้ามมา ตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1928 และการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ ทำให้ราษฎรต่างพากันคาดหวังว่าจะเป็นอิสระ จากภาระทางเศรษฐกิจที่พวกเขาต้องแบกรับโดยเฉพาะการเสียภาษีและการเกณฑ์แรงงาน ด้วยเหตุนี้ ผู้นำลัทธิเกาได๋จึงถือโอกาสโน้มน้าวผู้ศรัทธาด้วยการให้สัญญาว่าจะให้กำเนิดพื้นที่ให้เสมอเหมือน สวรรค์แห่งอีเดน (Edenic) และเป็นอิสระจากการจ่ายภาษี รวมถึงกำจัดอำนาจฝรั่งเศส²⁴¹

พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์มุนีวงศ์จึงมีพระราชสาสน์ถึงเรลิตังต์ สุเปริเออร์แห่งแคว้น กัมพูชาให้เร่งจัดการปัญหาดังกล่าวซึ่งฝรั่งเศสเองก็ไม่พอใจการแพร่ขยายของลัทธิเกาได๋ด้วยเช่นกัน จึงทำการป้องปรามและควบคุมดูแลลัทธิเกาได๋ในกัมพูชาอย่างใกล้ชิด โดยไม่อนุญาตให้มีการจัด พิธีกรรมในที่สาธารณะและไม่อนุญาตจัดตั้งวัดขึ้นมาใหม่ อีกทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาก็ยังบังคับใช้ กฎหมายต่อผู้แสวงบุญชาวเขมรอย่างเด็ดขาด ตรงกันข้ามกับแคว้นโคชินจิ้นลัทธิเกาได๋ยังคงได้รับ อนุญาตให้ดำเนินการต่อไปอย่างอิสระ จึงยังปรากฏการปฏิบัติการแทรกซึมของลัทธิเกาได๋อยู่ตามเขต แนวชายแดน ซึ่งพบว่ามีการเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในโคชินจิ้นด้วย ต่อมาในเดือน สิงหาคม ค.ศ. 1930 ปรากฏว่ามีการประชุมพบปะของลัทธิเกาได๋ในเขตตาแกว เขตกันดาล และเขต ไพรแวง และในปลาย ค.ศ. 1931 มีชาวเขมรจำนวน 200 คน เดินทางไปร่วมงานเทศกาลคริสต์มาส ของเกาได๋ (Coadai Christmas Festivities) ซึ่งจัดขึ้นที่เมืองเต๋ยนิ่งแต่ไม่มีรายงานว่าพวกเขาได้รับการ ลงโทษอย่างไร ต่อมาใน ค.ศ. 1933 มีรายงานเกี่ยวกับพระสงฆ์รูปหนึ่งจากเขตไพรแวงรับนิมนต์ ไปเมืองเต๋ยนิ่งทำให้พระรูปนั้นต้องโทษปาราชิกและพ้นจากความเป็นพระ ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 27 กรกฎาคม ค.ศ. 1934 จึงได้มีพระราชประกาศแก้ไขพระราชประกาศเดิมซึ่งลงวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1922 มาตรา 298 ถึงมาตรา 300 เกี่ยวกับโทษประหารชีวิตของบรรดาชาวเขมรซึ่งเคารพนับถือ

²³⁹ AOM INDO GGI 65547 RSC to GGI 2 August 1930 Confidential Report, 4, quoted in Edward, "Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945," 321.

²⁴⁰ Phanra, "Les Origines du Caodaisme au Cambodge (1926-1940)," 327.

²⁴¹ AOM INDO GGI 65547 RSC to GGI 2 August 1930, 5, quoted in Edward, "Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945," 321.

ศาสนาซึ่งราชการเขมรเห็นว่าไม่ถูกต้อง แต่จนถึง ค.ศ. 1937 ยังคงมีรายงานว่ามิพระสงฆ์และฆราวาสบางคนให้การสนับสนุนจัดตั้งวัดของลัทธิเถาได้ในกรุงพนมเปญด้วย

สภาพการณ์ดังกล่าวสร้างความกังวลให้กับพระสงฆ์เขมรเป็นอย่างมากจึงจัดให้มีการแสดงธรรมเทศนาเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1938 โดยพระวินัยธรรม (อูจ) ซึ่งต่อมานำมาตีพิมพ์ในวารสารกัมพูขสุริยา ความตอนหนึ่งว่า

...นครกรุงกัมพูชาธิบดีเราทั้งมวลนี้มนุษย์ชาติเขมรทั้งหมด ล้วนแต่นับถือพุทธศาสนา มาอย่างยาวนานนัก จนถึงราชการอาณานิคมเข้ามาช่วยทำนุบำรุงกรุงกัมพูชาเรา ท่านก็ไม่ได้บังคับหรือปฏิเสธพุทธศาสนา ยังคงให้ประเพณีปฏิบัติได้ตามความรุ่งเรืองไม่วิปริตจากแต่ก่อน มาถึงตอนนี้ได้รู้ว่า มีพวกหนึ่งตั้งอยู่ข้างที่ศอกเนย์ ใกล้กับเขตโคชินจีนคือเขตสวายเรียงนี้ มีชนชาติเขมร ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต มีความคิดปรวนแปรเปลี่ยนไปนับถือลัทธิศาสนาอื่น พวกนี้เป็นโจรพุทธศาสนา...เป็นเหตุให้สมเด็จพระสังฆนายกทั้งสองคณะ ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธภิบาลชั้นสูง ทั้งสภาเสนาบดีจึงสนับสนุนเอาตมาภาพให้มาแสดงธรรมเทศนากับท่านให้เกิดแสงสว่าง...²⁴²

ขณะเดียวกันก็ผลักดันให้ปัญญาชนเขมรตีพิมพ์บทความเรื่อง **ศาสนาสภาเถา** โดย **พระพุทฺธศาสน** [อ่านว่า ซาซเนียเกาฎายลุกลุยเบริยะสปุทธซาซเนีย : คำแปล ศาสนาเถาได้บุกรุกพระพุทธศาสนา] ผ่านหนังสือพิมพ์นครวัต (Nagaravatta) ฉบับวันที่ 4 มิถุนายน ค.ศ. 1938 มีเนื้อหาเพื่อกระตุ้นให้ชาวเขมรรู้เท่าทันการเข้ามาของศาสนาเถาได้หรืออีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธศาสนาแก้ไขใหม่” ว่า เหตุที่ได้รับความนิยมจากชาวเขมรจำนวนหนึ่งนั้น เกิดจากการรู้ไม่เท่าทันและความเขลาจึงหลงไปกับคำโอ้อวดของศาสนาตั้งกล่าว อีกทั้งยังมองว่าการแพร่ขยายของลัทธิเถาได้เป็นความพยายามของญวนในการควบคุมความคิดของชาวเขมร ด้วยเหตุนี้ชาวเขมรจึงต้องรู้ทันและไม่หลงไปกับการถูกครอบงำ โดยการไม่เข้าร่วมพิธีกรรมและฟังคำเทศนาของลัทธิเถาได้ อีกทั้งยังเน้นย้ำถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะศาสนาดั้งเดิมของกัมพูชา รวมถึงร้องขอให้ทางราชการบังคับใช้บทลงโทษอย่างเด็ดขาดในกรณีที่ชาวเขมรประพฤติดีไปจากธรรมเนียมและข้อห้ามดังกล่าว²⁴³

²⁴² “ธรรมเทศนาของพระวินัยธรรม อูจ วัดปทุมวดี,” กัมพูขสุริยา, 96-97. [“ธรรมเทศนาของพระวินัยธรรม อูจ วัดปทุมวดี,” กัมพูขสุริยา, 96-97.]

²⁴³ “ศาสนาเถาได้บุกรุกพระพุทธศาสนา,” นครวัต, 1-2. [“ศาสนาเถาได้บุกรุกพระพุทธศาสนา,” นครวัต, 1-2.]

แม้ว่าลัทธิเกาได้อาจไม่ได้มีบทบาทมากไปกว่าสร้างความคลงแคลงใจต่อการนำพุทธศาสนาไปवादอ้าง เมื่อเปรียบเทียบกับในโคชินจีนซึ่งลัทธิเกาได้กลายเป็นขบวนการชาตินิยมหนึ่งที่สำคัญในการต่อต้านฝรั่งเศส แต่จากการเข้ามาของลัทธิดังกล่าว ส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีอำนาจควบคุมฝ่ายพุทธจักรของเขมร แต่สิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือปฏิกริยาของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนที่มีต่อลัทธิที่แปลกแยกไปจากพุทธศาสนานิกายเถรวาท ด้วยการพยายามชำระรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ของวัฒนธรรมที่ตีมที่สืบทอดกันมาผ่านการศึกษาระบบวินัยอย่างเคร่งครัด

แต่ทว่าสถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้ฝรั่งเศสซึ่งต้องการทำลายอิทธิพลของคณะสงฆ์สยามต่อพุทธศาสนาในกัมพูชาและป้องปรามการขยายตัวของลัทธิเกาได้ในแคว้นโคชินจีน ร่วมมือกับพระสงฆ์หัวก้าวหน้าในกัมพูชาที่ต้องการชำระวัตรปฏิบัติให้บริสุทธิ์อย่างแท้จริงและป้องกันพวกนอกศาสนาใช้คำสอนของพระพุทธเจ้าในทางที่วิปลาส ในวันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1929 พระหวด ตาดซึ่งขณะนั้นเป็นคณะกรรมการพระราชบรรณालัยได้พบกับมร.ปิแยร์ มารี อ็องตวน ปาสกีเยร์ (Pierre Marie Antoine Pasquier) ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน และมร.โกรเตเม (Krautheimer) เรสิดนต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นโคชินจีนที่วัดกำปงมในเขตพระตระพัง เพื่อหารือกันเรื่องการจัดตั้งสถาบันทางพุทธศาสนาหรือพุทธศาสนบัณฑิตย (Institute Bouddhique) ซึ่งหมายถึง “คณะกรรมการสมาคมนักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาแห่งประเทศอินโดจีนฝรั่งเศส” (Community of Scholars of the Buddhist Religion in French Indochina) โดยมีจุดประสงค์เพื่อรวบรวมพุทธศาสนิกชนนิกายเถรวาทที่อยู่ในอินโดจีนฝรั่งเศสให้มีการประพฤติปฏิบัติอย่างเป็นระบบและถูกต้อง

เป้าหมายสำคัญของคณะกรรมการชุดนี้คือ การพิมพ์พระไตรปิฎกจนจบครบทุกฉบับเพื่อแจกจ่ายไปตามวัดต่าง ๆ อีกทั้งให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมรเพื่อให้พระสงฆ์ที่โรงเรียนพุทธิกบาลีได้ศึกษาพระปริยัติธรรมที่ถูกต้อง²⁴⁴ รวมถึงจัดการเทศนาอบรมแก่ทหารและอาสาสมัครป้องกันประเทศคือ **สภามรณังกรุกษ** [อ่านว่า : เตียเฮียนเจิงกรอฮอม : คำแปล ทหารเชิงแดงหรือทหารห้าแดง] มีหน้าที่ทำสงคราม กับ **สภามรณังกรู** [อ่านว่า : เตียเฮียนเจิงควิว : คำแปล ทหารเชิงดำหรือทหารห้าดำ] มีหน้าที่รักษาความสงบคล้ายตำรวจ ทหารทั้งสองกลุ่มมักมีเรื่องขัดแย้งและแบ่งพรรค

²⁴⁴ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 22. [อุฎฺฐาสนธณฺเฑฏฺ, **ปฺรฤทฺธิสเชฐฺอุฎฺฐาสนธณฺเฑฏฺ**, ๒๒.]

แบ่งพวก ดังนั้นเพื่อสร้างความสามัคคีและเพื่อให้เข้าใจถึงประเพณีพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชนฝรั่งเศสจึงจัดให้มีการแสดงธรรมเทศนาแก่ทหารกลุ่มนี้²⁴⁵ ภารกิจดังกล่าวได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากทั้งราชสำนักกัมพูชาและราชสำนักลาว รวมถึงข้าราชการฝรั่งเศสทั้งเรลิสต์ต์ สุเปรีเออร์จากทั้งสองแคว้น แม้แต่ ม.ปอล ทูแมร์ อดีตผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการคลังก็ให้การสนับสนุนการดำเนินการดังกล่าว เพราะสำหรับทูแมร์การควบคุมอำนาจอย่างเคร่งครัดย่อมเป็นผลดีต่อฝรั่งเศส เช่นเดียวกับเมื่อครั้งที่เขาเป็นผู้สำเร็จราชการ ระบอบอาณานิคมได้รับการวางรากฐานอย่างมั่นคงและได้รับการยกย่องว่าเป็นจุดเริ่มต้นยุคสมัยอินโดจีนของฝรั่งเศสอย่างแท้จริง²⁴⁶ ขณะเดียวกันการดำเนินการดังกล่าวยังได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ในกัมพูชาเป็นอย่างดี ด้วยต้องการแก้ไขปัญหาเรื่องการตีความพระธรรมวินัยที่สืบเนื่องมานานหลายปี

ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการพระราชบรรณालัยจึงเห็นสมควรให้นำพุทธวจนะปิฎกไตรที่ได้รับการสังคายนาครั้งที่ 5 มาแปลและเผยแพร่เป็นภาษาพื้นเมืองเพื่อให้สอดคล้องกับภารกิจข้างต้น ดังพระราชประกาศเลขที่ 106 ลงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1929 กำหนดให้จัดตั้ง “**ក្រុមជំនុំព្រះត្រៃបិដក**” [อ่านว่า กรุมจุมนุมนเปริยสะเตรียเบะภูก : คำแปลคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎก (The Tripitaka Commission)] เพื่ออำนวยการควบคุม ตรวจสอบ และเรียบเรียงการแปลพระไตรปิฎกฉบับสยาม พม่า ลังกา และยุโรปเป็นภาษาเขมรเพื่อจัดพิมพ์เป็นหนังสือ ประกอบด้วยอธิบดี 1 รูป รองอธิบดี 2 รูป และคณะกรรมการตั้งเป็นพระสังคิติกายจารย์จำนวน 40 รูป แบ่งออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคัดลอกจำลอง กลุ่มเผด็จ (บอก) บาลี กลุ่มแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาเขมร กลุ่มพินิจความแปลภาษาเขมร กลุ่มพินิจความแปลภาษาเขมรขึ้นสำเร็จ และกลุ่มพินิจวิจารณ์การพิมพ์เป็นหนังสือ เรียกรวมพระไตรปิฎกที่ดำเนินการแปลครั้งนี้ว่า “**ឧត្តមសង្គាយនា**” [อ่านว่า โอ้ตตมชงกายเนีย : คำแปล อุดมสังคายนา]²⁴⁷

แม้ว่าการแปลพระไตรปิฎกจะอยู่ภายใต้การควบคุมของพระราชบรรณาลัยซึ่งต่อมา ยกขึ้นเป็นพุทธศาสนบัณฑิตยในวันี่ 25 มกราคม ค.ศ. 1930 แต่ผู้ที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนการแปลพระไตรปิฎกจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาเขมรคือพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ ได้แก่ พระลวี แอม

²⁴⁵ บุญจันทร์ มุล, **ศุกการเมือง**, 21.

²⁴⁶ Georges Maspero, **Un Empire Colonial Français: l'Indochine 2 Vols** (Paris: n.p., 1929-1930), 18.

²⁴⁷ “พระราชประกาศเลข 106,” **ราชกิจจานุเบกษา** 19, 4 (ตุลาคม พุทธศักราช 2473 ธันวาคม 1929): ไม่ปรากฏเลขหน้า. [‘**ព្រះរាជក្រឹត្យលេខ ១០៦, រាជកិច្ចការ ១៩, ៤ (ឧត្តម សង្គាយនា ១៩២៩): n.pag.]**

(ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระสิริสมมตวิวงศ์) ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎก ส่วนพระอุม สุร (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระอุดมุนี พระราชาคณะพิเศษฝ่ายมหานิกาย) ได้รับแต่งตั้งเป็นรองอธิบดีคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎก ขณะที่พระแหยม เจียว (Hem Chieu) อาจารย์สอนภาษาบาลีซึ่งเป็นศิษย์สำนักพระชวณ ณาต ได้รับแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการฯ เช่นเดียวกับญก แถม (Gnok Thaem) นักประพันธ์ประโลมโลกที่มีชื่อเสียงซึ่งต่อมาดำรงตำแหน่งเป็นบรรณาธิการวารสารกัมพูขุริยาใน ค.ศ. 1938 เมื่อครั้งบวชเป็นพระสงฆ์ พระญก แถมซึ่งขณะนั้นเป็นครูสอนภาษาบาลีที่วัดพระเกตุ เป็นผู้มีความรู้ด้านภาษาไทย ภาษาบาลี รวมถึงอรรถกถาธรรมต่าง ๆ ได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการฯ ด้วย นอกจากนี้ปัญญาชนอย่างชิวเมา (Chum Mao) ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าราชการพระราชบรรณालักษณ์ก็เข้าร่วมทำหน้าที่เป็นเลขาธิการคณะกรรมการฯ ดูแลเรื่องการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกด้วย ทั้งนี้ มาตามชุยชาน กาเปอร์เลสส์เลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยได้ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ซึ่งเบื้องแรกการแปลพระไตรปิฎกแล้วเสร็จเป็นภาษาเขมรภาคที่ 1 มีการจัดพิธีสมโภชที่พระที่นั่งเทวาวินิจฉัยมโหฬารปราสาท (The Preah Tineang Tevea Vinnichay Mohai Moha Prasat) ในพระบรมราชวังจตุมขุสิริมงคลเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม ค.ศ. 1931 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระสีสุวตมมุนีวงศ์มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมรว่าเป็นเพราะความตั้งใจของบรรดาสมาชิกพุทธศาสนบัณฑิตยและเป็นน้ำใจของฝรั่งเศสที่ต้องการจัดการพุทธศาสนาให้เรียบร้อยเพื่อป้องกันกาประพฤติที่ผิดและไม่เหมาะสมในกาลข้างหน้า²⁴⁸

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1929 จนถึง ค.ศ. 1957 ซึ่งเป็นปีที่พระพุทธานามิอายุครบถึงพุทธกาล 2,500 ปี กรมชุมนุมพระไตรปิฎกได้ตีพิมพ์หนังสือรวม 50 เล่ม ในจำนวนนี้คือพระวินัยปิฎก 13 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 37 เล่ม นอกจากนี้ยังปรากฏหนังสือที่แปลแล้วเสร็จแต่ยังไม่ได้ตีพิมพ์อีกจำนวน 60 เล่ม ได้แก่ พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อให้การพิมพ์พระไตรปิฎกดำเนินไปอย่างเรียบร้อย พุทธศาสนบัณฑิตยได้จัดตั้งโรงพิมพ์พระราชทรัพย์ (the Royal Publishing House) ขึ้นในวันที่ 19 ธันวาคม ค.ศ. 1934 กระบวนการนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของพระพุทธานามิและนับเนื่องเป็นตัวอย่างหนึ่งของความพยายามธำรงรักษาพระพุทธานามิให้บริสุทธิ์ของพระสงฆ์เขมร ขณะเดียวกันยังสร้างความภาคภูมิใจและเสริมสร้างความยิ่งใหญ่กับประเทศ เพราะใน ค.ศ. 1931

²⁴⁸ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 23. [นฤสสาธสธณูตฺย, **ปฺรฤทฺธิสสเบชฺชนฤสสาธสธณูตฺย**, ๒๓.]

พระภิกษุชาวลังกานามว่าเถระเถได้เดินทางมายังกัมพูชาและได้นำพระวินัยปิฎกภาคที่ 1 กลับไปยังลังกา พระภิกษุรูปนี้ได้กล่าวยกย่องกัมพูชาไว้ในหนังสือพิมพ์ว่า

ประเทศเขมรเป็นประเทศเล็ก ไม่ได้มีชื่อเสียงอะไร นักปราชญ์ก็มีเล็กน้อย แต่หาญกล้าทำการใหญ่แน่ คือหาญกล้าแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาของตนเอง การดำเนินการครั้งนี้อัศจรรย์และประเสริฐนัก หากมีประเทศใดในโลกกระทำเช่นนี้ไม่²⁴⁹

ในเวลาต่อมา เมื่อมีการแยกหน้าที่ระหว่างพระราชบรรณालักษณ์กับพุทธศาสนบัณฑิตยสถานใน ค.ศ. 1935 ผลักดันให้การเผยแพร่พระไตรปิฎกดำเนินไปอย่างคึกคัก มีการบรรทุกหนังสือใส่รถยนต์ของพระราชบรรณาลักษณ์ออกไปแจกตามวัดในเขตต่าง ๆ ที่เป็นเครือข่ายของพุทธศาสนบัณฑิตยสถานทั้งแคว้นกัมพูชาและแคว้นโคชินจีน เพื่อให้พระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่จัดการเรียนการสอนในโรงเรียนวัดได้เพิ่มพูนความรู้และเพื่อให้ศาสนิกชนที่สนใจได้อ่านอย่างทั่วถึง ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวยิ่งส่งเสริมให้พระพุทธรูปมีความเข้มแข็งและทวีความสำคัญในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชา ถึงกระนั้นข้อสังเกตต่อการแปลพระไตรปิฎกภาษาต่าง ๆ เป็นภาษาเขมร แม้คณะสงฆ์เขมรจะพยายามชำระวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์และต้องการลดทอนอิทธิพลทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสยาม แต่กลับปรากฏว่าในพระไตรปิฎกที่ได้รับการรับเลือกนำมาแปล คือพระไตรปิฎกภาษาไทยซึ่งสันนิษฐานว่าคงเป็นฉบับที่มีการสังคายนาในสยามเมื่อ ค.ศ. 1888 อาจสันนิษฐานได้ว่าพุทธศาสนาในกัมพูชาอยู่ในสภาพไม่มั่นคงขณะที่พุทธศาสนาในสยามเข้มแข็งและวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์

นอกจากการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมรแล้ว การเผยแพร่ศีลธรรมและหลักธรรมวินัยที่ถูกต้องของพระสงฆ์แก่ทหารเป็นอีกภารกิจสำคัญของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ที่ได้นำดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ฝรั่งเศสต้องการป้องปรามบรรดาผู้ที่มีอาวุธให้รู้จักเกรงกลัวต่อการกระทำผิด จึงสนับสนุนให้มีการแสดงธรรมเทศนาของพระสงฆ์จากโรงเรียนพุทธภิบาลีชั้นสูงเดือนละ 1 ครั้งแก่ทหารเขมรในเขตต่าง ๆ ของกัมพูชา รวมถึงทหารพื้นเมืองในแคว้นโคชินจีน เป็นต้นว่าในวันที่ 23 พฤษภาคม ค.ศ. 1933 พระหวด ตาดซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธภิบาลีชั้นสูงได้เดินทางไปยังเขตกระแจะ เพื่อแสดงธรรมเทศนาแก่ทหารผ่านศึกโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้กองทัพ

²⁴⁹ เอกสารหนังสือ กรมขุมนุมแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, 24. [แปลจาก [แปล] คุชฌ์ผู้แปล [แปล] คุชฌ์ผู้แปล [แปล] คุชฌ์ผู้แปล, ๒๔.]

เกิดความรักในพุทธศาสนาและให้ตื่นขึ้นจากความหลงผิด²⁵⁰ ทั้งนี้ เชนง จ็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) ปัญญาชนเขมรคนสำคัญซึ่งจะเข้ามามีบทบาทเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมในเวลาต่อมา ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยมีหน้าที่จัดแจงให้พระสงฆ์จากโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงออกไปเทศนา ซึ่งพระสงฆ์กลุ่มนี้ล้วนแต่เป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ทั้งสิ้น ได้แก่ พระแหม เจียว อาจารย์สอนภาษาบาลีโรงเรียนพุทธิกบาลี พระเปียง ชัด ศิษย์โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงต่อมาเป็นอาจารย์สอนภาษาสันสกฤตวิทยาลัยพระสีหนุ รวมถึงพระโสร หาย (Sou Hay) คณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎกเป็นอาจารย์เชี่ยวชาญด้านพระธรรมวินัย พระอุก เจีย (Uk Chea) และพระเชียว ชูม (Khieu Chum) ซึ่งเป็นศิษย์สำนักพระลวี แอม เจ้าอาวาสวัดลังกา แม้การแสดงธรรมเทศนาจะถือเป็นวัตรปฏิบัติปกติของพระสงฆ์ แต่การดำเนินการในลักษณะดังกล่าวได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมกัมพูชาและทำให้พระสงฆ์ใกล้ชิดกับราษฎรมากยิ่งขึ้น และที่สำคัญไปกว่านั้นคือในเวลาต่อมา ภารกิจดังกล่าวได้เป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวร่วมกันของพระสงฆ์กับปัญญาชนเขมรในการปลุกเร้าชาวเขมรให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมอันนำมาสู่การต่อต้านฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของคณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกและการแสดงธรรมเทศนาต้องประสบกับความยุ่งยากอีกครั้ง เมื่อพระสงฆ์ฝ่ายธรรมเก่าพยายามโต้แย้งว่า การดำเนินการลักษณะดังกล่าวไม่ถูกต้องเป็นโลกวัชชะ (Lokavajja) หรือพฤติกรรมที่โลกติเตียน ด้วยเห็นว่าการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่ผิดจากพุทธโอวาทและการให้พระสงฆ์ปฏิบัตินอกเหนือศาสนกิจเป็นเรื่องไม่สมควร โดยเฉพาะการให้พระสงฆ์เป็นครูที่โรงเรียนวัด จึงเป็นเหตุให้เกิดวิวาทการณ์ขึ้นอีกครั้งในพระสงฆ์เขมร เหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1933 ภายหลังตีพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมรสำเร็จเป็นครั้งแรก มาตามการ์เปอเลส์และพระชวน ณาต ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงเดินทางไปยังแคว้นโคชินจีนเพื่อตรวจการดำเนินงานของโรงเรียนวัด ทั้งสองได้รับรายงานปัญหา 2 เรื่อง เรื่องแรกคือการทะเลาะวิวาทระหว่างพระสงฆ์ในสำนักงานพุทธศาสนา ด้วยเหตุว่าพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งตำหนิพระสงฆ์ที่เป็นครูในโรงเรียนวัด ด้วยเห็นว่าพระสงฆ์ควรอยู่แต่ในอาราม การทำการเรียนการสอนที่โรงเรียนเป็นเรื่องของพุทธบริษัท เรื่องต่อมาคือความสงสัยต่อการแปลพระไตรปิฎกด้วยเห็นว่ามิผู้ที่รู้ภาษาบาลีน้อยมาก ในเรื่องนี้พระชวน ณาตได้อธิบายว่าผู้ที่ทำหน้าที่แปลพระไตรปิฎกเป็นผู้ที่มีการศึกษาและมีความเข้าใจพุทธโอวาทอย่างลึกซึ้ง

²⁵⁰ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 27-28. [ฤๅสภสชฌฎฎฎ, **บุรุษิษเชษุชฎฎฎสภสชฌฎฎฎ**, ๒๗-๒๘.]

เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสในฐานะผู้สนับสนุนได้แทรกแซงและแก้ไขปัญหาทำให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวสงบลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่ฝ่ายราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระสวีสวดีมุนีวงศ์มีพระราชโองการเพื่อป้องกันปัญหาในเบื้องหน้าว่า “พระสงฆ์และพุทธบริษัททั้งหลายซึ่งต้องการศึกษา ต้องการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกธรรมศึกษา สามารถถือปฏิบัติได้ตามความปรารถนาของตน”²⁵¹

ความพยายามในการรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าตลอดทศวรรษ 1930 เป็นต้นมาจะเห็นได้ว่าการจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงและพุทธศาสนบัณฑิตยสถานเป็นองค์กรหลักที่ทำให้พระสงฆ์ได้พัฒนาความรู้ความคิดและทำให้พระสงฆ์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยพร้อม ๆ กับการรักษาวัตรปฏิบัติที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง ขณะที่การแปลพระธรรมวินัยจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาเขมรซึ่งนอกจากช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาใกล้ชิดกับพระสงฆ์และพุทธบริษัทชาวเขมรซึ่งไม่รู้ภาษาบาลีแล้ว ยังเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ภาษาเขมรขึ้นในหมู่ผู้มีการศึกษาอีกด้วย

อย่างไรก็ดี เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีความสำคัญต่อสังคมกัมพูชาคือ เหตุการณ์สงครามร่ม (Umbrella War) ใน ค.ศ. 1942 เมื่อมีการจับกุมพระแหม เจียวทั้งที่ไม่ได้ลาสิกขาบทในวางแผนก่อการปฏิวัติ ส่งผลให้ในวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1942 พระสงฆ์และคฤหัสถ์กว่าพันคนซึ่งมากกว่าครึ่งเป็นพระสงฆ์รวมตัวกันเดินขบวนโดยปราศจากอาวุธเพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวพระแหม เจียวและปัญญาชนที่ถูกจับกุม แต่เหตุการณ์กลับบานปลายเป็นการจลาจลเมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจับกุมบาง ฉิ่นและใช้อาวุธทำร้ายผู้ชุมนุมไม่เว้นแม้แต่พระสงฆ์ ฝ่ายพระสงฆ์ไม่มีอาวุธอื่นมีเพียงร่มจึงใช้เป็นอาวุธป้องกันตนเองและตอบโต้ฝ่ายฝรั่งเศสจึงเป็นที่มาของชื่อเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า สงครามร่ม ท้ายที่สุดผู้ชุมนุมถูกฝรั่งเศสตามจับกุมเป็นจำนวนมาก ปัญญาชนหลายคนถูกตัดสินประหารชีวิตหรือจำคุก ขณะที่พระแหม เจียวถูกย้ายไปคุมขังที่เกาะตรอฟาจหรือเกาะปูโลคอนดอร์ (Tralach Island or Poulo Condore) จนกระทั่งมรณภาพใน ค.ศ. 1943 เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองซึ่งจะได้อธิบายในบทต่อไป แต่ยังสะท้อนถึงที่มาของการเข้าร่วมการต่อต้านของราษฎรชาวเขมร เมื่อฝรั่งเศสดำเนินการจับกุมพระแหม เจียวในลักษณะที่ขัดต่อจารีตประเพณีพุทธศาสนาและล่วงเกินต่อศรัทธาของประชาชน

²⁵¹ หวด ตาด, กัลยาณมิตรของข้าพเจ้าคือสมเด็จพระสังฆราช พระนามชวน ณาต, 35. [บุต ฤต, กณฺญชฺฐ]

2.2 การชำระรักษาภาษา-วรรณกรรมเขมร

ภายใต้ระบบการศึกษาแบบใหม่ที่พระสงฆ์ได้รับ นอกจากทำให้พระสงฆ์ได้พัฒนาความคิดของตนเองจนนำไปสู่การตีความพระธรรมวินัยดังอธิบายแล้วนั้น ยังทำให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในฐานะผู้รักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของกัมพูชาอีกด้วย ซึ่งหากพิจารณาเกี่ยวกับการจัดตั้งพุทธศาสนบัณฑิตยซึ่งเป็นสถาบันทางวิชาการที่เปิดโอกาสให้พระสงฆ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นไม่เพียงเฉพาะประเด็นทางศาสนา พระสงฆ์เขมรยังได้สัมผัสกับวัฒนธรรมเขมรโบราณอย่างลึกซึ้งและแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นผ่านวารสารกัมพูชาสุริยาที่ตีพิมพ์ต้นฉบับและรายงานความหน้าทางวิชาการต่าง ๆ ทั้งในเรื่องภาษา วรรณกรรม พุทธประวัติ หลักธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี โดยเฉพาะอักษรศาสตร์เขมรที่นักวิชาการฝรั่งเศสได้ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับอารยธรรมโบราณสมัยพระนครอีกด้วย แม้ว่าในช่วงขณะหนึ่งทรรณะของนักอาณานิคมฝรั่งเศสจะเหยียดหยันอักษรศาสตร์เขมรว่าไม่มีแก่นสาร งานนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นนิทานคร่ำครึหรือชาตกเกี่ยวกับพุทธศาสนา²⁵² แต่การศึกษาในเวลาต่อมาเป็นที่ยอมรับว่า อักษรศาสตร์เขมรมีความเก่าแก่และมีพัฒนาการเป็นลำดับขั้น เป็นต้นว่างานศึกษาของยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) นักวิชาการแห่งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศเรื่อง **หกรุสสุริยา** [อ่านว่า อักษรชาชตร์ขแมร์ : คำแปล อักษรศาสตร์เขมร] ได้รับการแปลและตีพิมพ์ในวารสารกัมพูชาสุริยาเป็นตอน ๆ ฉบับปีที่ 14 ภาคที่ 1 ภาคที่ 2 ภาคที่ 6 ตามลำดับ ประเด็นหลักของบทวิเคราะห์ของเซเดส์แสดงให้เห็นความสืบเนื่องของอักษรศาสตร์เขมรตั้งแต่สมัยพระนคร รวมถึงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของอักษรศาสตร์เขมรต่อรัฐใกล้เคียง โดยมุ่งเน้นการพิจารณาหลักฐานประเภทต่าง ๆ เป็นต้นว่าศิลาจารึก กาพย์โคลง เพรงหรือนิทาน และละคร เซเดส์มีความเห็นว่า “อักษรศาสตร์” ตามนัยยะของความหมาย อาจยกเอาศิลาจารึกเขมรหลักเก่า ๆ อันเป็นถาวรวัตถุซึ่งแสดงอักษรศาสตร์เขมรเป็นครั้งแรก หลักที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏตั้งแต่พุทธศักราช 1150 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมามีการใช้ภาษาสองแบบ คือภาษาปราชญ์เป็นภาษาสันสกฤต สำหรับใช้บันทึกชื่อพระมหากษัตริย์หรือชื่อพระวงศ์ หรือแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญถึงกษัตริย์ซึ่งทรงสร้างปราสาท หรือทำนทั้งหลายซึ่งมีจิตศรัทธาตั้งใจถวายเป็นทาน อีกภาษาหนึ่งเป็นภาษาเขมรธรรมดา สำหรับบันทึกเรื่องราวการสร้างและความที่เกี่ยวกับข้าทาสบริวาร หรือเครื่องประดับประดาซึ่งเวนถวายพระวิหาร ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าศิลาจารึกเขมรมีประโยชน์อย่างมาก เพราะศิลาจารึกช่วยให้ทราบถึงกิจกรรม

²⁵² ชิง ทักซี, **มาลีบทอักษรสืบศตวรรษที่ 20** (พนมเปญ: Solaris Media Group, 2002), 120. [เบ็ช ฤกษ์, **ถาณิษหกรุสสุริยา** (กรุงเทพฯ: Solaris Media Group, ๒00๒), ๑๒0.]

พื้นฐานด้านต่าง ๆ อันเก่าแก่ในประเทศอย่างชัดเจน นอกจากนี้เซเดสยังแสดงความเห็นด้วยว่า หากย้อนไปพิจารณาอักษรศาสตร์เสียใหม่จะพบว่าอักษรในจารึกเหล่านั้นมีคุณค่าอย่างมาก เพราะช่วยทำให้ทราบถึงการใช้ภาษาโบราณได้เป็นอย่างดี²⁵³

เซเดสกล่าวต่อไปอีกว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอักษรศาสตร์มีสาเหตุใกล้เคียงกับความเปลี่ยนแปลงของอารยธรรมเขมร เพราะอารยธรรมเขมรซึ่งมีอิทธิพลตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 ถึง 14 (พ.ศ. 1750-1950) ได้แพร่ขยายไปยังเสียม (สยาม - ผู้ศึกษา) และลาว ช่วงหนึ่งอักษรศาสตร์ในประเทศเขมรเสื่อมลง แต่เจริญมากในประเทศเสียม ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ. 2393) เสียมมีอำนาจเหนือเขมรและรับเอาธรรมเนียมเขมรกลับไป โดยแก้ไขเปลี่ยนแปลงจนและแพร่ขยายอิทธิพล ต่อมาเขมรก็รับเอาธรรมเนียมประเพณีจากเสียมซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอักษรศาสตร์เขมร และด้วยเหตุนี้ส่งผลอักษรศาสตร์เขมรไม่มีการพัฒนาด้วยตนเอง²⁵⁴ ตอนหนึ่งเซเดสกล่าวถึงนาฏกรรมเขมรว่า

บรรดาบทพากย์หรือเรื่องราวที่นำมาเล่นในปัจจุบัน ปรากฏเค้าเงื่อนของรากศัพท์ในศิลาจารึก 1 ซึ่งสร้างในคริสต์ศตวรรษที่ 12 ถึงกระนั้นนาฏกรรมเหล่านี้เขมรสมัยโบราณหาไม่ แต่หากรับเอามาจากพวกเสียม ซึ่งเสียมก็รับอิทธิพลนับตั้งแต่เข้ามาในปราสาท ภายหลังจากเข้ามาตีเขมรไป นาฏกรรมที่เล่นอยู่ในเขมรจึงเป็นเรื่องที่เสียมเรียบเรียงขึ้นในประเทศ²⁵⁵

บทวิเคราะห์ของเซเดสเป็นตัวอย่างหนึ่งของงานศึกษาที่ยอมรับความสืบเนื่องของอักษรศาสตร์เขมรในปัจจุบันกับสมัยพระนคร แม้ว่าในเวลาต่อมาอักษรศาสตร์เขมรจะถูกครอบงำจากอิทธิพลของรัฐใกล้เคียงแต่หากพิจารณารากฐานทางวัฒนธรรมแล้วจะพบว่า วัฒนธรรมเหล่านั้นล้วนมีพื้นฐานจากอารยธรรมเขมรทั้งสิ้น จึงเชื่อได้ว่างานศึกษาเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อความรู้สึกของชาวเขมร โดยเฉพาะพระสงฆ์เขมรและปัญญาชนให้เกิดการเพาะบ่มความรู้สึกเชิดชู หวงแหน และต้องการธำรงรักษาภาษา-วรรณกรรมโดยถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ “ความเป็นเขมร”

²⁵³ เซเดส, “อักษรศาสตร์เขมร,” *กัมพูชสุริยา* 14, 1 (1942): 31-32. [ลิ้เดส, “*หกรุรสาสุริอุ,*” *กมุณสุริยา* ๑๔, ๑ (๑๙๔๒): ๓๑-๓๒.]

²⁵⁴ เซเดส, “อักษรศาสตร์เขมร,” *กัมพูชสุริยา* 14, 2 (1942): 37-38. [ลิ้เดส, “*หกรุรสาสุริอุ,*” *กมุณสุริยา* ๑๔, ๒ (๑๙๔๒): ๓๗-๓๘.]

²⁵⁵ เซเดส, “อักษรศาสตร์เขมร,” *กัมพูชสุริยา* 14, 6 (1942): 4-5. [ลิ้เดส, “*หกรุรสาสุริอุ,*” *กมุณสุริยา* ๑๔, ๖ (๑๙๔๒): ๔-๕.]

ถึงเช่นนี้แล้ว หากพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในกัมพูชาภายใต้ระบอบอาณานิคมพบว่า ฝรั่งเศสนำวัฒนธรรมแบบอาณานิคมที่ไม่ใช่วัฒนธรรมของชาวฝรั่งเศสเข้ามาในกัมพูชา มีการกำหนดให้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาราชการซึ่งกลายเป็นปัญหาในการติดต่อราชการของราษฎร เพราะหากไม่รู้ภาษาฝรั่งเศสก็เกิดความยุ่งยากและไม่ได้รับความสะดวก ปัญญาชนเขมรอย่างเคอม ส้อมเอิว มีความเห็นว่าการบังคับให้ลูกหลานชาวเขมรเรียนภาษาฝรั่งเศสก็เพื่อให้หลงลืมแบบแผนอันดีงามของกัมพูชาตั้งแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้ภาษาเขมรถูกลดความสำคัญเป็นภาษาที่ใช้เพียงในหมู่พระสงฆ์และชาวบ้านในเขตชนบท ขณะเดียวกันยังมองว่าฝรั่งเศสปลูกฝังเกมบังคับให้กวีกัมพูชาเขียนวรรณกรรมยกย่องฝรั่งเศสเพื่อสกัดกั้นความเจริญของอักษรศาสตร์เขมรอีกด้วย พร้อมกันนั้นยังพยายามชวนเชื่อชาวเขมรให้เห็นว่า ฝรั่งเศสเป็นผู้มีน้ำใจและมีบุญคุณผ่านวรรณกรรมคำสอนเรื่อง **ชณฺฑกัถา** [อ่านว่า บอนด้าตาเมียส : คำแปล คำสอนตามาส] ที่แต่งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1907 โดยกวีชื่อมาส ทั้งนี้ ชิ่ง ทักซี (Khing Hoc Dy) นักวิชาการด้านอักษรศาสตร์เขมรและสมาชิกราชบัณฑิตยสภากัมพูชา แสดงความเห็นว่ารกรบเรื่องนี้เป็นกระจกสะท้อนสังคมและประวัติศาสตร์กัมพูชาและเป็นหนังสือประวัติศาสตร์เพื่อรับใช้ระบอบอาณานิคม²⁵⁶ ความตอนหนึ่งว่า

ทุกวันนี้ฝรั่งเศสเขามีคุณกับเรา ด้วยเหตุนี้ต่าจึงคิดแต่งเป็นนิทานตามเรื่องราวซึ่งมีเรื่องมาไว้สั่งสอนฝังใจท่านทั้งปวงซึ่งเป็นชนชาติเขมรเหมือนกันให้รักนับถือไว้ใจฝรั่งเศสด้วยความซื่อตรงอย่าหวั่นเกรงคิดหน้าคิดหลังเลย เพราะฝรั่งเศสเป็นนี้เป็นมิตรที่พึ่งและเป็นครูเราด้วย²⁵⁷

การแพร่ขยายของวัฒนธรรมต่างชาติสร้างความรู้สึกสลดสังเวชใจต่อชาวเขมรโดยเฉพาะพระสงฆ์เป็นอย่างมาก ความย่ำแย่ระหว่างความรุ่งโรจน์ในอดีตกับความตกต่ำทางวัฒนธรรมนำไปสู่วิกฤตอัตลักษณ์โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ ซึ่งพบว่าแม้เพียงพระสงฆ์ที่ยังคงทำหน้าที่รักษาภาษา-วรรณกรรม ดังที่บุญฉันท มลได้บันทึกไว้ความว่า

วรรณคดีของฝรั่งเศส วัฒนธรรมฝรั่งเศสแผ่อิทธิพลมาครอบงำวรรณคดีเขมร ครอบงำวัฒนธรรมเขมรอย่างแรงกล้า วรรณคดีของเราก็วิ่งเข้าไปอาศัยอยู่ตามวัดวาอาราม ถ้าไม่ได้คุณ

²⁵⁶ ชิ่ง ทักซี, มาลีบทอักษรศิลป์ศตวรรษที่ 20, 55. [เข็ง บุกซี, **มาลีบทอักษรศิลป์ศตวรรษที่ ๒๐**, ๕๕.]: ชิ่ง ทักซี, **สภาพทั่วไปในอักษรเขมร** (พนมเปญ: โรงพิมพ์เขมร, 2003), 150. [เข็ง บุกซี, **จิตตภาตอุธะโธมกุญ์** (กรุงเทพฯ: เกษมบุษย์, ๒๐๐๓), ๑๕๐.]

²⁵⁷ มาส, **คำสอนตามาส** (พนมเปญ: บรรณาการอังกฤษ, 2007), 32. [มาส, **ชณฺฑกัถา** (กรุงเทพฯ: บณฺฑกัถา, ๒๐๐๗), ๓๒.]

พระสงฆ์เขมรทำหน้าที่ช่วยค้ำจุนไว้มาจนถึงสมัยนี้ ป่านฉะนี้วรรณคดีเขมรคงล่มสลายหายสาบสูญไปหมดเกลี้ยงจากประเทศกัมพูชาไปแล้ว²⁵⁸

กัมพูชาภายใต้ระบอบอาณานิคมนับเป็นช่วงเวลาที่ยุควัฒนธรรมด้านภาษา-วรรณกรรมตกต่ำอย่างมาก งานนิพนธ์ภาษาเขมรไม่มีโอกาสได้ปรากฏแก่สาธารณชนเลย ถึงขนาดที่ปัญญาชนบางส่วนไม่ยอมรับภาษาและวรรณกรรมของชาติ และพากันตั้งใจเรียนแต่ภาษาฝรั่งเศสจนทำให้ภาษาเขมรตกต่ำถึงขีดสุด บันทึกของบุญฉันท มลได้กล่าวถึงสภาพการณ์เมื่อแรกออกหนังสือพิมพ์นครวัดว่า

สมัยแรก ๆ ที่หนังสือพิมพ์นครวัดออกมานั้น ผู้อ่านส่วนมากได้แก่พวกคนยากจนและกรรมกรที่ไม่สามารถอ่านภาษาฝรั่งเศสได้เท่า นั้น ส่วนพวกผู้ดีมีการศึกษาเขาไม่อ่านกันหรอก เพราะเขาถูกเหยียดหยามอักษรเขมร ที่สำคัญคือพวกนั้นอ่านภาษาเขมรไม่ออก เขาอ่านแต่หนังสือพิมพ์ฝรั่งชื่อลาเวริตี (La Vérité) อูปีนียอง (Opinion) แอ็งปาร์ตีอัล (Impartial) และหนังสือพิมพ์ไซ่ง่อน (Presse de Saigon) ถ้าหากจะอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรก็จะแอบซ่อนไว้ในหนังสือพิมพ์ฝรั่งเพื่อไม่ให้คนอื่นมองเห็น เพราะกลัวจะถูกกล่าวหาว่าเขยและไม่รู้ภาษาฝรั่งเศส และถือเป็นความอัปยศที่จะยกย่องภาษาและวรรณกรรมเขมรอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญของตน²⁵⁹

สอดคล้องกับลี ฐามเตง (Ly Theam Teng) สมาชิกกลุ่มอภิบาลสมาคมนักนิพนธ์เขมร ได้กล่าวถึงสภาพการณ์ของอักษรศาสตร์เขมรในสมัยอาณานิคมไว้อย่างน่าสนใจว่า

เราไม่เห็นอักษรเขมรปรากฏให้เห็นอย่างเป็นทางการแก่สาธารณชนเลย หนังสือต่าง ๆ ข้างอักษรศาสตร์ก็หาใครจดจำได้ เหตุนี้เองอักษรเขมรจึงหลบเร้นเข้าไปอยู่ตามวัดความอารามอย่างสงบเสงี่ยมหรือแนบสนิทลงบนศิลาจารึก ขณะที่พระสงฆ์ อุบาสก-อุบาสิกาแม้จะพยายามรักษามรดกอันสำคัญของชาติไว้ให้คงอยู่ แต่ก็กระทำได้เพียงตามมีตามเกิดไม่อาจสำแดงตนออกมาต่อสาธารณชนได้อย่างเปิดเผยด้วยเกรงจะมีอุปสรรคและภัยอันตรายแก่ตน²⁶⁰

²⁵⁸ บุญจันทร์ มล, *ศกการเมือง*, 15.

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 4.

²⁶⁰ ลี ฐามเตง, *อักษรศาสตร์เขมร* (พนมเปญ: บรรณาการสง งวน ทวด, 1960), 95. [เบ็ ฑายเตง, *หฤทศสุริยา*

(กรุงเทพฯ: บณุกการสงฆ์ หุ่น บุก, ๑๙๖๐), ๙๕.]

ดังกล่าวแล้วว่าภาษาและวรรณกรรมเขมรมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับพุทธศาสนา มาตลอด การท่องเที่ยวและพระธรรมกถึกเทศนาสั่งสอนของพระสงฆ์ ล้วนเป็นแนวทางอันสำคัญในการรักษาและเผยแพร่ภาษา-วรรณกรรมเขมรให้แทรกซึมเกาะลึกเข้าไปในจิตใจของชาวเขมร เมื่อผนวกกับกระบวนการปฏิรูปทางการศึกษาจึงช่วยส่งเสริมให้พระสงฆ์เขมรได้พัฒนาความคิดและก้าวเข้ามามีบทบาทในการรักษาอัตลักษณ์ด้านอักษรศาสตร์มากยิ่งขึ้น

บทบาทด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมของพระสงฆ์เกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระสีสุวัตถิมิ พระราชประกาศเลขที่ 67 ลงวันที่ 4 กันยายน ค.ศ. 1915 ให้จัดทำหนังสืออักษราภิธานศัพท์ภาษาเขมรหรือวจนานุกรมเขมร ด้วยทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระบบสะกดคำระบบใหม่และเพื่อลดความซับซ้อนของตัวอักษรเขมรให้เขียนง่ายขึ้น รวมถึงเพื่อให้เขียนภาษาเขมรตรงกับภาษาบาลี-สันสกฤตตามข้อเสนอของยอร์ช เซเดส์ นักวิชาการฝรั่งเศส²⁶¹ ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการ 12 ท่าน ในจำนวนนี้มีพระสงฆ์ 3 รูป ได้แก่ พระมหाराชาธรรม (สวส) คณะธรรมยุต วัดพระยูวงศ์ พระวันรัต (จันทร์) คณะมหานิกาย วัดอุณาโลม และพระศีลสังวร (หาก) คณะมหานิกาย วัดอุณาโลม²⁶² ร่วมเป็นคณะกรรมการด้วย ต่อมามีการแต่งตั้งพระสงฆ์เป็นคณะกรรมการอีก 5 รูป ได้แก่ พระมหาวิมลธรรม (โจง) พระครูสังฆสัทธา (ชวน ณาต) พระญาณวิริยะ (โฝง) พระอุดมมุนี (อุม สุร) และพระครูสังฆวิชา (หวด ตาด) ซึ่งทั้งหมดเป็นอาจารย์ในโรงเรียนพุทธิกบาลี²⁶³ โดยกำหนดระยะเวลาดำเนินงาน 8 ปี ให้ชื่อว่า “**หฺรูกฺกัธฺสํบฺนุ ภาสภเฮษฺร: ใฝ่ภคฺคฺคฺบฺนุ**” [อ่านว่า อักคะเรียภีเขียนซับท เพียซาขแมระแฏรเรียจการบองกาบ : คำแปล อักษราภิธานศัพท์ภาษาเขมรซึ่งราชการบังคับ] ถึงกระนั้นเมื่อจัดทำหนังสือวจนานุกรมเขมรแล้วเสร็จใน ค.ศ. 1926 แอร์เนสต์ รูม (Ernest Roume) เรสิดังต์ สุเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาได้ทักท้วงชื่อหนังสือเล่มนี้ที่กำกับว่า “ของราชการ” ให้เว้นและเปลี่ยนเป็น “**វិទ្យាស្ថានខ្មែរភាគទី ១ ភាគទី ២**” (DICTIONNAIRE CAMBODGIEN Tome I Tome II) [อ่านว่า โว

²⁶¹ Kieman, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975*, 4.

²⁶² “พระราชประกาศเลข 67,” *ราชกิจราชการ* 5, 3 (กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน 1915): 149-150. [“**ព្រះរាជប្រកាសលេខ ៦៧, រាជកិច្ចការ ៥, ៣** (សូយេត អ៊ុត សេបត ១៩១៥): ១៤៩-១៥០.]

²⁶³ ถ้อยปรารภของกรมขุมนุม, “**วจนานุกรมเขมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2**, 5th ed. (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1967), ต-ถ. [“**សេចក្តីព្រះព្រះបស់ក្រុមជំនុំ, វិទ្យាស្ថានខ្មែរភាគទី ១ ភាគទី ២**, បោះពុម្ពត្រាទី ៥ (ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត, ១៩៦៧), ត-ថ.]

จะเนี่ยนุกรมขแมรเกียคที่ 1 เกียคที่ 2 : แปลว่า วจนानุกรมขแมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2] เพราะจะกลายเป็นการบังคับไปทั้งหมดห้ามไม่ให้มีการแก้ไข²⁶⁴

ถึงกระนั้นวจนानุกรมขแมรฉบับนี้ได้สร้างความไม่พอใจแก่เสนาบดีสภาและกลุ่มอนุรักษ์นิยมซึ่งมีพระสงฆ์รวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก แม้แต่พระสงฆ์หัวก้าวหน้าซึ่งเป็นคณะกรรมการจัดทำหนังสือเล่มนี้ ด้วยมองว่าการเปลี่ยนแปลงตัวสะกดทำให้ภาษาเขมรซึ่งมีความเป็นมาสืบทอดตั้งแต่สมัยพระนครถูกทำลาย ส่งผลให้เสนาบดีสภาต้องมีคำสั่งให้เก็บหนังสือดังกล่าว พร้อมกับมีพระราชประกาศให้ยกเลิกระบบการสะกดคำก่อนหน้านี้และให้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ใน ค.ศ. 1927 เรียก “**ក្រុមជំនុំផ្ទៀងផ្ទាត់វចនានុក្រមខ្មែរ**” [กรุมจุมนุมนุฝเตียงซอมเรัจโจจะเนี่ยนุกรมขแมร : คำแปล คณะกรรมการจัดทำวจนानุกรมขแมร] และพระราชประกาศเลขที่ 73 ลงวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1929 แต่งตั้งคณะกรรมการเพิ่มเติมในที่นี้มีพระสงฆ์รูปสำคัญอย่างพระชวน ณาตร่วมเป็นคณะกรรมการเพียงรูปเดียวจากคณะกรรมการชุดเก่าและมีบทบาทในการเรียบเรียงวจนानุกรมขแมรฉบับนี้ วจนानุกรมฉบับใหม่แล้วเสร็จใน ค.ศ. 1938 โดยยังคงใช้ชื่อเรียกว่า “วจนानุกรมขแมร ภาคที่ 1 และภาคที่ 2” แต่ชาวเขมรทั่วไปนิยมเรียกว่า “วจนानุกรมขแมรฉบับชวน ณาต”²⁶⁵

การจัดทำวจนานุกรมแสดงให้เห็นถึงความพยายามสร้างบรรทัดฐานภาษาเขมรให้เป็นภาษาทางการของชาติ (language of state) ส่วนหนึ่งเพื่อรวมเอาภาษาท้องถิ่นรวมไว้ด้วยกัน เพราะในแต่ละพื้นที่มีการใช้ภาษาเขมรแตกต่างกัน ไม่มีแบบแผนตายตัว เป็นต้นว่าการออกเสียงสระหรือวรรณยุกต์ นอกจากนี้ยังปรากฏภาษาถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อาศัยอยู่ในกัมพูชา เช่น ชาวกูย ชาว

²⁶⁴ “เหตุผลสำหรับการพิมพ์ครั้งที่ 5,” วจนานุกรมขแมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2, ข. [ริธาสสพฺรหฺมปะดะฎุฎุฎุฎุ ๕,“

វចនានុក្រមខ្មែរភាគទី ១ ភាគទី ២, ឃ.

²⁶⁵ วจนานุกรมขแมร ภาคที่ 1 ภาคที่ 2 ตีพิมพ์อีกหลายครั้ง จนกระทั่งในการพิมพ์ครั้งที่ 4 ค.ศ. 1962 พุทธศาสนบัณฑิตยได้กราบทูลพระชวน ณาต ซึ่งขณะนั้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณราชูปถัมภ์ สังกษราชฝ่ายมหานิกายให้ช่วยแก้ไขและตรวจทานความถูกต้อง ต่อมาใน ค.ศ. 1967 เลียง ฮับอาน นายกพุทธศาสนบัณฑิตยได้กราบทูลขอให้พระมหาสมณราชูปถัมภ์เป็นองค์อุปถัมภ์แก้ไขวจนานุกรมซึ่งมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ 4 ท่าน ประกอบด้วยพระเถรานุระ 2 รูป ได้แก่ พระศาสนมนูณี (เก็ม โตร) พระปิฎกธรรม (อุม สุม) และฆราวาส 2 ท่าน ได้แก่ ท่านญง-เซรื่อง เลขานุการในสมาคมนักประพันธ์เขมร (อดีตองค์เลขาธิการในพุทธศาสนบัณฑิตย) ท่านโงง-ซมโอย์ นักประพันธ์ในพุทธศาสนบัณฑิตย ร่วมกันพิจารณาข้อบกพร่องของวจนานุกรมขแมรที่จัดพิมพ์ครั้งก่อน อย่างไรก็ตาม พระมหาสมณราชูปถัมภ์เป็นธุระเอาใจใส่พระทัย ทรงแก้ไข ตรวจทาน และเพิ่มเติมเนื้อหาของหนังสืออย่างรอบด้าน ทำให้เนื้อหาครอบคลุมกว่า วจนานุกรมขแมรที่พิมพ์ครั้งที่ 4 ทั้งยังทรงริเริ่มนำข้อคิดเห็นของคณะกรรมการชุดแรกที่จัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1915 มาร่วมพิจารณาเพื่อให้อักษรศาสตร์เขมรเจริญก้าวหน้าและเป็นวิทยาทานให้นักอักษรศาสตร์เขมรในอนาคตเจริญรอยตามอีกด้วย (“เหตุผลสำหรับการพิมพ์ครั้งที่ 5,” วจนานุกรมขแมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2, ข-จ. [ริธาสสพฺรหฺมปะดะฎุฎุฎุ ๕,“ **វចនានុក្រមខ្មែរភាគទី ១ ភាគទី ២, ឃ-ច.**] ด้วยเหตุที่พระมหาสมณราชูปถัมภ์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์หลักในการแก้ไขวจนานุกรมขแมร และการพิมพ์ในชั้นหลังต่างยึดเอาการพิมพ์ครั้งที่ 5 เป็นต้นฉบับ จึงนิยมเรียกวจนานุกรมขแมรฉบับนี้ว่า “วจนานุกรมขแมรฉบับชวน ณาต”

สเดียง ชาวพนอง หรือชาวเสียม ลักษณะนี้ย่อมส่งผลให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการสื่อสาร โดยเฉพาะการเขียน ดังนั้นเพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวจึงจำเป็นต้องสร้าง “ภาษาเขมรแบบทางการ” อันเป็นที่มาของการจัดทำวจนานุกรมเขมรขึ้น เอียว เกอส (Ieu Koeus) ปัญญาชนหัวก้าวหน้าและอดีตนายกรัฐมนตรีของกัมพูชาได้แสดงความคิดเห็นถึงความสำคัญของวจนานุกรมเขมร ในหนังสือ *ภาสาเฐียร การลวงพิริจโดยเหตุผล* [อ่านว่า เพียซาซแมร การลบบองปินิตยโญยริ๊ก เฮตุพิล : คำแปล ภาษาเขมร การลวงพิริจโดยเหตุผล] ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. 1947 อย่างน่าสนใจว่า

...วจนานุกรม เป็นระเบียบซึ่งเราต้องปฏิบัติตาม คือเขียนให้ถูกต้องตามหลักการ เหตุซึ่งต้องเขียนตามวจนานุกรมนี้ เราทั้งหลายต้องปฏิบัติตามอย่างมีวินัย วินัยนี้มีสาระสำคัญถึงความเจริญของชาติ เพราะถ้าเราเอาแต่เขียนคำตามใจตนเอง แตกต่างกันไปตามวัด ตามโรงเรียนเช่นนี้ ภาษาเราจะถือว่าเป็นภาษาสำหรับชาติหนึ่งไม่ได้; จะถือชาติของเราว่าเป็นประชาชาติหนึ่งก็ไม่สมด้วยเหตุนี้ขอให้พี่น้องร่วมชาติทั้งหลายเขียนคำตามรูปซึ่งมีในวจนานุกรม เพื่อให้เป็นระเบียบแบบแผน แล้วขอให้พึงระลึกเสมอว่าถ้าเขียนผิดไปจากกรุปคำซึ่งมีในวจนานุกรม เพราะการเขียนผิดไปนั้นเป็นเหตุสำคัญให้เห็นว่าเราไม่มีการศึกษา...²⁶⁶

ปฏิกริยาของพระสงฆ์ต่อการเปลี่ยนแปลงตัวสะกดชี้ให้เห็นบทบาทและความสำคัญของอักษรศาสตร์ในฐานะรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชา เพราะตระหนักว่าอักษรศาสตร์มีความเจริญเป็นทุนเดิม ขณะเดียวกันการจัดทำวจนานุกรมเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ยิ่งหนุนนำให้อักษรศาสตร์เขมรจำเริญยิ่งขึ้นไป ดังถ้อยปรารภของคณะกรรมการฯ กล่าวถึงความสำคัญของวจนานุกรมเขมรฉบับนี้ว่า

วจนานุกรมเขมรนี้ ได้เกิดเป็นครั้งแรกสุดแห่งกัมพูชา เรามีความคาดหวังว่า กาลต่อไปข้างหน้า โดยกำลังความพยายามและความบากบั่นของนักปราชญ์ในชั้นหลัง วจนานุกรมนี้จะเจริญด้วยคำและระเบียบวิธีการซึ่งวิเศษวิศาลกว่านี้ขึ้นไป ดังเช่นศัพท์วจนานุกรม (DICTIONNAIRE

²⁶⁶ เอียว เกอส, ภาษาเขมร การลวงพิริจโดยเหตุผล (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1992), 18-19. [ผู้]ร ี กั๊ส,

ENCYCLOPÉDIQUE) ของนานาประเทศ ซึ่งประมวลเพิ่มแล้วเพิ่มเล่าอย่างไม่รู้จบไม่รู้สิ้น ซึ่งมีแต่
เจริญวิเศษขึ้นโดยลำดับ²⁶⁷

นอกจากการจัดทำจนวนุกรมภาษาเขมรแล้ว สมาชิกพุทธศาสนบัณฑิตยน์นำโดยมาตาม
ชุยซาน การ์เปอเลสส์ พระสงฆ์ และปัญญาชนเขมรได้มีความกังวลต่อวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของ
กัมพูชาที่อาจสูญหายไปท่ามกลางการเข้ามาของวัฒนธรรมจากต่างชาติ สำหรับมาตามการ์เปอเลสส์นั้น
ชิง หักที้ กล่าวว่าไม่ใช่ชนชาตินิยมอาณานิคมที่ตื่นกลัว แต่กลับเป็นชาวฝรั่งเศสที่หลงใหลวัฒนธรรม
เขมรและต้องการอารักรักษาสมบัติของมนุษยชาติ²⁶⁸ ด้วยเหตุนี้จึงให้การสนับสนุนและผลักดันการ
อนุรักษ์วัฒนธรรมเขมรอย่างเต็มกำลัง พระราชประกาศเลขที่ 12 ลงวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1934 ให้
จัดตั้ง “**ក្រុមជំនុំទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរ**” [อ่านว่า กรมจุมนุมนุมเนียมตเมเลียบคแมร : คำแปล คณะกรรมการ
วัฒนธรรมประเพณีเขมร (Commission of Cambodian Mores and Customer)] ทำหน้าที่รักษา
ขนบธรรมเนียมประเพณีของกัมพูชา ด้วยการตีพิมพ์เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรเป็นต้นว่า
พิธีบุญ โดยเฉพาะหนังสือหายากเพื่อเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักทั้งในและต่างประเทศ นอกจากนี้คณะ
กรรมการฯ ยังสนับสนุนให้มีการจัดบันทึกประเพณีสำคัญ ๆ สมัยโบราณจากผู้รู้ตามหมู่บ้านต่าง ๆ
และสนับสนุนให้มีการจัดประกวดงานศิลปะ อักษรศาสตร์ และวัฒนธรรมประเพณีอีกด้วย ทั้งนี้ คณะ
กรรมการฯ ได้จัดประกวดเขียนบทความเกี่ยวกับประเพณีและพิธีบุญต่าง ๆ ผู้ชนะจะได้รับเงินรางวัล
และตีพิมพ์บทความโดยไม่เสียเงินเป็นประจำทุกปี ซึ่งวิธีการดังกล่าวนอกจากเป็นการรักษา
ขนบธรรมเนียมประเพณีของกัมพูชาแล้ว ขณะเดียวกันก็เป็นการส่งเสริมให้ชาวเขมรได้ใช้ภาษาเขมรที่
ถูกต้องอีกด้วย คณะกรรมการฯ ได้ตีพิมพ์หนังสือสำคัญ ๆ เป็นต้นว่าพระราชพิธีทวาทศมาส ระบำ
บรอกเจียบรียเขมร แลบบรอกเจียบรียเขมร ถิ่นนำสิ่งเขมรในเพลงเขมร ต่อมาใน ค.ศ. 1938 จึงมีการ
เสนอให้จัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมเขมร (Khmer Cultural Centre) ภายใต้การดูแลของพุทธศาสน
บัณฑิตยน์ พระราชบรรณालัย โรงเรียนพุทธบาลีชั้นสูง คณะกรรมการแปลพระไตรปิฎก และโรงพิมพ์
พระราชทรัพย์ เพื่อทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรมเขมรอย่างเป็นรูปธรรมโดยความร่วมมือ
ระหว่างพระสงฆ์ ปัญญาชน และราชการอาณานิคม

²⁶⁷ “ถ้อยปรารภของกรมจุมนุมนุม,” **จนวนุกรมเขมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2, ณ.** [เสธักฎิฎราฎรบทสัฎฐกฤษณัฎฐั,
โธธาสฎฐกฤษฎเฎฐภาคที่ ๑ ภาคที่ ๒, ณ.]

²⁶⁸ ชิง หักที้, “มาตามชุยซาน การ์เปอเลสส์กับวิทยาลัยพุทธศาสนบัณฑิตยน์,” 191. [เช็ง บุกชี, “หุกฎริ สัฎฐ
บทฎร การฎิฎฐุส ธินัฎฐุสฎฐสฎฐสธณัฎฐุ,” ๑๕๑.]

ขณะที่พระสงฆ์ธำรงรักษาอักษรศาสตร์เขมรด้วยการเทศน์สวดอันเป็นหน้าที่ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ รวมถึงใช้อำนาจและหน้าที่ต่อรองกับผู้ปกครองชาวฝรั่งเศส ปัญญาชนเขมรที่เป็นนักปราชญ์หรือกวีซึ่งมีภูมิหลังใกล้ชิดกับโรงเรียนวัดเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ร่วมเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องอักษรศาสตร์กัมพูชาด้วยวิธีการที่แตกต่างออกไป กล่าวคือการผลิตงานประพันธ์ด้วยภาษาเขมร หรือที่เรียกว่า **หฺกฺญฺรฺสฺนฺ** [อ่านว่า อักซอเชิล : คำแปล อักษรศิลป์ ใช้เรียกรวมทั้งวรรณคดีและวรรณกรรม] ซึ่งนอกจากเพื่อความเพลิดเพลินและประโลมใจแล้ว ยังมีสาเหตุสำคัญมากกว่านั้นคือความรู้สึกหวั่นเกรงการถูกรวบงำทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะจากชาวเวียดนามและชาวจีน ซึ่ง ทักที กล่าวไว้ว่า “ไม่เพียงแต่เวลานั้น ประเทศญวนคิดใกล้อยู่ข้างอาณานิคมนิยมฝรั่งเศส ประเทศเขามีนักนิพนธ์จำนวนมาก หนังสือที่พิมพ์เผยแพร่ก็มีมีใช้น้อยๆ ตามถนนที่ประชุมชนเขตราชาธานี หนังสือจีนญวน มีวางขายทุกหนทุกแห่งๆ โดยไม่อาจต้านทานความไร้恙อายุของพวกเขาไปได้”²⁶⁹ เพื่อตอบโต้สถานการณ์ดังกล่าวและขจัดข้อครหาที่ว่างานนิพนธ์เขมรส่วนใหญ่เป็นนิทานคร่ำครึหรือชาดกเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา อีกทั้งเพื่อสืบทอดภาษาและวรรณกรรมเขมรให้ดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กวีผู้มีการศึกษาจึงคิดแต่งอักษรศิลป์ขึ้นใหม่ผ่านภาษาซึ่งเป็นวัสดุประกอบขึ้นเป็นงานเขียนด้วยการเขียนลงเป็นตัวอักษร เพราะเมื่ออักษรศิลป์ได้รับการเผยแพร่ การสื่อสารระหว่างผู้เขียนกับผู้รับสารทั้งจากการฟังหรือการอ่าน โดยมีสื่อกลางคือภาษาและวรรณกรรม จะช่วยให้อักษรศาสตร์ยังคงได้รับการรักษาไว้

อย่างไรก็ดี พันธกิจของอักษรศิลป์ในยุคอาณานิคมไม่ใช่เพียงเพื่อรักษาอักษรศาสตร์เขมรไว้เท่านั้น เพราะกวียังได้แสดงความคิด ความเชื่อ ตลอดจนสะท้อนสภาพสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในขณะนั้นให้แก่ผู้อ่านได้รับรู้ ด้วยเหตุนี้การสร้างอักษรศิลป์จึงเป็นการเพาะบ่มความคิดให้กับชาวเขมรแนวทางหนึ่งซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกชาตินิยมในเวลาต่อมาอีกด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เบน แอนเดอร์สันเรียกว่าสุญญากาศสมมติ (the imagined community floating in homogeneous, empty time)²⁷⁰

หากจำแนกอักษรศิลป์ตามรูปแบบคำประพันธ์ปรากฏในสองลักษณะ ได้แก่ลักษณะแรกคืออักษรศิลป์ที่แต่งขึ้นด้วยร้อยกรองแบบขนบโบราณ เป็นต้นว่าเดี่ยวเอก ปกิณกะกถาเคารพ 7

²⁶⁹ ชิ่ง ทักที, อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 20 กวีนิพนธ์ กับชุดอรรถบท (พนมเปญ: บรรณาการังกอร์, 2007), 117.

[เข็ง ฤกษ์, **หฺกฺญฺรฺสฺนฺ** ไขว่สวทศวรรษ ๒๐ กวีนิพนธ์และกวีนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: ชลภาครังกร, ๒๐๐๗), ๑๑๗.]

²⁷⁰ แอนเดอร์สัน, ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม, 42.

ประการของออกญาวิบุลราชเสนา (นุ กอน) แต่ผลงานที่สำคัญอันแสดงถึงเจตจำนงของการชำระอักษรศาสตร์คือจบบล่เปิดเม็ยของพระภริมย์ภาษา (อุ) หรือกรมงุย²⁷¹ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อเดือนเจตร (เดือน 5) ปีกจ จัตวาศก ตรงกับ ค.ศ. 1922 กรมงุยระบุถึงจุดมุ่งหมายของบทประพันธ์นี้ไว้ในตอนต้นว่า “ก่อดึกกาพย์ใหม่ เอามาเพื่อสั่งสอน ลูกหลานชายหญิง ทั้งเล็ก (เด็ก-ผู้ศึกษา) ก็ดีทั้งใหญ่ (ผู้ใหญ่-ผู้ศึกษา) ก็ดี ขอจงรับฟังทุกคน” ซึ่งสารัตถะสำคัญของจบบล่เปิดเม็ยมุ่งตักเตือนลูกหลานชาวเขมรให้รู้เท่าทันความทันสมัยที่มีผลต่อสังคมกัมพูชา เพราะช่วงชีวิตของกรมงุยอยู่ระหว่างสมัยจารีตประเพณีกับสมัยอาณานิคม เขาจึงได้สัมผัสและตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมกัมพูชา เป็นต้นว่าการเปลี่ยนแปลงของระบบมุลนายสู่ระบบราชการสมัยใหม่ อิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของชาวต่างชาติ การแพร่ขยายของวัฒนธรรมฝรั่งเศส อีกทั้งกรมงุยยังมีความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและอักษรศิลป์จากการบวชเรียนอันเป็นการร่ำเรียนของชาวเขมรแต่โบราณ ลักษณะเช่นนี้ทำให้กรมงุยประพันธ์จบบล่เปิดเม็ยด้วยการนำแก่นแท้ของหลักธรรมมาประยุกต์ให้ทันสมัยเพื่อให้ชาวเขมรได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมสมัยใหม่บนพื้นฐานของการธำรงรักษาวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม²⁷²

ถึงกระนั้นจบบล่เปิดเม็ยของกรมงุยยังมีคุณค่าและมีความสำคัญมากกว่านั้นคือ ความพยายามในการธำรงความเป็นเขมรไม่ให้เลือนหายไปท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เพราะการประพันธ์อักษรศิลป์เป็นเครื่องแสดงวัฒนธรรมและความเจริญของชาติ อีกทั้งยังกระตุ้นผู้คนในสังคมให้เกิดความภาคภูมิใจ เห็นความสำคัญ และตระหนักถึงคุณค่าของอักษรศาสตร์ด้วย ดังปรากฏบทประณามพจน์ที่กรมงุยกล่าวถึงคุณค่าของพยัญชนะเขมรว่า “คุณค่าตัวอักษรฯ ทั้งสามสิบสาม” สะท้อนให้เห็น

²⁷¹ พระภริมย์ภาษา (อุ) หรือกรมงุย เดิมชื่ออุ กู ชื่อเล่นว่า งุย (อ่านว่า งย) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1865 บิดาสืบเชื้อสายจากเจ้าปก มารดาเป็นบุตรสาวกำนันสะเปียนพะมอ ในวัยเด็กเรียนเขียนอ่านและเลขที่วัดบึงจอก ต่อมาบวชเป็นสามเณรและสึกออกมาช่วยบิดาทำงานเป็นเสมียน ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรข้าวตามอาญาหลวง เมื่ออายุได้ 21 ปี อุปสมบทที่วัดบึงจอก เรียนพระธรรมวินัยและแปลพระไตรปิฎกกับพระอาจารย์ทิศย์ ต่อมาไปเรียนกรรมฐานอีกหลายสำนัก จนกระทั่งบวชได้ครบ 5 พรรษาจึงลาสิกขาบถออกมาช่วยบิดา ทำหน้าที่เป็นกรมการตำบลและเป็นเสมียน เมื่อฝรั่งเศสเข้าปกครองกัมพูชาท่านจึงลาออกจากราชการและทำอาชีพเกษตรกร (ฝั่ง หักจี, อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 20 กรินพันธ์กับชุดอรธบท, 78. [เบ็ญ บุกซี, **ศุกรสิณฺญ์โรสุตฺตฺย ๒๐ กรินฺตฺตฺย ๒๐ กรินฺตฺตฺย ๒๐ กรินฺตฺตฺย ๒๐ กรินฺตฺตฺย**, ๗๘.]

กรมงุยมีความสามารถด้านกาพย์กลอนและชำนาญการใช้พินน้ำเต้าที่เรียกว่า “สายเดี่ยว” ประกอบการเจริญเป็นอย่างดี เมื่อว่างจากการทำนาก็จะได้รับเชิญไปร้องเพลงประกอบดนตรีสายเดี่ยวหรือไปเทศน์ในงานบุญ ด้วยปฏิภาณกวีมักแต่งกลอนที่มีเนื้อหาละท้อนสังคมเป็นต้นว่าการประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การกดขี่ข่มเหงของชาวต่างชาติ การเอาเปรียบของพ่อค้าชาวจีนและญวน หรือความเสื่อมโทรมทางด้านศิลปวัฒนธรรมและอักษรศาสตร์ ชื่อเสียงของกรมงุยเป็นที่เลื่องลือถึงราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระสุริยวงศ์จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมงุยขับเจริญถวาย ด้วยความสามารถจึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระภริมย์ภาษา”

²⁷² โปรดดู, พุทธศาสนบัณฑิตย, จบบล่กรมงุย, 1-41. [นุสสาสนบดินฺตฺย, **ญบฺล่กรฺมงุย**, ๑-๔๑.]

ว่ากรรมงูยเห็นความสำคัญของอักษรเขมรในฐานะเครื่องมือในการสร้างสรรค์ผลงานด้านอักษรศิลป์ แม้กรรมงูยจะแต่งจบบาล์เบ็กถเม็ยด้วยฉันทลักษณ์ตามขนบโบราณแต่ได้ประยุกต์วิธีการเล่าเรื่องให้เข้ากับสมัยนิยม กล่าวคือกรรมงูยแต่งจบบาล์เบ็กถเม็ยด้วยบทกวีคำประพันธ์ที่มีท่วงทำนองเหมือน การเดินหรือกระโดดของกา กล่าวคือมีจังหวะสม่ำเสมอไม่ขึ้นไม่ลง ถ่วงท่าลีลาเชิงงูยเหมือนกาเดิน จำนวน 241 บท ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์แบบกาพย์เขมรโบราณ แต่ปรับเปลี่ยนการใช้ถ้อยคำภาษาที่เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมสมัยใหม่ ไม่ใช่การนำคำสอนตามแนวทางเดิมที่ใช้สำหรับ สอนคนอย่างในสมัยโบราณ เนื่องจากคำสอนแบบเดิมมักอ้างหลักธรรมหรือสำนวนภาษาบาลีในพุทธ ศาสนาหรือภษิตโบราณ ซึ่งล้าสมัยและไม่ครอบคลุมต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกัมพูชา นอกจากนี้กรรมงูยยังปรับเปลี่ยนวิธีการเล่าเรื่องด้วยการใช้เหตุผลและวิเคราะห์ให้เห็นสภาพปัญหาที่ เกิดขึ้นจริงในสังคมกัมพูชาในช่วงเวลานั้น จึงทำให้อักษรศิลป์เรื่องนี้มีความทันสมัยและเป็นที่ยอมรับของ คนในสังคม ใน ค.ศ. 1930 พุทธศาสนบัณฑิตยสถานับสนุนให้กรรมงูย [๒] (อ่านว่า เจริญ : คำแปล ร้อย) จบบาล์เบ็กถเม็ยในที่สาธารณะและจัดพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง จึงนับได้ว่าจบบาล์เบ็กถเม็ยเป็น ตัวอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงปฏิริยาการปรับตัวและตอบโต้ของกวีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง ให้กับภาษาและวรรณกรรมเขมร อีกทั้งยังแสดงถึงปฏิริยาของกรรมงูยในการใช้ความบันเทิงตามแบบ จาริตเพื่อรักษารากฐานทางวัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ลักษณะต่อมาคืออักษรศิลป์แบบใหม่ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในกัมพูชาที่เรียกว่า **เบรเณษเณก** (อ่านว่า โปรโลมโลก : คำแปล ประโลมโลกหรือนวนิยาย)²⁷³ ซึ่งเป็นงานเขียนประเภท หนึ่งที่เขียนขึ้นด้วยความเรียงอย่างร้อยแก้ว เน้นการดำเนินเรื่องที่สมจริงและมีเหตุผล อีกทั้งมีวิธีการ เสพแตกต่างออกไปคือการอ่านผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างการพิมพ์ ผลงานเรื่องสำคัญคือ **อีก ฤเณสภ** (อ่านว่า ตีกโตนเลซาบ : คำแปล น้ำทะเลซาบ) ของคิม หัก (Kim Hak) ประโลมโลกเรื่อง แรกของกัมพูชาที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่สู่สาธารณะแบ่งเป็น 2 ตอนในวารสารกัมพูชสุริยาปีที่ 11

²⁷³ คำว่า “ประโลมโลก” เดิมมีความหมายอย่างกว้างใช้เรียกนิทานพื้นบ้านหรือนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่แต่งเป็น ร้อยกรอง คิม หักเป็นกวีคนแรกที่ริเริ่มใช้คำว่าประโลมโลกในความหมายอย่างแคบสำหรับเรียกงานประเภทร้อยแก้วหรือนวนิยาย (Nocvel) ปัจจุบันจึงเรียกรวมนิทานพื้นบ้านว่า **สาสุรเณง** (อ่านว่า ซาสุตราแลบง : คำแปล ศาสุตราแลบง) บ้างก็เรียกว่าเรื่องแลบง ซึ่งยังหมายถึงวรรณคดีประเภทหนึ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นสำหรับประโลมอารมณ์ผู้อ่านด้วยร้อยกรองภาษากรีกอย่างประณีต รวมถึงวรรณกรรม ที่สอดแทรกการสั่งสอนคติธรรมทางพระพุทธศาสนาในฐานะของตำราหรือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ด้วย (โปรดดู, ศานติ ภัคคิต้า, “ศาสุตราแลบง : วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา วรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 28-59.

ฉบับที่ 1 ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 10 ค.ศ. 1939 หักได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของเขาในอารัมภบทอย่างชัดเจนว่า

...เรื่องน้ำโตนเลสาบนี้เกิดขึ้นโดยสภาพจิตใจของข้าพเจ้าที่ห่อเหี่ยวแห้งแล้ง คิดสังเวชถึงอักษรศาสตร์เขมรของเราซึ่งไม่เจริญรุ่งเรือง ในวันนี้วิชาได้ปิดบังชาติเขมรทั้งหลายนั้นได้คลาคลงบ้างเล็กน้อย ตั้งแต่มหานครฝรั่งเศสได้นำวิชาการทั้งหลายมาให้บรรดาราชกรรมาภพชรัฐนี้

นักปราชญ์ซึ่งชาญฉลาดข้างอักษรศาสตร์นี้มีน้อยนัก เมื่อมีโอกาสเขียนเรื่องราวอะไรก็นำมาจากพระพุทธรูปศาสนาให้ได้ถากถางเรื่องในประเทศเท่านั้น ถ้าไม่เช่นนั้นก็เขียนย้อนกลับซึ่งไม่เป็นการสร้างสรรค์เท่าไร มาจากชาติเราผิดจากชาติยุโรปและชาติอเมริกาอย่างมาก ชาติเหล่านั้นเขามีความเจริญด้วยความพยายามทำเพื่อประโยชน์ของสาธารณชน จึงทำให้ประเทศของเขามีขึ้นได้หรือการทำของบุคคลก็มีแต่ดีหรือบริบูรณ์ขึ้นไป เพราะเขามีความสามัคคีสมัครสมานช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แล้วเขาได้กำจัดความเกียจคร้านออกจากกมลสันดาน ในประเทศยุโรปก็ดี อเมริกาที่ดี คนซึ่งมีโภคสมบัติครบครัน เลี้ยงดูชีวิตของตนเอง เขาไม่สู้มาทำราชการหรอก เขาให้แต่คนซึ่งน่าสงสารทำ เขาพยายามนอน เดิน นั่ง คิดการเกิดของสิ่งต่าง ๆ หรือเขียนแต่งเรื่องทำหนังสือให้ได้เจริญเป็นประโยชน์ถึงชาติและแผ่นดินของเขา ในที่นั้นแล้ววิชาทั้งหลายก็มีอย่างหลายทั้งประเทศอาจทำให้ประเทศทั้งหมดนั้น มีฐานะานุภาพแก่กล้า ศัตรูทั้งหลายก็ไม่หาญมาโจมตีปรามาสโดยง่ายได้เลย

สำหรับข้าพเจ้าคิดแต่งเรื่องนี้ มาจากความปรารถนา 2 ประการ

1) เพื่อกำจัดคำพูดของชาวต่างประเทศ ซึ่งกล่าวว่าภาษาเขมรเราเล็กน้อยว่า เขมรไม่มีหนังสือเรื่องราวอะไรที่อ่านได้ง่ายเลย ส่วนมากมีแต่หนังสือธรรมชาตค ประวัติสมัยพระพุทธรูปกาล เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนใหญ่มีลักษณะคำประพันธ์เป็นกาพย์ซึ่งชาวเขมรที่อ่านหนังสือได้น้อย ๆ ไม่เข้าใจ

2) ยกปัญหาโทษของของกิเลสตัณหาโดยกามคุณดุตั้งทำให้สรรพสัตว์ต้องเวียนว่ายในวัฏสงสารนี้²⁷⁴

คิม หักไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบโต้ระบอบอาณานิคมเพียงแต่ต้องการเผยให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้นต่ออักษรศาสตร์เขมรเท่านั้น และยังคงดูเหมือนว่าเขาจะเชิดชูบทบาทของฝรั่งเศสด้วย ดังถ้อย

²⁷⁴ คิม หัก, “อารัมภบทน้ำโตนเลสาบ,” *กัมพูขสุริยา* 11, 1-3 (1939): 7-8. [ศิษย์ บทก, “ภกรมุกษาศึกษณัฐสภ,”

ความหนึ่งในอารัมภบทของหักที่ว่า “ในวันนี้อวิชาได้ปิดบังชาติเขมรทั้งหลายนั้นได้คลายลงบ้างเล็กน้อย ตั้งแต่มหานครฝรั่งเศสได้นำวิชาการทั้งหลายมาให้บรรดาราชภรรยามพูขุรฐนี้” ไกล่รุ่ง อามระดิษกล่าวถึงประเด็นดังกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า หักมีความคิดเห็นสอดคล้องกับนักวิชาการฝรั่งเศสที่ว่าวัฒนธรรมและอารยธรรมกัมพูชาในขณะนั้นยังไม่ได้เจริญรุ่งเรืองหากวัดด้วยมาตรฐานของตะวันตกแต่ในขณะเดียวกันเขาก็ยอมรับความสูงส่งของอารยธรรมเขมรสมัยพระนคร²⁷⁵ ความย้อนแย้งระหว่างความรุ่งเรืองในอดีตกับความเสื่อมโทรมในปัจจุบันได้สร้างความรู้สึกต่ำต้อยน้อยหน้าให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชนซึ่งรวมถึงหักด้วย ดังนั้นเพื่อแสดงความเจริญของวัฒนธรรม หักจึงต้องสร้างอักษรศิลป์ที่มีมาตรฐานเทียบเท่าของตะวันตกที่วางอยู่บนรากฐานของผลงานอันยิ่งใหญ่ในอดีต ดังเห็นได้จากฉากของน้ำทะเลสาบที่ย้อนกลับไปสมัยพระนครในรัชกาลพระเกตุมาลา ทั้งนี้เพื่อยืนยันความสูงส่งของวัฒนธรรมและอารยธรรมเขมรเอาไว้ นอกจากนี้การที่หักเป็นกวีที่ใกล้ชิดกับอักษรศิลป์แบบขนบ การดำเนินเรื่องของหักจึงปรากฏสถานการณ์หลักอย่าง “การประจวบ” และ “การพลัดพราก” อันเป็นวิธีการดำเนินเรื่องของอักษรศิลป์เขมรตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยละอิตธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของสิ่งเหนือธรรมชาติและแทนด้วยความสามารถของมนุษย์ น้ำทะเลสาบจึงเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นการปรับรับวัฒนธรรมการเขียนแบบใหม่จากตะวันตกให้เข้ากับอักษรศาสตร์กัมพูชา อีกทั้งยังสะท้อนบทบาทและหน้าที่ของอักษรศิลป์ในฐานะเครื่องมือส่งเสริมและแสดงอารยธรรมของกัมพูชาให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ในขณะเดียวกันยังเป็นพื้นที่ของกวีสำหรับแสดงความคิดเห็นและความคาดหวังที่มีต่อสังคมอีกด้วย

ลักษณะข้างต้นแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับประโลมโลกเรื่อง **สุณัต** [อ่านว่า โสพาด : คำแปล โสพาด] ของริม คิน (Rim Kin) กวีนิพนธ์ที่เขียนขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1938 แต่ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารกัมพูขุรฐริยาเมื่อ ค.ศ. 1942 หรือ **กุณษะใช้ณิส** [อ่านว่า โกะเลียไปลิน : คำแปล กุหลาบไปลิน] ของญก แถม (Gnok Thaem) ที่เขียนขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1936 ภายหลังลาสิกขาบทแต่ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1943 ทั้งสองเรื่องนักวิชาการด้านวรรณกรรมเขมรเชื่อว่าแต่งขึ้นก่อนน้ำทะเลสาบแต่เพราะประสบปัญหาเรื่องทุนทรัพย์จึงพิมพ์ขึ้นทีหลัง หรือ **บิสาชเสฐบท** [อ่านว่า เบเซชเชนฮา : คำแปล ปิสาชเสนหา] ของญก แถมที่ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1942 รวมถึง **ฝุสฺรเทศ** [อ่านว่า ผุสฺรเอโพน : คำแปล ดอกไม้ที่เหี่ยวเฉา] ของนู หาจ (Nou Hach) ศิษย์เก่าวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ที่

²⁷⁵ โปรดดู, ไกล่รุ่ง อามระดิษ, “น้ำทะเลสาบ: นวนิยายเขมรเล่มแรก?”, *ภาษาและวรรณคดีไทย* 15 (2541): 128-136.

เขียนขึ้นใน ค.ศ. 1947 และตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือพิมพ์กัมพูชาระหว่างวันที่ 19 กรกฎาคม ถึงวันที่ 27 กันยายน ค.ศ. 1947 ก่อนจะพิมพ์รวมเล่มใน ค.ศ. 1949 ต่างใช้วิธีการดำเนินเรื่องที่สมจริงมากยิ่งขึ้น โดยสอดแทรกความคิดแบบชาตินิยมที่ถ่ายทอดผ่านตัวละครที่เป็น “คนเขมรรุ่นใหม่” (New Cambodian) ที่ต้องเผชิญกับกระบวนการทำให้ทันสมัยของฝรั่งเศสทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมซึ่งเป็นความจริงที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของกวีอย่างตรงไปตรงมา เป็นต้นว่าเรื่องโสฬสที่ตัวละครเอกชื่อโสฬสชายหนุ่มที่สุภาพอ่อนน้อม มีจรรยาบรรณที่ดี กล่าวหาญ มีความมานะบากบั่น รักในความยุติธรรม และมีความกตัญญูซึ่งล้วนเป็นคุณสมบัติของบุรุษที่ครบบริบูรณ์ในสมัยจารีต แต่ในสมัยอาณานิคมจะมีความก้าวหน้าและประสบความสำเร็จอันเป็นผลมาจากการศึกษาสมัยใหม่²⁷⁶

ขณะที่กุหลาบไพลินนำเสนอชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรในสมัยทุนนิยม ภายใต้การปกครองของระบอบอาณานิคม แม้จะไม่ได้กล่าวถึงสภาพทุกข์ยากของชาวเขมรที่ได้รับจากการกระทำของข้าราชการฝรั่งเศสแต่ก็ไม่ได้ยกย่องฝรั่งเศสและเน้นย้ำว่าไม่ใช่เพียงอาชีพข้าราชการเท่านั้นที่มีคุณค่า เพราะการงานทั้งหลายที่ทำด้วยความบริสุทธิ์ต่างก็มีเกียรติเช่นกัน ดังตัวละครชื่อว่าจิตรที่เคยมีโอกาสได้รับการศึกษาแบบใหม่แต่ด้วยครอบครัวมีฐานะยากจนลงภายหลังบิดาขาดทุนจากการค้าขาย จิตรจึงออกจากโรงเรียนและเมื่อบิดาเสียชีวิตจิตรจึงไปทำงานเป็นกรรมกรบ่อพลอยที่เมืองไพลิน แม้จิตรจะมีฐานะยากจนแต่ด้วยเป็นผู้มีความดี อ่อนน้อม สุภาพ ซื่อสัตย์ มานะอดทน กตัญญู มีจิตใจเมตตา และเป็นที่พึ่งพาที่ดี หลวงรัตนสมบัติจึงยกนารีซึ่งเป็นบุตรสาวให้แก่จิตร ในประเด็นนี้แถมได้อธิบายถึงสาเหตุที่เขาไม่ทำให้ตัวละครเอกอย่างจิตรเป็นข้าราชการของอาณานิคมไว้ว่า

เหตุผลที่ทำไมผู้เขียนไม่อนุญาตให้จิตรเป็นข้าราชการพลเรือนภายใต้รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสในเวลานั้น เพราะเป็นที่น่าผิดหวังและบรรยากาศความยุ่งเหยิง พวกเราในขณะนั้นมีสถานะต่ำต้อยและมีโชคในตำแหน่งน้อยกว่าชาวต่างชาติ มีเพียงผู้ปกครองอาณานิคมที่เจริญรุ่งเรือง ชาวต่างชาติส่วนใหญ่มีสถานะดีกว่า สุขสบาย และมีสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตมากกว่าชาวเขมรซึ่งเป็นคนพื้นเมืองที่ต้องผลิตทุกอย่างทุกอย่างในชีวิต ชวานาหรืออาชีพอื่น ๆ ถูกเตรียมไว้เพื่อรองรับความเจริญของผู้ปกครองชาวฝรั่งเศสเช่นเดียวกับชาวต่างชาติอื่น ๆ เมื่อพิจารณาตำแหน่งตำแหน่งข้าราชการพลเรือนซึ่งรองรับรัฐบาลและทำงานเพื่อผลประโยชน์ของผู้

²⁷⁶ Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development,” (Ph.D. Thesis, University of London (School of Oriental and African Studies), 1998), 109-110.

อารักขาแล้ว พวกเราไม่คิดว่าพวกเขามีความสำคัญและคู่ควรแก่การเคารพ เพราะขุนนางหรือข้าราชการภายใต้ผู้ปกครองอาณานิคมขณะนั้นไม่ใช่ชาวเขมร สำนักงานทั้งหลายทั้งในและนอกเมือง ข้าราชการส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติเป็นต้นว่าญวน และข้าราชการต่างชาติเหล่านั้นยังมีตำแหน่งหน้าที่สูงกว่าชาวเขมรซึ่งอยู่ในสำนักงานเดียวกัน ข้าราชการชาวเขมรไม่เคยได้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญเลย ภายใต้การเมืองเช่นนี้ พวกเราเป็นข้าสองเจ้า เจ้าหนึ่งเป็นผู้ปกครองฝรั่งเศส อีกเจ้าหนึ่งเป็นข้าราชการชาวต่างชาติมีญวนเป็นต้น มันเป็นความจริงที่ว่าในช่วงเวลานั้น ญวนเองก็เป็นทาสของฝรั่งเศสเช่นเดียวกับชาวเขมร แต่พวกเขากลับได้รับการยอมรับเป็นทาสมากกว่าชาวเขมร เพราะชาวต่างชาติเหล่านี้เป็นหุ่นเชิดที่เจ้านายรักและไว้วางใจแตกต่างกับชาวเขมรที่เป็นคนเถื่อนตรงและซื่อสัตย์

ด้วยเหตุดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงไม่อนุญาตให้จิตรผู้ที่มีความซื่อสัตย์และมีความสามารถ เป็นชายหนุ่มที่มีการศึกษาเข้าร่วมเป็นคณะปกครองที่รับคำสั่งและรองรับผลประโยชน์หรือความเจริญของผู้ปกครองชาวต่างชาติ²⁷⁷

ภายใต้การปกครองระบอบอาณานิคม การพิมพ์หนังสือภาษาเขมรเป็นเรื่องยุ่งยากทั้งค่าใช้จ่ายและกฎระเบียบ เนื่องจากอุปกรณ์การพิมพ์และกระดาษต้องนำเข้าจากยุโรป การพิมพ์หนังสือแต่ละเล่มจึงต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากและผู้ต้องการพิมพ์หนังสือจำเป็นต้องจ่ายเงินทั้งหมดล่วงหน้าก่อนที่หนังสือจะได้รับการตีพิมพ์ กวีที่เริ่มผลิตผลงานและไม่มีสถาบันทางวัฒนธรรมใดรองรับจึงประสบปัญหาในการหาเงินจำนวนมากมาจ่ายเป็นค่าพิมพ์หนังสือ แม้ว่าจะมีการประดิษฐ์แท่นพิมพ์ที่จัดพิมพ์ภาษาเขมรตั้งแต่ ค.ศ. 1877 โดยเอเตียน แอมอนิเย (Étienne Aymonier) ซึ่งมีนักเรียนอย่างเล็ล เตียบ (Son Diep) เป็นผู้ช่วยจัดทำตัวอักษรเขมรและแปลงานนิทานพื้นบ้านภาษาเขมรเป็นภาษาฝรั่งเศส จนถึง ค.ศ. 1880 ฝรั่งเศสจึงจัดตั้งโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์ภาษาเขมรในกรุงพนมเปญแห่งแรก ขณะเดียวกันยังจัดให้มีโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์ภาษาเขมรขึ้นที่ฮ่องกงและเวียดนาม ถึงกระนั้นการพิมพ์ส่วนใหญ่ยังคงจำกัดเฉพาะเอกสารราชการของรัฐบาลอาณานิคมและราชสำนักกัมพูชา อีกทั้งยังคงพิมพ์เอกสารเป็นภาษาฝรั่งเศสซึ่งเป็นภาษาราชการของอาณานิคมเป็นหลัก เป็นต้นว่า ภาณิกู

²⁷⁷ Nhok Them, “Kār Sikṣā Ambi Rioen Kulāp Pailin,” in *Kulāp Pailin* (Phnom Penh: Seng Nguon Hout, 1961), 142-144, quoted in Klairung Amratisha, “The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development,” 120-121.

ภคินทร [อ่านว่า เร็วเข็ญจเร็วเข็ญการ : คำแปล ราชกิจราชการ] เป็นหนังสือข่าวราชการภาษาเขมรที่เผยแพร่ประกาศต่าง ๆ ของทางรัฐบาลแก่ประชาชนเริ่มพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1911

ฝรั่งเศสไม่ได้สนับสนุนให้มีการพิมพ์หนังสือภาษาเขมรอย่างอิสระด้วยเกรงว่าหนังสือเหล่านั้นจะกระตุ้นความคิดต่อต้านลัทธิอาณานิคม จึงได้วางกฎเกณฑ์อันยุ่งยากในการขออนุญาตพิมพ์หนังสือ เอกชนที่ต้องการพิมพ์หนังสือต้องส่งคำร้องขออนุญาตไปถึงผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนที่ฮานอยผ่านเรลิตังต์ สุเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ริม คินซึ่งเป็นศิษย์เก่าวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ต้องขอยืมเงินจากสมาคมมิตรและศิษย์เก่าแห่งอนุวิทยาลัยพระสิสุวัตต์หรือวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ จำนวน 300 เรียล เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ นอกจากนี้ คินยังต้องดำเนินเรื่องเพื่อขออนุญาตจากรัฐบาลอาณานิคมและส่งต้นฉบับไปจัดพิมพ์ที่เวียดนามทางใต้ ตีพิมพ์ครั้งแรกจำนวน 2,000 เล่ม และได้รับการตอบรับจากนักอ่านเป็นอย่างดีจึงขายหมดอย่างรวดเร็ว²⁷⁸ ขณะที่คิม หักไม่ต้องประสบกับปัญหาดังกล่าว เพราะในขณะนั้นคิมเป็นข้าราชการชั้นสูง ดำรงตำแหน่งเลขานุการผู้อำนวยการกรมไปรษณีย์ของกัมพูชา จึงทำให้คิมสามารถตีพิมพ์ผลงานได้โดยไม่ต้องร้ออย่างไรก็ดี ข้อสังเกตของประโลมโลกที่ได้รับการเผยแพร่ในช่วงเวลาดังกล่าว พบว่ากวีไม่ได้มุ่งเน้นโจมตีหรือเรียกร้องความเป็นอิสระจากระบอบอาณานิคมเพียงต้องการตีแผ่ปัญหาในสังคมที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่ในขณะนั้น จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่รัฐบาลอาณานิคมอนุญาตให้มีการเผยแพร่ผลงานดังกล่าว ดังเห็นได้ว่าแม้แต่วารสารกัมพูชาสุริยาเมื่อมีการตีพิมพ์ต้องได้รับอนุญาตซึ่งมีข้อความระบุไว้ที่หน้าปกวารสารว่า “**กุนนีโยเสสาบตีตาสหุฏทกเบ็ย สเบตสฆูนาชกฉำงตีตฉน: ยล่บรุษ**” [อ่านว่า กงซีโยเซเนียบเตียบานอญูเอิตโฮ ซ้อมเต็จของขเนียบกเตียมปีเคณียะฮ์ยลปรอม : คำแปลเสนาบตีสภาได้อญูตแล้ว สมเต็จสังฆนายกทั้งสองคณะเห็นชอบ]

แม้จะมีการเคลื่อนไหวเพื่อธำรงรักษาภาษา-วรรณกรรมเขมรของพระสงฆ์และปัญญาชนเขมรเป็นระยะ ๆ แล้ว ถึงกระนั้นฝรั่งเศสยังคงไม่ละความพยายามในการเปลี่ยนแปลงอักษรเขมร จึงปรากฏการเคลื่อนไหวร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และปัญญาชนใน ค.ศ. 1943 เมื่อฌอร์ฌ อาร์มง เลอง โกลตีเย (George Armand Léon Gautier) เรลิตังต์ สุเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาคนใหม่ประกาศใช้นโยบายการเปลี่ยนแปลงอักษรเขมร 45 ตัว ให้เป็นอักษรโรมันซึ่งแนวคิดนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1910 ทั้งนี้ฝรั่งเศสต้องการทำให้การใช้ภาษาเขมรสะดวกมากขึ้น โดยอ้างว่าพยัญชนะและอักษรวิธี่ที่ไม่

²⁷⁸ ชิง หักที้, อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 20 กวินิพนธ์ กับชุดอรธบท, 118. [เบ็ช บุกฮี่, **หภุมลัญญ์อุไรสภทญ**

สอดคล้องการทำงานของพิมพ์ดีด²⁷⁹ ซึ่งมียอร์ช เซเดส์เป็นผู้คิดค้นวิธีการถ่ายทอดอักษรเขมรเป็นอักษรโรมัน พร้อมกันนั้นยังประกาศยกเลิกปฏิทินจันทรคติเปลี่ยนเป็นปฏิทินเกรกอเรียน โดยอ้างว่าไม่มีเหตุผลและยังอ้างถึงความไม่สะดวกของการกำหนดวันที่ 13 เมษายนหรือวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่เห็นสมควรให้ใช้วันที่ 1 มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบสากล²⁸⁰ สำหรับโกลดีเยแล้วการปฏิรูปเป็นการนำกัมพูชาเข้าสู่ความทันสมัย เขากล่าวตำหนิมุมมองของชาวเขมรที่มีต่อการอนุรักษ์ว่าเป็นสิ่งที่คร่ำครึและไม่ทันสมัย เพราะหากเปรียบเทียบไปแล้วภาษาเขมรเป็นเสมือน “เสื้อที่ตัดเย็บอย่างไม่ประณีต”²⁸¹

แต่ทว่าเหตุผลที่สำคัญมากไปกว่านั้นที่ผลักดันให้ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ คือ ความต้องการแยกวัฒนธรรมกัมพูชาออกจากวัฒนธรรมไทย²⁸² เนื่องจากเหตุการณ์กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941 (Franco-Thai War, 1940-1941 A.D.) กัมพูชาต้องสูญเสียพื้นที่ขนาดใหญ่ของประเทศให้กับไทยสร้างความไม่พอใจให้กับชาวเขมรเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเรียกความเชื่อมั่นและศรัทธาจากคนพื้นเมือง ฝรั่งเศสจึงปลุกกระแสชาตินิยมสร้างความคิดค้นให้กับประชาชนถึงการรุกรานของไทย ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังสนับสนุนให้เพิ่มสำนึกในเอกลักษณ์แห่งชาติโดยเชื่อมโยงเข้ากับความรู้เรื่องสมัยพระนรกร ทั้งนี้เพื่อแสดงความสูงเด่นและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของกัมพูชากับวัฒนธรรมไทย ฝรั่งเศสจึงเห็นสมควรให้เปลี่ยนแปลงอักษรเขมรซึ่งมีรากฐานเดียวกับอักษรไทยเป็นอักษรโรมัน ขณะที่การใช้ปฏิทินจันทรคติและการกำหนดวันสงกรานต์เป็นวันเปลี่ยนศักราชนั้นใกล้เคียงกับชนบประเพณีของไทย เพื่อแสดงความเป็นสากลและความทันสมัยจึงให้เปลี่ยนมาใช้ปฏิทินเกรกอเรียนและกำหนดวันที่ 1 มกราคมเป็นวันปีใหม่แทน

ผลที่ตามมาคือการต่อต้านอย่างหนักจากชาวเขมรโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย นำโดยพระชวน ณาตซึ่งขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพุทโธษาจารย์ร่วมเคลื่อนไหวด้วย ด้วยตระหนักว่าการกระทำของฝรั่งเศสเป็นการทำลายจารีตประเพณี และการยอมรับตัวอักษรโรมันจะทำให้สังคมกัมพูชาเป็น “สังคมที่ไม่มีประวัติศาสตร์ ไม่มีคุณค่า ไม่มีจริยธรรม และไม่มีแบบ

²⁷⁹ นโรตมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรตม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิธส์, 38.

²⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 39.

²⁸¹ George Gautier, *Jeune Cambodge* (Phnom Penh, 1943), n. page, quoted in Chandler, *A History of Cambodia*, 207.

²⁸² Eric T. Jennings, *Vichy in the Tropics: Pétain's National Revolution in Madagascar, Guadeloupe and Indochina, 1940-44* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), 180.

แผนประเพณี”²⁸³ พระเชียว ชีวมศิขย์สำนักพระลวี แอมหนึ่งในพระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวกับเชิง จีอก ทัฏกัเคลื่อนไหวด้วยการแต่งหนังสือไวยากรณ์ภาษาเขมรซึ่งได้รับการตีพิมพ์ภายหลังเป็นต้นว่ากัมพูชา ไวยากรณ์ ไวยากรณ์ของเรา²⁸⁴ นอกจากพระสงฆ์แล้ว หน่วยงานราชการของกัมพูชาก็ยังได้ร่วม เคลื่อนไหวด้วย ได้แก่ กระทรวงมหาดไทยและธรรมการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงสังคม สาธารณ การ และศึกษาธิการ รวมถึงกรมตำรวจก็ปฏิเสธการใช้ระบบอักษรโรมัน²⁸⁵ ขณะที่ราชสำนักเองก็ ต่อต้านนโยบายดังกล่าวด้วยเช่นกัน พระนางสีสุวัตตี้กัสมุมนารีรัตน์ (Queen Sisowath Kossamak Nearireath) พระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงอ้างเรื่องความไม่เหมาะสมของ การสร้งน้ำพระและพระสงฆ์ในเดือนมกราคมซึ่งเป็นฤดูหนาวอาจทำให้พระสงฆ์เป็นป่วยไข้ เมื่อเป็น เช่นนั้นแล้วพระสงฆ์ก็จะมีเสียงและไม่สามารสดมมนต์เพื่อพวกเราดีอีก ความไม่พอใจต่อนโยบาย ดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุถึงกับทรงขู่ว่าจะทรงสละราชสมบัติ²⁸⁶ ถึงกระนั้นการต่อต้าน นโยบายดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จ ฝรั่งเศสยังคงบังคับใช้ตัวอักษรโรมันในระบบการเรียนการสอนของ นักเรียน จนกระทั่งวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1945 นโยบายดังกล่าวจึงถูกยกเลิกไป ภายหลังกองทัพญี่ปุ่น เข้าปลดอาวุธกองกำลังของฝรั่งเศสทั่วทั้งภูมิภาคอินโดจีน

ในเวลาต่อมาเมื่อกัมพูชาได้รับอนุญาตให้มีการจัดตั้งรัฐสภาใน ค.ศ. 1946 ประเด็นที่เป็น ที่ถกเถียงอย่างเข้มข้นประเด็นหนึ่งคือเรื่องภาษา ในการประชุมรัฐสภาที่ 23 เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 มีการแปรญัตติคำเรียกชื่อกระทรวงมหาดไทย (Ministry of Interior) ซึ่งเสนอโดยส้อม- ญาณ (Sam Nhean) เพื่อให้ครอบคลุมภาระและหน้าที่ของกระทรวงดังกล่าวอย่างแท้จริง สารระสำคัญที่น่าสนใจระหว่างการประชุมคือการแสดงความคิดเห็นของสมาชิกถึงการบัญญัติคำ เรียกชื่อกระทรวงที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ คำว่า “**ຍហູໄຜ**” [อ่านว่า มฮาไผท : คำแปล มหาไผท] ซึ่ง หมายถึงหน่วยงานที่ดูแลบริหารราชการฝ่ายพลเรือน ตรงกับคำว่า “**ຍហູຕໄຜ**” [อ่านว่า มฮาดไท : คำแปล มหาดไทย] ในภาษาไทย หรือตรงกับคำว่า “Interior” ในภาษาฝรั่งเศส ในการประชุมสมาชิก ต่างแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันไปโดยเสนอคำเรียกมากถึง 10 ชื่อ เป็นต้นว่า “**រដ្ឋាធិការ**” [อ่านว่า รดธาธิการ : คำแปล รัฐาธิการ] “**ຍហູទືໄພ**” [อ่านว่า มฮาดัย : คำแปล มหาัยหรือมหาไทย] “**ຍໄພ**

²⁸³ Chandler, A History of Cambodia, 208.

²⁸⁴ เอกสารหนังสือ กรมขุมนุมนแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, 205. [**ឯកសារស្រាវជ្រាវ ក្រុមជំនុំប្រគម្ពីរ ព្រះត្រៃបិដកនៃប្រទេសកម្ពុជា**, ២០៥.]

²⁸⁵ บุญจันทร์ มุล, คุกการเมือง, 16.

²⁸⁶ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิธส์, 38.

ผู้” [อ่านว่า ตยรดล : คำแปล ทยรัฐ] “ชบาผู้ผู้” [อ่านว่า มฮาไพทรดล : คำแปล มหาไพทรรัฐ] หรือ “กษัตริย์” [อ่านว่า โภนิงไพท : คำแปล ภายในไพท] โดยสมาชิกซึ่งเป็นผู้แทนส่วนใหญ่ให้เน้นหลักการประดิษฐ์คำที่มีในภาษาบาลี-สันสกฤตและภาษาเขมร ไม่ควรนำหรือตั้งชื่อกระทรวงของกัมพูชาด้วยภาษาเสียม (ผู้ศึกษา-ภาษาไทย) หรือภาษาฝรั่งเศส²⁸⁷

ท้ายที่สุดแม้ว่าที่ประชุมพิจารณาแล้วยังคงให้ใช้คำเดิมคือ “มหาไพท” โดยให้เหตุผลให้เป็นคำมีความหมายชัดเจนและครอบคลุมแล้ว แต่การการเคลื่อนไหวทางด้านภาษาและวรรณกรรมของพระสงฆ์และปัญญาชนเขมรในลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความพยายามปกป้องรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชาให้รอดพ้นจากการครอบงำจากวัฒนธรรมอื่นที่แปลกแยก

3. การเคลื่อนไหวของปัญญาชนเขมรกลุ่มสามัคคี (KrumSamaki) กับสมาชิกพุทธศาสนบัณฑิตย (The Buddhist Insitute)

เดวิด พี. แชนด์เลอร์ได้กล่าวถึงปัญญาชนเขมรกลุ่มแรกที่เริ่มเคลื่อนไหวขึ้นในหมู่ผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่จากวิทยาลัยสิสุวัตต์ตั้งแต่ทศวรรษ 1930²⁸⁸ ซึ่งได้มีการรวมกลุ่มของเพื่อนนักเรียนและศิษย์เก่าขึ้นในชื่อว่ากลุ่มสามัคคี (KrumSamaki) และจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในชื่อกลุ่มสามัคคีมิตรและศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ (KrumSamaki mit ning kounseh cah niy lisee ru collee Sisowath) หรือสมาคมมิตรและศิษย์เก่าแห่งอนุวิทยาลัยพระสิสุวัตต์หรือวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ (the Association of Friends and Alumni of Lycée Sisowath or Sisowath College) ในช่วงเวลาใดไม่แน่ชัด แต่จากคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์นครวัดกล่าวว่าจัดตั้งในช่วงรอยต่อระหว่าง ค.ศ. 1934-1935 เพราะเซียง จ็อก ทัณผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์นครวัดใน ค.ศ. 1936 ได้รับการสนับสนุนสมาคมฯ ดังกล่าว ขณะที่เพนนี เอ็ดเวิร์ด (Penny Adwards) กล่าวว่ากลุ่มสามัคคีถือเป็นพัฒนาการของชาวเขมรที่เริ่มแสดงภาวะกระตือรือร้นต่อสังคม ซึ่งเป็นเครือข่ายทางสังคมของข้าราชการพลเรือนที่พัฒนามาจากความพยายามต้องการปฏิเสศความเป็นอินโดจีน²⁸⁹

²⁸⁷ “กำหนดเหตุผลประชุมครั้งที่ 23 เพื่อพิจารณาคำว่ามหาไพท,” 21/11/1946, กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกลอง 1 เลขที่ 23, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-6. [“กัมถ์เขตหมู่บุณเฐกษี ๒๓ สุนัถิเบฐทกษยบทผู้,“ ๒๑/๑๑/๑๘๔๖, กัมถ์เขตหมู่บุณเฐกษี เลขบุรหข ๑ เลขสุนุเฐกษี ๒๓, บณณสภาฐฐฐฐฐฐ, ๑-๖.]

²⁸⁸ Chandler, *A History of Cambodia*, 198-199.

²⁸⁹ โปรดดู, Edwards, “Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945,” 346-369.

โดยการเคลื่อนไหวแรกของปัญญาชนกลุ่มนี้คือ การถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลถึงเรื่องค่าธรรมเนียมการศึกษาที่สูงและไม่เท่าเทียมกันระหว่างนักเรียนชาวเขมรกับนักเรียนชาวเวียดนาม เนื่องจากใน ค.ศ. 1936 เรลลิ่งตัน สุเปรีเออร์ได้แก้ไขข้อกำหนดให้นักเรียนชาวเขมรที่มีอายุ 20 ปี ที่เข้าเรียนในวิทยาลัยพระสิสุวตถ์ที่เพิ่งขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาชั้นสมบูรณ์ต้องเสียภาษี โดยคาดหวังว่าจะมีรายได้เพิ่มขึ้น 3,000 ปีเยสตร์ จากวิทยาลัยแห่งนี้ เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับนักเรียนและศิษย์เก่าเป็นอย่างมาก มีการร้องขอให้แก้ไขข้อกำหนดเรื่องอายุให้ขยายเป็น 24 ปี หนึ่งในผู้ประท้วงคืออนุ หาจซึ่งได้ประท้วงด้วยการลาออกและกลับไปทำเกษตรกรรมกับบิดาในพระตะบอง เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากที่หาจพบกับศิษย์เก่าวิทยาลัยพระสิสุวตถ์ซึ่งหนึ่งในนั้นอาจคือบาง ฉิน ทั้งนี้ผู้ประท้วงได้เดินเท้าระยะทางกว่า 92 กิโลเมตร จากกรุงพนมเปญไปยังเมืองอุดมมีชัยเพื่อถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ท้ายที่สุดด้วยการแทรกแซงของกษัตริย์จึงทำให้นักเรียนเหล่านี้ได้รับการยกเว้นภาษี²⁹⁰

ศิษย์เก่าอนุกวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสิสุวตถ์ถือเป็นปัญญาชนกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกัมพูชาและเป็นขบวนการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมขนาดใหญ่เช่นเดียวกับกลุ่มของพระสงฆ์หัวก้าวหน้า ถึงกระนั้นดังกล่าวแล้วสมาชิกกลุ่มสามัคคีไม่ได้มีเพียงศิษย์เก่าของอนุกวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสิสุวตถ์เท่านั้น แต่บุคคลภายนอกสามารถเข้าร่วมโดยเสียค่าสมัครเป็นสมาชิก เป็นต้นว่าริม คินเกิดที่กรุงพนมเปญในครอบครัวช่างรับเหมาร่วมแซมถนน วยเด็กบวชเรียนที่วัดสวายภูงคัมในสำนักของพระอาจารย์สังซึ่งเป็นลุง ต่อมาจึงย้ายมาบวชเรียนที่วัดอุณาโลมและวัดกายโรงตามลำดับ ด้วยเหตุที่บวชเรียนและมีความใกล้ชิดกับวัดจึงสามารถสอบได้ประกาศนียบัตรจากพุทธศาสนบัณฑิตยและเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนสตรีพระนโรดม โรงเรียนการค้าและโรงเรียนพระองค์เอง จนสอบได้ประกาศนียบัตรระดับประถมศึกษาพร้อมกับศึกษาวิชาครูไปพร้อมกันด้วย เมื่อสำเร็จการศึกษาจึงเข้ารับราชการครูที่เขตพระตะบอง ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1934 จึงได้ทำหน้าที่เป็นอนุรักษในอนุกวิทยาลัยพระสิสุวตถ์ ต่อมาใน ค.ศ. 1939 จึงรับราชการที่โรงเรียนมุณีวงศ์ และโรงเรียนอื่น ๆ อีกหลายแห่ง คินดำรงตำแหน่งประธานสมาคมนักเรียนเขมรคนแรกและมีผลงานประโลมโลกเรื่องสำคัญอย่างโชผาดซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1938 ทั้งนี้การเคลื่อนไหวของคินมี

²⁹⁰ AOM FM INDO NF577 Marius Moutet to Direction des Affaires Politiques, Cabinet du Ministre Minister of Colonies Note. No. 932 23 June 1936, quoted in Edwards, "Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945," 357.

ปัจจัยผลักดันเกิดจากความรู้สึกหวงแหนอักษรศาสตร์เขมรที่กำลังตกต่ำท่ามกลางงานเขียนจาก ตะวันตกและเวียดนามดั่งที่ได้อธิบายแล้ว เมื่อจะตีพิมพ์ผลงานใน ค.ศ. 1942 คินขาดแคลนเงินทุนจึง ต้องขอยืมเงินจากสมาคมมิตรและศิษย์เก่าแห่งอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์หรือวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ จำนวน 300 เรียล เพื่อตีพิมพ์ผลงานจำนวน 2,000 เล่ม ในระยะเพียงแค่ 6 เดือน คินสามารถขาย หนังสือและคืนเงินแก่สมาคมฯ ได้ทั้งหมด หรือเชิง จ็อก ทัณชาวเขมรที่อาศัยอยู่แคว้นโคชินจีน ทัณ เกิดในครอบครัวเจ้าของที่ดินมั่งคั่งที่เมืองตราวิन्ह (Travinh) วัยเด็กเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียน มัธยมศึกษาเจียนต้อมโบงในเขตพระตระพัง ต่อมาจึงเข้ามาศึกษาที่โรงเรียนชูตาทือเกอรในกรุง พนมเปญก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อด้านวิชาชีวเคมีและด้านกฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อสำเร็จ การศึกษาจากฝรั่งเศสทัณได้เดินทางมาใช้ชีวิตในกรุงพนมเปญและเข้าทำงานเป็นเสมียนในพระราช บรณาลัยใน ค.ศ. 1933 ซึ่งทัณได้แสดงความรู้ความสามารถด้านพุทธศาสนาและประเพณีของ กัมพูชาได้อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังช่วยแปลเอกสารโบราณจำนวนเป็นภาษาฝรั่งเศสซึ่งได้ช่วยงานพุทธ ศาสนบัณฑิตยตั้งแต่ ค.ศ. 1935 ในฐานะรองเลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยซึ่งทัณยังมีหน้าที่จัดแจง พระสงฆ์ออกไปเทศนาในกองทัพด้วย ต่อมาใน ค.ศ. 1936 ทัณริเริ่มจัดทำหนังสือพิมพ์นครวัต แต่ ยังคงปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานราชการ จนถึง ค.ศ. 1937 ได้รับแต่งตั้งเป็นตุลาการเขตโพธิสัตว์ และ ค.ศ. 1939 ได้รับการแต่งตั้งรองเลขานุการพุทธศาสนบัณฑิตยลาวแทนชิวม เม้าย้ายไปรับราชการใน ส่วนอื่น²⁹¹ แมคินและทัณจะไม่ใช่ศิษย์เก่าจากวิทยาลัยพระสีสุวัตต์แต่ก็ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่ม สามัคคีในฐานะสมาชิก โดยเฉพาะทัณซึ่งเป็นผู้ผลักดันการจัดตั้งกลุ่มสามัคคีขึ้นเป็นสมาคมอย่างเป็นทางการ ทัณจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นและมีผลงานในเชิงประจักษ์

นอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มสามัคคีมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนพุทธิบาลีชั้นสูง พระราช บรณาลัย และพุทธศาสนบัณฑิตย โดยเฉพาะพุทธศาสนบัณฑิตยซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มักเข้าทำงานกับ สถาบันดังกล่าวด้วยการเป็นนักเขียนของวารสารกัมพูขสุริยา ดังปรากฏรายชื่อสมาชิกในหนังสือ ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตยเป็นต้นว่าบาจ ฉิน (Pach Chhoeun) นักชาตินิยมคนสำคัญซึ่ง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 (World War I) ฉินเป็นอาสาสมัครทหารเขมรที่ร่วมรบกับกองทัพฝรั่งเศส ในยุโรป เมื่อสงครามสิ้นสุดจึงกลับมา กัมพูชาและเข้าทำงานที่ห้างชองกงของชาวฮ่องกงซึ่งจำหน่าย รถยนต์ซีตรอง-เปอโยต์ (Citroen et Peugeot) ในตำแหน่งผู้จัดการฝ่ายขาย ขณะที่เลิม วา (Sim

²⁹¹ พุทธศาสนบัณฑิตย, ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย, 61-62. [ฤๅณา สรรพภูมิ, **บุรุษผู้สละตน** บณีส, ๖๑-๖๒.]

Var) ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสิสุวัตต์ เกิดในครอบครัวชาวนาที่เขตกำปงจาม เมื่อสำเร็จการศึกษา ทำงานเป็นนักแปลเขมร-ฝรั่งเศสในหน่วยงานราชการที่กรุงพนมเปญ ก่อนจะลาออกมาทำธุรกิจด้านการค้าขายไม้ซึ่งเชื่อพระวงศ์กัมพูชาร่วมทำการด้วย ด้วยเหตุนี้ทำให้ว่ามีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชสำนักซึ่งจะเป็นประโยชน์ในเวลาต่อมา

ดังที่ได้อธิบายไว้ในบทก่อนหน้าแล้วว่า พุทธศาสนบัณฑิตยได้รับการยกย่องว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการเพาะบ่มทางความคิดแก่พระสงฆ์และปัญญาชนถึงความเป็นชาติ เพราะเป็นสถาบันทางวิชาการที่รวมองค์ความรู้ของกัมพูชาไว้อย่างครบครันทั้งประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ พุทธศาสนาซึ่งล้วนแต่เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยโบราณ แม้จุดมุ่งหมายของการจัดตั้งสถาบันแห่งนี้จะเพื่อตอบสนองการจัดการศึกษาของพระสงฆ์อันเป็นหน่วยงานหนึ่งที่แยกออกจากพระราชบรรณาลัย แต่ผลที่เกิดขึ้นนับว่าปรากฏในทางตรงกันข้ามเพราะพระสงฆ์และปัญญาชนกลับยิ่งใกล้ชิดกับองค์ความรู้มากยิ่งขึ้นซึ่งส่งผลให้พวกเขาเกิดสำนึกถึงความเป็นเขมรโดยเฉพาะด้านพุทธศาสนา ภาษา และวรรณกรรมดังที่ได้อธิบายไปแล้ว เมื่อประกอบกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาจึงนับเป็นแรงผลักดันที่สำคัญต่อการเคลื่อนไหวของปัญญาชนด้านชาตินิยม

การเคลื่อนไหวที่เป็นรูปธรรมที่สุดของปัญญาชนที่เริ่มไม่พอใจการดำเนินนโยบายของฝรั่งเศสครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อเชิง จ็อก ทัญริเริ่มความคิดว่าจะออกหนังสือพิมพ์โดยมีวัตถุประสงค์ตามที่เขาอธิบายแก่เพื่อนร่วมงานที่พุทธศาสนบัณฑิตยว่า “หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ต้องการเผยแพร่แนวคิดทางการเมืองให้ชาวเขมรตื่นตัวขึ้น”²⁹² บาจ ฉิมและเลิม วาเพื่อนของทัญเห็นดีด้วย ทั้งสามคนจึงร่วมกันจัดตั้งหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรฉบับแรกชื่อว่า **สทรวิถุ** [อ่านว่า โน กอวีวต : คำแปล นครวัต (Nagaravatta)] ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1936 โดยได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มสามัคคีตังคอลลัมน์ตอนหนึ่งในหนังสือพิมพ์ฉบับวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1938 “ในโอกาสซึ่งเราได้จัดตั้งสมาคมนักศิษย์เก่าวิทยาลัยพระสิสุวัตต์และการเกิดหนังสือพิมพ์นี้ ซึ่งคนทั้งหลายมีความคิดว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชาติของเราจริง ๆ”²⁹³

ดังกล่าวแล้วว่า ฝรั่งเศสควบคุมการตีพิมพ์หนังสือพิมพ์อย่างใกล้ชิด เพราะเกรงจะเป็นสาเหตุของการปลุกระดมความคิดจึงได้วางกฎระเบียบและขั้นตอนที่ยุ่ยาก เพราะตามระเบียบ

²⁹² บุญจันทร์ มุล, *คู่มือการเมือง*, 8.

²⁹³ “ความคิดนวน ส้อม...กับเรา...ผิด,” *นครวัต* (30 กรกฎาคม 1938), 1. [“ตีตฤณ-สัพ...สิ่งเหิน...อุส,”

ราชการอาณานิคม การพิมพ์หนังสือต้องส่งคำขออนุญาตไปยังเรลิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา เพื่อให้พิจารณาคำร้องดังกล่าวเป็นเบื้องต้น ก่อนจะส่งต่อไปยังผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนที่กรุงฮานอยซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่พิจารณาคือกระทรวงอาณานิคม (Ministère des Colonies)²⁹⁴

เชิง จ๊อก ทัณคาคาทหวังให้พระองค์จะสืบทอดบัลลังก์ (HRH Prince Sisowath Monireth) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระสีสุวตัตมุนีวงศ์เป็นองค์อุปถัมภ์ด้วยทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงและผู้ก่อตั้งกิจการลูกเสือองค์การเขมรกายาฤทธิ์ซึ่งคาดการณ์ว่าจะขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ต่อไป แต่พระองค์ไม่ยินยอมด้วยทรงให้การสนับสนุนฝรั่งเศสเช่นเดียวกับพระราชบิดา ทัณจิ่งขอให้สมเด็จพระบรมชนกวิสุทธิขัตติยวงษ์นโรดมสุรามฤต (HRH Norodom Suramarit ต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระนโรดมสุรามฤต ครองราชย์ ค.ศ. 1955-1960) ที่ปรึกษาสูงสุดในพระมหากษัตริย์และเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ พาณิชย และเกษตรราชการ สมาชิกราชสกุลนโรดมซึ่งเป็นพระโอรสในสมเด็จพระนโรดมสุทธาส (HRH Samdech Krom Preah Norodom Sutharot) เสนาบดีกระทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการซึ่งรับตำแหน่งอธิบดีพุทธศาสนาบัณฑิตย์กับพระองค์จะสิ้นโรดมฟางงาม (HH Princess Norodom Phangangam) เป็นองค์อุปถัมภ์แทน โดยอาศัยความใกล้ชิดกับเชื้อพระวงศ์พระองค์นี้ของเสียม วา สำหรับเชิง จ๊อก ทัณแล้ว การขอรับการสนับสนุนจากราชสกุลนโรดมเท่ากับว่าต้องการให้ราชสกุลนโรดมร่วมมือในการต่อต้านระบอบอาณานิคมเช่นเดียวกับการลุกฮือต่อต้านฝรั่งเศสที่เกิดใน ค.ศ. 1885-1886 พวกเขาพร้อมจะสนับสนุนกัมพูชาในเบื้องหน้าอยู่ภายใต้ราชสกุลดังกล่าวแทนราชสกุลสีสุวตัต²⁹⁵ ซึ่งในเวลาต่อมาพบว่ากลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดมีส่วนสนับสนุนให้สมาชิกราชสกุลนโรดมอย่างนักกองคราชวงศ์นโรดมสีหนุพระโอรสในสมเด็จพระนโรดมสุรามฤตกับนักกองคราชวงศ์สีสุวตัตกุสมะ (HRH Princess Sisowath Kossamak ต่อมาเป็นพระนางสีสุวตัตกุสมะนารีรัตน์) ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์กัมพูชาด้วย

การดำเนินงานของหนังสือพิมพ์นครวัด บาง ฉันททำหน้าที่เป็นบรรณาธิการพร้อม ๆ กับทำงานประจำของตน ขณะที่เชิง จ๊อก ทัณยังคงทำงานในหน่วยงานราชการ โดยใช้บ้านของเสียม วา

²⁹⁴ การปกครองส่วนกลางของสหภาพอินโดจีน (Union Indochinoise) ผู้ภายใต้การดูแลของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน (Gouverneur Général de l'Indo - China) มีรัฐบาลกลางตั้งอยู่ที่กรุงฮานอยในแคว้นดงเกียเดิมขึ้นตรงต่อกระทรวงทหารเรือและอาณานิคมแห่งฝรั่งเศส (Ministère des Colonies) ต่อมาใน ค.ศ. 1889 จึงเปลี่ยนมาขึ้นต่อกระทรวงอาณานิคม (Ministère des Colonies) ทั้งนี้ กระทรวงอาณานิคมแห่งฝรั่งเศส (Ministère des Colonies) แยกเป็นอิสระจากกระทรวงทหารเรือและอาณานิคม ใน ค.ศ. 1894 เนื่องจากรัฐบาลฝรั่งเศสเห็นความสำคัญของอาณานิคมจึงแยกหน่วยงานซึ่งเดิมรวมอยู่กับกระทรวงทหารเรือ มีหน้าที่ดูแลอาณานิคมต่าง ๆ ของฝรั่งเศสโดยเฉพาะ

²⁹⁵ Osborne, "King-Making in Cambodia: From Sisowath to Sihanouk," 177.

เป็นสำนักงานเป็นเบื้องแรกซึ่งตั้งชื่อว่า “**ขบวนการราษฎร**” [อ่านว่า บอณเตาะฮ้อฮ้อฮอน : คำแปล ปลดปล่อยความทุกข์] มีข้าราชการซึ่งทำงานอยู่ที่พุทธศาสนบัณฑิตย ภัทรวงมหาไฟทและธรรม การ และภัทรวงสังคม สาธารณการ และศึกษาธิการให้การสนับสนุนและช่วยเขียนคอลัมน์หลาย คนเรียกว่า “กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัด” ได้แก่ อุก เสน (Ouk Sen) พระมหาพิฑูร เฌิม ฑูรเทศ (Preahmahapitou Chem Kroseem) ชุ่ม มวง (Chum Mung) เอียง สาย (Ieng Say) ต่อมามหา สามน (Maha Samon) รวมถึงญก แถม อดีตพระสงฆ์ที่เคยปฏิบัติหน้าที่ในคณะกรรมการชุมนุม พระไตรปิฎกและเป็นนักประพันธ์ที่มีผลงานด้านประโลมโลกซึ่งต่อมาดำรงตำแหน่งบรรณาธิการ วารสารกัมพูขสุรียาใน ค.ศ. 1938 ก็เข้าร่วมเขียนคอลัมน์ด้วย ทั้งหมดต้องกระทำอย่างลับ ๆ เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวราชการอาณานิคมมีคำสั่งห้ามไม่ให้ข้าราชการประกอบอาชีพอื่นที่มี ค่าตอบแทน ด้วยเหตุนี้คณะทำงานและผู้เขียนทุกท่านจึงต้องระมัดระวังตัวเป็นอย่างมาก เพื่อไม่ให้ผลิต สังกะตคอลัมน์ต่าง ๆ จึงไม่ระบุชื่อผู้เขียนมีเพียงฉิ่นซึ่งไม่ได้ทำงานราชการเท่านั้นที่แสดงตัวอย่าง เปิดเผย

เบื้องแรกปัญญาชนซึ่งเข้าร่วมทำงานกับหนังสือพิมพ์นครวัดมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ ต้องการปลุกเร้าชาวเขมรให้รู้เท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยยังไม่ได้มีความคิดต้องการปลดแอก อาณานิคมแต่อย่างใด ดังที่เอียง สายกล่าวว่า “เขาร่วมงานกับหนังสือพิมพ์นครวัดตั้งแต่แรกเปิด จนถึงปิด โดยได้รับมอบหน้าที่ให้เขียนคอลัมน์ด้านศิลปะ คำประพันธ์ และดนตรี รวมถึงออกแบบ เขียนภาพประกอบหนังสือพิมพ์ ซึ่งสำหรับตัวเขาแล้วไม่ได้มีจิตคิดทรยศแต่เห็นว่าเป็นการทำเพื่อ ประโยชน์ของชาติ”²⁹⁶ แต่ในเวลาต่อมาเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองโลกที่เร่งเร้าส่งผลให้เป้าหมาย ของพวกเขาพัฒนาไปสู่การเรียกร้องเอกราช ดังที่บุญณจันท มลได้ กล่าวว่า

...หนังสือพิมพ์นครวัดมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้นำปลุกพี่น้องชาวเขมรเราที่ยังหลับสนิทอยู่ ผู้ที่ ซึ่งได้รับความทุกข์แค้นแสนสาหัส ผู้ที่ท้อถอย กลัวฝรั่งจับกุมคุมขังและฆ่า ให้คนเหล่านั้นตื่นขึ้น ให้ เกิดความรักชาติ ให้กล้าลุกขึ้นต่อสู้โดยไม่หวั่นต่อความตาย เพื่อแย่งเอาอิสรภาพคืนจากฝรั่ง อิสรภาพที่พวกมันปล้นเอาจากเราไปเกือบ 100 ปีมาแล้ว ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวของกลุ่ม หนังสือพิมพ์นครวัดสมัยนั้นพวกเราทุกคนได้ผนึกกำลังกันต่อสู้เพื่อปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระ จากอุ้งมือของการเป็นอาณานิคมฝรั่งเศสอย่างเหนียวแน่น เพราะเรื่องราวในสมัยอดีตที่เคยตกเป็น

²⁹⁶ “ชีวประวัติของข้าพเจ้าชื่อว่าเอียง สาย (1966),” *กัมพูขสุรียา* 39, 1 (1967): 422. [“มีปฏิวัติของข้าพเจ้าชื่อว่าเอียง สาย (1966),” *กัมพูขสุรียา* 39, 1 (1967): 422.]

เมืองขึ้น ต้องอยู่ภายใต้การกดขี่ข่มเหงของชาวต่างชาติซึ่งเต็มไปด้วยความเจ็บปวดทรมานทั้งกายทั้งใจ

297

...

กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดใช้เวลาในตอนเช้าเมื่อมีเวลาว่างในการเขียนคอลัมน์ เพราะในสมัยนั้นหน่วยงานราชการเปิดทำการเวลา 11.00 น. จนถึงเวลา 17.30 น. ทุกเช้าออก เช่นจะเดินทางไปทำงานที่บ้านของเซ็ง ง็อก ทัญซึ่งอยู่หลังวัดลังกา บางครั้งก็ไปทำงานที่บ้านของเลิม วาบนถนนพระเจ้าแดงหวานเพื่อเขียนคอลัมน์ต่าง ๆ มีการแปลข่าวจากต่างประเทศเป็นภาษาเขมร ทั้งยังเขียนตามคำบอกของเลิม วาที่พูดให้เขียนตาม การพยายามโดยวิธีนี้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอทุก ๆ วัน พอดกกลางคืน ประมาณ 19.00 น. เช่นจะรวบรวมบทความทั้งหมดไปประชุมกันที่บ้านของวา การประชุมนั้นทัญ, ญก แถม, พระมหาพิฑูร เถิม กรอเสม, ซีม เมมา และปัญญาชนคนอื่น ๆ ประมาณ 20 คน ร่วมประชุมพิจารณาคอลัมน์ต่าง ๆ โดยเช่นจะทำหน้าที่อ่านคอลัมน์ทั้งหมดให้ที่ประชุมเพื่อปรับปรุง ถ้อยความให้สละสลวย มีเนื้อหาที่เหมาะสม และเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายและผิดต่อข้อบังคับของทางราชการ ทัญจะพิจารณาคอลัมน์ทั้งหมดอย่างถี่ถ้วนอีกครั้ง เมื่อที่ประชุมแก้ไขเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เช่นจะทำหน้าที่คัดบรรจงให้ถูกต้องเพื่อให้ง่ายต่อการพิมพ์ จากนั้นทัญและเช่นก็จะนำคอลัมน์ทั้งหมดไปส่งที่โรงพิมพ์อัลลีส และทำหน้าที่ตรวจทานต้นฉบับถึงสามครั้งก่อนจะลงนามอนุญาตสั่งพิมพ์ ต่อมาเมื่อการดำเนินงานขยายตัวมากขึ้นทัญจึงให้ นวน บุต (Nuon But) เข้ามาช่วยเช่นในการคัดลอกคอลัมน์และตรวจแก้ไขคำผิด และผืนจึงลาออกจากห้างสื่อองกงเพื่อมาทำงานในฐานะบรรณาธิการเต็มตัว ใน ค.ศ. 1939 โดยเหตุผลส่วนหนึ่งเกิดจากนายห้างสื่อองกงซึ่งเป็นกิจการของคนจีนและญวนได้ดำเนิกร่างงานของผืนถึงการทำงานสองอย่างพร้อม ๆ กัน จึงยื่นข้อเสนอให้ผืนเลือก ซึ่งผืนได้ตอบกลับไปว่า “ข้าพเจ้าคิดถี่ถ้วนแล้ว ข้าพเจ้าขอเลือกเอาหนังสือพิมพ์ เพราะเลือดเนื้อของข้าพเจ้าคือหนังสือพิมพ์นี่ซึ่งไม่อาจจะลี้ภัยที่ปรารถนาไปได้ฯ ในใจของข้าพเจ้าคิดกลับไปมาว่า ถ้าหยุดทำงานแล้วจะทำให้มีโอกาสบำเพ็ญกิจของตนเองซึ่งรักแผ่นดิน รักชาติให้ได้เข้มแข็งตามความปรารถนาของข้าพเจ้า”²⁹⁸

การดำเนินงานของหนังสือพิมพ์นครวัดเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับและได้รับความนิยมจากประชาชน นักองค์ราชวงศ์สีสุวต์ถึงสุมะดาร์สอย่างชื่นชมว่าหนังสือพิมพ์เล่มนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อ

²⁹⁷ บุญจันทร์ มุล, *คฤการเมือง*, 8, (5).

²⁹⁸ บาจ ผืน, “ความประกาศ,” *นครวัด* (7 มกราคม 1938): 1-2. [เข้าธ ฌ็ธ, “เสตตุ้ญธัฒนัง,” *สตรกฏ* (๗ พฤษภาคม ๑๙๓๘): ๑-๒.]

สังคมในขณะนั้น²⁹⁹ เมื่อแรกออกหนังสือพิมพ์นครวัดวางขายในราคา 8 เซน ต่อมาเมื่อได้รับความนิยมมากขึ้น มีการพิมพ์เพิ่มมากกว่า 5,000 ฉบับต่อครั้ง จึงลดราคาลงเหลือฉบับละ 5 เซน เพื่อเปิดโอกาสให้คนเข้าถึงได้มากขึ้น ในประเด็นนี้บุญจันทร์ มลได้บันทึกไว้ว่า สมัยแรก ๆ ที่หนังสือพิมพ์นครวัดออกมานั้น ผู้อ่านส่วนมากได้แก่พวกคนยากจนและกรรมกรที่ไม่สามารถอ่านภาษาฝรั่งเศสได้เท่านั้น ส่วนพวกผู้ดีมีการศึกษาเขาไม่อ่านกันหรอก เพราะเขาถูกเหยียดหยามอักษรเขมร ที่สำคัญคือพวกนั้นอ่านภาษาเขมรไม่ออก เขาอ่านแต่หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสชื่อลาเวรีตี (La Vérité) อูปีนียอง (Opinion) แอ็งปาร์ตีอัล (Impartial) และหนังสือพิมพ์ไซง่อน (Presse de Saigon) ถ้าเขาอยากอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรที่ลือชื่อว่าดีเด่น เขาจะซ่อนไว้ในหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสเพื่อไม่ให้คนอื่นมองเห็น เพราะกลัวเขาจะหาว่าเขยและไม่รู้ภาษาฝรั่งเศส³⁰⁰ ทั้งนี้ เพื่อให้การทำงานที่คล่องตัวมากยิ่งขึ้น เจริง จ็อก ทัญได้เข้าบ้านหลังใหม่เพื่อตั้งเป็นสำนักงาน มีการจัดระบบการทำงานใหม่ โดยให้โง หุง (Ngao Hong) เป็นเหรียญก และอุม สก (Em Sok) เป็นเลขานุการประจำบรรณาธิการ แต่สำนักงานดังกล่าวก็ต้องย้ายอีกครั้งโดยใช้บ้านของสมาชิกใหม่ชื่อว่าสุน วัน (Sun Von) เป็นสำนักงานแต่ต่อมาวันได้ขายบ้าน สำนักงานหนังสือพิมพ์นครวัดจึงต้องย้ายอีกครั้ง โดยย้ายไปตั้งที่บริเวณหัวถนนสีสุวต์ลี ซึ่งในตอนหลังนี้ อุก เสนไม่ได้มาช่วยงานอีกหน้าที่ทั้งหมดจึงตกเป็นของนวน บุต จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1938 กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดมีผู้เข้าร่วมทำงานรวม 25 คน³⁰¹

ความนิยมที่ได้รับมากขึ้น เจริง จ็อก ทัญ บาจ ฉิน และเสิม วา ได้ปรึกษากันและคิดจัดตั้งกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดให้เป็นสมาคมที่ถูกต้อง ทั้งสามต้องการเปิดโรงพิมพ์นครวัดเพื่อพิมพ์หนังสือขึ้นเอง และเดือนมีนาคมปีเดียวกันนี้เอง บรรณาธิการจึงได้มีโฆษณาประชาสัมพันธ์ระดมทุนและขายหุ้นเพื่อหาเงินมาใช้ในการดำเนินการซึ่งคาดการณ์ว่าต้องใช้เงินประมาณ 30,000 เรียล เบื้องแรกมีผู้สนใจร่วมลงทุน 440 คน โดยให้เงินตั้งแต่ 12.640 เรียล ไปจนถึง 17.360 เรียล นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีผู้ร่วมสมทบทุนบริจาค 75 เซน³⁰² ซึ่งหากพิจารณาจำนวนการตีพิมพ์ แสดงให้เห็นว่าหนังสือพิมพ์นครวัดเป็นที่นิยมของประชาชน เพราะหนังสือพิมพ์ 1 ฉบับ ย่อมมีผู้อ่านอย่างน้อยที่สุด

²⁹⁹ สาธุ สามัด, ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร (อังกฤษ: พนมเปญ, 2013), 441. [สาธุ สามีต, **ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร** (กรุงเทพฯ: หอสมุด, ๒๐๑๓), ๔๔๑.]

³⁰⁰ บุญจันทร์ มล, **คุกการเมือง**, 4.

³⁰¹ “งานฉลองครั้งมหิหารในกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัด,” **นครวัด** (2 กุมภาพันธ์ 1938): 1-2. [“การฉลองครั้งมหิหารในกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัด,” **นครวัด** (๑๒ กุมภาพันธ์ ๑๙๓๘): ๑-๒.]

³⁰² “โรงพิมพ์นครวัด,” **นครวัด** (12 มีนาคม 1938): 1. [“โรงพิมพ์นครวัด,” **นครวัด** (๑๒ มีนาคม ๑๙๓๘): ๑.]

1 คน และจากจำนวนผู้ที่สนใจร่วมลงทุนและร่วมสมทบทุนบริจาคเงินให้กับหนังสือพิมพ์นครวัดยังแสดงให้เห็นว่ามีผู้สนใจและยอมรับแนวทางการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้

ถึงกระนั้นเมื่อหนังสือพิมพ์นครวัดได้รับการเผยแพร่ระยะหนึ่ง ได้เกิดเหตุการณ์หนึ่งขึ้นในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์มุนีวงศ์ เชน จ็อก ทัณในฐานะข้าราชการแถวหน้าของพุทธศาสนบัณฑิตยได้เข้าร่วมงานพระราชพิธีดังกล่าวด้วย บุญฉันท มลได้บันทึกไว้ว่า

ตอนนั้นคงมีใครสักคนเข้าไปทูลกระซิบบอกไม่ทราบ พระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์มุนีวงศ์ ซึ่งไม่ทรงรู้จักและไม่ได้รับทราบถึงการเคลื่อนไหวของเชน จ็อก ทัณมาก่อน ทรงร้องทวาดขึ้นด้วยความพิโรธ “ใครคือเชน จ็อก ทัณ” ทัณยกมือถวายบังคมเฉพาะพระพักตร์ พระองค์ทรงตะคอกใส่ ว่า “เจ้าออกหนังสือพิมพ์เพื่อสู้กับฝรั่งเศสกระนั้นรึ เจ้าอยากสู้กับข้าผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกระนั้น ดอกหรือ ระวังตัวให้ดีเถิด! ระวังเจ้าจะหาชีวิตไม่!”³⁰³

เดวิด พี. แชนด์เลอร์ กล่าวยกย่องหนังสือพิมพ์นครวัดว่าผลักดันให้ชาวเขมรหลุดจากภาวะกึ่งล้าหลัง³⁰⁴ ดังกล่าวแล้วว่าการดำเนินงานในช่วงแรก หนังสือพิมพ์ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเพียงแต่เปิดเผยภาวะความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การผูกขาดแรงงานชาวเวียดนามในกัมพูชา การครอบครองธุรกิจของชาวจีน โดยประมาณการชุดรีดดอกเบียร์ของนายทุนชาวต่างชาติ รวมถึงการให้เงินเดือนที่ต่ำแก่ข้าราชการเขมร ยกตัวอย่างเช่นเมื่อบาง ฉินถูกนายห้างสีองกงให้ออกจากงานดังที่ได้อธิบายเหตุผลเอาไว้เบื้องต้นแล้วนั้น ฉินยังได้กล่าวชักชวนให้บรรดาลูกค้าและเพื่อนที่เคยซื้อสินค้ากับเขาที่ห้างสีองกงหลีกเลี่ยงการซื้อของจากลูกจิ้นลูกฉวนซึ่งเข้ามาแข่งขันกับชาติเขมรในแผ่นดินเขมร³⁰⁵ หรือการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันในโรงเรียนเด็ก ซึ่งพบว่าโรงเรียนดังกล่าวมีชาวเวียดนามทำหน้าที่เป็นครูถึง 2 คน ขณะที่มีครูชาวเขมรเพียงคนเดียว ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนาม ดังเหตุการณ์ในวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1938 เกิดการวิวาทขึ้นระหว่างนักเรียนเขมรกับนักเรียนเวียดนาม ผู้อำนวยการโรงเรียนเด็กซึ่งเป็นชาวเวียดนามได้มีคำสั่งไล่นักเรียนออกจำนวน 12 คน ซึ่งในจำนวนนี้เป็นนักเรียนเขมร 9 คน และนักเรียนเวียดนาม 3 คน แม้ว่าในเวลาต่อมาเชื้อพระวงศ์

³⁰³ บุญฉันท มล, *ศกการเมือง*, 13.

³⁰⁴ Chandler, *A History of Cambodia*, 199.

³⁰⁵ บาง ฉิน, “ความประกาศ,” *นครวัด* (30 กรกฎาคม 1938): 2. [เข้า ณีส, “เสตตุ์ผู้ณณณณ,” *ศกรรฤ* (๓๐ สุนเต ๑๙๓๘): ๒.]

พระองค์หนึ่งจะช่วยให้นักเรียนเขมรหนึ่งคนกลับเข้าไปเรียนใหม่ก็ตาม แต่เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดจากการพิจารณาความผิดอย่างไม่เป็นธรรมของครูเวียดนามจึงต้องทำให้นักเรียนเขมรต้องออกจากโรงเรียน³⁰⁶

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสเฝ้ามองการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์นครวัดอย่างระแวงระวังและพยายามขัดขวางไม่ให้หนังสือพิมพ์นครวัดตีพิมพ์ได้อย่างอิสระ เรสิดังต์ ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาได้ให้พุทธศาสนบัณฑิตยส์ส่งประวัติส่วนตัวของเซ็ง จ็อก ทัญและคณะกรรมการหนังสือพิมพ์นครวัดเพื่อเตรียมข้อมูลซึ่งจะนำไปสู่การจับกุม แต่ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะไม่ปรากฏความผิดอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของหนังสือพิมพ์นครวัดประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ประชาชนชาวเขมรซึ่งแต่ก่อนปิดหูปิดตาไม่รู้อะไร พวกที่ทอดถอนใจวันเกรงฝรั่งเศสก็ได้ตาสว่างขึ้นบ้าง ตื่นกันบ้างแล้ว ลูกจากการหลับไหล รู้จักรักและหวงแหนชาติ รู้จักช่วยปกป้องกันเอง ในยามที่เกิดวิกฤติ ทั้งยังกล้ามีปากเสียงกับพวกฝรั่งเศสเมื่อเห็นว่าตนเองและผู้อื่นไม่ได้รับความเป็นธรรม เมื่อเซ็ง จ็อก ทัญ บาจ ฝืน และเสิม วาเดินทางไปยังวัดวาอารามหรือหมู่บ้านใหญ่น้อยตลอดจนสถานที่ราชการจะมีประชาชนทั้งหญิงชาย ข้าราชการ พระสงฆ์ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี และคอยฟังคำอธิบายเกี่ยวกับการเมือง³⁰⁷ ความขำขันเป็นบันทึกของบุญจันทร์ มลซึ่งได้บอกเล่าถึงความสำเร็จของหนังสือพิมพ์นครวัด ทั้งนี้ไม่มีหลักฐานอื่นที่สนับสนุนว่าหนังสือพิมพ์นครวัดมีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมกัมพูชาอย่างไร แต่เชื่อได้ว่าหนังสือพิมพ์ฉบับนี้คงมีอิทธิพลในระดับที่สร้างความหวั่นเกรงให้กับฝรั่งเศส สังเกตได้จากหน้าหนังสือพิมพ์บางฉบับปรากฏว่าถูกหน่วยงานราชการกลุ่มตรวจพินิจหนังสือพิมพ์ตัดเนื้อหาออกแล้วแทนด้วยคำว่า “CENSURE”³⁰⁸ เป็นต้นว่าภายหลังการลงนามในอนุสัญญาสันติภาพสันติภาพระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส (Convention de Paix entre la France et la Thaïlande) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอนุสัญญาโตเกียวหรืออนุสัญญาโตเกียว (Tokyo Convention) ที่ส่งผลให้แคว้นกัมพูชาต้องสูญเสียพื้นที่ให้กับประเทศไทยยกเว้นบริเวณนครวัดกับปราสาทบันทายสีรี แม้ว่าหนังสือพิมพ์นครวัดฉบับต่อมาคือฉบับวันที่ 24 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 ในคอลัมน์ “การสร้างประเทศ” จะเขียนในทำนองร้องขอให้ฝรั่งเศสช่วยนำดินแดนของกัมพูชากลับคืน

³⁰⁶ “ลูกศิษย์อยู่โรงเรียนเด็ก,” *นครวัด* (12 กุมภาพันธ์ 1938): 1. [“ครูสภิสัญญาตาเตาเสลาณเฝ้า,” *สมรภูมิ* (๑๒ เบรกีเยอ ๑๙๓๘): ๑.]

³⁰⁷ บุญจันทร์ มล, *คู่มือการเมือง*, 17-18.

³⁰⁸ “CENSURE,” *นครวัด* (14 พฤษภาคม 1941): 1. [“CENSURE,” *สมรภูมิ* (๑๔ เม ๑๙๔๑): ๑.]; “อ้างอิงนานาประเทศ,” *นครวัด* (21 พฤษภาคม 1941): 1. [“ตีพิมพ์นิตยสาร,” *สมรภูมิ* (๒๑ เม ๑๙๔๑): ๑.]

มา แต่ถ้อยความบางตอนก็ได้สอดแทรกความเย้ยหยันต่อความอ่อนแอของฝรั่งเศสที่ต้องประสบชะตากรรมไม่ต่างจากประเทศอาณานิคมด้วยเช่นกัน

...ประเทศเล็ก ๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงประเทศชาติของตนซึ่งถูกตัดแบ่งกระจัดกระจายไปจากแต่ก่อนยกให้ไป เช่นประเทศฝรั่งเศสซึ่งจากเดิมเป็นประเทศมหาอำนาจของโลก แล้วเวลานี้ต้องผันเปลี่ยน ไม่ได้ตั้งอยู่ในฐานะมหาอำนาจหนึ่งอีกแล้ว ท่านฟิลิป เปแตง (Philippe Pétain) นายกรัฐมนตรีในขณะนี้ ได้มุ่งมั่นอย่างเต็มกำลังจัดการทุกวิถีทาง เพื่อนำชาติฝรั่งเศสทั้งหมดกลับมาสร้างชาติให้เป็นเช่นเดิม...³⁰⁹

ความข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าหนังสือพิมพ์นครวัดแอบมีการถ่ายทอดความคิดผ่านการรายงานสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยแฝงการกระตุ้นจิตสำนึกความรักชาติแก่ชาวเขมร โดยเฉพาะประโยค “เช่นประเทศฝรั่งเศสซึ่งจากเดิมเป็นประเทศมหาอำนาจของโลก แล้วเวลานี้ต้องผันเปลี่ยน ไม่ได้ตั้งอยู่ในฐานะมหาอำนาจหนึ่งอีกแล้ว” ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ฝรั่งเศสต้องคอยควบคุมดูแลไม่ให้กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดเผยแพร่เนื้อหาที่ส่งผลด้านลบกับตนมากเกินไป

แม้หนังสือพิมพ์นครวัดจะได้รับความนิยมจากประชาชนในแง่ของการปลุกฝังความรักชาติแล้ว แต่สำหรับคณะกรรมการหนังสือพิมพ์นครวัดยังเห็นว่ากระบวนการดังกล่าวยังไม่สมบูรณ์นัก เพราะในระยะหลังคอลัมน์ต่าง ๆ ถูกตัดเนื้อหาออกทำให้การถ่ายทอดความคิดสู่ผู้อ่านไม่สู้สมบูรณ์ดังนั้นเชิง จีอก ทัต และคณะกรรมการฯ รวมถึงสมาชิกราชสกุลนโรดมบางส่วน จึงมีมติให้เพิ่มการเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนที่จะนำไปสู่ปฏิบัติการใหญ่อย่างการเรียกร้องให้ฝรั่งเศสกลับไปใช้สนธิสัญญามิตรภาพและการค้าระหว่างฝรั่งเศส-กัมพูชา ค.ศ. 1863 (The Franco - Cambodian Protectoral Treaty of Oudong 1863)³¹⁰ ซึ่งมีสาระสำคัญว่ากัมพูชายินยอมการเป็นรัฐในอารักขา

³⁰⁹ “การสร้างประเทศ,” นครวัด (21 พฤษภาคม 1941): 2. [“กลา่งเบรเจส,” **สมรภูมิ** (๒๑ เมื่ ๑๕๔๑): ๒.]

³¹⁰ สนธิสัญญามิตรภาพและการค้าระหว่างฝรั่งเศส-กัมพูชา ค.ศ. 1863 เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า *Traité d' Amitié et de Commerce conclu à Houdong le 11 août 1863 entre la France et le Cambodge* ทำขึ้นเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1863 ในรัชสมัยสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์หรือนังกองคร่าชาติ) โดยพลเรือเอก ลา กรอง ดีแยร์ (Contre-Amiral de la Grandiere) ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำโคชินจีนเป็นผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสเข้ามาทำสนธิสัญญาดังกล่าว สนธิสัญญาฉบับนี้มีข้อตกลงรวม 19 ข้อ สาระสำคัญโดยสรุปคือกัมพูชายินยอมเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส (French Protectorate of Cambodia) แต่คนพื้นเมืองยังคงมีอำนาจการปกครองอยู่เพียงอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าหลวงฝรั่งเศส (โปรดดู, “สัญญาระหว่างสองพระเจ้าแผ่นดินเขมรกับแม่ทัพฝรั่งเศส,” *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4* (จ.ศ. 1225), เลขที่ 68 สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, อ้างถึงใน เพ็ญศรี ติก, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย (สยาม) กับประเทศฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19* ตามเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2539), 256-258.)

ของฝรั่งเศส (French Protectorate of Cambodia) เพียงแต่ร้องขอสิทธิในการปกครองตนเอง โดยแบ่งการเคลื่อนไหวออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรกเคลื่อนไหวบนดินมีบ้าง ถิ่นดำเนินงานผ่านหน้าหนังสือพิมพ์นครวัด อีกกลุ่มหนึ่งเคลื่อนไหวใต้ดินมีเซ็ง จ็อก ทัญเป็นหัวหน้า ร่วมกับซ็วม มวง และสมาชิกใหม่อย่างบุญจันท มล นักชาตินิยมผู้เป็นเครือญาติกับตระกูลจวนและตระกูลปกมนตรี³¹¹ และนวน ฎวง (Nuon Duong) ศิษย์ของพระแหม เจียวร่วมเคลื่อนไหว โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ของทัญซึ่งเป็นข้าราชการของพุทธศาสนบัณฑิตย์ทำหน้าที่จัดแจงพระสงฆ์จากโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงออกไปเทศนาธรรมแก่ทหารและอาสาสมัครป้องกันประเทศ ส่วนมวงขณะนั้นเป็นข้าราชการของกระทรวงมหาดไทยและกรรมการมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับศาสนา อีกทั้งพี่ชายของเขาคือซ็วม เมาเคยทำงานกับพุทธศาสนบัณฑิตย์จึงทำให้มวงรู้จักมักคุ้นกับพระสงฆ์โรงเรียนพุทธิกบาลีเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ทัญและมวงจึงมีความใกล้ชิดกับพระสงฆ์หัวก้าวหน้า ทั้งสองจึงติดต่อกัดเลือกพระสงฆ์ที่มีแนวคิดต้องการปลดแอกและมีจิตสำนึกรักชาติออกไปแสดงธรรมเทศนา เพื่อชักชวนบรรดาทหารเท้าแดงและทหารเท้าดำให้เกิดสำนึกถึงการปฏิวัติ พระสงฆ์จึงเข้ามามีบทบาทร่วมเคลื่อนไหวในปฏิบัติการทางจิตวิทยา (Psychological Operations) กับหนังสือพิมพ์นครวัดตั้งแต่บัดนั้น

พระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดรูปสำคัญ ๆ ได้แก่ พระแหม เจียว (Hem Chieu) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1898 เขตกันดาล บิดาเป็นแม่สรูก (นายอำเภอ) อายุได้ 12 ปี บวชเป็นสามเณรในสำนักของพระชวัน ณาต (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูสังฆัสสัฎา) ที่วัดอุณาโลม ต่อมาเมื่ออายุได้ 20 ปีจึงบวชเป็นภิกษุที่วัดลังกาโดยมีพระมหาวิมลธรรม (โจง) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระลวี แอม (ขณะนั้นมีสมณศักดิ์เป็นพระครูบวรวิชา) และพระชวัน ณาตเป็นพระคู่สวด มีฉายาว่า “บวรโชติญาณ” จากนั้นจึงเข้าเรียนที่โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงสามารถสอบแข่งขันได้ลำดับที่ 6 ใน ค.ศ. 1927 เข้าหลวงฝรั่งเศสประจำเขตกำปอตต้องการพระสงฆ์ 1 รูปจากโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงไป

³¹¹ บุญจันท มล (Bunchhan Mol) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1916 บิดาคือบุญจันท มงคล (Bunchhan Mongkhon) มารดาคือปก ลวน (Poc Loun) บุตรีของออกญาอุดมมนตรี (ปก ดัซ) เสนาบดีกระทรวงวังซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเจ้าฟ้าทะเลหะ (ปก) ต้นสกุล ปกมนตรี ปก ลวนมีน้องชายคือปก กุณ (Poc Khun) ต่อมาคือผู้ก่อตั้งขบวนการเขมรอิสระ ค.ศ. 1940 ทั้งนี้ มลมีน้องสาว 1 คน คือ บุญจันท โมลี (Bonchhan Moly) ได้แต่งงานกับจวน ฮล (Thiounn Hol) บุตรของออกญาจักรวารีวงชัย (จวน) ด้วยเหตุนี้มล จึงนับเนื่องว่าเป็นเครือญาติกับตระกูลปกมนตรีและตระกูลจวนซึ่งต่อมาส่งผลต่อการเข้าร่วมเคลื่อนไหวในขบวนการเขมรอิสระของมล (โปรดดูแผนผังลำดับตระกูลปกมนตรีและตระกูลจวน, Kieman, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975*, 31.)

สอนภาษาเขมรในโรงเรียนประถมศึกษาที่เขตกำปอต พระชน ญาติจึงมอบหมายให้พระแหม เจียว ไปทำการสอนภาษาเขมรที่โรงเรียนในเขตกำปอตโดยจำพรรษาอยู่ที่วัดกรังโงง ต่อมาเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1931 โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงต้องการอาจารย์สอนภาษาบาลี 2 รูป พระแหม เจียวจึงเดินทาง กลับมาที่กรุงพนมเปญเพื่อสอบแข่งขันแต่สอบได้ที่ 3 ขณะที่พระอุจ รสหรือพระแบน สุข คณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎกซึ่งเป็นเพื่อนของพระแหม เจียวครั้งจำพรรษาที่วัดกรังโงงได้รับการแต่งตั้งเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีในโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูง ถึงกระนั้น 6 เดือนต่อมาออกญา ธรรมปรีชา (กอน) อาจารย์สอนภาษาบาลีถึงแก่นิจกรรม ชีวม เม่าพี่ชายของชีวม มวงซึ่งรับราชการ อยู่ที่พระราชบรรณาลัยและดูแลเรื่องการแต่งตั้งพระสงฆ์เป็นอาจารย์จึงคัดเลือกพระแหม เจียวเข้า เป็นอาจารย์สอนภาษาบาลี³¹² ขณะที่พระเปียง ขัต (Pang Kat) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1910 เขตกำปงจาม บวชเรียนที่วัดพนมจิน มีฉายาว่า “วิริยบัณฑิตย” จากนั้นจึงเข้าศึกษาที่โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงที่ กรุงพนมเปญและจำพรรษาในสำนักของพระมหาวิมลธรรม (โงง) ที่วัดอุณาโลม³¹³ เมื่อสำเร็จ การศึกษาพระเปียง ขัตทำหน้าที่เป็นอาจารย์สอนภาษาสันสกฤตที่วิทยาลัยพระสีหนุ

ส่วนพระโสโร หาย (Sou Hay) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1904 เขตสวายเรียง เมื่ออายุได้ 10 ปี บวช เป็นสามเณรเพื่อเรียนอักษรศาสตร์กับพระครูเทพ ยินที่วัดเบ็งแร บวชได้ 3 ปีจึงสึกออกมาช่วยงาน บิดามารดา จนเมื่ออายุได้ 17 ปี จึงบวชเป็นสามเณรอีกครั้งที่วัดเบ็งแรมีพระอธิการแก้ว ทิตเป็นพระ อุปัชฌาย์ จากนั้นพระโสโร หายย้ายศึกษาไปวัดสิริสาครที่สุรูกำปงตะแบก แล้วจึงย้ายไปอยู่ที่วัด แพรกจาม เขตไพรแวง ก่อนจะย้ายมาเรียนที่วัดอุณาโลม กรุงพนมเปญ และย้ายไปจำพรรษาที่วัด นิโรจวงษ์ในสำนักพระครูโสม ฌุนและพระครูเม่า นุตเป็นเวลา 2 ปีก่อนจะย้ายกลับไปวัดเบ็งแรบ้าน เกิด ใน ค.ศ. 1927 สอบแข่งขันที่โรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงได้รับเลือกเป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีที่วัด บริวาส สุรูกำปงทายมาศ พระโสโร หายมีความรู้และเชี่ยวชาญพระธรรมวินัย พระชน ญาติขณะนั้น เป็นรองผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงจึงจัดตั้งให้เป็นคณะกรรมการชุมนุมพระไตรปิฎก³¹⁴ ขณะที่พระเชียว ชีวม (Khieu Chum) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1907 ในเขตกันดาล บวชเรียนเป็นสามเณรที่

³¹² คุย หุด, *ชีวประวัติพระอาจารย์แหม เจียว* (n.p., 1972), 1-6. [คุย ฮุก, *ชีวประวัติพระอาจารย์แหม เจียว* (n.p., ๑๙๗๒), ๑-๖.]

³¹³ เปียง ขัต, “ควรรสร้างอนุสาวรีย์พระเดชพระคุณพระมหาวิมลธรรม โงง หรือไม่,” *มิตรศาลาบาลี* 2, 1 (มกราคม 1951), 26. [ถัง-ฮาท, “ควรรสร้างอนุสาวรีย์พระเดชพระคุณพระมหาวิมลธรรม โงง หรือไม่,” *มิตรศาลาบาลี* ๒, ๑ (มกราคม ๑๙๕๑): ๒๖.]

³¹⁴ เอกสารหนังสือ กรมชุมนุมแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, 152-153. [เอกสารแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, ๑๕๒-๑๕๓.]

วัดสเคีย เขตตาแก้วแต่บวชได้ 2 ปีก็สึกออกมาช่วยบิดามารดาทำงาน ต่อมาจึงบวชเป็นสามเณรอีกครั้งเมื่ออายุ 17 ปีโดยมีพระครูทนต์ เขียนเป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาใน ค.ศ. 1926 พระครูทนต์ เขียนมรณภาพ สามเณรเชียว ชั่วมจึงเดินทางมาอยู่ที่วัดลังกา กรุงเทพมหานคร จนเมื่ออายุได้ 20 ปี จึงบวชเป็นภิกษุมิพระลวี แอม (ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมลิขิต) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเดชคุณ อินทลิขิต (ยี่) เป็นอุปสัมปทาจารย์ มีฉายาว่า “ธรรมบาล” เมื่อพระเชียว ชั่วมบวชได้ 6 ปี พระลวี แอมก็จัดแจงให้เป็นอาจารย์สอนตามโรงเรียนวัดต่าง ๆ³¹⁵ เช่นเดียวกับพระอุก เจริญ (Uk Chea) ซึ่งก็เป็นศิษย์สำนักพระลวี แอมแห่งวัดลังกาเช่นกัน

พระสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดล้วนมีความสัมพันธ์กับผู้นำพระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่ทั้งสิ้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่คงมีแนวคิดทางการเมืองไปในทิศทางเดียวกันกับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัด ซึ่งสะท้อนจากการที่บรรดาภิกษุศิษย์ร่วมเคลื่อนไหวกับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดอย่างคึกคัก

แม้พุทธศาสนบัญญัติอยู่ในฐานะผู้ดูแลการแสดงธรรมเทศนาของพระสงฆ์แก่ทหารเท่านั้น ทหารเข้าด่าจะควบคุมและป้องกันการปลุกเร้าทางความคิดของพระสงฆ์ด้วยการให้ทำรายงานเรื่องการแสดงธรรมเป็นลายลักษณ์อักษรส่งแก่เลขาธิการฯ ทุกครั้ง แต่พระสงฆ์ที่เข้าร่วมปฏิบัติการทางจิตวิทยากับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดก็ได้แอบแฝงการแสดงธรรมเทศนาที่ปลุกเร้าจิตสำนึกการปฏิวัติแก่ทหารเอาไว้อย่างแนบเนียนด้วยการยังคงเชิดชูฝรั่งเศส เป็นต้นว่าการแสดงธรรมเทศนาเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน ค.ศ. 1938 โดยพระวินัยธรรม (อุจ) ซึ่งได้รับหน้าที่ไปแสดงธรรมแก่ทหารและชาวเขมรที่เขตสวายเรียงความตอนหนึ่งว่า

...เกียรติของพ่อแม่นี้ ได้ถึงชาติ 1 ศาสนา 1 มหาษัตริย์ 1 ราชการอาณานิคม 1 ทั้ง 4 นี้ เป็นเกียรติของพ่อแม่เรา ท่านทั้งหลายต้องคิดคำนึงรักชาติไม่ลืมกำเนิด ต้องมีมานะว่าชาติเขมรเป็นชาติรุ่งเรือง 1 แล้วเป็นมหานคร 1 ใหญ่โต ซึ่งมีหลักฐานเป็นจารึกและศิลปะในแผ่นดินเขมร นครวัดที่ยิ่งใหญ่สร้างความประหลาดใจอย่างยอดเยี่ยมแก่ท่าน กาลจำเริญกรุงนครวัดนี้ด้านตะวันตกติดกับกรุงบางกอก ด้านตะวันออกติดกับกรุงจามปา ด้านเหนือติดกับจีน ด้านใต้ติดกับสมุทร, เห็นว่ายิ่งใหญ่ทุกวันนี้หัดเล็กลงเหลือเท่านั้น ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น หากแต่เราทั้งหลายไม่ได้รักชาติอย่างจริงจัง ไม่ได้ศึกษาวิชาความรู้ แผ่นดินของเราจะเล็กลงเหลือเพียงฝ่ามือ ขอยกคำ

³¹⁵ เอกสารหนังสือ กรมขุนนวมแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศกัมพูชา, 204-209. [เอกสารแปลแปล คุษณัง
แปลคุษณัง: คุษณัง, ๒๐๔-๒๐๕.]

สอนบุราณว่า “จักรยานเข้าโดยโคลน ประเทศเข้าโดยความเขลา” สรรพวิทยาทั้งปวง มีอักษร ศาสตร์ คัมภีร์พุทธจักรและอาณาจักรเป็นต้น ไม่ใช่เพียงว่ารู้แล้วเท่านั้น แต่ต้องอาศัยการฝึกฝน แสวงหาการเรียน ความรู้เป็นทรัพย์สมบัติที่ดีมาก ก็ไม่ใช่รอแต่ว่าสนาหรือเทวดาบันดาลมาให้ แต่ ต้องอาศัยความพยายาม สมกับคำโบราณว่า “รู้เรียนมีพบ” ...³¹⁶

ธรรมเทศนาข้างต้นแม้จะเชิดชูฝรั่งเศสด้วยการระบุให้เป็น 1 ใน 4 เกียรติของพ่อ “ชาติ 1 ศาสนา 1 มหากษัตริย์ 1 ราชการอาณานิคม 1” แต่กลับไม่ได้ขยายความต่อเหมือนกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และในขณะเดียวกันถ้อยความบางตอนกลับแสดงความสลดสังเวชต่อชะตากรรมของประเทศที่ต้องเผชิญในขณะนั้น และยังกล่าวต่อไปอีกว่าหากจะหลุดพ้นจากสภาพการณ์ ดังกล่าวได้ชาวเขมรต้องมีความรักชาติบ้านเมืองและแสวงหาความรู้เพื่อจะได้พัฒนาประเทศให้ก้าวไปข้างหน้า

ขณะที่พระแหม เจียวได้แสดงธรรมเทศนาสอดแทรกผ่านหลักธรรมที่กระตุ้นความคิด ชาวเขมร โดยเฉพาะเรื่องความวิริยะหรือความเพียรพยายาม เป็นต้นว่า

ความเกียจคร้านนำพาชาวเขมรสู่การเป็น “ทาส” เราทุกคนซึ่งเวียนว่ายอยู่ใน วัฏสงสารอันสถิตอยู่ในอาณาภพของกิเลสทั้งหลาย เราก็เป็นทาสของกิเลสนั้นๆ ความเป็นทาสทั้งมวลได้กัดทับชีวิตของเราไว้ชั้นหนึ่งแล้ว แต่ทว่าสิ่งที่เราพึงทำ ถ้าเราหลงอยู่ในหุบเหวของวัฏสงสาร ดังนี้แล้วเราต้องหาทางหลุดพ้นอย่างอดทนอดกลั้น แต่ถ้าเราพึงใจสมัครเป็นทาสของมนุษย์ทั้งหลายก็ให้เสียดายนัก เพราะไม่ต่างอะไรกับสัตว์เลย เราจึงไม่ควรได้รับ “ความเป็นทาส” ยกตัวอย่างเช่นพระมหาชนกซึ่งมีความวิริยะและความอดทนไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคแม้จะต้องว่ายน้ำ อยู่กลางมหาสมุทรถึง 7 ราตรี³¹⁷

พร้อมกันนี้พระแหม เจียวยังได้กระตุ้นเตือนทหารเท้าแดงและทหารเท้าดำให้ระลึกอยู่เสมอว่า “เราทั้งหลายล้วนแต่เป็นเขมร มีเลือดเนื้อเชื้อไขร่วมกัน เกิดจากแผ่นดินแม่เหมือนกัน เราจึงไม่ควรทะเลาะกันเอง ควรให้เสียดายนัก เพราะไม่มีประโยชน์อะไรถึงพวกเราผู้ซึ่งอยู่ใต้อำนาจเขา

³¹⁶ “ธรรมเทศนาของพระวินัยธรรม อูจ วัดปทุมวัด,” กัมพูขสุริยา, 95-105. [ตฤณเจสสารบស់ព្រះវិន័យធម្ម អ៊ុច វត្ត បុគ្គលី, “កម្ពុជសុរិយា, ៩៥- ១០៥.]

³¹⁷ คุย ฟูต, ชีวิตประวัติพระอาจารย์แหม เจียว, 10-11. [คุย ฟูต, ជីវិតប្រវត្តិព្រះអាចារ្យ ហែម ចៀវ, ១០-១១.]

ทั้งนั้น ทะเลาะกันไป ก็ไม่เห็นว่าจะดีไปกว่าใครมีแต่เผชิญหน้ากัน หากแต่ทำแล้วได้ประโยชน์อะไรมีแต่จะเกิดความเสียหายรอบตัวเราเอง”³¹⁸

เซ็ง ร็อก ทัณในฐานะข้าราชการของพุทธศาสนบัณฑิตยมีหน้าที่ดูแลจัดการเรื่องการเมืองการเทศน์ของพระสงฆ์ ได้ใช้โอกาสนี้ตรวจรายงานและรับฟังผลการติดต่อกับทหารที่พระสงฆ์ได้ลอบพบเป็นการส่วนตัว เมื่อทราบว่านายทหารคนใดมีแนวคิดในทิศทางเดียวกับกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดก็จะมอบหมายให้ชี้แจง มวงไปตรวจสอบอีกครั้งเพื่อให้เกิดความกระชับและรัดกุมยิ่งขึ้น ลักษณะดังกล่าวสร้างความระแวงสงสัยให้กับทางนายทหารฝรั่งเศสเป็นอย่างมากแต่ก็ไม่อาจดำเนินการใด ๆ ได้ เพราะยังไม่ปรากฏหลักฐานการกระทำผิด ขณะที่บุญจันท มลกับนวน ภูวงรับหน้าที่เคลื่อนไหวติดต่อพบปะกับประชาชนและทำหน้าที่สืบข่าวการเคลื่อนไหวทางการเมืองการทหารของฝรั่งเศส ทั้งนี้สถานที่สำหรับการประชุมของกลุ่มใต้ดินหนังสือพิมพ์นครวัดใช้บ้านของมลซึ่งเปิดเป็นร้านขายของเป็นสถานที่นัดพบ ซึ่งหากพบว่ามียาเสพติดของทางราชการเข้ามาในร้าน มลจะทำพิกเอาภาพสุนัขขึ้นไปติดข้างฝาเป็นสัญญาณของแก่พวกพ้องให้ระวังการพูดจาปราศรัยที่สุ่มเสี่ยงต่อการถูกทางการจับกุม

การเคลื่อนไหวของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่ทว่าพวกเขาได้เข้าไปใกล้เป้าหมายอย่างไม่คาดคิด เพราะในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสมีนโยบายเกี่ยวกับการปกครองกัมพูชาที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมร.ฌอร์ฌ ม็องแดล (Georges Mandel) เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงอาณานิคม (Ministère des Colonies) มีแนวคิดให้กัมพูชามีการปกครองของตนเองบางประการ โดยไม่ต้องตัดสัมพันธ์กับประเทศฝรั่งเศสซึ่งยังคงรักษาบทบาทการเป็นที่ปรึกษาแทนที่จะเป็นผู้ปกครอง แนวคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากมร.เลอง เอมมานูเอล ทิโบโด (Léon Emmanuel Thibaudeau) เรสิดนต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาซึ่งเห็นว่าไม่ใช่เป็นการปลดปล่อยอาณานิคมแต่เป็นการปรับเปลี่ยนการเมืองให้ทันสมัยแบบเสรี³¹⁹ พร้อมกันนั้นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจในราชสำนักกัมพูชา ม็องแดลจึงกราบทูลเชิญพระวงศ์ชั้นสูงผู้มีสิทธิสืบทอดราชบัลลังก์กัมพูชา 2 พระองค์ ได้แก่ พระองค์มจะสัสสูวตถ์มิเรศและสมเด็จพระบรมขุนวิสุทธิขัตติยวงษ์นโรดมสุรามฤตให้เดินทางไปยังฝรั่งเศสเพื่อดูแนวโน้มและท่าทีของผู้นำในอนาคต

ถึงกระนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 (World War II) ปะทุขึ้น จอมพลฟิลิป เปแตง (Philippe Pétain) เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นผู้นำรัฐบาลฝรั่งเศสที่เมืองวิซี (Vichy) เปแตง

³¹⁸ คุย หุด, ชีวิตประวัติพระอาจารย์แห่ม เจียว, 11-12. [คุย หุด, **นิจบุรุษปฏิญญา** ไทเขม, ๑๑-๑๒.]

³¹⁹ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิสต์, 27-28.

มีความมุ่งมั่นในการกอบกู้และรักษาเกียรติภูมิของฝรั่งเศสที่ต้องสูญเสียไปจากการพ่ายแพ้ต่อกองทัพเยอรมนี เขาไม่อาจยอมรับแนวคิดของเมืองแตกได้ เพราะระบอบอาณานิคมเป็นเครื่องแสดงเกียรติภูมิเดียวของฝรั่งเศสที่ยังคงเหลืออยู่ ด้วยเหตุนี้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองในกัมพูชาจึงยุติลง แต่ในขณะเดียวกันถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการเคลื่อนไหวของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดให้ปรับทิศทางการเคลื่อนไหวมาเป็นการเรียกร้องเอกราช โดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศสกับไทยซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลฝรั่งเศสไม่อาจปกป้องอาณานิคมของตนเองได้อีกต่อไป และเมื่อญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในอินโดจีน เจียง จื่อกั ท้ายผู้นำของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดจึงติดต่อกับกองทัพญี่ปุ่นเพื่อขอรับความช่วยเหลือและการสนับสนุนในการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยม สำหรับทำญี่เป็นโอกาสสำคัญที่กัมพูชาจะสามารถปลดแอกจากระบอบอาณานิคมและบรรลุเป้าหมายสูงสุดอย่างการประกาศเอกราช

4. บทสรุป

ปฏิกริยาของกลุ่มปัญญาชนซึ่งก่อกำเนิดขึ้นจากกระบวนการปฏิรูปการศึกษาของฝรั่งเศสในช่วงทศวรรษ 1930 จนถึงต้นทศวรรษ 1940 เป็นช่วงของการเพาะบ่มทางความคิดและปลูกจิตสำนึกให้เกิดความหวงแหนต่ออัตลักษณ์ความเป็นเขมร ลักษณะของการเคลื่อนไหวปรากฏทั้งในรูปแบบของความพยายามที่จะปฏิรูปตนเองและสังคม รวมถึงการมองปัญหาความตกต่ำของชาติเขมรว่าเกิดจากการดำเนินนโยบายของราชการอาณานิคม ส่วนที่ชัดเจนมากที่สุดคือการเคลื่อนไหวทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งพบว่าพระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่มีบทบาทโดดเด่นมากที่สุดในการปกป้องรักษารากฐานของความเป็นเขมร ได้แก่ พุทธศาสนา ภาษา และวรรณกรรม ขณะที่ปัญญาชนซึ่งสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแบบใหม่และรวมกลุ่มกันในชื่อว่า “กลุ่มสามัคคี” ได้มีการแสดงออกทางความคิดที่มุ่งเน้นการอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมผ่านงานเขียนและสิ่งตีพิมพ์ โดยเฉพาะหน้าหนังสือพิมพ์นครวัด จึงเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ยังไม่ใช่การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชหรือต่อต้านการปกครองของฝรั่งเศส จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ขยายตัวเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่งผลให้ความรู้สึกนึกคิดของคนพื้นเมืองที่มีต่อเจ้าอาณานิคมเปลี่ยนแปลงไป โดยมีปัจจัยผลักดันจากภาวะสงครามและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งในและนอกอินโดจีน ทำ

หน้าที่เร่งเร้าให้เกิดการเพาะบ่มความรู้ศึกษาตินิยมที่นำไปสู่การตอบโต้ทางการเมืองและการเรียกร้อง
เอกราชในที่สุด

บทที่ 4

การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1940 – 1945

การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์หัวก้าวหน้าและปัญญาชนเขมรในระยะแรก ระหว่าง ค.ศ. 1930-1940 เป็นช่วงของการเพาะบ่มทางความคิดและปลูกจิตสำนึกให้เกิดความหวงแหนต่ออัตลักษณ์ความเป็นเขมรผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และหน้าหนังสือพิมพ์นครวัด บทบาทในฐานะผู้นำด้านความคิดเช่นนี้เปลี่ยนไปเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองทั้งในและระหว่างประเทศผันแปร โดยเฉพาะตั้งแต่การเกิดขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาจะมีปัจจัยผลักดันหลายประการที่ทำให้ปัญญาชนเขมรเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้เคลื่อนไหวด้านชาตินิยมควบคู่ไปกับชนชั้นปกครองเขมร และนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชในที่สุด ดังนั้น ช่วงเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1940-1945 จึงเป็นช่วงของการเคลื่อนไหวภายใต้ภาวะสงครามและจุดมุ่งหมายของกลุ่มปัญญาชนเขมรที่แปรเปลี่ยนไปสู่การเรียกร้องเอกราช ซึ่งการเคลื่อนไหวต่างๆ ของกลุ่มปัญญาชนเขมรจะเป็นประเด็นที่นำมาพิจารณาในบทนี้

1. สภาพการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สัมพันธ์กับกัมพูชา

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 (World War II) ปะทุขึ้นในยุโรป ภายหลังเยอรมนีบุกโปแลนด์ ในวันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 1939 รัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลอังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนี ช่วงเวลาดังกล่าวฝรั่งเศสเตรียมตั้งรับการบุกของกองทัพนาซีด้วยการแต่งตั้งชาร์ล อ็องเดร โฌแซ็ฟ มารี เดอ โกล (Charles André Joseph Marie de Gaulle) เป็นผู้บัญชาการกองทัพ ในวันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1940 เยอรมนีบุกฝ่าแนวของฝรั่งเศสที่เมืองเซตองและตีทะลวงไปถึงช่องแคบอังกฤษ ได้ภายในสัปดาห์เดียวและมีชัยชนะอย่างเด็ดขาดในยุทธการที่ฝรั่งเศส (Battle of France) กรุงปารีส ถูกยึดครองเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน ค.ศ. 1940 โดยกองทัพเยอรมนีประกาศให้กรุงปารีสเป็นเมืองเปิด โดยเข้าควบคุมเมืองอย่างเต็มกำลังแต่ไม่ทำลายและให้ประชาชนดำเนินชีวิตอย่างปกติ อย่างไรก็ตามในวันเดียวกันนั้น เบนิตो มุสโสลินี (Benito Mussolini) ผู้นำอิตาลีได้ฉวยโอกาสประกาศสงครามต่อ

ฝรั่งเศสด้วย ขณะที่ฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสอพยพไปตั้งมั่นที่เมืองตุร์ทางตอนใต้ของประเทศ ทั้งนี้ก่อนกรุงปารีสถูกยึดครอง จอมพลฟิลิป เปแตง (Philippe Pétain) ซึ่งร่วมในคณะรัฐบาลต้องการหลีกเลี่ยงความหายนะจากการบุกโจมตีอย่างหนักของเยอรมนี พยายามโน้มน้าวให้ปอล เรโน (Paul Reynaud) นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นยอมแพ้และเปิดการเจรจากับเยอรมนีเพื่อสงบศึกเพื่อรักษาดินแดนส่วนที่ยังไม่ถูกยึดครองไว้ได้ แต่เรโนปฏิเสธและตัดสินใจลาออก ประธานาธิบดีอัลแบร์ เลอเบริง (Albert Lebrun) เชิญจอมพลเปแตงขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 16 มิถุนายน ค.ศ. 1940 และจัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นที่เมืองวิซี (Vichy) จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกรัฐบาลฝรั่งเศสในขณะนั้นว่ารัฐบาลวิซี ต่อมาในวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ. 1940 จอมพลเปแตงประกาศยุติสงครามโดยทำพิธีอย่างเป็นทางการเพื่อให้ความร่วมมือกับเยอรมนีและอิตาลีด้วยการลงนามการสงบศึก (Armistice) ที่เมืองกงเปียญ (Compiègne) เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน ค.ศ. 1940 ขณะที่ชาร์ล เดอ โกลซึ่งปฏิเสธการอยู่ภายใต้อำนาจของเยอรมนีได้จัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นชื่อว่าขบวนการฝรั่งเศสเสรี (France Libre) ซึ่งเป็นแนวร่วมการปลดปล่อยฝรั่งเศสทำการต่อต้านกองทัพนาซีมีฐานที่ตั้งอยู่ในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการลงนามสงบศึก รัฐบาลวิซียอมรับว่าเยอรมนียึดครองดินแดนทางตอนเหนือและตะวันตกของฝรั่งเศส รวมทั้งกรุงปารีสและดินแดนชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติกรวมประมาณ 3 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ส่วนฝรั่งเศสมีสิทธิเหนือดินแดนประมาณ 2 ใน 5 โดยถือว่ารัฐบาลวิซีถือเป็นรัฐบาลที่มีอำนาจปกครองในนามของประชาชนชาวฝรั่งเศส³²⁰ นอกจากนี้เยอรมนียังบังคับให้ฝรั่งเศสชดใช้ค่าเสียหายต่าง ๆ ที่กองทัพต้องสูญเสียไปในการทำสงคราม อีกทั้งต้องมอบกำลังทั้งหมดให้อยู่ภายใต้การควบคุมของกองทัพนาซีซึ่งรัฐบาลวิซีให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีกับเยอรมนีและได้ตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับอังกฤษอีกด้วย

ขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในเอเชียและมหาสมุทรแปซิฟิกตั้งแต่ ค.ศ. 1939 ก็อยู่ในสภาพวิกฤติ เมื่อกองทัพญี่ปุ่นทำสงครามเต็มรูปแบบกับจีนใน ค.ศ. 1937 จนสามารถยึดครองจีนจากเหนือและขยายเขตลงมาทางใต้ได้สำเร็จ ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1938 ญี่ปุ่นจึงประกาศ “ระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออก” (New Order in East Asia) ซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการของกองทัพญี่ปุ่นในการประสานงานทางการทหาร การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมระหว่างจีน แมนจูเรีย กับญี่ปุ่น เพื่อปลดปล่อยดินแดนในเอเชียตะวันออกให้หลุดพ้นจากอำนาจและ

³²⁰ สันชัย สุวังบุตร, ราชอาณาจักรไทยได้รับรัฐธรรมนูญสู่สาธารณรัฐฝรั่งเศส ค.ศ. 1815-1970 (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, 2552), 97-98, 103-104.

อิทธิพลของชาติตะวันตก ถึงกระนั้นชาติมหาอำนาจกลับขัดขวางการขยายอำนาจของญี่ปุ่นด้วยแผนการที่เรียกว่า “แนว A.B.C.D. ย่อมาจาก “American-British-Chinese-Dutch” ซึ่งเป็นการปิดล้อมทางเศรษฐกิจส่งผลให้ญี่ปุ่นขาดแคลนทรัพยากรและวัตถุดิบภายในประเทศ ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงตัดสินใจเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกและหันไปร่วมมือกับเยอรมนีและอิตาลีด้วยการทำสัญญาไตรภาคี (Tripartite Pact) ระหว่างอิตาลี เยอรมนี และญี่ปุ่น (Rome-Berlin-Tokyo Axis) เมื่อวันที่ 27 กันยายน ค.ศ. 1940 มีสาระสำคัญว่าญี่ปุ่นรับนับถือและเคารพว่าเยอรมนีและอิตาลีเป็นผู้นำในการสถาปนาระเบียบใหม่ในยุโรป ขณะเดียวกันเยอรมนีและอิตาลีก็รับนับถือและเคารพว่าญี่ปุ่นเป็นผู้นำในการสถาปนาระเบียบใหม่ในมหาเอเชียบูรพา ทั้งนี้ หากประเทศใดประเทศหนึ่งทำสงครามกับประเทศอื่นอีกสองประเทศจะช่วยเหลือ³²¹ สำหรับญี่ปุ่นแล้วการร่วมมือกับเยอรมนีและอิตาลีจะนำญี่ปุ่นให้ก้าวต่อไป อีกทั้งการฝ่าวงล้อม A.B.C.D. มีความสำคัญนายพลฮิเดกิ โตโจ (Hideki Tojo) กล่าวไว้ว่า “ไม่เช่นนั้นญี่ปุ่นจะถูก “sanction” หรือ “bockade” ทางการเมือง การทูต การทหาร และเศรษฐกิจอยู่ชั่ววันรินดร”³²²

เมื่อกองทัพเยอรมนีมีชัยชนะในระยะของสงครามในทวีปยุโรป กองทัพญี่ปุ่นจึงเห็นโอกาสของตนเองในการถ่วงดุลอำนาจกับมหาอำนาจตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น เพราะคาดการณ์ว่าฝรั่งเศส อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และสหรัฐอเมริกาไม่พร้อมที่จะสกัดกั้นการแผ่ขยายอำนาจของตน อีกทั้งยังคะเนว่าอังกฤษจะต้องแพ้สงครามในไม่ช้า เมื่ออังกฤษพ่ายต่อกองทัพเยอรมนี ญี่ปุ่นจะถือโอกาสเข้ายึดอาณานิคมของอังกฤษในเอเชียโดยทันที ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงได้ขยายแผนการจัดระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเดิมจำกัดเฉพาะในจีน เกาหลี และแมนจูว์ให้กว้างขวางขึ้นโดยการสถาปนา “วงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา” (Greater East Asia Co-Prosperty Sphere) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1940 เพื่อขยายแผนการดำเนินการลงสู่ภูมิภาคทางใต้โดยรวมเอาหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกเฉียงเหนือของเนเธอร์แลนด์ อินโดจีน พม่า ฮ่องกง มลายู สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ และไทยเข้าไว้ด้วย และเพื่อป้องกันการกระทบกระทั่งกับสหภาพโซเวียตซึ่งขณะนั้นเริ่มมีความสัมพันธ์ไม่ราบรื่นกับเยอรมนี ญี่ปุ่นจึงทำสัญญาความเป็นกลางกับสหภาพโซเวียตในวันที่ 13 เมษายน ค.ศ. 1941 โดยมีสาระสำคัญคือ ญี่ปุ่นและสหภาพโซเวียตต่างจะเคารพบูรณภาพอาณาเขตซึ่งกันและกัน

³²¹ ดิเรก ชัยนาม, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2509), 89.

³²² วิเทศกรณีย์ [นามแฝง], *ประวัติศาสตร์มหาสงครามโลก* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมข่าว, 2527), 57.

ในกรณีภาคีใดเข้าพัวพันในการรบพุ่งกับประเทศที่สาม อีกภาคีหนึ่งจะวางตัวเป็นกลาง³²³ อย่างไรก็ตาม การขยายแผนการจัดระเบียบของญี่ปุ่นไปสู่วงไพบูลย์มหาเอเชียบูรพาส่งผลให้มหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและอังกฤษมีปฏิกิริยาต่อต้านจนกลายเป็นสงครามมหาเอเชียบูรพา (Great East Asian War) ที่เป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2

ญี่ปุ่นได้ขยายอำนาจเข้าสู่อินโดจีนของฝรั่งเศสเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการขยายวงศไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพา ด้วยเห็นความสำคัญด้านยุทธศาสตร์ของเส้นทางรถไฟในเขตตั้งเกียคือเส้นทางระหว่างเมืองไฮฟอง (Haiphong) กับเมืองคุนหมิง (Kunming) และเส้นทางระหว่างเมืองฮานอย (Hanoi) ถึงเมืองต่งตัง (Dong Dang) ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้สนับสนุนยุทธปัจจัยให้แก่กองกำลังทหารจีนคณะชาติภายหลังที่กองทัพญี่ปุ่นประกาศปิดน่านน้ำเพื่อสกัดกั้นการเดินเรือสู่จีนตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1937 รวมถึงอินโดจีนเป็นแหล่งระบายสินค้าขนาดใหญ่และเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นยุทธปัจจัยชั้นดีของกองทัพญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงให้ความสนใจต่อพื้นที่ดังกล่าวเป็นพิเศษ แต่ทว่าผลกระทบที่สำคัญไปมากกว่านั้นจากการเข้าครอบครองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของญี่ปุ่นคือ การกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมของชาวพื้นเมืองทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม เพราะการที่ชาวพื้นเมืองเห็นความอ่อนแอของชาวยุโรปซึ่งไม่อาจต้านทานกองทัพญี่ปุ่นและการล่มสลายของรัฐบาลอาณานิคมโดยฝีมือชาวเอเชียมีผลทางด้านจิตใจ เมื่อชาวพื้นเมืองเห็นว่าชาวตะวันตกไม่ได้เหนือไปกว่าตน ส่วนผลทางรูปธรรม ได้แก่ การตกอยู่ภายใต้ภาวะสงครามและการถูกโจมตีหลายระลอกส่งผลให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ทั้งยังทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค จึงทำให้คนพื้นเมืองเกิดความคิดที่จะพยายามกำหนดชะตากรรมของประเทศให้มากขึ้นจึงนำไปสู่การต่อต้านระบอบอาณานิคม ขณะเดียวกันยังนำไปสู่การก่อตัวของการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมอันเกิดจากนโยบายของญี่ปุ่นที่หันมาสร้างความร่วมมือกับคนพื้นเมือง โดยให้การสนับสนุนคนพื้นเมืองในการต่อต้านผู้ปกครองของตน ผลจากการดำเนินนโยบายดังกล่าวของญี่ปุ่นแม้จะเกิดขึ้นในระยะเวลาดังกล่าว แต่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการล่มสลายของระบอบอาณานิคม เนื่องจากการให้เสรีภาพและเหตุการณ์หลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับเสรีภาพดังกล่าวกระตุ้นให้คนพื้นเมืองไม่อาจยอมรับการปกครองของจักรวรรดินิยมได้อีกต่อไป

³²³ F.C. Jones, *Japan's New Order in East Asia*, 191-215, อ้างถึงใน ดิเรก ชัยนาม, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เล่ม 1*, 93-94.

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีเหตุการณ์สำคัญอย่างน้อย 3 เหตุการณ์ที่ปลุกเร้าความรู้สึกของปัญญาชนเขมรให้เกิดการเคลื่อนไหว ได้แก่ กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941 สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 และบทบาทของญี่ปุ่นในการผลักดันให้กัมพูชาประกาศเอกราชในช่วงค.ศ. 1945 ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปตามลำดับ

2. กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941

(Franco-Thai War, 1940-1941 A.D.)

ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1939 ขณะที่สถานการณ์ในยุโรปกำลังตึงเครียดและจวนเจียนจะเกิดสงคราม รัฐบาลฝรั่งเศสซึ่งคาดการณ์ว่าจะต้องเผชิญหน้ากับเยอรมนีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เกิดความกังวลต่อความมั่นคงในอาณานิคมอินโดจีน เนื่องจากในขณะนั้นท่าทีของรัฐบาลไทยที่อยู่ภายใต้การนำของพลตรี หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ชิตตะสังคะ) (Phibunsongkhram ; Plaek Khittasangkha) กำลังปลูกฝังแนวคิดชาตินิยมอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะ “ลัทธิชาตินิยม” หรือ “ลัทธิชูชาติ” มาใช้เพื่อสร้างชาติไทยให้เจริญเป็นมหาประเทศในแหลมทองทัดเทียมกับมหาอำนาจตะวันตก ด้วยเหตุนี้รัฐบาลฝรั่งเศสจึงได้มอบหมายให้มร.ปอล เลปิซียี (Paul Lépissier) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยทาบทามรัฐบาลไทยขอทำกติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างกัน

รัฐบาลไทยเห็นโอกาสต่อรองกับรัฐบาลฝรั่งเศสให้แก่ไขปัญหาเรื่องเขตแดนแม่น้ำโขง เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการ (Wichitwathakan) อธิบดีกรมศิลปากรของไทยในขณะนั้นได้สำรวจโบราณสถานตามพรมแดนด้านที่ติดต่อกับอินโดจีนแล้วพบว่า เส้นเขตแดนในแผนที่ที่คณะกรรมการปักปันเขตแดนผสมอินโดจีนและสยาม (Commission de Delimitation de La Frontiere Entre L'Indochine et Le Siam) ค.ศ. 1907 ไม่ตรงกับข้อตกลงในสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ร.ศ. 122 (Traité du 13 Février 1904 avec Le Siam) และหนังสือสัญญาระหว่างสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามกับเปรสิเดนต์แห่งรีพับลิคฝรั่งเศส 23 มีนาคม ร.ศ. 125 (Traité entre Sa Majesté le Roi de Siam et Monsieur le Président de la République Française, fait à Bangkok, le 23 mars 1907) นอกจากนี้การระบุให้เกาะในแม่น้ำโขงทั้งหมดเป็นของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยเห็นวินัยธรรมและไม่แปลกต้องตามหลักสากลในการร่างแผนที่ จึงเห็นสมควรให้ทำความตกลงแก้ไขปัญหาเรื่อง

การกำหนดเส้นเขตแดนร่วมกันขึ้นใหม่ ซึ่งในประเด็นปัญหาดังกล่าวนั้น ฝรั่งเศสยินยอมปฏิบัติตาม และในวันที่ 12 มิถุนายน ค.ศ. 1940 จึงได้ลงนามในกติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างกัน

ภายหลังลงนามในกติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างกันได้เพียง 10 วัน รัฐบาลเปแตงหรือ รัฐบาลวิชีจำต้องประกาศสงบศึกและให้ความร่วมมือกับเยอรมนีและอิตาลี ส่งผลให้อำนาจของ ฝรั่งเศสเหนืออินโดจีนอยู่ในสภาวะสั่นคลอนและตึงเครียดมากขึ้น เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนกองทัพเข้า ปิดล้อมและสกัดกั้นอินโดจีนของฝรั่งเศสไม่ให้มีเส้นทางขนส่งและลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ไปให้จีน อีกทั้งยังบีบบังคับให้รัฐบาลวิชีห้ามไม่ให้รัฐบาลอินโดจีนกระทำการใด ๆ อันเป็นการต่อต้านกองทัพ ญี่ปุ่น ยังผลให้นายพลอลแบร์ ฌูเลียง กาทรูซ (Georges Albert Julien Catroux) ซึ่งมีท่าทีไม่เป็น มิตรต่อกองทัพญี่ปุ่นถูกปลดจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนและแทนที่ด้วยนายพล เรือฌ็อง เดอกูซ (Jean Decoux) พร้อมกันนี้รัฐบาลญี่ปุ่นยังได้ร้องขอต่อเยอรมนีให้ปล่อยให้ญี่ปุ่น จัดการต่อปัญหาต่าง ๆ ในอินโดจีนอย่างเป็นอิสระ รวมถึงให้เยอรมนียอมรับว่าภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้อยู่ภายใต้อิทธิพลของญี่ปุ่น ซึ่งฝ่ายเยอรมนียินยอมตามที่ญี่ปุ่นต้องการโดยมีข้อ แลกเปลี่ยนว่าญี่ปุ่นต้องโจมตีฟิลิปปินส์และฮาวายในกรณีที่สหรัฐอเมริกาเข้าแทรกแซงสถานการณ์ใน แปซิฟิก ทั้งนี้เพื่อให้การใช้อำนาจของญี่ปุ่นในอินโดจีนเป็นไปโดยสมบูรณ์ ในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1940 รัฐบาลวิชีจึงมอบหมายให้มร.อาร์แซน อ็องรี (Arsène Henry) เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำ กรุงโตเกียวเจรจาทำหนังสือแลกเปลี่ยนกับนายโยสุเกะ มัตซึโอกะ (Yosuke Matsuoka) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นว่า ฝรั่งเศสรับนับถือว่าญี่ปุ่นมีประโยชน์ส่วนได้เสีย สำคัญในด้านการเมืองและการเศรษฐกิจในตะวันออกไกลและยอมให้ญี่ปุ่นมีเอกสิทธิ์พิเศษใน เศรษฐกิจของอินโดจีนยิ่งกว่าประเทศอื่น ๆ ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังยอมรับเอกสิทธิ์พิเศษในกิจการ ทหารในอินโดจีนแต่เฉพาะเพื่อให้การรบบพุ่งระหว่างจีนกับญี่ปุ่นสิ้นสุดลงและญี่ปุ่นจะไม่ใช้สิทธิในทาง ทหารอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทน ญี่ปุ่นจะเคารพสิทธิและผลประโยชน์ของฝรั่งเศสใน ตะวันออกไกล โดยเฉพาะอย่างยิ่งบูรณภาพอาณาเขตของฝรั่งเศสในอินโดจีนซึ่งมีการลงนามใน ข้อตกลงดังกล่าวเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม ค.ศ. 1940

สถานการณ์ดังกล่าวสร้างความกังวลใจให้กับรัฐบาลไทยเป็นอย่างมากเกี่ยวกับเอกสิทธิ์ เหนือดินแดนที่กำลังเจรจาขอแก้ไขกับฝรั่งเศสซึ่งญี่ปุ่นอาจถือปกครอง ดังนั้นภายหลังลงนามในกติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างกันแล้ว รัฐบาลไทยจึงได้เร่งให้มร.เลปิซีเย เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสส่งผู้แทนมา เจรจาปัญหาเรื่องพรมแดนตามหนังสือแลกเปลี่ยนดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ทางรัฐบาลฝรั่งเศสกลับบ่าย

เปียงโดยอ้างว่ากำลังติดพันปัญหาและสับสนเรื่องการแพ้สงครามกับเยอรมนี อีกทั้งยังอ้างเรื่องความไม่เหมาะสมของช่วงเวลาดังกล่าวในการปักปันเขตแดน เนื่องจากในขณะนั้นน้ำในแม่น้ำโขงขึ้นสูงจึงขอให้ประวิงเวลาอีก 2 เดือน สถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้พลตรี หลวงพิบูลสงครามเสนอต่อคณะรัฐมนตรีว่า “เหตุการณ์ทางอินโดจีนตั้งเครียดยิ่งขึ้นทุกวัน ถ้าฝรั่งเศสยอมยกอินโดจีนให้ญี่ปุ่นและไทยเราได้แสดงท่าทีสนใจเกี่ยวกับดินแดนของเราที่เสียไป รัฐบาลจะต้องรับผิดชอบต่ออนุชนรุ่นหลังในฐานะที่เพิกเฉย”³²⁴ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงเริ่มแสวงหาการสนับสนุนจากต่างประเทศเพื่อเรียกร้องดินแดนคืนโดยส่งทูตทหาร 2 คณะ คณะหนึ่งนำโดยพันเอก หลวงพรหมโยธี รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหมเป็นหัวหน้าเดินทางไปญี่ปุ่น อีกคณะหนึ่งนำโดยนาวาเอก หลวงสินธุสงครามชัย ผู้บัญชาการทหารเรือเป็นหัวหน้าเดินทางไปยุโรป เพื่อแถลงถึงปัญหาเรื่องดินแดนของไทยในอินโดจีนฝรั่งเศส

การกระทำของรัฐบาลไทยผลักดันให้รัฐบาลฝรั่งเศสจำต้องส่งรายงานคณะผู้แทนเจรจาการปรับปรุงเขตแดนและทำความเข้าใจในปัญหาเรื่องแม่น้ำโขง พร้อมทั้งเร่งรัดขอให้ไทยบังคับใช้กติกาสัญญาไม่รุกรานระหว่างกันโดยไม่ต้องรอการให้สัตยาบันรับรอง รัฐบาลไทยเห็นเป็นโอกาสจึงแจ้งตอบกลับไปยังฝรั่งเศสว่าสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปนั้น รัฐบาลไทยขอแก้ไขความตกลงเพิ่มเติม นอกจากการแก้ไขปัญหาเรื่องเขตแดนคือ “ขอคำมั่นว่าหากว่าอำนาจอธิปไตยของฝรั่งเศสเปลี่ยนไปแล้ว ขอคืนแคว้นลาวและเขมรในอินโดจีนให้แก่ประเทศไทย”³²⁵

รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีหนังสือตอบปฏิเสธข้อเรียกร้องใหม่ของรัฐบาลไทยอย่างแข็งกร้าว แม้ว่าทั้งสองจะมีหนังสือตอบโต้กันไปมาอีก 2 ฉบับ แต่ประเด็นที่ยังเห็นไม่ตรงกันคือเรื่องดินแดนที่ไทยร้องขอ จนกระทั่งวันที่ 26 กันยายน ค.ศ. 1940 การเจรจาทางการทูตเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเขตแดนระหว่างฝรั่งเศสกับไทยจึงยุติลง เพราะปรากฏว่ารัฐบาลอินโดจีนฝรั่งเศสเริ่มเคลื่อนไหวก้าวทางการทหารและลู่ล่าอธิปไตยเข้าไปในเขตแดนของไทย ขณะที่กระแสชาตินิยมในประเทศไทยขยายตัวมากยิ่งขึ้น รัฐบาลไทยในขณะนั้นถูกกดดันจากมหาชนให้เรียกร้องดินแดนที่สูญหายไป เหตุการณ์ ร.ศ. 112 คืบกลับมาและให้มีปฏิบัติการอย่างเฉียบขาดด้วยการทหารกับฝรั่งเศส ส่งผลให้รัฐบาลหันมาดำเนินนโยบาย “ไทยรวมไทย” กล่าวคือการรวมชาติไทยซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่ตกค้างอยู่ใน

³²⁴ ตีเรก ชัยนาม, *ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เล่ม 1*, 2nd ed. (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2513), 35-36.

³²⁵ กรมโฆษณาการ, “รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรโดยย่อ ครั้งที่ ๑๔/๒๔๘๓ (สามัญ) สมัยที่ ๒ ชุดที่ ๓ วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๓ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เริ่มประชุมเวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา,” in *ประเทศไทยเรื่องการได้ดินแดนคืน* (ม.ป.ท., 2484), 16.

อินโดจีนฝรั่งเศสกลับคืนมา ด้วยการรณรงค์เรื่องความเป็นเครือญาติหรือความเป็นพี่น้องระหว่างคนไทยในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ พร้อมกันนี้เพื่อทวงคืนเกียรติยศและขยายอำนาจของชาติ รัฐบาลจึงดำเนินนโยบายไทยยิ่งใหญ่ (The Greater Thai Policy) หรือมหาอาณาจักรไทย/แพนไทย (Pan-Thai-ism) อีกด้วย

ตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน ค.ศ. 1940 เป็นต้นมา เหตุการณ์ทางชายแดนระหว่างอินโดจีนฝรั่งเศสกับไทยส่อเค้าถึงความรุนแรงมากขึ้นทุกที ทั้งสองฝ่ายต่างเคลื่อนกำลังทหารเข้ารักษาการณ์ตลอดตามแนวชายแดน อีกทั้งยังใช้ยุทธวิธีทางจิตวิทยาถ่วงหน่วงแนวคิดชาตินิยมผ่านวิทยุกระจายเสียงตอบโต้กันไปมาอย่างเผ็ดร้อน และจนถึงเดือนธันวาคม ค.ศ. 1949 จากสภาพการณ์ตึงเครียดจึงเข้าสู่สภาพสงคราม รัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลไทยต่างปิดสถานทูตเพื่อประท้วงซึ่งกันและกัน

การสู้รบที่ดำเนินไปอย่างเข้มข้นและดุเดือดต้องยุติลงในวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1941 เมื่อกองทัพญี่ปุ่นได้เสนอต่อรัฐบาลไทยขอเป็นศูนย์กลางไกลเกลี่ยกรณีพิพาท ส่วนหนึ่งเป็นเพราะญี่ปุ่นกำลังขยายอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมีนโยบาย “เอเชียเพื่อคนเอเชีย” รวมถึงอยู่ระหว่างการเจรจากับขอใช้อินโดจีนเป็นฐานทัพ ประกอบกับท่าทีของรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ซึ่งต้องการสกัดกั้นอิทธิพลของญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้รัฐบาลญี่ปุ่นจึงฉวยโอกาสยื่นข้อเสนอมต่อรัฐบาลไทยตั้งแต่วันที่ 21 มกราคม ค.ศ. 1941 พร้อมทั้งแจ้งต่อรัฐบาลฝรั่งเศสที่เมืองวิซีให้ทราบถึงความต้องการของญี่ปุ่น ซึ่งต่อมาวันที่ 22 มกราคม ค.ศ. 1941 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นจึงได้มีแถลงการณ์อย่างเป็นทางการว่า “ในขณะนี้ ประชาชนชาวไทยกำลังเรียกร้องขอคืนแดนจากอินโดจีนฝรั่งเศส กองทหารไทยกำลังเผชิญหน้ากับกับทหารอินโดจีนฝรั่งเศสตามพรมแดนและมีการปะทะกันอยู่บ่อยครั้ง ญี่ปุ่นในฐานะผู้นำของเอเชียจึงไม่อาจวางตนอูเบกขาในการพิพาทนี้ได้ จึงหวังว่าการพิพาทนี้คงจะระงับได้ในโอกาสแรกที่สุดที่จะทำได้”³²⁶ ซึ่งนำมาสู่การพักรบ 15 วัน ตั้งแต่เวลา 10.00 น. ของวันที่ 28 มกราคม ค.ศ. 1941 เป็นต้นไป

ต่อมาในวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 1941 คณะผู้แทนของรัฐบาลทั้งสองเดินทางไปประชุมกันที่เมืองไซ่ง่อนเพื่อเจรจาทันทีข้อตกลงร่วมกัน โดยกองทัพญี่ปุ่นได้จัดให้คณะผู้แทนของรัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศสเจรจากันบนเรือลาดตระเวนนาโตริ (Natori) ที่จอดอยู่ที่ท่าเรือกรุงไซ่ง่อน โดยมี

³²⁶ ดิเรก ชัยนาม, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เล่ม 1, 63.

พลตรีสุมิตะ (Sumita) เป็นประธาน การเจรจาดำเนินไปถึงวันที่ 31 มกราคม ค.ศ. 1941 เวลา 18.00 น. จึงมีการลงนามข้อตกลงพักรบร่วมกัน โดยมีข้อสรุปสำคัญคือให้กองกำลังแต่ละฝ่ายถอยไป 10 กิโลเมตรจากที่มั่นที่ยึดได้ภายใน 72 ชั่วโมง เพื่อให้รัฐบาลของประเทศที่เกี่ยวข้องแต่ละฝ่ายเดินทางไปเจรจาทำสัญญาสงบข้อพิพาทโดยเด็ดขาดที่กรุงโตเกียว³²⁷ จนถึงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1940 เวลา 16.00 น. จึงมีการประชุมไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทอย่างเป็นทางการที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่น โดยมีนายโยซูเกะ มัตซึโอกะ (Yosuke Matsuoka) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของญี่ปุ่นเป็นประธาน โดยมีผู้แทนของทั้ง 3 ชาติเข้าร่วมประชุม

ถึงกระนั้นการเจรจายืดเยื้อเป็นเวลา 3 เดือน เพราะผู้แทนของทั้งสองฝ่ายต้องหารือกับรัฐบาลของตนก่อนทุกครั้งเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนอย่างเข้มแข็งไม่ให้เสียเปรียบแก่อีกฝ่ายหนึ่ง จนกระทั่งญี่ปุ่นได้ยื่นคำขาดให้ฝรั่งเศสยกดินแดนทางตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในแขวงหลวงพระบางและแขวงจำปาสักในแคว้นลาว กับเมืองศรีโสภณ เมืองพระตะบอง เมืองกำปงธม และเมืองเสียมเรียบในแคว้นกัมพูชาให้แก่ไทย เพื่อแลกกับเงิน 6 ล้านปียัสต์ โดยฝรั่งเศสได้ขอให้ไทยคงนครวัดและปราสาทบันทายสรีในแคว้นกัมพูชาไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการพิทักษ์ชาวเขมร³²⁸ เมื่อทั้งสองฝ่ายยอมรับข้อเสนอของญี่ปุ่น ในวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 จึงได้มีการลงนามในอนุสัญญาสันติภาพสันติภาพระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส (Convention de Paix entre la France et la Thaïlande) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอนุสัญญาโตเกียวหรืออนุสัญญาโตเกียว (Tokyo Convention) ซึ่งมีการให้สัตยาบันในวันที่ 5 กรกฎาคม ค.ศ. 1941

สำหรับชนชั้นนำและปัญญาชนในกรุงพนมเปญ การเข้ารุกรานและเข้ายึดดินแดนกัมพูชาของกองทัพไทยได้สร้างความโกรธแค้นและเจ็บปวดเป็นอย่างมาก เนื่องจากความรู้สึกของชาวเขมรต่อพื้นที่บริเวณนี้ปรากฏใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือความรู้สึกต่อพื้นที่ในลักษณะของดินแดนที่สูญเสียไป ซึ่งเป็นการมองพื้นที่ในฐานะดินแดนหรือที่ดินที่หายไปเช่นเดียวกับบริเวณอื่น ๆ เป็นต้นว่าโคชินจีน เพราะสำหรับกัมพูชาพื้นที่บริเวณดังกล่าวเพิ่งได้รับกลับคืนมาโดยสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1907 ภายหลังที่ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทยกว่าร้อยปี กับอีกลักษณะหนึ่งคือความรู้สึกต่อพื้นที่ในฐานะดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ตั้งของเมืองพระนคร ในส่วนนี้เป็นพลังทางอารมณ์เพราะได้เชื่อมโยงพื้นที่เข้ากับประวัติศาสตร์ซึ่งมีโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นหลักฐานของความ

³²⁷ กรมโฆษณาการ, “แถลงการณ์ เรื่อง ข้อตกลงพักรบ,” in ประเทศไทยเรื่องการได้ดินแดนคืน, 182-184.

³²⁸ David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 4th ed. (Chiang Mai: Silkwood Books, 2008), 208.

เจริญรุ่งเรืองแต่ถูกฉวยไปอยู่ในมือของศัตรู ด้วยเหตุนี้เดือนมีนาคม ค.ศ. 1941 ชาวเขมรภายใต้ชื่อ ยูวชนอินโดจีนฝรั่งเศส (Franco Indochinese Youth) ประมาณ 15,000 คน ได้รวมตัวกันที่กรุงพนมเปญเพื่อเตรียมการต่อต้านรัฐบาลไทย และหลังจากญี่ปุ่นแทรกแซงกรณีพิพาทดังกล่าวส่งผลให้ กัมพูชาต้องสูญเสียดินแดนแก่รัฐบาลไทย ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1941 ปรากฏว่ามีชาวเขมรประมาณ 10,000-15,000 คน รวมตัวกันที่กรุงพนมเปญเพื่อชุมนุมประท้วงการกระทำของรัฐบาลไทย ผู้ชุมนุมป่าวร้องว่า “พระนครเป็นของเขมร” และ “กัมพูชาจงเจริญ! เขมร! พวกเรายังต้องการเป็นเขมร!”³²⁹ ขณะที่นวน เฌ็อน (Nuon Khoeun) นักประวัติศาสตร์กัมพูชาที่เกิดใน ค.ศ. 1944 เขตเสียมเรียบ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์เชิงเปรียบเทียบและภูมิศาสตร์การเมืองได้ตั้งคำถามอย่างท้าทายว่า

...จนถึง ค.ศ. 1941 ดินแดนส่วนใหญ่ในภูมิภาคตามที่หลวงวาทการ (หลวงวิจิตรวาทการ-ผู้ศึกษา) หวังไว้ได้เป็นของรัฐบาลไทย แต่ประวัติศาสตร์อาจตั้งคำถามว่า หากไม่ได้รับความช่วยเหลือทางการเมือง การทูต และการทหารจากประเทศญี่ปุ่นที่อยู่เหนือวิชันนั้น ประเทศไทยจะสามารถทำการใหญ่เช่นนี้สำเร็จได้หรือไม่...³³⁰

ตริง เจีย นักประวัติศาสตร์กัมพูชาอ้างว่าพระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์มุนีวงศ์ทรงชมชื่นพระทัยอย่างมากต่อข้อเรียกร้องของไทยและทำให้อันไร้ประสิทธิภาพของฝรั่งเศส ทรงไม่อนุญาตให้ข้าราชการฝรั่งเศสเข้าเฝ้าและไม่ตรัสภาษาฝรั่งเศสอีกเลย พระพลานามัยของพระองค์ทรุดโทรมอย่างรวดเร็วจนกระทั่งเสวยทิวงคตก่อนการลงนามในอนุสัญญาโตเกียว³³¹ ในประเด็นนี้ไม่อาจทราบข้อเท็จจริงได้ว่าพระองค์ทรงเจ็บแค้นพระทัยจนเป็นเหตุให้สวรรคตหรือไม่ แต่สิ่งหนึ่งที่เห็นคือปฏิกิริยาของชาวเขมรต่อดินแดนที่กัมพูชาสูญเสียไปตั้งที่บุนนังจันท มลได้แสดงทรศนะไว้อย่างเด็ดดาลต่อเหตุการณ์ดังกล่าวว่า

เราจะต้องพากันจดจำเอาไว้ว่า สมัยก่อนนั้น ปี พ.ศ. 2484 ไทยได้หลอกเอาพระตะบอง โดยบอกชาวเขมรที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยว่าให้ชาวเขมรที่อยู่อาศัยอยู่ในประเทศไทยทุกคน ช่วย

³²⁹ Penny Edward, “Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945,” (Thesis Doctor of Philosophy History Department, Monash University, 1999), 245-246.

³³⁰ นวน เฌ็อน, รัฐประหาร 1932 จากเสียมสู่ไทยแลนด์ (พนมเปญ: ม.ป.ท., 1971), 177. [ณัฐ ทรัพย์, รัชชูปการ ๑๘๓๒ ติสฺยเสธโรธยฺญ (กัณฑ์: n.p., ๑๙๗๑), ๑๗๗.]

³³¹ ตริง เจีย, ประวัติศาสตร์เขมร ภาค 1 – 2 (พนมเปญ: ม.ป.ท., 1973), 292. [ถึ๊ง ภา, ปรุทธิสฺยสุภุสฺสุมุ ภาศ ๑ - ๒ (กัณฑ์: n.d., ๑๙๗๓), ๒๕๒.]

ออกนํารับกับฝรั่งเศส เพื่อกู้อิสรภาพของเขมร ให้พ้นจากการกดขี่ของฝรั่งเศส เสร็จแล้วไทยก็เอา
ดินแดนพระตะบองไปหน้าตาเฉย³³²

บันทึกของบุญฉันท มลนอกจากสะท้อนความคิดของปัญญาชนต่อเหตุการณ์การ
สูญเสียดินแดนแล้ว แต่สิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้นบันทึกดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่ามีชาวเขมรบางส่วน
เข้าร่วมรบกับกองทัพไทยด้วยหวังจะขับไล่ฝรั่งเศสด้วย

ขณะเดียวกันในช่วงที่เกิดกรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ชนชั้นนำและ
ปัญญาชนเขมรมีการเคลื่อนไหวทางความคิดเป็นต้นว่าพระองค์มจะสีสุวดี ฮ่องค์เอง ยุตติวงศ์ (HRH
Prince Sisowath Ang Eng Yutevong) พระนัดดา (หลาน) ในพระบาทสมเด็จพระสีสุวดีได้ตอบโต้
การโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาลไทยที่ได้กล่าวในทำนองว่านครวัดเป็นส่วนหนึ่งทางวัฒนธรรมของไทย
โดยทรงเน้นย้ำการค้นคว้าของฝรั่งเศสที่ว่าชาวเขมรเป็นผู้สร้างนครวัด ในเวลาต่อมาอาณาจักรเสื่อม
อำนาจลงและคนไทยก็ได้ขึ้นมาใช้อำนาจแทน ขณะที่หนังสือพิมพ์นครวัดฉบับวันที่ 14 พฤษภาคม
ค.ศ. 1941 ภายหลังจากการลงนามเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 มีร่องรอยของการเคลื่อนไหวทาง
ความคิดแต่ถูกราชการอาณานิคมปิดกั้นทางความคิด เพราะบทบรรณาธิการที่พูดคุยกุญแจเปลี่ยนความ
คิดเห็นกับผู้อ่านถูก “CENSURE” ในประเด็นนี้บุญฉันท มลบันทึกไว้ว่า

บางครั้งเราพิมพ์ออกไปแต่กระดาษว่างเปล่า เพราะข้อเขียนดี ๆ มันตัดเอาออกหมด
เหลืออยู่เพียงแค่ข่าวนิด ๆ น้อย ๆ และข่าวทางการค้าที่เขาจ้างให้โฆษณา แม้เป็นอย่างนั้น ก็ยังคง
มีคนซื้ออ่านกันอีก โดยเขาเข้าใจว่าหน้ากระดาษคอลัมน์นั้น คงต้องมีเรื่องอะไรที่สำคัญพิเศษ
แน่นอน พวกฝรั่งจึงตัดออก ไม่ยอมให้เผยแพร่ ทำให้ประชาชนอยากรู้เรื่อง พวกกันซุบซิบซักถามกัน
พากันค้นหาข้อเท็จจริงของข่าว ข้อเท็จจริงของคอลัมน์ว่างเปล่า³³³

หนังสือพิมพ์นครวัดฉบับต่อมาคือวันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 ได้ปรากฏร่องรอยของ
การปลุกเร้าประชาชนชาวเขมรในคอลัมน์ “การสร้างประเทศชาติ” ซึ่งเป็นไปได้ว่ามีสาเหตุผลักดัน
จากเหตุการณ์สูญเสียพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น โดยมีสาระสำคัญเชิงตำหนิการขยายอำนาจของไทยและ
ตัดพ้อต่อชะตากรรมของประเทศเล็กที่ต้องอยู่ภายใต้ระบอบอาณานิคม แม้แต่ฝรั่งเศสในเวลานี้เองก็

³³² บุญฉันท มล, *คุกการเมือง*, trans. แก้ว อิศระ (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528), (7).

³³³ เรื่องเดียวกัน, 18.

ต้องประสบชะตากรรมไม่ต่างกับประเทศเล็ก ๆ ถึงกระนั้นก็ร้องขอให้ฝรั่งเศสช่วยนำพื้นที่ดังกล่าว กลับคืนมา ความตอนหนึ่งว่า

ในเวลาปัจจุบันนี้ มีประเทศจำนวนมากกำลังสร้างประเทศชาติให้ถึกถาวร ขณะที่ก็มีอีกหลายประเทศก็พยายามอย่างมุ่งมั่นพัฒนาประเทศให้เจริญขึ้นกว่าก่อน มาในเวลานี้ได้พยายามประมวลมารวบรวมเอาแต่เดิมไปโดยวิถีทางการเมืองต่าง ๆ การลองสร้างประเทศนั้น ประเทศซึ่งใหญ่ ๆ เอาอำนาจไปครอบครองประเทศเล็ก ๆ ให้อยู่ภายในอำนาจของตน

ประเทศเล็ก ๆ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงประเทศชาติของตนซึ่งถูกตัดแบ่งกระจายไปจากแต่ก่อนยกให้ไป เช่น ประเทศฝรั่งเศสซึ่งจากเดิมเป็นประเทศมหาอำนาจของโลก แล้วเวลานี้ต้องผันเปลี่ยน ไม่ได้ตั้งอยู่ในฐานะมหาอำนาจหนึ่งอีกแล้ว ท่านฟิลิป เปแตง (Philippe Pétain) นายกรัฐมนตรีในขณะนี้ ได้มุ่งมั่นอย่างเต็มกำลังจัดการทุกวิถีทาง เพื่อนำชาติฝรั่งเศสทั้งหมดกลับมาสร้างชาติให้เป็นเช่นเดิม

เวลานี้ แผ่นดินเขมรเรากำลังเฝ้าวิงวอนต่อการสูญเสียแผ่นดินที่แยกพี่น้องเขมรไป เราเป็นชาติเขมรเช่นเดียวกัน มีความโศกต่อประเทศชาติของเราเป็นอย่างมาก คือเพราะเป็นแผ่นดินเล็กแล้วยังถูกตัดไป ความพยายามของเขมรเราในการสร้างชาติให้เจริญขึ้นไปเหมือนกับชาติอื่น ซึ่งกำลังสร้างประเทศชาติของตนในเวลานี้

ความปรารถนาในการสร้างชาตินี้ ไม่ใช่แต่เกิดขึ้นในเวลานี้ คือมีมากกว่า 80 ปีมาแล้ว ในแผ่นดินพระหริรัจฉกรมมหาอิศราธิบดี พระองค์ด้วง พระองค์ได้จัดราชทูตไปยังกรุงปารีสของฝรั่งเศสเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับมหาอำนาจฝรั่งเศส ให้ช่วยสร้างประเทศชาติเขมรให้เจริญรุ่งเรือง เพราะทรงเห็นว่า บรรดาประเทศมหาอำนาจในยุโรปมีแต่ประเทศฝรั่งเศสซึ่งเป็นประเทศมีอารยธรรมและสุจริตยุติธรรมให้เมตตาจะช่วยสร้างประเทศชาติเขมรได้ แต่พระองค์ทรงสวรรคตไปก่อน

.....

ประเทศฝรั่งเศสได้เข้ามาช่วยทำนุบำรุงประเทศชาติเขมรในเวลานี้ เห็นว่าเป็นการดีนัก เพราะได้ช่วยให้แผ่นดินมีความสุข ความเจริญทุกอย่าง เมื่อ 35 ปีก่อนนี้ ราชการฝรั่งเศสยังช่วยเราให้ได้แผ่นดิน 1 จำแนกเป็นเขมรแต่เดิมคือพระตะบองและเสียมเรียบจากสยามกลับมา ราชการฝรั่งเศสซึ่งเป็นจักรวรรดินิยมได้ยกเอาแผ่นดินนี้มาใส่มือของเขมรแล้วให้ราชการเขมรออกไปตรวจตราในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระสุริยวงศ์ ซึ่งได้ยืนยันว่าเป็นอาณาเขตของเขมรทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ถือว่าฝรั่งเศสช่วยทำนุบำรุงกรุงกัมพูชาฯ ตั้งแต่นั้นมาอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายมีจิตใจเข้าข้าง

ประเทศฝรั่งเศสเพราะเห็นว่า ประเทศชาติเขมรเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ... เรื่องนี้เขมรเราทั้งหลาย ไม่มีปัญหาอะไรเลยเพียงแต่ขอแสดงความเห็นว่า ต้องปล่อยให้ไปไปตามกาลสมัยไป แต่เราขอให้ ราชอาณาจักรฝรั่งเศสเมตตาช่วยทำนุบำรุงถึงชาติเราเพื่อให้ประเทศกัมพูชาได้พบแผ่นดินลูกหลานซึ่ง แยกไปอยู่กับชาติญวน ภายใต้ันครฝรั่งเศสซึ่งเป็นมารดา คือขอให้ฝรั่งเศสช่วยให้ชาติเขมรกลับมา รวมกัน ทำให้มีจำนวนครบสมบูรณ์เช่นเดียวกับที่ให้การสนับสนุนประเทศชาติญวน

ชาติเขมรเรามีข้อร้องขอเพราะเห็นว่าประเทศฝรั่งเศสเป็นมารดาในประเทศกัมพูชา ธรรมดา มารดาต้องเห็นแก่ประโยชน์ต่าง ๆ ถึงบุตร

ขอนากลับมา ประเทศฝรั่งเศสเคยทำการสำคัญมาก่อนดังที่เราได้ทราบแล้ว เป็นต้นว่า เขตพระตะบองและเสียมเรียบซึ่งฝรั่งเศสเอามาโดยถูกต้อง ซึ่งนับเป็นประโยชน์เฉพาะด้วยเป็น เกียรติของเขมรแต่เดิมมา เวลานี้ถ้าราชอาณาจักรฝรั่งเศสซึ่งเป็นผู้ปกครองเขมรได้นำแผ่นดินที่วานี้ กลับคืนแก่อาณาจักรกัมพูชา เขมรชาติทั้งมวลจะมีความยินดีอย่างถึงที่สุด ...³³⁴

เหตุการณ์สูญเสียดินแดนอันเคยเป็นของกัมพูชาแก่ไทยยังปรากฏในคำอุทิศของประโลม โลกเรื่องผูกสรอโพนหรือดอกไม้ที่เหี่ยวเฉาของนู หาจ (Nou Hach) ซึ่งตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ใน หนังสือพิมพ์กัมพูชาได้กล่าวถึงแรงบันดาลใจของการแต่งประโลมโลกเรื่องนี้ว่ามาจากความเจ็บปวด ของชาวเขมรที่ต้องสูญเสียดินแดนแก่ไทยความว่า

นวนิยายเรื่องนี้ ได้กรองขึ้นในสมัยซึ่งประเทศกัมพูชาต้องถูกแบ่งอาณาเขตข้าง ตะวันตกไปอยู่ภายใต้อำนาจประเทศใกล้เคียง คือระหว่าง 7 ปีมาแล้ว

ตั้งนี้แล้วความระลึกถึงถิ่นฐานบ้านเกิด ถึงญาติมิตรซึ่งพลัดไปคนละทิศละทาง พรหมแดนอกุศล ก็มีแต่ร้อนเข้าไปในดับในดีของเขมรทุก ๆ คน

ตั้งนี้แล้วที่ใด ตำบลใด ซึ่งเป็นที่รักของผู้แต่งก็ถูกกำลังของความระลึกถึงผลัดกัน ถ่ายทอดมาเป็นฉากในเรื่องนี้

ตั้งนี้แล้วฉันจึงได้อุทิศเรื่องนี้ สำหรับบ้านเกิดของฉัน³³⁵

รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลเรอมีอง เดอกูซ์ซึ่งตกอยู่ในสภาพ อ่อนแอเต็มทีจำเป็นต้องปฏิบัติคำสั่งของรัฐบาลวิซีเพื่อเอาใจเยอรมนีด้วยการปลดชาวฝรั่งเศสเชื้อสายยิว

³³⁴ “การสร้างประเทศ,” นครวัด (21 พฤษภาคม 1941): 1-2. [“กตลภบรูเธส,” **นครวัด** (๒๑ เม ๑๙๔๑): ๑-๒.]

³³⁵ นู หาจ, **ผูกสรอโพน** (พนมเปญ: อาคารพิมพ์เผยแพร่วัฒนธรรม, 2532), ไม่ปรากฏเลขหน้า. [สุ ภาต, **ภู**

จำนวน 15 คนออกจากตำแหน่งและขับออกจากอินโดจีนซึ่งหนึ่งในนั้นคือมาตามซูซซาน การ์เปอเลส (Mademoiselle Suzanne Karpelès) เลขาธิการพุทธศาสนบัณฑิตยและบรรณาธิการวารสาร กัมพูซสุริยา ขณะเดียวกันก็พยายามแก้ไขสถานการณ์เพื่อเรียกความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อคนพื้นเมือง ด้วยการปลุกกระแสชาตินิยมสร้างความเคียดแค้นให้กับประชาชนในอินโดจีนถึงการเสียดินแดนให้ไทย³³⁶ รวมถึงการสนับสนุนให้เพิ่มสำนึกในเอกลักษณ์แห่งชาติโดยเชื่อมโยงเข้ากับความรุ่งเรืองสมัยพระนคร ดังปรากฏงานเขียน เรียบเรียง หรือแปล/ถอดความเป็นต้นว่าประวัติพงศาวดารและเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ รวมถึงประวัติศาสตร์นครวัดและเมืองพระนครซึ่งถูกนำไปใช้เพื่อตอบสนองต่อแนวคิดชาตินิยมผ่านวารสารกัมพูซสุริยาซึ่งถูก แกม (Gnok Thaem) ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการ³³⁷ ผลงานดังกล่าวได้รับการสนับสนุนให้สร้างขึ้นเพื่อยืนยันสถานะของชาติที่มีอดีตความเป็นมาที่ยาวนาน ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองพระนครเป็นประจักษ์พยานที่แสดงถึงรากฐานทางอารยธรรมที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันของกัมพูชา โดยฝรั่งเศสแสดงบทบาทว่าเป็นผู้รู้พื้นความรับรู้ในอดีตแก่ชาวเขมรให้ทราบถึงความยิ่งใหญ่ของตนในฐานะผู้สืบทอด ทั้งยังเป็นผู้พิทักษ์กัมพูชาจากความเสื่อมที่เกิดจากที่ชาวเขมรไม่สามารถปกครองตนเองได้ไว้ด้วย และเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของชาวเขมรว่าเหนือกว่าชาติไทย เป็นต้นว่าแนวความคิดเรื่อง “สยามกุก” (Syam Kuk) ภาพสลักนูนต่ำกลุ่มชนบริเวณระเบียงทางด้านทิศใต้ ปีกตะวันตกของปราสาทนครวัดซึ่งนักวิชาการฝรั่งเศสอย่างเอเตียน แอมอนิเย (Étienne Aymonier) ได้อ่านไว้เบื้องแรกว่า Syam Kut³³⁸ ก่อนที่หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) และยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ได้มาตรวจสอบอีกครั้งและอ่านใหม่ว่า Syam Kuk³³⁹ ก็ได้รับการปลุกฝังว่าคือพวกเสียมหรือชาวสยามที่กษัตริย์เขมรเกณฑ์มาเป็นไพร่พลในการทำสงคราม

³³⁶ พูมี วงวิจิต, ในความทรงจำของพูมี วงวิจิต, trans. พิชฌุ จันทรวีพัน (กรุงเทพฯ: เนชั่นบุ๊คส์ อินเตอร์เนชั่นแนล, 2546), 42-44.

³³⁷ โปรตดู, วุฒิชัย นาคเขียว, “กัมพูซสุริยา: การผลิตและการเผยแพร่งานเขียนประวัติศาสตร์ในกัมพูชาสมัยอาณานิคม ค.ศ. 1926-2953,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560), 104-126.

³³⁸ โปรตดู, จิตร ภูมิศักดิ์, ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด, 7th ed. (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2557), 160-163.

³³⁹ George Coedès, *Les bas-reliefs d'Angkor Vat* (Paris : Impr. Nationale, 1911), 1-59.

กับอาณาจักรจามปา นับตั้งแต่บัดนั้น³⁴⁰ เป้าหมายหลักของการสร้างความเข้าใจในลักษณะดังกล่าวก็เพื่อให้ชาวเขมรรับการยอมรับการปกครองของฝรั่งเศสไว้

ขณะเดียวกันเพื่อแยกวัฒนธรรมกัมพูชาออกจากวัฒนธรรมไทย³⁴¹ ใน ค.ศ. 1943 เมื่อฌอร์ฌ อาร์มอง เลอง โกลตีเย (George Armand Léon Gautier) เรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาจึงมีคำสั่งให้เปลี่ยนแปลงอักษรเขมรเป็นอักษรโรมัน ยกเลิกการใช้ปฏิทินจันทรคติมาเป็นปฏิทินเกรกอเรียน³⁴² และกำหนดให้วันที่ 1 มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่แทนการกำหนดวันที่ 13 เมษายนหรือวันสงกรานต์ที่มีมาแต่เดิม ด้วยเห็นว่ามาตรการดังกล่าวจะช่วยแสดงความสูงเด่นและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของกัมพูชา รวมถึงเพื่อแสดงความเป็นสากลและความทันสมัยเหนือวัฒนธรรมไทยดังที่ได้อธิบายแล้วในบทก่อนหน้านี้ แต่ทว่านโยบายดังกล่าวกลับย้อนมาทำลายการปกครองของฝรั่งเศสเสียเอง เพราะสำหรับคนพื้นเมือง มาตรการต่าง ๆ ของฝรั่งเศสคือการทำลายรากฐานความเป็นเขมรและทำให้กัมพูชาเป็น “สังคมที่ไม่มีประวัติศาสตร์ ไม่มีคุณค่า ไม่มีจริยธรรม และไม่มีแบบแผนประเพณี” จึงทำให้เกิดความขุ่นเคืองใจอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวเขมร โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดภาษาและวัฒนธรรม

ฝรั่งเศสพยายามป้องปรามพระสงฆ์และปัญญาชนที่มีความคิดชาตินิยมด้วยการจัดให้มีตำรวจคอยสอดส่องและติดตามความเคลื่อนไหว โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์นครวัดซึ่งฝรั่งเศสพบว่าแนวทางของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ให้การสนับสนุนญี่ปุ่นและต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม ระหว่าง ค.ศ. 1940-1942 หนังสือพิมพ์นครวัดจึงถูกตรวจสอบอย่างน้อย 32 ฉบับ และมีบทบรรณาธิการ 10 ฉบับ

³⁴⁰ David P. Chandler, “The burden of Cambodia’s part,” in *Cambodia and the International Community: the Quest for Peace, Development, and Democracy*, ed. Frederick Z. Brown and David G. Timberman (Singapore: Asia Society Institute of Southeast Asian Studies, 1999), 37.

³⁴¹ Eric T. Jennings, *Vichy in the Tropics: Pétain’s National Revolution in Madagascar, Guadeloupe and Indochina, 1940-44* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), 180.

³⁴² การเปลี่ยนปฏิทินจันทรคติเป็นปฏิทินเกรกอเรียนได้รับการยกเลิกภายหลังกองทัพญี่ปุ่นปกครองอินโดจีนเต็มรูปแบบใน ค.ศ. 1945 อย่างไรก็ดี ใน ค.ศ. 1948 สมัชชาแห่งชาติหรือรัฐสภากัมพูชาได้มีมติให้กัมพูชาเปลี่ยนปฏิทินจันทรคติเป็นปฏิทินเกรกอเรียนแบบสากล ตามพระราชกฤษฎีกา 468 น.ส. ลงวันที่ 15 กันยายน ค.ศ. 1948 โดยอธิบายเหตุผลเรื่องความแตกต่างของวันทั้งนี้ การนับวันแบบจันทรคติคือการนับวันตามวิถีของพระจันทร์ซึ่งช้ากว่าพระอาทิตย์ในระบบปฏิทินเกรกอเรียน การนับวันแบบสุริยคติถ้าคิดจาก 1 ปี มี 12 เดือน 1 ปี จะมี 365 วันหรือ 366 วัน ขณะที่การนับวันแบบจันทรคติ 1 ปี มีจำนวน 354 วัน แต่ถ้าปีใดมีอธิกวารวันก็จะเพิ่มขึ้นได้ถึง 385 วัน ส่วนจำนวนวันในแต่ละเดือนก็ต่างกันอยู่ ยกตัวอย่างเช่น เดือนมิถุนายน ถ้าแบบจันทรคติ มี 32 วัน ส่วนแบบสุริยคติ มี 30 วัน ความแตกต่างดังกล่าวส่งผลให้เกิดความลำบากในการติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศ ด้วยเหตุนี้ที่ประชุมจึงมีมติให้เปลี่ยนการใช้ปฏิทินจันทรคติเป็นปฏิทินเกรกอเรียนตามแบบสากล

ที่ถูกสั่งห้ามพิมพ์³⁴³ ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังดำเนินนโยบายในกัมพูชาเช่นเดียวกับในแคว้นลาว³⁴⁴ ด้วยการออกพระราชกำหนดเลื่อนตำแหน่ง เพิ่มเงินเดือน และมอบเงินตอบแทนพิเศษแก่เสนาบดี และข้าราชการเขมรทั้งที่ปฏิบัติราชการหรือเกษียณอายุ รวมไปถึงครอบครัว ได้แก่ บิดามารดาจนถึง ลูกซึ่งมีอายุระหว่าง 16-21 ปีของเสนาบดีและข้าราชการเหล่านี้³⁴⁵ นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังออกราก กำหนดแก้ไขคุณสมบัติ บรรดาศักดิ์ และระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับข้าราชการเขมร เป็นต้นว่าข้อที่ 1 ผู้ที่จะเป็นข้าราชการได้ต้องมีสัญชาติเขมรเท่านั้น หรือข้อที่ 76 ให้ปลดข้าราชการส่วนภูมิภาคสังกัด กลุ่มรัฐบาลที่ไม่ใช่ชาวเขมรออกจากตำแหน่ง และแต่งตั้งข้าราชการที่เป็นชาวเขมรให้เข้าปฏิบัติงาน แทน³⁴⁶ ซึ่งแต่เดิมตำแหน่งที่เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีและอากร กิจการโยธา และกิจการต่าง ๆ ที่ จำเป็นต้องมีหน่วยบัญชาการเพียงหน่วยเดียวหรือกิจการที่ต้องใช้ชาวยุโรปแล้ว ข้าราชการพื้นเมือง จะเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้ สงวนไว้สำหรับข้าราชการชาวฝรั่งเศสเท่านั้น³⁴⁷ แต่จากพระราชกำหนดนี้ ชาวเขมรมีโอกาสเข้าทำงานในตำแหน่งดังกล่าวได้กว้างขวางขึ้น อย่างไรก็ตาม นอกจากเพื่อโน้มน้าวคน พื้นเมืองไม่ให้เอาใจออกห่างแล้ว เป้าหมายที่สำคัญมากไปกว่านั้นของฝรั่งเศสคือ แก้ไขความไม่พอใจ ของชาวเขมร โดยเฉพาะกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดซึ่งโจมตีระบอบอาณานิคมเป็นต้นว่า การให้ เงินเดือนต่ำแก่ข้าราชการเขมร หรือการไม่มีงานที่เหมาะสมให้แก่ชาวเขมรที่มีการศึกษา รวมถึงการ ยึดครองงานราชการในกัมพูชาของชาวเวียดนาม

ขณะเดียวกันฝรั่งเศสยังหันไปหาการสนับสนุนจากราชสำนักด้วยหวังจะใช้พระบารมีของ กษัตริย์ในการควบคุมปฏิกริยาและความคิดของราษฎร เพราะฝรั่งเศสทราบดีว่า สำหรับชาวเขมร สถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชา ดังเห็นได้ว่า

³⁴³ Chandler, *A History of Cambodia*, 205.

³⁴⁴ พุมี วงวิจิต, *ในความทรงจำของพุมิ วงวิจิต*, 44.

³⁴⁵ “พระราชกฤษฎีกา 58 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา,” 23 กุมภาพันธ์ 1942, รัฐบาล กล่องที่ 108, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-7. [“*ព្រះរាជក្រឹត្យលេខ ៥៨ សេចក្តីបញ្ញត្តិពីរបៀបប្រក់សន្សំសឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា*,” ២៣ ហ្វេរីយេ ១៩៤២, រដ្ឋបាល BOX 108, បណ្ណសាស្ត្រជាតិកម្ពុជា, 9-11.]; “พระราชกฤษฎีกา 59 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา,” 23 กุมภาพันธ์ 1942, รัฐบาล กล่องที่ 108, บรรณสถานชาติ กัมพูชา, 8-30. [“*ព្រះរាជក្រឹត្យលេខ ៥៩ សេចក្តីបញ្ញត្តិពីរបៀបប្រក់សន្សំសឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា*,” ២៣ ហ្វេរីយេ ១៩៤២, រដ្ឋបាល BOX 108, បណ្ណសាស្ត្រជាតិកម្ពុជា, ៨-៣០.]

³⁴⁶ “พระราชกฤษฎีกา 60 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา,” 19 กุมภาพันธ์ 1942, รัฐบาล กล่องที่ 108, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 37. [“*ព្រះរាជក្រឹត្យលេខ ៦០ សេចក្តីបញ្ញត្តិពីរបៀបប្រក់សន្សំសឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា*,” ១៩ ហ្វេរីយេ ១៩៤២, រដ្ឋបាល BOX 108, បណ្ណសាស្ត្រជាតិកម្ពុជា, ៣៧.]

³⁴⁷ “บัญญัติระเบียบราชการเขมร,” 1923, การเมือง กล่องที่ 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 2-3. [“*ប្រតិបត្តិការរបៀប រាជការខេមរៈ*,” ១៩២៣, ការងារនយោបាយ BOX 109, បណ្ណសាស្ត្រជាតិកម្ពុជា, ២-៣.]

เมื่อเกิดการลุกฮือของราษฎร พระราชโองการของกษัตริย์สามารถยับยั้งความวุ่นวายได้เสมอ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงยังคงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้เพื่อประโยชน์ในการปกครองของตน ดังนั้นการต่อต้านใด ๆ ที่มีต่อระบอบอาณานิคมจึงเท่ากับต่อต้านระบอบกษัตริย์เพิ่มเข้าไปด้วย

การสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระสีสุวตล์มุนีวงศ์เมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ. 1941 ถือเป็นจังหวะที่ดีของฝรั่งเศส เพราะกษัตริย์พระองค์นี้มีท่าทีไม่พอพระทัยนโยบายของฝรั่งเศสอย่างรุนแรง เนื่องจากทำให้กัมพูชาต้องสูญเสียดินแดนที่เหลืออยู่อย่างน้อยนิดแก่ไทย ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงเข้าแทรกแซงการแต่งตั้งพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ด้วยการสนับสนุนนงกักราชวงศ์นโรดมสีหนุ (M.R. Norodom Sihanouk) เชื้อพระวงศ์หนุ่มวัย 19 ชันษาผู้ห่างไกลราชบัลลังก์ขึ้นเป็นกษัตริย์แทนเชื้อพระวงศ์ 3 พระองค์ ได้แก่ พระองค์มจจะสีสุวตล์มุนีเรศ (HRH Prince Sisowath Monireth) สมเด็จพระอนุชาวิสุทธิชาติตติยวงษนโรดมสุรามฤต (HRH Norodom Suramarit) และนงกักราชวงศ์นโรดม นรินนเฎต (M.R. Norodom Norindeth)³⁴⁸ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ที่มีสิทธิในราชบัลลังก์ตามธรรมเนียมของกัมพูชาที่กำหนดว่าผู้มีสิทธิในราชสมบัติต้องสืบสายพระโลหิตจากพระองค์ด้วง (King Ang Duong)³⁴⁹ ส่วนหนึ่งมักได้รับการอธิบายจากงานศึกษาที่ผ่านมาว่าเพื่อยับยั้งปัญหาความแตกแยกภายในราชสำนักที่อาจมาที่บมสสถานการณ์ที่กำลังตึงเครียดในอินโดจีน แต่ทว่าเหตุผลที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือฝรั่งเศสมั่นใจได้ว่าสามารถควบคุมกษัตริย์ของกัมพูชาไว้ในอาณัติได้

ราชสำนักกัมพูชาประกอบด้วย 2 ราชสกุล ได้แก่ ราชสกุลนโรดม (House of Norodom) กับราชสกุลสีสุวตล์ (House of Sisowath) โดยราชสกุลสีสุวตล์ได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศสให้เป็นกษัตริย์กัมพูชาติต่อกันถึงสองรัชกาล แต่ทว่าการแต่งตั้งกษัตริย์ในครั้งนี้สร้างความลำบากใจให้กับฝรั่งเศส เพราะมีความเป็นไปได้ว่าราชสกุลสีสุวตล์กำลังไม่พอใจฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก ต่อเหตุการณ์การสูญเสียดินแดน ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงจำเป็นต้องลดบทบาทของราชสกุลดังกล่าวลง ขณะเดียวกันการหันมาสนับสนุนราชสกุลนโรดมก็ไม่ได้สร้างความสบายใจให้กับฝรั่งเศสมากนัก เพราะฝรั่งเศสทราบดีว่าการจลาจลที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1885-1886 ราชสกุลดังกล่าวมีส่วนให้การ

³⁴⁸ นงกักราชวงศ์นโรดม นรินนเฎต (M.R. Norodom Norindeth) ต่อมาได้รับพระราชทานอิสริยยศเป็นพระองค์มจจะสีหนุ นรินนเฎต (HRH Prince Norodom Norindeth) ประสูติเมื่อ ค.ศ. 1906 เป็นพระโอรสในพระองค์มจจะสีหนุ นโรดม สัตถาวงศ์ (HRH Prince Norodom Sathavong) พระราชโอรสในสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์กับพระองค์มจจะสีสุวตล์ ปินดาราสุทธาเรศ (HRH Princess Sisowath Pindara Sodareth) พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระสีสุวตล์ ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในประเทศฝรั่งเศส

³⁴⁹ Justin Corfield, *Khmer Stand Up?: A History of the Cambodian Government 1970-1975* (Australia: Monash University, 1997), 6.

สนับสนุนฝ่ายกบฏ ทั้งยังปรากฏอีกว่าสมาชิกบางพระองค์ให้การอุปถัมภ์กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดซึ่งเริ่มเคลื่อนไหวอย่างไม่น่าไว้วางใจอีกด้วย ดังนั้นเพื่อโน้มน้าวให้ราชสกุลนโรดมอยู่ในความสงบและสนับสนุนการปกครองของตน ขณะเดียวกันเพื่อประนีประนอมกับราชสกุลสีสุวดี ฝรั่งเศสจึงสนับสนุนนักองค์ราชวงศ์นโรดมสีหนุเจ้าชายหนุ่มซึ่งมีสายพระโลหิตระหว่างราชสกุลนโรดมทางพระชนกกับราชสกุลสีสุวดีทางพระชนนีให้เป็นกษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ (Norodom Sihanouk ครองราชย์ ค.ศ. 1941-1955) เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมชนกวิสุทธิชาติดิยวงษ์นโรดมสุรามฤตกับนักองค์ราชวงศ์สีสุวดีกุกุมะ (HRH Princess Sisowath Kossamak) ทรงได้รับการสนับสนุนให้เป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่ของกัมพูชาขณะมีพระชันษาเพียง 19 ปี ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาอยู่ในระดับมัธยมชั้นสมบูรณ์ที่วิทยาลัยชาลลู-โลบาต (Collège Chasseloup-Laubat) ที่กรุงไซ่งอน ยุวกษัตริย์พระองค์นี้ห่างไกลจากราชบัลลังก์กัมพูชาเป็นอย่างมาก ด้วยทรงเป็นเพียงนักองค์ราชวงศ์ซึ่งเป็นอนุวงศ์ชั้นพระราชปนัดดา (เหลน) แตกต่างกับพระราชปิตุลา (ลุง) อย่างพระองค์มจะสีสุวดีมุนีเรศพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระสีสุวดีมุนีวงศ์ซึ่งขณะนั้นยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่และถูกคาดหวังว่าจะได้รับเลือกเป็นกษัตริย์แทนพระราชบิดา แม้ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจะอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ว่าเกิดขึ้นโดยการประมุขหรือของเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงของกัมพูชา ต่อมาจึงได้รับความยินยอมจากผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีน³⁵⁰ แต่หากพิจารณาแล้ว ไม่พบความเชื่อมโยงใดที่เชื้อพระวงศ์กัมพูชาจะเลือกเชื้อพระวงศ์ชั้นอนุวงศ์ซึ่งมีพระชันษาเพียง 19 ปี เป็นกษัตริย์ แต่มีความเป็นไปได้มากกว่าว่าเกิดจากการแทรกแซงและผลักดันของนายพลเรือเมือง เดอกูซ์ผู้สำเร็จราชการทั่วไปฯ ในขณะนั้นจึงทำให้ราชสำนักกัมพูชาไม่อาจคัดค้านได้

การขึ้นครองราชย์ของนักองค์ราชวงศ์นโรดมสีหนุเป็นสิ่งที่ไม่มีใครคาดคิด แม้แต่ตัวพระองค์เองก็ไม่เคยนึกฝันส่งผลให้ไม่มีการเตรียมพระองค์ไว้เลย แต่ประเด็นที่น่าสนใจจากคำสัมภาษณ์ในเชิงขบขันของพระองค์ต่อเหตุการณ์ก่อนขึ้นครองราชย์ที่ว่า พระองค์ได้พบกับนายพลเรือเมือง เดอกูซ์และภริยาที่ทำเนียบผู้สำเร็จราชการในกรุงไซ่งอนในงานเลี้ยงอาหารกลางวัน คำชมจากมาตามเดอกูซ์ที่พูดกับข้าพเจ้าว่า “ช่างน่ารักจริง ๆ พ่อหนูน้อยคนนี่ คำพูดสั้น ๆ ข้าพเจ้าก็ได้เป็น

³⁵⁰ Norodom Sihanouk, *The royal action for dependence of Cambodia* (Phnom Penh: 15th anniversary 1969, 1969), 9.

กษัตริย์”³⁵¹ หากวิเคราะห์แล้วมีความเป็นไปได้สูงว่า การพบกันในครั้งนี้นายพลเรือเดอกูซี้ได้พิจารณาอุปนิสัยและบุคลิกของเจ้าชายหนุ่มแห่งราชสกุลนโรดมผู้น้อยอย่างถี่ถ้วนแล้วพบว่าเป็นผู้ที่หัวอ่อนเกลี้ยกล่อมได้ง่าย เมื่อเทียบกับเชื้อพระวงศ์ผู้สูงวัยทั้งสามที่มีบทบาทและบารมีทางการเมือง โดยเฉพาะพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์ซึ่งหลักฐานฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่าเป็นผู้ที่หัวแข็ง เป็นต้นว่าเมื่อพระราชบิดาต้องการให้เสกสมรสกับสตรีที่ทรงเลือกไว้ให้แต่กลับทรงปฏิเสธ ด้วยเหตุนี้เพื่อให้ฝรั่งเศสสามารถปกครองกัมพูชาได้อย่างราบรื่น นายพลเรือ เดอกูซี้จึงเวนเอาราชบัลลังก์มอบแต่เชื้อพระวงศ์ผู้ห่างไกลราชบัลลังก์ผู้นี้แทน

ฝรั่งเศสเอาใจพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุด้วยการลดบทบาทและอิทธิพลของพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์ รวมถึงปลดออกญาวัจรวรเวียงชัย (จวน) (Thiounn) อัครมหาเสนาบดีซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองและราชสำนักกัมพูชามาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษ์ ยุวกษัตริย์ถึงกับเรียกเสนาบดีผู้นี้ว่า “กษัตริย์องค์น้อย, ผู้มีอำนาจประหนึ่งเรลิดังต์ สุเปรีเออร์ของฝรั่งเศส”³⁵² แต่ทว่าการลดบทบาทพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์ยิ่งสร้างความไม่พอใจให้กับเชื้อพระวงศ์ในราชสกุลสีสุวตล์มากยิ่งขึ้นซึ่งเริ่มส่อเค้ามามาตั้งแต่การตั้งนิกงค์ราชวงศ์นโรดมสีหนุเป็นกษัตริย์ เป็นต้นว่าพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์เอง ยุตติวงศ์ (HRH Prince Sisowath Ang Eng Yutevong)³⁵³ เชื้อพระวงศ์ในราชสกุลสีสุวตล์ซึ่งขณะนั้นทำงานเป็นสมาชิกราชบัณฑิตของฝรั่งเศสแผนกวิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical Sciences) สาขาคณิตศาสตร์ (Mathematics) ที่กรุงปารีส ทรง

³⁵¹ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์ถึง ลากูตีร์, trans. สว่าง วงศ์พิทพันธุ์ (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารสิน, 2518), 28.

³⁵² Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975* (London: Verso, 1986), 30.

³⁵³ พระองค์จะสืบทอดธำมรงค์เอง ยุตติวงศ์ (HRH Prince Sisowath Ang Eng Yutevong) ประสูติเมื่อ ค.ศ. 1906 พระโอรสในพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์ เจ้าเจริญวงศ์ (HRH Prince Chamraengvongs) กับนิกงค์จะสืบทอดธำมรงค์สีสุวตล์ ยูภิล (HSH Princess Sisowath Yubhiphan) มีศักดิ์เป็นพระนัดดา (หลาน) ในพระบาทสมเด็จพระสีสุวตล์ สาเหตุที่มีชื่อกลางว่า “องค์เอง” เนื่องจากราชสกุลของพระองค์สืบเชื้อสายมาจากสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพรรณหรือนิกงค์เอง พระบิดาจึงตั้งพระนามตามบรรพบุรุษ อย่างไรก็ตาม พระองค์จะสืบทอดธำมรงค์เอง ยุตติวงศ์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ในประเทศไทย เนื่องจากพระมารดาทรงเป็นพระธิดาในพระองค์จะสืบทอดธำมรงค์ เอียสรวรมันกับนิกงค์ขุนธิดา (ศรีป) ซึ่งเป็นคนไทยจึงทรงรับมรดกเป็นที่ดินในประเทศไทยสืบต่อมา

พระองค์จะสืบทอดธำมรงค์เอง ยุตติวงศ์สำเร็จการศึกษาจากอนุวิทยาลัยพระสีสุวตล์ ต่อมาจึงเข้ารับการศึกษาคณะที่มหาวิทยาลัยในประเทศฝรั่งเศส พระองค์พบรักและเสกสมรสกับเลอน็อง อลิอาส ลินดา (Lenanda alias Lynda) ทรงเป็นหนึ่งในเชื้อพระวงศ์กัมพูชาไม่กี่พระองค์ที่มีพระชายาเป็นชาวฝรั่งเศส เมื่อกลับมาจากฝรั่งเศสทรงจัดตั้งพรรคประชาธิปไตย (Democracy Party) และได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้นจากการเลือกตั้งที่จัดขึ้นเมื่อวันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 1946 พระองค์ทรงเป็นนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งคนแรก ทรงมีแนวคิดทางการเมืองที่ต้องการนำพากัมพูชาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้จึงทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งประชาธิปไตยของกัมพูชา (Father of Cambodian Democracy)

แสดงความเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นวิโศบายทางการเมืองของฝรั่งเศสที่ผิดพลาด³⁵⁴ นับตั้งแต่
นั้นสัมพันธภาพระหว่างราชสกุลสีสุวตถ์กับราชสกุลนโรดมก็ทวีความขัดแย้งและกลายเป็นศัตรูทาง
การเมืองในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ ฝรั่งเศสยังสนับสนุนให้ยุวกษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรใน
หลายภูมิภาคของกัมพูชา รวมถึงแคว้นอื่น ๆ ในอินโดจีนด้วยหวังจะทำให้พระองค์เป็นที่ชื่นชอบของ
ราษฎรเพื่อปกปิดความอ่อนแอของฝรั่งเศสที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของญี่ปุ่น³⁵⁵ ดังกล่าวแล้วว่าฝรั่งเศส
คาดหวังบารมีของยุวกษัตริย์ในการสยบพวกนักชาตินิยม โดยเฉพาะกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดซึ่งใน
ขณะนั้นเริ่มเคลื่อนไหวอย่างไม่น่าไว้วางใจ แต่ทว่าผลที่เกิดขึ้นกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม เพราะ
กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังและให้การสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุผ่าน
เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีกับสมเด็จพระนโรดมสุรามฤตพระบิดาซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์หนังสือพิมพ์ฉบับนี้
อีกทั้งการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรกลับทำให้ยุวกษัตริย์ได้ใกล้ชิดและทราบถึงความทุกข์
ยากของราษฎรภายใต้แอกของอาณานิคม โดยเฉพาะนโยบายของจอมพลเปแตงที่ปรับเปลี่ยนการ
ปกครองเป็นแบบเผด็จการทหาร ประกอบกับภาวะทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำอันเป็นผลจากสงครามทำให้
เกิดปัญหาขาดแคลนเกลือ นุ่น และน้ำมันปลา ส่งผลให้ชาวเขมรทุกข์ร้อนอย่างแสนสาหัส พระองค์ซึ่ง
ไม่ใช่เพียงกษัตริย์แต่หากทรงเป็นปัญญาชนที่เริ่มเพาะบ่มความรู้สึกรักจากสถานการณ์ที่ต้องเผชิญหน้า
ผลักดันให้พระองค์เริ่มแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายต่าง ๆ ของฝรั่งเศส แม้ส่วนหนึ่งจะเป็นการรักษา
ภาพพจน์สถาบันพระมหากษัตริย์ที่ถูกปล่อยปละละเลยจากกษัตริย์พระองค์ก่อน เช่น ให้ยกเลิกการ
ถวายพืชน์เป็นบรรณาการจากฝรั่งเศสก็ตาม แต่ปฏิกริยาของพระองค์โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสประกาศใช้
นโยบายการเปลี่ยนแปลงอักษรเขมรเป็นอักษรโรมัน การยกเลิกปฏิทินจันทรคติ และการเปลี่ยนแปลง
วันขึ้นปีใหม่ก็สะท้อนถึงความต้องการรักษาผลประโยชน์และศักดิ์ศรีของคนพื้นเมืองเอาไว้ด้วยเช่นกัน

แต่ทว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดกับยุวกษัตริย์ต้องสะดุดลง เพราะ
ในสายตาของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดแล้ว ความคาดหวังที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ
เหมือนจะมีมากไปกว่านั้น พวกเขา mong ว่าพระองค์ไม่ได้ให้ความช่วยเหลือขบวนการชาตินิยม

³⁵⁴ ฉาย สุผล, นายกรัฐมนตรีเขมร ทั้ง 36 ท่านเป็นอย่างไร?: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค 1)
(พนมเปญ: n.p., 2014), 96. [ฉาย สุณิธ, **สายครุฑยี่สิบเก้า อ่าง ๓๖ รูป ๓๖ รามณก?: การถ่ายเทยี่สิบเก้า อ่างยี่สิบเก้า**
ตกใส่: (ภาค ๑) (กรุงเทพฯ: n.p., ๒๐๑๔), ๕๖.]

³⁵⁵ Milton E. Osborne, *Sihanouk: Prince of light, prince of darkness* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1994), 30-31.

เท่าที่ควร ตรงกันข้ามพระองค์กลับทรงมีปฏิกริยาเพียงเล็กน้อยต่อการปกครองของฝรั่งเศส และยังดูเหมือนว่าพระองค์ไม่ใส่พระทัยการบริหารประเทศและเป็นกษัตริย์เจ้าสำราญ อีกทั้งยังเอนเอียงฝักใฝ่เข้าหาที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสมากจนเกินไปถึงคำแนะนำในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดเหตุการณ์สงครามที่จบลงต่อไป พระองค์ไม่ได้ให้ความช่วยเหลือและเมตตาต่อชะตากรรมของพระสงฆ์และปัญญาชน ทั้งยังเปรียบเทียบเหตุการณ์นี้ว่าเป็นเรื่องตลกปนกับโศกนาฏกรรม³⁵⁶ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงและกลายเป็นศัตรูของนักชาตินิยมนับตั้งแต่นั้น

กล่าวโดยสรุป แม้กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศสกับไทย รัฐบาลกัมพูชาจะไม่ได้มีบทบาทใด ๆ ในช่วงสงคราม เนื่องจากการเจรจาเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองอาณานิคมอย่างรัฐบาลอินโดจีน แต่จากเหตุการณ์ดังกล่าวได้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดกระแสชาตินิยมขึ้นในหมู่ปัญญาชนและส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนไหวของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดไปสู่การเรียกร้องเอกราชซึ่งจะได้อธิบายในลำดับต่อไป ขณะเดียวกันยังทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมอย่างเขมรอิสระ (Khmer Independent) ที่เห็นว่าฝรั่งเศสสูญเสียสิทธิธรรมในการปกครองกัมพูชา ทั้งนี้ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า ภายใต้การยึดครองดินแดนของไทยได้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นจิตสำนึกชาตินิยมแก่ชาวเขมรใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือเกิดความรู้สึกถึงความสูญเสียอธิปไตยในหมู่ปัญญาชนผู้มีการศึกษาในเมืองหลวงซึ่งมีทัศนคติต่อประเทศไทยว่าเป็นศัตรู กับอีกลักษณะหนึ่งคือเกิดความรู้สึกเป็นอิสระของปัญญาชนและราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณดังกล่าว ซึ่งในลักษณะหลังนี้กลับมีทัศนคติต่อประเทศไทยในฐานะผู้ช่วยเหลือ และจากความรู้สึกนี้เองทำให้ในเวลาต่อมาเมื่อรัฐบาลไทยต้องโอนคืนดินแดนที่ได้รับมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง กระแสชาตินิยมในประเทศไทยได้ส่งอิทธิพลต่อชาวเขมรในบริเวณดังกล่าวให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสด้วย นี่จึงอาจเป็นสาเหตุที่อธิบายได้ว่าทำไมการเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระในระยะแรกเกิดขึ้นที่เขตพระตะบองก่อนจะขยายตัวไปยังเขตอื่น ๆ ของกัมพูชา

ถึงกระนั้นมาตรการต่าง ๆ ของฝรั่งเศสในช่วงหลังกรณีพิพาทฯ ก็ช่วยประวิงเวลาให้ฝรั่งเศสยังคงรักษาอำนาจและอิทธิพลในอาณานิคมไว้ได้ระยะหนึ่ง แต่ทว่าสายลมแห่งอิสรภาพได้พัดสู่กัมพูชาทำให้กระแสชาตินิยมประทุขึ้น ปัญญาชนเขมรจำนวนหนึ่งได้มีความเห็นว่าฝรั่งเศสหมดสิทธิ

³⁵⁶ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์จิง ลากูตีร์, 45.

อันชอบธรรมในการปกครองกัมพูชาเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงได้พัฒนาการเคลื่อนไหวสู่การเรียกร้องเอกราช

3. สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 (Umbrella War or Umbrella Demonstration, 1942)

กองทัพญี่ปุ่นได้เข้ามาয়พลเข้ามาที่กัมพูชาตอนที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุขึ้นครองราชย์เพียงเล็กน้อย ซึ่งเซ็ง จ็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) แกนนำกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดได้ทำการติดต่ออย่างลับ ๆ กับแม่ทัพของญี่ปุ่นผ่านนายห้างไดนัน โคชิ (Dainan Koshi)³⁵⁷ ซึ่งตั้งอยู่หน้าตลาดเก่า (Old Market) กรุงพนมเปญ เพื่อร้องขอให้ญี่ปุ่นช่วยเหลือด้านการทหารในการเคลื่อนไหวเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสซึ่งคาดการณ์ว่าสมาชิกราชสกุลนโรดมบางพระองค์ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ทั้งนี้การพบปะระหว่างทัญกับแม่ทัพของญี่ปุ่นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการส่งจดหมายอย่างลับ ๆ โดยบุญฉนจันท มล (Bunchhan Mol) เป็นผู้รับหน้าที่เดินสาร ซึ่งทัญได้แสดงความปรารถนาของเขาไปยังกรุงโตเกียวถึงความต้องการ “ปกป้องผลประโยชน์และอิสรภาพของกัมพูชาภายหลังฝรั่งเศสต้องแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2”³⁵⁸ ขณะที่พระสงฆ์ยังคงทำหน้าที่เทศนาปลุกเร้าประชาชนเพื่ออธิบายถึงเหตุผลของการปฏิวัติ ส่วนนาง ปั้น (Pach Chhoeun) ก็ตีพิมพ์คอลัมน์ที่ชี้ถึงการเป็นประเทศเอกราช กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดเคลื่อนไหวอย่างระแວดระวัง เพราะพวกเขาทราบว่าหากแผนการปฏิวัติล่วงรู้ถึงฝรั่งเศส นั่นหมายถึงชีวิตของพวกเขาและเอกราชของกัมพูชาต้องหลุดลอยไป

³⁵⁷ ห้างไดนัน โคชิ (Dainan Koshi) ก่อตั้งใน ค.ศ. 1912 โดยนายมัทซึชิตะ มิตซึอิโระ (Matsushita Mitsushiro) ที่อมะคุสะ (Amakusa) ในจังหวัดคุมาโมโตะ (Kumamoto) เป็นห้างจำหน่ายผลิตภัณฑ์เบ็ดเตล็ดสัญชาติญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1922 ได้ขยายกิจการมาที่ท่าเรือไฮฟอง (Haiphong) และกรุงฮานอย (Hanoi) ต่อมาใน ค.ศ. 1928 จึงขยายธุรกิจไปยังกรุงไซ่ง่อนและเพิ่มสาขาในอาณานิคมอินโดจีน และเมื่อกองทัพญี่ปุ่นขยายอำนาจมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน ค.ศ. 1940 มัทซึชิตะจึงดำเนินธุรกิจขนส่งและก่อสร้างกับกองทัพ ขณะเดียวกันยังเสนอตัวให้ความช่วยเหลือประชาชนในดินแดนอาณานิคมให้ใช้ห้างไดนัน โคชิเป็นฐานปฏิบัติการซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นแต่ในกัมพูชาเท่านั้น ลักษณะดังกล่าวยังปรากฏในเวียตนามด้วย (โปรดดู, Hideo Sasagawa, “Japan’s Involvement in Cambodia During World War II,” *Vietnam-Indochina-Japan Relations during the Second World War: Documents and Interpretations*, ed. Shiraishi Masaya, Nguyen Van Khanh and Bruce M. Lockhart (Tokyo: Waseda Institute of Asia-Pacific Studies, 2017), 71-83.)

³⁵⁸ Son Ngoc Thanh letter, 3 April 1955, Son Ngoc Thanh Papers, Monash. Thanh claims he was arrested in 1941, although he does not state why, quoted in Matthew Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” (Thesis Doctor of Philosophy History Department, Northern Illinois University, 2015), 25.

แต่ทว่าเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดเกิดขึ้น เมื่อนายทหารเขมรบางคนซึ่งเคยติดต่อกับพระแหม เจียว (Hem Chieu) และนวน ฎวง (Nuon Duong) เมื่อครั้งออกเทศนาตามคำสั่งพุทธศาสนบัณฑิตย์ ได้นำเรื่องการปลุกระดมทหารของทั้งสองรายงานแก่ฝรั่งเศส ส่งผลให้นายทหารเขมรที่สนับสนุนกลุ่ม หนังสือพิมพ์นครวัดถูกจับกุม 15 นาย อย่างเจียบ ๆ โดยที่กลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดไม่ล่วงรู้เลย

วันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1942 ข้าหลวงฝรั่งเศสเข้าพบกับเตีย ซาน (Tea San) เสนาบดี กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา และเสนาบดีอื่น ๆ ขณะนั้นชัม มวง (Chum Mung) ทำหน้าที่ เป็นเลขานุการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและการศาสนาได้รับคำสั่งให้นิมนต์พระแหม เจียวและ เขียนวน ฎวงมาพบที่กระทรวงฯ มวงซึ่งเป็นผู้ร่วมเคลื่อนไหวของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดคาดการณ์ ว่าแผนการปฏิวัติได้ล่วงรู้ถึงฝรั่งเศสแล้ว ถึงกระนั้นมวงก็ได้ไปนิมนต์พระแหม เจียวจากวัดอุณาโลมให้ เข้ามาพบเตีย ซานที่กระทรวงฯ เพราะคิดเห็นว่าคงเป็นเพียงการสอบถามข่าวลือเรื่องการปฏิวัติ เท่านั้น แต่เมื่อพระแหม เจียวเดินทางถึงกระทรวงฯ เตีย ซานได้สั่งการให้พระแหม เจียวเปลื้องจีวร ออกทั้งที่ไม่ได้ลาสิกขาบทยด้วยข้อหาปลุกระดมทหารและ ประชาชนเพื่อวางแผนก่อการปฏิวัติ ดั้งเดิมทีก็ไว้ว่า “ราชการอาณาจักรได้ติดตามสังเกตพระเดชพระคุณมาลักระยะ เขาเห็นว่าพระเดช พระคุณประพุดตัวอย่างเห็นได้ชัดหลายครั้งหลายหน วันนี้ข้าพเจ้า (เตีย ซาน - ผู้ศึกษา) ไม่อาจทูลพระ เดชพระคุณอะไร คือแต่ต้องสักพระเดชพระคุณให้เป็นคฤหัสถ์เพื่อให้ราชการดำเนินการตาม กฎหมาย”³⁵⁹ จากนั้นมร.บรูซ็องตง (Bricheton) หัวหน้าสันติบาลชาวฝรั่งเศสจึงกุมตัวพระแหม เจียว ออกไปในทันที จากนั้นฝรั่งเศสได้ส่งตำรวจเข้าตรวจค้นกุฏิของพระแหม เจียวพบว่ามียเอกสารที่สื่อถึง การโน้มน้าวประชาชนจำนวนหนึ่งจึงได้เก็บไว้เป็นหลักฐาน ขณะเดียวกันตำรวจอีกจำนวนหนึ่งก็ได้ ตามเข้าจับกุม นวน ฎวงซึ่งขณะนั้นกำลังพักผ่อนอยู่ที่บ้านด้วยเช่นกัน

ข่าวการจับกุมพระแหม เจียวแพร่กระจายอย่างรวดเร็วทั้งในเมืองหลวงและนอกเมือง สร้างความไม่พอใจและแค้นเคืองให้แก่พระสงฆ์และปัญญาชนซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์จำนวนมาก ในวันที่ 18 กรกฎาคม ค.ศ. 1942 ซึ่งเป็นวันทำบุญต่ออายุพระลวี แอม (Lvi Em ขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็น พระธรรมลิขิต) เจ้าอาวาสวัดลังกาและผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูงมีพระสงฆ์ อุบาสก- อุบาสิกา มาชุมนุมกันจำนวนมาก เชิง จ็อก ทัตยูซึ่งขณะนั้นเก็บตัวอยู่ที่กองบัญชาการกองกำลังทหาร ญี่ปุ่นสั่งการให้บุญณจันท์ มลบอกข่าวเรื่องพระแหม เจียวและนวน ฎวงให้ทั่วถึง และให้นัดแนะ

³⁵⁹ คุย หุต, *ชีวประวัติพระอาจารย์แหม เจียว* (n.p., 1972), 27. [ศุภ ฤกษ์, *ผีประหลูต: ฆาตกรไทย* (n.p., ๑๙๗๒), ๒๗.]

พระสงฆ์ในกรุงพนมเปญเรื่องการเดินขบวนเพื่อกดดันฝรั่งเศสให้ปล่อยตัวทั้งสองท่านเป็นอิสระ ซึ่งทัณฑ์ได้รับความช่วยเหลือทางการเงินสำหรับการเดินขบวนจากเจ้าหน้าที่ระดับสูงของญี่ปุ่นในกรุงไซ่ง่อน³⁶⁰ และได้ตกลงว่ากองทัพญี่ปุ่นจะเข้าแทรกแซงโดยมีแผนการว่าหากถึงเวลา 12.00 น. ฝรั่งเศสไม่ยอมปล่อยตัวพระแหม เจียวและนวน ฎวง ให้ผู้ชุมนุมซึ่งมีท่าทีสงบทำที่มาขอความเป็นธรรมต่อกองทัพญี่ปุ่น เพื่อให้กองทัพญี่ปุ่นเข้าเป็นคนกลางติดต่อเจรจากับรัฐบาลอาณานิคม ด้วยแผนการนี้ กองทัพญี่ปุ่นจึงจะสามารถแสดงบทบาทเป็นคนกลางเข้าไกล่เกลี่ยปัญหาดังกล่าวได้

วันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1942 เวลาประมาณ 06.00 น. พระสงฆ์และคฤหัสถ์กว่าพันคนซึ่งมากกว่าครึ่งเป็นพระสงฆ์รวมตัวกันเดินขบวนจากวัดลังกาและวัดอุณาโลมถึงที่ทำการเรสิดังต์ซูเปรีเออร์แห่งแคว้นกัมพูชา โดยปราศจากอาวุธมีเพียงแผ่นโปสเตอร์เขียนข้อความว่า “พวกเพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวท่านอาจารย์แหม เจียว และคุณนวน ฎวงคืน”³⁶¹ มวลชนมีจำนวนมากล้นหลามไปถึงด้านตะวันตกของวัดพนมเลยไปถึงโรงแรมเลอโรยัล (Le Royal Hotel) บาง ฉิ่นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์นครวัดเป็นผู้นำกล่าวปราศรัยและขอเข้าเจรจากับผู้แทนของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสได้ตอบกลับว่าอนุญาตให้มีผู้เข้าเจรจาเพียง 3-4 คนเท่านั้น

แต่ทว่าเหตุการณ์กลับบานปลายเป็นการจลาจล เมื่อฝ่ายฝรั่งเศสจับกุมบาง ฉิ่น และใช้อาวุธทำร้ายผู้ชุมนุมไม่เว้นแม้แต่พระสงฆ์ ฝ่ายพระสงฆ์ไม่มีอาวุธอื่นมีเพียงร่มจึงใช้เป็นอาวุธป้องกันตนเองและตอบโต้ฝ่ายฝรั่งเศสจึงเป็นที่มาของชื่อเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า **สหราษฎร์** [อ่านว่า ซอง กามซัตร์ : คำแปล สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม] กองทัพญี่ปุ่นซึ่งคุมเชิงอยู่ไม่อาจกระทำการใด ๆ ได้ เพราะข้อตกลงเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม ค.ศ. 1940 มีสาระสำคัญคือญี่ปุ่นจะเคารพสิทธิและผลประโยชน์ของฝรั่งเศสในตะวันออกไกล ทำให้การแทรกแซงกิจการภายในอาณานิคมเป็นการละเมิดข้อตกลงซึ่งอาจนำความยุ่งยากมาสู่กองทัพญี่ปุ่น ท้ายที่สุดผู้ชุมนุมถูกฝรั่งเศสตามจับกุมทั้งพระสงฆ์และปัญญาชนเป็นจำนวนมากซึ่งฝรั่งเศสได้ถ่ายรูปไว้ เป็นต้นว่าพระเบียง ซัต, บุนณจันท มล มอม โจน, โภค นิ, อิม และไพร เอียม ทั้งหมดถูกตัดสินจำคุกและส่งตัวไปยังเรือนจำในกรุงไซ่ง่อนเพื่อรอศาลทหารพิจารณาโทษ ปัญญาชนบางส่วนหลบหนีข้ามชายแดนไปยังเขตพระตะบองเป็นต้นว่าซิวม มวง ส่วนเชิง จีอก ทัณฑ์ถูกฝรั่งเศสตามจับกุมตัวแต่เขาได้หลบหนีไปยังเมืองพระตะบองและเดินทางลี้ภัยต่อไปยังสถานทูตญี่ปุ่นที่กรุงเทพฯ ในวันที่ 23 มกราคม ค.ศ. 1943 ทัณฑ์จึงเดินทางต่อ

³⁶⁰ Chandler, *A History of Cambodia*, 206.

³⁶¹ บุญจันทร์ มุล, *ศกการเมือง*, 34.

ด้วยเครื่องบินของกองทัพญี่ปุ่นไปยังกรุงโตเกียว ขณะที่หนังสือพิมพ์นครวัดถูกรัฐบาลอินโดจีนสั่งปิดในทันที

ปัญญาชนหลายคนเป็นต้นว่าพระแหม เจียว บาจ ฉิ่น และนวน ฎวงถูกตัดสินประหารชีวิตก่อนที่รัฐบาลวิชีจะเปลี่ยนให้เป็นจำคุกตลอดชีวิต ขณะที่ปัญญาชนบางส่วนเป็นต้นว่าบุญฉันท มลและโภาค นีถูกตัดสินจำคุก 5 ปี และเนรเทศไม่ให้เข้าประเทศ 15 ปี รวมถึงยึดทรัพย์สินให้ตกเป็นของรัฐ ทั้งหมดถูกส่งไปคุมขังที่เกาะตรอพาจหรือเกาะปูลู คอนดอร์ (Tralach Island or Poulo Condore) ซึ่งใช้คุมขังนักโทษการเมืองและนักโทษที่กระทำผิดร้ายแรง พระแหม เจียวป่วยเป็นโรคบิดไม่อาจทนต่อสภาพแวดล้อมโหดร้ายได้ถึงแก่กรรมภายใน ค.ศ. 1943 ขณะมีอายุได้ 45 ปี ก่อนมรณภาพพระแหม เจียวได้กล่าวกับนวน ฎวงซึ่งขณะนั้นป่วยพักในเรือนพยาบาลด้วยกันว่า “ข้าพเจ้าไม่กลัวความตายเลย แต่ข้าพเจ้ายังเสียดายที่ยังไม่ได้เห็นประเทศกัมพูชาของเราได้รับเอกราชเท่านั้น”³⁶² ในเวลาต่อมาใน ค.ศ. 1972 รัฐบาลสาธารณรัฐเขมรได้ยกย่องพระแหม เจียวเป็น “วีรบุรุษชาติ”

จนถึง ค.ศ. 1945 เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าปลดอาชญากรรมฝรั่งเศสและปกครองกัมพูชาอย่างหลวม ๆ แม่ทัพญี่ปุ่นได้มีคำสั่งให้เชิญพระแหม เจียว บาจ ฉิ่น นวน ฎวง และบุญฉันท มลกลับมายังกรุงพนมเปญ ทั้งนี้ พระแหม เจียวได้มรณภาพไปตั้งแต่ ค.ศ. 1943 จึงมีเพียงบาจ ฉิ่น นวน ฎวง และบุญฉันท มล รวมถึงนักโทษทางการเมืองอื่น ๆ ได้กลับคืนสู่กัมพูชาส่งผลให้ปัญญาชนได้ร่วมเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมอีกครั้ง แต่สำหรับนวน ฎวงภายหลังกลับสู่กัมพูชาได้ไม่นาน ผลจากการทำงานอย่างหนักระหว่างถูกคุมขังส่งผลให้ร่างกายอ่อนแอ และนวน ฎวงก็ถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลพระเกตุมาลา (Preah Ket Mealea Hospital)³⁶³

กล่าวโดยสรุป การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชครั้งแรกของกลุ่มหนังสือพิมพ์นครวัดล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ส่งผลให้พระสงฆ์และปัญญาชนระดับแกนนำถูกจับกุมและทำให้การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมดูสงบลง ทั้งนี้เกิดจากการประเมินท่าทีของฝรั่งเศสที่ผิดพลาดอย่างร้ายแรงของปัญญาชนถึงกำลังทหารและบทบาทต่อการปกครองอาณานิคม รวมถึงความคาดหวังที่จะพึ่งพากองทัพญี่ปุ่นมากจนเกินไปในการก่อกบฏฝรั่งเศส แต่ทว่าจากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ชาวเขมรได้

³⁶² บุญจันทร์ มุล, *คู่มือการเมือง*, 133-134.

³⁶³ Bunchan Mul, “The Umbrella War Of 1942,” in *Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981*, ed. Ben Kiernan and Chanthou Boua (United Kingdom: Zed Press, 1982), 125-126.

เพาะบ่มความรู้สึกต่อสิ่งที่พระสงฆ์และปัญญาชนถูกกระทำด้วยความอยุติธรรม เมื่อผนวกกับนโยบายทางวัฒนธรรมของฝรั่งเศสดังที่กล่าวไปแล้วในบทก่อนหน้า ซึ่งนับว่าฝรั่งเศสดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะการกระทำดังกล่าวได้พัดเอากระแสชาตินิยมมาสู่คนพื้นเมืองมากยิ่งขึ้น

ใน ค.ศ. 1945 เมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าปกครองอินโดจีนโดยสมบูรณ์ การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง เติ้ง จ๋อก ทั่วยุได้รับการสนับสนุนจากญี่ปุ่นให้มีบทบาททางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับและกลายเป็นสาเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุไม่พอพระทัย ซึ่งในเวลาต่อมากลุ่มของทั่วยุได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ความสัมพันธ์ที่ร้าวลึกทำให้ทั้งสองกลายเป็นศัตรูทางการเมืองที่แข่งขันช่วงชิงอำนาจนับตั้งแต่นั้น พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุถึงกับเรียกกลุ่มปัญญาชนนี้ว่า “เติร์กหนุ่ม” (Young Turks)³⁶⁴ ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีแนวคิดโค่นล้มสถาบันกษัตริย์อีกด้วย

4. การเข้ายึดอำนาจของญี่ปุ่นและการประกาศเอกราชของราชอาณาจักรกัมพูเจีย (Kingdom of Kampuchea) มีนาคม-ตุลาคม ค.ศ. 1945

วันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1942 นายทากาโนบุ มิทานิ (Takanobu Mitani) เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำฝรั่งเศสได้แจ้งแก่รัฐบาลฝรั่งเศสที่วิซิงท่าที่ของกองทัพญี่ปุ่นในอินโดจีนว่า

แม้ว่าเราจะเคารพอำนาจอธิปไตยของพวกเขา แต่แท้ที่จริงและอาจกล่าวได้ว่าอินโดจีนควรให้ความร่วมมือกับเราอย่างสมบูรณ์ในฐานะสมาชิกทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออก เพื่อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายในการตอบคำถามแก่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในอินโดจีนฝรั่งเศส ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเป็นการดีที่สุดที่จะเพิ่มความเป็นอิสระจากฝรั่งเศสและเพิ่มบทบาทของเรามากขึ้น³⁶⁵

³⁶⁴ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์ถึง ลากูตีวัวร์, 26-27.

³⁶⁵ Magic Summary, SRS 818, 26 December 1942, *The MAGIC Documents: Summaries and Transcripts of the Top Secret Diplomatic Communications of Japan, 1938-1945* (Washington DC: University Publications of America, 1980), 6-8, quoted in Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” 26.

ปัจจัยสำคัญเกิดจากความหวาดระแวงของญี่ปุ่นต่อการแผ่ตัวของหน่วยข่าวกรองของฝ่ายสัมพันธมิตรในอินโดจีน เป็นต้นว่าสำนักงานบริการด้านยุทธศาสตร์หรือหน่วยไอเอสเอสของสหรัฐอเมริกา รวมถึงการเคลื่อนไหวของคณะปฏิบัติการกิจการทหารของฝรั่งเศสเสรี (French Military Mission) ด้วยเหตุนี้กองทัพญี่ปุ่นจึงเข้ายึดอำนาจกิจการตำรวจในอินโดจีนทันทีแต่ยังคงสถานะของผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนและเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส ต่อมาในวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1943 รัฐบาลญี่ปุ่นแห่งกรุงโตเกียวได้ประกาศยกสถานะอินโดจีนจากอาณานิคมของฝรั่งเศสเป็น “อินโดจีนแห่งมหาเอเชียบูรพา” (the Indo-China of Greater East Asia) และมอบอำนาจการบริหารทั้งการเมืองและการทหารแก่กองทัพญี่ปุ่น โดยไม่ต้องรอการอนุมัติจากรัฐบาลฝรั่งเศสที่วชิ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กองทัพญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในอินโดจีนมากยิ่งขึ้น ถึงกระนั้นการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนในระยนี้ไม่ปรากฏ เหตุเพราะนักเคลื่อนไหวแนวหน้าส่วนใหญ่ถูกคุมขังและถูกสอดส่องจากเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสอย่างใกล้ชิด

จนกระทั่งช่วงท้ายของสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นตกอยู่ในสถานการณ์คับขัน เมื่อกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรสามารถเอาชนะแนวป้องกันของกองทัพญี่ปุ่นได้ในหลายสมรภูมิและประกาศปลดปล่อยดินแดนที่ญี่ปุ่นยึดครอง ขณะที่การรบในยุทธการหมู่เกาะฟิลิปปินส์ของกองทัพสหรัฐอเมริกาที่ประสบความสำเร็จในการยึดพื้นที่บางส่วนของเกาะคืนมา ผลักดันให้สหรัฐอเมริกาประกาศยกระดับเตรียมความพร้อมในการบุกอินโดจีน ประกอบกับเมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 ในการประชุมยัลตา (Yalta Conference) หรือการประชุมไครเมีย (Crimea Conference) ของหัวหน้ารัฐบาลประเทศกลุ่มสัมพันธมิตร ประกอบด้วยเซอร์วินสตัน เชิร์ชชิลล์ สเปนเซอร์-เซอร์วิลล์ (Winston Leonard Spencer-Churchill) นายกรัฐมนตรีอังกฤษ แฟรงกลิน ดี. โรสเวลต์ (Franklin D. Roosevelt) ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา และโจเซฟ สตาลิน (Joseph Stalin) นายกรัฐมนตรีสหภาพโซเวียต ได้ประชุมเพื่อจัดระเบียบยุโรปภายหลังสงครามที่เมืองยัลตา ขณะเดียวกันได้ตกลงให้สหภาพโซเวียตรับภาระลงมือดำเนินการรบทางด้านตะวันออกไกลภายหลังเยอรมนีแพ้สงคราม สถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้ญี่ปุ่นต้องล่าถอยและเป็นฝ่ายตั้งรับ

ขณะที่สถานการณ์ในยุโรป เยอรมนีและอิตาลีถูกกองทัพของสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียตโอบล้อมอยู่ในขั้นวิกฤต และตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1944 กองกำลังชาติสัมพันธมิตรได้ปลดปล่อยกรุงปารีสเป็นอิสระส่งผลให้รัฐบาลวิชีหมดอำนาจลง นายพลชาร์ล อ็องเดร โฌแซ็ฟ มารี เดอ โกล (Charles André Joseph Marie de Gaulle) ผู้นำขบวนการฝรั่งเศสเสรีได้ประกาศจัดตั้ง

คณะรัฐบาลเฉพาะกาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศส (Gouvernement provisoire de la République française ; GPRF) สภาพการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ญี่ปุ่นหวาดระแวงความภักดีของพลเมืองในอินโดจีนต่อฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้เพื่อป้องกันและเสริมสร้างความมั่นคงให้กับกองทัพญี่ปุ่นในอินโดจีน วันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1945 พลโทยูอิชิ สึจิฮาชิ (Yuitsu Tsuchuhashi) นำกองทัพจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นเข้าปฏิบัติการตามแผนการเมโกะ (Meigo Sakusen) เพื่อเร่งเร้าฝรั่งเศสยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเข้าปกครองอินโดจีนเต็มรูปแบบ ทั้งนี้กองทัพญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเสนอต่อนายพลเรือมือ เดอกูซ์ ผู้สำเร็จราชการทั่วไปแห่งอินโดจีนให้ถ่ายโอนอำนาจการปกครองแก่กองทัพญี่ปุ่นก่อนเวลา 21.00 น. แต่จากปัญหาความล่าช้าในการติดต่อประสานงานทำให้กองทัพญี่ปุ่นเริ่มปฏิบัติการทางการทหารในทันที เช้าวันต่อมากองทัพญี่ปุ่นเข้าโจมตีรัฐบาลอาณานิคมทั่วทั้งอินโดจีนและสามารถยึดที่ทำการรัฐบาล ตลอดจนสถานที่สำคัญ ๆ ในกรุงไซ่ง่อน กรุงเว้ กรุงฮานอย และเมืองไฮฟองได้สำเร็จ ขณะที่ในลาว และกัมพูชา กองทัพญี่ปุ่นไม่ได้ปฏิบัติการด้วยความรุนแรง เนื่องจากข้าราชการฝรั่งเศสยินยอมปฏิบัติตามคำเรียกร้องโดยดุษณี³⁶⁶

กองทัพญี่ปุ่นพยายามอย่างยิ่งเพื่อขอรับความสนับสนุนจากคนพื้นเมือง ด้วยการโฆษณาอย่างคึกโครมว่า “ศัตรูมีจุดหมายที่จะทำลายล้างชนชาติเอเชียและชนชาติญี่ปุ่นไม่ให้เหลือหลง ดังนั้นประชาชนเอเชียจึงจะต้องอยู่หรือตายร่วมกับญี่ปุ่น”³⁶⁷ ในกรณีของกัมพูชา นายพลมานากิ ทากะโนบุ (Manaki Takanobu) ผู้บัญชาการกองทัพญี่ปุ่นประจำกัมพูชาจึงให้การสนับสนุนและทำงานร่วมมือกับผู้นำชาตินิยมพื้นเมืองที่เคยมีความขัดแย้งกับรัฐบาลอาณานิคมมาก่อน โดยปล่อยตัวปัญญาชนซึ่งเป็นนักโทษทางการเมืองที่ถูกฝรั่งเศสส่งจำคุกในข้อหาก่อการกบฏให้เป็นอิสระและเพื่อเรียกเสียงสนับสนุนจากประชาชนทั่วไป ขณะเดียวกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้กับรัฐบาลพื้นเมือง วันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1945 กองทัพญี่ปุ่นได้จัดตั้งกลุ่ม “เสื้อเขียว” (Green Shirts) เป็นกองกำลังติดอาวุธซึ่งประกอบด้วยนักชาตินิยมเขมรประมาณ 1,000 คนอีกด้วย

ญี่ปุ่นอำนวยความสะดวกให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “กัมโบช” (Cambodge) ซึ่งเป็นคำที่ฝรั่งเศสถ่ายทอดเสียงมาจากคำว่า “กัมโพช” มาเป็น “กัมพูเจีย” (Kampuchea) ซึ่งเป็นคำอ่านในภาษาเขมรของคำว่า “กัมพูชา” (Kambucha) ที่มีรากศัพท์มาจาก

³⁶⁶ David G. Marr, *Vietnam 1945: the quest for power* (Berkeley: University of California Press, 1995), 50-59.

³⁶⁷ ดมิตรี เยฟิโมฟ, *สงครามโลกครั้งที่สองกับชะตากรรมของประชาชนชาวเอเชีย* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2518), 140-141.

ภาษาสันสกฤต และประกาศเปลี่ยนแปลงธงชาติกัมพูชาจากธงชาติฝรั่งเศสมาเป็นธงที่มีพื้นสีแดง มีกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสีขาวอยู่บริเวณกลางธง มุมทั้งสี่มีกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสีขาวอยู่ทุกมุม ขณะที่บริเวณตรงกลางของกรอบนั้น มีสี่เหลี่ยมจัตุรัสสีขาวประดับอยู่ด้วย สันนิษฐานว่าลักษณะดังกล่าวคือการนำเค้าโครงนครวัดมาย่อส่วนเชิงสัญลักษณ์เพื่อกระตุ้นความรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ของความเป็นเขมร ขณะเดียวกันญี่ปุ่นยังให้การสนับสนุนเปลี่ยนแปลงการนับศักราชจากคริสต์ศักราชมาเป็นพุทธศักราช รวมถึงให้เปลี่ยนชื่อถนนทั่วทั้งกรุงพนมเปญจากภาษาฝรั่งเศสซึ่งตั้งตามชื่อบุคคลและเหตุการณ์สำคัญของฝรั่งเศสมาเป็นภาษาเขมรตามชื่อบุคคลและเหตุการณ์สำคัญของกัมพูชาแทน แต่นโยบายที่สำคัญมากไปกว่านั้น คือการสนับสนุนให้ประกาศยกเลิกนโยบายทางวัฒนธรรมของฝรั่งเศสอย่างการปฏิรูปอักษรเขมรเป็นอักษรโรมัน การใช้ปฏิทินเกรกอเรียนแทนปฏิทินจันทรคติ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวันขึ้นปีใหม่จากวันที่ 13 เมษายนเป็นวันที่ 1 มกราคม เพราะญี่ปุ่นทราบดีว่านโยบายดังกล่าวของฝรั่งเศส สำหรับชาวเขมรเป็นการทำลายหัวใจรากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชา เมื่อผนวกกับเหตุการณ์สงครามร่วมซึ่งฝรั่งเศสได้ดำเนินมาตรการด้วยความรุนแรงและละเมิดต่อศรัทธาของประชาชน ช่วงเวลาดังกล่าวความรู้สึกชาตินิยมจึงได้เพาะบ่มถึงขีดสุดถึงความต้องการปลดแอกจากระบอบอาณานิคม ประกอบกับสภาพการณ์ของสงครามที่รุนแรง เช่น วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 กองทัพอากาศของฝ่ายสัมพันธมิตรทำการทิ้งระเบิดบริเวณพระบรมราชวังจตุมุขสิริมงคลใกล้วัดอุณาโลม ตลาดกลาง (Central Market) ส่งผลให้ชาวเขมรเสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก ขณะที่พระสงฆ์กว่า 20 รูปมรณภาพ เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความโกรธแค้นให้กับคนพื้นเมืองและด้วยเหตุนี้เองชาวเขมรจึงให้การสนับสนุนกองทัพญี่ปุ่นเป็นอย่างดี

วันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1945 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุอาศัยช่วงเวลาดังกล่าวมีพระราชประสงค์ให้กัมพูชาเป็นเอกราชและยกเลิกสนธิสัญญาทั้งหลายที่กระทำต่อฝรั่งเศส พระองค์ดำเนินการให้ทำข้อตกลงความร่วมมือกับญี่ปุ่น โดยมีนายพลทาดาคุมะ ทริโตะมุ (Tadakuma Tsutomu)³⁶⁸ เป็นผู้แทนของญี่ปุ่นทำหน้าที่ให้คำปรึกษาทางการเมือง ซึ่งพระองค์ทรงให้เหตุผลว่า

³⁶⁸ นายพลทาดาคุมะ ทริโตะมุ (Tadakuma Tsutomu) เป็นผู้แทนของญี่ปุ่นทำหน้าที่ให้คำปรึกษาทางการเมืองแก่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ทั้งนี้ เดวิด พี. แชนด์เลอร์ ออกชื่อนายพลว่านายพลทาดาคะเมะ (Tadakame) (David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 206) แต่จากการตรวจสอบเอกสารของทาจิคาวะ โคอิจิ (Tachikawa Kyoichi) นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นพบว่าชื่อที่ถูกต้องคือทาดาคุมะ ทริโตะมุ (Hideo Sasagawa, "Cambodia during World War II: The Status Quo on the Existing Studies and Documents," in *Indochina, Thailand, Japan and France during World*

“ข้าพเจ้าได้ประกาศล้มเลิกสนธิสัญญาการค้าคุ้มครอง ซึ่งประเทศฝรั่งเศสเองเป็นผู้ที่ทำให้สนธิสัญญานี้ไร้ความหมาย ในเมื่อฝรั่งเศสไม่สามารถคุ้มครองเขาให้พ้นจากการรุกรานของคนไทยและญี่ปุ่นได้ ข้าพเจ้าคิดว่าเราไม่ควรจะกลับไปสู่สถานะนั้นอีก”³⁶⁹ สองวันถัดมาพระองค์จึงมีพระราชกรณียกิจเลข 5 และเลข 6 ให้เปลี่ยนแปลงการใช้ปฏิทินเกรกอเรียนเป็นปฏิทินจันทรคติและยกเลิกคำสั่งการใช้อักษรโรมันตามลำดับ จนถึงวันที่ 17 มีนาคม ค.ศ. 1945 พระองค์จึงประกาศชื่อประเทศอย่างเป็นทางการว่า “ราชอาณาจักรกัมพูชา” (The Kingdom of Kampuchea) และประกาศจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศ ในวันที่ 18 มีนาคม ค.ศ. 1945 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้ คณะรัฐมนตรีประกอบด้วยมหาเสนาบดีและชนชั้นสูงซึ่งไม่ปรากฏว่ามีปัญญาชนหรือนักชาตินิยมร่วมด้วย เป็นต้นว่า ออง เอ็ง (Ung Hy) ที่อัครมหาเสนาบดีกระทรวงวังเชื้อสายจีน-เขมร ผู้ซึ่งมีบทบาททางการเมืองมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระสีสุวดีถัมภ์นึ่งได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการการคลัง เตีย ซาน เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการรัฐมนตรีว่าการการป้องกันและการค้า นักกองคราของนโรดม มงตนา (M.R. Norodom Montana) พระนัดดา (หลาน) ในพระองค์มจะสวดจันทรดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการเศรษฐกิจชาติ หรือเมียส นาล (Meas Na) และจวน หล (Thiounn Hol) บุตรชายของออกญาวิงวรเวียงชัย (จวน) ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการโฆษณาการ และรัฐมนตรีว่าการการศึกษาแห่งชาติตามลำดับ ขณะนั้น นอง คิมนี (Nong Kimny) ดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี³⁷⁰ จนกระทั่งวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1931 จึงยุติการใช้คำว่าอินโดจีนของฝรั่งเศส (French Indochina) อย่างเป็นทางการ³⁷¹

แต่ทว่าเอกราชของกัมพูชาในช่วงเวลานี้ยังคงไม่สมบูรณ์นัก เนื่องจากกองทัพญี่ปุ่นยังคงมีอำนาจอยู่ในกัมพูชา ด้วยเหตุนี้รัฐบาลภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจึงต้องประสบปัญหาความมั่นคงและไร้อิสระในการบริหาร เพราะการดำเนินงานใด ๆ ต้องได้รับความเห็นชอบจากญี่ปุ่นหรือเป็นไปตามที่ปรึกษาชาวญี่ปุ่นเสนอแนะ แม้ว่าในระยะแรกนายพลอิเตะสึมิ

War II: Overview of Existing Literature and Related Documents for the Future Development of Research, ed. SHIRAIISHI Masaya (Tokyo: Waseda University of Asia-Pacific Studies, 2015), 396.)

³⁶⁹ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศวรรษจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์ถึง ลากูตีร์, 47.

³⁷⁰ พุย เตีย, รัฐบาลกัมพูชา ตั้งแต่ปี 1945 ถึงปี 2010 (พนมเปญ: ราหู, 2010), 3-4. [นพ ภา, ภูมิภาคศึกษา

ศึกษา ๑๙๔๕ ถึงปี ๒๐๑๐ (กรุงเทพฯ: ๒๐๑๐), ๓-๔.]

³⁷¹ Christopher E. Goscha, *Going Indochinese: contesting concepts of space and place in French Indochina* (United Kingdom: NIAS Press, 2012), 139.

ฮายาชิ (Hidezumi Hayashi) แห่งกองทัพญี่ปุ่นจะให้คำมั่นว่า “ไม่แทรกแซงกิจการทางการเมือง” และ “สกัดกั้นความร่วมมือในทุกคำสั่ง”³⁷² ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกับกองทัพญี่ปุ่นไม่ราบรื่นนัก เนื่องจากกษัตริย์มีพระราชวิเทโศบายที่ขัดแย้งกับกองทัพญี่ปุ่น เป็นต้นว่าเมื่อญี่ปุ่นต้องการสร้างสนามบินในกัมพูชาจึงได้ยึดเอาที่ดินทำกินและเกณฑ์แรงงานชาวเขมร พระองค์ทรงคัดค้านด้วย ต้องการให้เกษตรกรได้เก็บเกี่ยวผลผลิตเสียก่อน แต่กองทัพญี่ปุ่นได้แสดงท่าทีแข็งกร้าวและตอบกลับว่า “สิ่งสำคัญคือสงคราม ช่วยให้เราชนะสงครามและเราจะให้ท่านอยู่ในวงไพบูลย์ร่วมกันของมหาเอเซียบูรพา”³⁷³ หรือแนวทางของญี่ปุ่นที่เจรจากับเจิ่น จ่อง กิม (Tran Trong Kim) นายกรัฐมนตรีจักรวรรดิเวียดนามถึงการรวมแคว้นโคชินจีนเป็นส่วนหนึ่งของเวียดนาม สร้างความไม่พอใจพระทัยเป็นอย่างมาก ในวันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ. 1945 พระองค์จึงมีพระราชประกาศว่าบริเวณดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาและเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการพิจารณาปัญหาเขตแดน แต่ข้อเสนอของพระองค์กลับไม่ได้รับความสนใจจากเจ้าหน้าที่ระดับสูงของญี่ปุ่น ขณะที่ช่วงต้นของสงครามยุคกษัตริย์ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีกับที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสซึ่งสร้างความไม่พอใจเป็นอย่างมากแก่นักชาตินิยมและสร้างความหวาดระแวงให้กับญี่ปุ่น ประกอบกับรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุส่วนใหญ่คือบรรดาเสนาบดีและชนชั้นสูงที่ภักดีต่อฝรั่งเศส เป็นต้นว่าอ็อง เอ็ง รัฐมนตรีว่าการการคลังซึ่งเคยดำรงตำแหน่งอัครมหาเสนาและเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระสีสุวตล์มูนีวงศ์ แม้เอ็งจะเป็นผู้มีอัธยาศัยเอาการเอางานและมั่นใจในตัวเองแต่ด้วยความสัมพันธ์อันดีกับฌอร์ฌ อาร์มง เลอง โกลตีเย (George Armand Léon Gautier) อดีตเรสิดังต์ ซูเปริเออร์แห่งแคว้นกัมพูชาซึ่งถูกสังหารโดยทหารญี่ปุ่นจึงถูกมองว่าฝักใฝ่และภักดีต่อฝรั่งเศสอยู่³⁷⁴ ด้วยเหตุนี้ญี่ปุ่นจึงหันไปให้การสนับสนุนปัญญาชนอย่างแข็ง จ็อก ทัญหรือมีชื่อเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่าเซ็ง นियोทูกุ ทัญ (Son Niyotoku Tan) ที่มีแนวความคิดต่อต้านฝรั่งเศสมาอย่างต่อเนื่องซึ่งได้เดินทางกลับจากกรุงโตเกียวมายังกัมพูชาตั้งแต่วันที่ 30 พฤษภาคม ค.ศ. 1945 และเข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศจากการกดดันของปัญญาชนที่ให้การสนับสนุนเขาแทน

การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของเซ็ง จ็อก ทัญนับเป็นจุดเปลี่ยนของความสัมพันธ์ที่มีต่อราชสกุลนโรดม โดยเฉพาะกับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ เพราะทศวรรษที่ผ่านมากลุ่ม

³⁷² Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” 33.

³⁷³ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์ถึง ลาภูติวัตร, 44-45.

³⁷⁴ Geoffrey Gunn, “The Passing of Sihanouk: Monarchic Manipulation and the Search for Autonomy in the Kingdom of Cambodia,” *The Asia-Pacific Journal* 10, 1 (December 9, 2012): 13.

ปัญหาชนกับราชสกุลนโรดมมีปฏิสัมพันธ์และเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมืองที่เข้มแข็งในการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมผ่านหนังสือพิมพ์นครวัด อีกทั้งกลุ่มปัญญาชนยังเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงหลักที่ให้การสนับสนุนเชื้อพระวงศ์ที่ห่างไกลให้ขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระสีสุวตถ์ มุนีวงศ์ แต่มีความเป็นไปได้ว่าสาเหตุเกิดจากวิเทโศบายทางการเมืองที่แตกต่างกันระหว่างราชสำนักกับปัญญาชนต่อสถานการณ์ที่สับสนและคับคั่งจากสงครามโลกครั้งที่ 2 อีกทั้งนับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์สงครามมรุม กษัตริย์มีท่าทีที่ให้ความร่วมมือต่อการปกครองของฝรั่งเศสและเมินเฉยต่อชะตากรรมของพระสงฆ์และปัญญาชนที่ถูกคุมขังในข้อหากบฏ ซึ่งทัญได้แสดงความไม่พอใจในประเด็นนี้ตั้งแต่ก่อนลี้ภัยไปยังกรุงโตเกียวใน ค.ศ. 1942 ดังปรากฏจดหมายที่เขียนขึ้นขณะที่เขาพำนักอยู่ที่กรุงเทพฯ ถึงความปรารถนาจะ “ปฏิรูปประเทศกัมพูชาตามคำสั่งของจักรวรรดินิยมแห่งอาทิตยอุทัย” นอกจากนี้ทัญยังแสดงบทบาทอย่างชัดเจนถึงการเป็นผู้นำขบวนการชาตินิยมเขมร และอ้างถึงผู้สนับสนุนของเขาว่าเป็นชาวนาทั้งหมดในกัมพูชา รวมถึงชาวเขมรในดินแดนที่ยกให้กับไทยใน ค.ศ. 1941 ชาวเขมรในดินแดนโคชินจีน แม้แต่ชาวเขมรที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ด้วย ทัญกล่าวว่ากัมพูชาในขณะนั้นกษัตริย์และราชวงศ์ผู้ใกล้ชิดคือผู้ภักดีต่อฝรั่งเศสจึงไม่มีสิทธิ์เข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับพวกเรา³⁷⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างเซ็ง จ็อก ทัญกับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุยังร้าวฉานขึ้น เมื่อทัญได้ประกาศโครงการสำคัญของเขาในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1945 มีสาระสำคัญ คือ ประการแรก กัมพูชาจะให้การสนับสนุนสงครามมหาเอเซียบูรพา (the Great East Asian War) ซึ่งเป็นการปลดปล่อยประชาชนส่วนหนึ่งของโลกจนกว่าจะประสบความสำเร็จ ประการต่อมา ชัยชนะที่สมบูรณ์เท่านั้นจะช่วยรับประกันการเป็นเอกราชของกัมพูชา ประการที่ 3 รื้อฟื้นประวัติศาสตร์ความยิ่งใหญ่ของกัมพูชาให้กลับคืนมาอีกครั้ง ประการที่ 4 สร้างกองกำลังแห่งชาติ (National Army) ประการที่ 5 สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนในกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชาวอันนัมกับชาวเขมร และประการสุดท้ายคือทุ่มเทต่อการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาติให้เจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้กัมพูชาจะร่วมมือกับกองทัพญี่ปุ่นจัดตั้งกองกำลังอาสาสมัครกัมพูชา (Cambodian Volunteers) ซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของทีอุณ เมือง (Thiounn Moun) ³⁷⁶

³⁷⁵ David P. Chandler, “The Kingdom of Kampuchea, March-October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II,” *Journal of Southeast Asian Studies* 17, 1 (March 1986): 83-84.

³⁷⁶ Michael Vickery, *Kampuchea Politics, Economics and Society* (Great Britain: Frances Pinter, 1986), 8-9.

ขณะที่สงครามมหาเอเชียบูรพาจวนเจียนจะสิ้นสุดได้เกิดเหตุการณ์ที่เป็นจุดแตกหักทางการเมืองของกัมพูชา วันที่ 9 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ชายหนุ่มชาวเขมร 7 คน หนึ่งในนั้นคือแฮม สวาง (Hem Savang) ซึ่งต่อมาเป็นหนึ่งในผู้นำกลุ่มเขมรอิสระ ได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มีการจับกุมรัฐมนตรีเว็นเซ็ง จ็อก ทัณ และเรียกร้องให้กษัตริย์สละราชสมบัติ โดยมีปัจจัยผลักดันเกิดจากความหวังเกรงว่าญี่ปุ่นจะแพ้สงคราม ดังนั้นจึงต้องเร่งจัดตั้งรัฐบาลอิสระเพื่อป้องกันการกลับเข้ามาของฝรั่งเศส³⁷⁷ ต่อมาในรุ่งเช้าของวันที่ 10 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ทหารอาสาจำนวน 11 คนได้บุกเข้าไปยังพระบรมมหาราชวังเพื่อบังคับให้กษัตริย์มีพระราชโองการยุบสภาในทันที เมื่อพระองค์ยินยอมปฏิบัติตามจึงปล่อยตัวรัฐมนตรีที่ถูกกุมตัวไว้เป็นอิสระ เหตุการณ์ครั้งนี้ พระองค์จะสืบทอดบัลลังก์ซึ่งเคยเป็นปฏิปักษ์กับกลุ่มของทัณ ทั้งยังถูกฝรั่งเศสลิดลและจำกัดสิทธิเหนือราชสมบัติของพระราชบิดามีส่วนรู้เห็นและเกี่ยวข้องกับการรัฐประหารด้วย พระองค์ได้รับการสนับสนุนจากญี่ปุ่นให้เดินทางกลับจากไทยและปรากฏตัวต่อสาธารณชนในทันที³⁷⁸

นายพลคุโบตะ (Kubota) ที่ปรึกษาสูงสุดของกองทัพญี่ปุ่นในกัมพูชาปฏิเสธถึงการรู้เห็นการรัฐประหารในครั้งนี้ และกล่าวต่อไปอีกว่าเซ็ง จ็อก ทัณซึ่งเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ไม่ได้มีส่วนร่วมวางแผนเพียงแต่เขาเป็นสัญลักษณ์ในฐานะผู้นำขบวนการชาตินิยมที่บริสุทธิ์จึงได้รับการยอมรับ นอกจากนี้ยังยืนยันว่ากองทัพญี่ปุ่นไม่สนใจและให้อิสระแก่รัฐบาลชุดใหม่ในการบริหารประเทศ แต่ถึงกระนั้นอำนาจการบริหารโดยเฉพาะด้านการทหารยังคงอยู่ภายใต้ดุลยพินิจของญี่ปุ่นด้วยเหตุนี้รัฐบาลของเซ็ง จ็อก ทัณจึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ของญี่ปุ่นเท่านั้น³⁷⁹

วันที่ 14-15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 เซ็ง จ็อก ทัณเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอย่างเป็นทางการและประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีอย่างเร่งรีบโดยมีแนวคิดหลักคือ “จัดตั้งคณะรัฐมนตรีที่ให้การสนับสนุนกองทัพญี่ปุ่น” และ “ลดเกียรติของกษัตริย์”³⁸⁰ พระองค์จะสืบทอดบัลลังก์ซึ่งเคยได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาคณะรัฐมนตรี

³⁷⁷ Ben Kiernan, “Origins of Khmer Communism,” in *Southeast Asian Affairs 1981* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982), 163.

³⁷⁸ Gunn, “The Passing of Sihanouk: Monarchic Manipulation and the Search for Autonomy in the Kingdom of Cambodia,” 14.

³⁷⁹ Chandler, “The Kingdom of Kampuchea, March-October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II,” 86.

³⁸⁰ “Acte d’ Accusation against Son Ngoc Thanh (Tribunal Militaire Permanent de Saigon,” quoted in Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” 38.

ขณะที่บางส่วนเป็นรัฐมนตรีต่อจากรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ เป็นต้นว่านักกองทัพอากาศ นโรดม มงตนาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกลาโหม วา กาแมล (Van Kamel) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการธรรมการ พุทธศึกษา และวิจิตรศิลป์ และสมุห เห่ง ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการมหาดไทย ขณะที่ปัญญาชนซึ่งมีความสามารถเฉพาะด้านได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีเป็นต้นว่าเสียม วา ดำรงตำแหน่งนายกกิจการต่างประเทศ บาจ ฌินดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการเศรษฐกิจชาติและการค้า ซิม ทิต (Khim Tit) อดีตเจ้าชายเขตกำปงสปีอ เสียมเรียบ และกำปอตดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาและรัฐมนตรีว่าการการป้องกัน สาธารณการ และสุขภาพ ญีก จูโงง (Nhiek Tioulong) ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์และอดีตเจ้าชายเขตกำปงจามดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการการศึกษา ชาติ หรือแบน นุต (Penn Nouth) ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการงบประมาณ ทั้งนี้ ควรกล่าวด้วยว่ารัฐมนตรีซึ่งได้รับการแต่งตั้งในรัฐบาลของทัตญูในเวลาต่อมาปรากฏว่ามีแนวคิดทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่ในช่วงเวลานั้นพวกเขามีเจตนารมณ์ร่วมกันคือต้องการให้กัมพูชาเป็นเอกราช จึงกล่าวได้ว่าสภาพการณ์ทางการเมืองของกัมพูชาภายหลังการรัฐประหารอยู่ในสภาวะสับสนและคลุมเครือเป็นอย่างมาก

แต่ทว่าเมื่อเชิง จ็อก ทัตญูเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กลับต้องประนีประนอมกับราชสำนักซึ่งยังคงมีบทบาทและความสำคัญต่อประชาชน ทัตญูจับกุมผู้ก่อการรัฐประหารทั้ง 7 คนและตัดสินอย่างรวบรัด และให้คำมั่นว่า “จะบำรุงรักษาพุทธศาสนา กษัตริย์ และราชสำนัก, รวบรวมประชาชนชาวเขมร, ปกป้องรัฐ, เสริมสร้างความมั่นคงของอิสรภาพ, และปรับปรุงการศึกษา”³⁸¹ แต่ทว่าสิ่งที่สร้างความกังวลใจให้กับทัตญูและส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายคือความรู้สึกไม่มั่นคงของกองทัพญี่ปุ่นในอินโดจีน ดังนั้นทัตญูจึงมุ่งเน้นการดำเนินนโยบายเพื่อรักษาสถานะความเป็นเอกราชของกัมพูชาและกำจัดอิทธิพลของฝรั่งเศสให้หมดไป ทัตญูประกาศยกเลิกการเรียนการสอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนทุกระดับชั้นในกัมพูชา แต่สิ่งที่สร้างความฉงนและกลายเป็นสาเหตุที่ทำให้ทัตญูถูกต่อต้านจากพระสงฆ์และปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมคือ การประกาศให้นำภาษาเวียดนามมาใช้ในการเรียนการสอนทั่วไปแทนภาษาฝรั่งเศส แม้จะถูกต่อต้านจากราชสำนักแต่ทัตญูกลับมีท่าทีเมินเฉยและหลังจากที่ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงครามโดยไม่มีเงื่อนไข ทัตญูยังหันไปสร้างความสัมพันธ์กับโฮจิมินห์ (Ho Chi Minh) ด้วยการประกาศรับรองการเป็นเอกราชของสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนาม

³⁸¹ Chandler, “The Kingdom of Kampuchea, March - October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II,” 88.

(Democratic Republic of Vietnam ; DRV) นโยบายดังกล่าวเสียดแทงความทรงจำของชาวเขมรที่มีต่อเวียดนามในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาถึงความพยายามกลืนวัฒนธรรม ประกอบกับท่าทีของผู้นำชาวเขมรต่อดินแดนโคชินจีนซึ่งเคยเป็นพื้นที่ของกัมพูชาที่ผ่านมาก็ได้ร้องขอจากฝรั่งเศสเป็นระยะ ๆ แต่การที่สหรัฐรับรองเอกราชของเวียดนามจึงเท่ากับยอมรับว่าโคชินจีนเป็นของเวียดนามด้วย ซึ่งในประเด็นดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุและปัญญาชนบางส่วนไม่พอใจอย่างมาก ขณะที่การร่วมมือกับโฮจิมินห์ หัวหน้าขบวนการเวียดมินห์ (Viet Minh) ซึ่งจัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1941 ตามมติการประชุมสมัชชาครั้งที่ 8 ของคณะกรรมการกลางพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน (Dang Cong San Dong Duong or Indochinese Communist Party ; ICP) เพื่อต่อต้านระบอบจักรวรรดินิยม ปลดปล่อยประชาชาติ และสร้างพันธมิตรในหมู่ผู้รักชาตินั้น ปัญญาชนเขมรหรือแม้แต่รัฐมนตรีบางส่วนได้กล่าวหาขบวนการดังกล่าวว่าเป็นแผนการครอบงำกัมพูชาไม่ต่างกับการสถาปนาจักรวรรดินิยมเวียดนาม ด้วยเหตุนี้การร่วมมือกับโฮจิมินห์จึงเป็นสิ่งที่ชาวเขมรไม่อาจยอมรับ

นโยบายของเซ็ง จ็อก ทัญที่ดูเหมือนขัดแย้งกับการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาโดยเฉพาะเรื่องของเชื้อชาตินิยม หากวิเคราะห์นโยบายของทัญแล้ว เกิดจากความต้องการสร้างความเป็นปึกแผ่นโดยอาศัยกองกำลังของเวียดนาม เนื่องจากทัญอาจมองเห็นความไม่พร้อมของกัมพูชาในการต่อสู้กับมหาอำนาจดังความล้มเหลวในเหตุการณ์สงครามร่วม ดังนั้นเพื่อป้องกันการหวนคืนสู่อำนาจของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส กัมพูชาจึงต้องร่วมวางแผนยุทธศาสตร์กับรัฐบาลเวียดนามที่แข็งแกร่ง ทั้งนี้การนำภาษาเวียดนามมาใช้ในการเรียนการสอนแทนภาษาฝรั่งเศส มีความเป็นไปได้ว่าเพราะภูมิกำเนิดของทัญซึ่งเป็นชาวเขมรด้าที่อาศัยอยู่ทางใต้ของเวียดนาม (Khmer Krom or ethnic Khmer born in the lower Mekong delta in Vietnam) จึงนำมีส่วนสนับสนุนให้ทัญใกล้ชิดกับภาษาเวียดนาม แต่เหตุผลที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือเพื่อความสะดวกในการร่วมมือกับเวียดมินห์จึงทำให้ทัญดำเนินนโยบายในลักษณะดังกล่าว

หลังจากการรัฐประหารได้เพียง 5 วัน ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ถือว่าเป็นวันแห่งชัยชนะต่อประเทศญี่ปุ่น (Victory over Japan – VJ Day) เพราะสมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโตะ (Hirohito ครองราชย์ ค.ศ. 1925-1989) แห่งญี่ปุ่นได้ประกาศยอมแพ้สงครามภายหลังสหรัฐอเมริกาตัดสินใจใช้ระเบิดปรมาณูถล่มเมืองฮิโรชิมา (Hiroshima) และนางาซากิ (Nagasaki) ในวันที่ 6 และ 9 สิงหาคมตามลำดับ ซึ่งเยอรมนีได้ประกาศยอมแพ้สงครามอย่างเป็นทางการตั้งแต่วันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1945 ส่งผลให้ญี่ปุ่นต้องทำสงครามอย่างโดดเดี่ยวจนกระทั่งต้องยอมจำนนต่อฝ่าย

สัมพันธมิตร ญี่ปุ่นลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกโดยประกาศยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 2 กันยายน ค.ศ. 1945 นายชิเงะมิซึ มะโนะรุ (Shigemizu Manoru) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้แทนมีอำนาจเต็มลงนามในพระนามของสมเด็จพระจักรพรรดิแห่งราชอาณาจักรญี่ปุ่นและรัฐบาลญี่ปุ่นต่อหน้านายพลดักลาส แมกอาร์เทอร์ (Major General Douglas MacArthur) ผู้แทนฝ่ายสัมพันธมิตรที่ได้รับชัยชนะภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการตะวันออกไกล (Far Eastern Commission) 11 ประเทศ นับเป็นการสิ้นสุดสงครามมหาเอเซียบูรพาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยสมบูรณ์

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่ออินโดจีนคือความพยายามกลับเข้ามาคงสถานะเดิมของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส เชิง จ็อก ทัญยังทวีความพยายามรักษาสถานะความเป็นเอกราชของกัมพูชา เพราะหลังจากญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในสงคราม เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรได้ทิ้งใบปลิวที่กรุงพนมเปญเพื่อแจ้งเตือนถึงการเคลื่อนกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรและการกลับเข้ามาของฝรั่งเศสในเดือนตุลาคม ด้วยเหตุนี้ทัญได้ประชุมคณะรัฐมนตรีซึ่งมีมติตั้งรายงานของผู้บัญชาการกองทัพญี่ปุ่นในกัมพูชาที่ส่งไปยังกรุงโตเกียวว่า “หากญี่ปุ่นต้องถอนตัวออกจากกัมพูชา ชาวเขมรต้องการให้อังกฤษหรือสหรัฐอเมริกาเข้ามาแทนที่มากกว่าฝรั่งเศส เพราะหากฝรั่งเศสกลับเข้ากัมพูชา ก็จะต้องกลับสู่สถานะเดิม”³⁸² ขณะเดียวกันทัญได้ปลุกเร้าประชาชนซึ่งมีรายงานว่าชาวเขมรประมาณ 30,000 คน ออกมาเดินขบวนเพื่อต่อต้านการกลับมาของฝรั่งเศส ตรงกันข้ามกับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุที่ยินดีจะเจรจากับฝรั่งเศสด้วยสันติ

วันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1945 เชิง จ็อก ทัญได้จัดการลงประชามติอย่างเร่งรีบเพื่อหยุดเสียงของประชาชนที่สนับสนุนการประกาศเอกราช พบว่ามีจำนวน 541,470 เสียง โดยมีผู้คัดค้านเพียง 2 เสียง เดวิด พี. แชนด์เลอร์ (David P. Chandler) กล่าวว่าไม่มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการลงประชามติอย่างไรนอกเสียจากการส่งบันทึกข้อความเพื่อขอความเห็นชอบไปยังข้าราชการในเขตต่าง ๆ ทัญพยายามอย่างยิ่งยวดในการต่อรองกับฝรั่งเศสถึงการยืนยันเอกราชของประเทศ ตลอดเดือนกันยายน ทัญได้ขอร้องให้เพื่อนร่วมงานของเขาให้ร่วมเป็นพันธมิตรกับเวียดนามเพื่อต่อต้านฝรั่งเศส สมาชิกจำนวนมากไม่ยอมรับข้อเสนอของทัญ และพยายามหาหนทางให้กัมพูชาได้รับเอกราช

³⁸² Magic Summary, SRS 1779, 3 September 1945, The MAGIC Documents, Reel 14, 9, quoted in Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” 43.

โดยเป็นอิสระจากเวียดนาม บางคนพอใจที่จะให้ฝรั่งเศสกลับมามีอำนาจมากกว่าจะให้ญัตยคมมีอำนาจต่อไป³⁸³

กลางเดือนกันยายน ค.ศ. 1945 สามสัปดาห์หลังจากญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในสงคราม นายพลดักลาส เดวิด เกรซีย์ (Douglas David Gracey) ผู้บัญชาการทหารบกกองกำลังแห่งชาติสัมพันธมิตรประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้บังคับบัญชาของกำลังอินโดจีนฝรั่งเศสจากอังกฤษและอินเดียเคลื่อนเข้าสู่กรุงไซ่ง่อนเพื่อปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นและปล่อยตัวนักโทษชาวฝรั่งเศสตามข้อตกลงในการประชุมพอทสดัม (Potsdamer Konferenz)³⁸⁴ แต่ทว่าต้องพบกับการต่อต้านอย่างหนักจากขบวนการเวียดมินห์ภายใต้การนำของโฮจิมินห์ซึ่งอ้างว่าเวียดนามเป็นเอกราชตั้งแต่วันที่ 2 กันยายน ค.ศ. 1945³⁸⁵ ต่อมาในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1945 นายพลฟิลิป เลอแกลร์ก (Jacques Philippe Leclerc) ผู้บัญชาการสูงสุดแห่งอินโดจีนมีหน้าที่บังคับบัญชาหน่วยปฏิบัติการฝรั่งเศสนอกประเทศแห่งตะวันออกไกล (Corps Expéditionnaire Français en Extrême-Orient ; CEFEO) ได้ยกพลขึ้นบกที่กรุงไซ่ง่อนตามคำสั่งของนายพลชาร์ล เดอ โกลเพื่อแสดงสัญญาณว่าฝรั่งเศสไม่ยอมรับการประกาศเอกราชใด ๆ ของอินโดจีนที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้

การเคลื่อนไหวของกองกำลังแห่งชาติสัมพันธมิตรและกองทัพฝรั่งเศสตั้งแต่กลางเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ค.ศ. 1945 ส่งผลให้รัฐบาลกัมพูชาที่ยิ่งหวั่นเกรงและเห็นถึงความไม่มั่นคงของอิสรภาพ ด้วยเหตุนี้จึง รี้ดัก ทัญจิงยิ่งแสวงหาความร่วมมือจากเพื่อนบ้านเพื่อรักษาความเป็นเอกราชของกัมพูชาไว้ วันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ. 1945 ทัญได้ส่งบัน ยูน (Pann Yun) เป็นผู้แทนรัฐบาลเข้าพบฯ พรีดี พนมยงค์ (Pridi Banomyong) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของไทย เพื่อมอบจดหมายของทัญซึ่งมีเนื้อหาขอให้ประเทศไทยนำเรื่องการประกาศเอกราชของกัมพูชาเข้าในที่ประชุมของ

³⁸³ Chandler, *A History of Cambodia*, 210.

³⁸⁴ การประชุมพอทสดัม (Potsdamer Konferenz) จัดขึ้นภายหลังกเยอรมนียอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไขระหว่างวันที่ 17 กรกฎาคม ถึงวันที่ 2 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ณ พระราชวังเซซีเลียนฮอฟ (Cecilienhof Palace) โดยชาติมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร ได้แก่ สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียตเพื่อหารือเรื่องการจัดระเบียบยุโรปและหลังภายหลังสงครามสิ้นสุดสาระสำคัญ ได้แก่ การจัดการเยอรมนีหลังสงคราม การกำหนดเขตแดนในยุโรป การกำหนดอำนาจของสหภาพโซเวียตในยุโรปตะวันออก การยุติสงครามมหาเอเชียบูรพา การกำหนดค่าปฏิกรรมสงครามและอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การประชุมในครั้งนี้ยังได้กำหนดบทบาทและหน้าที่ของชาติสัมพันธมิตรในการจัดการกับดินแดนที่ญี่ปุ่นยึดครองภายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยกำหนดให้กองทัพอังกฤษปฏิบัติภารกิจยึดคืนพื้นที่และปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นได้เส้นขนานที่ 16 ได้แก่ ตอนล่างของแคว้นอันนัม แคว้นโคชินจีน แคว้นลาว และแคว้นกัมพูชา ส่วนเหนือเส้นขนานดังกล่าวให้กองทัพจีนคณะชาติเป็นผู้ดำเนินการ

³⁸⁵ Chandler, "The Kingdom of Kampuchea, March - October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II," 89.

องค์การสหประชาชาติ (United Nations ; UN)³⁸⁶ ขณะเดียวกันยังหาหรือความร่วมมือและการสนับสนุนทางการทหารในการต่อต้านการกลับมาของระบอบอาณานิคมฝรั่งเศส โดยแลกกับการที่รัฐบาลไทยยังคงมีสิทธิควบคุมเขตพระตะบองและเขตเสียมเรียบ ในประเด็นแรกรัฐบาลไทยตอบกลับว่าไม่สามารถที่จะให้การรับรองเอกราชของกัมพูชาได้ แต่ในประเด็นหลังทั้งสองประเทศยังไม่ได้มีการตกลงกันอย่างเป็นทางการเนื่องจากทัญญุกจับเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ทัญญุกได้ส่งผู้แทนรัฐบาลเข้าพบกับผู้นำสาธารณรัฐประชาธิปไตยเวียดนามซึ่งทัญญุกได้ให้การรับรองเอกราชไปแล้ว โดยคาดหวังความร่วมมือในการต่อต้านการกลับมาของฝรั่งเศส แต่การเจรจาล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เพราะคณะผู้แทนรัฐบาลกัมพูชาปฏิเสธการให้สิทธิทางการทหารแก่กองทัพเวียดนามในการเคลื่อนไหวในอาณาเขตกัมพูชาและสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง³⁸⁷

การดำเนินการของเซ็ง จ็อก ทัญญุก นอกจากสร้างความไม่พอใจให้กับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งกล่าวหาทัญญุกว่าเป็นคนทรยศแล้ว แม้แต่กลุ่มปัญญาชนซึ่งให้การสนับสนุนเขาก็ไม่พอใจแนวทางดังกล่าวเป็นอย่างมาก ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ความนิยมในตัวของทัญญุกเริ่มลดลง โดยเฉพาะซิม ทิต ประธานรัฐสภาและรัฐมนตรีว่าการการป้องกัน สาธารณการ และสุขภาพเองก็เริ่มไม่แน่ใจแนวทางในการรักษาสถานะความเป็นเอกราชของกัมพูชาของทัญญุก โดยเฉพาะการปล่อยให้ขบวนการเวียดนามรุกล้ำอธิปไตยของกัมพูชา รวมถึงแผนสำรองในกรณีฝรั่งเศสนำทหารบุกโจมตีกัมพูชา ซึ่งทัญญุกได้วางมาตรการทำให้รัฐบาลอพยพไปยังกำบังจามเพื่อจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น และหากฝรั่งเศสยังติดตามมาถึงให้อพยพไปยังเมืองเตียนิง (Tây Ninh) ในโคชินจีน โดยอ้างเหตุผลว่าเตียนิงเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์กัมพูชา อีกทั้งมีชาวเขมรอาศัยอยู่จำนวนมากจึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับผู้นำกัมพูชาในอนาคตจะใช้บริหารประเทศ³⁸⁸ ทิตไม่พอใจแนวทางของทัญญุกเป็นอย่างมาก โดยบริภาษว่าทัญญุกไม่เคารพหรือพยายามรักษามรดกของบรรพบุรุษเอาไว้เลย ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 7 ตุลาคม ค.ศ. 1945 ทิตจึงได้เข้าพบนายพลเลอแกลร์กที่กรุงไซ่ง่อนเพื่อแสดงความบริสุทธิ์และต้อนรับการกลับมาของฝรั่งเศส แต่เป้าหมายที่สำคัญมากไปกว่านั้นของทิตคือ

³⁸⁶ ญัฐพร ใจจงรักษ์, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ค.ศ. 1940-1953 ผ่านกลุ่มต่อต้านฝรั่งเศสในกัมพูชา,” *วารสารประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ* 41 (สิงหาคม 2559 - กรกฎาคม 2560): 113.

³⁸⁷ Chandler, “The Kingdom of Kampuchea, March-October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II,” 137.

³⁸⁸ Magic Summary, SRS 1736, 22 July 1945, The MAGIC Documents, Reel 14, B5, quoted in Jagel, “Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia,” 47.

ต้องการร้องขอให้ฝรั่งเศสช่วยขออนุญาตกองกำลังแห่งชาติสัมพันธมิตร ถึงการคงอาวุธของกองกำลังป้องกันกัมพูชาเพื่อป้องกันการการรุกรานจากกองกำลังของเวียดนาม³⁸⁹ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว เวียดนามก็ได้เริ่มดำเนินการเคลื่อนไหวในกัมพูชาและมีการปะทะกันเป็นระยะ ๆ จากการกระทำดังกล่าวในเวลาต่อมาที่ตึงเครียดและหมายเอาชีวิตจากขบวนการคอมมิวนิสต์เวียดนาม

ก่อนที่กองกำลังทหารฝ่ายสัมพันธมิตรจะเคลื่อนเข้าสู่กัมพูชาเพียง 2-3 วัน ปรากฏว่ามีใบปลิวภาษาเขมรซึ่งพิมพ์เป็นโรเนียวโปรยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวชาวเขมรไม่ให้ต่อต้านการกลับมาของฝรั่งเศส เนื้อหาในใบปลิวอ้างว่าชาวเขมรจะได้รับความสุขเหมือนเมื่ออยู่กับฝรั่งเศส และโดยเฉพาะอย่างยิ่งดินแดนที่สูญเสียดำเนินการตามอนุสัญญาโตเกียว รัฐบาลไทยต้องส่งคืนให้ในไม่ช้า เพราะประเทศไทยได้แพ้สงครามเช่นเดียวกับญี่ปุ่น³⁹⁰

วันที่ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1945 นายพลจัตวาเอ็ดเวิร์ด เดโมคีย์ เมอร์เรย์ (Brigadier-General Edward Dymoke Murray) ผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้นำกองกำลังทหารฝ่ายสัมพันธมิตรเคลื่อนเข้าสู่กรุงพนมเปญ โดยมีภารกิจสำคัญสองประการคือ ตรวจสอบการยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไขของกองทัพญี่ปุ่นและรักษาความสงบในกัมพูชา ต่อมาในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1945 เชน ีจ็อก ทัญซึ่งไม่ได้อยู่ในฐานะต่อรองใด ๆ ได้ประกาศความตั้งใจว่าจะนำกัมพูชากลับไปสู่สถานะก่อนสงคราม แต่ทว่าในวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1945 ภายหลังจากเชน ีจ็อก ทัญเดินทางไปร่วมเปิดวิทยาลัยพระสิสุวดีที่ปิดตัวช่วงสงครามโลกในตอนเช้า ตอนเที่ยงของวันเดียวกันทัญและพรรคพวกรวม 7 คนถูกกองทัพอังกฤษจับกุมในข้อหาให้การสนับสนุนกองทัพญี่ปุ่นและให้การสนับสนุนด้านยุทธปัจจัยแก่ขบวนการเวียดนามที่ซึ่งคุกคามความปลอดภัยของอินโดจีน การจับกุมทัญกระทำได้อย่างง่ายดายโดยไม่มีผู้ใดคัดค้าน ทั้งนี้ พระองค์จะสืบทอดธรรมเนียมที่ประกาศพระองค์ว่าสนับสนุนรัฐบาลไทยและขบวนการเสรีไทย (Free Thai Movement) ของ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ เพื่อหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาชญากรสงครามเป็นผู้แทนราชสำนักกัมพูชาอำนาจการจับกุมทัญด้วยพระองค์เอง ทันทีที่นายพลเลอแกลร์กเดินทางถึงกรุงพนมเปญในวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ. 1945 วันรุ่งขึ้นเขาให้ส่งตัวทัญและคนอื่น ๆ ไปที่กรุงไซ่ง่อนก่อนจะถูกตัดสินให้จำคุกตลอดชีวิตและเนรเทศไปยังประเทศฝรั่งเศส ก่อนจะเปลี่ยนเป็นการเฝ้าระวังไม่ให้มีส่วนร่วมด้านการปกครอง (administrative surveillance) ที่เมืองบัวตีเยร์

³⁸⁹ สาธุ สามิต, ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร, 266. [สาธุ สามีต, *ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร*, ๒๖๖.]

³⁹⁰ “เรื่อง การเคลื่อนไหวชายแดนเกี่ยวกับคนชาติฝรั่งเศส,” 9 ตุลาคม 2488, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 24-25.

(Poitiers) เป็นเวลา 20 ปี ซึ่งที่นั่นทัณฑ์ได้ศึกษาด้านกฎหมายจนสำเร็จการศึกษา ขณะที่บาง ฉันทน์ รัฐมนตรีว่าการเศรษฐกิจและการค้าได้หลบหนีเข้าป่าในเขตกำปงสปีอและเข้าร่วมกับขบวนการเขมรอิสระซึ่งเวียดมินห์ให้การสนับสนุน ก่อนจะถูกจับกุมและเนรเทศไปยังประเทศฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1946 ส่วนผู้สนับสนุนบางส่วนที่นิยมแนวทางของทัณฑ์หรือที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเรียกว่า “ทัณฑ์ฮิสต์” (Thanhist) เป็นต้นว่านักกองคัมจะสนโรดม จันทรงษิ บุนณจันท มล โภค นิ หรือฟ่า ธิอุก (Lam Thi Ut) ภริยาของทัณฑ์ รวมถึงหม สาวางซึ่งหลบหนีจากเรือนจำได้หลบหนีเข้าป่าและดำเนินการเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการเขมรอิสระต่อต้านฝรั่งเศส แต่ทว่าในส่วนรัฐมนตรีนอื่น ๆ ในรัฐบาลของทัณฑ์เป็นต้นว่าสม เห่ง ซิม ทิต ญีก จูโพง หรือแบน นุต นายพลเลอแกลร์ก็พิจารณาเห็นว่าไม่ได้สมัครใจให้การสนับสนุนทัณฑ์และที่ไม่อาจปฏิเสธตำแหน่งทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวได้ เพราะสถานการณ์ทางการเมืองที่ไม่มั่นคงและเพื่อความปลอดภัยในชีวิตจึงทำให้พวกเขาต้องนิ่งเฉย

ราชอาณาจักรกัมพูเจียสิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการในวันที่ 16 ตุลาคม ค.ศ. 1946 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเข้าเจรจากับฝรั่งเศสซึ่งมุ่งหมายจะกลับเข้ามาคงสถานะเดิมในกัมพูชา แต่สภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปฉุดรั้งให้ฝรั่งเศสซึ่งในขณะนั้นคือสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4 (Fourth French Republic) ไม่อาจทำตามอุดมการณ์ของตนเองได้ เพราะกระแสชาตินิยมที่รุนแรงได้พัดเข้าสู่ดินแดนอาณานิคมจนยากจะอำนวยให้ฝรั่งเศสสถาปนาจักรวรรดินิยมขึ้นได้อีก ด้วยเหตุนี้ใน ค.ศ. 1946 ตามข้อตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) ฝรั่งเศสยินยอมให้อิสระทางด้านการเมืองบางส่วนแก่กัมพูชา ขณะที่ด้านการทหาร การคลัง และการต่างประเทศยังคงอยู่ภายใต้การดูแลของฝรั่งเศส กัมพูชาในช่วงเวลานั้นมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธรัฐอินโดจีน (Indochinese Federation) ภายใต้สหภาพฝรั่งเศส (French Union) ซึ่งเป็นกลุ่มภราดรของประชาชนในอาณานิคมของฝรั่งเศส

5. บทสรุป

การเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของพระสงฆ์กับปัญญาชนเขมรเริ่มปรากฏตั้งแต่ ค.ศ. 1936 ผ่านการจัดตั้งหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรรายสัปดาห์ฉบับแรกของกัมพูชาในชื่อนครวัต (Nagaravatta) โดยการดำเนินงานของปัญญาชนซึ่งมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางวิชาการอย่างพุทธศาสนบัณฑิตย ทั้งนี้ การดำเนินงานในระยะแรกการเคลื่อนไหวไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อเรียกร้องเอกราช เพียงแต่

ต้องการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการปกครอง โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการนำสนธิสัญญามิตรภาพ และการค้าระหว่างฝรั่งเศส-กัมพูชา ค.ศ. 1863 (The Franco - Cambodian Protectoral Treaty of Oudong 1863) ซึ่งมีสาระสำคัญว่ากัมพูชายินยอมการเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส (French Protectorate of Cambodia) แต่ยังคงมีสิทธิในการบริหารงานเป็นเอกเทศภายใต้คำแนะนำของข้าหลวงฝรั่งเศส

ทว่าในเวลาต่อมาสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผันเปลี่ยนไป เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 (World War II) ขยายเข้าสู่อินโดจีน กระแสชาตินิยมผลักดันให้พระสงฆ์กับปัญญาชนเพาะบ่มความคิดอันนำไปสู่การต่อต้านระบอบอาณานิคม เห็นได้ทั้งปฏิกิริยาที่มีต่อกรณีพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941 กรณีสงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อสังคมกัมพูชา การดำเนินการใดที่ขัดต่อจารีตประเพณีทางพุทธศาสนาจึงเท่ากับล่วงเกินต่อศรัทธาของประชาชน จึงเป็นแรงผลักดันให้ชาวเขมรพร้อมที่จะต่อสู้ และเหตุการณ์สุดท้ายเมื่อกองทัพญี่ปุ่นเข้าปลดอาวุธกองกำลังฝรั่งเศสในวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1945 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้โอกาสดังกล่าวประกาศเอกราชแก่ราชอาณาจักรกัมพูชา เมื่อวันที่ 12 มีนาคม ค.ศ. 1945 และยกเลิกสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่กัมพูชาทำกับฝรั่งเศส แต่ทว่าแนวทางในอนาคตสำหรับชาติกลับไม่ได้รับการตกลงร่วมกันอย่างเป็นทางการในหมู่ผู้นำ ประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศที่สับสนและคลุมเครือ จึงส่งผลให้เชิง จีอก ทัณฑ์ใช้ความนิยมที่มีเหนือปัญญาชนทำการรัฐประหารรัฐบาลของกษัตริย์ และนี่เป็นจุดเริ่มต้นของความแตกแยกทางการเมืองของกัมพูชาในอีกหลายทศวรรษต่อมา

บทที่ 5

การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชของกัมพูชา ค.ศ. 1945-1955

ความสำเร็จและความล้มเหลวของกลุ่มชาตินิยมปัญญาชน

ดมิตรี เยพีโมฟ นักประวัติศาสตร์ชาวรัสเซียกล่าวไว้อย่างน่าฟังว่า ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ลมบริสุทธ์แห่งเสรีภาพได้พัดไปสู่ประเทศต่าง ๆ ในอินโดจีนหนึ่งในนั้นคือ กัมพูชา³⁹¹ ด้วยเหตุนี้เมื่อฝรั่งเศสพยายามกลับเข้ามาคืนสถานะเจ้าอาณานิคมในอินโดจีนจึงต้องประสบกับปัญหาความยุ่งยาก แม้ว่าชาติมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาจะได้ปรับเปลี่ยนนโยบายทางการเมืองมาให้การสนับสนุนการฟื้นฟูระบอบอาณานิคมของฝรั่งเศสก็ตาม³⁹² ท่ามกลางกระแสชาตินิยมในกัมพูชาที่ดำเนินไปอย่างเข้มข้น ปัญญาชนซึ่งขณะนั้นผันตัวเป็นนักชาตินิยมได้เคลื่อนไหวต่อต้านจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสอย่างหนักทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะที่ราชสำนักก็ได้ปฏิเสธการดำเนินการกลับมาของอดีตเจ้าอาณานิคมและยืนยันสิทธิอันชอบธรรมของชาวเขมรในการบริหารประเทศ ด้วยเหตุนี้เพื่อรักษาสภาพประโยชน์ของตนเอาไว้ให้ได้มากที่สุดฝรั่งเศสจึงยินยอมผ่อนปรนเงื่อนไขบางประการเพื่อประนีประนอมกับทั้งราชสำนักและขบวนการชาตินิยมผ่านข้อตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) ระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา ขณะเดียวกันบรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศกล่าวคือการแข่งขันทางอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างฝ่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยนำโดย

³⁹¹ ดมิตรี เยพีโมฟ, สงครามโลกครั้งที่สองกับชะตากรรมของประชาชนชาวเอเชีย (กรุงเทพฯ: แพร์พิตยา, 2518), 173.

³⁹² ภายหลังจากการออกสัญญาณอย่างกะทันหันของประธานาธิบดีแฟรงกลิน ดี. โรสเวลต์ (Franklin D. Roosevelt) เมื่อวันที่ 12 เมษายน ค.ศ. 1945 แฮร์รี เอส. ทรูแมน (Harry S. Truman) รองประธานาธิบดีดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีคนใหม่ของสหรัฐอเมริกา ทั้งนี้ ตั้งแต่กลาง ค.ศ. 1942 สหรัฐอเมริกาแสดงจุดยืนชัดเจนว่าเป็นชาติที่ต่อต้านระบอบอาณานิคมและยึดมั่นในหลักการที่ประกาศไว้ในกฎบัตรแอตแลนติก (Atlantic Charter) ที่มีสาระสำคัญอย่างยิ่งถึงจักรวรรดินิยมซึ่งต่อมาได้กลายเป็นแนวคิดหลักของการจัดตั้ง “ภาวะทรัสตีระหว่างประเทศ” (International Trusteeship) แต่ทว่าเมื่อโรสเวลต์ถึงแก่อสัญกรรม ทรูแมนถูกกดดันอย่างหนักจากกระทรวงการต่างประเทศถึงการแสดงท่าทีที่ชัดเจนต่ออินโดจีน เนื่องจากพบปัญหาความคลุมเครือในการดำเนินนโยบายซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบใหม่ในยุโรป ด้วยเหตุนี้ทรูแมนจึงประกาศเปลี่ยนแปลงนโยบายที่มีต่ออินโดจีนที่มีสาระสำคัญโดยสรุปว่า สหรัฐอเมริกาจะไม่ขัดขวางฝรั่งเศสในการฟื้นฟูระบอบอาณานิคมและจะเคารพอำนาจอธิปไตยของฝรั่งเศสเหนืออินโดจีน แต่ถึงกระนั้นสหรัฐอเมริกาขอให้ฝรั่งเศสดูแลอินโดจีนตามแนวคิดภาวะทรัสตีระหว่างประเทศ และสหรัฐอเมริกาสนับสนุนและช่วยเหลือฝรั่งเศสเพื่อฟื้นฟูระบอบอาณานิคมในอินโดจีนขึ้นใหม่ซึ่งการดำเนินการในลักษณะนี้จะส่งผลต่อการรักษาสันติภาพทั้งในยุโรป เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้และโลกหลังสงคราม

สหรัฐอเมริกา กับฝ่ายสังคมนิยมที่มีสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นผู้นำ ส่งผลให้นักชาตินิยมเขมรเพาะบ่มความคิดทางการเมืองที่แตกต่างกัน ปัญญาชนบางส่วนผันตัวเป็นนักการเมืองที่ต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ประชาธิปไตยผ่านระบบพรรคการเมือง ขณะที่อีกจำนวนไม่น้อยหันไปเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการเขมรอิสระที่ก่อตั้งมาตั้งแต่ ค.ศ. 1940 เพื่อเร่งรัดฝรั่งเศสให้มอบเอกราชแก่กัมพูชาด้วยวิธีการที่รุนแรง แต่ทว่าทั้งสองกลุ่มต้องประสบกับปัญหาเดียวกันคือไม่สามารถนำพาเอกราชกลับคืนสู่กัมพูชาได้ โดยมีสาเหตุสำคัญเกิดจากการแย่งชิงอำนาจความเป็นใหญ่ภายในกลุ่มของตน ในเวลาต่อมาจึงเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้พระราชอำนาจเข้ามาเป็นคนกลางในการเจรจากับฝรั่งเศส

1. พรรคการเมืองกัมพูชากับการเรียกร้องเอกราช

1.1 ข้อตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) ระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา วันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1946 กับการก่อตั้งพรรคการเมือง

ราชอาณาจักรกัมพูเจีย (Kingdom of Kampuchea) สิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการในวันที่ 16 ตุลาคม ค.ศ. 1945 กัมพูชาตกอยู่ในสภาวะสุญญากาศทางการเมือง ฝรั่งเศสทำการยกเลิกนโยบายต่าง ๆ ของญี่ปุ่น เป็นต้นว่ายกเลิกชื่อประเทศจาก “กัมพูเจีย” กลับมาเป็น “กัมโบซ” เปลี่ยนการนับศักราชจากพุทธศักราชกลับมาเป็นคริสต์ศักราชตามเดิม รวมถึงชื่อถนนต่าง ๆ ที่ถูกเปลี่ยนเป็นชื่อภาษาเขมรให้กลับมาใช้ชื่อตามภาษาฝรั่งเศสแบบเดิม นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังจัดเตรียมข้าราชการของตนเข้าทำหน้าที่ในระบบราชการเช่นเดียวกับที่เคยปฏิบัติมาก่อนสงคราม แต่ทว่าพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุและปัญญาชนในขณะนั้นปฏิเสธการดำเนินการของฝรั่งเศสและยืนยันสิทธิอันชอบธรรมของชาวเขมรในการบริหารประเทศ ฝรั่งเศสยินยอมปฏิบัติตามเพื่อประนีประนอมกับราชสำนักและขบวนการชาตินิยม ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ. 1945 พระองค์มจะสสีสุวตถ์มุนีเรศซึ่งได้รับพระราชทานพระอิสริยยศใหม่เป็นสมเด็จพระสังฆราชพระสสีสุวตถ์มุนีเรศ (HRH Samdech Krom Preah Sisowath Monireth) ประกาศจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ โดยทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการป้องกันประเทศ พร้อมกันนี้ทรงแต่งตั้งพระองค์มจะสสีสุวตถ์ มุนีพงค์ (HRH Prince Sisowath Monipong) พระอนุชาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศและการศึกษา รวมถึงรัฐมนตรีจากรัฐบาลเขิง ง็อก ทัณฑ์ได้รับการแต่งตั้ง

เป็นรัฐมนตรีชุดใหม่ด้วย ได้แก่ จัน ฌากดาร์งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการยุติธรรม ซีม ทิตดาร์งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการสุขภาพ สาธารณการ และการโทรคมนาคม สุม เห่ง ดาร์งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการธรรมการ-พุทธศึกษาและวิจิตรศิลป์ วา กาแมลดาร์งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการเศรษฐกิจชาติ และญิก จูโงงดาร์งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการงบประมาณ พร้อมกันนี้พระองค์ยังได้จัดตั้งกองทัพแห่งชาติกัมพูชา (Cambodian Army) หรือกองทัพเขมรภูมินทร์ตามแบบสมัยใหม่ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งก่อนหน้านี้กิจการทหารและตำรวจอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของฝรั่งเศส แต่จากสภาพการณ์ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 พระองค์จึงดำริว่ากองทัพเป็นสิ่งจำเป็นในการป้องกันพระมหากษัตริย์ อีกทั้งยังช่วยปกป้องสันติสุขของแผ่นดินและพรมแดนระหว่างประเทศอีกด้วย³⁹³

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุอำนาจการให้สมเด็จพระสีสุวตล์มุนีเรศเป็นผู้แทนของกัมพูชาและมีอำนาจเต็มเจรจากับมาร์แซล ฌ็อง มารี อเลซ็องดรี (Marcel Jean Marie Alessandri) ผู้บัญชาการของสาธารณรัฐฝรั่งเศสอินโดจีนในฐานะผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส จนกระทั่งวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1946 จึงมีการทำความตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) เพื่อกำหนดพื้นฐานและควบคุมของความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศจนกว่าจะมีการตกลงอันเป็นที่สุด ซึ่งได้มีร่างข้อตกลงแลกเปลี่ยนระหว่างกันตั้งแต่วันที่ 9-13 พฤศจิกายน ค.ศ. 1945 แล้วนั้น สำคัญสำคัญโดยสรุปฝรั่งเศสจัดการปกครองอินโดจีนในลักษณะของสหพันธรัฐอินโดจีน (Indochinese Federation) ได้แก่ ญวน 3 รัฐ (ญวนกลาง ญวนใต้ ญวนเหนือ) รัฐลาว และรัฐเขมร ซึ่งอยู่ภายใต้สหภาพฝรั่งเศส (French Union) มีข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสเป็นผู้ดำเนินการปกครอง³⁹⁴ กล่าวเฉพาะข้อตกลงชั่วคราวกับกัมพูชา โดยหลักการกัมพูชาเปลี่ยนสถานะจาก “อาณานิคมของฝรั่งเศส” (French Colonial Empire) เป็น “รัฐสมทบในสหภาพฝรั่งเศส” (Autonomous State within the French Union) ทั้งนี้ ฝรั่งเศสยินยอมให้อิสระทางด้านการเมืองบางส่วน กล่าวคืออนุญาตให้แต่งตั้งคนพื้นเมืองเป็นหัวหน้าหน่วยงานราชการหรือตำแหน่งสำคัญ ๆ ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น แต่สงวนสิทธิให้มีที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสประจำกระทรวงและหน่วยงานราชการประจำเขต ขณะที่กิจการด้านการทหาร

³⁹³ ฉาย โสผล, นายกรัฐมนตรีเขมร ทั้ง 36 ท่านเป็นอย่างไร?: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค 1) (พนมเปญ: ม.ป.ท., 2014), 89. [ฉาย สุตติ, **สายกษัตริย์ไทย ตั้งแต่ ๓๖ ราชวงศ์: การประทับเสวย และกรมการปกครอง** (กรุงเทพฯ: (กศ๑) (กรุงเทพฯ: n.p., ๒๐๑๔), ๘๕.]

³⁹⁴ “เรื่อง การจัดการปกครองประเทศเขมรใหม่มีปรากฏในเอกสารโต้ตอบระหว่างกษัตริย์เขมรปัจจุบันกับพลเรือโท เทยลีตาซังลีเยอ ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนคนใหม่,” 28 ธันวาคม 2488, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 69-70.

การพาณิชย์และศุลกากร การศาล และการต่างประเทศคงอยู่ภายใต้การดูแลของข้าราชการฝรั่งเศส ส่วนกิจการด้านการศึกษา ศาสนา และกิจการสาธารณะต่าง ๆ รวมถึงงบประมาณและการทำนุบำรุงสถานที่ราชการให้อยู่ภายใต้การดูแลและควบคุมของรัฐบาลกัมพูชา ทั้งนี้ในส่วนของกองทัพนั้น ฝรั่งเศสจะลดจำนวนทหารชาวฝรั่งเศสลงครึ่งหนึ่งจากจำนวนที่มีก่อนสงคราม³⁹⁵ การลงนามในครั้งนั้น มร.ปอล โกस्ता ฟลอเรต์ (Paul Costa Floret) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคมกล่าวทิ้งท้ายไว้ว่า “ฝรั่งเศสพร้อมที่จะช่วยเหลือประเทศเขมรตามที่ขอร้องมานั้นอยู่ทุกขณะ หากแต่อย่าให้เป็นไปว่ามีการบริหารอย่างเคลือบแฝงอันจะยังให้เกิดความไม่สงบขึ้น”³⁹⁶

สาเหตุสำคัญที่กัมพูชายินยอมลงนามในข้อตกลงชั่วคราวนั้น หนังสือพิมพ์เลอมงด์ (Le Monde) ฉบับวันที่ 28 ธันวาคม 1948 ซึ่งนายฌัก อาช. เกอริฟ (Jacques H. GUERIF) ได้อธิบายไว้ อย่างน่าฟังในคอลัมน์ “กัมพูชายังไม่อาจมีเอกราชได้หากปราศจากความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส” ความโดยสรุปว่า “สาเหตุที่เขมรยังต้องพึ่งฝรั่งเศสอีกนั้น ก็เพราะเขมรขาดผู้ที่มีความรู้และความสามารถ ฝรั่งเศสจึงต้องเกื้อกูลสถาปนาความมั่นคง การเศรษฐกิจให้ดีขึ้น ตลอดจนการทหารและการทูตด้วย อนึ่งรายได้ทางภาษีอากรก็ยังไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือทางการคลังจากฝรั่งเศสอีกด้วย นอกจากนี้การปรับปรุงทางกลไกกรรมและการเพิ่มพูนทางคมนาคมจะดำเนินไปไม่ตลอดรอดฝั่งถ้าหากไม่ได้รับทุนจากฝรั่งเศส โดยเหตุนี้จึงเป็นความจำเป็นที่เขมรจะต้องเข้าอยู่ในสหพันธ์ฝรั่งเศสดังที่พระเจ้าแผ่นดินเขมรยอมรับ”³⁹⁷ ซึ่งหากพิจารณาสภาพการเมืองกัมพูชาภายหลังลงนามในข้อตกลงชั่วคราวแล้วก็จะพบได้ว่าสิ่งที่ฝรั่งเศสคาดการณ์ไว้นั้นเกิดขึ้นจริง

ผลที่สำคัญมากไปกว่านั้นในข้อตกลงชั่วคราวคือ กัมพูชาได้รับอนุญาตให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดตั้งพรรคการเมืองและจัดการเลือกตั้งขึ้นเป็นครั้งแรก (อนุญาตให้ผู้สมัครเป็นเพศชายเท่านั้น) เพื่อจัดตั้งสมัชชาแห่งชาติกัมพูชา (Assemblée Nationale Cambodgienne) มาทำหน้าที่เป็นสภาร่างรัฐธรรมนูญ (L’assemblée constituante) ที่ถวายคำแนะนำแต่

³⁹⁵ Jean Goanvic, MODUS VIVENDI FRANCO-CAMBODGIEN (7 janvier 1946), accessed April 13, 2019, available from http://www.histoire-et-philatelie.fr/pages/008_indo/7000A_modus_vivendi_franco-cambodgien.html?fbclid=IwAR3JFZNa4tvnZNnnq_muhP9ePMDLWHexdOYW7kXlvyJdE7q5i7AA0dMbGAK.

³⁹⁶ ทักษ์ เสนิงค์ ณ อยุธยา, อินโดจีน รัฐสมทบของสหภาพฝรั่งเศส (ม.ป.ท., 2496. พิมพ์แจกในการพระราชทานเพลิงศพ พ.ท. พระศักดิ์เสนี (ม.ล.ศักดิ์เสนี เสนิงค์) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2496), 35.

³⁹⁷ “บทความหนังสือพิมพ์ article extrait du “Le Monde” du 28 Decembre 1948 LE CAMBODGE NE POURRAIT REALISER SON INDEPENDANCE SANS L’AIDE DE LA FRANCE,” 11 กุมภาพันธ์ 2492, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 8-9.

กษัตริย์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ ผลที่เกิดขึ้นคือ ปัญญาชนซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ได้รวบรวมพลพรรคจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอย่างคึกคักซึ่งต่างมีแนวคิดทางการเมืองที่แตกต่างกันไปดังจะได้กล่าวต่อไป ทว่าสิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้น ดังที่ธิบตี บัวคำศรีได้แสดงความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า การเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้ความไม่ลงรอยและความแตกต่างกันทางความคิด อุดมการณ์ และผลประโยชน์ในหมู่ผู้นำชาวเขมรซึ่งถูกเก็บงำไว้มานานหลายปีภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสได้เผยออกมาอย่างเป็นรูปธรรม บรรดาชนชั้นนำทางการเมืองมองเห็นโอกาสที่จะฉกฉวยอำนาจนั้นไว้ไม่ว่าจะเพื่ออุดมการณ์ทางการเมืองที่สูงส่งหรือเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน ด้วยเหตุนี้การรวบรวมพลพรรคเพื่อแย่งชิงอำนาจจึงเกิดขึ้น³⁹⁸ สอดคล้องกับเดวิด พี. แชนด์เลอร์ (David P. Chandler) ที่แสดงความเห็นว่าการเลือกตั้งที่กำลังจะเกิดขึ้นในวันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 1946 ส่งผลให้เกิดความแตกแยกร้ายแรงอย่างล้าลึกในหมู่ผู้นำทางการเมืองซึ่งไม่มีผู้ใดได้คาดคิดมาก่อน³⁹⁹

ในฤดูร้อนของ ค.ศ. 1946 พระราชบัญญัติการเลือกตั้งมีผลบังคับใช้อย่างเป็นทางการ ปรากฏว่ามีการจัดตั้งพรรคการเมืองหลายพรรคโดยเชื้อพระวงศ์ซึ่งหวาดกลัวและระแวงการก่อความไม่สงบตลอดแนวชายแดนของขบวนการเขมรอิสระซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลไทย รวมถึงการรุกล้ำอธิปไตยของเวียดนาม⁴⁰⁰ พรรคการเมืองที่สำคัญและควรกล่าวถึง ได้แก่ **คณบกุเสรีภาท** [อ่านว่า คณบกุเซรีเกียบ : คำแปล **พรรคเสรีภาพ** (Liberal Party)] จัดตั้งขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1946 นำโดยพระองค์มัจจะสันโรดม นรินนเกุต (HRH Prince Norodom Norindeth) หนึ่งในเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงที่มีสิทธิในราชบัลลังก์กัมพูชา ทรงมีศักดิ์เป็นพระปิตุลา (ลุง) ในพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ พระองค์เป็นหนึ่งในเจ้าที่ดินรายใหญ่ของกัมพูชา ด้วยเหตุนี้แนวทางของพรรคเสรีภาพจึงมีลักษณะเป็นแนวคิดอนุรักษนิยม พระองค์มีพระดำริว่าประชาธิปไตยของกัมพูชาควรดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ควรเริ่มตั้งแต่ให้การศึกษาที่เพียงพอแก่ประชาชนเสียก่อน ทรงเชื่อว่ากัมพูชายังไม่พร้อมต่อการปกครองตนเองและควรอยู่ภายใต้การดูแลของฝรั่งเศสไปสักกระยะเสียก่อน ผู้ที่สนับสนุนพรรคเสรีภาพจึงประกอบด้วยบรรดาเชื้อพระวงศ์และชนชั้นสูงผู้เป็นเจ้าที่ดิน รัฐมนตรีผู้มีบรรดาศักดิ์ ชนกลุ่มน้อยชาวจาม พ่อค้าหรือผู้ประกอบการเชื้อสายจีน รวมถึงเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่

³⁹⁸ ธิบตี บัวคำศรี, *ประวัติศาสตร์กัมพูชา*, 2nd ed. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 90.

³⁹⁹ David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 4th ed. (Chiang Mai: Silkworm Books, 2008), 212.

⁴⁰⁰ V.M. Reddi, *A History of Cambodian Independence Movement 1863-1955* (Tirupati: Sri Venkateswara University, 1970), 125, quoted in Chandler, *A History of Cambodia*, 212.

ริมฝั่งแม่น้ำในเขตกำปงจาม แม้แต่ฝรั่งเศสก็ให้การสนับสนุนแนวทางของพรรคเสรีภาพด้วยเช่นกัน⁴⁰¹ และเพื่อเข้าถึงและโน้มน้าวประชาชนจึงมีการจัดตั้งหนังสือพิมพ์ประทศิปเขมรขึ้นเพื่อเผยแพร่นโยบายของพรรคด้วย

พรรคต่อมาคือ **คณบกุบรูชาติบกุบรูเจ็ญเจ็ญ** [อ่านว่า คณะบกุบรูเจ็ญเจ็ญ] (อ่านว่า คณะบกุบรูเจ็ญเจ็ญ) [อ่านว่า คณะบกุบรูเจ็ญเจ็ญ] นำโดยนักองค์ราชวงศ์นโรดม มงตนาซึ่งได้รับพระราชทานอิสริยยศเป็นพระองค์มจะสันโรดม มงตนา (HRH Prince Norodom Montana) พรรคนี้มีแนวทางอนุรักษนิยมไม่ต่างกับพรรคเสรีภาพของพระองค์มจะสันโรดม นรินนเกุต จึงได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกส่วนใหญ่ของราชวงศ์ และยังคาดว่าได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุและเสนาบดีที่ปรึกษาของพระองค์ด้วย⁴⁰²

พรรคสุดท้ายคือ **คณบกุบรูชาติบกุบรู** [อ่านว่า คณะบกุบรูเจ็ญเจ็ญ : คำแปล **พรรคประชาธิปไตย** (Democratic Party)] จัดตั้งขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. 1946 นำโดยพระองค์มจะสันโรดม อังค์เอง ยุตติวงศ์ (HRH Prince Sisowath Ang Eng Yuthevong) เมื่อสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยมงเปอลีเย (Montpellier) ประเทศฝรั่งเศส ทรงเข้าทำงานเป็นสมาชิกราชบัณฑิตของฝรั่งเศส ทรงมีชื่อเสียงและมีเพื่อนซึ่งมีบทบาททางการเมืองในฝรั่งเศสจำนวนมาก โดยเฉพาะเลโอปอลด์ เซตาร์ ซ็องออร์ (Léopold Sédar Senghor) ซึ่งต่อมาเป็นประธานาธิบดีคนแรกของสาธารณรัฐเซเนกัล (République du Sénégal) เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงพระองค์ได้รับมอบหมายจากสหภาพฝรั่งเศสให้ไปประชุมที่สหรัฐอเมริกาในฐานะตัวแทนของกระทรวงการต่างประเทศ ไม่เพียงแต่เท่านั้นพระองค์ยังได้เข้าเป็นสมาชิกสมาชิกพรรคแรงงานฝรั่งเศสนานาชาติหรือพรรคสังคมนิยมฝรั่งเศส (Section française de l'Internationale ouvrière ; SFIO) อีกด้วย⁴⁰³ ประสบการณ์ทางการเมืองในฝรั่งเศสของพระองค์มจะสันโรดม อังค์เอง ยุตติวงศ์ทำให้พระองค์ได้สัมผัสกับบรรยากาศของความเป็นประชาธิปไตยซึ่งพระองค์ชื่นชมและคาดหวังที่จะนำมาปรับเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของกัมพูชาที่สืบทอดมาอย่างยาวนานกว่า 2,000 ปี ดังที่

⁴⁰¹ Chandler, *A History of Cambodia*, 212-213.

⁴⁰² Ibid, 212.

⁴⁰³ นาย โสพะผล, นายกรัฐมนตรีเขมร ทั้ง 36 ท่านเป็นอย่างไร: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค 1), 92-96. [นาย สุทัศน์, **นายกรัฐมนตรียุคใหม่ ๓๖ ท่านเป็นอย่างไร: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค ๑)**, ๙๒-๙๖.]

ทรงเขียนหนังสือเล่มหนึ่งร่วมกับซ็องออร์เกี่ยวกับความหวังในอนาคตของอาณานิคม⁴⁰⁴ ด้วยเหตุนี้ แนวทางหลักของพรรคประชาธิปไตยคือการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสโดยเร็วที่สุดเพื่อสร้างกัมพูชา ให้เป็นประเทศประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ พรรคประชาธิปไตยได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์หัวก้าวหน้า ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสีสุวัตต์หรือกลุ่มสามัคคี (KrumSamaki) ปัญญาชนที่เคยสนับสนุนเซ็ง จ็อก ทัญ (Son Ngoc Thanh) หรือกลุ่มทัญฮิสต์ (Thanhist) แม้แต่ขบวนการเขมรอิสระซึ่งเป็นปัญญาชนที่หันไปเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชด้วยความรุนแรง รวมถึงนักเรียนนักศึกษาอย่างซาฟุต ซอ (Saloth Sâr) ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบุล ปตหรือพอล พต (Pol Pot) และเอียง สารี (Ieng Sary) ก่อนที่จะได้รับทุนการศึกษาไปศึกษาต่อที่กรุงปารีสใน ค.ศ. 1949 ทั้งสองก็เคยทำงานให้กับพรรคประชาธิปไตย⁴⁰⁵ นอกจากนี้พรรคประชาธิปไตยยังได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากสมเด็จพระสีสุวัตต์มุนีเรศซึ่งเป็นพระญาติของพระองค์มัจจะสีสุวัตต์ องค์กรเอง ยุติวงศ์ อีกด้วย⁴⁰⁶

พรรคประชาธิปไตยแวดล้อมไปด้วยคณะทำงานและมีผู้ร่วมก่อตั้งที่เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนสำคัญ ได้แก่ เอียว เกอส (Ieu Koeus) ศิษย์เก่าอนุวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ เมื่อสำเร็จการศึกษาด้านพาณิชยกรรมจากมหาวิทยาลัยในกรุงฮานอยได้เข้าทำงานกับบริษัทเดอเนี ฟรเร่ (Denis Frère) ในกรุงพนมเปญและบริษัทเพาะปลูกอินโดจีนของเมมมู (Société Indochinoise des Plantations de Mimot) ซึ่งส่งออกยางพาราจนถึง ค.ศ. 1928 ก่อนจะลาออกมาประกอบกิจการส่วนตัวที่เมืองพระตะบอง จนถึง ค.ศ. 1942-1945 จึงเปิดห้างขายยาและโรงงานผลิตสบู่ ด้วยความรู้และความสามารถด้านเศรษฐกิจใน ค.ศ. 1945 เกอสจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นอุปนายกรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจในรัฐบาลของเซ็ง จ็อก ทัญอีกด้วย⁴⁰⁷ นอกจากนี้เฉียน วอม (Chhean Vam) ปัญญาชนซึ่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในกรุงปารีส และเสิม วา (Sim Var) หนึ่งในผู้ก่อตั้ง

⁴⁰⁴ Gérard Galtier, *Maçonnerie égyptienne Rose-Croix et néo-chevalerie* (Paris: Editions du Rocher, 1989), 324, quoted in Khing Hoc Dy, *Sisowath Youtevong*, accessed April 13, 2019, available from [http://www.intered-institute.com/PDF/Research/23-Youtevong2\(1\).pdf?fbclid=IwAR30_n-iFbYcepLTIUm8ImuBwzPuAVL85J—CMoUBTLFM1GQLFQHX3aW4I](http://www.intered-institute.com/PDF/Research/23-Youtevong2(1).pdf?fbclid=IwAR30_n-iFbYcepLTIUm8ImuBwzPuAVL85J—CMoUBTLFM1GQLFQHX3aW4I).

⁴⁰⁵ สาคุ สามัต, *ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร* (อังกฤษ: พนมเปญ, 2013), 365-366. [สาคุ สาคุ, **ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร** (กรุงเทพฯ: มจร, ๒๐๑๓), ๓๖๕-๓๖๖.]

⁴⁰⁶ Thomas Engelbert, "The enemy needed: the Cochinchina issue and Cambodian factional struggles, 1949-50," *South East Asia Research* 6, 2 (July 1998): 138.

⁴⁰⁷ สาคุ สามัต, *ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร*, 237. [สาคุ สาคุ, **ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร**, ๒๓๗.]

หนังสือพิมพ์นครวัดซึ่งรอดพ้นการระวางโทษจากฝรั่งเศสก็เข้ามามีส่วนร่วมในการก่อตั้งและร่วมทำงานกับพรรคประชาธิปไตยอีกด้วย

1.2 การเลือกตั้งสมาชิกสมัชชาแห่งชาติหรือสภารัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1946

วันที่ 1 กันยายน ค.ศ. 1946 มีการจัดการเลือกตั้งสมาชิกสมัชชาแห่งชาติเพื่อจัดตั้งสภาธรรมนูญอย่างเป็นทางการ กำหนดผู้ดำรงตำแหน่งไว้ทั้งสิ้น 67 ที่นั่ง ผู้มีสิทธิลงคะแนนมีอายุตั้งแต่ 21-60 ปีขึ้นไป โดยทางการกำหนดให้ทำการเลือกตั้ง ตั้งแต่เวลา 07.00 น. ถึง 17.00 น. สำหรับวิธีการลงคะแนนให้ราษฎรเลือกบัตรเลือกตั้งที่มีรูปกำกบอยู่ เมื่อเลือกได้แล้วบางพื้นที่ให้นำส่งให้กำนันซึ่งเป็นผู้ควบคุมการเลือกตั้ง ขณะที่บางพื้นที่เมื่อเลือกได้แล้วให้ราษฎรนำรูปนั้นไปใส่ในหีบ⁴⁰⁸ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคประชาธิปไตยได้คะแนนเสียงร้อยละ 74.90 คิดเป็น 50 ที่นั่ง พรรคเสรีภาพได้คะแนนเสียงร้อยละ 20.80 คิดเป็น 14 ที่นั่ง และ **กณบญญกณกณญ** [อ่านว่า คณะบุกชเอนียกแอกเรียจช : คำแปล พรรคนักเอกราช (Parti des Indépendants)] ได้คะแนนเสียงร้อยละ 4.40 คิดเป็น 3 ที่นั่ง⁴⁰⁹ ขณะที่พรรคประชาธิปไตยจำเริญไม่ได้รับคะแนนใด ๆ

ชัยชนะที่ท่วมท้นของพรรคประชาธิปไตยไม่อาจยืนยันได้ว่าเป็นความต้องการของราษฎรเขมรหรือเป็นการตื่นขึ้นของประชาชนจริงหรือไม่ เหตุที่กล่าวเช่นนี้ต้องย้อนกลับไปอธิบายวิธีการเลือกตั้งซึ่งฝรั่งเศสอำนวยความสะดวกให้จัดขึ้นก่อน ดังกล่าวแล้วถึงวิธีการลงคะแนนเสียงว่าผู้ควบคุมการเลือกตั้งให้ประชาชนเลือกบัตรที่มีรูปกำกบอยู่แล้วจึงหย่อนลงหีบหรือส่งแก่ผู้ควบคุม แต่ทว่าในการลงคะแนนเสียงกลับปรากฏรายงานตรงกันในหลายพื้นที่ว่า “**ไม่มีการอธิบายความหมายของบัตรนี้อย่างใด สุดท้ายผู้เลือกจะเลือกเอาแล้วเอามามอบกำนันซึ่งเป็นผู้ควบคุมการเลือกตั้งนี้**”⁴¹⁰ มาถึงตรงนี้จึงไม่อาจกล่าวได้เลยว่าคะแนนเสียงที่ล้นเหลือของพรรคประชาธิปไตยเป็นเพราะนโยบายของพรรคสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน แล้วคะแนนเสียงเหล่านี้มาจากไหนซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่ความ

⁴⁰⁸ “เรื่อง รายงานการเคลื่อนไหวทางชายแดน,” 17 กันยายน 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 198-199. ; “เรื่อง การเคลื่อนไหวชายแดน,” 18 กันยายน 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 200.

⁴⁰⁹ “องค์กรและการทำงานของสมัชชาแห่งชาติกัมพูชา ปี 1946-1991,” 1997, การเมือง กล้องที่ 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 2-3. [การเญ็บชั และกมรเบรฎีฎเสโรเญฐสภกษมฐฎา ที ๑๕๕๖-๑๕๕๑ (Organisation et Fonctionnement de l'Assemblée Nationale du Cambodge 1946-1991),” ๑๕๕๗, กมรเบรฎีฎเสโรเญฐสภกษมฐฎา BOX 109, บณณสภฎฐฐฎกษมฐฎา, ๒-๓.]

⁴¹⁰ “เรื่อง การเคลื่อนไหวชายแดน,” 18 กันยายน 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 200.

บังเอิญ ส่วนหนึ่งมีความเป็นไปได้สูงว่าเป็นคะแนนเสียงจากปัญญาชน ข้าราชการ ตลอดจนพระสงฆ์ที่ชื่นชอบนโยบายของพรรคดังกล่าวอย่างแท้จริง แต่คะแนนเสียงอีกส่วนหนึ่งตามความเห็นของแซนด์เลอร์เห็นว่าเกิดขึ้นโดยการออกคำสั่งของผู้นำท้องถิ่นที่พวกเขาฟังมาแล้วอย่างเคยชิน⁴¹¹

หากเป็นเช่นนั้นจริงประเด็นที่น่าสนใจและควรพิจารณาต่อไปคือ ทำไมบรรดาผู้นำระดับท้องถิ่นที่มีอำนาจออกคำสั่งและมีอิทธิพลต่อราษฎรถึงเลือกพรรคประชาธิปไตยซึ่งเป็นตัวแทนของแนวคิดเสรีนิยม แทนที่จะเลือกพรรคเสรีภาพหรือพรรคประชาธิปไตยจำเรียมซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายอนุรักษนิยมและได้รับการสนับสนุนจากฝรั่งเศส ส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองเหนือท้องถิ่นซึ่งอดีตเจ้าอาณานิคมหมดบทบาทลงและถูกแทนที่ด้วยชาวเขมรระดับปัญญาชน แต่ที่สำคัญและน่าสนใจมากไปกว่านั้นคือการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและความเชื่อต่ออำนาจบารมีของเจ้านายกัมพูชาในหมู่ผู้นำท้องถิ่น เพราะจะเห็นได้ว่าพรรคการเมืองหลักทั้งสามพรรคล้วนแต่จัดตั้งโดยเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงซึ่งมีบทบาททางการเมืองกัมพูชาในระดับที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะพรรคประชาธิปไตยจำเรียมที่มีพระองค์มจะสันโรดม มงตนาเป็นผู้ก่อตั้ง พระองค์เป็นเชื้อพระวงศ์ที่มีบทบาททางการเมืองมาตั้งแต่รัฐบาลของเซ็ง จ็อก ทัณฑ์ แต่ผลการเลือกตั้งกลับแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ได้รับความไว้วางใจเลย จึงกล่าวได้ว่าพระอิสริยยศและประสบการณ์ทางการเมืองไม่ได้ช่วยอำนวยความสะดวกนิยมจากประชาชน เช่นเดียวกับพรรคเสรีภาพของพระองค์มจะสันโรดม นรินนฤต เชื้อพระวงศ์ชั้นสูงซึ่งเป็นหนึ่งในผู้มีสิทธิในราชบัลลังก์กัมพูชาที่แม้ว่าจะได้ที่นั่งในรัฐสภาแต่ก็เป็นเพียงเสียงข้างน้อย ตรงกันข้ามกับพรรคประชาธิปไตยที่ก่อตั้งโดยพระองค์มจะสันโรดม อังค์เอง ยุตติวงศ์ เชื้อพระวงศ์ที่เพิ่งเดินทางกลับจากฝรั่งเศสเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1946 และไม่เคยมีบทบาททางการเมืองใด ๆ ในกัมพูชา กลับได้รับคะแนนเสียงอย่างท่วมท้นเหนือเชื้อพระวงศ์ทั้งสองพระองค์ซึ่งมีพระชนม์มวมถึงบารมีทางการเมืองมากกว่า ถึงตรงนี้หากเชื่อว่าชัยชนะของพรรคประชาธิปไตยส่วนหนึ่งเกิดขึ้นโดยการชักนำของผู้นำท้องถิ่นก็กล่าวได้ว่า ผู้นำเหล่านี้ชี้นำประชาชนโดยใช้ประสบการณ์ส่วนตัวมากกว่าค่านิยมและความเชื่อที่มีต่อเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงซึ่งสำหรับพวกเขาแล้วไม่ได้อำนวยความสะดวกแก่ชาวเขมร

พระองค์มจะสันโรดม อังค์เอง ยุตติวงศ์ทรงเตรียมพระองค์เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ของกัมพูชา แต่ต้องรอจนถึงวันที่ 14 ธันวาคม ค.ศ. 1946 ความล่าช้าเกิดจากรัฐบาลของ

⁴¹¹ Chandler, *A History of Cambodia*, 213.

สมเด็จพระเจ้าสุวภัทรมุณีเรศมัยยโสมลออกจากตำแหน่ง กล่าวเฉพาะสมเด็จพระเจ้าสุวภัทรมุณีเรศ ทรงคาดหวังว่าพระบารมีทางการเมืองและการสนับสนุนด้านการเงินแก่พรรคประชาธิปัตย์จะทำให้พระองค์ได้รับการชักชวนให้ร่วมในรัฐบาลใหม่ แต่ทว่าในทางตรงกันข้ามพระองค์ถูกปฏิเสธและต้องถอยห่างจากแวดวงการเมืองกัมพูชา คงไว้แต่สถานภาพที่ปรึกษาส่วนตัวของพระมหากษัตริย์⁴¹²

วันที่ 15 ธันวาคม ค.ศ. 1946 รัฐบาลชุดใหม่เข้ารับตำแหน่งอย่างเป็นทางการ โดยมีพระองค์มจะเสด็จสวรรคต องค์กรเอง ยุติวงศ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ก่อนหน้านั้นมีการประชุมรัฐสภาซึ่งได้มีการเปิดสมัยประชุมสมัชชาแห่งชาติครั้งที่ 1 ตั้งแต่วันที่ 13 ตุลาคม ค.ศ. 1946 เพื่อให้การรับรองสมาชิกรัฐสภาและจัดตั้งสภာธรรมนูญอย่างเป็นทางการ แต่ทว่าผลที่เกิดขึ้นและสำคัญมากไปกว่านั้นต่อชัยชนะของพรรคประชาธิปัตย์ คือการสอดประสานการเคลื่อนไหวระหว่างพรรคประชาธิปัตย์กับขบวนการเขมรอิสระเพื่อการเรียกร้องเอกราชอย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือขบวนการเขมรอิสระสามารถขยายการเคลื่อนไหวด้วยความรุนแรงและได้รับความนิยมนอกจากประชาชนในเขตชนบท ขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ซึ่งกำลังได้รับความนิยมนอกจากประชาชนในเขตเมืองคาดหวังและมั่นใจอย่างยิ่งว่าเมื่อรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จ อำนาจที่ชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญจะนำพวกเขาให้เป็นตัวแทนในการเจรจาหรือกดดันฝรั่งเศสให้มอบเอกราชแก่กัมพูชาได้ไม่ยากนัก

1.3 รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ค.ศ. 1947

ภายใต้การอำนวยการของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นเสียงข้างมากในรัฐสภา กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญของกัมพูชามีแนวทางที่เปลี่ยนแปลงไปจากจุดมุ่งหมายเดิม กล่าวคือการเลือกตั้งเมื่อเดือนกันยายนมีจุดประสงค์เพื่อจัดตั้งสมัชชาแห่งชาติกัมพูชาซึ่งเป็นรัฐสภาชั่วคราวมาทำหน้าที่เป็นสภာธรรมนูญที่เพียงถวาคำแนะนำแก่กษัตริย์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญเท่านั้น แต่ชัยชนะที่พรรคประชาธิปัตย์ได้รับผลักดันให้พระองค์มจะเสด็จสวรรคต องค์กรเอง ยุติวงศ์ทรงเปลี่ยนแปลงความคิดด้วยมีพระดำริว่า คณะเสียงอันท่วมท้นของประชาชนที่มอบให้แก่พรรคประชาธิปัตย์ คือมติมหาชนที่ต้องการให้การร่างรัฐธรรมนูญเป็นหน้าที่ของผู้แทนโดยชอบธรรมไม่ใช่แค่ทำหน้าที่ถวาคำแนะนำแก่

⁴¹² David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1991), 31. ; ฉาย โสภผล, นายกรัฐมนตรีเขมร ทั้ง 36 ท่านเป็นอย่างไร?: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค 1), 90-91. [ฉาย สุณณิ, *สหายกษัตริย์ ๓๖ รัชกาล: การต่อสู้เพื่อ และ การตกของประวัติศาสตร์* (ภาค ๑), ๕๐-๕๑.]

กษัตริย์ ด้วยเหตุนี้กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นจึงผลักพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุไม่ให้เข้ามาบิบทบาท ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ที่ราวฉานระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ และยิ่งเลวร้ายมากขึ้นเมื่อสภารัฐธรรมนูญภายใต้เสียงข้างมากของพรรคประชาธิปไตยทำการเปลี่ยนแปลงอำนาจของพระมหากษัตริย์จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นราชาธิปไตยใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งมอบอำนาจเพียงน้อยนิดแก่สถาบันพระมหากษัตริย์ไว้เท่านั้น

สภาธรรมนูญ (L'assemblée constituante) เอียว เกอสทำหน้าที่เป็นประธานรัฐสภา อำนวยการร่างรัฐธรรมนูญอย่างเร่งรีบ โดยนำรัฐธรรมนูญของสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4 ฉบับวันที่ 27 ตุลาคม ค.ศ. 1946 (Constitution française du 27 octobre 1946) มาเป็นต้นแบบ⁴¹³ การดำเนินการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. 1946 จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1947 เมื่อแล้วเสร็จเรียก “รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา” (Constitution du Royaume de Cambodge) ประกอบด้วย 10 หมวด 107 มาตรา เนื้อหาโดยหลักยังคงอยู่ภายใต้กรอบของสนธิสัญญาทั้งหลายที่กัมพูชาได้กระทำต่อประเทศฝรั่งเศส⁴¹⁴ สำคัญโดยสรุปคือ “กัมพูชาเป็นรัฐเอกราชซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพฝรั่งเศสในฐานะรัฐที่เกี่ยวข้อง” (Le Cambodge est un Etat indépendant associé à l'Union Française) ทั้งนี้ หมวดที่ 1 ทั่วไป มาตราที่ 1-2 กำหนดสถานะของกัมพูชาว่าเป็นรัฐประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ และภาษาเขมรถูกนำมาใช้เป็นภาษาราชการ แต่ในวรรคสองให้สงวนภาษาฝรั่งเศสไว้สำหรับการติดต่อราชการกับสหภาพฝรั่งเศสและคำศัพท์สมัยใหม่ซึ่งไม่มีบัญญัติไว้ในภาษาเขมร

รัฐธรรมนูญกัมพูชาได้นำคำขวัญประจำชาติที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฝรั่งเศสมากำหนดเป็นลักษณะสิทธิพื้นฐานแก่ชาวเขมร ในหมวดที่ 2 สิทธิ เสรีภาพ และการประพฤติของเขมรชน มาตราที่ 3-16 คือชาวเขมรมีให้สิทธิ (Liberté) เสมอภาค (Égalité) และภราดรภาพ (Fraternité) ตราบเท่าที่บัญญัติไว้ตามกฎหมายผู้ใดจะละเมิดไม่ได้ เป็นต้นว่าหากกระทำผิดแล้วต้องโทษคุมขังให้มี

⁴¹³ เสง บุนเอือน, รัฐธรรมนูญและการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองกัมพูชา (จากทศวรรษ 40 จนกระทั่งถึงปี 2015) (ม.ป.ท., 2015), 37. [เสง บุนเอือน, **รัฐธรรมนูญและการปฏิวัติประชาธิปไตยเขมร** (ตีพิมพ์ครั้งที่ ๔๐ ๖๐๑๕) (๒๐๑๕), ๓๗.]

⁴¹⁴ กรมปริกษารัฐธรรมนูญ, “รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี 1947,” in รัฐธรรมนูญทั้งหลายในกัมพูชา (พนมเปญ: กรมปริกษารัฐธรรมนูญ, 2011), 1-30. [กรมปริกษารัฐธรรมนูญ, “รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี ๑๙๔๗,” in **รัฐธรรมนูญแห่งกัมพูชา** (พนมเปญ: กรมปริกษารัฐธรรมนูญ, ๒๐๑๑), ๑-๓๐.]

การพิจารณาโทษอย่างถ้อยตามกฎหมาย ห้ามไม่ให้มีการทารุณกรรมผู้ต้องหา รวมถึงห้ามไม่ให้มีการเนรเทศชาวเขมรออกจากแผ่นดินเป็นอันขาด อีกทั้งชาวเขมรมีสិทธิเข้าปฏิบัติราชการตามคุณสมบัติและสมรรถภาพที่มีอย่างเท่าเทียมกัน ขณะที่การนับถือศาสนา ชาวเขมรมีอิสระในการนับถือศาสนา และปฏิบัติศาสนกิจครบเท่าที่ไม่ละเมิดต่อกฎหมาย ถึงกระนั้นคงกำหนดให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาของรัฐ แต่ทว่าที่สำคัญมากไปกว่านั้นในหมวดนี้ คือการให้เสรีภาพแก่ชาวเขมรในการคิด การพูด การเขียน และการพิมพ์ ตลอดจนสามารถจัดตั้งสมาคมโดยเสรีซึ่งข้อกำหนดลักษณะนี้ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในกัมพูชา โดยเฉพาะการพิมพ์ซึ่งเดิมที่ฝรั่งเศสควบคุมอย่างรัดกุมและกำหนดขั้นตอนสำหรับการขออนุญาตที่ซับซ้อนและยุ่งยาก แต่ผลจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ในเวลาต่อมาจึงปรากฏว่ามีการพิมพ์หนังสือและจัดตั้งหนังสือพิมพ์โดยเสรี

แม้พรรคประชาธิปไตยจะเป็นเสียงข้างมากในการร่างรัฐธรรมนูญและพยายามลดบทบาทของพระมหากษัตริย์ แต่พรรคเสรีภาพซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายอนุรักษ์นิยมยังคงมีอำนาจอยู่มากเช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระมหากษัตริย์ยังคงมีบทบาทและคงมีพระราชอำนาจอยู่แม้จะปรากฏเพียงน้อยนิดก็ตาม ดังมาตราที่ 21 ซึ่งระบุว่า “อำนาจทั้งปวงมาจากพระมหากษัตริย์ อำนาจเหล่านี้ต้องเป็นไปตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้” ทั้งนี้ หมวดที่ 4 พระมหากษัตริย์ มาตราที่ 25-47 กำหนดให้พระองค์เป็นประมุขของรัฐ ทรงเป็นจอมทัพ และทรงเป็นที่เคารพสักการะผู้ใดจะละเมิดไม่ได้ โดยให้พระมหากษัตริย์มีหน้าที่ เป็นต้นว่าประกาศรับรองกฎหมายทั้งปวงก่อนจะมีผลบังคับใช้อย่างเป็นทางการ ทรงมีสิทธิเข้าร่วมเปิดประชุมรัฐสภาและรักษาการรัฐสภาชั่วคราวได้ในระยะเวลา最多 2 เดือน โดยเฉพาะบทบัญญัติหนึ่งที่สำคัญแม้จะเป็นผลดีในแง่ให้อำนาจกษัตริย์เพื่อคานอำนาจกับฝ่ายนิติบัญญัติ แต่ในเวลาต่อมากลับเป็นสาเหตุหนึ่งของความชะงักงันทางการเมือง กล่าวคือ พระมหากษัตริย์มีหน้าที่แต่งตั้งแต่นายกรัฐมนตรีตามรายชื่อที่รัฐสภาเสนอมา รวมถึงแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีตามที่นายกรัฐมนตรีเสนอรายชื่อมาอีกด้วย

นอกจากนี้ยังได้กำหนดถึงผู้มีสิทธิในราชบัลลังก์กัมพูชาไว้ด้วยว่า คือสมาชิกราชวงศ์ที่สืบสายพระโลหิตจากพระองค์ด้วง พระมหากษัตริย์มีสิทธิกำหนดรัชทายาทแต่ต้องได้รับอนุญาตจากกรมปรัการาชสมบัติเสียก่อน แต่ในกรณีที่ไม่มีการแต่งตั้งรัชทายาทให้กรมปรัการาชสมบัติเสนอพระนามและจัดการประชุมเพื่อพิจารณาคุณสมบัติและความเหมาะสม แต่ทว่าสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์กัมพูชาและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สร้างความไม่พอใจแก่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นอย่างมากคือ ก่อนเฉลิมถวัลย์ราชสมบัติเข้ารับพระราชอำนาจเป็น

พระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ กษัตริย์ต้องแถลงสัจจาจากต่อที่ประชุมรัฐสภาเสียก่อนว่า “ข้าพเจ้าตั้งสัจจาว่าจะประพฤติตามรัฐธรรมนูญและกฎหมายทั้งหลายในพระราชอาณาจักร แล้วจะตั้งจิตมั่นว่าจะทำประโยชน์เพื่อรัฐและอาณาประชาราษฎร์”⁴¹⁵ และที่ดูเหมือนว่าเป็นความตั้งใจในการลดทอนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์คือ มาตราที่ 98 ซึ่งกำหนดว่า “ห้ามไม่ให้แก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อเพิ่มเติมพระราชอำนาจให้กับพระมหากษัตริย์เป็นเด็ดขาด”

สำหรับการบริหารประเทศตามรัฐธรรมนูญแบ่งอำนาจหน้าที่ออกเป็น 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหารคือรัฐบาล ฝ่ายนิติบัญญัติซึ่งเป็นระบบ 2 สภา คือรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร (Assemblée Nationale) และกรมปรึกษาพระราชอาณาจักรหรือสภาสูง (Conseil du Royaume) และฝ่ายตุลาการคือศาลาชำระหรือตัดสินคดีความทุกระดับชั้น กฎหมายทั้งหลายจะบัญญัติโดยพระมหากษัตริย์แต่ทรงกระทำใต้ตราประทับที่บัญญัติในรัฐธรรมนูญเท่านั้น

กล่าวเฉพาะรัฐสภานั้นมาจากการเลือกตั้ง มีหน้าที่หลักคือบัญญัติกฎหมาย อนุมัติงบประมาณแผ่นดิน ตรวจสอบการบริหารงานของรัฐบาล และแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีตามมติที่ประชุม ส่วนกรมปรึกษาพระราชอาณาจักรมาจากการแต่งตั้ง ทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำ ความคิดเห็น และข้อเสนอด้านกฎหมาย งบประมาณแผ่นดิน หรือเรื่องอื่น ๆ ตามแต่รัฐสภาเห็นสมควร แต่หากกรมปรึกษาพระราชอาณาจักรปฏิเสธร่างกฎหมาย รัฐสภาไม่อาจนำกฎหมายฉบับนั้นมาพิจารณาได้อีก หรือหากกรมปรึกษาพระราชอาณาจักรเสนอกฎหมายใด รัฐสภาไม่มีอำนาจยับยั้งกฎหมายดังกล่าว อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญยังได้แบ่งแยกอำนาจอย่างเด็ดขาดระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหารออกจากกัน โดยฝ่ายนิติบัญญัติสามารถลงมติไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหารได้ ขณะที่ฝ่ายบริหารไม่จำเป็นต้องมาจากฝ่ายนิติบัญญัติ ถึงกระนั้นหากฝ่ายบริหารหากถูกรัฐสภาพิจารณามีมติไม่ไว้วางใจ ก็สามารถถวายคำแนะนำแก่กษัตริย์ให้ทำการยุบสภาได้เช่นกัน เพราะถือว่าฝ่ายบริหารได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ตามความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

การดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญกระทำอย่างเร่งรีบ ในขณะที่เนื้อหาแทบไม่แตกต่างกับรัฐธรรมนูญของฝรั่งเศสซึ่งให้ความสำคัญแก่รัฐสภาหรือฝ่ายนิติบัญญัติเป็นอย่างมากโดยการเน้นว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของรัฐสภา⁴¹⁶ เมื่อพิจารณาบทบัญญัติต่าง ๆ ในรัฐธรรมนูญก็พบแล้ว พบว่า

⁴¹⁵ กรมปรึกษารัฐธรรมนูญ, "รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี 1947," 11. [กฤษฎีกาฎธรรมนูญ, "ธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี ๑๙๔๗," ๑๑.]

⁴¹⁶ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, ระบบการเมืองการปกครองฝรั่งเศส (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2543), 42-43.

อำนาจส่วนใหญ่เป็นของรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้นว่ามาตราที่ 64 ที่ระบุว่ามิเพียงรัฐสภาเท่านั้นที่มีสิทธิบัญญัติกฎหมาย สิทธินี้รัฐสภาไม่อาจมอบให้ผู้อื่นผู้ใดได้ ขณะเดียวกันยังพบว่ารัฐสภามีหน้าที่พิจารณางบประมาณแผ่นดิน ตลอดจนแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีซึ่งทำให้ฝ่ายบริหารอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐสภา ส่วนกรมปรึกษาพระราชอาณาจักรหรือสภาสูงกลับมีหน้าที่เพียงน้อยนิดแม้จะมีสิทธิยับยั้งมติของรัฐสภาก็ตามแต่ก็เป็นเรื่องที่รัฐสภาส่งมาให้พิจารณาเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงไม่พอพระทัยรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นอย่างมาก เพราะทรงมีพระราชดำริว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นการกระทำที่น่ากัมพูชาเข้าใกล้ระบอบสาธารณรัฐที่ 4 ของฝรั่งเศส⁴¹⁷ ขณะเดียวกันยังทรงมีพระราชดำริว่าบรรดาพรรคการเมืองทั้งหลายพยายามลดทอนพระราชอำนาจและกีดกันพระองค์ออกจากการเมือง อีกทั้งยังไม่ได้ต้องการทำเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง แต่ดำเนินการทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์ของพวกพ้อง ดังทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

พวกตำแหน่งผู้แทนทั้งหลายนี้ กระทำตนห่างไกลจากบรรดาประชาราษฎร์หรือถ้าหากพบประชาราษฎร์ทั้งหลาย พวกตำแหน่งผู้แทนก็ไม่ได้ตั้งตนให้สมกับตำแหน่งผู้แทนเลย คือตั้งตนเป็นผู้ใหญ่โตเหนือราษฎร การปฏิบัติกิจปราศรัยของพวกผู้แทนทำให้พวกเขาไม่รู้จักความหมายของการเลือกตั้งที่แท้จริง ซึ่งเป็นสาเหตุให้ไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้มนัสสัญญา ความไม่ฝืน และความต้องการที่แท้จริงของราษฎรซึ่งพวกตำแหน่งผู้แทนก็เอาแต่ตลบตะแลง⁴¹⁸

แต่ทว่าเพื่อนำกัมพูชาให้ก้าวสู่การปกครองตนเอง พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจึงทรงลงพระปรมาภิไธยเพื่อรับรองรัฐธรรมนูญฉบับแรกของกัมพูชาอย่างเป็นทางการในวันที่ 6 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 มีผลรับรองสถานะของกัมพูชาว่าเป็นรัฐเอกราชที่เป็นส่วนหนึ่งของสหภาพฝรั่งเศสในฐานะรัฐที่เกี่ยวข้องและมีฐานะเป็นสมาชิกของของสหพันธรัฐอินโดจีนอย่างเป็นทางการ⁴¹⁹

แม้ว่าการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญจะแล้วเสร็จตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1947 และพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมีพระราชประกาศรับรองในวันที่ 6 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 แล้วก็ตาม

⁴¹⁷ Norodom Sihanouk, *Souvenirs Doux et Amers* (Paris: Hachette, 1981), 139.

⁴¹⁸ “ราชวิจารณ์เพื่อความราบรื่นในรัฐธรรมนูญซึ่งมหากษัตริย์ได้ประทานแก่ประชาราษฎร์ของพระองค์ เมื่อ พ.ศ. 2470 ค.ศ. 1947,” 22 กุมภาพันธ์ 1955, ราชธิปไตย กลองที่ 347, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 2-3. [กษัตริย์บรมโกศเสด็จฯ เยี่ยมราษฎร ณ กรุงพนมเปญ BOX 347, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๑๙๕๕, ๒-๓.]

⁴¹⁹ กรมปรึกษารัฐธรรมนูญ, “รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี 1947,” 1. [กษัตริย์บรมโกศเสด็จฯ เยี่ยมราษฎร ณ กรุงพนมเปญ BOX 347, ๒๒ กุมภาพันธ์ ๑๙๕๕, ๑.]

ตาม แต่สภาผู้แทนราษฎรของสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4 กลับประวิงเวลาไม่ให้สัตยาบันรับรองรัฐธรรมนูญฉบับนี้ เพราะการรับรองรัฐธรรมนูญเท่ากับว่าฝรั่งเศสยอมรับทางนิตินัยให้กัมพูชาเป็นรัฐเอกราชที่เป็นส่วนหนึ่งของสหภาพฝรั่งเศสในฐานะรัฐสมทบซึ่งฝรั่งเศสยังคงไม่ยินดีที่จะให้เอกราชนี้แก่กัมพูชาเท่าไรนัก แม้ว่าพระองค์จะมีสโลว์ลลี่ องค์กรเอง ยุติวิงจะพยายามร้องขอรัฐสภาฝรั่งเศสให้การรับรองรัฐธรรมนูญก็ไม่เป็นผล ซ้ำร้ายฝรั่งเศสยังต้องเผชิญกับการขยายตัวของขบวนการเขมรอิสระซึ่งประสานความร่วมมือกับขบวนการเวียดมินห์ และต้องพบความจริงที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงทางอำนาจในกัมพูชาว่า มีสมาชิกขบวนการเขมรอิสระแทรกซึมอยู่ในพรรคประชาธิปไตย และขยายอิทธิพลครอบคลุมพรรคให้หันมาเน้นการเคลื่อนไหวด้วยความรุนแรง ขณะเดียวกันยังพบอีกด้วยว่า สมาชิกพรรคบางส่วนให้การสนับสนุนด้านการเงินและอาวุธแก่ขบวนการเขมรอิสระซึ่งเคลื่อนไหวอยู่ในเขตชนบท ด้วยเหตุนี้ตำรวจฝรั่งเศสจึงติดตามจับกุมสมาชิกของพรรคประชาธิปไตยหลายคนเป็นต้นว่า เลียม วา แม้จะสร้างความไม่พอใจแก่รัฐสภากัมพูชาเป็นอย่างมากต่อการจับกุมตัวสมาชิกรัฐสภาในช่วงระหว่างเปิดการประชุม⁴²⁰ แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการช่วยเหลือสมาชิกพรรคคนใดได้ ดังนั้นเอกราชที่พรรคประชาธิปไตยเคยคาดหวังและประกาศไว้ว่าจะนำมาสู่กัมพูชายังดูห่างไกลและไม่ใช่ว่าเรื่องที่ย่ายนัย เพราะการได้มาซึ่งเอกราชในช่วงเวลานี้ไม่เหมือนกับเมื่อครั้งที่ญี่ปุ่นอำนวยความสะดวกให้ “ประกาศ” แต่เป็นสิ่งที่ต้องรอรับจากการ “ให้” ของฝรั่งเศส

2. การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระ

(Khmer Issarak ; Khmer Freedom Fighter)

ขณะที่ส่วนกลางกำลังเจรจากับฝรั่งเศสผ่านระบบรัฐสภา ในส่วนภูมิภาคกลับปรากฏว่ามีชาวเขมรรวมกลุ่มกันเรียกขบวนการเขมรอิสระ (Khmer Issarak ; Khmer Freedom Fighter) ซึ่งเป็นขบวนการชาตินิยมที่ทำการเคลื่อนไหวต่อต้านระบอบอาณานิคมและเรียกร้องเอกราชในลักษณะของการใช้ความรุนแรง พบว่ามีมากกว่าหนึ่งกลุ่มและแต่ละกลุ่มมีอิสระในการดำเนินงานต่อกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มนั้น พบว่าไม่ได้รวมกันอย่างเป็นเอกภาพ ดังปรากฏว่าในเวลาต่อมา

⁴²⁰ “กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 50 ความปัญหาซึ่งทหารฝรั่งเศสจับกุมตัวท่านเลียม วา,” 17/02/1947, กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกล่อง 2 เลขที่ 50, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-3. [“กัมมัตต์เบตทุมหมู่เบรตต์เช็คซี ๕๐ สู้ห้ตีขตฺถาเฝลธบาสตาทักข์ตบ่ออฐธเนกสึษ ภา,” ๑๗/๐๒/๑๙๔๗, กัมมัตต์เบตทุมหมู่เบรตต์เช็คซี, เณชเบรตต์ ๒ เณชสัณเฐต ๕๐, บณฺณสาณฐานตาทิกมุตฺตา, ๑-๓.]

เขมรอิสระบางกลุ่มมีความขัดแย้งและบาดหมางกันจนนำมาสู่การสังหารกันเองซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้บางกลุ่มต้องยุติบทบาทไป

2.1 จุดเริ่มต้นของขบวนการเขมรอิสระ

เขมรอิสระก่อตัวขึ้นครั้งแรกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม ค.ศ. 1940 โดยปก กุณ (Poc Khun) หรือวิบูล ปกมนตรี (Wibun Pokmontri) หรือพระพิเศษพานิช (Phra Phisetphanit) ชาวเขมรซึ่งอาศัยอยู่ที่เขตพระตะบอง จากคำบอกเล่าของวุธจิระ ปกมนตรีซึ่งเป็นบุตรของกุณอ้างว่า บิดาจัดตั้งกลุ่มเขมรอิสระขึ้น โดยคำแนะนำของหลวงอดุลเดชจรัส (Luang Adul Aduldejjarus) รองอธิบดีกรมตำรวจกรมตำรวจของไทยในขณะนั้น ส่วนหนึ่งมีจุดประสงค์เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจของชาวเขมรต่อรัฐบาลไทย ที่ขณะนั้นนำโดยพลตรี หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ชีตะสังคะ) ซึ่งมีนโยบายไทยยิ่งใหญ่ (The Greater Thai Policy) หรือมหาอาณาจักรไทย/แพนไทย (Pan-Thai-ism) ต้องการรวมพื้นที่เขตพระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมเรียบให้กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย ดังนั้นกุณซึ่งขณะนั้นเป็นข้าราชการในเมืองพระตะบองจึงต้องการแสดงตนว่าพวกเขาไม่ใช่สายลับของฝรั่งเศส⁴²¹ แต่ทว่าเหตุผลสำคัญมากไปกว่านั้นถึงการจัดตั้งกลุ่มเขมรอิสระ ปรากฏในบันทึกข้อความลงวันที่ 21 เมษายน ค.ศ. 1941 ของวิลาส โอสธานนท์ (Wilat Osathanon) อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ถึงสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีว่า พระพิเศษพานิชขอรับความช่วยเหลือด้านงบประมาณจากรัฐบาลไทย ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1940 เพื่อแลกกับการจัดตั้งกลุ่มเขมรอิสระที่สนับสนุนรัฐบาลไทย พระพิเศษพานิชเริ่มช่วยเหลือกิจการในส่วนวิทยุกระจายเสียงของกรมประชาสัมพันธ์ในวันที่ 5 พฤศจิกายน ค.ศ. 1940 ตลอดจนยังช่วยวาดแผนที่และระบุสถานที่สำคัญ ๆ ในกัมพูชาซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติการตอบโต้ทางอากาศของกองทัพอากาศไทย ต่อมาเมื่อสถานการณ์รบในอินโดจีนตึงเครียดมากขึ้น พระพิเศษพานิชจึงได้อพยพเข้ามายังประเทศไทย⁴²²

⁴²¹ รุ่งมณี เมฆโสภณ, *คนสองแผ่นดิน*, 6th ed. (กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์, 2551), 65.

⁴²² NAT, (2) So.R0.0201.46.3/38, quoted in Eiji Murashima, "Opposing French colonialism Thailand and the independence movements in Indo-China in the early 1940s," *South East Asia Research* 13, 3 (November, 2005): 363.

ปก กุณเกิดในตระกูลปกมนตรีซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) มหาเสนาบดีผู้มีบทบาททางการเมืองกัมพูชามาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพรรณหรือนักกองตัวเอง (Ang Eng ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1794–1796) ในฐานะพระบิดาเลี้ยง⁴²³ ตระกูลของเจ้าฟ้าทะละ (ปก) รับราชการและมีบทบาททางการเมืองสืบต่อมาในกัมพูชาเป็นลำดับ ทั้งนี้ กุณเป็นบุตรของออกญาอุดมมนตรี (ปก ดัช) เสนาบดีกระทรวงวัง มีพี่สาวร่วมท้องเดียวกันชื่อปก ลวนซึ่งต่อมาแต่งงานกับบุญจันท มงคลให้กำเนิดบุตรคือบุญจันท มล (Bunchhan Mol) ในเวลาต่อมา กุณได้แต่งงานกับจันทร์อ่อน อภัยวงศ์ (Chhann On Abhayavongsa) บุตรีของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร (ชุ่ม) ต้นสกุลอภัยวงศ์ (Abhayavongsa) เจ้าผู้ปกครองเมืองพระตะบองคนสุดท้ายก่อนที่สยามจะยกอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนดังกล่าวให้กับฝรั่งเศส กุณจึงมีศักดิ์เป็นน้องเขยของนายควง อภัยวงศ์ (Khuang Abhayavongsa) สมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือนของไทยด้วย⁴²⁴

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติลักษณะนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเคลื่อนไหวของปก กุณ เพราะเขาได้ใช้บ้านของตระกูลอภัยวงศ์เป็นเสมือนกองบัญชาการขบวนการเขมรอิสระ กุณได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากรัฐบาลไทยในการทำหน้าที่ปลุกระดมชาวเขมร รวมถึงตอบโต้วิหุข่งอ่อนของฝรั่งเศสในอินโดจีนผ่านวิหุข่งกระจายเสียงของไทย ในเวลาต่อมาคุณประกาศจุดยืนและเน้นย้ำความจำเป็นของการจัดตั้งกลุ่มเขมรอิสระผ่านหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ (Thai Mai) ฉบับวันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1940 โดยสรุปว่า

...ข้าพเจ้าไม่เพียงชื่นชมยินดีที่ศนคติของคนไทยเท่านั้น แต่ยังต้องการให้รัฐบาลไทยช่วยเหลือในการขับไล่ฝรั่งเศสออกจากอินโดจีน เพื่อให้เพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้ามีชัยชนะ มีอิสรภาพ และหลุดพ้นจากความทุกข์ทรมาน ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงคิดจัดตั้งกลุ่มเขมรอิสระ (Free Khmers ; Khmer Issarak) ข้าพเจ้าจะเป็นผู้นำอย่างกล้าหาญเพื่อให้พ้นผ่านทุกอุปสรรคอย่างแน่วแน่ เพื่อเราจะได้รับชัยชนะและนำอิสรภาพมาสู่ชาวเขมร...

⁴²³ หลวงเรื่องเดชนันต์, *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*, 2nd ed. (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550), 165.

⁴²⁴ โปรดดูแผนผังลำดับตระกูลปกมนตรีและตระกูลจวน, Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975* (Verso: London, 1985), 31.

⁴²⁵ พระพิเศษพานิช, “ข้อเรียกร้องของขบวนการเขมรอิสระ,” *ไทยใหม่* (20 ธันวาคม 2483), quoted in Eiji Murashima, “Opposing French colonialism Thailand and the independence movements in Indo-China in the early 1940s,” 365.

ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 22 ธันวาคม ค.ศ. 1940 ระหว่างเวลา 14.00-16.00 น. ชาวเขมรกว่า 3,000 คนจึงรวมตัวกันที่ People 's Party Club ในกรุงเทพฯ เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการเขมรอิสระซึ่งมีแนวทางการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเสรีประชาธิปไตยขึ้นอย่างเป็นทางการ แม้ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสจะสละอำนาจจอธิปไตยเหนือเขตพระตะบอง ศรีโสภณ กำปงธม และเสียมเรียบบางส่วนแก่ไทยใน ค.ศ. 1941 และรัฐบาลของพลตรี หลวงพิบูลสงคราม (ขณะนั้นได้รับพระราชทานยศเป็นจอมพล ป. พิบูลสงคราม) จะหมดอำนาจลง แต่ทว่ารัฐบาลชุดต่อ ๆ มากี่ยังคงให้การสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระของปก กุณเป็นอย่างดีแบบลับ ๆ จนกระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ว่ารัฐบาลไทยจะพยายามแสดงตนว่าไม่ได้การสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระก็ตาม แต่จากคำบอกเล่าของบุญฉันทมลซึ่งมีศักดิ์เป็นหลานของกุณได้บันทึกไว้ว่ากุณมักจะเดินทางไปยังกรุงเทพฯ เพื่อปรึกษากับทางการไทยถึงการอำนวยความสะดวกและความช่วยเหลือด้านอาวุธยุทโธปกรณ์⁴²⁶ หรือบันทึกคำให้การชาวเขมรคนหนึ่งเมื่อทหารฝรั่งเศสจับกุมตัว เขาได้ให้สัมภาษณ์แก่ผู้สื่อข่าวฝรั่งเศสและต่างประเทศว่า “พวกปฏิวัติชาวเขมรรับการฝึกหัดจากนายทหารไทย ตลอดจนช่วยเหลือให้อาวุธเป็นกำลังในการปฏิวัตินั้น”⁴²⁷

กล่าวเฉพาะปก กุณผู้นำขบวนการเขมรอิสระต่อมาเดินทางกลับไปยังจังหวัดพระตะบอง และตั้งฐานปฏิบัติการใหญ่อยู่ที่นั่นก่อนจะขยายพื้นที่ครอบคลุมเขตเสียมเรียบ มีกองกำลังส่วนใหญ่เป็นอดีตตำรวจประจำเมืองพระตะบอง ต่อมาเมื่อมีการจัดการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไปในเดือนมกราคม ค.ศ. 1946 กุณเป็นหนึ่งในสองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการรับเลือกเป็นผู้แทนจังหวัดพระตะบองด้วย อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระในระยะแรกนี้ไม่ได้มีอิทธิพลทางการเมืองกัมพูชามากนัก เพราะการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่เพื่อช่วยเหลือรัฐบาลไทยในการต่อสู้กับอาณานิคมฝรั่งเศสมากกว่าการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชซึ่งจะทวีความรุนแรงขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด

ถึงกระนั้นควรกล่าวด้วยว่าช่วงเวลาเดียวกันนี้ ยังมีขบวนการเขมรอิสระอีกกลุ่มได้ถือกำเนิดขึ้นใน ค.ศ. 1942 นำโดยพระเมียน (Mean) ชาวเขมรเชื้อสายญวนที่เกิดในแคว้นโคชินจีน ต่อมาได้บวชเรียนที่วัดในกรุงพนมเปญ ภายหลังเหตุการณ์สงครามร่วมใน ค.ศ. 1942 พระเมียนเป็น

⁴²⁶ บุญฉันทมล, จริตเขมร (พนมเปญ: เลข 79, 1973), 15. [บุญฉันทมล, **จริตเขมร** (กรุงเทพฯ: เลข ๗๙, ๑๙๗๓), ๑๕.]

⁴²⁷ “แถลงการณ์กระทรวงมหาดไทยฉบับที่ 4,” 17 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 18.

หนึ่งในพระสงฆ์ที่ทางราชการฝรั่งเศสติดตามจับกุมตัว พระเมี้ยนจึงหลบหนีออกจากกรุงเทพมหานครและเดินทางต่อไปยังเขตกำบังชนนังตอนใต้ของประเทศ โดยบวชอยู่ที่วัดยายเทพเป็นเวลา 2 ปี ช่วงเวลานี้ พระเมี้ยนได้จัดตั้งขบวนการเขมรอิสระ โดยรวบรวมบรรดาพระสงฆ์ที่ต้องการเรียกร้องเอกราชทำการเคลื่อนไหวอยู่ที่นั่น

ต่อมาในวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 เมื่อกองทัพอากาศของชาติสัมพันธมิตร โดยเครื่องบิน B29 ของสหรัฐอเมริกาทำการทิ้งระเบิดอย่างหนักในกรุงเทพมหานครบริเวณพระบรมราชวัง จตุमुखสิริมงคลใกล้วัดอุณาโลมและตลาดกลางส่งผลให้ชาวเขมรเสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก พระสงฆ์กว่า 20 รูปถึงแก่กรรมภาพ พระสก (Sok) หรือโต สามุต (Tou Samouth) พระอาจารย์สอนภาษาบาลีสถิตที่วัดอุณาโลมจึงหลบหนีออกจากวัดและเดินทางออกจากกรุงเทพมหานครไปยังเขตชนบทเพื่อเข้าร่วมกับขบวนการเวียดมินห์ ส่วนพระเมี้ยนซึ่งขณะนั้นสึกและใช้ชื่อว่าเซ็ง จ็อก มิญ (Son Nhoc Minh) ก็ได้นำขบวนการเขมรอิสระเข้าร่วมสมทบกับขบวนการเวียดมินห์ซึ่งมีแนวทางการเคลื่อนไหวแบบสังคมนิยมด้วย เขมรอิสระกลุ่มนี้ในเวลาต่อมาจัดตั้งเป็นพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชา (Communist Party of Kampuchea ; CPK)

กล่าวโดยสรุปจุดเริ่มต้นของขบวนการเขมรอิสระ กลุ่มหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากไทย เพื่อให้ช่วยเหลือในการต่อต้านฝรั่งเศส กลุ่มนี้มุ่งเน้นแนวทางเสรีประชาธิปไตยและเคลื่อนไหวอยู่ทางตะวันตกของประเทศ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากขบวนการเวียดมินห์ มุ่งเน้นแนวทางสังคมนิยมและเคลื่อนไหวอยู่ทางตะวันออกและทางใต้ของประเทศ

2.2 การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง กระแสชาตินิยมในอินโดจีนเติบโตขึ้นจากความพยายามกลับเข้ามาอิทธิพลของฝรั่งเศส การต่อต้านด้วยความรุนแรงเกิดขึ้นทั่วทางภูมิภาค ตรงกันข้ามกับท่าทีของรัฐบาลไทยซึ่งขณะนี้นำโดย ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ (Pridi Banomyong) ผู้นำขบวนการเสรีไทย (Free Thai Movement) มีท่าทีประนีประนอมกับฝรั่งเศสอันเกิดจากความพยายามป้องกันสถานะผู้แพ้สงครามที่ประเทศไทยได้ประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ (อังกฤษ) เมื่อวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1942 ซึ่งนอกจากวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 รัฐบาลไทยจะเจรจาเพื่อเลิกสถานะสงครามดังกล่าวแบบ (Formal Agreement) กับอังกฤษและอินเดียแล้ว เพื่อป้องกันปัญหาที่อาจลุกลามจากท่าทีที่แข็งกร้าวของฝรั่งเศสซึ่งเป็นพันธมิตรกับชาติ

สัมพันธมิตร ในวันที่ 17 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 รัฐบาลไทยจึงยินยอมเจรจาและลงนามในความตกลงระงับกรณีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส รวมถึงพิธีสารว่าด้วยการถอนตัวออกไปและการโอนอาณาเขต ณ กรุงวอชิงตัน มีผลให้อนุสัญญาโตเกียว (Tokyo Convention) ฉบับวันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 1941 เป็นอันยกเลิกและสถานภาพก่อนอนุสัญญานั้นเป็นอันกลับสถาปนาขึ้น⁴²⁸ ยังผลให้ไทยต้องโอนคืนพื้นที่เมืองศรีโสภณ พระตะบอง เสียมเรียบ และกำปงมกลับคืนสู่อธิปไตยของกัมพูชา ปก ฤณในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระตะบองจึงพ้นจากตำแหน่งดังกล่าว

แต่ทว่าการดำเนินการที่สำคัญมากไปกว่านั้นของรัฐบาลไทย คือการยกเลิกความช่วยเหลืออย่างเป็นทางการของรัฐบาลไทยที่มีต่อการขบวนการเขมรอิสระกลุ่มปก ฤณ โดยเปลี่ยนมาให้ความช่วยเหลือด้านเสบียงและอาวุธอย่างลับ ๆ ทั้งนี้เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจและขจัดปัญหาความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นกับฝรั่งเศสที่จะกระทบกระเทือนต่อการเจรจาสถานะผู้แพ้สงคราม เป็นต้นว่า ภายหลังการปฏิวัติใหญ่ของขบวนการเขมรอิสระในเขตเสียมเรียบเมื่อวันที่ 7 สิงหาคม ค.ศ. 1946 ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปนั้น รัฐบาลไทยได้ออกประกาศทันทีในวันที่ 13 สิงหาคมว่าไม่ได้มีส่วนร่วมสนับสนุนการก่อการครั้งนี้⁴²⁹ ต่อมาเมื่อขบวนการเขมรอิสระเตรียมการเปิดปฏิบัติการอีกครั้งในด้านโพธิสัตว์ ข้าหลวงจังหวัดพิบูลสงครามได้แสดงความกังวลและเห็นสมควรว่ารัฐบาลควรทำความเข้าใจกับพระพิเศษพานิชเพราะมิฉะนั้นอาจเสียผลในทางการเมือง⁴³⁰ ดังสำเนาโทรเลขของข้าหลวงจังหวัดพิบูลสงครามถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยว่า

...ทราบว่าคุณเขมรอิสระที่ยังคงมีเหลืออยู่ที่พระตะบองจะได้รวมกำลังขึ้นใหม่ เพื่อเข้าไปปฏิวัติในเสียมราฐอีกครั้งในเร็ววันนี้ และจะได้เดินทางผ่านออกทางพิบูลสงคราม ด้วยอำเภอไพบรี้และพรหมขันซ์ ฝรั่งเศสเวลานี้มีทหารประจำอยู่ตามแนวเส้นเขตแดนซึ่งจะเห็นได้แน่ชัดว่าพวกอิสระได้ออกไปจากไทย ฝ่ายเราจะแก้ตัวยาก และคราวนี้ฝรั่งเศสจะถือโอกาสใช้กำลังอาวุธบุกตามเข้ามาโดยยกเหตุเป็นข้ออ้าง กระผมเห็นควรเรียกพระพิเศษพานิช หัวหน้าผู้ก่อการเขมร

⁴²⁸ ดีเรก ชัยนาม, “ความตกลงระงับกรณีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส และพิธีสารว่าด้วยการถอนตัวออกไปและการโอนอาณาเขต ณ กรุงวอชิงตัน วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๙,” in *ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2* (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2560), 661-676.

⁴²⁹ “แถลงการณ์กระทรวงมหาดไทย,” 13 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 9.

⁴³⁰ “สำเนาวิทยุ 275 พระตะบอง จากปลัดจังหวัดพระตะบอง ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย,” 28 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 91.

อิสระที่พระตะบองมากำชับปรับความเข้าใจเสียบ้าง มิฉะนั้นอาจออกไปทำการยุ่งยากอีก โดยฝ่ายเราไม่ทราบ...⁴³¹

ในเวลาต่อมารัฐบาลไทยได้มีคำสั่งสำเนาวิทยุถึงข้าหลวงประจำจังหวัดชายแดนด้านฝรั่งเศส 6 ฉบับ สารระสำคัญโดยสรุป ห้ามไม่ให้ขบวนการเขมรอิสระซึ่งปฏิวัติในแดนเขมรเข้ามาในเขตไทยเป็นเด็ดขาด ถ้าเข้ามาให้ปลดอาวุธ ทั้งยังให้รีบแจ้งพระพิเศษพานิชว่าห้ามไม่ให้เข้ามาในดินแดนไทยเป็นอันขาด เพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเสื่อมเสียทำให้ประเทศไทยเสียประโยชน์มาก⁴³²

นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง กลุ่มผู้เรียกร้องเอกราชชาวกัมพูชาพยายามขอความร่วมมือและความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยเพื่อต่อต้านการกลับมาของฝรั่งเศส แต่ท่าทีที่เปลี่ยนแปลงไปของรัฐบาลไทยผลักดันให้การเคลื่อนไหวของพวกเขาต้องหันมาพึ่งตนเอง และยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นเมื่อนายพลจัตวาเอ็ดเวิร์ด เดโมคี เมอร์เรย์ (Brigadier-General Edward Dymoke Murray) ผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้นำกำลังทหารฝ่ายสัมพันธมิตรเคลื่อนเข้าสู่กรุงพนมเปญในวันที่ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1945 และจับกุมเชิง จ็อก ทัณ นายกรัฐมนตรีและบรรดาผู้สนับสนุน ในวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1945 ด้วยเหตุนี้ปัญญาชนซึ่งมีแนวคิดมุ่งมั่นถึงการเรียกร้องเอกราชและเป็นศัตรูกับทางการ เป็นต้นว่าบุญฉันท มล นักร้องคนใจรัก จันทรังษี โภค นิ รวมถึงแหม สวาง หนึ่งในผู้ก่อการรัฐประหารเมื่อวันที่ 9 สิงหาคมจึงต้องหลบหนีเข้าป่าและเดินทางต่อมายังจังหวัดพระตะบองและจังหวัดพิบูลสงครามเพื่อเข้าร่วมกับขบวนการเขมรอิสระกลุ่มปก กุณ ซึ่งขณะนั้นยังคงได้รับการสนับสนุนด้านการเงินและอาวุธจากจากฝ่ายไทย ขณะที่ปัญญาชนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นต้นว่าบาจ ฉืน เจ้าแสนโกสมณุมเจ้าชายเขตกำปงจาม และฟ้า ธิอกริยาของทัณได้หลบหนีไปยังตอนใต้ของประเทศเพื่อเข้าร่วมกับขบวนการเขมรอิสระกลุ่มเชิง จ็อก มิณ

การเคลื่อนไหวของขบวนการเขมรอิสระกลุ่มปก กุณตั้งแต่ ค.ศ. 1946 มีแนวทางการเคลื่อนไหวที่ชัดเจนถึงการต่อต้านฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องเอกราช ดั้งบันทึกของบุญฉันท มลซึ่งได้อธิบายเป้าหมายว่า “เขมรอิสระ” ไว้ว่า “...คำว่า “อิสระ” เป็นภาษาบาลี มีความหมายว่า “เป็นใหญ่”

⁴³¹ “วิทยุที่ 34 พิบูลสงคราม ที่พิเศษ ฉะเพาะรัฐมนตรีมหาดไทย จากข้าหลวงพิบูลสงคราม,” 30 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 92.

⁴³² “เอกสารแจ้งว่ากระทรวงมหาดไทยขอสำเนาเอกสารคำสั่งไปยังจังหวัดชายแดนด้านฝรั่งเศส กรณีเขมรอิสระก่อการปฏิวัติในเสียมราชู 6 ฉบับ,” 17 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2. ; “สำเนาฉบับที่ 2 วิทยุ-พระตะบอง ถึงขุนสมศรี,” 13 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 4.

ไม่ขึ้นต่อใคร เป็นตัวของตัวเอง” ดังนั้น เขมรอิสระ คือกลุ่มเขมรซึ่งปกครองตนเองไม่อยู่ใต้อำนาจของใคร, เป็นเขมรมีเอกราช, มีเสรีภาพ, มีสิทธิครบถ้วนในความเป็นเขมร...”⁴³³ มลซึ่งเดินทางหลบหนีมาจากกรุงพนมเปญได้เข้าร่วมมือกับกุนซึ่งมีศักดิ์เป็นน้า จากบันทึก **ฮริทโฎ** [อ่านว่า จริตคแมร์ : คำแปล จริตเขมร] ของมลได้บอกเล่าการจัดตั้งกองกำลังเขมรอิสระของกุนไว้ว่า เมื่อแรกมาถึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครขึ้นที่หมู่บ้านอันล่องแวง (Anlong Veng) ใกล้กับเทือกเขาพนมดงรัก เพื่อทำการฝึกกระเบียบวินัยและวิชาการรบประมาณ 2-3 เดือน พร้อมกันนี้ยังได้มีการจัดตั้งหน่วยสืบหาข่าวในกัมพูชาด้วย ผู้ร่วมงานคนสำคัญในระยนี้ประกอบด้วยปัญญาชนจากเมืองหลวงและนักชาตินิยมท้องถิ่นอย่างนักกองคัมจะสันโรตม จันทรังซี บุณจันท มล โภค นี แหม สาวาง ฎาบ ฌวนหรือฌวน เข็มเพชร (Dap Chhuon or Chuon Khempetcher) แหม สาวาด (Hem Savat) สารู (Saru) หรือจันท โสราด (Chhan Sorat) อย่งไรก็ดี เมื่อทำการฝึกแล้วเสร็จจึงแต่งตั้งผู้บังคับบัญชาประจำกลุ่มก่อนจะแยกย้ายไปปฏิบัติการในพื้นที่ต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่นกลุ่มของปก กุน มีพื้นที่ปฏิบัติการในเขตพระตะบอง กลุ่มของร.ต.ประวิทย์ หวงชาติและนายเคล็อน ปฐมรัตน์มีพื้นที่ปฏิบัติการอยู่ที่เขตกำปงธม หรือกลุ่มของฎาบ ฌวน แหม สาวาง และจันท โสราดซึ่งจัดได้ว่าเป็นกลุ่มเขมรอิสระกลุ่มใหญ่ที่สุดมีพื้นที่ปฏิบัติการในเขตเสียมเรียบ

ลักษณะความสัมพันธ์ของขบวนการเขมรอิสระในระยนี้พบว่าเป็นเครือข่ายกระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ กลุ่มหนึ่งมีการจัดตั้งคณะกรรมการประชาชน (People's Committees) ขึ้นในนามกลุ่มเขมรอิสระ ทั้งในระดับหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัด โดยคณะกรรมการประชาชนจะทำหน้าที่ออกเกลี้ยกล่อมหรือขอรับความช่วยเหลือ ตลอดจนขอรับการสนับสนุนจากราษฎร ขณะเดียวกันคณะกรรมการประชาชนยังทำหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชากองกำลังป้องกันตนเองระดับต่าง ๆ ในกลุ่มของตน ซึ่งเป็นกองกำลังติดอาวุธมุ่งเน้นการสู้รบแบบกองโจร มักฉวยโอกาสลอบโจมตีกองทหารฝรั่งเศสและทหารสัมพันธมิตร มีคำขวัญสำคัญว่า “ฆ่าและแย่งชิงอาวุธศัตรู”⁴³⁴ ขณะที่การออกปฏิบัติการ กองกำลังติดอาวุธจะแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย กลุ่มหนึ่งมีจำนวนคน 35 40 หรือ 50 คน แบ่งภาระหน้าที่อย่างชัดเจน ได้แก่ ฝ่ายสายลับ ฝ่ายจับกุม ฝ่ายสอบสวน และฝ่ายสังหาร ส่วนความสัมพันธ์กับเขมรอิสระกลุ่มที่ไกลออกไปก็จะกลายเป็นแนวร่วมขนาดใหญ่ที่ทำการเคลื่อนไหว

⁴³³ บุณจันท มล, จริตเขมร, 14. [บัณฺณตฺธ ฎึณ, ฮริทโฎ, ๑๔.]

⁴³⁴ Wilfred Burchett, *The China Cambodia Vietnam Triangle* (London: Zed Press, 1981), 18.

ทางการทหารและการเมืองอย่างอิสระต่อกัน แต่หากมีการปฏิบัติการใหญ่ก็อาจให้ความร่วมมือหรือไม่ก็ได้

แม้กัมพูชากลายใต้การอำนาจการของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจะได้เจรจาทำข้อตกลงชั่วคราวเมื่อวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1946 กับฝรั่งเศสแล้ว แต่ในมุมมองของนักชาตินิยมกลับเห็นว่ากษัตริย์และรัฐบาลเขมรได้ยอมมอบเอกราชอธิปไตยแก่ฝรั่งเศสโดยสิ้นเชิงโดยมิได้ดำเนินการใด⁴³⁵ เมื่อประเทศเขมรโดยรวมคงไม่ได้รับเอกราช เขมรอิสระจึงจำเป็นต้องต่อสู้เพื่อปลดปล่อยบ้านเมืองให้พ้นจากแอกของฝรั่งเศส⁴³⁶ ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานว่าเขมรอิสระได้รับการสนับสนุนและประสานความร่วมมือกับนักชาตินิยมในเมืองหลวงเป็นต้นว่าเสิม วา ซึ่งเข้าเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปไตยด้วย⁴³⁷

วันที่ 7 สิงหาคม ค.ศ. 1946 กองกำลังเขมรอิสระประมาณ 500 คน ได้เปิดปฏิบัติการปฏิวัติใหญ่เป็นครั้งแรกด้วยการเข้าโจมตีเมืองเสียมเรียบ แบ่งกลุ่มปฏิบัติการออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรกให้เข้าตีโรงแรมเลอ กรองด์ เดอ เสียมเรียบ (Le Grand Hôtel de Siem Reap) ซึ่งเป็นที่ทำการเขต มีชาวฝรั่งเศสพักอาศัยอยู่มาก กลุ่มต่อมาให้เข้าตีค่ายทหารห้าตำบลเพื่อยึดคลังแสงอย่างชิงอาวุธปืน กลุ่มที่ 3 ให้เข้าตีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเพื่อตัดขาดการติดต่อ กลุ่มที่ 4 ให้เข้าตีเรือนจำเพื่อปลดปล่อยนักโทษ และกลุ่มสุดท้ายให้เข้าตีสถานีตำรวจสายลับประจำเขตและหน่วยศุลกากร ทั้งนี้กำหนดให้กลุ่มต่าง ๆ เข้าโจมตีพร้อมกันในเวลาเที่ยงคืนตรงจนถึงรุ่งสาง เมื่อเวลา 02.00 น. เขมรอิสระซึ่งเดินเท้ามากรอหาญเปิดการโจมตีในสถานที่ที่ได้แบ่งกันไว้ โดยกลุ่มที่ 2 เร่งเข้ายึดที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเพื่อตัดการสื่อสาร ขณะที่กลุ่มที่ 4 เข้าปลดปล่อยและติดอาวุธให้นักโทษร่วมทำการต่อต้านฝรั่งเศส ดังคำให้การของนายเล วงซง ชาวนวนซึ่งต้องโทษคุมขังอยู่ในเรือนจำเมืองเสียมเรียบ เล่าว่า “เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2489 ข้าฯ อยู่ในเรือนจำเสียมเรารู้ ได้มีพวกเขมรเข้าเปิดคุก 20 คน ขณะที่เปิดได้ร้องบอกว่า เขมรเป็นเอกราชแล้ว ใครใช้ปืนเป็นก็ไปช่วยกัน ใครใช้ปืนไม่เป็นก็กลับบ้าน

⁴³⁵ “เรื่อง การจัดการปกครองประเทศเขมรใหม่มีปรากฏในเอกสารโต้ตอบระหว่างกษัตริย์เขมรปัจจุบันกับพลเรือโท เทยลีตาซังเสียว ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนคนใหม่,” 28 ธันวาคม 2488, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 69-70.

⁴³⁶ บุญฉันท มล, *จริตเขมร*, 44. [ปัญญาธรรม มูล, *พิภพอุษ*, ๔๔.]

⁴³⁷ “กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 50 ความปัญหาซึ่งทหารฝรั่งเศสจับกุมตัวท่านเสิม วา,” 17/02/1947, กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขที่ 2 เลขที่ 50, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-3. [“กัมภักต์เบกษุณหูบุคิเบ็ชชี ๕๐ สู้หัตถ์พิภพใฝ่ลอบฮาบงต่ากัณ ๒๒๒๒๒๒๒๒ ๑,” ๑๗/๐๒/๑๙๔๗, กัมภักต์เบกษุณหูบุคิเบ็ชชี ๕๐, บัญชีสภาชาติกัมพูชา, ๑-๓.]

ได้ พวกนักโทษก็ออกจากคุกด้วยกันทั้งหมด 170 กว่าคน แล้วต่างคนก็ต่างแยกกันไป”⁴³⁸ ขณะที่กลุ่มที่ 2 เข้าโจมตีค่ายทหารเท้าดำ สามารถยึดอาวุธปืนได้ 40 กระบอก ส่วนกลุ่มที่ 1 เข้าโจมตีที่ทำการเขตแต่ถูกนายทหารฝรั่งเศสยิงตอบโต้อย่างหนักจนไม่สามารถเข้ายึดที่ทำการได้ ในเวลาต่อมากองกำลังผสมของฝรั่งเศสตีโอบล้อม กองกำลังเขมรอิสระไม่อาจต้านทานได้จึงต้องถอยร่นหนีขึ้นไปทางเหนือตามถนนนครวัด

เหตุการณ์ดังกล่าวแม้ขบวนการเขมรอิสระจะไม่ประสบความสำเร็จแต่ได้สร้างชื่อเสียงถึงการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชในหมู่ประชาชน ขณะเดียวกันยังสร้างความตกตะลึงแก่ฝรั่งเศสไม่น้อย ทั้งนี้ ฝรั่งเศสกล่าวหาว่าไทยอยู่หลายข้อเช่นว่า 1) ฝ่ายไทยมีส่วนเกี่ยวข้องในการที่พวกเขมรอิสระไปทำการต่อต้านฝรั่งเศสที่เสียมเรียบ 2) ฝ่ายสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ให้อาวุธแก่เขมรอิสระ 3) ฝ่ายอังกฤษเป็นผู้ให้ความคิดเห็นแก่เขมรอิสระ⁴³⁹ พร้อมกันนั้นยังอ้างหลักฐานด้วยว่าระหว่างเข้าปฏิบัติการมีการสั่งการเป็นภาษาไทยในระหว่างการโจมตี ขณะที่ทางการไทยซึ่งยังคงลักลอบให้ความช่วยเหลือเสบียงและอาวุธแก่เขมรอิสระอย่างลับ ๆ พยายามแสดงความบริสุทธิ์ใจด้วยการจับกุมและปลดอาวุธพวกเขมรอิสระ 14 คนที่แตกหนีกลับเข้ามาในจังหวัดพระตะบอง⁴⁴⁰

นอกจากปฏิบัติการที่เมืองเสียมเรียบแล้ว ขบวนการเขมรอิสระยังเคลื่อนไหวในอีกหลายพื้นที่ ดังปรากฏรายงานของนายสังเวียน บริบาลบรรพต ข้าหลวงประจำจังหวัดจำปาศักดิ์ เขต 7 ถึงปลัดกระทรวงมหาดไทยว่า

...วันที่ 24 สิงหาคม 2489 มี ร.ต.ประวิทย์ ห่วงชาติ นายเคลื่อน ปฐมรัตน์ เป็นผู้แทนกองทัพเขมรอิสระกำบังทมาเล่าให้กำนันตำบลสะเดาและหมู่รักษาการตำรวจตำบลสะเดาฟังว่า กองทหารเขมรอิสระได้ทำการโจมตีกองทัพฝรั่งเศสที่หมวดรักษาการณ์เป๊ะตาแสง มีการต่อสู้กันเล็กน้อยทหารฝรั่งเศสแตกหนีไป เขมรอิสระไม่เป็นอันตรายยึดได้ปืนเล็ก 12 กระบอก เวลานี้กองทัพเขมรอิสระได้เคลื่อนขบวนเข้าไปยึดสะเกรียม โรเวียง ซึ่งมีทหารฝรั่งเศสรักษาการณ์อยู่ประมาณ 48 คน ทหารเขมรและทหารฝรั่งเศสทำการต่อสู้กันประมาณ 15 นาที ทหารฝรั่งเศสถูก

⁴³⁸ “แบบคำให้การ นายเลว วงง เป็นผู้ต้องหา ต่อนายสาย หุตะเจริญ นายอำเภอเมือง,” 26 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 160-161.

⁴³⁹ “สำเนาบันทึกการสนทนาระหว่าง พ.ท.วิลเลียมลอร์ รองผู้ช่วยทูตทหารบกอเมริกันประจำสถานเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกา กับ ร.อ.ฉวี ระวังภัย ผู้รักษาการในตำแหน่งข้าหลวงเมืองพระตะบอง,” เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 125.

⁴⁴⁰ “สำเนาวิทยุที่ 128 พิบูลสงคราม จากข้าหลวงพิบูลสงครามถึงรัฐมนตรีมหาดไทย,” 19 สิงหาคม 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 68.

ปีนตาย 24 คน ทหารเขมรไม่เป็นอันตรายและยึดได้ปืนใหญ่ 1 กระบอก ปืนกลหนัก 1 กระบอก

441

...

ภายหลังรัฐบาลไทยนำโดย ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ลงนามในความตกลงระงับกรณีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส และพิธีสารว่าด้วยการถอนตัวออกไปและการโอนอาณาเขต กรุงวอชิงตัน เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 ส่งผลให้ขบวนการเขมรอิสระเริ่มแตกขบวนต้องถอยร่นออกจากที่ตั้งเดิมและแอบซ่อนตัวทำการเคลื่อนไหวตลอดแนวชายแดนกัมพูชา-ไทย ช่วงเวลานี้เขมรอิสระแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกนำโดยภูาบ ฉวน กลุ่มต่อมานำโดยแหม สาวางกับसारู และอีกกลุ่มไม่ปรากฏชื่อหัวหน้าแต่หลบซ่อนอยู่แถบสวายเจก ทุกกลุ่มอยู่ภายใต้การสนับสนุนของปก กุณที่หลบไปพำนักในกรุงเทพฯ แต่ทว่ากลับต้องพบกับปัญหาแย้งซึ่งความเป็นใหญ่ กล่าวเฉพาะภูาบ ฉวนหรือฉวน เข็มเพชรมีภูมิลำเนาอยู่ที่เขตกำแพงม เดิมเป็นนายตำรวจของทางราชการฝรั่งเศสชั้น นายภูาบ (ตรงกับภาษาไทยว่า ดาบ) ทำหน้าที่ตรวจสอบบัญชีของหน่วยตำรวจประจำเมือง พระตะบอง ต่อมาได้หลบหนีราชการเข้าร่วมกับทางฝั่งไทยต่อสู้กับฝรั่งเศสในช่วงกรณีพิพาทอินโดจีน ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลตำบลหนึ่งแถบสวายเจก เมื่ออยู่ในประเทศไทยคนทั่วไปเรียกฉวนว่า “ดาบ ฉวน” ตามยศตำรวจเดิม จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกต่อมาว่าภูาบ ฉวน⁴⁴² ต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด ขบวนการเขมรอิสระกลุ่มของกุณได้ขยายตัวอันเกิดจากปัญญาชนในเมืองหลวงหลบหนีมาเข้าร่วมการเคลื่อนไหว ฉวนซึ่งได้รับการชักชวนจากบุญฉวน จันท มลจึงได้มาเข้าร่วมการเคลื่อนไหวด้วย ต่อมาได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้ากลุ่ม แต่ฉวนมีแนวคิดทางการปกครองแตกต่างจากกลุ่มอื่น กล่าวคือนิยมลักษณะการปกครองแบบขุนนางสมัยจารีตและต้องการเป็นใหญ่เหนือเขมรอิสระกลุ่มอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมาฉวนจึงลอบสังหารแหม สาวางและसारูหัวหน้าเขมรอิสระเพื่อขยายอำนาจเหนือพื้นที่ของเขมรอิสระกลุ่มนั้น

⁴⁴¹ “เรื่อง การเคลื่อนไหวของเขมรและฉวนอิสระ,” 14 กันยายน 2489, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 159.

⁴⁴² สำหรับที่มาของชื่อ “ภูาบ ฉวน” นั้น ยังมีข้อมูลอีกแนวหนึ่ง จากบันทึกชื่อว่า “ถกเขมร” ของหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมชซึ่งเดินทางไปประเทศกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1953 ตอนหนึ่งกล่าวถึงที่มาของชื่อภูาบ ฉวน (เขียนว่า ดาบขวน) ว่า “ที่เป็นเช่นนี้ เห็นจะเป็นเพราะนายดาบขวนเคยอยู่เมืองไทยและเคยเรียนวิชาการทหารที่เมืองไทย จนเมื่อเป็นนายดาบ ดาบขวนกลับไปตั้งขบวนการเขมรอิสระขึ้นที่เมืองเขมร คนก็ยังเรียกนายดาบขวนว่า “ดาบขวน” เรื่อยมา นายดาบขวนเคยตั้งกองทหารอิสระอยู่ในป่า นอกเขตเสียมเรียบแถวบริเวณนครวัดนครธมและคอยรบกวณฝรั่งเศสมิให้เป็นปรกติสุขได้” (หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, ถกเขมร, 5th ed. (นนทบุรี: ดอกหญ้า 2000, 2556), 113-115.)

ในปลาย ค.ศ. 1946 ปก กุณซึ่งอ่อนแรงเต็มที่จากความไร้ระเบียบภายในขบวนการเขมรอิสระ เมื่อได้รับการติดต่อจากฝรั่งเศสให้วางอาวุธและเดินทางกลับไปใช้ชีวิตในบ้านเกิดของตน เขาจึงประกาศยุติบทบาทลงในปลาย ค.ศ. 1946 พร้อมกับบุญฉันท มล ทั้งนี้การยุติบทบาทของกุณส่งผลให้ขบวนการเขมรอิสระซึ่งมีความหลากหลายทางความคิดและผลประโยชน์ทางการเมืองอยู่แต่เดิมแตกตัวและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหลากหลายกลุ่ม แต่ที่ยังคงมีความสำคัญและคงเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชอยู่คือ กลุ่มของภูาบ ฉวนซึ่งมีฐานที่มั่นอยู่ในป่านอกเมืองเสียมเรียบกับกลุ่มของนักกองคัมจะสันโรดม จันทรงซึ่งขยายอิทธิพลอยู่ที่เมืองพระตะบอง แต่ทว่าทั้งสองกลุ่มก็อ่อนกำลังลงอย่างเห็นได้ชัดจากการปราบปรามของฝรั่งเศส

อย่างไรก็ดี สถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเครือข่ายขบวนการเขมรอิสระของปก กุณตรงกันข้ามกับเขมรอิสระกลุ่มของเซ็ง จ็อก มิญและตุ สามุดซึ่งได้รับการสนับสนุนทั้งการเงินและอาวุธจากเวียดนามห์จนมีฐานปฏิบัติการใหญ่อยู่ที่เขตไพรแวง เขมรอิสระกลุ่มนี้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการขยายพื้นที่การดำเนินงาน อีกทั้งยังสามารถสร้างคลังแสงและผลิตอาวุธในเขตที่ยึดครองได้สำเร็จพร้อมกันนี้ยังทำการคัดเลือกชาวเขมรต่ำเข้ารับการศึกษาฝึกฝนในโรงเรียนการเมืองซึ่งจัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1947 อย่างเป็นระบบ จนมีความเข้มแข็งมากพอในการขยายพื้นที่การดำเนินงานขึ้นมาทางด้านเหนือและด้านตะวันตก ก่อนจะประสานความร่วมมือกับเขมรอิสระกลุ่มของภูาบ ฉวน

2.3 ความร่วมมือระหว่างขบวนการเขมรอิสระกับขบวนการเวียดนามห์

วันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของขบวนการเขมรอิสระ เพราะปรากฏว่ามีการประสานความร่วมมืออย่างเป็นทางการระหว่างขบวนการเขมรอิสระกับขบวนการเวียดนามห์ ภายใต้การสนับสนุนของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน (Indochinese Communist Party ; ICP) ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมร (Khmer People's Liberation Committee ; KPLC) ทำหน้าที่เป็นรัฐบาลเฉพาะกาลต่อต้านฝรั่งเศสและพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มีเหียน ถัน เซ็ง (Nguyen Thanh Son) สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ฯ เป็นผู้รับผิดชอบการเคลื่อนไหวของเวียดนามห์ในกัมพูชา⁴⁴³

⁴⁴³ Christopher E. Goscha, "Khmer Issarak," in *Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach* (United State: NIAS Press, 2015), 242-243.

คณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมร มีทั้งสิ้น 11 คน แม้ว่าภูาบ ฌวนซึ่งไม่ได้นิยม การเคลื่อนไหวแนวทางสังคมนิยมจะได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการฯ แต่คณะกรรมการ ส่วนใหญ่กลับเป็นเขมรอิสระที่ฝึกฝนแนวคิดสังคมนิยมถึง 5 คน ได้แก่ หง ฌุน (Hong Chhun) เสี่ยว เสง (Sieu Hang) เมย โฟ (Mey Pho) เสี่ยว แกว โมนิ (Leav Keo Moni) รวมถึงผู้หญิงอย่างเสี่ยว มวนหรือแม่ม้วน (Leath Muon or Me Muon) ขณะที่นักองค์มาจะสันโรดม จันทรงษ์ปิฎกเสธการ ร่วมงานกับคณะกรรมการฯ ดังกล่าว ด้วยทรงเห็นว่าเป็นการสนับสนุนเวียดนาม⁴⁴⁴

คณะกรรมการฯ ได้มีแถลงการณ์ฉบับแรกว่า “ลัทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสกำลังเสื่อม ถอย มันจะต้องพบกับความตายด้วยน้ำมือของภราดรภาพทั้งสามคือ ลาว เวียดนาม และกัมพูชา แนว ร่วมอินโดจีนเพื่ออิสรภาพจึงเป็นสิ่งจำเป็น ประชาชนชาวเขมรต้องปฏิบัติตามตามวิถีแห่งมนุษยชาติ เพื่อประชาธิปไตยและต่อต้านอาณานิคม”⁴⁴⁵ ในเวลาต่อมาผู้นำกลุ่มเขมรอิสระเป็นต้นว่าเต้าเซ ลิมตระกูลหรือเกา ต็อก (To Lim Trakul or Kao Tak) ซึ่งมีอิทธิพลอยู่แถบช่องจอม ชายแดนจังหวัด สุรินทร์ก็นำกองกำลังมาเข้าสมทบและทำงานควบคู่เป็นอย่างดีกับภูาบ ฌวน

วันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 1948 กองกำลังผสมเขมร-เวียดนามปฏิบัติการโจมตีทางรถไฟ ระหว่างกรุงพนมเปญกับเมืองพระตะบองเพื่อตัดเส้นทางการคมนาคม ซึ่งในเวลาต่อมาคณะกรรมการฯ สามารถครองอำนาจแทนรัฐบาลในเขตพระตะบองได้สำเร็จ พร้อม ๆ กับการได้รับความ ช่วยเหลือด้านอาวุธยุทธโปกรณ์จากพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนมากขึ้น และในปลายปีเดียวกันคณะกรรมการฯ มีมติให้จัดตั้งกองกำลังผสมเขมร โดยแบ่งประเทศออกเป็นเขตทางการเมืองการทหาร 4 เขต ได้แก่ เขตแรกคือด้านตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ภายใต้การนำของอดีตพระสงฆ์อย่างแกว โมนิ (Keo Mini) เขตต่อมาคือด้านตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ภายใต้การนำของซอน สีมาห์ (Son Sichah) เขตที่ 3 คือ ด้านตะวันตกเฉียงใต้อยู่ภายใต้การนำของเซ็ง จ็อก มิญ และเขตสุดท้ายคือด้านใต้อยู่ภายใต้การนำ ของภูาบ ฌวน⁴⁴⁶ โดยผู้นำสามเขตแรกเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ส่งผลให้ขบวนการ เวียดนามินห์ขยายพื้นที่จากแนวชายแดนโคชินจีนเข้ามาดำเนินการเคลื่อนไหวรุกกล้าอียิปโตยของกัมพูชา

⁴⁴⁴ Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975*, 58.

⁴⁴⁵ Ben Kiernan, “Origins of Khmer Communism,” in *Southeast Asian Affairs 1981* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1981), 165.

⁴⁴⁶ Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975*, 59.

คนหนึ่งทำหน้าที่แตกต่างกันไป...เขมรอิสระจึงแผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่ใกล้เคียงได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่มีผู้ใดกล้าที่จะขัดขืน...

การฝึกทหารเป็นสิ่งจำเป็น ทุก ๆ หมู่บ้านผู้ชายฉกรรจ์ต้องรับการฝึกทหาร เพื่อทำการต่อสู้ป้องกันให้ความปลอดภัยแก่หมู่บ้านของตน และทุกคนพยายามหาอาวุธปืนประจำตัวเท่าที่จะหาได้เพื่อทำการต่อสู้เมื่อข้าศึกทำการโจมตี...ในสมัยนั้น คือสมัยอิสระ เมื่อหมู่บ้านใดตกอยู่ในอำนาจอิทธิพลของฝ่ายอิสระ ทหารของฝ่ายรัฐบาลเขมรก็สามารถจะเข้าไปทำการตรวจจับ ตรวจกักได้ บางครั้งทหารของรัฐบาลเขมรก็ถูกทหารพลพรรคของฝ่ายอิสระทำการลอบโจมตี การรบต่อสู้ระหว่างคณะอิสระญวนและเขมร กับฝ่ายรัฐบาลเขมรของฝรั่งเศสจึงบังเกิดขึ้น มีการลอบยิงและรบกันเกิดขึ้นบ่อย ๆ...⁴⁴⁸

ใน ค.ศ. 1949 คณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมรเปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการแห่งชาติปลดปล่อยเขมร (Khmer National Liberation Committee ; KNLC)⁴⁴⁹ ทั้งนี้ในเดือนมกราคม ภูาบ ฌวนอำนวยการให้จัดการเลือกตั้งภายในกลุ่ม เพื่อกำจัดสมาชิกที่สนับสนุนขบวนการเวียดมินห์ โดยเฉพาะเสียว เฮงและหลานของเขาคือฟง บุนรวตุน (Long Bunruot) หรือต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นนวน เจีย (Nuon Chea) ผู้นำอันดับสองของเขมรแดง แต่ทว่าผลการเลือกตั้ง แม้ภูาบ ฌวนซึ่งมีแนวทางต่อต้านแนวคิดสังคมนิยมจะได้รับการรับเลือกเป็นประธาน ร่วมกับเกา ต็อกแนวร่วมของเขา แต่สมาชิกอีก 3 ใน 7 กลับเป็นบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ได้แก่ เสียว แกว โมนิ เมย โป และแม่มวน⁴⁵⁰

ดังกล่าวแล้วว่าแนวทางการปกครองของภูาบ ฌวนมีลักษณะเป็นขุนนางแบบจารีต ซึ่งประเด็นนี้เองทำให้สมาชิกคณะกรรมการแห่งชาติปลดปล่อยเขมรเริ่มแยกตนออกจากกลุ่ม เป็นต้นว่า เสียว แกว โมนินำกองกำลังเขมรอิสระ 100 คนแยกตัวออกไป ต่อมาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1949 เกา ต็อกก็นำกองกำลัง 400 คนแยกตัวออกไป ด้วยเหตุนี้จึงมีการจัดการเลือกตั้งขึ้นใหม่ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1949 ส่งผลให้ฌวนถูกปลดออกและแทนที่ด้วยปก กุณ ในช่วงเวลานี้้นักกองคัมจะสันโรดม

⁴⁴⁸ ประโยชน์ โยธาภิรมย์, *ปัตจันทร์คีร์เขตร์เกาะกงเมืองแห่งความหลัง*, 2nd ed. (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 255), 151-155.

⁴⁴⁹ Christopher E. Goscha, *Thailand and the Southeast Asian Networks of The Vietnamese Revolution, 1885-1954* (Richmond: Curzon, 1999), 163.

⁴⁵⁰ Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975*, 59.

จันทรงซีได้นำกองกำลังเขมรอิสระของตนเข้ามาร่วมกับกุนด้วย เนื่องจากบรรดาผู้ที่ฝึกฝนแนวคิดสังคมนิยมถูกกำจัดออกไป ในช่วงเวลานี้ขบวนการเขมรอิสระจึงแบ่งออกเป็นสองกลุ่มตามแนวคิดทางการเมืองอย่างชัดเจน แต่ทว่ากลุ่มของกุนต้องประสบปัญหาอ่อนแอลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากขบวนการเวียดมินห์หันไปให้การสนับสนุนเขมรอิสระที่ฝึกฝนแนวทางสังคมนิยมแทนซึ่งในเวลาต่อมาสามารถขยายพื้นที่การเคลื่อนไหวครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศได้สำเร็จ

การเติบโตของขบวนการเขมรอิสระสร้างความลำบากใจให้กับรัฐบาลกัมพูชาเป็นอย่างมากยิ่งด้วยเหตุนี้แย้ม ส้อมโบรนาयरัฐมนตรีคนใหม่ซึ่งเข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1949 โดยมีพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลัง จึงประกาศนโยบายลบล้างโทษหรือนิรโทษกรรมพวกเขมรอิสระซึ่งเริ่มมีการพูดถึงมาตั้งแต่กลาง ค.ศ. 1948 หรือภายหลังการจัดตั้งคณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมร เพื่อโน้มน้าวให้บรรดาผู้นำกลุ่มเขมรอิสระวางอาวุธโดยทางการเมืองจะไม่ถือเป็นความผิด⁴⁵¹ ด้วยเหตุนี้ภาวะ ฌวนซึ่งผิดหวังจากขบวนการเขมรอิสระจึงมอบตัวและหันมาให้ความร่วมมือกับทางราชการจัดตั้งกองกำลังผสมฝรั่งเศส-เขมร ภายหลังจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บังคับบัญชาตำแหน่งพันตรี และแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลเขตปกครองตนเองครอบคลุมเขตเสียมเรียบ พระตะบอง และกำปงธม⁴⁵²

2.4 ความแตกแยกของขบวนการเขมรอิสระ

ขบวนการเขมรอิสระเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองมีจุดมุ่งหมายเพื่อต่อต้านระบอบอาณานิคม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มตามแนวคิดทางการเมือง 'ได้แก่' เขมรอิสระมุ่งเน้นแนวทางเสรีประชาธิปไตย เริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ ค.ศ. 1940 โดยปก กุณกลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลไทยกับเขมรอิสระมุ่งเน้นแนวทางสังคมนิยม นำโดยเจียง จ็อก มิญและโต สามูทซึ่งเริ่มก่อตั้งภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้รับการสนับสนุนจากเวียดมินห์

⁴⁵¹ “องค์ประชุมครั้งที่ 11 การพิจารณากฎหมายลบล้างโทษพวกเขมรอิสระ,” 03/03/1949, กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกลอง 8 เลขที่ 243, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-42. [“หมู่เบญจเบ็ทธี ๑๑ สู้หัตถิการพิภททเว็ชฎุข์นุชเณงเภสณุทเฏอธสุมร:,” 0๓/0๓/๑๙๔๙, คัณถ์เบททเบญจเบ็ทธีสภ เณชเบรหบ ๘ เณชสุณเชช ๒๔๓, บณณสภฐานฐาทิกษุฎฐา, ๑-๔๒.]; “องค์ประชุมครั้งที่ 12 การพิจารณา (ต่อ) กฎหมายลบล้างโทษให้พวกเขมรอิสระ,” 04/03/1949, กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกลอง 8 เลขที่ 244, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1-15. [“หมู่เบญจเบ็ทธี ๑๒ สู้หัตถิการบธเเว็ชฎุข์นุชเณงเภสณุทเฏอธสุมร:,” 0๔/0๓/๑๙๔๙, คัณถ์เบททเบญจเบ็ทธีสภ เณชเบรหบ ๘ เณชสุณเชช ๒๔๔, บณณสภฐานฐาทิกษุฎฐา, ๑-๑๕.]

⁴⁵² สาคุ สามัต, ประวัติศาสตร์กัมพูชาและพลเมืองเขมร, 191. [สาคุ สามีต, เบรฐิสสาสุททฐาธิชชเณงเฏอ, ๑๙๑.]

กล่าวเฉพาะเขมรอิสระที่มุ่งเน้นแนวทางเสรีประชาธิปไตย ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง เขมรอิสระแนวทางการนี้ขยายตัวเป็นอย่างมาก เนื่องจากปัญญาชนที่เคยให้การสนับสนุนเชิง จีอก ทัณฑ์ได้หลบหนีจากเมืองหลวงและเดินทางมาสมทบกับปก กุณ ในช่วงเวลานี้ขบวนการเขมรอิสระจึงมี ผู้เข้าร่วมดำเนินงานจำนวนมาก เป็นต้นว่านักกองคัมจะสันโรดม จันทรังษี (HH Prince Norodom Chantarangsy) บุนณจันท์ มล (Bunchhan Mol) แหมม สาวาง (Hem Savang) ฎาบ ฌวนหรือ ฌวน เข้มเพซุร (Dap Chhuon or Chuon Khempetcher) แหมม สาวาต (Hem Savat) สารู (Saru) หรือจันท์ โสราต (Chhan Sorat) การดำเนินงานมุ่งเน้นการปลุกระดมประชาชนให้ต่อต้าน ฝรั่งเศสโดยแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย มีผู้บัญชาการประจำกลุ่มของตนเองเพื่อทำการเคลื่อนไหวในพื้นที่ ต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายไปแล้ว

แต่ทว่าการดำเนินงานของขบวนการเขมรอิสระกลับไม่ราบรื่น เพราะผู้ร่วมเคลื่อนไหวไม่ มีความชำนาญ ขาดความอดทน อีกทั้งมีอคติส่วนตัว มักกลั่นแกล้งใส่ร้ายป้ายสี และแย่งชิงความเป็น ใหญ่อยู่ในที่ทำการดำเนินงานต้องประสบกับอุปสรรค⁴⁵³ ยกตัวอย่างกรณีนักกองคัมจะสันโรดม จันทรังษีซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นสายลับของฝรั่งเศส หัวหน้ากลุ่มเขมรอิสระบางคนมีคำสั่งให้จับกุม พระองค์โดยนำผ้าคลุมศีรษะและนำไปสังหารทันทีโดยไม่มี การสอบสวน บุนณจันท์ มลได้โต้แย้งการ กระทำดังกล่าว โดยต้องการให้มีการสืบสวนที่ชัดเจนมากกว่านี้แต่กลับถูกตีเตียนว่าเห็นแก่ญาติวงศ์ แต่เมื่อมีการสืบสวนอย่างถี่ถ้วนอีกครั้ง ผลปรากฏว่าพระองค์ไม่ใช่สายลับของฝรั่งเศส แต่สาเหตุเกิด จากความเคียดแค้นส่วนตัวของหัวหน้าคนหนึ่งที่มิต่อนักกองคัมจะสันโรดม จันทรังษี⁴⁵⁴

ต่อมาเมื่อรัฐบาลไทยนำโดย ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ลงนามในความตกลงระงับกรณี ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสและพิธีสารว่าด้วยการถอนตัวออกไปและการโอนอาณาเขต ณ กรุงวอชิงตัน เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 ส่งผลให้ขบวนการเขมรอิสระเริ่มแตกขบวนต้อง ถอยร่นออกจากที่ตั้งเดิมและแอบซ่อนตัวทำการเคลื่อนไหวตลอดแนวชายแดนกัมพูชา-ไทย แต่ทว่า การแย่งชิงความเป็นใหญ่ในหมู่ผู้นำกลับยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น ยกตัวอย่างกรณีของฎาบ ฌวนซึ่ง ได้สังหารผู้นำกลุ่มเขมรอิสระอย่างแหมม สาวางและสารู โดยหลอกทั้งสองให้ไปพบในป่าลึกบน เทือกเขาพนมดงรักและลอบยิงเสียทั้งสอง เมื่อผู้นำกลุ่มเสียชีวิตบรรดาลูกน้องก็แตกกระสานซ่านเซ็น

⁴⁵³ บุนณจันท์ มล, *จริตเขมร*, 15-17, 21. [ปัญญาชน ฌูบ, *ชวิกโฏฏ*, ๑๕-๑๗, ๒๑.]

⁴⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 31-32.

บางส่วนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มของฉนวน⁴⁵⁵ ลักษณะดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้ในเวลาต่อมาปก กุณผู้ก่อตั้งขบวนการเขมรอิสระประกาศยุติบทบาทลงในปี ค.ศ. 1946

การยุติบทบาทของปก กุณส่งผลให้ขบวนการเขมรอิสระซึ่งมีความหลากหลายทางความคิด และผลประโยชน์ทางการเมืองอยู่แต่เดิมแตกตัวและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหลากหลายกลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีสมาชิกไม่มากนักและแต่ละกลุ่มมีลักษณะการเคลื่อนไหวที่แยกเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกันมากยิ่งขึ้น แต่ที่เลวร้ายมากกว่าไปกว่านั้นคือเป้าหมายของการเคลื่อนไหวที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่าเขมรอิสระบางกลุ่มตั้งตนเป็นใหญ่ ยกตัวอย่างเช่นกลุ่มของฮูล วงษ์อาณูภาพซึ่งได้สถาปนาตนเองเป็นนายกรัฐมนตรีในนามรัฐบาลเขมรอิสระ มีลักษณะการรวมกลุ่มเป็นช่องโหว่ทำการปล้นสะดม เรียกค่าไถ่ ฆาตกรรมฆ่าชิง เฆมาหมู่บ้าน รวมไปถึงสังหารผู้บริสุทธิ์สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรจนได้รับฉายาว่า “อิสโรจาร์หรืออิสระโจร”⁴⁵⁶ พร้อมกันนั้นยังปรากฏว่าบางกลุ่มบีบบังคับราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวหรือให้การสนับสนุนกลุ่มของตนด้วยความรุนแรง ดังรายงานของราชการไทยว่า “เขมรอิสระรวบรวมกำลังนี้ได้ใช้ทุนซึ่งได้มาจากการขู่ขู่เอาจากราษฎรชาวเขมรทั้งในประเทศเขมรและที่อาศัยอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ โดยบังคับเอาครอบครัวละ ๒ บาท”⁴⁵⁷

ขณะที่ขบวนการเขมรอิสระที่มุ่งเน้นแนวทางเสรีประชาธิปไตยมีท่าทีอ่อนแอและมีความหลากหลายไม่ชัดเจน ขบวนการเขมรอิสระที่มุ่งเน้นแนวทางสังคมนิยมที่ได้รับการสนับสนุนจากขบวนการเวียดมินท์กลับเข้มแข็งมากขึ้นและสามารถขยายพื้นที่การดำเนินงานขึ้นมาทางด้านเหนือและด้านตะวันตก ก่อนจะประสานความร่วมมือกับเขมรอิสระกลุ่มของภูาบ ฉนวน จัดตั้งคณะกรรมการปลดปล่อยประชาชนเขมร (Khmer People's Liberation Committee ; KPLC) ภายใต้การสนับสนุนของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน (Indochinese Communist Party ; ICP) ขึ้นในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 และเปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการแห่งชาติปลดปล่อยเขมร (Khmer National Liberation Committee ; KNLC) ใน ค.ศ. 1949 มีฉนวนเป็นประธาน

แม้ขบวนการเขมรอิสระภายใต้คณะกรรมการแห่งชาติปลดปล่อยเขมรจะประสบความสำเร็จในการขยายพื้นที่การเคลื่อนไหว เนื่องจากมีการจัดระบบและแบ่งเขตการปฏิบัติการที่ชัดเจน แต่ทว่าในเวลาต่อมาก็ได้เกิดปัญหาความแตกแยกขึ้นภายในกลุ่ม โดยมีสาเหตุมาจากความ

⁴⁵⁵ บุญฉันท มล, *จรีตเขมร*, 44. [บุญฉันท มล, *จรีตเขมร*, ๔๔.]

⁴⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 56-57.

⁴⁵⁷ “เรื่อง สารสำคัญในการเจรจาระหว่างท่านอชิบตีและอุปทูตเขมร,” 31 มกราคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 76.

แตกต่างทางด้านอุดมการณ์ทางการเมือง เนื่องจากไม่ใช่ผู้นำเขมรอิสระทุกคนที่จะสนับสนุนแนวทางสังคมนิยมแม้จะได้รับการช่วยเหลือจากเวียดนามเหนือในการเคลื่อนไหวก็ตาม ท้ายที่สุดเขมรอิสระที่ฝึกฝนแนวทางสังคมนิยมจึงแยกตัวออกไปจัดตั้งแนวร่วมเขมรอิสระแห่งชาติ (Unified National Front of the Khmer Issarak or Unified Issarak Front ; UIF) และจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลหรือคณะกรรมการชั่วคราวเพื่อปลดปล่อยแห่งชาติ (Provisional Central Committee of National Liberation) โดยมีเซ็ง จีอก มิญเป็นประธานแทน

ส่วนเขมรอิสระที่มุ่งเน้นแนวทางเสรีประชาธิปไตยก็ต้องแตกตัวออกอีกครั้ง บางกลุ่มสลายตัวด้วยการยอมวางอาวุธและมอบตัวแก่รัฐบาล ขณะที่บางกลุ่มแยกตัวไปทำการเคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการเป็นเอกเทศ ในกลุ่มหลังปรากฏว่าได้ตั้งตัวเป็นขุมโจรก่อความไม่สงบในหลายพื้นที่ ซึ่งไม่เพียงสร้างความเดือดร้อนในเขตแดนกัมพูชาเท่านั้นแต่ยังลุกล้ำเข้าไปในเขตแดนของไทย เช่น วันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ. 1953 เขมรอิสระคณะนายตุมสุข มีนายอู๊ด นิลเพ็ชร (เป็นนายร้อยเอกเขมรอิสระ) เป็นหัวหน้าคุมสมัครพรรคพวกแต่งกายแบบเขมรอิสระประมาณ 200 คนเศษ เข้าทำการปล้นหมู่บ้านตาพระยา อ. อรัญประเทศ จ.สระแก้ว โดยมีอาวุธปืนกลเบาแบบใหม่ 2 กระบอก นอกนั้นเป็นปืนทอมสัน คาร์ไบน์ สะเต็นเมาเซอร์ ปืนเล็กยาว และปืนแก๊ป ได้ทำการปล้นตั้งแต่ เวลา 05.00 เศษ ถึง 09.00 น. เขมรอิสระได้จับตัวนายชิต สันตระกูล สัตวแพทย์กับภรรยาและราษฎรอื่นรวม 10 คน แต่ปล่อยตัวมาแล้วแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1952 การปล้นครั้งนี้ราษฎรไทยประสพภัย 137 ครอบครัว รวมชาย 181 คน หญิง 230 คน เด็ก 279 คน ทรัพย์สินเสียหาย มีโค 197 ตัว กระบือ 2 ตัว ม้า 1 ตัว เกวียน 3 เล่ม เงินสดประมาณ 148,000 บาท บ้านเรือนถูกเผา 3 หลัง รวม 362,634 บาท⁴⁵⁸ ด้วยเหตุนี้ขบวนการเขมรอิสระจึงไม่อยู่ในฐานะผู้นำชาตินิยมที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชอีกต่อไป

⁴⁵⁸ “เรื่อง เขมรอิสระปล้นหมู่บ้านตาพระยา อ. อรัญประเทศ,” 11 กรกฎาคม 2495, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 40. ; “สำเนียง ธรรมณี กองควบคุมโรคระบาด ๑๑ กรกฎาคม ๒๔๙๕ เข้าสัมภาษณ์,” 11 กรกฎาคม 2495, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 70. ; “เรื่อง เขมรอิสระคณะนายตุมสุขเข้าทำการปล้น,” 30 มิถุนายน 2495, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 56.

3. ความล้มเหลวของกลุ่มชาตินิยมกัมพูชาในการเรียกร้องเอกราช ค.ศ. 1947-1952

จากที่กล่าวมาในตอนที่ 2 ข้างต้น จะเห็นได้ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มชาตินิยมกัมพูชาที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชแบ่งแยกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มพรรคการเมืองนำโดยพรรคประชาธิปไตยที่เข้ามาเป็นผู้บริหารประเทศและเป็นผู้เจรจากับฝรั่งเศสเพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราช กับขบวนการเขมรอิสระที่เคลื่อนไหวเพื่อควบคุมพื้นที่ชนบท อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาตินิยมทั้งสองกลุ่มไม่ประสบความสำเร็จในการนำเอกราชมาสู่กัมพูชา เนื่องด้วยปัญหาความแตกแยกภายในจนทำให้ขบวนการเขมรอิสระจึงไม่อยู่ในฐานะผู้นำชาตินิยมที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช หน้าที่ในการผลักดันกัมพูชาไปสู่เอกราชจึงตกเป็นของฝ่ายบริหารในระบบรัฐสภา อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ความเป็นไปทางการเมืองระหว่าง ค.ศ. 1947-1952 แสดงให้เห็นความไร้เสถียรภาพของการเมืองในระบบรัฐสภา จึงไม่สามารถขับเคลื่อนความเป็นเอกราช และยังเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้พระราชอำนาจเข้าแทรกแซงและควบคุมการเมืองตั้งแต่ ค.ศ. 1952 ในที่สุด

3.1 ภาวะไร้เสถียรภาพทางการเมืองในระบบรัฐสภา

แม้พรรคประชาธิปไตยจะประสบความสำเร็จในการเลือกตั้งและเป็นผู้ว่าการร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก แต่ทว่าก็ยังคงไม่สามารถบรรลุเป้าหมายอย่างการนำเอกราชมาสู่กัมพูชาได้สำเร็จ เนื่องจากฝรั่งเศสไม่ยินยอมเจรจากับขบวนการชาตินิยมใดในอินโดจีนเลย ส่งผลให้ความชอบธรรมของพรรคประชาธิปไตยเริ่มลดลง กล่าวเฉพาะพรรคประชาธิปไตยภายหลังการร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จได้เพียงสองเดือนก็เกิดเหตุการณ์ที่สั่นคลอนความมั่นคงขึ้นภายในพรรค เมื่อพระองค์มัจจะสีสุวัตต์ องค์กรเอง ยุติวงศ์ผู้นำทางการเมืองที่แข่งกร้าวเสด็จทิวงคตอย่างกะทันหันในวันที่ 11 กรกฎาคม ค.ศ. 1947 ด้วยวัยโรคชงขณะมีพระชนม์เพียง 35 พรรษา การสิ้นพระชนม์ของพระองค์เป็นที่สงสัยอย่างยิ่งว่าที่พระอาการทรุดลงอย่างรวดเร็วนั้นฝรั่งเศสมีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ทว่าผลที่เกิดขึ้นและสำคัญมากไปกว่านั้นจากการสิ้นพระชนม์ของพระองค์คือ พรรคประชาธิปไตยสูญเสียเสถียรภาพเชิงนโยบายและเกิดการแย่งชิงอำนาจขึ้นภายในพรรค ในวันที่ 25 กรกฎาคม ค.ศ. 1947 พระองค์มัจจะสีสุวัตต์ วัตตฉายาวงษ์ (HRH Sisowath Watchayavong) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระสีสุวัตต์ หนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งพรรคประชาธิปไตยทำหน้าที่รักษาการนายกรัฐมนตรี

แต่ทว่าในเวลาต่อมาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกพรรคประชาธิปไตยเสนอให้ยุบสภาผู้แทนราษฎรและจัดการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 21 ธันวาคม ค.ศ. 1947 เพื่อจัดตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ค.ศ. 1947 (L'assemblée legislative en 1947) อย่างเป็นทางการ การเลือกตั้งครั้งนี้นอกจากพรรคประชาธิปไตย พรรคเสรีภาพ (Liberal Party) และพรรคนักเอกราช (Parti des Indépendants) ซึ่งเคยลงสมัครเลือกตั้งครั้งที่ 1 แล้ว ยังมีพรรคการเมืองใหม่อีก 2 พรรคร่วมแข่งขันด้วย ได้แก่ **คณชกฏบรูษชาติ** [อ่านว่า คณะบุกชรวบรววมเจียติ : คำแปล พรรครวบรวมชาติ (Parti de l'Union Nationale)] ก่อตั้งโดยซิม ทิต กับ **คณชกฏเฮมระบุงการ** [อ่านว่า คณะบุกชเคมระบนการ : คำแปล พรรคฟื้นฟูเขมร (Parti de Renovation Khmer)] ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่เดือนกันยายน ค.ศ. 1946 นำโดยญิก จูโพง อดีตรัฐมนตรีว่าการงบประมาณ ลอน นอล (Lon Nol) ชาวเขมรเชื้อสายจีนซึ่งขณะนั้นเป็นนายทหารกองทัพแห่งชาติกัมพูชา และนักองค์ราชวงศ์ สีสุวตถ์ สีริมตะ (M.R. Sisowath Sirik Matak) พระราชนัดดา (หลาน) ในพระบาทสมเด็จพระสีสุวตถ์ กล่าวเฉพาะพรรคฟื้นฟูเขมรได้รับการอุปถัมภ์จากสมเด็จพระสีสุวตถ์มินเรศซึ่งขุนเคืองพรรคประชาธิปไตยที่กีดกันพระองค์จากการเลือกตั้งครั้งก่อน สำหรับแนวนโยบายของพรรคนี้ตรงกันข้ามกับพรรคประชาธิปไตย โดยมุ่งเน้นการจัดการกับขบวนการเขมรอิสระและขบวนการเวียดมินห์ซึ่งรุกรานอริปไตยของกัมพูชา รวมถึงแก้ไขปัญหาข้อพิพาทบริเวณโคชินจีน พรรคฟื้นฟูเขมรประณามพรรคประชาธิปไตยอย่างรุนแรงถึงการเพิกเฉยต่อการรุกรานของขบวนการเวียดมินห์และการให้การสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระ

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ค.ศ. 1947 กำหนดผู้ดำรงตำแหน่งไว้ทั้งสิ้น 75 ที่นั่ง ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคประชาธิปไตยได้คะแนนเสียงร้อยละ 74.66 คิดเป็น 56 ที่นั่ง พรรคเสรีภาพได้คะแนนเสียงร้อยละ 25.33 คิดเป็น 19 ที่นั่ง ส่วนอีกสามพรรคไม่ได้รับการรับเลือกเลย⁴⁵⁹ พื้นที่ที่พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ขบวนการเขมรอิสระเคลื่อนไหวอยู่ตรงกันข้ามกับพรรคเสรีภาพได้รับชัยชนะในพื้นที่เขตกำปงสปีและเขตติดต่อกับเวียดนาม ได้แก่ เขตกันดาลและเขตกำปงจาม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ขบวนการเวียดมินห์ใช้เป็นเส้นทางลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์จากทางเหนือมาปฏิบัติการในทางใต้

⁴⁵⁹ “องค์กรและการทำงานของสมัชชาแห่งชาติกัมพูชา ปี 1946-1991,” 1997, การเมือง กลองที่ 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 3, 31, 35-37. [‘การนุ้บชั และการบรูปฏิธเนโรเฐฐสภากษุฒั ตั ๑๕๔๖-๑๕๕๑ (Organisation et Fonctionnement de l'Assemblée Nationale du Cambodge 1946-1991),” ๑๕๕๗, การบริหารเขตทวย BOX 109, บณณสภฐฐฐฐฐฐฐฐฐฐ, ๓, ๓๑, ๓๕-๓๗.]

แต่ทว่าปัญหาสำคัญซึ่งกลายเป็นวิกฤตการณ์ทางการเมืองที่เฉียน วอมต้องเผชิญและเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เขาต้องพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือปัญหาอื้อฉาวการลักลอบค้าฝ้ายอย่างผิดกฎหมายในตลาดมืด ซึ่งพบว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคประชาธิปไตยมีส่วนร่วมรู้เห็น แม้แต่สีอม-ญาน (Sam Nhean) ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองประธานรัฐสภา ก็มีส่วนร่วมด้วย แม้วอมจะร้องขอให้เอียว เกอส (Ieu Koeus) สมาชิกพรรคประชาธิปไตยซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาให้พิจารณาเอกสิทธิ์ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่เกอสได้ปฏิเสธเพราะเห็นว่าจะกระทบต่อภาพลักษณ์ของสภาผู้แทนราษฎร ถึงกระนั้นวอมก็ตั้งต้นให้มีการลงมติ ผลปรากฏว่าวอมได้รับคะแนน 23 ต่อ 21 และเพื่อให้ปัญหาดังกล่าวสงบลง วอมจึงมอบหมายให้แยม ส้อมโบร (Yem Sambaur) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคประชาธิปไตยซึ่งขณะนั้นกำกับดูแลกิจการตำรวจให้ทำลายเอกสารหลักฐานการกระทำผิดดังกล่าว แต่สีอมโบรกลับปฏิเสธ เหตุการณ์นี้สร้างความไม่พอใจให้แก่วอมเป็นอย่างยิ่งและหาทางไล่สีอมโบรออกจากพรรค แต่วอมกลับไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐมนตรีหรือสมาชิกภายในพรรค เกอสเคยเตือนวอมแล้วว่าเขาได้ “บำรุงเลี้ยงจระเข้ขี้ขี้” (nourishing a baby crocodile) เอาไว้⁴⁶² ท้ายที่สุดวอมต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีซึ่งเพิ่งเข้าทำงานได้เพียง 6 เดือนในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1948

วันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1948 รัฐสภามีมติเลือกแบน นุต (Penn Nouth) นักการเมืองซึ่งเข้ามามีบทบาทตั้งแต่รัฐบาลของเซ็ง จ็อก ทัณฑ์ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ แต่ทว่าความแตกแยกภายในพรรคประชาธิปไตยก็ยังคงไม่ได้รับการแก้ไขและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น เมื่อสมาชิกภายในพรรคมีความเห็นแตกต่างกันถึงแนวทางการเรียกร้องเอกราช ด้วยเหตุนี้ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1948 แยม ส้อมโบรพร้อมด้วยสมาชิกอีก 11 คนได้ประกาศลาออกจากการเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปไตย เพราะไม่พอใจแนวทางของพรรคประชาธิปไตยที่ให้การสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระ รวมถึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับขบวนการเวียดมินท์ที่ขยายอิทธิพลมากขึ้นในกัมพูชาได้ ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1949 เสถียรภาพของพรรคประชาธิปไตยต้องสั่นคลอนและล่มสลายลง เมื่อสีอมโบรได้เสนอการอภิปรายไม่ไว้วางใจในข้อหาฉ้อราษฎร์บังหลวงเกี่ยวกับการประมงในทะเลสาบเขมร (Tonle Sap) ด้วยเหตุนี้ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1949

⁴⁶² Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945*, 39.

บรรยากาศทางการเมืองของกัมพูชาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ตกอยู่ในสภาพของการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง นายกรัฐมนตรีคนแล้วคนเล่าหมุนเวียนกันขึ้นมาเป็นผู้นำประเทศซึ่งต่างประกาศกร้าวว่าจะนำเอกราชมาสู่กัมพูชา แต่กลับไม่พบว่านายกรัฐมนตรีคนใดประสบความสำเร็จในการเจรจากับฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากนุตลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุอำนาจการให้เอียว เกอส ประธานรัฐสภาแต่งตั้งแย้ม ส้อมโบรเป็นนายกรัฐมนตรีโดยไม่ต้องผ่านการลงมติของรัฐสภา เกอสซึ่งไม่ต้องการมีปัญหากับราชสำนัก ดำเนินการแต่งตั้งส้อมโบรเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1949 ซึ่งการกระทำดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับพรรคประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก เพราะเห็นว่าราชสำนักกำลังแทรกแซงกิจกรรมของฝ่ายบริหาร อีกทั้งการแต่งตั้งส้อมโบรซึ่งขณะนั้นไม่ใช่สมาชิกของพรรคเป็นประธานฝ่ายบริหาร ทั้งที่เสียงข้างมากในรัฐสภาเป็นของพรรคประชาธิปไตยจึงเป็นการกระทำที่ไม่สมควร และยังเลวร้ายขึ้นเมื่อส้อมโบรได้จัดตั้งรัฐบาลผสมร่วมกับพรรคเสรีภาพของพระองค์มัจจะสีนโรดม นรินนฤตที่มีแนวทางการเมืองแบบอนุรักษนิยม จึงยิ่งทวีความไม่พอใจให้กับพรรคประชาธิปไตยและโจมตีส้อมโบรอย่างหนักผ่านหนังสือพิมพ์กัมพูชา แต่ตรงกันข้ามกับราชสำนักและฝรั่งเศสที่ให้การสนับสนุนส้อมโบรเป็นอย่างดี เพราะเห็นว่าเขาเป็นนักการเมืองที่ควบคุมง่าย⁴⁶³

แย้ม ส้อมโบรดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ท่ามกลางกระแสต่อต้านอย่างหนัก โดยเฉพาะพรรคประชาธิปไตยซึ่งประณามส้อมโบรว่าเป็นคนของกษัตริย์⁴⁶⁴ แต่สถานการณ์ยิ่งเลวร้ายขึ้นเมื่อส้อมโบรประกาศนโยบายจัดตั้งบ่อนคาสิโนซึ่งเป็นแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ นโยบายดังกล่าวถือว่าเป็นความล้มเหลวทางการเมืองเชิงนโยบายในสายตาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การต่อต้านขยายตัวไม่เพียงแต่ในรัฐสภา เมียส สาแอม (Meas Saem) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ประท้วงนโยบายของส้อมโบรด้วยการประกาศปิดวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ แม้แต่นักเรียนนักศึกษาก็ออกมาต่อต้านจนกระทั่งเกิดบั้งหรือชิงเสียดสีที่ว่า

บั้ง	คำแปล
ศาส สาน์หม ยัย สัมบุร	เมียส สาแอม แย้ม ส้อมโบร
ศาส สาน์หม ยัย สัมบุร	เมียส สาแอม แย้ม ส้อมโบร

⁴⁶³ Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945*, 91.

⁴⁶⁴ Marie Alexandrine Martin, *Cambodia: A Shattered Society* (California: University of California Press, 1994), 56.

- 3) พื้นที่ซึ่งตกอยู่ภายใต้การดูแลของกองทัพฝรั่งเศสหรือกองกำลังผสม ฝรั่งเศสต้องลดจำนวนทหารลงเป็นลำดับและถอนตัวออกไปจากกัมพูชาโดยเร็ว พร้อมกับยินยอมให้การดำเนินการด้านสันติภาพอยู่ภายใต้การดูแลและบัญชาการของกัมพูชา
- 4) รัฐบาลฝรั่งเศสต้องยินยอมให้อภัยต่อพฤติกรรมของพวกอิสระซึ่งกระทำผิดให้พันโทษ
- 5) ประเทศฝรั่งเศสต้องพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ในเสรีภาพด้วยการออกกฎหมายลบล้างโทษแก่นักโทษการเมือง (รวมถึงเซ็ง จ็อก ทัณ)⁴⁶⁶

ถึงกระนั้นฝรั่งเศสยินยอมและตกลงในข้อเสนอของกัมพูชาเพียงบางประการเท่านั้น กล่าวคือ ฝรั่งเศสยินยอมให้กัมพูชามีอิสระในการดำเนินนโยบายด้านต่างประเทศ รวมถึงอนุญาตให้มีกองกำลังป้องกันตนเองโดยรอบเขตเสียมเรียบและเขตพระตะบอง แต่ฝรั่งเศสยังคงสงวนอำนาจเหนือกิจการด้านการทหาร การพาณิชย์ และศุลกากร นอกเหนือไปจากนี้ฝรั่งเศสให้การรับรองสถานะของกัมพูชาว่าเป็นรัฐสมาชิก (Esats Associe's) ของสหภาพฝรั่งเศสซึ่งพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นผู้เสนอต่อฝรั่งเศสเองว่าให้ดำเนินการลักษณะเช่นเดียวกับที่บริเตนใหญ่ทำกับอินเดีย⁴⁶⁷ พร้อมกันนี้ฝรั่งเศสยังได้รับรองรัฐธรรมนูญกัมพูชาซึ่งแล้วเสร็จมาตั้งแต่ ค.ศ. 1947 ส่งผลให้ในทางนิตินัยกัมพูชาเป็นรัฐอิสระ ขณะที่ต่อมาใน ค.ศ. 1950 ฝรั่งเศสก็ยินยอมให้กัมพูชาส่งผู้แทนเข้าร่วมในองค์การสหประชาชาติ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจของฝรั่งเศสในกัมพูชาที่ผ่อนปรนลงซึ่งพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงเรียกชื่อตกลงนี้ว่า “เอกราช 50 เปอร์เซ็นต์” (fifty percent independence)⁴⁶⁸

การเจรจาที่เกิดขึ้นภายใต้การนำของรัฐบาลแย้ม ส้อมโบร นักการเมืองที่มีชื่อเสียงไม่ค่อยดีแต่ใกล้ชิดกับราชสำนักนั้น สร้างความไม่พอใจแก่สมาชิกพรรคประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อส้อมโบรเสนอต่อรัฐสภาเพื่อให้สตัดยบันรับรองการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับกัมพูชา สภาผู้แทนราษฎรซึ่งส่วนใหญ่คงเป็นสมาชิกพรรคประชาธิปไตยจึงไม่ให้ความเห็นชอบ โดยเฉพาะสาระสำคัญที่ว่ากัมพูชาเป็นประเทศเอกราชซึ่งอยู่ภายในสหภาพฝรั่งเศส การดำเนิน

⁴⁶⁶ นโรดม สีหนุ, ราชสภรรณภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950), 2nd ed. (กัมพูชา: อินทร์เทวี, 2005), 26-27. [รณฤช สัมภส, ภูมิสังคมคดีพิพาทกัมพูชา (ฉบับปฐมฤกษ์) ๑๙๔๐-๑๙๕๐, ๓๕: ๑๕๕-๑๕๖, ๒๕: ๒๖-๒๗.]

⁴⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 25-26.

⁴⁶⁸ Chandler, A History of Cambodia, 216.

ความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศใด ๆ ต้องได้รับความเห็นชอบจากฝรั่งเศส และฝรั่งเศสคงสงวนอำนาจทางการเมืองและตำรวจไว้ในสภาวะสงครามหรือเมื่อเหตุการณ์ไม่ปกติ พร้อมกันนี้ชาวฝรั่งเศสคงได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตดั้งเดิม⁴⁶⁹ ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์เห็นว่าไม่ใช่เอกราชอย่างแท้จริง และโจมตีว่าเป็นเพียงโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาลที่ทำให้โอกาสในการนำเอกราชโดยสมบูรณ์ห่างไกลออกไป พร้อมกันนี้นักเรียนซึ่งสนับสนุนแนวทางของพรรคประชาธิปัตย์ยังได้ประท้วงการกระทำของรัฐบาลด้วยการหันไปต่อสู้ด้วยกำลัง แต่สำหรับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุแล้วกลับทรงเห็นว่า “ครั้งหนึ่งประเทศกัมพูชาแนบชิดกับประเทศฝรั่งเศสโดยสนธิสัญญาปี 1893 เพื่อยกเลิกสนธิสัญญานี้ เราต้องเดินทางไปเจรจาที่ฝรั่งเศส ด้วยเหตุเช่นนี้จึงมีการลงนามในข้อตกลงปี 1949 ซึ่งไม่ได้ทำเพื่อพระองค์เองเลย หากแต่ทำเพื่อส่วนรวม เพื่อกรุยทางไปสู่เอกราชได้ตามกฎหมาย”⁴⁷⁰ ถึงกระนั้นในเวลาต่อมารัฐสภาจำเป็นต้องยินยอมให้สัตยาบันและประกาศใช้อย่างเป็นทางการ

ท่ามกลางความสับสนและการโจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรง ได้เกิดเหตุการณ์ที่น่าตกใจและเป็นสาเหตุทำให้ในเวลาต่อมาสื่อมวลชนต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือการลอบสังหารหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ เหตุการณ์เกิดในวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1950 เวลา 18.00 น. หลังปิดการประชุมของกรรมาธิการพรรคประชาธิปัตย์ ได้มีผู้ร้ายลอบปาระเบิดเข้าไปในที่ทำการพรรคประชาธิปัตย์ ส่งผลให้เฮียว เกอสประธานรัฐสภาและหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เสียชีวิต นู-ยา สมาชิกพรรคเสรีภาพถูกจับในฐานะผู้ร้าย การสืบสวนถูกมอบหมายแก่ลอน นอล นายทหารกองทัพแห่งชาติกัมพูชาซึ่งเป็นไปอย่างคลุมเครือและลงท้ายด้วยคนร้ายถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิต ทั้งนี้จากการสอบสวนซึ่งผู้ต้องสงสัยว่าเป็นผู้สังหารมี 2 คน คือพระองค์มัจจะสันโรดม นรินนเกุต หัวหน้าพรรคเสรีภาพซึ่งขณะนี้ได้หลบหนีออกนอกประเทศไปแล้ว กับสื่อมวลชนนายกรัฐมนตรีนซึ่งดูเหมือนจะมีความเห็นทางการเมืองที่แตกต่างกับเกอส⁴⁷¹ แต่ในขณะเดียวกันกลับมีหลักฐานปรากฏด้วยว่าคนร้ายได้สารภาพว่าสมเด็จพระวรวงศาธรรมิกราชเจ้าสุวตฤ์กฤษณะนารีรัตน์ พระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระ

⁴⁶⁹ Roger M. Smith, *Southeast Asia: Documents of Political Development and Change* (New York: Cornell University Press, 1974), 38.

⁴⁷⁰ นโรดม สีหนุ, *ราชสงครามภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950)*, 26. [เสวกฤษณ์ สืบภักดิ์, *กตสภคณกตเมษีจกตสภคณกตสภคณกต (๑๕๔๐-๑๕๕๐)*, ๒๖.]

⁴⁷¹ Justin Corfield and Laura Summers, “Ieu Koeus,” in *Historical Dictionary of Cambodia* (Maryland, United Kingdom: Scarecrow Press, 2003), 168-169.

นโรดมสีหนุเป็นผู้ว่าจ้าง และพระองค์ก็ได้ส่งเสียเลี้ยงดูคนร้ายตลอดเวลาที่อยู่ในคุก⁴⁷² สอดคล้องกับ บุนนฉันท มลซึ่งมีความเห็นว่าผู้สั่งการหรือเกี่ยวข้องคือพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ มลเชื่อว่าการสังหารเกอสเป็นแผนการที่กษัตริย์ใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าควบคุมอำนาจทางการเมือง เป็นการยิงปืนนัดเดียวได้นกสองตัว คือฆ่าหัวหน้าพรรคประชาธิปไตยแล้วโยนความผิดให้พรรคเสรีภาพรับไป⁴⁷³

อย่างไรก็ดี งานศพของเฮียว เกอสได้รับการจัดขึ้น 7 วัน 7 คืน มีประชาชนกว่า 50,000 คน ซึ่งประกอบด้วยนักเรียนนักศึกษา พระสงฆ์ นักการเมือง รวมถึงราษฎรทั่วไปมาร่วมแสดงความอาลัย วันที่ 22 มกราคม ค.ศ. 1950 ซึ่งเป็นวันครบกำหนดมาปณกิจ ขบวนเคลื่อนย้ายร่างของเกอสจากบ้านไปยังวัดพุทธมุตติได้รับการจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ ตลอดเส้นทางมีผู้คนเข้าร่วมอย่างล้นหลาม เกอสได้รับการยกย่องว่าเป็น “ธรรมอหิงสา” นี่จึงเป็นหลักฐานหนึ่งที่ช่วยยืนยันว่าพรรคประชาธิปไตยยังคงได้รับความนิยมจากประชาชน แม้ว่าในระยะที่ผ่านมาพรรคต้องเผชิญกับข้อครหามากมายจากการบริหารประเทศก็ตาม

3.3 การเลือกตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ วันที่ 9 กันยายน ค.ศ. 1951

ถึงแม้ว่าฝ่ายอนุรักษ์นิยมจะมีอำนาจสามารถควบคุมการเมืองกัมพูชาไว้ได้และประสบความสำเร็จในการเปิดการเจรจากับฝรั่งเศส แต่ทว่าภายใต้การบริหารก็ต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ทั้งแรงกดดันจากปัญญาชนและสมาชิกพรรคประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของขบวนการเขมรอิสระกลุ่มที่อยู่ภายใต้การนำของขบวนการเวียดมินห์ซึ่งได้ปรับวิธีการเคลื่อนไหวภายหลังกัมพูชาลงนามในความตกลง ค.ศ. 1949 โดยจัดการประชุมผู้นำขบวนการเขมรอิสระประมาณ 200 คน ที่เมืองท่าเตียน (Ha Tien) ในวันที่ 19 เมษายน ค.ศ. 1950 ได้ประกาศจัดตั้งแนวร่วมเขมรอิสระแห่งชาติ (Unified National Front of the Khmer Issarak or Unified Issarak Front ; UIF) มีเข็ง จ็อก มิญเป็นหัวหน้าควบคุมดูแล องค์กรนี้ประกอบด้วยผู้นำเขมรอิสระระดับสูงซึ่งเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนประมาณ 500 คน ซึ่งต่อมาได้ประกาศจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลหรือคณะกรรมการชั่วคราวเพื่อปลดปล่อยแห่งชาติ (Provisional Central Committee of National Liberation) โดยมีเข็ง จ็อก มิญเป็นประธาน

⁴⁷² บันฑิตย์ ธนาธนะ, “การศึกษาการปกครองของเจ้าสีหนุฯ,” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), 59.

⁴⁷³ บุนนฉันท มล, *จรีตเขมร*, 62-68. [บุญญธรรุ คุ้ม, *ชิตโอง*, ๖๒-๖๘.]

ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้กัมพูชาต้องตกอยู่ในสภาวะไร้เสถียรภาพ และยิ่งเลวร้ายมากขึ้น เมื่อเกิดเหตุการณ์ลอบสังหารเอียว เกอส อดีตประธานรัฐสภาและหัวหน้าพรรคประชาธิปไตย แยม ส้อมโบรซึ่งถูกกล่าวหาว่ามีส่วนพัวพันจึงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 2 พฤษภาคม ค.ศ. 1950 ด้วยเหตุนี้จึงเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ถึงกระนั้นพระองค์ก็ต้องประสบกับการคัดค้านของพรรคประชาธิปไตย ต่อมาวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1950 พระองค์จึงแต่งตั้งสมเด็จพระมหาลวงสีสุวดี มุณีวงศ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนโดยปราศจากรัฐสภา แต่ทว่านายกรัฐมนตรีคนใหม่คงต้องเผชิญกับแรงกดดันจากสมาชิกพรรคประชาธิปไตย รวมถึงการก่อความไม่สงบของขบวนการเขมรอิสระทั้งสองกลุ่มจึงประกาศลาออกในวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1951 เปิดโอกาสให้ อุม เฌียงซุน (Oum Chheang Sun) ข้าราชการบริวารผู้ใกล้ชิดกับราชสำนักเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พร้อมกับลดบทบาทของพรรคประชาธิปไตยด้วยการมอบหมายให้กรมศึกษาพระราชอาณาจักรปฏิบัติหน้าที่แทนรัฐสภา ซึ่งสร้างความไม่พอใจเป็นอย่างมากแก่พรรคประชาธิปไตยจึงร่วมกันกดดันและเรียกร้องให้มีการเลือกตั้งใหม่ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจึงได้มีประกาศพระราชบัญญัติการเลือกตั้งซึ่งทำให้เฌียงซุนต้องยุติบทบาท

วันที่ 9 กันยายน ค.ศ. 1951 มีการจัดการเลือกตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (L'assemblée législative en 1951) กำหนดผู้ดำรงตำแหน่งไว้ทั้งสิ้น 75 ที่นั่ง มีพรรคการเมืองมากขึ้นและเข้าร่วมลงสมัครถึง 9 พรรค ผลปรากฏว่าพรรคประชาธิปไตยซึ่งขณะนี้เกิดการช่วงชิงอำนาจของฝ่ายอนุรักษ์นิยมภายในพรรค นำโดย หุย กอนธูล (Huy Kanthoul) ซึ่งสามารถควบคุมและกำจัดฝ่ายเสรีประชาธิปไตยในพรรคได้อย่างเบ็ดเสร็จ ได้คะแนนเสียงร้อยละ 70.67 คิดเป็น 54 ที่นั่ง พรรคเสรีภาพได้คะแนนเสียงร้อยละ 21.33 คิดเป็น 16 ที่นั่ง ขณะที่พรรคฟื้นฟูเขมรซึ่งเคยลงแข่งขันเลือกตั้งมาตั้งแต่ ค.ศ. 1947 ก่อตั้งโดย ญี กูโงแต่ขณะนี้นำโดย ลอน นอล นายทหารกองทัพแห่งชาติกัมพูชา ร่วมกับชนชั้นกลางที่มีความสัมพันธ์ด้านธุรกิจกับฝรั่งเศส ได้คะแนนเสียงร้อยละ 2.67 คิดเป็น 2 ที่นั่ง และ **คณบกุฎฐ์สาธณัณเณ**: [อ่านว่า คณะบกุชเณชานจยจุมเนเณะ : คำแปล พรรคอีสานชัยชนะ (Parti du Nord-Est Victorieux)] พรรคการเมืองท้องถิ่นนำโดย เมา จอย (Mao Choy) ซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์กับ ญาบ ฌวน ได้คะแนนเสียงร้อยละ 5.33 คิดเป็น 4 ที่นั่ง⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ “องค์กรและการทำงานของสมัชชาแห่งชาติกัมพูชา ปี 1946-1991,” 1997, การเมือง กล้องที่ 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 3. [การมีอยู่ของ สภานิติบัญญัติแห่งชาติที่ 1946-1991 (Organisation et Fonctionnement de l'Assemblée Nationale du Cambodge 1946-1991), 1997, การบริหารเขต BOX 109, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 3.]

ด้วยเหตุนี้พระรศประชาธิปไตยซึ่งเป็นเสียงข้างมากจึงได้จัดตั้งรัฐบาลโดยมีมติให้กอนธลเป็น นายกรัฐมนตรี

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุและรัฐบาลฝรั่งเศสอำนวยความสะดวกให้ เจริญ ก๊อก ทัตญเดินทางกลับมายังกัมพูชา เดวิด พี. แชนด์เลอร์ตั้งข้อสังเกตว่าเหตุผลที่ซ่อนอยู่ในการ สนับสนุนให้ทัตญกลับมาคือความคาดหวังให้พระรศประชาธิปไตยเกิดความแตกแยก⁴⁷⁵ แต่พระองค์ทรง มีพระราชธาธิบายว่าการดำเนินการดังกล่าวเป็นไปตามหลักเมตตารธรรมและเพื่อสร้างสันติภาพ⁴⁷⁶ วันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1951 ประชาชนกว่าหมื่นคนไปต้อนรับทัตญที่สนามบินพนมเปญ และอีกกว่าหมื่นคน เข้าแถวต้อนรับตลอดทางจากสนามบินเรื่อยมาถึงในเมือง ในขบวนมีรถกว่า 300 คัน ส่งผลให้รถติด ยาวหลายชั่วโมงบนถนนที่มีระยะทางเพียง 10 กิโลเมตร

การกลับมาของเจริญ ก๊อก ทัตญสร้างความระส่ำระสายภายในพระรศประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก บรรดาสมาชิกพรรคที่ชื่นชมทัตญสนับสนุนให้เขาดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ทางการเมือง แต่ทัตญคง ปฏิเสธ แต่ทว่าในระหว่างเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1952 ทัตญและเอีย เสียโจว (Ea Sichau) ได้ ออกหนังสือพิมพ์ชื่อว่า “**ខ្មែរក្រោក**” [อ่านว่า คแมร์โกกร : คำแปล เขมรตื่น (Cambodians Awake)] โดยชี้แจงว่า “เราทราบว่าเป็นประชาชนชาวกัมพูชา ซึ่งถูกทำให้หลับใหลได้ตื่นขึ้นแล้ว ... ไม่อาจมีสิ่งใด หยุดยั้งให้การตื่นนี้ก้าวไปข้างหน้า”⁴⁷⁷ และในวันที่ 9 มีนาคม ค.ศ. 1952 ทัตญได้หลบหนีเข้าป่าพร้อม ผู้ติดตามประมาณ 100 คน จัดตั้งศูนย์บัญชาการบริเวณชายแดนแถบพนมดงรักในเขตเสียมเรียบ โดย ได้รับความร่วมมือจากเขมรอิสระกลุ่มของเกา ต็อก มีการนำวิธีการปกครองแบบสังคมนิยมมาใช้ ภายในกลุ่ม ทั้งนี้ทัตญโจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์ว่าเป็นอุปสรรคสำคัญของการได้รับเอกราช⁴⁷⁸ พลดิการณดังกล่าวแม้จะสร้างความขุ่นเคืองพระทัยให้กับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้พระองค์เข้ามาดำเนินการทางการเมืองด้วย พระองค์เอง

กล่าวเฉพาะพระรศประชาธิปไตยภายหลังจัดตั้งรัฐบาลภายใต้การนำของหุย กอนธล ต้อง ประสบปัญหาความแตกแยกภายในพรรค สาเหตุหนึ่งเกิดจากการกลับมาของเจริญ ก๊อก ทัตญ ผู้นำ

⁴⁷⁵ Chandler, *A History of Cambodia*, 219.

⁴⁷⁶ นโรดม สีหนุ, *ราชสงครามภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950)*, 26. [รณฤกษ์ สืบภณ, *กตสภกษัตริย์กษัตริย์กษัตริย์ (๑๙๔๐-๑๙๕๐)*, ๒๗.]

⁴⁷⁷ Reddi, *History of Cambodia Independence Movement, 1863-1955*, 220-221.

⁴⁷⁸ Michael Leifer, *Cambodia: the Search for Security* (New York: Frederick A. Praeger, 1967), 40.

ชาตินิยมที่เป็นที่ชื่นชอบของปัญญาชน และยิ่งแย่งเมื่อเขมรอิสระกลุ่มขวา ผนวกรวมการเคลื่อนไหว ในกรุงพนมเปญโดยอาศัยความสัมพันธ์กับมา จอย ผู้นำพรรคอีสานซ้ายชนะ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1952 ปรากฏว่ามีรถจี๊ปของทหารแจกใบปลิวที่มีเนื้อหาเรียกร้องให้ราชสำนักและประชาชนลุกขึ้นต่อต้านรัฐบาลของกอนธล เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความโกรธแค้นให้แก่กอนธลเป็นอย่างมาก โดยเขา กล่าวโทษแก่ลอน นอล นายทหารกองทัพแห่งชาติกัมพูชาและแยม สีมโบร อดีตนายกรัฐมนตรี กอนธลมอบหมายให้เสิม วาซึ่งได้รับการปล่อยตัวหลังจากการเจรจากับฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1949 ให้ จับกุมและสอบสวนบุคคลทั้งสองตำรวจได้เข้าตรวจค้นบ้านของลอน นอลกับแยม สีมโบร และกุมตัว ทั้งสองไปยังสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ภายหลังการตรวจค้นไม่พบสิ่งใดที่เชื่อมโยงได้ว่าทั้งสองเป็น ผู้กระทำการ ลอน นอลได้รับการปล่อยตัวอิสระ ขณะที่สีมโบรถูกกักบริเวณในบ้านพักของตัวเอง⁴⁷⁹

การจับกุมลอน นอลและกักบริเวณแยม สีมโบร สร้างความขุ่นเคืองให้แก่บรรดาทหาร เท้าดำซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของลอน นอลเป็นอย่างมาก และเปิดโอกาสให้พรรคฝ่ายค้านใช้ เหตุการณ์ดังกล่าวโจมตีรัฐบาล โดยกล่าวหาว่าพรรคประชาธิปไตยต้องการทำลายคู่แข่งทางการเมือง จึงได้กล่าวโทษด้วยข้อหาโดยปราศจากมูล⁴⁸⁰ แต่ทว่าในทางตรงกันข้ามผลที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์ ดังกล่าวกลับผลักดันให้ฝรั่งเศสซึ่งเฝ้ามองการเมืองกัมพูชาอย่างระแวดระวังส่งกองทหารจาก เวียดนามจำนวน 2 กองพัน กลับเข้ามาประจำการในกัมพูชาโดยอ้างเหตุผลความไม่สงบทางการเมือง อีกทั้งยังนำกองทหารอีก 2 กองพัน จัดเป็นกองกำลังผสมร่วมกับกองทัพของกัมพูชา พร้อมกับจัด รถถังทำการลาดตระเวนรอบกรุงพนมเปญด้วย การกระทำของฝรั่งเศสลักษณะนี้เป็นการแสดงตน อย่างเปิดเผยว่าฝรั่งเศสยังคงไม่ยินยอมให้เอกราชโดยสมบูรณ์แก่กัมพูชา

ความยุ่งเหยิงทางการเมืองภายหลังการเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภา ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้พระราชอำนาจโดยอ้างบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ มาตรา 21 “อำนาจทั้งปวงมาจาก พระมหากษัตริย์ อำนาจเหล่านี้ต้องเป็นไปตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้” ประกาศยุบสภา ผู้แทนราษฎรในวันที่ 15 มิถุนายน ค.ศ. 1952 และเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยพระองค์เอง พร้อมกันนั้นใน ค.ศ. 1953 ยังโปรดเกล้าฯ จัดตั้งกรมประชาชาติให้ทำหน้าที่แทนรัฐสภา โดยทรงมี

⁴⁷⁹ ฉาย โสภผล, นายกรัฐมนตรีเขมร ทั้ง 36 ท่านเป็นอย่างไร?: การเริ่มต้นและการสิ้นสุดในประวัติศาสตร์ (ภาค 1), 157. [ฉาย สุณิล, *สายทศวรรษสู่ใจ ตำนาน ๓๖ ราชธรรมา: การต่อสู้และชีวิตของกษัตริย์สยาม (๑๙๓๑-๑๙๗๖)*]

⁴⁸⁰ Michael Vickery, “Looking Back at Cambodia, 1942-76,” in *Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981*, ed. Ben Kiernan and Chanthou Boua (United Kingdom: Zed Press, 1982), 94-95.

แถลงการณ์ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1952 “ทุกอย่างอยู่ในสภาพยุ่งเหยิง ไม่มีการปกครอง ไม่มีการใช้ สติปัญญาอย่างมีเหตุผล...ถ้าหากเห็นว่าความแตกแยกเป็นสิ่งถูกต้อง บรรดาผู้รักและหวังดีต่อชาติ ทั้งหลายคงต้องหลบเร้นไปในป่า”⁴⁸¹ ต่อมาพระองค์ประธานสัมภาษณ์ไว้ว่า “เพื่อแสดงถึงความรัก ชาติของพระราชา และเพื่อพิสูจน์ให้พวกเขาเห็นว่า ราชบัลลังก์มิใช่ห้ามล้อแต่เป็น ‘มอเตอร์’ ของ เอกราช”⁴⁸²

4. พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุกับการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช

กัมพูชาซึ่งเพิ่งได้รับสิทธิให้ปกครองตัวเองบางส่วนใน ค.ศ. 1946 ต้องตกอยู่ในสภาวะไม่ มั่นคง การค้าซึ่งเป็นรายได้หลักทางเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้เป็นงบประมาณในการบริหารแผ่นดิน หยดชะงักจนส่งผลให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ ขณะที่รัฐบาลซึ่งควรจะเป็นที่พึ่งพาของประชาชน และเป็น ผู้นำในการเรียกร้องเอกราช รวมถึงแก้ไขปัญหาต่าง ๆ กลับเกิดความแตกแยกจนนำมาสู่ภาวะไร้ เสถียรภาพ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งเฝ้ามองการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองมา โดยตลอด จนกระทั่งสถานการณ์บ้านปลายจนพระองค์ไม่อาจทนต่อสภาพไร้ระเบียบได้อีก จึงทรงใช้ พระราชอำนาจเข้าแทรกแซงเพื่อควบคุมการเมืองกัมพูชา โดยทรงประกาศกร้าวและยืนยันว่าจะนำ อำนาจอธิปไตยกลับคืนสู่รัฐบาลกัมพูชาและประชาชนด้วยพระองค์⁴⁸³

4.1 ราชสงครามภาพเพื่อเอกราช (Royal Crusade for Independence)

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงขอให้สภาผู้แทนราษฎรมีฉันทามติประกาศสภาวะ ฉุกเฉินและให้เวนพระราชอำนาจทั้งปวงแก่พระองค์ ด้วยทรงให้เหตุผลว่าการปฏิบัติงานของรัฐสภาไม่ ได้ผลและเพื่อให้พระองค์ดำเนินการเรียกร้องเอกราชได้อย่างชอบธรรม พร้อมทรงสัญญาว่าจะนำ

⁴⁸¹ Robert Oliver, “Le Protectorat Français au Cambodge,” (Ph.D. Thèse dissertation, University of Paris, 1969), 333-334, quoted in David P. Chandler, *A History of Cambodia*, 225.

⁴⁸² นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จิงกิวตี้, trans. สว่าง วงศ์พัวพันธ์ (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2518), 62.

⁴⁸³ Reed to Marshall, 9 May 1947, 851G.00/5-947, quoted in Kenton Clymer, “The United States and Cambodian Independence, 1944-1954,” (A paper prepared for the United States and Viet Nam: From War to Peace, University of Notre Dame, December 2-4, 1993), 2-3.

เอกราชโดยสมบูรณ์มาสู่กัมพูชาภายใน 3 ปี⁴⁸⁴ แต่ทว่าพรรคประชาธิปไตยซึ่งเป็นเสียงข้างมากกลับกราบบังคมทูลต่อพระองค์ว่า “ปวงข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอำนาจเปิดทางให้พระองค์ได้ปฏิบัติการ ไม่มีอำนาจที่จะอนุมัติกฎหมายนี้ แต่หากถือปฏิบัติตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญซึ่งกำหนดให้ ‘อำนาจทั้งปวงมาจากพระมหากษัตริย์’ รัฐสภาก็คงไม่มีสิทธิคัดค้านการดำเนินการนี้ได้” ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 13 มกราคม ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุประกาศยุบสมัชชาแห่งชาติและประกาศกฎอัยการศึก โดยพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พร้อมกับนี้ทรงแต่งตั้งแบบ นุตให้ดำรงตำแหน่งกำกับราชการในราชรัฐภิบาลและเป็นรัฐมนตรีลำดับที่ 1 ตามพระราชกฤษฎีกาเลข 39 ลงวันที่ 24 มกราคม ค.ศ. 1953 ขณะที่ทรงแต่งตั้งเสริม วา ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจและสาธารณกร และภูาบ ฌวนให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ต่อมาในวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 1953 พระองค์ประกาศจัดตั้ง “กรมปริกษาชาติ” ทำหน้าที่แทนรัฐสภามีสมเด็จพระวรวงศาธิบดี นโรดมสุรามฤตเป็นประธานและเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเพื่อไม่ให้เกิดเสียงคัดค้าน บรรดาสมาชิกพรรคประชาธิปไตยที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพระองค์จึงถูกจับ หลังจากนั้นพระองค์จึงดำเนินการ “ภณิสกษุภณณเฐยฺญินทกณณบิรุมณโรนคณณณ” [อ่านว่า เรียงขอกมมเกียปเลียมเบยแอก เรียงบริบูรณณในกัมพูเจีย : คำแปล ราชสกรรรมภาพเพื่อเอกราชหรือปฏิบัติการของพระราชาเพื่อเอกราชที่สมบูรณณของกัมพูชา] ด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไปยังประเทศโลกเสรีเพื่อขอความเห็นใจต่อกัมพูชาซึ่งยังไม่ได้เอกราชที่สมบูรณณและเพื่อให้กัมพูชาเป็นที่รู้จักของนานาชาติประเทศ พร้อมกันนี้เพื่อแก้ไขปัญหาของโลกเสรีที่ต้องเผชิญกับการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน การให้เอกราชแก่กัมพูชาก็เท่ากับว่าสร้างความร่วมมือป้องกันและกันในอนาคต เพราะกัมพูชาในตอนนี้อรักเอกราชเสมอเหมือนด้วยชีวิต⁴⁸⁵

วันที่ 9 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงพนมเปญไปยังกรุงปารีส และในวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ. 1953 พระองค์มีพระราชสาสน์ถึง มร.ฌูล แวงซ็อง โอริอล (Jules-Vincent Auriol) ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4

⁴⁸⁴ “แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วรมัน,” 1953, การศึกษาและการเรียนการสอน กล่องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 2. [ไธรงการกลองภกณณคณณณโรนโรน: ๑๕๕๓, การหบรณรงการบณณณบณณณบณณณ BOX 319, บณณณณณณณณณณณณณณ, ๒.]

⁴⁸⁵ “แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วรมัน,” 1953, การศึกษาและการเรียนการสอน กล่องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1. [ไธรงการกลองภกณณคณณณโรนโรน: ๑๕๕๓, การหบรณรงการบณณณบณณณบณณณบณณณ BOX 319, บณณณณณณณณณณณณณณ, ๑.]

สาระสำคัญโดยสรุป พระองค์ทรงพยายามอธิบายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาและปัญหาที่น่าหนักใจสำหรับฝรั่งเศสในอินโดจีนคือการต่อต้านของเวียดนามห์ โดยเสนอทางออกเพื่อขจัดความหนักอกหนักใจของฝรั่งเศสและเพื่อป้องกันความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นคือการมอบเอกราชให้แก่กัมพูชา และสาเหตุที่พระองค์ดำเนินการเช่นนี้ เพราะเห็นแก่ความทุกข์ยากของอาณาประชาราษฎร์ทั้งสิ้น ทั้งนี้พระองค์เชื่อว่าหากฝรั่งเศสยินยอมเจรจากับพระองค์และรัฐบาลของพระองค์แล้ว อนาคตประชาราษฎร์ทั้งหลายก็จะมีทางเนรคุณฝรั่งเศส จึงเป็นการง่ายที่สุดที่จะทำให้พวกเขาเชื่อว่าการเสียดุลทั้งหลายยอมรับโดยฝรั่งเศสเอง ทั้งนี้เพื่อป้องกันการโจมตีว่าฝรั่งเศสต้องการรักษาอำนาจซึ่งเอาไปจากกัมพูชาและเอาแต่ปกป้องผลประโยชน์ของตน และที่สำคัญมากไปกว่านั้นเพื่อลบล้างข้อครหาว่าฝรั่งเศสไม่เอาใจใส่ปัญหาพวกอิสระเอาแต่ดำเนินนโยบาย “แบ่งแยกเพื่อปกครอง” เช่นนี้แล้วฝรั่งเศสก็ยังสามารถรักษาเอกสิทธิ์บางประการไว้ได้ และยังเป็นการรักษาสัมพันธ์ไมตรีระหว่างกัมพูชากับฝรั่งเศสเอาไว้ด้วย แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ทรงอธิบายต่อไปว่าในกัมพูชายังมีประชาชนอีกกลุ่มซึ่งไม่อาจยอมรับความไร้ระเบียบและสละอดสะเอียนต่อความไม่มีสันติสุข จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ให้เร่งดำเนินการให้กัมพูชาได้รับเอกราชโดยเร็วที่สุด คนกลุ่มนี้เห็นว่าหากจะบรรลุเป้าหมายได้ก็โดยการต่อสู้เท่านั้น มาถึงตรงนี้พระองค์ทรงกล่าวต่อประธานาธิบดีว่า

...ท่านประธานาธิบดี ข้าพเจ้าขอก้าวเพิ่มเติมด้วยว่า ข้าพเจ้าร้องขอต่อท่านเพื่อนำเสนอต่อสาธารณรัฐอย่างเป็นทางการเป็นมิตร ต่อเอกราชทั้งหลายไม่ได้คิดถึงแต่ประโยชน์ของตนเองไม่ แต่เพื่อเห็นแก่มนุษยชาติในอนาคต มิเช่นนั้น หากพวกคอมมิวนิสต์รุกรานราชาธิปไตยของข้าพเจ้าให้ล่มสลายไปจากประเทศกัมพูชาและได้รับเอกราชแล้วนั้น สิ่งทั้งหลายย่อมเกิดในทางตรงกันข้ามกับข้าพเจ้า ซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนเขมรซึ่งได้เสนอต่อท่าน...⁴⁸⁶

ต่อมาในวันที่ 18 มีนาคม ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมีพระราชสาสน์อีกฉบับหนึ่งแก่ประธานาธิบดี ซึ่งในวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 19 มีนาคม ค.ศ. 1953 มร.ฌูล แวงซ็องโอร็อลจึงถวายจดหมายเชิญพระองค์ให้เข้าเจรจาทันทีที่ทำเนียบประธานาธิบดีในวันที่ 25 มีนาคม ค.ศ. 1953⁴⁸⁷ แต่ถึงกระนั้นข้อเรียกร้องของพระองค์ก็ไม่ได้ได้รับการปฏิบัติตาม ส่วนหนึ่งเกิดจากความคิดที่แตกต่างกันของพรรคการเมืองในฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้วันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1953

⁴⁸⁶ นโรดม สีหนุ, ราชสงครามภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950), 42-44. [8กฤษ สืบบุณ, ทัศนศึกษาสมัยรัชกาลที่ ๑๕๕๐-๑๕๕๐], ๔๒-๔๔.]

⁴⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 46-47.

พระองค์จึงมีพระราชสาส์นถึงโอริโอลอีกครั้ง พร้อมกันนี้พระองค์ยังมอบหมายให้แบน นุต ผู้กำกับราชการในราชอาณาจักรบาลและรัฐมนตรีลำดับที่ 1 ซึ่งเดินทางมาถึงเป็นผู้แทนพระองค์เข้าเจรจากับฝรั่งเศส ต่อมาโอริโอลมอบหมายให้มร.เลอตูโยน (Letouineau) รัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ดูแลสมาพันธรัฐเข้าพบพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ซึ่งมร.เลอตูโยนแจ้งแก่พระองค์ว่า ข้อเสนอของพระองค์เป็นการยากลำบากที่จะดำเนินการให้สำเร็จได้โดยง่าย และกล่าวต่อไปว่า “สมเด็จพระราชาราชกรของพระองค์เคารพพระองค์จากหัวใจมาแต่เดิม ขอสมเด็จพระเจ้าทำให้มีลักษณะสมเหตุสมผลกว่าเดิมด้วย” พระองค์มีพระราชกระด้ารัสตอบนายมร.เลอตูโยนว่า “พระราชกรณียกิจของข้าพเจ้ามีความรับรู้ประกอบด้วยวิจรรณญาณทั้งสิ้น และได้เคารพข้าพเจ้าอย่างมาก เพราะสิ่งที่ข้าพเจ้ากระทำนั้นก็เพื่อผลประโยชน์ของชาติโดยยุติธรรม” พระองค์ยังมีพระราชดำรัสต่อไปอีกว่า “ในขณะนี้ผลประโยชน์ทั้งหลายก็เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของฝรั่งเศส-เขมร จึงควรบังคับให้เอกราชเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว”

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเฝ้ามองท่าทีที่ไม่ผ่อนคลายของฝรั่งเศสอย่างหนักพระทัยด้วยเหตุนี้พระองค์จึงตัดสินใจพระทัยดำเนินการขอความช่วยเหลือจากนานาชาติ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและแคนาดาในฐานะผู้นำโลกเสรีและพันธมิตรของฝรั่งเศสเพื่อบีบบังคับฝรั่งเศสในทางอ้อม วิธีการดังกล่าวสร้างความไม่พอใจแก่ฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก มร.เลอตูโยนจึงทูลเชิญสมเด็จพระสิสวัตต์มณีเรศ พระปิตุลา (ลุง) ของพระองค์ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่กัมพูชาประจำประเทศฝรั่งเศสเข้าพบ โดยร้องขอให้สมเด็จพระปิตุลาห้ามปรามพระองค์ไม่ให้ดำเนินการด้วยวิธีการดังกล่าว แต่สมเด็จพระปิตุลาทรงปฏิเสธว่าทรงไม่รู้เห็นเรื่องใด ๆ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงบันทึกเหตุการณ์ในวันนั้นไว้ว่า “ภายในวันเดียวกันนั้นเอง มร.เลอตูโยนจึงส่งคำอวยพรมาถึงข้าพเจ้าโดยมิตรภาพให้มีโชคชัยในการเสด็จพระราชดำเนินและขอให้ข้าพเจ้า ‘ระวังพระองค์’ และอธิบายต่อไปว่า ‘ให้ระวังองค์เพราะจะมีปัญหาในราชสมบัติของพระองค์’”⁴⁸⁸

วันที่ 12 เมษายน ค.ศ. 1953 หลังจากพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองมอนทรีออล (Montreal) ประเทศแคนาดา พระองค์ทรงนำสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชาประทานสัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ในทันที พร้อมกับให้ประทานสัมภาษณ์แก่วิทยุแคนาดาด้วย อย่างไรก็ดี สาเหตุที่ทรงเลือกประเทศแคนาดาและสหรัฐอเมริกาเป็นพื้นที่สำหรับการเคลื่อนไหว เพราะทรงมีพระราชดำริว่า ประเทศแคนาดาเป็นโลกเสรี เป็นประตูดสู่อเมริกา และเป็นที่น่าหนัก

⁴⁸⁸ นโรดม สีหนุ, ราชสภรรณภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950), 50. [สุภกฤษ สืบกุล, กณสภรรณภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ฉบับพิมพ์ ๑๙๕๐-๑๙๕๐), ๕๐.]

ของชาวยุโรปที่อพยพมาจากดินแดนตะวันตกซึ่งน่าจะมีความเห็นใจกัมพูชาซึ่งยังไม่ได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ ขณะเดียวกันยังทรงเห็นว่าแคนาดาเป็นประเทศที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา หากกล่าวจำเพาะสหรัฐอเมริกานั้นมีความเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสโดยตรงในเชิงนโยบายทางด้านการเมืองและด้านการต่างประเทศโดยเฉพาะสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในอินโดจีน สำหรับประเด็นปัญหาที่พระองค์ต้องการนำเสนอต่อประชาชนของทั้งสองประเทศมี 2 ประเด็น ประเด็นแรกคือการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ และประเด็นที่สองคือความปรารถนาที่จะได้รับเอกราชของกัมพูชา

ต่อมาในวันที่ 13 เมษายน ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังสหรัฐอเมริกา ทรงคาดหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากผู้นำโลกเสรีในการเจรจากับฝรั่งเศสให้มอบเอกราชโดยสมบูรณ์แก่กัมพูชา แต่ผลที่เกิดขึ้นกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม เมื่อนายจอห์น ฟอสเตอร์ ดัลเลส (John Foster Dulles) รัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาแจ้งต่อพระองค์ความโดยสรุปว่า พวกเราชาวสหรัฐอเมริกาชื่นชมการปลดปล่อยประชากรซึ่งสถิตอยู่ภายใต้ระบอบอาณานิคม ซึ่งสหรัฐอเมริกาทราบว่าฝรั่งเศสจะให้เอกราชแก่บรรดาประเทศอาณานิคมโดยเร็วที่สุด แต่สหรัฐอเมริกามีความคิดเห็นสอดคล้องกับฝรั่งเศสถึงการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์ให้แล้วเสร็จถึงจะพิจารณาเรื่องของการให้เอกราช⁴⁸⁹

ท่าทีของสหรัฐอเมริกาสร้างความผิดหวังให้แก่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงประทานสัมภาษณ์แก่นายไมเคิล เจมส์ (Michael James) ผ่านหนังสือพิมพ์เดอะนิวยอร์กไทมส์ (The New York Time) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวันที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อชาวอเมริกัน ฉบับวันที่ 19 เมษายน ค.ศ. 1953 โดยทรงเน้นย้ำปัญหาการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนซึ่งส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อกัมพูชา ขณะเดียวกันทรงตัดข้อความล่าช้าของฝรั่งเศสถึงการให้เอกราชแก่กัมพูชาซึ่งทำให้ขบวนการเวียดมินห์และขบวนการเขมรอิสระขยายตัวมากเป็นลำดับ ดังทรงมีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า “อินโดจีนคงกลายเป็นคอมมิวนิสต์ถ้าฝรั่งเศสปฏิเสธการให้เอกราช”

การดำเนินการของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีเพราะสามารถดึงดูดความสนใจของประชาชนชาวอเมริกัน รวมถึงนานาชาติซึ่งล้วนแสดงความเห็นใจต่อกัมพูชา ผลักดันให้ฝรั่งเศสต้องยินยอมเจรจากับกัมพูชาอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้พระองค์จึง

⁴⁸⁹ นโรดม สีหนุ, ราชสภรรมาภาพเพื่อเอกราชบริบูรณ์ในกัมพูชา (ทศวรรษ 1940-1950), 53-55. [สุเกตุย สืบภส., ภาควิชาศึกษาศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย (ธันวาคม ๑๙๕๐-๑๙๕๐), ๕๓-๕๕.]

มอบหมายให้แบน นุตและสือม สารี (Sam Sary) เป็นคณะผู้แทนพระองค์ในการเจรจากับฝรั่งเศส ขณะที่พระองค์เดินทางต่อไปยังกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ในวันที่ 25 เมษายน ค.ศ. 1953 เพื่อคอยฟังผลการเจรจาระหว่างฝรั่งเศสกับผู้แทนกัมพูชา พร้อมกันนี้พระองค์ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้าเฝ้าสมเด็จพระจักรพรรดิอิโรฮิโตะเพื่อนำเสนอประเด็นปัญหาของกัมพูชาให้สมเด็จพระจักรพรรดิได้รับทราบ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้พระองค์มีฐานะเป็นผู้แทนของกัมพูชาที่มีอำนาจเต็มในการเจรจากับนานาประเทศ จึงทรงมีโทรเลขถึงกรมปรึกษาชาติให้ออกแถลงการณ์แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้แทนของกัมพูชาอย่างถูกต้องตามหลักสากล ขณะเดียวกันพระองค์ทรงเน้นย้ำอีกว่าด้วยว่าพระองค์ในฐานะจอมทัพแห่งกัมพูชาจะต้องกำจัดกลุ่มคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะพวกเวียดมินห์ซึ่งไม่ใช่ชนชาวเขมรให้ออกไปจากกัมพูชา⁴⁹⁰

วันที่ 9 พฤษภาคม ค.ศ. 1953 ฝรั่งเศสยินยอมเจรจากับคณะผู้แทนพระองค์ใน 3 ประเด็น ได้แก่ ด้านการทหาร ผู้แทนพระองค์แจ้งความปรารถนาแก่ฝรั่งเศสว่า ในเวลาปกติ กองทัพฝรั่งเศสไม่ต้องควบคุมการทหารของกัมพูชาหากแต่ควรอยู่แต่ในที่มั่น และผู้บัญชาการทหารของฝรั่งเศสไม่มีสิทธิบัญชาการกองทัพในพระราชอาณาจัก เว้นแต่หากในช่วงมีสงครามหรือต่อสู้กับขบวนการเวียดมินห์ ในประเด็นนี้ ผู้แทนของฝรั่งเศสได้ปฏิเสธว่า “การรักษากองทัพเป็นส่วนหนึ่งของความรับผิดชอบ พระมหากษัตริย์อาจเป็นผู้บัญชาการกองทัพในส่วนของกัมพูชาได้ แต่ส่วนของกองทัพฝรั่งเศสเป็นหน้าที่ของเสนาธิการทหารฝรั่งเศส พระกรุณาอาจเข้าพระทัยผิดถึงความพยายามรักษาสันติสุขภายในพระราชอาณาจัก เพราะในส่วนของฝรั่งเศสหาได้ถวายแต่พระองค์”

ประเด็นต่อมาคือเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ฝรั่งเศสยังคงมีท่าทีสงวนสิทธิดังกล่าวของพลเมืองฝรั่งเศสเอาไว้ โดยให้เหตุผลว่าพลเมืองฝรั่งเศสทุกคนมีสิทธิในกฎหมายฝรั่งเศส ทั้งนี้เพื่อประนีประนอมกับกัมพูชาจึงเสนอให้ตั้งศาลาวิญฉัยผสมระหว่างฝรั่งเศส-เขมรที่กรุงปารีส ทำหน้าที่พิจารณาคดีที่เกิดขึ้นระหว่างพลเมืองฝรั่งเศสกับพลเมืองกัมพูชา ขณะที่ประเด็นสุดท้ายคือเรื่องเศรษฐกิจและการคลัง ผู้แทนพระองค์เสนอต่อฝรั่งเศสว่า “รัฐบาลกัมพูชาปรารถนาให้แก้ไขค่าเงินสกุลปียัสตร์ (Piastre) กับสกุลฟรังก์ (France) ให้เท่าเทียมกัน” ซึ่งในเรื่องนี้ผู้แทนฝรั่งเศสยินยอมให้แก้ไขปรับค่าเงินให้ 1 ปียัสตร์เท่ากับ 10 ฟรังก์ โดยจะมีการเจรจาแก้ไขในประเด็นนี้อีกครั้งในวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953

⁴⁹⁰ “การประชุมที่ 23,” ราชกิจ 9, 6 (ไตรมาสที่ 3, 1953): 463-465. [เทอญญ์ ๒๓, ๖ กษัตริย์ ๕, ๖ (ปฏิทิน ๓, ๑๕๕๓): ๔๖๓-๔๖๕.]

แบน นุตซึ่งเดินทางกลับถึงกัมพูชาในวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1953 ได้ร่างรายละเอียดการเจรจาเพื่อถวายแต่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งขณะนั้นประทับคอยฟังข่าวอยู่ที่กรุงโตเกียว ต่อมาวันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1953 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทราบผลการเจรจาว่า ฝรั่งเศสมีท่าทีผ่อนปรนมากขึ้น แม้ว่าจะยินยอมแก้ไขเพียงประเด็นสุดท้ายและปฏิเสธโดยสิ้นเชิงต่อข้อร้องขออื่น ๆ ของกัมพูชา พระองค์พร้อมคณะผู้ติดตามจึงเดินทางกลับประเทศกัมพูชาในทันทีเพื่อดำเนินขั้นตอนต่อไปเพื่อเร่งรัดฝรั่งเศสให้มอบเอกราชแก่กัมพูชา

4.2 แผนการสีหนุ (Pan Sihanouk)

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกัมพูชาวันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ.1953 ต่อมาวันที่ 17 พฤษภาคม ค.ศ. 1953 พระองค์เสด็จออกพระที่นั่งจันทฉายา (Preah Thineang Chan Chhaya) มีแถลงการณ์ต่อประชาชนซึ่งมาเฝ้าหน้าบริเวณลานหน้าพระบรมราชวังจตุमुखสิริมงคล ถึงการเสด็จพระราชดำเนินไปยังกรุงปารีสเพื่อเรียกร้องเอกราชโดยสมบูรณ์ให้ประชาชนได้รับทราบ จากนั้นทรงประกาศ **ใ้ฉรงการสีหนุ** [อ่านว่า แผนการสีหนุ : คำแปล แผนการสีหนุ] คือ แผนการสร้างชาติมาตุภูมิให้ได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ เพื่อให้ประเทศเกิดความสงบเรียบร้อยและมีฐานะเป็นรัฐเอกราชซึ่งจะได้มาในข้างหน้านี้ให้สามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างเท่าเทียมกับประเทศเอกราชทั้งหลายในโลก ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุผลหรือให้ได้มาซึ่งเอกราชนี้ พระองค์ประกาศเนรเทศพระองค์จากกัมพูชาไปยังกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์เพื่อประท้วงฝรั่งเศส ทรงเชื่อว่าวิธีการดังกล่าวจะช่วยเรียกความสนใจจากประเทศโลกเสรีให้มีต่อกัมพูชาได้ อีกทั้งวิธีการนี้เป็นการบีบฝรั่งเศสในทางอ้อมให้มอบเอกราชโดยสมบูรณ์แก่กัมพูชา โดยพระองค์ทรงยืนยันว่าวิธีการนี้เพื่อนำเอกราชมาบำเรอแก่มาตุภูมิ ทรงขอเวลาดำเนินการไม่เกิน 3 ปีเป็นอย่างช้า ถ้าหากดำเนินการไม่สำเร็จ พระองค์ทรงประกาศว่ายินยอมให้ชาติชำระโทษพระองค์เอง ด้วยเหตุว่าการดำเนินจากนี้ไป พระองค์กระทำให้ขึ้นตามพระทัยจนกว่าจะสิ้นพระชนม์⁴⁹¹

วันที่ 30 พฤษภาคม ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเริ่มดำเนินการตามแผนการสีหนุ โดยเสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงพนมเปญไปพบปะประชาชนเพื่อชี้แจงถึงการ

⁴⁹¹ “แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วรมัน,” 1953, การศึกษาและการเรียนการสอน กล่องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 1. [“ใ้ฉรงการสีหนุ” กษัตริย์สีหนุ, “๑๕๕๓, การบริหารและการปกครอง” BOX 319, วิทยาลัยนานาชาติ, ๑.]

ดำเนินการตามแผนที่เขตกำแพงสปีอ ต่อมาวันที่ 6 มิถุนายน ค.ศ. 1953 จึงเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังกำแพงหนัง โพธิสัตว์ พระตะบอง และเสียมเรียบตามลำดับ กล่าวเฉพาะที่เสียมเรียบในวันที่ 12 มิถุนายน ค.ศ. 1953 พระองค์มีแถลงการณ์สัญญาต่อประชาชนถึงข้อเรียกร้องของกัมพูชาและเน้นย้ำถึงการให้มีเอกราชโดยสมบูรณ์ในเร็ววัน และในวันที่ 13 มิถุนายน ค.ศ. 1953 พระองค์จึงเสด็จพระราชดำเนินมายังกรุงเทพฯ ประเทศไทยและเข้าพำนักที่โรงแรมรัตนโกสินทร์ โดยทรงมีแถลงการณ์การอย่างอย่างแน่วแน่ว่า “ข้าพเจ้าได้มาบางกอกเพื่อปฏิบัติภารกิจใหม่ของข้าพเจ้า ซึ่งตั้งใจจะให้บรรลุถึงเอกราชโดยสมบูรณ์มาสู่มาตุภูมิที่เป็นที่รักของเรา...ข้าพเจ้าขอสาบานว่าจะไม่กลับคืนมาตุภูมิเลย ถ้าข้าพเจ้าไม่ได้นำเอกราชโดยสมบูรณ์มาสู่พี่น้องร่วมชาติ” ซึ่งพระองค์ยังเน้นย้ำถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นหากกัมพูชายังไม่ได้รับเอกราชด้วยว่า “การซึ่งเขา (ฝรั่งเศส-ผู้ศึกษา) ไม่ยินยอมกระทำการใด ๆ ให้ประชาชาตินั้น เท่ากับทำลายกัมพูชา รวมถึงโลกเสรี”⁴⁹² พร้อมกันนี้ทรงมีพระราชดำรัสแก่คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่ในราชรัฐภิบาลไม่ไห้กระทำการใด ๆ ด้วยความรุนแรง โดยให้รอฟังคำสั่งจากพระองค์เท่านั้น ทั้งนี้ พระองค์ทรงอธิบายเหตุผลของการเสด็จพระราชดำเนินมายังประเทศไทยไว้ว่า

1. กรุงบางกอกเป็นราชธานีประกอบด้วยเสรีภาพในประเทศเอเชียอาคเนย์ ซึ่งมีพวกนักหนังสือพิมพ์ใหญ่ ๆ ของโลกพำนักอยู่ เพื่อพระองค์จะได้นำเสนอความต้องการของประชาชาติเขมรในการได้รับเอกราชอย่างเต็มที่
2. โดยเหตุที่ว่าประชากรของเราได้รับทราบอย่างแน่ชัดแล้วว่า ฝรั่งเศสกำลังอยู่ในสภาวะไม่มั่นคง ข้าพเจ้าจึงคาดหวังขอให้พระราชรัฐภิบาลไทย ประเทศซึ่งเป็นน้องสาวของกัมพูชาที่ได้รับผลกระทบต่อสถานการณ์ในอินโดจีน ให้นำปัญหานี้ไปเจรจากับสหประชาชาติ หรือสหรัฐอเมริกา หรือฝรั่งเศส⁴⁹³

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงคาดหวังจะใช้ประเทศไทยเป็นพื้นที่ในการประกาศให้ประเทศโลกเสรีรับทราบถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในกัมพูชา อีกทั้งยังทรงคาดหวังว่าประเทศไทยในฐานะ “น้องสาว” ของกัมพูชาและเป็นประเทศเสรีประชาธิปไตยที่อาจได้รับผลกระทบจากการ

⁴⁹² “ประวัติสังเขปในพระราชภารกิจต่อผู้เพื่อเอกราชสำหรับประเทศกัมพูชา,” 1956, การเมืองการปกครอง กล้องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 7. [ประวัติสังเขปของประวัติด้านการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ, “๑๙๕๖, การบริหารเขต BOX 314, บรรณสถานชาติกัมพูชา, ๗.]

⁴⁹³ “แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วรมัน,” 1953, การศึกษาและการเรียนการสอน กล้องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 3. [แผนการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของสมเด็จพระนโรดมสีหนุ, “๑๙๕๓, การบริหารเขต BOX 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, ๓.]

ขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์จะให้การช่วยเหลือ แต่ทว่าพระองค์กลับต้องผิดหวังอย่างยิ่งต่อท่าทีของรัฐบาลไทย เนื่องจากรัฐบาลไทยภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ให้คำมั่นแก่อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยไว้ตั้งแต่ก่อนการรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1947 ว่าเมื่อเขากลับมามีอำนาจอีกครั้งจะไม่ยอมให้ขบวนการชาตินิยมในอินโดจีนใช้ดินแดนไทยในการทำกิจกรรมต่อต้านฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้เพื่อไม่ให้รัฐบาลฝรั่งเศสเกิดความขุ่นเคือง รัฐบาลไทยจึงให้การต้อนรับพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุในฐานะพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งสร้างความเคืองแค้นแก่พระองค์เป็นอย่างมาก ทรงมีรับสั่งว่าจะไม่ทรงลืมหักการปฏิเสศของรัฐบาลไทยในครั้งนั้นเลย⁴⁹⁴

อย่างไรก็ดี นับตั้งแต่วันที่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินมายังกรุงเทพฯ เอกอัครราชทูตไทยประจำกัมพูชาได้รายงานสถานการณ์ในกัมพูชาว่า เจ้าหน้าที่ทหารฝรั่งเศสได้จัดดำเนินการเพื่อตอบโต้พระองค์ ดังต่อไปนี้

1. การจัดตั้งปืนใหญ่ยิงได้ในระยะไกลที่สนามบินโปเซียงทองห่างจากพนมเปญ 12 กิโลเมตร โดยหันกระบอกปืนไปยังนครพนมเปญและการแวดล้อมสถานีตำรวจที่โปเซียงทอง
2. การจ่ายอาวุธให้แก่คนชาติฝรั่งเศส
3. การจัดทหารอัลเจเรียน มอโรคโค และเวียดนามเข้าไปยังพนมเปญ
4. การขนทหารและอาวุธยุทธภัณฑ์ โดยรถกึ่งทหารนี้บรรทุกไปยังพนมเปญ
5. การตั้งกำลังทหารใหม่ในจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ นอกนครพนมเปญ

ส่วนรัฐบาลเขมรได้เคารพบนอบต่อพระกระแสรับสั่งที่ให้ดำรงอยู่ในความสงบและภาคภูมิ ซึ่งได้ทรงมีไว้เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 1953 อันเป็นวันที่เสด็จเดินทางมายังกรุงเทพฯ และมีได้กระทำการอย่างใดในทำนองที่กล่าวนี้⁴⁹⁵

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงเสด็จพระราชดำเนินออกจากประเทศไทยกลับไปยังกัมพูชาในวันที่ 21 มิถุนายน ค.ศ. 1953 แต่ทรงหยุดประทับอยู่ที่เขตปกครองพิเศษ (เขตพระตะบอง เสียมเรียบ และกำปงธม) ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของญวน ฌวน โดยทรงประกาศว่าจะไม่ยอมกลับกรุงพนมเปญจนกว่ากัมพูชาจะได้เอกราชโดยสมบูรณ์ และเพื่อตอบโต้ฝรั่งเศสที่นำกองทัพอากาศเข้าควบคุมกรุง

⁴⁹⁴ Martin, *Cambodia, A Shattered Society*, 62-63.

⁴⁹⁵ “เรื่อง ส่งคำแถลงการณ์อุปทูตเขมรในเรื่องการดำเนินการของเจ้าหน้าที่ทหารฝรั่งเศสในเขมร,” 6 กรกฎาคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 14-16.

พนมเปญ พระองค์จึงมอบหมายให้ลอน นอล นายทหารกองทัพแห่งชาติกัมพูชา กับฉนวนผู้ปกครองเขตปกครองพิเศษให้จัดตั้ง **กรูมจีวพล** [อ่านว่า กรูมจีวพล (Chivapol) : คำแปล กองกำลังอาสาสมัคร] เพื่อเตรียมกองกำลังประชาชนสำหรับการปฏิวัติและการต่อสู้ด้วยกำลังกับฝรั่งเศส ดังพระราชดำรัสว่า “เป็นแผนการเตรียมกำลังของประเทศซึ่งอาจนำไปให้ประเทศมีกองกำลังโดยถูกต้อง มีกองกำลังช่วยเหลือสำหรับเขต มีกองกำลังช่วยเหลือประชาชนและยุวชน นำมาซึ่งความรู้สึกว่า มาตุภูมิมีความพร้อมสำหรับการทำสงคราม เป็นมาตรฐานเช่นเดียวกับมหาประเทศ”

กองกำลังอาสาสมัคร ประกอบด้วย 1. กองกำลังประจำเขต 2. กองหมอ 3. กองประจำชุม (หมู่บ้าน) แยกเป็นหน่วยประจำชุมกับหน่วยช่าง 4. **นารี๊กาฮาน** [อ่านว่า เนยริ๊กาฮาน : คำแปล กองนารี๊กาฮาน (Nary Khahan)] 5. กองสงเคราะห์ แยกเป็นหน่วยพยาบาล หน่วยผ่าตัด และหน่วยดับเพลิง ผลปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชนทั้งชายและหญิงจำนวนมากมาเข้าสมัครรับการฝึกทหาร มีรายงานว่าในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1953 เฉพาะเขตเสียมเรียบมีผู้เข้าร่วมกว่า 15,000 คน ขณะที่กองนารี๊กาฮานปรากฏว่ามีคนอายุมากกว่า 60 ปีเข้าร่วมเป็นอาสาด้วย ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจึงทรงมีพระราชโองการว่า “ถ้าเขมรไม่ได้เอกราชโดยสมบูรณ์จากฝรั่งเศสภายในในวันที่ 1 กันยายนนี้ เขมรก็จะถือว่าออกจากสหภาพฝรั่งเศส”⁴⁹⁶ พร้อมกันนี้ยังทรงมอบหมายให้เบน นุตในฐานะผู้ดูแลกิจการต่างประเทศให้ทำหนังสือแจ้งแก่ประเทศโลกเสรีให้ทราบถึงความปรารถนาของกัมพูชาในการได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ด้วย

4.3 ชโยพระบิดาเอกราช ชโยเอกราชกัมพูชา

รัฐบาลสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4 ซึ่งเปลี่ยนผ่านผู้นำฝ่ายบริหารใหม่จากพรรคหัวรุนแรง (Radical Party) มาเป็นพรรคผสมชื่อว่าอิสระแห่งชาติและชาวนา (The National Centre of Independents and Peasants) นำโดยม.ธอแซ็ฟ ลานีแอล (Joseph Lanuel) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมีนโยบายที่ผ่อนปรนต่อรัฐสมทบในอินโดจีนมากขึ้น สาเหตุสำคัญเกิดจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของฝรั่งเศสต่อกองกำลังเวียดมินห์ในสงครามอินโดจีน นายพลอ็องรี นาวาร์ (Henri Navarre) ผู้บัญชาการกองกำลังนอกประเทศของสหภาพฝรั่งเศสประจำตะวันออกไกลจึงได้เสนอ

⁴⁹⁶ “แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วรมัน,” 1953, การศึกษาและการเรียนการสอน กล้องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 8. [ฝรั่งเศสกรมกลาโหมกษัตริย์: ราชบัณฑิตยสถาน, ๑๕๕๓, การพิมพ์และพิมพ์ที่ [?] BOX 319, บัญชีเอกสารชาติกัมพูชา, ๘.]

แผนการมอบเอกราชแก่รัฐสมทบ ส่วนหนึ่งเพราะเล็งเห็นความสำคัญของการได้รับเอกราชของประเทศเหล่านี้ในการป้องกันตนเอง⁴⁹⁷ ซึ่งช่วยให้ฝรั่งเศสไม่ต้องสูญเสียทรัพยากร⁴⁹⁸ และยังขจัดปัญหาการต่อต้านที่มาทับถมสงครามที่ฝรั่งเศสกำลังดำเนินการอยู่ อีกส่วนหนึ่งซึ่งฝรั่งเศสคาดหวังมากไปกว่านั้นคือเพื่อฝรั่งเศสจะได้ขอความสนับสนุนด้านกำลังทหารจากรัฐเอกราชมาใช้ปฏิบัติการรุกเต็มรูปแบบต่อรัฐบาลเวียดมินห์ตามแผนนาวาร์ (Navarr Plan) ด้วยเหตุนี้วันที่ 3 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 รัฐสภาฝรั่งเศสจึงมีแถลงการณ์ยินยอมเจรจาเรื่องเอกราชกับกัมพูชา

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมีพระบัญชาให้กรมปรึกษาชาติจัดการประชุมในวันที่ 5 และ 10 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 เพื่อร่างข้อเสนอของกัมพูชาและมีแถลงการณ์ขอขอบคุณฝรั่งเศส ความโดยสรุปว่า “รัฐบาลเขมรรู้สึกซาบซึ้งในความพยายามอย่างจริงจังในการที่จะเข้าใจซึ่งกันและกันและตกลงในสถานการณ์ดังที่เป็นอยู่ในขณะนี้จากรัฐบาลฝรั่งเศส เพื่อได้พบทางออกในปัญหาการเมืองของรัฐสมทบอินโดจีน ซึ่งจะได้เอกราชให้แก่รัฐสมทบโดยมีต้องเสียผลประโยชน์ที่ควรได้ของประเทศฝรั่งเศส” อย่างไรก็ดี พระองค์ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระสืสุวตถ์มุนีเรศ ข้าหลวงใหญ่กัมพูชาประจำประเทศฝรั่งเศส และสีอม สารีเป็นผู้แทนของกัมพูชายื่นข้อเสนอดังกล่าวที่กรมปรึกษาชาติมีมติซึ่งลงนามโดยเบน นุต ผู้กำกับราชการในราชรัฐภิบาลและรัฐมนตรีลำดับที่ 1 เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 ยื่นต่อรัฐบาลฝรั่งเศส ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงกำชับว่าในการเจรจาที่เกิดขึ้นกับฝรั่งเศสนั้น ให้เป็นไปในวิธิต่างเกี่ยวกับผลประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศส แต่ต้องยึดหลักแห่งมูลฐาน 2 ประการ ประการแรก ประเทศฝรั่งเศสจะต้องประกาศรับรองเอกราชและอธิปไตยโดยสมบูรณ์ของประเทศเขมร ประการต่อมา ประเทศเขมรจะต้องประกาศในเวลาเดียวกันว่าได้เข้าร่วมอยู่ในสหภาพฝรั่งเศสและมีฐานะอย่างน้อยเทียบประเทศอินเดียซึ่งอยู่ในเครือจักรภพของประเทศอังกฤษ⁴⁹⁹

เบื้องต้นผู้แทนกัมพูชาได้ยื่นความปรารถนาของตนต่อรัฐบาลฝรั่งเศส ดังรายงานของจำรัส มั่นชุกานนท์ เอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศกัมพูชาต่อไปนี้

⁴⁹⁷ “เรื่อง พระเจ้านโรดมสีหนุแห่งเขมร,” 1 กรกฎาคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 19.

⁴⁹⁸ “เรื่อง ผลของการสำรวจสถานการณ์ในอินโดจีนฝรั่งเศส,” 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/26, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 12.

⁴⁹⁹ “ข้อเสนอต่อรองของรัฐบาลเขมรต่อข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส ตามแถลงการณ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ๑๙๕๓,” 30 กรกฎาคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 45.

ก) การเศรษฐกิจ : อำนาจสมบูรณ์ในการทำสัญญาการค้าและข้อตกลงทางการค้าและเสรีภาพอันสิทธิขาดในการค้าขายภายในและนอกประเทศ

ข) การคลัง : อิสรภาพในการเงิน พร้อมด้วยการโอนโดยไม่มีเงื่อนไขขององค์การควบคุมการปริวรรตเงินตรา อิสรภาพในทางศุลกากร

ค) การศาล : อิสรภาพทางศาลที่ระบุดึงความสมบูรณ์ในการศาลแห่งชาติในทุกกรณีและสำหรับอำนาจปฏิบัติงานอย่างเต็มที่โดยไม่มีข้อจำกัดอย่างใด

ง.) การตำรวจ : บริการตำรวจทุกแขนงทุกลักษณะ

จ) การทหาร : โอนทุกหน่วยเข้ามาภายใต้การบังคับบัญชาของกองบัญชาการทหารเขมร

ฉ) การเมืองและการทูต : รัฐกำหนดไว้ซึ่งอำนาจเต็มในการดำเนินงานการเมืองภายในและภายนอกประเทศ

ช) รัฐบาลฝรั่งเศสต้องให้คำมั่นสัญญาในการที่จะแบ่งทรัพย์สินและหนี้สินรวมทั้งสิ่งที่เคลื่อนที่และไม่เคลื่อนที่ และบริเวณพื้นที่ให้แก่สมาชิกของสมาพันธ์อินโดจีนภายในความรับผิดชอบของตนเองโดยเฉพาะ⁵⁰⁰

ทั้งนี้ รัฐบาลกัมพูชาจะให้คำมั่นสัญญาเกี่ยวกับผลประโยชน์ของฝรั่งเศสแบ่งเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

เกี่ยวกับประเทศฝรั่งเศส

ระบบการเศรษฐกิจ ตกลงในสัญญาเพื่อผลประโยชน์แก่ประเทศฝรั่งเศสและสำหรับประเทศฝรั่งเศสประเทศเดียวเท่านั้น

ระบบการคลัง ลงนามสัญญาเกี่ยวกับเงินโดยเฉพาะเกี่ยวกับการฝากหลักประกันของเงินเปียดรแห่งชาติไว้กับเงินฟรังก์ของฝรั่งเศสชั่วคราวให้เสร็จสิ้นไป

การทหาร ลงนามสัญญาเกี่ยวกับความช่วยเหลือทางทหารซึ่งอาจกินความไปถึงการจัดตั้งที่มั่นร่วมกันและค่ายทหารตามเงื่อนไขที่จะพิจารณากันต่อไป เป็นการแลกเปลี่ยนความจำเป็นบางอย่างซึ่งเราจะได้ขอร้องประเทศฝรั่งเศสจัดการเพิ่มเติมให้เป็นผลประโยชน์

⁵⁰⁰ “เรื่อง การขอเอกราชสมบูรณ์ของเขมร,” 30 กรกฎาคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 42.

ในปัจจุบันตราบโดสสถานการณ์ซึ่งไม่ปลอดภัยนี้ยังมีอยู่ในประเทศเขมรกำลังทหารฝรั่งเศส ซึ่งจำนวนคนครบตามกำหนดที่ได้ตกลงกันไว้จะต้องควบคุมจัดเองบางแห่ง ซึ่งทางกองบัญชาการสูงสุดเขมรจะได้กำหนดให้

การทหารและการทูต รับรองว่าประเทศฝรั่งเศสมีสิทธิจะตั้งผู้แทนรัฐบาลหรือข้าหลวงใหญ่ที่ประเทศเขมรซึ่งมีขึ้นเสมอเอกราชทูตและขึ้นตรงกับรัฐบาลที่ปารีสโดยตรง

สำนักงานผู้แทนข้าหลวงใหญ่ในขณะนี้จะต้องยุบเลิกไปและตั้งสำนักงานกงสุลขึ้นแทนเกี่ยวกับประเทศลาวและเวียดนาม

ตกลงร่วมกันโดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับประเทศฝรั่งเศสหรือเข้าร่วมในพิธี ในกิจการซึ่งได้ติดตามมาร่วมกัน ตั้งแต่การตกลงในสัญญาเมืองโป (PAU) ครั้งที่เกี่ยวกับการศุลกากร-สรรพสามิต ฯลฯ ดังนี้ คือวิธีการซึ่งประเทศเขมรและสองรัฐสมทบในอินโดจีนในปัญหาของประเทศเขมรกับสองรัฐในอินโดจีน⁵⁰¹

แม้ข้อเสนอของกัมพูชาจะทำให้ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำอินโดจีนไม่พอใจและมีปรัรภาว่า “เขมรจะเอาที่เดียวให้หมด ฝรั่งเศสจะเอาหน้าไว้ที่ไหน ทั้งความจำเป็นในด้านปราบปรามคอมมิวนิสต์ทางด้านเหนือก็ยังมีอยู่” แต่เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนด้านการทหารจากกัมพูชาในการปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้ ฝรั่งเศสจึงยินยอมเจรจาและมอบอำนาจในด้านการทหาร ด้านการคลัง และการศาลแก่กัมพูชาในทันที ขณะที่ด้านเศรษฐกิจ ผลประโยชน์มหาศาลของยางพาราซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของประเทศ รวมถึงภาษีศุลกากร ฝรั่งเศสยังคงมีท่าทีที่ต้องการสงวนไว้จนถึง ค.ศ. 1955 จึงมอบคืนแก่กัมพูชาโดยสมบูรณ์ กล่าวเฉพาะด้านการทหารฝรั่งเศสยังสงวนอำนาจทางการทหารเกี่ยวกับการปฏิบัติการในเขตที่กำลังมีการรบและฝรั่งเศสยังสงวนสิทธิในการควบคุมถนนทุกสายทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไว้⁵⁰² จนกระทั่งภายหลังการประชุมที่เจนีวา (Geneva Conference) ค.ศ. 1954 กัมพูชาจึงมีอำนาจด้านการทหารทั้งหมดและถือว่ากัมพูชาได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์

วันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ. 1953 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ดำเนินการเจรจาเรื่องเอกราชของกัมพูชาอย่างเป็นทางการกับคณะผู้แทนรัฐบาลกัมพูชาซึ่งมีแบน นุต เป็นประธานที่สังคีตสถาน กรุง

⁵⁰¹ “ข้อเสนอต่อรองของรัฐบาลเขมรต่อข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส ตามแถลงการณ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ๑๙๕๓,” 30 กรกฎาคม 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 45.

⁵⁰² “เรื่อง เอกราชของเขมร,” 20 กรกฎาคม 2496 เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 25.

พนมเปญ ผลการเจรจาฝรั่งเศสลงนามในความตกลงเกี่ยวกับการโอนอำนาจศาลและตำรวจให้แก่
รัฐบาลกัมพูชา ซึ่งสำนักข่าวรอยเตอร์ (REUTERS WORLD NEWS) ได้รายงานไว้ว่า

ภายใต้พิธีสาร ๒ ฉบับซึ่งได้ลงนามกัน ณ นครหลวงของเขมร ในบ่ายวันนี้ ผู้พิพากษาและ
ตำรวจซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสจะไม่มีหน้าที่ในราชอาณาจักรเขมรอีกต่อไป

แต่เดิมนั้น ศาลฝรั่งเศสในประเทศเขมร มีอำนาจเหนือพลเมืองฝรั่งเศสและชาวจีนจำนวนมาก
มากที่มีภูมิลำเนาอยู่ในประเทศเขมรภายใต้สนธิสัญญาระหว่างชาติ ฝ่ายฝรั่งเศสมีศาลอุทธรณ์ใน
พนมเปญศาลหนึ่ง และศาลชั้นต้นอีก ๔ ศาล ซึ่งศาลหนึ่งอยู่ในนครหลวงและอีกสามศาลอยู่ตาม
จังหวัดต่าง ๆ

นับแต่ต่อไป ฝรั่งเศสจะโอนศาลเหล่านี้ให้แก่เขมร แต่ภายหลังก่อนนี้ จะมีการเจรจา
เกี่ยวกับการช่วยเหลือทางเทคนิคของฝรั่งเศสและการให้สิทธิพิเศษแก่พลเมืองฝรั่งเศส ซึ่งอาจจะ
ทำให้ผู้พิพากษาชาวฝรั่งเศสได้กลับเข้ารับตำแหน่งในฐานะ “ผู้เชี่ยวชาญทางเทคนิค”

ในส่วนกรมตำรวจ ฝรั่งเศสได้โอนงานบางกองให้แก่เขมรแล้ว ยังคงรักษาไว้แต่งาน
เกี่ยวกับราชการลับและกองสอบสวนคดีอุกฉกรรจ์ นับแต่นี้ไปราชการตำรวจและพัสดุทั้งหมดจะ
อยู่ภายใต้การบริหารของฝ่ายเขมร อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสจะคงอยู่ในตำแหน่งต่อไปและ
ช่วยเหลือทางการเงินของฝรั่งเศสก็จะดำเนินการต่อไปจนถึงสิ้นปี...⁵⁰³

ถึงกระนั้นกลับปรากฏว่ารัฐบาลกัมพูชาก็กับรัฐบาลฝรั่งเศสมีข้อขัดแย้งกันอยู่เรื่องอำนาจ
การบังคับบัญชาทหารในยามปกติและยามสงคราม กล่าวคือในยามปกติฝรั่งเศสจะแบ่งให้กัมพูชา
ปกครองทหารเขมรได้บังคับบัญชาของฝรั่งเศสในกองทัพได้บางส่วน แต่ฝ่ายเขมรเกี่ยวจะปกครอง
ทหารทั้งหมด เมื่อเกิดสงครามจึงค่อยพิจารณาออบหมายกันไปตามเหตุการณ์⁵⁰⁴ ซึ่งการเจรจายุติลง
ตามที่ฝรั่งเศสต้องการ ทั้งนี้ จนถึงวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ. 1953 รัฐบาลฝรั่งเศสจึงได้ลงนามในหนังสือ
สัญญาถ่ายโอนอำนาจอธิปไตยให้กับกัมพูชา ขณะที่อธิปไตยด้านการทูตนั้น ได้มีการเจรจาข้อตกลง

⁵⁰³ “Reuters World News : France Signed an Agreement Turning over to Cambodia Sovereignty in
Judicial and Police Matters,” 4 กันยายน 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร
0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 58.

⁵⁰⁴ “เรื่อง เอกราชของเขมร,” 14 กันยายน 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 62.

ระหว่างกันตั้งแต่วันที่ 12 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 และได้รับการยืนยันอย่างเป็นทางการในหนังสือสัญญาลงวันที่ 27 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 เลข 69/P.G.M./S.M.⁵⁰⁵

วันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงพนมเปญ ตลอดระยะทางกว่า 300 กิโลเมตรที่เสด็จพระราชดำเนิน ประชาชนชาวเขมรเฝ้าแห่นเพื่อรับเสด็จตลอดสองข้างทาง อย่างไรก็ตาม วันรุ่งขึ้นหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับกรุงพนมเปญ ได้มีการจัดพิธีมอบหนังสือสัญญาโดยมีนายพลปอล เดอ ล็องกลาด (Paul de Langlade) ผู้บัญชาการกองกำลังในกัมพูชาเป็นผู้แทนของฝรั่งเศสถึงการสละอำนาจที่ฝรั่งเศสกระทำเหนือกัมพูชาอย่างเป็นทางการบริเวณหน้าพระบรมราชวังจตุมุขสิริมงคล พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุเสด็จออกพระที่นั่งจันทฉายา ทรงมีพระราชโองการประกาศว่ากัมพูชาเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ พร้อมกันนี้ มีพิธีสวนสนามเฉพาะพระพักตร์ ของกองกำลังอาสาจากเขตกันดาล ในเวลาต่อมากรมศึกษาชาติได้มีมติให้วันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 เป็นวันสำคัญของชาติในฐานะ “วันประกาศเอกราช”⁵⁰⁶

4.4 แผนปฏิบัติการสามัคคี (Samakki) กับการสร้างความเป็นกัมพูชา

วันที่ 9 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 กัมพูชาได้รับเอกราชอย่างเป็นทางการจากฝรั่งเศส โดยมีสถานการณ์ความไม่สงบในอินโดจีนเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญ แต่ทว่ากัมพูชายังคงต้องประสบกับปัญหาการรุกรานจากกองกำลังจากต่างชาติ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งเป็นผู้หน้าที่ประสบความสำเร็จในการเจรจากับฝรั่งเศสให้มอบเอกราชแก่กัมพูชาเหนือขบวนการทางการเมืองอื่น ๆ จึงดำริว่าต้องเร่งแก้ไขเพื่อสร้างความมั่นคงและเพื่อสร้างความเป็นกัมพูชาที่มีเอกราชโดยสมบูรณ์

กองทัพเวียดมินท์เริ่มรุกร้าอื้ออึงไปโดยของกัมพูชาตั้งแต่ ค.ศ. 1945 อีกทั้งยังให้การสนับสนุนขบวนการเขมรอิสระบางกลุ่มจนนำไปสู่การจัดตั้งพรรคปฏิวัติประชาชนกัมพูชา (Khmer People's Revolution Party ; KPRP) ใน ค.ศ. 1951 เพื่อต่อต้านรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุซึ่งสามารถขยายอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่มากถึงหนึ่งในสามของประเทศ ได้แก่ สวายเรียง

⁵⁰⁵ “ประวัติสังเขปในพระราชภารกิจต่อสู้เพื่อเอกราชสำหรับประเทศกัมพูชา,” 1956, การเมืองการปกครอง กล้องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 11-12. [“ปฏิวัติสังเขปในพระราชภารกิจต่อสู้เพื่อเอกราชสำหรับประเทศกัมพูชา,” ๑๙๕๖, ภาวนา นเวทยา BOX 314, บรรณสถานชาติกัมพูชา, ๑๑-๑๒.]

⁵⁰⁶ “การประชุมครั้งที่ 24,” ราชกิจ 10, 22 (30 พฤศจิกายน 1954): 23-27. [“การประชุมครั้งที่ ๒๔,” ๑๐, ๒๒ (๓๐ พฤศจิกายน ๑๙๕๔): ๒๓-๒๗.]

ตาแก้ว สตรีงตรง กำปงชนัง กำปงสปีอ บาสาท เสียบเรียบ พระตะบอง กันดาล กำปงจาม กำปงธม และกำปอต ส่งผลให้ประชาชนกว่า 600,000 คนจากจำนวนประชากร 4,000,000 คน อยู่ภายใต้การควบคุมของคนกลุ่มนี้⁵⁰⁷ และในช่วงเวลาเดียวกันนั้น นักศึกษาที่ได้รับทุนการศึกษาจากรัฐบาลให้เดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศส เป็นต้นว่าซาฟุต ซอ (Saloth Sâr) (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบุล ปต หรือพอล พต (Pol Pot)) เขียว สมพอน (Khieu Samphan) หรือสีอน เส็น (Son Sen) ได้หันไปสนใจศึกษาแนวคิดของคาร์ล มากซ์ (Karl Marx) หรือมาร์กซิสต์ (Marxism) และแนวคิดของลัทธิเลนิน (Leninism) ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบรรยากาศทางการเมืองของฝรั่งเศสที่มีลักษณะเปิดกว้างทางความคิด ผนวกกับประสบการณ์ทางการเมืองในประเทศส่งผลให้นักศึกษากลุ่มนี้รวมตัวกันเป็น “สหภาพนักศึกษาเขมร” (Union des Étudiants Khmer) บางส่วนอย่างซาฟุต ซอและเอียง สารีได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศส (French Communist Party) และเมื่อเดินทางกลับมายังกัมพูชาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1953 จึงเข้าร่วมกับพรรคปฏิวัติประชาชนกัมพูชาเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลด้วย⁵⁰⁸ ขณะที่กองกำลังเขมรอิสระอีกกลุ่มหนึ่งที่น่าโดยเชิง จ็อก ทัดยังคงเคลื่อนไหวก่อความไม่สงบเพื่อต่อต้านรัฐบาลอยู่บริเวณชายแดนแถบเทือกเขาพนมดงรัก ลักษณะดังกล่าวกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงและเป็นปัญหาสำคัญที่สร้างความหนักใจให้กับรัฐบาลกัมพูชาเป็นอย่างมาก

ตั้งแต่ก่อนได้รับเอกราชอย่างเป็นทางการ แบน นุต ผู้ปฏิบัติหน้าที่กำกับราชการในราชรัฐวิบูลย์และรัฐมนตรีลำดับที่ 1 ได้มีแถลงการณ์เรียกร้องให้กองทัพเวียดนามถอนตัวออกไปจากกัมพูชาในทันทีและให้ขบวนการเขมรอิสระหยุดการเคลื่อนไหวแล้วครั้งหนึ่งว่า

ในวาระที่เขมรจะได้รับเอกราชนี้ รัฐบาลเขมรได้มีประกาศให้พวกขบถเขมรทราบ ว่า โดยที่เขมรจะได้เอกราชโดยสมบูรณ์อยู่แล้ว พวกขบถเหล่านี้จึงไม่มีเหตุผลอันใดที่จะปลิดตนแยกออกไป และในโอกาสเดียวกันนั้น รัฐบาลเขมรก็ได้แถลงให้เวียดนามทราบด้วยว่า รัฐบาลเขมรจะกู้เอกราชโดยวิธีของเขมรเอง ประชากรและสมณเพศของเขมรไม่มีความปรารถนาที่จะได้รับเอกราชที่พวกเวียดนามจะนำมาให้ โดยทำให้เขมรต้องอยู่ใต้โฮจิมินห์ และได้ขอให้คอมมิวนิสต์เวียดนาม

⁵⁰⁷ Geoffrey C. Gunn, *Monarchical Manipulation in Cambodia: France, Japan, and the Sihanouk Crusade for Independence* (Thailand: NIAS Press, 2018), 366-367.

⁵⁰⁸ Goscha, “Ieng Sary,” in *Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach*, 223. ; Goscha, “Pol Pot,” in *Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach*, 385-386.

ออกไปเสียจากเขมรโดยเร็วที่สุด...ในการยื่นคำเรียกร้องต่อเขมรอิสระและต่อเวียดนามนั้นก็ได้กำหนดข้อไขไว้ ซึ่งในที่สุดถ้าทั้งสองพวกไม่ระงับการรุกรานต่อเขมรแล้ว เขมรจะทำการต่อต้านจนสุดกำลัง⁵⁰⁹

ภายหลังการเจรจาอย่างเป็นทางการเรื่องเอกราชกับฝรั่งเศสแล้ว วันที่ 10 กันยายน ค.ศ. 1953⁵¹⁰ แบน นุดจึงได้ออกแถลงการณ์ถึงขบวนการเวียดนามและขบวนการเขมรอิสระอีกครั้ง เพื่อเรียกร้องให้หยุดการเคลื่อนไหวใด ๆ ในกัมพูชาภายในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1953 ถึงกระนั้น ขบวนการเวียดนามและขบวนการเขมรอิสระยังคงไม่ปฏิบัติตาม อีกทั้งมีท่าทีแข็งกร้าวมากขึ้น โดยเฉพาะกองทัพเวียดนามซึ่งได้สังหารพันตรีจันสรีนายทหารพลร่มและหัวหน้าทหารรักษาพระองค์⁵¹¹ ด้วยเหตุนี้ในวันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 1953 พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจึงประกาศใช้แผนปฏิบัติการ “สยัคคี” [อ่านว่า ซามักเกีย : คำแปล สามัคคี (Samakki)] มีเป้าหมายหลักสำคัญ 2 ประการ คือเพื่อขับไล่กองกำลังต่างชาติออกไปจากกัมพูชาและเพื่อชักชวนให้บรรดากลุ่มผู้นำชาตินิยมหันมาร่วมมือกันสร้างกัมพูชาให้เป็นชาติโดยสมบูรณ์ เบื้องต้นกำหนดระยะเวลาปฏิบัติการ 14 วัน ระหว่าง 17-30 ธันวาคม ค.ศ. 1953

สำหรับปฏิบัติการเพื่อขับไล่กองทัพเวียดนาม พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงมอบหมายให้กองทัพเขมรภูมรินทร์ซึ่งเป็นกองทัพแห่งชาติกัมพูชาปฏิบัติการรบแนวหน้า ร่วมกับกองกำลังอาสาสมัครซึ่งขณะนี้มีประชาชนเข้าร่วมหลายแสนคน เฉพาะเขตกันดาลมีกองกำลังประมาณ 50,000 คน เป็นกองหนุน ทั้งหมดให้รับคำสั่งปฏิบัติการจากพระองค์โดยตรงในฐานะผู้บัญชาการการรบ โดยขอให้ผู้ปฏิบัติการรบยึดหลัก 5 ประการ ได้แก่ เที่ยงตรง รักเกียรติยศ มีความกล้าหาญ มีความอดทน และมีความรักชาติ ทรงเชื่อว่าด้วยหลักการนี้จะนำมาซึ่งชัยชนะ⁵¹²

การดำเนินการตามแผนปฏิบัติการสามัคคีประสบความสำเร็จในระดับดี เพราะจนถึงวันที่ 30 ธันวาคม ค.ศ. 1953 กองกำลังกัมพูชาสามารถขับไล่กองทัพเวียดนามออกจากเขต

⁵⁰⁹ “สรุปความคำแถลงของรัฐบาลเขมร,” เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 70-72.

⁵¹⁰ “คำประกาศแก่เขมรอิสระ, เขมร-เวียดนามและเวียดนาม” ของออกญา เปนนี นุด,” 12 กันยายน 2496, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 88-89.

⁵¹¹ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จิงกูตวีส, 58.

⁵¹² “พระราชปฏิบัติการศึกของสมเด็จพระนโรดมสีหนุที่เขตพระตะบองปี 1953,” 1953, การเมืองการปกครอง กล้องที่ 318, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 18. [ประเทศไทยศึกษาวิจัย: สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญสาขาประวัติศาสตร์, ๑๕๕๓, ๑๕๕๓, การบริหารเขตฯ BOX 318, บณณสถานชาติกัมพูชา, ๑๘.]

พระตะบองซึ่งถูกรุกรานมาตั้งแต่ ค.ศ. 1949 ได้สำเร็จ⁵¹³ สามารถตรวจยึดใบปลิวจำนวนหนึ่งที่ใช้ปลุกระดมประชาชน เป็นต้นว่าใบปลิวรูปสีหนูเป็นนางระบำหรือเป็นหุ่นกระบอก⁵¹⁴ แต่ทว่าในเขตอื่น ๆ ยังคงปรากฏว่ามีเวียดมินท์กระจายตัวอยู่และมีท่าทีที่จะเพิ่มการปฏิบัติการในกัมพูชามากขึ้น

สำหรับการดำเนินการต่อกลุ่มเขมรอิสระนั้น กรมปริกษาชาติได้บัญญัติกฎหมายลบล้างโทษแก่ผู้ที่ยอมจำนน รวมถึงนักโทษการเมืองที่ถูกจำคุก เพื่อชักชวนให้บุคคลที่เข้าร่วมกับขบวนการเขมรอิสระให้กลับใจและหันมาให้ความร่วมมือในการพัฒนาประเทศ มีการพิจารณาอบเงินขวัญถุงให้สำหรับเริ่มต้นชีวิตด้วย⁵¹⁵ พบว่าผู้นำกลุ่มเขมรอิสระจำนวนมากทั้งที่ร่วมมือและไม่ได้ร่วมมือกับกองทัพเวียดมินท์ยินยอมวางอาวุธและเข้าร่วมกับรัฐบาลกัมพูชา เป็นต้นว่ากลุ่มของนักกองคัมจะส์ นโรดม จันทรังซีได้นำกองกำลังของพระองค์ประมาณ 5,000 คนถวายแด่กษัตริย์

ปลายเดือนเมษายน ค.ศ. 1954 ขณะกำลังมีการประชุมที่เจนีวา (Geneva Conference) ระหว่างวันที่ 26 เมษายน - 21 กรกฎาคม ค.ศ. 1954 เพื่อพิจารณาแก้ไขปัญหาในอินโดจีน ปรากฏว่ากองทัพเวียดมินท์ประมาณสามกองพันเคลื่อนทัพผ่านลาวและบุกตะลุยเข้ามาทางเขตสตรงตรงและเขตกระแจะ⁵¹⁶ พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงนำบัญชาการกองทัพการรบด้วยพระองค์เองและมีชัยชนะสามารถยึดคืนเขตกระแจะกลับมาได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อการประชุมที่เจนีวาสิ้นสุดลง ช่วงเช้าของวันที่ 21 กรกฎาคม ค.ศ. 1954 ญิก จูโงง ตำแหน่งอุดมเสนียข้างทหารหรือประธานผู้แทนกัมพูชาด้านการทหารได้ลงนามในข้อตกลงสงบศึกกับเวียดนาม ต่อมาในช่วงบ่ายจึงได้ลงนามในข้อตกลงหยุดยิงกับตา กวาน บิว (Ta Quang Buu) ผู้แทนของเวียดมินท์ ซึ่งจะมีผลอย่างเป็นทางการในสองวันถัดมาคือวันที่ 23 กรกฎาคม ค.ศ. 1954 เวลา 08.00 น. ตามเวลาในปักกิ่ง⁵¹⁷ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

⁵¹³ “ประวัติสังเขปในพระราชภารกิจต่อสู้เพื่อเอกราชสำหรับประเทศกัมพูชา,” 1956, การเมืองการปกครอง กล้องที่ 319, บรรณสถานชาติกัมพูชา, 15-18. [“ประวัติสังเขปในพระราชภารกิจต่อสู้เพื่อเอกราชสำหรับประเทศกัมพูชา,” ๑๕๕๖, การบริหารเขตชาย BOX 314, บรรณสถานชาติกัมพูชา, ๑๕-๑๘.]

⁵¹⁴ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศวรรษจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิสต์, 58-59.

⁵¹⁵ “การประชุมครั้งที่ 16, การประชุมครั้งที่ 17” ราชกิจ 10, 5 (ไตรมาสที่ 1, 1954): 358-372. [“การประชุมครั้งที่ ๑๖, การประชุมครั้งที่ ๑๗,” ราชกิจ ๑๐, ๕ (ไตรมาสที่ ๑, ๑๙๕๔): ๓๕๘-๓๗๒.]

⁵¹⁶ นโรดมสีหนุ, อินโดจีน: ทศวรรษจากปักกิ่ง นโรดม สีหนุ ให้สัมภาษณ์แก่จังกูตวิสต์, 59.

⁵¹⁷ Goscha, “Geneva Accords, Cambodia (1954),” in *Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach*, 185-186.

...วิธีการเกี่ยวกับการถอนกำลังออกไปจากดินแดนกัมพูชานั้น ให้ใช้บังคับแก่กำลังทหาร และหน่วยรบทุกชนิด ที่เข้ามาในดินแดนกัมพูชาจากประเทศหรือแคว้นอื่น ๆ ในอินโดจีน ซึ่งรวมถึงชาวกัมพูชาที่มีได้มีกำเนิดในกัมพูชา ซึ่งได้เข้ามีส่วนร่วมในหน่วยที่ทำการรบ หรือในหน่วยการเมืองและการปกครอง หรือซึ่งได้มีการติดต่อกับหน่วยทางการทหารของเวียดนามห์ การถอนกำลังที่ว่านี้ให้กระทำให้เสร็จสิ้นภายใน ๙๐ วัน นับตั้งแต่วันที่เลิกใช้บังคับความตกลงนี้

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหน่วยทหาร “เขมร” ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่มีกำเนิดในกัมพูชานั้น ให้ทำการปลดอาวุธในท้องที่ภายในระยะเวลา ๓๐ วัน นับตั้งแต่วันที่ประกาศหยุดการรบตามที่ได้มีการแถลงในการประชุม ณ นครเจนีวา รัฐบาลแห่งกัมพูชารับรองว่าจะดำเนินการที่จำเป็นเพื่อให้บุคคลเหล่านี้กลับคืนสู่สังคมแห่งชาติโดยไม่เลือกปฏิบัติและรับรองว่าจะให้บุคคลเหล่านี้ได้อุปโภคสิทธิและเสรีภาพตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา อีกทั้งจะมีสิทธิอย่างประชาชนกัมพูชาทั้งหลายที่จะออกเสียงเลือกตั้งหรือสมัครเข้ารับเลือกตั้งในการเลือกตั้งทั่วไปซึ่งจะกระทำโดยการออกเสียงคะแนนลับ ในที่สุดบุคคลเหล่านี้มีสิทธิที่จะเข้าสมัครทำงานได้ เช่นเดียวกับประชาชนชาวกัมพูชาทั้งหลาย...⁵¹⁸

ข้อตกลงข้างต้น นอกจากส่งผลให้กองทัพเวียดนามห์ต้องถอนหน่วยติดอาวุธและนำกองกำลังทั้งหมดออกไปจากกัมพูชาแล้ว กองกำลังเขมรอีสระและแนวร่วมพรรคปฏิวัติประชาชนกัมพูชาก็ต้องวางอาวุธหรือถอนกองกำลังแล้วเดินทางออกไปยังเวียดนามเหนือด้วย แต่ทว่าผลที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือ ฝรั่งเศสยินยอมถอนกองทัพและคืนอธิปไตยด้านการทหารแก่กัมพูชาซึ่งยังผลให้กัมพูชาได้รับเอกราชโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ใน ค.ศ. 1955 กัมพูชาจึงสามารถจัดตั้งกองทัพแห่งชาติกัมพูชา ประกอบด้วยกองทัพบก กองทัพเรือ และกองทัพอากาศได้

ตามคำสั่งทางทหารของข้อตกลงเจนีวาในกรณีของกัมพูชา กองกำลังต่างชาติต้องถอนตัวออกจากกัมพูชาภายในวันที่ 12 และ 18 ตุลาคม ค.ศ. 1954 ด้วยเหตุนี้เวียดนามห์จึงนำกองทัพประมาณ 2,400 นาย พร้อมด้วยกองกำลังเขมรอีสระอีกประมาณ 1,000 คน ถอนตัวออกจากกัมพูชาและเดินทางกลับไปยังเวียดนามเหนืออย่างเป็นทางการ ถึงกระนั้นก็ตามที่แม้จะปรากฏว่าเวียดนามห์ลักลอบให้การสนับสนุนด้านอาวุธแก่แนวร่วมเขมรอีสระบางกลุ่มที่ไม่ยินยอมสวามิภักดิ์ต่อรัฐบาลเพื่อก่อความไม่สงบขึ้นในกัมพูชาก็ตาม แต่ทว่าแนวร่วมเขมรอีสระเหล่านี้ก็จะจัดกระจายอยู่ในป่า

⁵¹⁸ “เรื่อง การตกลงหยุดยิงในกรณีอินโดจีน,” เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/32, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 107-108.

ไม่ได้รวมกันเป็นกลุ่มก้อน อีกทั้งยังจำกัดพื้นที่อยู่เพียงเขตกำแพงสปีอ เขตโพธิสัตว์ และเขตพระตะบอง จากการสำรวจของรัฐบาลพบว่ามีสมาชิกเหลือประมาณ 5,000 คนเศษ เป็นต้นว่ากลุ่มของเสียว เฮงซึ่งมีที่มั่นอยู่ที่เขาพนมเชิงตาย เขตอำเภอโพลิน และทิวเขากระสาบเท่านั้น⁵¹⁹ ขณะที่ขบวนการเขมรอิสระที่ไม่ใช่แนวร่วมของเวียดมินห์ยุติบทบาทลง ผู้นำเขมรอิสระกลุ่มต่าง ๆ ททยอยเข้ามาอพยพ แม้แต่เซ็ง จ็อก ทัณฑ์นำพลพรรคและกองกำลังจำนวน 274 คน เข้ามอบตัวต่อทางรัฐบาลที่เขตเสียมเรียบตั้งแต่วันที่ 10 กันยายน ค.ศ. 1954 ขณะที่ผู้ที่ไม่ยอมมอบตัวเป็นโจร เทียวปล้นและจับคน เรียกค่าไถ่ตามหมู่บ้านชายแดนในเขตกำพูชา⁵²⁰

4.5 การลงประชามติ วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955

แม้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุจะประสบความสำเร็จในการเจรจาเรื่องเอกราชกับฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1953 อีกทั้งสามารถนำกำพูชาให้มีอธิปไตยโดยสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1954 นั้น ในเวลาต่อมาพระองค์กลับมีพระราชดำริให้จัดการทำประชามติขึ้นในวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955 โดยทรงอ้างว่ามีจุดประสงค์เพื่อสอบถามประชาชนถึงความสำเร็จในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจและเพื่อสอบถามประชาชนว่าต้องการมีระบอบการปกครองอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขหรือระบอบสาธารณรัฐ⁵²¹ แต่ทว่าสาเหตุที่สำคัญมากไปกว่านั้นในการดำเนินการของพระองค์คือ การเตรียมกรุยทางเพื่อควบคุมการเมืองกำพูชาอย่างชอบธรรม โดยอาศัยเสียงของประชาชนเป็นเครื่องรับรองซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับที่พระองค์จะสืบทอดต่อเอง ยุติวงศ์เศียรกระทำเมื่อครั้งเปลี่ยนแปลงวิธีการร่างรัฐธรรมนูญเมื่อ ค.ศ. 1946 โดยอ้างว่าเป็นมติมหาชน

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุทรงเตรียมการลงประชามติในครั้งนี้เป็นอย่างดี นอกจากทรงอำนาจการให้ปรับคณะรัฐมนตรีที่รวมเอาสมาชิกพรรคการเมืองหลากหลายพรรค (ยกเว้นพรรคประชาธิปไตย) เข้าไว้ด้วยกัน รวมถึงทรงแทรกแซงพรรคประชาธิปไตยด้วยการมอบตำแหน่งสำคัญให้แก่สมาชิกพรรค เช่น แต่งตั้งนายซอนซานเป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งชาติ หรือแต่งตั้งนายซอนวินไซ

⁵¹⁹ “เรื่อง เขมรอิสระและเวียดมินห์มาชุมนุมทางโพลิน,” 4 พฤศจิกายน 2497, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 85-86.

⁵²⁰ “เรื่อง เขมรอิสระและเวียดมินห์มาชุมนุมทางโพลิน,” 15 พฤศจิกายน 2497, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 89-90.

⁵²¹ “เรื่อง คณะรัฐมนตรีกำพูชาและการปรับปรุงกระทรวงต่าง ๆ ของกำพูชา,” 5 กุมภาพันธ์ 2498, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 32-33.

เป็นอธิบดีกรมรถไฟแล้วนั้น⁵²² ยังปรากฏว่าพระองค์มีพระราชดำรัสต่อประชาชนถึงพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ที่ได้ทรงกระทำเพื่อสร้างกัมพูชาให้เป็นเอกราชโดยสมบูรณ์ รวมถึงการนำกัมพูชาให้เป็นที่ยอมรับแก่นานาอารยประเทศซึ่งทำให้กัมพูชาไม่ขาด “วัตถุดิบ” อันใดที่จำเป็นแก่การวาง “ฐาน” ซึ่งรองรับความเจริญรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ในอนาคตของประชาชนของชาติเช่นเดียวกับเกียรติและความรุ่งเรืองของประเทศซึ่งเป็นที่รู้จักกันในสมัยพระนร พระองค์ทรงเน้นย้ำความสำเร็จว่าที่กระทำนั้นมากกว่านักการเมือง ความตอนหนึ่งว่า “...ข้าพเจ้ามีความปรารถนาที่จะช่วยประเทศของเราและประชาชนของเราให้พ้นจากความตายและความแตกแยกซึ่งนักการเมืองบางหมู่ปรารถนาที่จะให้เกิดขึ้นให้จงได้...”⁵²³ และเพื่อให้การลงประชามติตรงตามพระราชประสงค์ ปรากฏว่ามีใบปลิวที่มีเนื้อหาเป็นในทำนองให้ประชาชนรับรองพระองค์ว่า “หากท่านรักพระกรุณา ขอให้ท่านลงบัตรขาว หากท่านเกลียดพระกรุณา ขอให้ท่านลงบัตรดำ”

ขอสงวนถึงชนร่วมชาติ

เนื่องจากการที่ต้องถวายประชามตินี้ คือ หากท่านรักพระกรุณา ขอให้ท่านลงบัตรขาว หากท่านเกลียดพระกรุณา ขอให้ท่านลงบัตรดำ

ต้องเชื่อตามคำข้างบนนี้

อย่าได้เชื่อบุคคลใดโฆษณาตรงข้ามๆ

ชโย เขมรสมัยพระบาทสมเด็จพระสีหนุฯ

ชโย เอกราชของเขมรสมัยนี้ ขอให้สลิตสถาพรฯ⁵²⁴

ผลการลงประชามติพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุได้รับการรับรองอย่างท่วมท้นจากประชาชน หนังสือพิมพ์รอยเตอร์รายงานข่าวว่าทางราชการกัมพูชาประกาศผลการลงประชามติว่ามีราษฎรลงคะแนนเห็นชอบเป็นจำนวน 887,000 คะแนน และไม่เห็นชอบ 1,571 คะแนน⁵²⁵ ขณะที่

⁵²² “เรื่อง คณะรัฐบาลใหม่กัมพูชา,” 27 มกราคม 2498, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 49-56.

⁵²³ “คำแปลพระราชดำรัสของพระเจ้าอยู่หัวแห่งกัมพูชา,” 27 มกราคม 2498, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 49-56.

⁵²⁴ “สำเนาคำแปล เครื่องบินทิ้งใบปลิวที่ตลาดปอยเปต ปลิวมาตกที่ตลาดป่าไผ่และบ้านวังมน,” 5 กุมภาพันธ์ 2498, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 225.

⁵²⁵ “เรื่อง การลงประชามติเกี่ยวกับเรื่องระบอบการปกครองในกัมพูชา,” 2498, เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 59.

เอกสารที่ใช้เผยแพร่พระราชประวัติของพระองค์สมัยสังคมาษฎร์นิยมรายงานว่ามีประชาชนที่มีสิทธิลงคะแนนรวม 927,646 คน ลงคะแนนให้พระองค์ 925,812 คน แม้ว่าผลการลงประชามติจะแตกต่างกันอยู่มากแต่เป็นที่แน่นอนว่าพระองค์ได้รับการรับรองจากประชาชนอย่างท่วมท้นว่าทรงประสบความสำเร็จในการนำเอกราชโดยสมบูรณ์คืนสู่กัมพูชา และจากผลคะแนนดังกล่าวนี้เองทำให้พระองค์มั่นใจเป็นอย่างยิ่งว่าพระองค์และราชวงศ์เป็นที่ยอมรับจากการรับรองของมหาชน ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงประกาศสละราชสมบัติในวันที่ 3 มีนาคม ค.ศ. 1955 ถวายแต่สมเด็จพระวรวงศาปิธานโรดมสุรามฤต พระองค์ในฐานะพระมหาอุปยุวราช (Upayuvarach) ได้จัดตั้ง “องค์กรสังคมาษฎร์นิยม” (People Socialist Community) เพื่อเตรียมเข้ารับการเลือกตั้งที่จัดขึ้นในวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 1955 ซึ่งพระองค์ได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้นเหนือพรรคการเมืองอื่นที่เหลืออยู่อย่างน้อยนิด จากนั้นทรงอำนาจการให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อรับรองการใช้อำนาจของสังคมาษฎร์นิยม พร้อมทั้งเพื่อมอบอำนาจแก่พระองค์ในการควบคุมการแต่งตั้งฝ่ายบริหาร ตลอดจนอำนาจทางการเมืองอื่น ๆ ส่งผลให้การเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองอื่นเป็นไปอย่างจำกัด และแทบไม่มีบทบาทใดทางการเมืองอีก

5. บทสรุป

ปัญหาความแตกแยกภายในเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้นักชาตินิยมต้องประสบกับความล้มเหลวในการเป็นผู้นำเรียกร้องเอกราช แต่ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นสาเหตุของความสำเร็จของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ ทั้งนี้ สภาพการเมืองของกัมพูชาภายหลังการเลือกตั้งอยู่ในสภาวะไร้เสถียรภาพ พรรคประชาธิปไตยซึ่งควรจะเป็นผู้นำในการเจรจาเรื่องเอกราชกับฝรั่งเศสกลับเกิดปัญหาความแตกแยกภายในจนสูญเสียเสถียรภาพเชิงนโยบาย และภายหลังที่หัวหน้าพรรคที่แข็งกร้าวอย่างพระองค์มจะสืบทอดตำแหน่งเอง ยุติวงศ์เสด็จทิวงคตอย่างกะทันหัน สมาชิกพรรคก็ผลัดกันแย่งชิงอำนาจมากกว่าดำเนินการตามเจตนารมณ์เพื่อประชาชน ส่งผลให้การเมืองกัมพูชาตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ และยิ่งเลวร้ายลงเมื่อรัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาความมั่นคงจากการรุกรานอิทธิพลของขบวนการเวียดนามห์ รวมถึงการก่อความไม่สงบของขบวนการเขมรอิสระได้ สภาพการณ์ดังกล่าวจึงยิ่งทำให้เป้าหมายอย่างการเรียกร้องเอกราชห่างไกลออกไป พร้อม ๆ กับความชอบธรรมทางการเมือง

สำหรับขบวนการเขมรอิสระซึ่งเป็นขบวนการชาตินิยมที่ควรจะเร่งรัดฝรั่งเศสให้มอบเอกราชได้ในเร็ววัน กลับประสบปัญหาที่ไม่แตกต่างกับการเมืองในส่วนกลาง กล่าวคือเกิดการแย่งชิงความเป็นใหญ่และขยายอิทธิพลต่อกันในหมู่ผู้นำ ส่งผลให้เจตนาธรรมณ์เมื่อแรกจัดตั้งกลุ่มเลื่อนรางลง อีกทั้งการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้นการต่อสู้ด้วยความรุนแรงและก่อวินาศกรรมการปกครอง ทำให้ขบวนการเขมรอิสระไม่ได้อยู่ในเงื่อนไขของการเป็นตัวแทนในการเจรจาเรื่องเอกราชกับฝรั่งเศสตั้งแต่แรก เพราะขัดต่อเจตนาธรรมณ์ของฝรั่งเศสดังปรารภของมร.ปอล โกस्ता ฟลอเรต์ (Paul Costa Floret) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม ที่กล่าวทิ้งท้ายไว้เมื่อครั้งลงนามในความตกลงชั่วคราว (Modus Vivendi) เมื่อวันที่ 7 มกราคม ค.ศ. 1946 ว่า “ฝรั่งเศสพร้อมที่จะช่วยเหลือประเทศเขมรตามที่ขอร้องมานั้นอยู่ทุกขณะ หากแต่อย่าให้เป็นที่เข้าใจว่ามีการบริหารอย่างเคลือบแฝงอันจะยังให้เกิดความไม่สงบขึ้น”⁵²⁶

สภาพการณ์ดังกล่าวเปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้พระราชอำนาจที่ไม่มิในรัฐธรรมนูญเข้าควบคุมบรรดาพรรคการเมืองและนักชาตินิยมกลุ่มต่าง ๆ พร้อมทั้งประกาศกร้าวว่าจะเป็นผู้นำเอกราชโดยสมบูรณ์กลับคืนสู่กัมพูชา และเพื่อกรุยทางสู่ความสำเร็จจึงทรงนำพระองค์เองก้าวสู่การเป็นนักเคลื่อนไหวอย่างที่ไม่มิมีกษัตริย์พระองค์ใดในกัมพูชาเคยปฏิบัติมาก่อน เป็นต้นว่าการนำพระองค์ไปอยู่ที่ต่างประเทศเพื่อประท้วงฝรั่งเศสหรือการจัดตั้งกองกำลังอาสาจากประชาชนซึ่งในเวลาต่อมาพระราชภารกิจดังกล่าวมีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ได้รับการยอมรับจากประชาชน ดังเห็นจากผลการลงประชามติใน ค.ศ. 1955

พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุได้รับการยกย่องจากกรมปรึกษาชาติซึ่งมีมติเป็นเอกฉันท์ตามพระราชกฤษฎีกาเลข 553 ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน ค.ศ. 1953 ให้ประกาศว่าพระองค์เป็น “พระมหาวีรบุรุษชาติ” อันเนื่องจากพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการนำเอกราชโดยสมบูรณ์มาสู่กัมพูชา ต่อมาในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1954 กรมปรึกษาชาติยังได้มีดำริสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์เพื่อเป็นการระลึกถึงพระวีริยะอุตสาหะของพระองค์ที่มีต่อประเทศ โดยมีแถลงการณ์สดุดีพระองค์ด้วยว่า

...โดยเห็นว่า พระกรุณาผู้เป็นเจ้าของชีวิตได้ทรงบำเพ็ญพระภารกิจอย่างแข็งขัน โดยไม่คิดถึง
ความเหนื่อยพระวรกายหรือพระชนม์ชีพพร้อมทั้งความสุขในราชสมบัติเลย ก็เพื่อความสำเร็จตาม

⁵²⁶ ทักซ์ เสนิงค์ ณ อูธยา, อินโดจีน รัฐสมทบของสหภาพฝรั่งเศส, 35.

พระราชกรณียกิจในการแสวงหาเอกราชโดยบุรณแกมาตุภูมิ เพื่อให้เกิดสันติสุขและเพื่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างประชาชาติโดยเร็ว...

...โดยเห็นว่า การบรรยายแต่เพียงวาจาไม่สมกับพระคุณของพระองค์ ควรทำให้คำพูดได้เห็นเป็นรูปร่างโดยการสร้างพระบรมรูปสนองพระเดชพระคุณเป็นที่ระลึกไปในอนาคตและเป็นเครื่องเคารพสักการะของประชาชาติ...⁵²⁷

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุในการนำเอกราชคืนสู่กัมพูชานั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความสามารถส่วนพระองค์ที่อาศัยจังหวะที่การเมืองกัมพูชากำลังยุ่งเหยิงเข้าควบคุมอำนาจการปกครองไว้อย่างเบ็ดเสร็จและกำจัดหรือควบคุมพลพรรคที่ต่อต้านพระองค์ไว้ได้ จากนั้นพระองค์จึงเริ่มแผนการสีหนุเพื่อเร่งเร้าฝรั่งเศสให้มอบเอกราชแก่กัมพูชาในทันที แต่ดูเหมือนว่าการดำเนินการของพระองค์จะมีส่วนผลักดันเพียงเล็กน้อยต่อฝรั่งเศสเท่านั้น สถานการณ์ของสงครามในอินโดจีนที่กองทัพฝรั่งเศสบอบช้ำจากการทำศึกต่อเนื่องมาหลายปีและฝรั่งเศสเริ่มเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำ ประกอบกับนโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปของรัฐบาลสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 4 ต่างหากที่มีส่วนเร่งรัดให้ฝรั่งเศสยินยอมเจรจาเรื่องการมอบเอกราชแก่กัมพูชา เมื่อพิจารณาในแง่นี้แล้วจึงเห็นได้ว่าเอกราชของกัมพูชาเกิดจากการ “ให้” มากกว่าความสำเร็จจากการเคลื่อนไหวของนักศึกษาตินิยมภายในประเทศที่เริ่มเรียกร้องเอกราชมาตั้งแต่ทศวรรษ 1940

⁵²⁷ “การประชุมครั้งที่ 8,” ราชกิจ 10, 19 (15 ตุลาคม 1954): 1775-1777. [“แถลงประมุขที่ ๘,” ราชกิจ ๑๐, ๑๙ (๑๕ ตุลาคม ๑๙๕๔): ๑๗๗๕-๑๗๗๗.]

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษา “แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชาติและการเคลื่อนไหวด้านชาตินิยมของปัญญาชนเขมร ค.ศ. 1930-1955” เป็นการศึกษากระบวนการทางความคิดและการแสดงออกทางความคิดของปัญญาชนเขมร โดยมีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ ประการแรกต้องการนำเสนอมุมมองเกี่ยวกับสำนึกถึงความเป็นชาติของกัมพูชาเพิ่มเติมองค์ความรู้จากผลงานการศึกษาที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญกับรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสในฐานะผู้มีบทบาทในการสร้างสำนึกถึงความเป็นชาติของกัมพูชา โดยจะพิจารณามุมมองเกี่ยวกับ “ความเป็นชาติเขมร” ในสำนึกหรือทรรศนะของปัญญาชนเขมร ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับรากฐานทางความคิดของคนเขมรที่ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ประการที่สองต้องการศึกษาความแตกต่างทางความคิดและความแตกต่างในวิธีการที่ปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ ใช้ในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราช เพราะท้ายที่สุดไม่ใช่ปัญญาชนทุกกลุ่มที่ประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหว แม้ว่าทุกกลุ่มจะมีเป้าหมายเดียวกันคือการเรียกร้องเอกราชก็ตาม จึงเป็นที่น่าสนใจว่าความสำเร็จและความล้มเหลวของปัญญาชนเขมรกลุ่มต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นในสภาวะการณ์และปัจจัยอะไร

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า สำนึกถึงความเป็นชาติของกัมพูชามีพัฒนาการมาเป็นลำดับ ต้องยอมรับว่าการที่กัมพูชาสืบทอดมาจากอาณาจักรพระนคร (Angkor) ที่เก่าแก่และรุ่งเรืองมากในครั้งหนึ่งนั้นทำให้กัมพูชามีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สูงเด่นอยู่ก่อนแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงไม่เป็นการยากเกินไปนักที่ชาวเขมรจะเกิดจิตสำนึกถึงความเป็นชาติ เพราะรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมถือเป็นวัตถุดิบอย่างดีที่นำชาวเขมรไปสู่ความรู้สึกดังกล่าว เมื่อผนวกกับการพัฒนาทางความคิดภายใต้การอุปถัมภ์ของฝรั่งเศส ทั้งการดำเนินนโยบาย ตลอดจนการสร้างองค์ความรู้ต่าง ๆ ผ่านหน่วยงานราชการของฝรั่งเศส และโดยเฉพาะการแผ้วถาง ขุดค้น และปะติดปะต่อเรื่องราวในอดีตของกัมพูชาที่ต่อเนื่องจนเป็นมรดกสืบทอดถึงปัจจุบัน ผลงานเหล่านี้สร้างความภาคภูมิใจแก่ฝรั่งเศสอย่างยิ่งในฐานะผู้สืบทอด ค้นพบ และรักษา ดังเห็นได้จากการจำลองปราสาทนครวัดเพื่อนำออกไปแสดงสู่สาธารณชนอย่างยิ่งใหญ่ เรอเนาโต โรซาลโด (Renato Rosaldo) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกาเรียก

บรรยายภาคนี้ว่า “ความหวนคะนึ่งหาอดีตของเจ้าอาณานิคม” (Imperialist Nostalgia) แต่สำหรับชาวเขมรแล้วสภาพการณ์ดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้เกิดการหล่อหลอมจิตสำนึกถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของความเป็นเขมร แต่ที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นคือนำมาซึ่งการเกิดความรู้สึกต่ำต้อยด้อยค่าอยู่ในที่ซึ่งเป็นภาวะความรู้สึกที่ย้อนแย้งขึ้นในใจพร้อมกันไปด้วย ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่การตระหนักถึงความต้องการธำรงรักษารากฐานทางวัฒนธรรม จึงกล่าวได้ว่าการดำรงอยู่ของฝรั่งเศสมีส่วนกระตุ้นให้คนพื้นเมืองแสดงออกถึงสำนึกถึงความเป็นชาติ

แม้ว่าการศึกษาที่ผ่านมามุ่งเน้นการอธิบายสำนึกถึงความเป็นชาติของกัมพูชาว่าเป็นผลงานของฝรั่งเศส และในแง่นี้ก็ไม่ว่าจะปฏิเสธบทบาทดังกล่าวได้ แต่ตั้งที่งานศึกษาชิ้นนี้ชี้ให้เห็นจะพบว่านโยบายของฝรั่งเศสนั้นมีส่วนกระตุ้นจิตสำนึกถึงความเป็นชาติให้แก่ชาวเขมรในลักษณะฝรั่งเศสอาจไม่ได้คาดคิด สำนึกถึงความเป็นชาติของกัมพูชานั้นสัมพันธ์กับกระบวนการทำให้ทันสมัยของฝรั่งเศส โดยเฉพาะการปฏิรูปการศึกษา ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายดังกล่าวเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานที่มีการศึกษา ซึ่งเป้าหมายหลักของฝรั่งเศสคือต้องการทำลายค่านิยมดั้งเดิมผ่านระบบการจัดการศึกษาและเพื่อครอบงำทางความคิดของคนพื้นเมือง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกลับชี้ให้เห็นว่าฝรั่งเศสไม่ประสบความสำเร็จนักเพราะด้วยธรรมเนียมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ประกอบกับภาระทางเศรษฐกิจและความขัดแย้งกับชาวเวียดนามและชาวจีนทำให้ชาวเขมรเลือกส่งบุตรหลานเข้าเรียนที่วัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการสอน ทำให้ฝรั่งเศสต้องหันมาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนวัด พร้อมกับปฏิรูปการศึกษาแก่คณะสงฆ์เพื่อลดอิทธิพลของสยามและสร้างกลุ่มพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถสำหรับการสอนในโรงเรียนวัดแบบใหม่ในแบบที่ฝรั่งเศสต้องการและควบคุมได้

การจัดการศึกษาแบบใหม่จึงส่งผลที่ฝรั่งเศสไม่ได้คาดคิด กล่าวคือทำให้พระสงฆ์ซึ่งถือเป็นคนกลุ่มสำคัญในสังคมกัมพูชาที่ใกล้ชิดกับรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมก้าวเข้ามามีบทบาทในฐานะผู้เคลื่อนไหวด้านชาตินิยมควบคู่กับกลุ่มปัญญาชน แต่ประเด็นที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้นคือการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมาไม่ได้เกิดขึ้นจากแนวคิดทางการเมือง แต่เกิดจากความต้องการธำรงรักษารากฐานทางวัฒนธรรมของเขมรโดยเฉพาะพุทธศาสนาและภาษา-วรรณกรรม จึงนำไปสู่ข้อสรุปว่าสำนึกถึงความเป็นชาติของชาวเขมรนั้นไม่ได้เกิดจากการผลักดันของฝรั่งเศสแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกิดจากความสับสนเนื่องจากการปะทะกันสำนึกถึงความเป็นชาติที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้สึกดังกล่าวต่อสังคม และสัมพันธ์กับการปฏิรูปการศึกษาของฝรั่งเศสที่ผลักดันให้พระสงฆ์กลุ่มหนึ่งเป็นผู้ที่มี

ความก้าวหน้าทางความคิดแต่มีจิตสำนึกในการธำรงรักษาภาษา-วรรณกรรมที่แสดงออกถึง “ความเป็นเขมร” ลักษณะดังกล่าวเป็นรากฐานให้กับการเพาะบ่มสำนึกถึงความเป็นชาติซึ่งปรากฏชัดในทศวรรษ 1930 เป็นต้นมา

อินโดจีนภายใต้ระบอบอาณานิคมได้รับการพัฒนาให้ความทันสมัยโดยมีเป้าหมายหลักเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศส ซึ่งทุกพื้นที่ที่เกิดปฏิกริยาต่อนโยบายของฝรั่งเศสในระดับและลักษณะที่แตกต่างกัน แต่ทว่าในกรณีของกัมพูชา ดังกล่าวแล้วว่าด้วยต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สูงเด่นและเชื่อมโยงได้กับอารยธรรมโบราณสมัยพระนคร (Angkor Period) ความรุ่งเรืองดังกล่าวตรงกันข้ามกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ส่งผลให้เกิดปฏิกริยาใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเกิดขึ้นจากการดำเนินนโยบายด้านการปกครองดังที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 3 เป็นต้นว่าการนำชาวเวียดนามซึ่งถือได้ว่าเป็นศัตรูคนสำคัญในประวัติศาสตร์ของกัมพูชามาเป็นผู้บังคับบัญชาชาวเขมร หรือการตัดทวงผลประโยชน์อย่างการขูดรีดภาษีจนทำให้ชาวเขมรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน รวมถึงทัศนคติของฝรั่งเศสที่มีต่อชาวเขมรปรากฏในลักษณะของการเหยียดหยามว่าไร้ความสามารถ ในแง่นี้สำหรับปัญญาชนและพระสงฆ์หัวก้าวหน้าได้เกิดการเพาะบ่มทางด้านความรู้ถึงการถูกดูหมิ่น รวมถึงความย้อนแย้งระหว่างความรุ่งโรจน์ในอดีตกับสิ่งที่เกิดในปัจจุบัน จึงเริ่มมีปฏิกริยาของกลุ่มศิษย์เก่าจากอนุวิทยาลัยและวิทยาลัยพระสีสุวัตต์ในชื่อว่า “กลุ่มสามัคคี” ได้แสดงออกทางความคิดผ่านงานเขียนและสิ่งตีพิมพ์อย่างการออกหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรฉบับแรกอย่างหนังสือพิมพ์นครวัตใน ค.ศ. 1936 โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง และเพื่อปลุกจิตสำนึกแก่ชาวเขมรให้ตระหนักถึงศักดิ์ศรีที่ถูกกลืนหายไปภายใต้แอกของอาณานิคม

ลักษณะต่อมาตรงกันข้ามกับในลักษณะแรก เพราะพบว่าฝรั่งเศสมีส่วนสำคัญในการให้การอุปถัมภ์และสนับสนุนเป็นอย่างดีนั่นคือการเคลื่อนไหวด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านพุทธศาสนา ฝรั่งเศสให้การสนับสนุนพระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ซึ่งมีแนวคิดต้องการเข้าถึงพระธรรมวินัยที่บริสุทธิ์อยู่เป็นทุนเดิม เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาให้ความช่วยเหลือแม้ว่าเป้าหมายสำคัญของผู้ปกครองคือต้องการใช้พระสงฆ์กลุ่มนี้เป็นเครื่องมือในการลดบทบาทของคณะสงฆ์สยาม รวมถึงการเข้าควบคุมคณะสงฆ์เขมรก็ตาม แต่การดำเนินนโยบายดังกล่าวมีส่วนช่วยให้พระสงฆ์ฝ่ายธรรมใหม่ได้ดำเนินการตามความต้องการของตนเองและมีผลผลักดันให้พุทธศาสนาในกัมพูชามีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เป็นต้นว่าการเผยแผ่พระธรรมวินัยเป็นภาษาเขมรผ่านระบบการพิมพ์แบบตะวันตก หรือการวิพากษ์วิจารณ์พุทธ

วณะเพื่อความบริสุทธิ์ การดำเนินนโยบายของฝรั่งเศสในแ่งนี้จึงเป็นการผสานประโยชน์ซึ่งกันและกัน แต่ทว่าภายใต้การสนับสนุนของฝรั่งเศสข้างต้นนั้น ผลที่เกิดขึ้นในอีกแง่หนึ่งซึ่งเป็นผลในทางที่ฝรั่งเศสไม่ได้ตั้งใจ นอกจากทำให้พระสงฆ์หัวก้าวหน้าฝ่ายธรรมใหม่เข้ามามีบทบาทในสังคมมากขึ้นแล้ว การจัดตั้งโรงเรียนพุทธิกบาลีชั้นสูง พระราชบรรณालัย ตลอดจนพุทธศาสนบัณฑิตยาลัยยังมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้พระสงฆ์และปัญญาชนเพาะบ่มทางความคิดจนนำมาสู่การปฏิรูปตนเองและสังคมอย่างเข้มแข็งซึ่งเด่นชัดมากในด้านภาษาและวรรณกรรม ดังปรากฏว่ามีการผลิตผลงานการเขียนรูปแบบใหม่ตามแบบตะวันตกที่สะท้อนถึงความตกต่ำของวิถีชีวิต ความเชื่อ ตลอดจนจิตวิญญาณของความเป็นเขมร ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสดำเนินนโยบายที่จะเปิดต่อศรัทธาและความเชื่อของประชาชนจึงนำมาสู่การต่อต้านดังปรากฏในเหตุการณ์สงครามม ค.ศ. 1942 และการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงอักษรเขมรเป็นอักษรโรมัน รวมถึงการยกเลิกปฏิทินจันทรคติเป็นปฏิทินสุริยคติใน ค.ศ. 1943

กล่าวเฉพาะภาษา-วรรณกรรมถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของกัมพูชาที่เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับอารยธรรมสมัยพระนคร ทั้งนี้ ภาษา-วรรณกรรมถือเป็นเพียงสิ่งเดียวที่ทำให้อาณาจักรอินโดจีนแต่ละแห่งแตกต่างกัน แต่จากการไหลบ่าของวัฒนธรรมที่แปลกแยกส่งผลให้เกิดการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมหรือการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (assimilation) แม้จะเพาะบ่มให้คนพื้นเมืองเกิดความรู้สึกขุ่นแแย้งและนำมาสู่การเคลื่อนไหวเพื่อการธำรงรักษาความเป็นเขมรดั้งที่ได้อธิบายไว้แล้วนั้น แต่ทว่าพระสงฆ์กับปัญญาชนก็ยังคงไม่สามารถจัดอิทธิพลทางภาษาให้บริสุทธิ์ได้ ในวันที่ 30 พฤศจิกายน ค.ศ. 1951 การประชุมรัฐสภาครั้งที่ 30 ได้มีการเสนอให้กำหนดภาษาเขมรให้เป็นภาษาแห่งชาติอย่างเป็นทางการ โดยหุย กอนธูล (Huy Kanthoul) นายกรัฐมนตรีได้แถลงการณ์ว่า

...ประเทศเอกราชหนึ่ง ๆ ควรมีภาษาชาติเป็นของตนในกิจการทั้งหลายให้สมฐานะ
จึงเห็นควรให้กำหนดอักษรศาสตร์ชาติโดยเร็ววัน ... ทุกวันนี้ เราอาจเห็นความบัญญัติในมาตรา 2
ในรัฐธรรมนูญ คนทั้งหลายพากันใช้แต่ภาษาฝรั่งเศสมากเท่าไรก็เป็นการกลืนกินภาษาเขมรให้สิ้น
อุปสรรคสำคัญคือบรรดาคนที่ไม่อยากให้บัญญัติภาษาเขมร มาจากเหตุที่เขาไม่รู้ภาษาเขมรซึ่งก็คือ
ไม่รู้ภาษาชาติ...⁵²⁸

⁵²⁸ “การประชุมที่ 30,” *ราชกิจ* 7, 12 (29 ธันวาคม 1953): 742-743. [เดือนเบ็ญจมี ๓๐, “ภคกิจ ๗, ๑๒ (๒๙ ๓ ๑๙๕๓): ๗๔๒-๗๔๓.]

การเคลื่อนไหวทางด้านภาษา-วรรณกรรมเพื่ออ้างรักษาความเป็นเขมรโดยพระสงฆ์และปัญญาชนกว่าจะสัมฤทธิ์ผลอย่างแท้จริงคือใน ค.ศ. 1967 เมื่อรัฐบาลกัมพูชามีพระราชบัญญัติให้แก้ไขการใช้ภาษาฝรั่งเศสและให้มีการบัญญัติศัพท์ต่าง ๆ โดยใช้ภาษาเขมรแทน ช่วงเวลาดังกล่าวจึงถือว่ากัมพูชาเป็นเอกราชทางวัฒนธรรมภายหลังจากความพยายามเคลื่อนไหวมากกว่า 30 ปีหรือตั้งแต่ทศวรรษ 1930

การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์และปัญญาชนเขมรที่ได้อธิบายไปแล้วในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการเพาะบ่มและการเคลื่อนไหวทางความคิด โดยมีจุดหมายสำคัญคือการอ้างรักษารากฐานทางวัฒนธรรมของกัมพูชาไว้ จุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้การเพาะบ่มจิตสำนึกของพระสงฆ์และปัญญาชนพัฒนาสู่ความรู้สึกชาตินิยมคือสภาพการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมี 3 เหตุการณ์สำคัญที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 4 ได้แก่ กรณีพิพาทอินโดจีนระหว่างฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1940-1941 (Franco-Thai War, 1940-1941 A.D.) สงครามฉัตรหรือสงครามร่ม ค.ศ. 1942 (Umbrella War or Umbrella Demonstration, 1942) และการเข้ายึดอำนาจของญี่ปุ่นและการประกาศเอกราชของราชอาณาจักรกัมพูเจีย (Kingdom of Kampuchea) มีนาคม-ตุลาคม ค.ศ. 1945 เป็นปัจจัยปลุกเร้าจิตสำนึกของคนพื้นเมืองให้พัฒนาความคิดสู่การตอบโต้ฝรั่งเศสด้วยการเรียกร้องเอกราช ถึงกระนั้นในแง่หนึ่งยังทำให้เริ่มเกิดความแตกแยกทางความคิดในหมู่ปัญญาชน และยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้นำปัญญาชนอย่างเชิง จ็อก ทัตซึ่งเป็นหัวหอกสำคัญในการตั้งคำถามต่อระบอบอาณานิคมหมดบทบาท โดยมีสาเหตุมาจากการดำเนินการที่ละเมิดต่อความรู้สึกของชาวเขมร โดยเฉพาะเรื่องดินแดนที่ทัตได้เสนอให้รัฐบาลไทยคงมีสิทธิควบคุมเขตพระตะบองและเขตเสียมเรียบเพื่อแลกกับการช่วยเหลือกัมพูชาในการรักษาเอกราช ซึ่งสำหรับชาวเขมรแล้วการสูญเสียดินแดนเป็นความทรงจำที่ทำให้เกิดความรู้สึกด้อยต่ำซึ่งถือเป็นจุดอ่อนสำคัญที่ทัตดำเนินการผิดพลาด

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด การกลับเข้ามาของฝรั่งเศสยิ่งทำให้กระแสชาตินิยมต่อต้านระบอบอาณานิคมดำเนินไปอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น พร้อม ๆ กับทำให้ความไม่ลงรอยและความแตกต่างกันทางความคิด อุดมการณ์ และผลประโยชน์ในหมู่ผู้นำชาวเขมรซึ่งถูกเก็บงำไว้มานานหลายปีภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสได้เผยออกมาอย่างเป็นทางการแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกคือบรรดาชนชั้นนำทางการเมืองในส่วนกลางที่มองเห็นโอกาสที่จะฉกฉวยอำนาจนั้นไว้ไม่ว่าจะเพื่ออุดมการณ์ทางการเมืองที่สูงส่งหรือเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน ด้วยเหตุนี้การรวบรวมพลพรรคเพื่อแย่งชิงอำนาจจึงเกิดขึ้น ถึงตรงนี้ความริ้วฉานที่ถูกสะกดไว้ก็ปรากฏออกมาและยิ่งริ้วลึก

ด้วยกำลังของอำนาจที่ไม่เคยมีใครมีโอกาสได้สัมผัส ดังที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 5 ไม่เว้นแม้แต่พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุ เนื่องจากพระองค์ก็หันมาช่วงชิงการเป็นผู้นำทางการเมืองด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกที่การเมืองในระบบรัฐสภาของกัมพูชาจึงตกอยู่ในสภาวะยุ่งเหยิงและไร้ระเบียบ

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือขบวนการเขมรอิสระ (Khmer Issarak ; Khmer Freedom Fighter) ซึ่งเป็นขบวนการชาตินิยมที่ทำการเคลื่อนไหวต่อต้านระบอบอาณานิคมและเรียกร้องเอกราชในลักษณะของการใช้ความรุนแรง พบว่ามีหลายกลุ่มและแต่ละกลุ่มก็มีความแตกต่างทางความคิด ถึงกระนั้นขบวนการเขมรอิสระเป็นตัวอย่างของขบวนการชาตินิยมที่ประสบความสำเร็จในแง่ของการดึงมวลชน เนื่องจากขบวนการเขมรอิสระมุ่งเน้นการปฏิบัติการเชิงรุก อีกทั้งผู้นำการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่มีความใกล้ชิดกับราษฎรในเขตชนบทผู้ซึ่งได้รับความยากลำบากภายใต้แอกของอาณานิคม การดำเนินการส่วนใหญ่จึงมีลักษณะที่ตอบสนองต่อความต้องการและเข้าถึงความรู้สึกของชาวเขมรอย่างใกล้ชิด ด้วยเหตุนี้ขบวนการเขมรอิสระจึงได้รับความนิยมในหมู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ทว่าในเวลาต่อมาในหมู่ผู้นำกลุ่มเขมรอิสระกลับเกิดความแตกแยกทางความคิด และที่สำคัญมากไปกว่านั้นคือการแย่งชิงความเป็นใหญ่จนทำให้การดำเนินการเพื่อเข้าใกล้เป้าหมายที่ได้รับปากต่อประชาชนไว้ห่างไกลมากยิ่งขึ้น ชำรัยการดำเนินการของบางหัวหน้าเขมรอิสระบางกลุ่มกลับสร้างความเดือดร้อนต่อราษฎร จึงทำให้ความนิยมต่อขบวนการเขมรอิสระเริ่มลดลงและเป็นเหตุให้ท้ายที่สุดจึงต้องสลายตัว

สภาพการเมืองที่แตกแยกทำให้การเจรจาเรื่องเอกราชกับฝรั่งเศสยิ่งห่างไกลออกไป เปิดโอกาสให้พระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใช้พระราชอำนาจเข้าแทรกแซงเพื่อควบคุมการเมืองกัมพูชาโดยตรงประกาศกร้าวและยืนยันว่าจะนำอำนาจอธิปไตยกลับคืนสู่รัฐบาลกัมพูชาและประชาชนด้วยพระองค์เอง ซึ่งพระองค์สามารถดำเนินการได้สำเร็จ ส่วนหนึ่งเกิดจากช่วงเวลาที่เหมาะสมกับสถานการณ์สงครามในอินโดจีนส่งผลให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนแปลงนโยบายและยินยอมเจรจาเรื่องเอกราชกับกัมพูชา แต่อีกส่วนหนึ่งเกิดจากความสามารถของพระองค์ที่ดำเนินนโยบายที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ในแง่นี้พระองค์ทรงทำได้ดีกว่าขบวนการเขมรอิสระ โดยเฉพาะการเปลี่ยนพระองค์เป็นนักเคลื่อนไหวอย่างที่ไม่มีการขัดแย้งกับกัมพูชาพระองค์ใดเคยปฏิบัติมาก่อน เป็นต้นว่าการนำพระองค์ไปอยู่ที่ต่างประเทศเพื่อประท้วงฝรั่งเศส หรือการจัดตั้งกองกำลังอาสาจากประชาชน ส่งผล

ให้พระองค์ได้รับการยอมรับจากประชาชนซึ่งปรากฏชัดเจนจากผลการลงประชามติและการเลือกตั้ง
ใน ค.ศ. 1955

ด้วยเหตุนี้จึงนำไปสู่บทสรุปที่ว่า กัมพูชามีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สูงเด่น เมื่อฝรั่งเศส
ดำเนินนโยบายภายใต้กระบวนการทำให้สมัยจึงเป็นการกระตุ้นให้คนพื้นเมืองเพาะบ่มจิตสำนึกซึ่งเป็น
วัตถุดิบที่มีอยู่แล้วในสังคมให้แสดงออกอย่างเป็นรูปธรรม ต่อมาภายใต้สภาพการณ์ของ
สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางความคิดในหมู่พระสงฆ์และ
ปัญญาชนมาสู่การเรียกร้องเอกราช ซึ่งพบว่ามีหลายกลุ่มและแต่ละกลุ่มมีแนวคิดที่แตกต่างกัน แต่
ทว่าไม่ใช่ทุกกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ ปัจจัยสำคัญคือการตอบสนองต่อความต้องการและเข้าถึง
ความรู้สึกของประชาชน ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุประสบความสำเร็จ
เป็นอย่างดี แต่ทว่าในช่วงเวลาต่อมา เมื่อการดำเนินงานขององค์กรสังคมนิยมเป็นไปใน
ลักษณะของการรักษาพระราชอำนาจและละเมิดต่อความต้องการของประชาชน เปิดโอกาสให้
นักชาตินิยมกลุ่มอื่นที่ช่วงเวลาหนึ่งถูกสกัดกั้นทางความคิดและการเคลื่อนไหวใช้ช่องว่างดังกล่าวมา
ปลุกระดมประชาชน ซึ่งท้ายที่สุดจึงนำมาสู่การสูญเสียอำนาจของพระบาทสมเด็จพระนโรดมสีหนุใน
ค.ศ. 1970

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

"Reuters World News : France Signed an Agreement Turning over to Cambodia Sovereignty in Judicial and Police Matters." 4 กันยายน 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

กรมโฆษณาการ. "แถลงการณ์ เรื่อง ข้อตกลงพักรบ." In **ประเทศไทยเรื่องการได้ดินแดนคืน**, 182-184: ม.ป.ท., 2484.

———. "รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรโดยย่อ ครั้งที่ ๑๔/๒๔๘๓ (สามัญ) สมัยที่ ๒ ชุดที่ ๓ วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๓ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เริ่มประชุมเวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา." In **ประเทศไทยเรื่องการได้ดินแดนคืน**, 16: ม.ป.ท., 2484.

กรมยุทธศึกษาทหารบก. **การปกครองแคว้นลาวและแคว้นเขมรของฝรั่งเศส**. พระนคร: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, 2484.

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. **ระบบการเมืองการปกครองฝรั่งเศส**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2543.

ไกล่รุ่ง อามระดิษ. "คำอธิบายการถ่ายคำเขมรเป็นไทย." In **กัมพูชา: ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง และการต่างประเทศ**, ฉ-ฉ. edited by เขียน ชีระวิทย์ และสุณัย ผาสุก. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

———. "น้ำทะเลสาบ: นวนิยายเขมรเล่มแรก?". **ภาษาและวรรณคดีไทย** 15 (2541): 128 - 136.

"ข้อเสนอต่อรองของรัฐบาลเขมรต่อข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส ตามแถลงการณ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม ๑๙๕๓." 30 กรกฎาคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"คำประกาศแก่เขมรอิสระ, เขมร-เวียดมินห์และเวียดมินห์ ของออกญาเปนนี นุต." 12 กันยายน 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร.0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"คำแปลพระราชดำรัสของพระเจ้าอยู่หัวแห่งกัมพูชา." 27 มกราคม 2498. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. **ถกเขมร**. 5th ed. นนทบุรี: ดอกหญ้า 2000, 2556.

- จิตร ภูมิศักดิ์. **ประวัติศาสตร์ชนบท** ตำนานแห่งนครวัด. 7th ed. กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2557.
- เจสสัน, เจ.เอฟ.อีต. **กฎหมายการปกครองเมืองขึ้น**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2480. คำสอนชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง.
- โจว ต้า กวาน. **บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ**. Translated by เฉลิม ยงบุญเกิด. 3rd ed. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.
- ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. **ลัทธิชาตินิยมไทย/สยามกับกัมพูชา: และกรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.
- ชุมพล เลิศรัฐการ. **กัมพูชาในการเมืองโลก: บทบาทเจ้าสีหนุกับสงครามและสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: ัญญาพับลิเคชั่น, 2536.
- แซนด์เลอร์, เดวิด พี. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. Translated by พรธงาม เง่าธรรมสาร. 3rd ed. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.
- ณัฐพร ใจจงรักษ์. "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ค.ศ. 1940-1953 ผ่านกลุ่มต่อต้านฝรั่งเศสในกัมพูชา." **วารสารประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** 41 (สิงหาคม 2559 - กรกฎาคม 2560): 109-124.
- ดิเรก ชัยนาม. "ความตกลงระงับกรณีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส และพิธีสารว่าด้วยการถอนตัวออกไปและการโอนอาณาเขต ณ กรุงวอชิงตัน วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๙." In **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2**, 661-676. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2560.
- . **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2509.
- . **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เล่ม 1**. 2nd ed. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2513.
- "แถลงการณ์กระทรวงมหาดไทย." 13 สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "แถลงการณ์กระทรวงมหาดไทยฉบับที่ 4." 17 สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา. **อินโดจีน รัฐสมทบของสหภาพฝรั่งเศส**. ม.ป.ท., 2496. พิมพ์แจกในการพระราชทานเพลิงศพ พ.ท. พระศักดิ์เสนี (ม.ล.ศักดิ์เสนี เสนีวงศ์) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2496.
- ธิดี บัวคำศรี. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. 2nd ed. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.
- . "เอกสารมหาบุรุษเขมร : การศึกษางานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชา." **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2547.
- ธีระ นุชเปี่ยม. "ราชอาณาจักรกัมพูชา." In **สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน**

- ฉบับราชบัณฑิตยสภา**, 21-62. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558.
- นภดล ชาติประเสริฐ. "นโยบายเป็นกลางของรัฐบาลกัมพูชาในสมัยรัฐบาลเจ้านโรดมสีหนุ." สารนิพนธ์
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
- นโรดมสีหนุ. **อินโดจีน: ทัศนะจากปักกิ่ง นโรดมสีหนุให้สัมภาษณ์จิ้ง ลากูตีวอร์**. Translated by สว่าง
วงศ์พัฬพันธ์. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2518.
- "บทความหนังสือพิมพ์ Article Extrait Du "Le Monde" Du 28 Decembre 1948 Le Cambodge
Ne Pourrait Realiser Son Independance Sans L'aide De La France." 11 กุมภาพันธ์
2492. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร
0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- บรรจบ พันธุมธธา. "คำอธิบายการใช้พจนานุกรมภาษาเขมร-ไทย." In **พจนานุกรมเขมร - ไทย ฉบับ
ทุนพระยาอนุমানราชชน เล่ม ๑ - ๒ ก - ค**, (8)-(13). กรุงเทพฯ ทุนพระยาอนุমানราชชน,
2516.
- บัณฑิตย ธารณะ. "การศึกษาการปกครองของเจ้าสีหนุฯ." วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนก
วิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- บัดดิงเจอร์, โจเซฟ. **ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม**. Translated by เพ็ชรี สุมิตร. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- "แบบคำให้การ นายเล วงซง เป็นผู้ต้องหา ต่อนายสาย หุดะเจริญ นายอำเภอเมือง." 26 สิงหาคม
2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร
0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- ประโยชน์ โยธาภิรมย์. **ปัตตานีคีรีเขตรเกาะกงเมืองแห่งความหลัง**. 2nd ed. พระนครศรีอยุธยา: โรง
พิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2552.
- พงษ์พันธ์ พึ่งตน. "ปราสาทพระวิหาร: การเมืองวัฒนธรรมในกัมพูชายุคสังคมนิยม ค.ศ. 1955 -
1970." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
, 2552.
- พระสุเชี่ย สุวณฺณเถโร (ยนต์). "การศึกษาของคณะสงฆ์ในราชอาณาจักรกัมพูชา." วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสตร์ บัณฑิตมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, 2553.
- พระสุวรรณฐา อินทริยส่วโร. "ศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยกับคณะสงฆ์ใน
ประเทศกัมพูชา." วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2552.
- พวงทิพย์ เกียรติสกุล. **ทางรถไฟสายใต้ในเงาอาทิตย์อุทัย**. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

พุมิ วงวิจิตร. **ในความทรงจำของพุมิ วงวิจิตร**. Translated by พิษณุ จันทร์วิทัน. กรุงเทพฯ: เนชั่นบุ๊คส์อินเตอร์เนชั่นแนล, 2546.

เพ็ญศรี ตึก. **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย (สยาม) กับประเทศฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตามเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2539.

มูล, บุญจันทร์. **คุกการเมือง**. Translated by แก้ว อิศระ. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528.

เยพีโมฟ, ดมิตรี. **สงครามโลกครั้งที่สองกับชะตากรรมของประชาชนชาวเอเชีย**. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2518.

รุ่งมณี เมฆโสภณ. **คนสองแผ่นดิน**. 6th ed. กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์, 2551.

"เรื่อง การขอเอกราชสมบูรณของเขมร." 30 กรกฎาคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การเคลื่อนไหวกของเขมรและญวนอิสระ." 14 กันยายน 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การเคลื่อนไหวกชายแดน." 18 กันยายน 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การเคลื่อนไหวกชายแดนเกี่ยวกับคนชาติฝรั่งเศส." 9 ตุลาคม 2488. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การจัดการปกครองประเทศเขมรใหม่มีปรากฏในเอกสารโต้ตอบระหว่างกษัตริย์เขมรปัจจุบันกับพลเรือโทเพยลีดาซังลีเยอ ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนคนใหม่." 28 ธันวาคม 2488. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การตกลงหยุดยิงในกรณีอินโดจีน." เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/32. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง การลงประชามติเกี่ยวกับเรื่องระบอบการปกครองในกัมพูชา." 2498. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง เขมรอิสระคณะนายตุ่มสุขเข้าทำการปล้น." 30 มิถุนายน 2495. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"เรื่อง เขมรอิสระและเวียตมินห์มาชุมนุมทางโพลิน." 4 พฤศจิกายน 2497. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

- "เรื่อง เขมรอิสสระปล้นหมู่บ้านตาพระยา อ. อร์ญประเทศ." 11 กรกฎาคม 2495. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง เขมรอิสสระและเวียตมินห์มาชุมนุมทางไพลิน." 15 พฤศจิกายน 2497. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง คณะรัฐบาลใหม่กัมพูชา." 27 มกราคม 2498. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง คณะรัฐมนตรีกัมพูชาและการปรับปรุงกระทรวงต่าง ๆ ของกัมพูชา." 5 กุมภาพันธ์ 2498. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง ผลของการสำรวจสถานการณ์ในอินโดจีนฝรั่งเศส." 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/26. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง พระเจ้านโรดมสีหนุแห่งเขมร." 1 กรกฎาคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง รายงานการเคลื่อนไหวทางชายแดน." 17 กันยายน 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง ส่งคำแถลงการณ์อุปทูตเขมรในเรื่องการดำเนินการของเจ้าหน้าที่ทหารฝรั่งเศสในเขมร." 6 กรกฎาคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง สาระสำคัญในการเจรจาระหว่างท่านอธิบดีและอุปทูตเขมร." 31 มกราคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง เอกราชของเขมร." 20 กรกฎาคม 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "เรื่อง เอกราชของเขมร." 14 กันยายน 2496. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- เรื่องเดชอนันต์, หลวง. **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**. 2nd ed. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2550.
- "วิทยุที่ 34 พิบูลสงคราม ที่พิเศษ ฉะเพาะรัฐมนตรีมหาดไทย จากข้าหลวงพิบูลสงคราม." 30 สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

วิเทศกรณีย์ [นามแฝง]. **ประวัติศาสตร์มหาสงครามโลก**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมข่าว, 2527.

วุฒิชัย นาคเขียว. "กัมพูชาสุริยา: การผลิตและการเผยแพร่งานเขียนประวัติศาสตร์ในกัมพูชาสมัยอาณาจักร
นิคม ค.ศ. 1926-2953." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.

ศานติ ภัคดีคำ. **ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550.

———. "ศาสตราแลบง: วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมร."
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีและวรรณคดีเปรียบเทียบ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2550.

———. **ศาสตราแลบง: วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ พัฒนาการ และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม
เขมร**. กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ, 2554.

———. "อานามสยามยุทธ์: ความทรงจำในเพลงโบราณกัมพูชา." In **เขมรถกสยาม**, 94-101.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.

"สรุปความคำแถลงของรัฐบาลเขมร." เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/5. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สัจชัย สุวังบุตร. **ราชาธิปไตยใต้รัฐธรรมนูญสู่สาธารณรัฐฝรั่งเศส ค.ศ. 1815-1970**. กรุงเทพฯ:
ศักดิ์โสภาคการพิมพ์, 2552.

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **วรรณกรรมเขมร**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2558.

"สำเนาคำแปล เครื่องบินทิ้งระเบิดที่ตลาดปอยเปต ปลิวมาตกที่ตลาดป่าไผ่และบ้านวังมน." 5
กุมภาพันธ์ 2498. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3)
สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"สำเนาฉบับที่ 2 วิทยุ-พระตะบอง ถึงขุนสมัค." 13 สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี
กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"สำเนาบันทนาการสนทนาระหว่าง พ.ท.วิลเลียมลอร์ รองผู้ช่วยทูตทหารบกอเมริกันประจำสถาน
เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกา กับ ร.อ.ถวิล ระวังภัย ผู้รักษาการในตำแหน่งข้าหลวงเมืองพระ
ตะบอง." เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร
0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"สำเนาวิทยุ 275 พระตะบอง จากปลัดจังหวัดพระตะบอง ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย." 28
สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี(3) สร
0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

"สำเนาวิทยุที่ 128 พิบูลสงคราม จากข้าหลวงพิบูลสงครามถึงรัฐมนตรีมหาดไทย." 19 สิงหาคม 2489.

- เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- "สำเนียง ศรีมณี กองควบคุมโรคระบาด ๑๑ กรกฎาคม ๒๔๙๕ เข้าสัมภาษณ์." 11 กรกฎาคม 2495. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- สุด จอนเจดสิน. **ประวัติศาสตร์เวียดนามตั้งแต่สมัยอาณาจักรฝรั่งเศสถึงปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- สุนันทา ปัญญาฤทธิ์. "ฝรั่งเศสกับการให้การศึกษาแก่อาณานิคมอินโดจีน." **วารสารธรรมศาสตร์** 8, 4 (2522): 79-93.
- "หนังสือองค์พระหริรัักษ์ฯ ถึงพระเจ้าแผ่นดินที่ 3." In **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี**, 116-119. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง 2558.
- อภิรักษ์ สงเคราะห์. "กัมพูชา กับ ปฏิวัติต่อต้านชาวฝรั่งเศส ค.ศ. 1885 – 1954." In **"ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" จักรวรรดินิยมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: การเข้ามาและผลกระทบ**, 275-308. edited by อรพินท์ คำสอน และคณะ. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย "ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (สกว.), 2557.
- อุบล เทศทอง. **ภาษาเขมรเพื่อการสื่อสาร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- . **ภาษิตเขมร**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.
- "เอกสารแจ้งว่ากระทรวงมหาดไทยขอสำเนาเอกสารคำสั่งไปยังจังหวัดชายแดนด้านฝรั่งเศส กรณีเขมรอิสระก่อการปฏิวัติในเสียมราชู 6 ฉบับ." 17 สิงหาคม 2489. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (3) สร 0201.9/8. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- แอนเดอร์สัน, เบน. **ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม**. Translated by ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2nd ed. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

ภาษาอังกฤษ

- Ayres, David M. **Anatomy of a Crisis: Education, Development, and the State in Cambodia, 1953 – 1998**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.
- Bilodeau, Charles. "Compulsory Education in Cambodia." In **Compulsory Education in Cambodia, Lao and Vietnam**, 11-70. Switzerland: UNESCO, 1955.

- Burchett, Wilfred. **The China Cambodia Vietnam Triangle**. London: Zed Press, 1981.
- The Cambodian Constitution (1953-1993)**. Edited by Raoul M. Jennar Bangkok: White Lotus, 1995.
- Chandler, David P. "Assassination of Resident Bardez." In **Facing the Cambodian Past: Selected Essays, 1971-1994**. Chiang Mai: Silkworm Books, 1998.
- . **Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot**. Chiang Mai: Silkworm Books, 1992.
- . "The Burden of Cambodia's Part." In **Cambodia and the International Community: The Quest for Peace, Development, and Democracy**, 33-48. edited by Frederick Z. Brown and David G. Timberman. Singapore: Asia Society Institute of Southeast Asian Studies, 1999.
- . **A History of Cambodia**. 4th ed. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.
- . "The Kingdom of Kampuchea, March-October 1945: Japanese-Sponsored Independence in Cambodia in World War II." **Journal of Southeast Asian Studies** 17, 1 (March 1986): 80-93.
- . **The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945**. Chiang Mai: Silkworm Books, 1991.
- "Changing Name." In **The Emergence of Modern Southeast Asia**, XVII-XXIII. edited by Norman G. Owen. Singapore: Singapore University Press, 2005.
- Clayton, Thomas. "Restriction or Resistance? French Colonial Educational Development in Cambodia." **Education Policy Analysis Archives** 3, 19 (December 1, 1995): 1-14.
- Clymer, Kenton. "The United States and Cambodian Independence, 1944-1954." A paper prepared for the United States and Viet Nam: From War to Peace, University of Notre Dame, December 2-4, 1993.
- Corfield, Justin. **Khmer Stand Up?: A History of the Cambodian Government 1970-1975**. Australia: Monash University, 1997.
- Corfield, Justin and Laura Summers. "Ieu Koeus." In **Historical Dictionary of Cambodia**, 168. Maryland, United Kingdom: Scarecrow Press, 2003.
- . "Khmer Issarak." In **Historical Dictionary of Cambodia**, 219. Maryland, United Kingdom: Scarecrow Press, 2003.

- Desbarats, Jacqueline. **Prolific Survivors: Population Change in Cambodia, 1975-1993**. Tempe: Arizona State Univ., Program for Southeast Asian Studies, 1995.
- Edwards, Penny. "Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860 – 1945." Thesis Doctor of Philosophy History Department, Monash University, 1999.
- . **Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860 – 1945**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2007.
- Eiji Murashima. "Opposing French Colonialism: Thailand and the Independence Movements in Indo-China in the Early 1940s." **South East Asia Research** 13, 3 (November 2005): 333-383.
- Engelbert, Thomas. "The Enemy Needed: The Cochin China Issue and Cambodian Factional Struggles, 1949–50." **South East Asia Research** 6, 2 (July 1998): 131-163.
- Goscha, Christopher E. "Geneva Accords, Cambodia (1954)." In **Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach**, 185-186. United State: NIAS Press, 2015.
- . **Going Indochinese: Contesting Concepts of Space and Place in French Indochina**. United Kingdom: NIAS Press, 2012.
- . "Ieng Sary." In **Historical Dictionary of the Indochina War (1945- 1954): An International and Interdisciplinary Approach**, 223. United State: NIAS Press, 2015.
- . "Khmer Issarak." In **Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach**, 242-243. United State: NIAS Press, 2015.
- . "Pol Pot." In **Historical Dictionary of the Indochina War (1945-1954): An International and Interdisciplinary Approach**, 385-386. United State: NIAS Press, 2015.
- . **Thailand and the Southeast Asian Networks of the Vietnamese Revolution, 1885-1954**. Richmond: Curzon, 1999.
- Gunn, Geoffey. "The Passing of Sihanouk: Monarchic Manipulation and the Search for Autonomy in the Kingdom of Cambodia." **The Asia-Pacific Journal** 10, 1 (December 9, 2012): 1-26.

- Gunn, Geoffrey C. **Monarchical Manipulation in Cambodia: France, Japan, and the Sihanouk Crusade for Independence.** Thailand: NIAS Press, 2018.
- Gyallay-Pap, Peter. "Reclaiming a Shattered Past: Education for the Displaced Khmer in Thailand." **Journal of Refugee Studies** 2, 2 (1989): 257-275.
- Hansen, Anne Ruth. **How to Behave Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930.** United States of America: University of Hawai'i Press, 2007.
- Harris, Ian. **Cambodian Buddhism History and Practice.** Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.
- Heder, Stephen R. **Pol Pot and Khieu Samphan.** Australia: Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, 1991.
- Heifer, Michael. **Cambodia the Search for Security.** United State of America: Frederick A. Praeger, 1967.
- Hideo Sasagawa. "Cambodia During World War I I : The Status Quo on the Existing Studies and Documents." In **Indochina, Thailand, Japan and France During World War I I : Overview of Existing Literature and Related Documents for the Future Development of Research**, 395-410. edited by SHIRAISHI Masaya. Tokyo: Waseda University of Asia-Pacific Studies, 2015.
- . "Japan's Involvement in Cambodia During World War I I." In **Vietnam-Indochina-Japan Relations During the Second World War: Documents and Interpretations**, 71-83. edited by Nguyen Van Khanh and Bruce M. Lockhart Shiraishi Masaya. Tokyo: Waseda Institute of Asia-Pacific Studies, 2017.
- Hoc Dy, Khing. **Sisowath Youtevong.** Accessed April 13, 2019. Available from [http://www.intered-institute.com/PDF/Research/2_3-Youtevong2\(1\).pdf?fbclid=IwAR30_n-iFbYcepLTIUm8ImuBwzPuAVL85J—CMoUBTLFM1GQLFQHXR3aW4I](http://www.intered-institute.com/PDF/Research/2_3-Youtevong2(1).pdf?fbclid=IwAR30_n-iFbYcepLTIUm8ImuBwzPuAVL85J—CMoUBTLFM1GQLFQHXR3aW4I).
- Jagel, Matthew. "Son Ngoc Thanh, the United State, and the Transformation of Cambodia." Dissertation (Ph.D.) Doctor of Philosophy (History, South Asian Studies) Northern Illinois University, 2015.
- Jeldres, Julio A. **The Royal House of Cambodia.** Phnom Penh: JSRC, 2003.
- Jeldres, Julio A., and Smoked Chajitvanit. **The Royal Palace of Phnom Penh and Cambodian Royal Life.** Bangkok: Post Books, 1999.

- Jennings, Eric T. **Vichy in the Tropics: Pétain's National Revolution in Madagascar, Guadeloupe and Indochina, 1940-44.** Stanford, CA: Stanford University Press, 2004.
- Kiernan, Ben. **How Pol Pot Came to Power: A History of Communism in Kampuchea, 1930-1975.** London: Verson, 1985.
- . "Origins of Khmer Communism." In **Southeast Asian Affairs 1981**, 161-180. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982.
- Klairung Amratisha. "The Cambodian Novel: A Study of Its Emergence and Development." Ph.D. Thesis, University of London (School of Oriental and African Studies), 1998.
- Ledgerwood, Judy. "Gender Symbolism and Culture Change: Viewing the Virtuous Woman in the Khmer Story 'Mea Yoeng'." In **Cambodian Culture since 1975: Homeland and Exile**, 119-128. edited by Carol A. Mortland and Judy Ledgerwood May Ebihara. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994.
- Leifer, Michael. **Cambodia: The Search for Security.** New York: Frederick A. Praeger, 1967.
- Locard, Henri. **A Brief Overview of History of Commune Elections.** Accessed February 1-14, 2002. Available from <https://www.phnompenhpost.com/national/brief-overview-history-commune-elections>.
- Marr, David G. **Vietnam 1945: The Quest for Power.** Berkeley: University of California Press, 1995.
- Martin, Marie Alexandrine. **Cambodia: A Shattered Society.** California: University of California Press, 1994.
- Mul, Bunchan. "The Umbrella War of 1942." In **Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981**, 114-126. edited by Ben Kiernan and Chanthou Boua. United Kingdom: Zed Press, 1982.
- Osborne, Milton E. **The French Presence in Cochinchina and Cambodia.** Thailand: White Lotus, 1997.
- . "King-Making in Cambodia: From Sisowath to Sihanouk." **Journal of Southeast Asian Studies** 4, 2 (1973): 169-185.
- . **Politics and Power in Cambodia: The Sihanouk Years.** Camberwell,

- Australia: Longman, 1973.
- . **Sihanouk Prince of Light Prince of Darkness.** Chiang Mai: Silkworm Books, 1994.
- Prescott, J.R.V., H.J. Collier and D.F. Prescott. **Frontiers of Asia and Southeast Asia.** Australia: Melbourne University Press, 1977.
- Rany, Sam. "Cambodia's Higher Education Development in Historical Perspectives (1863-2012)." **International Journal of Learning & Development** 2, 2 (2012): 224-241.
- Redfield, Robert. **The Primitive World and Its Transformations.** Ithaca: Cornell University Press, 1962.
- Sam, Yang. "Buddhism in Cambodia, 1795-1954." Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of Requirement for the Degree of Master arts, 1998.
- Sihanouk, Norodom. **The Royal Action for Dependence of Cambodia.** Phnom Penh: 15th anniversary 1969, 1969.
- . **Shadow over Angkor: Memoirs of His Majesty King Norodom Sihanouk of Cambodia.** Phnom Penh: Monument Books, 2005.
- Slocomb, Margaret. **Colons and Coolies: The Development of Cambodia's Rubber Plantations.** Bangkok: White Lotus, 2007.
- . **An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century.** Singapore: NUS Press, 2010.
- Smith, R.M. "The Khmer Empire, French Rule, and the Path to Independence." In **Cambodia: The Widening War in Indochina**, 55-73. edited by Jonathan S. Grant. New York: Washington Square Press, 1971.
- Smith, Roger M. "Part Seven: Cambodia - the History Background." In **Government and Politics of Southeast Asia**, 595-631. edited by George McTurnan Kahin. London: Cornell University Press, 1964.
- . **Southeast Asia: Documents of Political Development and Change.** New York: Cornell University Press, 1974.
- Sternberg, David J'. **Cambodia Its People Its Society Its Culture.** New Heaven: HRAF Press, 1959.

- Torhorst, M. "The Development of the Educational System in the Kingdom of Cambodia." In **Educational Systems of Some Developing Countries in Africa and Asia**, 147-168. Dresden: Verlag Zeit im Bild, 1966.
- Tully, John. **Cambodia under the Tricolour: King Sisowath and the 'Mission Civilisatrice' 1904-1927**. Australia: Monash papers on Southeast Asia, 1996.
- . **French on the Mekong: A History of the Protectorate in Cambodia, 1863-1953**. New York: University Press of America, 2003.
- . **A Short History of Cambodia**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.
- Vickers, Michael. **Kampuchea Politics, Economics and Society**. Great Britain: Frances Pinter, 1986.
- . "Looking Back at Cambodia, 1942-76." In **Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981**, 87-113. edited by Ben Kiernan and Chanthou Boua. United Kingdom: Zed Press, 1982.
- Weena Yong. "Prince Sihanouk: The Model of Absolute Monarchy in Cambodia." Thesis (B.A.) International Studies Program of Trinity College, 2013.
- Wesseling, H.L. "The Debate on French Imperialism 1960 – 1975." In **South East Asia: Colonial History Vol. I I**, 63-79. edited by Paul H. Kratoska. New York: Routledge, 2001.
- Willmot, William E. **The Chinese in Cambodia**. Hong Kong: Cathay Press, 1967.
- Yoothasart Ngamin. "World Politics and State Building of Cambodia by King Norodom Sihanouk in 1953 - 1970." Thesis (M.A.) Southeast Asian Studies (Interdisciplinary Program) Chulalongkorn University, 2009.

ภาษาฝรั่งเศส

- "Annexe N 14 Réorganisation De L'enseignement Public Indo-China." In **Situation De L'Indo-Chine De 1902 à 1907 Tome I I**, 3-4. Saigon: Imprimerie Commerciale Marcellin Rey C. Arden, 1908.
- Bernin, Olivier de, Kun Sopheap, and Long Kok-An. **Inventaire Provisoire Des Manuscrits Du Cambodge Première Partie**. Paris, France: Ecole française d'Extrême-Orient, 2004.
- Coédès, George. **Les Bas-Reliefs D'Angkor Vat**. Paris: Impr. Nationale, 1911.

- Collard, Paul. **Cambodge Et Cambodgiens: Métamorphose Du Royaume Khmer Par Une Méthode Française Pour Tous.** Phnom Penh: Cedoreck, 2001.
- Convention Conclue Entre La France Et Le Cambodge Le 17 Juin 1884.** Saigon: Imprimerie du Gouvernement, 1884.
- Forest, Alain. **Le Cambodge Et La Colonisation Française: Histoire D'une Colonisation Sans Heurts (1897-1920).** Paris: L'Harmattan, 1980.
- Goanvic, Jean. **Modus Vivendi Franco-Cambodgien (7 Janvier 1946).** Accessed April 13, 2019. Available from http://www.histoire-et-philatelie.fr/pages/008_indo/7000A_modus_vivendi_franco-cambodgien.html?fbclid=IwAR3JFZNa4tvnZNnnnqmuhP9ePMDLWHexdOYW7kXlvyJdE7q5i7AA0dMbGAK.
- Maspero, Georges. **Un Empire Colonial Français: l'Indochine 2 Vols.** Paris: n.p., 1929-1930.
- Morizon, René. **Exposition Coloniale Internationale Paris 1931.** Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge.
- . **Monographie Du Cambodge.** Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1931. Indochina Française: Monographie du Cambodge.
- Moura, J. **Le Royaume Du Cambodge.** Paris: Libraire de La Société Asiatique est, 1883.
- Phanra, Khy. "Les Origines Du Caodaisme Au Cambodge (1926-1940)." **Mondes Asiatiques**, no. 3 (1975): 315-348.
- Pouvatchy, Joseph. "Les Vietnamiens Au Cambodge: étude D'une Minorité étrangère." Ph.D. Thesis Université de Paris VII, 1975.
- Rapports Au Conseil De Gouvernement Session Ordinaire De 1928.** Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient, 1928.
- Russier, Henri. **Histoire Sommaire Du Royaume De Cambodge Des Origines à Nos Jours.** Saigon: Imprimerie Commerciale C.Ardin, 1914.
- Sihanouk, Norodom. **Souvenirs Doux Et Amers.** Paris: Hachette, 1981.
- Youn, Hou. "Les Paysannerie Du Cambodge Et Ses Projets De Modernization." Doctoral Thesis, University of Paris, 1955.

"กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 23 เพื่อพิจารณาคำว่ามหาไมท." 21/11/1946. กำหนดเหตุประชุม
รัฐสภา เลขกล่อง 1 เลขที่ 23. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["កំណត់ហេតុអង្គប្រជុំលើកទី ២៣ ស្តី
អំពីប្រើពាក្យមហាផ្ទៃ." ២១/១១/១៩៤៦. កំណត់ហេតុប្រជុំរដ្ឋសភា លេខប្រអប់ ១ លេខសុំលិខិត
២៣. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"Censure." **นครวัด** (14 พฤษภาคม 1941): 1. ["CENSURE." **នគរវត្ត** (១៤ ម៉េ ១៩៤១): ១.]
กรมปริกษารัฐธรรมนูญ. "รัฐธรรมนูญประเทศกัมพูชา ปี 1947." In รัฐธรรมนูญทั้งหลายในกัมพูชา,
1-30. พนมเปญ: กรมปริกษารัฐธรรมนูญ, 2011. [ក្រុមប្រឹក្សារដ្ឋធម្មនុញ្ញ. "រដ្ឋធម្មនុញ្ញប្រទេសកម្ពុ
ជា ឆ្នាំ ១៩៤៧ ." In រដ្ឋធម្មនុញ្ញទាំងឡាយនៃកម្ពុជា, ១-៣០. ភ្នំពេញ: ក្រុមប្រឹក្សារដ្ឋធម្មនុញ្ញ,
២០១១.]

"การประชุมครั้งที่ 8." **ราชกิจ** 10, 19 (15 ตุลาคม 1954): 1775-1777. ["ពេលប្រជុំទី ៨." **រាជកិច្ច** ១០,
១៩ (១៥ តុលា ១៩៥៤): ១៧៧៥-១៧៧៧.]

"การประชุมครั้งที่ 16, การประชุมครั้งที่ 17." **ราชกิจ** 10, 5 (ไตรมาสที่ 1, 1954): 358-372. ["ពេល
ប្រជុំទី ១៦, ពេលប្រជុំទី ១៧." **រាជកិច្ច** ១០, ៥ (ត្រីមាសទី ១, ១៩៥៤): ៣៥៨-៣៧២.]

"การประชุมครั้งที่ 23." **ราชกิจ** 9, 6 (ไตรมาสที่ 3, 1953): 463-465. ["ពេលប្រជុំទី ២៣." **រាជកិច្ច** ៩, ៦
(ត្រីមាសទី ៣, ១៩៥៣): ៤៦៣-៤៦៥.]

"การประชุมครั้งที่ 24." **ราชกิจ** 10, 22 (30 พฤศจิกายน 1954): 23-27. ["ពេលប្រជុំទី ២៤." **រាជកិច្ច**
១០, ២២ (៣០ វិច្ឆិកា ១៩៥៤): ២៣-២៧.]

"การประชุมที่ 30." **ราชกิจ** 7, 12 (29 ธันวาคม 1953): 742-743. ["ពេលប្រជុំទី ៣០." **រាជកិច្ច** ៧, ១២
(២៩ ធ្នូ ១៩៥៣): ៧៤២-៧៤៣.]

"การสร้างประเทศ." **นครวัด** (21 พฤษภาคม 1941): 1-2. ["កសាងប្រទេស." **នគរវត្ត** (២១ ម៉េ ១៩៤១):
១-២.]

"กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 25 โคชินจีนและเขตพระตะบอง." 26/11/1946. กำหนดเหตุประชุม
รัฐสภา เลขกล่อง 1 เลขที่ 25. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["កំណត់ហេតុអង្គប្រជុំលើកទី ២៥ កូ
សាងស៊ីនិងខេត្តបាត់ដំបង។." ២៦/១១/១៩៤៦. កំណត់ហេតុប្រជុំរដ្ឋសភាលេខប្រអប់ ១ លេខសុំ
លិខិត ២៥. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 50 ความปัญหาซึ่งทหารฝรั่งเศสจับกุมตัวท่านเลิม วา." 17/02/1947.
กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกล่อง 2 เลขที่ 50. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["កំណត់ហេតុអង្គ
ប្រជុំលើកទី ៥០ ស្តីអំពីបញ្ហាដែលទាហានបារាំងចាប់ខ្លួនលោកស៊ីម វា." ១៧/០២/១៩៤៧.
កំណត់ហេតុប្រជុំរដ្ឋសភា លេខប្រអប់ ២ លេខសុំលិខិត ៥០. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"กำหนดเหตุองค์ประชุมครั้งที่ 66 ถ้อยแถลงการณ์ของรัฐบาลเฉพาะรัฐสภาถึงเขมรอิสระให้มอบตัว."
07/06/1948. กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกล่อง 5 เลขที่ 134. บรรณสถานชาติกัมพูชา.
["កំណត់ហេតុអង្គប្រជុំលើកទី ៦៦ ស្តីអំពីសេចក្តីថ្លែងការណ៍របស់រដ្ឋាភិបាលចំពោះរដ្ឋសភាអំពីខ្មែរ

សុរិយា ១៤, ២ (១៩៤២): ៣៧-៤១.]

ឆឹង, ហាង. "ការពិភាក្សា." **នគរវត្ត** (7 មករា 1938): 1-2. [ឈឺន, ប៉ាច. "សេចក្តីជូនដំណឹង."

នគរវត្ត (៧ យ៉ាងវែរ ១៩៣៨): ១-២.]

———. "ការពិភាក្សា." **នគរវត្ត** (30 កក្កដា 1938): 2. [ឈឺន, ប៉ាច. "សេចក្តីជូនដំណឹង."

នគរវត្ត (៣០ សុយេត ១៩៣៨): ២.]

ឡុង, ឌីង. **ព្រះចៅសម័យបុរាណខ្មែរ**. បណ្ណាល័យ: មជ្ឈមណ្ឌលស្រាវជ្រាវស្រាវជ្រាវអរិយវប្បធម៌ខ្មែរ, 1994. [ឈូង, តូច. **បាត់ដំបងសម័យលោកម្ចាស់**. ភ្នំពេញ: មជ្ឈមណ្ឌលឯកសារស្រាវជ្រាវអរិយវប្បធម៌ខ្មែរ, ១៩៩៤.]

ណាត, ខាង, ហួត តាត និងអ៊ុម សុរ. **សាមណេរវិទ្យា**. បណ្ណាល័យ: វិទ្យាស្ថានស្រាវជ្រាវ, 1995. [ណាត, ជូន ហួត តាត និងអ៊ុម សុរ. **សាមណេរវិទ្យា**. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ១៩៩៥.]

ណាត, ហួត. **ក្បួនសិល្បៈរបស់ខ្មែរក្នុងសម័យបុរាណ**. បណ្ណាល័យ: វិទ្យាស្ថានស្រាវជ្រាវ, n.d., ១៩៧០.]

"វប្បធម៌នៃព្រះវិស័យធម្ម អ៊ុច វត្តបុរាណវិទ្យា." **កម្ពុជសុរិយា** 10, 11 (1939): 95-105. ["ធម្មទេសនា របស់ព្រះវិស័យធម្ម អ៊ុច វត្តបុរាណវិទ្យា." **កម្ពុជសុរិយា** ១១, ១០ (១៩៣៩): ៩៥-១០៥.]

ចាមពេង, ឌី. **វិទ្យាសាស្ត្រសម័យបុរាណខ្មែរ**. បណ្ណាល័យ: បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ, 1960. [ចាមពេង, ឌី. **អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ**. ភ្នំពេញ: បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ, ១៩៦០.]

ណៃណៃ ណៃណៃ, ព្រះបាទសីហនុទី១. "ខ្លឹមសារនៃសិល្បៈខ្មែរ." **កម្ពុជសុរិយា** 2, 1 (1927): 24-25. [នៃណៃ ណៃណៃ, ព្រះបាទសីហនុទី១. "ខ្លឹមសារនៃសិល្បៈខ្មែរ." **កម្ពុជសុរិយា** ២, ១ (១៩២៧): ២៤-២៥.]

"ប្រតិបត្តិការប្រើប្រាស់ប្រាសាទខ្មែរ." 1923. ការងារលេខ 109. បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ. ["ប្រតិបត្តិការ ប្រើប្រាស់ប្រាសាទខ្មែរ." ១៩២៣. ការងារលេខ 109. បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ.]

បុណ្ណ, ឆឺង. "ការសិក្សាសម័យបុរាណ." **កម្ពុជសុរិយា** 48, 3 (កក្កដា 1994): 100-107. [បុណ្ណ, ឆឺង. "ការសិក្សាសម័យបុរាណ." **កម្ពុជសុរិយា** ៤៨, ៣ (កក្កដា 1994): ១០០-១០៧.]

បុណ្ណ, ឆឺង. **វប្បធម៌សម័យបុរាណខ្មែរ**. បណ្ណាល័យ: វិទ្យាស្ថានស្រាវជ្រាវ, 2015. [បុណ្ណ, ឆឺង. **វប្បធម៌សម័យបុរាណខ្មែរ**. បណ្ណាល័យ: វិទ្យាស្ថានស្រាវជ្រាវ, 2015.]

"ការពិភាក្សាព្រះបាទសីហនុទី១." **កម្ពុជសុរិយា** 1, 1 (1926): 13-14. ["ការពិភាក្សាព្រះបាទសីហនុទី១." **កម្ពុជសុរិយា** ១, ១ (១៩២៦): ១៣-១៤.]

"ប្រតិបត្តិការប្រើប្រាស់ប្រាសាទខ្មែរ." 1956. ការងារលេខ 319. បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ. ["ប្រតិបត្តិការប្រើប្រាស់ប្រាសាទខ្មែរ." 1956. ការងារលេខ 319. បណ្ណាល័យស្រាវជ្រាវ.]

កម្ពុជា.]

"แผนการสร้างเอกราชกัมพูชาในพระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ วัฒน." 1953. การศึกษาและการเรียนการสอน กล่องที่ 319. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["ផែនការកសាងឯករាជកម្ពុជានៃព្រះបាទសម្តេចព្រះនរោត្តម សីហនុ វរ្ម័ន." ១៩៥៣. ការអប់រំនិងការបង្ហាត់បង្រៀន BOX 319. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

พระครูวิมลปัญญา (อุม-สุร). "มรณานุสติกรรมฐานพิศดาร." กัมพูขสุริยา 2, 6 (1927): 455-481. [ព្រះគ្រូវិមលបញ្ញា (អ៊ុម-ស៊ុរ). "មរណានុស្សតិកម្មដ្ឋានពិស្តារ." កម្ពុជសុរិយា ២, ៦ (១៩២៧): ៤៥៥-៤៨១.]

พระครูสังฆวิชา (ห ตาด). "ความซึ่งเดินทางไปแผ่นดินโคชินจีน." กัมพูขสุริยา 2, 7 (1927): 545-569. [ព្រះគ្រូសង្ឃវិជ្ជា (ហ តាត). "អំពីដំណើរទៅក្នុងដែនកូសាំងស៊ិន." កម្ពុជសុរិយា ២, ៧ (១៩២៧): ៥៤៥-៥៦៩.]

พระญาณบวรวิชา (แอม). "ปริศนาธรรมพระอินทร์กับเการพราช." กัมพูขสุริยา 3, 3-6 (1932): 86-133. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា អែម. "ព្រះតន្ត្រី និងស្តេចការព្យាជ." កម្ពុជសុរិយា ៣, ៣-៦ (១៩៣២): ៨៦-១៣៣.]

———. "ปริศนาธรรมสัตว์ตักแตนกับครุฑ." กัมพูขสุริยา 3, 2 (1932): 21-36. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា អែម. "ប្រស្នាធម៌ សត្វកណ្តុបនឹងគ្រុឌ." កម្ពុជសុរិយា ៣, ២ (១៩៣២): ២១-៣៦.]

———. "ปริศนาธรรมสัตว์หนอนกับอิก้า." กัมพูขสุริยา 3, 1 (1932): 17-30. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា អែម. "ប្រស្នាធម៌ សត្វកណ្តុបនឹងដង្កូវ." កម្ពុជសុរិយា ៣, ១ (១៩៣២): ១៧-៣០.]

———. "ว่าด้วยอวิชาและวิชา." กัมพูขสุริยา 2, 1 (1927): 247-252. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា (អែម). "អំពីអវិជ្ជានិងវិជ្ជា." កម្ពុជសុរិយា ២, ១ (១៩២៧): ២៤៧-២៥២.]

———. "อภิธรรมวิพากษ์." กัมพูขสุริยา 2, 8 (1928): 593-604. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា អែម. "អភិធម្មវិភាគ." កម្ពុជសុរិយា ២, ៨ (១៩២៨): ៥៩៣-៦០៤.]

———. "อภิธรรมวิพากษ์." กัมพูขสุริยา 2, 9 (1929): 641-657. [ព្រះញាណបវរវិជ្ជា អែម. "អភិធម្មវិភាគ." កម្ពុជសុរិយា ២, ៩ (១៩២៩): ៦៤១-៦៥៧.]

พระโพธิวงค์ ไสตหาย และคง สมภาร. พระบาทโชสนาค แหม เจียว. ม.ป.ท., 1972. [ព្រះពោធិវង្សស្នត ហាយ និង លោក គង់ សម្ភារ. ព្រះបាទឡាត់ហោសនាគ ហែម ចៀវ. n.d., ១៩៧២.]

พระมหาราชธรรม (จิต). "เรื่องสรณคณณ์." กัมพูขสุริยา 2, 1 (1927): 237-246. [ព្រះមហារាជធម្ម (ឌិត). "រឿងសរណគមន៍." កម្ពុជសុរិយា ២, ១ (១៩២៧): ២៣៧-២៤៦.]

พระมุนีโกศล ไสรหาย. พระราชชีวประวัติในสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบตี ขวน ณาต สมเด็จพระสังฆราชลำดับ 1 ในคณะมหานิกาย. ม.ป.ท., 1999. [ព្រះមុនីកោសល សួរ ហាយ. ព្រះរាជជីវប្រវត្តិនៃព្រះសម្តេចព្រះមហាសុមេធាធិបតី ជួន ណាត សម្តេចព្រះសង្ឃរាជថ្នាក់ទី ១ នៃគណៈមហានិកាយ. n.d., ១៩៩៩.]

- "พระราชกรณณเลข 58 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา." 23
 กุมภาพันธ์ 1942. รัฐบาล กล่องที่ 108. บรรณสถานชาติกัมพูชา. [ព្រះរាជក្រមលេខ ៥៨ សេ
 ចក្តីបញ្ញត្តិពីបៀវត្សប្រក់សន្សំនឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា." ២៣ ហ្វេរីយេរ ១៩៤២.
 រដ្ឋបាល BOX 108. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]
- "พระราชกรณณเลข 59 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา." 23
 กุมภาพันธ์ 1942. รัฐบาล กล่องที่ 108. บรรณสถานชาติกัมพูชา. [ព្រះរាជក្រមលេខ ៥៩
 សេចក្តីបញ្ញត្តិពីបៀវត្សប្រក់សន្សំនឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា." ២៣ ហ្វេរីយេរ
 ១៩៤២. រដ្ឋបាល BOX 108. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]
- "พระราชกรณณเลข 60 บทบัญญัติเกี่ยวกับเงินเดือนและลักษณะข้าราชการเขมรในนครกัมพูชา." 19
 กุมภาพันธ์ 1942. รัฐบาล กล่องที่ 108. บรรณสถานชาติกัมพูชา. [ព្រះរាជក្រមលេខ ៦០ សេ
 ចក្តីបញ្ញត្តិពីបៀវត្សប្រក់សន្សំនឹងលក្ខន្តិកៈមន្ត្រីរាជការខេមរៈនគរកម្ពុជា." ១៩ ហ្វេរីយេរ ១៩៤២.
 រដ្ឋបាល BOX 108. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]
- "พระราชปฏิบัติการศึกษาของสมเด็จพระโตมสីหนุที่เขตพระตะบองปี 1953." 1953. การเมืองการปกครอง
 กล่องที่ 318. บรรณสถานชาติกัมพูชา. [ព្រះរាជប្រតិបត្តិការសិក្សរបស់សម្តេចនរោត្តមសីហនុនៅ
 ខេត្តបាត់ដំបងឆ្នាំ១៩៥៣." ១៩៥៣. ការងារនយោបាយ BOX 318. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]
- "พระราชประกาศเลข 50." ราชกิจราชการ 22, 1 (มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม 1932): 76-78. [ព្រះ
 រាជប្រកាសលេខ ៥០." រាជកិច្ចាញ ២២, ១ (ហ្វេរីយេរ ហ្វេរីយេរ ម៉ារ្យ ១៩៣២): ៧៦-៧៨.]
- "พระราชประกาศเลข 56." ราชกิจราชการ 1, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1911): 123. [ព្រះ
 រាជប្រកាសលេខ ៥៦." រាជកិច្ចាញ ១, ៤ (ឧកតូប ណោរម ដេសម ១៩១១): ១២៣.]
- "พระราชประกาศเลข 60." ราชกิจราชการ 2, 2 (เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน 1912): 102-112.
 [ព្រះរាជប្រកាសលេខ ៦០." រាជកិច្ចាញ ២, ២ (អាមីល ម៉េ យូរ៉ាង ១៩១២): ១០២-១១២.]
- "พระราชประกาศเลข 67." ราชกิจราชการ 5, 3 (กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน 1915): 149-150.
 [ព្រះរាជប្រកាសលេខ ៦៧." រាជកិច្ចាញ ៥, ៣ (សូយេត អ៊ុត សេបតម ១៩១៥): ១៤៩-១៥០.]
- "พระราชประกาศเลข 70." ราชกิจราชการ 9, 3 (กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน 1919): 106-137.
 [ព្រះរាជប្រកាសលេខ ៧០." រាជកិច្ចាញ ៩, ៣ (សូយេត អ៊ុត សេបតម ១៩១៩): ១០៦-១៣៧.]
- "พระราชประกาศเลข 71." ราชกิจราชการ 8, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1918): 277-279.
 [ព្រះរាជប្រកាស លេខ ៧១." រាជកិច្ចាញ ៨, ៤ (ឧកតូប ណោរម ដេសម ១៩១៨): ២៧៧-២៧៩.]
- "พระราชประกาศเลข 80." ราชกิจราชการ 6, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1916): 209. [ព្រះ
 រាជប្រកាសលេខ ៨០." រាជកិច្ចាញ ៦, ៤ (ឧកតូប ណោរម ដេសម ១៩១៦): ២០៩.]
- "พระราชประกาศเลข 94." ราชกิจราชการ 7, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1917): 541. [ព្រះ
 រាជប្រកាសលេខ ៩៤." រាជកិច្ចាញ ៧, ៤ (ឧកតូប ណោរម ដេសម ១៩១៧): ៥៤១.]
- "พระราชประกาศเลข 106." ราชกิจราชการ 19, 4 (ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม 1929): ไม่ปรากฏ

เลขหน้า. [ព្រះរាជប្រកាសលេខ ១០៦." រាជកិច្ចកញ្ជា ១៩, ៤ (៥កតុប ណោរម ដេសម ១៩២៩): n. pag.]

"พระราชประกาศเลข 128." ราชกิจราชการ 24, 4 (ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๖): 237-244. [ព្រះរាជប្រកាសលេខ ១២៨." រាជកិច្ចកញ្ជា ២៤, ៤ (៥កតុប ណោរម ដេសម ១៩៣៤): ២៣៧-២៤៤.]

พระศาสนโสภณ ชวน ณาต. "โลกธรรม 8 ประการ." ทัมพูขสุริยา, no. 1 (1931): 31-38. [ព្រះសាសនសោភ័ណ ជួន ណាត. "លោកធម៌ ៨ ប្រការ." កម្ពុជសុរិយា, no. ១ (១៩៣១): ៣១-៣៨.]

พุทธศาสนบัณฑิตย. จุบาปกรณ์มย. พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1972. [ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ. ច្បាប់ក្រុមជុំយ. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ១៩៧២.]

———. ประวัติสังเขปพุทธศาสนบัณฑิตย. พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 2005. [ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ. ប្រវត្តិសង្ខេបពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ២០០៥.]

ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา. พนมเปญ: ม.ป.ท., 1954. [ភូមិសាស្ត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា. ភ្នំពេញ: n.d., ១៩៥៤.]

ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา. พนมเปญ: บรรณาการ ชิน-แฉ, 1952. [ភូមិសាស្ត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា. ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារ ឃិន-ឆៃ, ១៩៥២.]

ภูมิศาสตร์ในประเทศไทยกัมพูชา. พนมเปญ: บรรณาการ ชิน-แฉ, 1950. [ភូមិសាស្ត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា. ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារ ឃិន-ឆៃ, ១៩៥០.]

มล, บุญฉันท. จริตเขมร. พนมเปญ: เลข 79, 1973. [ម៉ុល, ប៊ុណ្ណចន្ទ. ចរិតខ្មែរ. ភ្នំពេញ: លេខ ៧៩, ១៩៧៣.]

มาส. คำสอนตามาส. พนมเปญ: บรรณาการอังกอร์, 2007. [មាស. បណ្តាំតាមាស. ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារ អង្គរ, ២០០៧.]

"ราชวิจารณ์เพื่อความราบรื่นในรัฐธรรมนูญซึ่งมหากษัตริย์ได้ประทานแก่ประชาราษฎร์ของพระองค์ เมื่อ พ.ศ. 2470 ค.ศ. 1947." 22 กุมภาพันธ์ 1955. ราชกิจปไตย ก่อ่งที่ 347. บรรณสถานชาติกัมพูชา. [រាជវិចារណ៍ដើម្បីសម្រួលរដ្ឋធម្មនុញ្ញដែលមហាក្សត្រិយ៍បានប្រោសព្រះទានដល់ប្រជារាស្ត្រព្រះអង្គ ក្នុង ព.ស.២៤៧០ គ.ស.១៩៤៧." ២២ កុម្ភៈ ១៩៥៥. រាជាធិបតេយ្យ BOX 347. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"โรงพิมพ์นครวัด." นครวัด (12 มีนาคม 1938): 1. [រោងពុម្ពនគរវត្ត." នគរវត្ត (១២ មារ្យ ១៩៣៨): ១.]

"ลูกศิษย์อยู่โรงเรียนเด็ก." นครวัด (12 กุมภาพันธ์ 1938): 1. ["កូនសិស្សចាស់បោរនៅសាលាដៃក." នគរវត្ត (១២ ហ្វេរីយេរ ១៩៣៨): ១.]

วจนานุกรมเขมรภาคที่ 1 ภาคที่ 2. 5th ed. พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย, 1967. [វចនានុក្រមខ្មែរ ភាគទី ១ ភាគទី ២. បោះពុម្ពត្រាទី ៥. ភ្នំពេញ: ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ១៩៦៧.]

"ศาสนาเก่าได้บุกรุกพระพุทธศาสนา." นครวัด (4 มิถุนายน 1938): 1-2. [សាសនាទៅដោយលុកលុយ

ព្រះពុទ្ធសាសនា." **នគរវត្ត** (៤ យូរ៉ាង ១៩៣៨): ១-២.]

ស៊ីម៉ូន, គេម. ការកិច្ចការវិទ្យាសាស្ត្រប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ. ម.ប.ត., 1961. [ស៊ីម៉ូន, សិក្សា

ពិចារណាប្រវត្តិអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ. n.p., ១៩៦១.]

សាវ័ត, សាក. ប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជា និង ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ. អង្គការ: វណ្ណសាស្ត្រ, 2013. [សាវ័ត, សាក.

ប្រវត្តិសាស្ត្រកម្ពុជា និង ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ. ភ្នំពេញ: វណ្ណសាស្ត្រ, ២០១៣.]

"សារព្រឹត្តិ ១១." រាជកិច្ចការ 11, 2 (មេសា 1921): 26-27. [សារព្រឹត្តិ លេខ

៩." **រាជកិច្ចការ** ១១, ២ (អាស៊ីម ម៉េ យូរ៉ាង ១៩២១): ២៦-២៧.]

"សារព្រឹត្តិ ៤." រាជកិច្ចការ 6, 2 (មេសា 1916): 71. [សារព្រឹត្តិ

លេខ ៤." **រាជកិច្ចការ** ៦, ២ (អាស៊ីម ម៉េ យូរ៉ាង ១៩១៦): ៧១.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (1940-1950). 2nd ed.

កម្ពុជា: វណ្ណសាស្ត្រ, 2005. [ស៊ីម៉ូន, ណៃត. **រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (1940-1950)**. 2nd ed.

កម្ពុជា: វណ្ណសាស្ត្រ, 2005. [ស៊ីម៉ូន, ណៃត. **រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (1940-1950)**. 2nd ed.

សុភារត, ប្រធានក្រុមការងារ. "ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ." កម្ពុជា 2, 1 (1927): 29-39. [សុភារត, ប្រធានក្រុមការងារ.

"ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ." **កម្ពុជា** ២, ១ (១៩២៧): ២៩-៣៩.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

ស៊ីម៉ូន, ណៃត. រាជកិច្ចការ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ៣៦ រូប ជានិច្ច: ការចាប់ផ្តើម និង ការចាកចេញក្នុងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ (ភាគ១). ភ្នំពេញ: n.p.,

២០១៤.]

———. **อักษรศิลป์เขมรศตวรรษที่ 20 กวินิพนธ์กับชุดอรรคบท.** พนมเปญ: บรรณาธิการอังกอร์, 2007. [ហុកឌី, ឃីង. **អក្សរសិល្ប៍ខ្មែរសតវត្សទី ២០ កវីនិពន្ធនិងកម្រងអត្ថបទ.** ភ្នំពេញ: បណ្ណាគារអង្គរ, ២០០៧.]

หັก, คิม "อารัมภบทหน้าโตนเลสาบ." **กัมพูขสุริยา** 11, 1-3 (1939): 7-8. [ហាក់, គីម. "អារម្ភកថាទីកទន្លេសាប." **កម្ពុជសុរិយា** ១១, ១-៣ (១៩៣៩): ៧-២.]

हाज, नू. **फुकासुरोपोन.** พนมเปญ: อาคารพิมพ์เผยแพร่วัฒนธรรม, 2532. [ហាច, នូ. **ផ្កាស្រពោន.** ភ្នំពេញ: អាគារបោះពុម្ពផ្សាយវប្បធម៌, ២៥៣២.]

ແທຣິສ, ເຢີຍນ. **ປະຫວັດແລະການປັບປຸງພຸທສາສນາປະເທດກັມພູຈາ.** พนมเปญ: โรงพิมพ์นครวัด, 2004. [ហែរីស, អៀន. **ប្រវត្តិ និងការប្រតិបត្តិព្រះពុទ្ធសាសនានៅប្រទេសកម្ពុជា.** ភ្នំពេញ: រោងពុម្ពផ្សាយនគរវត្ត, ២០០៤.]

พุด, คย. **ชีวประวัติพระอาจารย์แหมม เจียว.** ม.ป.ท., 1972. [ឡុត, គយ. **ជីវប្រវត្តិព្រះអាចារ្យហៃម ចៀវ.** n.p., ១៩៧២.]

"องค์กรและการทำงานของสมัชชาแห่งชาติกัมพูชา ปี 1946-1991." 1997. การเมือง กล่องที่ 109. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["ការរៀបចំ និងការប្រព្រឹត្តនៅនៃរដ្ឋសភាកម្ពុជា ពី ១៩៤៦-១៩៩១ (Organisation et Fonctionnement de l'Assemblée Nationale du Cambodge 1946-1991)."] ១៩៩៧. ការងាររបាយការណ៍ BOX 109. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"องค์ประชุมครั้งที่ 11 การพิจารณากฎหมายลบล้างโทษพวกเขมรอิสระ." 03/03/1949. กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกล่อง 8 เลขที่ 243. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["អង្គប្រជុំលើកទី ១១ ស្តីអំពីការពិភាក្សាលើច្បាប់លុបលាងទោសពួកខ្មែរឥស្សរៈ." ០៣/០៣/១៩៤៩. កំណត់ហេតុប្រជុំរដ្ឋសភាលេខប្រអប់ ៨ លេខសុំលិខិត ២៤៣. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"องค์ประชุมครั้งที่ 12 การพิจารณา (ต่อ) กฎหมายลดโทษให้พวกเขมรอิสระ." 04/03/1949. กำหนดเหตุประชุมรัฐสภา เลขกล่อง 8 เลขที่ 244. บรรณสถานชาติกัมพูชา. ["អង្គប្រជុំលើកទី ១២ ស្តីអំពីការបន្តលើច្បាប់លើកលែងទោសអោយពួកខ្មែរឥស្សរៈ." ០៤/០៣/១៩៤៩. កំណត់ហេតុប្រជុំរដ្ឋសភាលេខប្រអប់ ៨ លេខសុំលិខិត ២៤៤. បណ្ណសាដ្ឋានជាតិកម្ពុជា.]

"อ้างอิงนานาประเทศ." **นครวัด** (21 พฤษภาคม 1941): 1. ["ជំណាងនានាប្រទេស." **នគរវត្ត** (២១ ម៉េ ១៩៤១): ១.]

อุม-แหมม. "พุทธศาสนากับคุณค่าทางจริยธรรมของสามิภรรยา." **กัมพูขสุริยา** 54, 2 (เมษายน - พฤษภาคม - มิถุนายน 2000): 2-53. [ឌឹម-ខៃម. "ពុទ្ធសាសនានិងតម្លៃសីលធម៌ចំពោះស្វាមីភរិយា." **កម្ពុជសុរិយា** ៥៤, ២ (មេសា-ឧសភា-មិថុនា ២០០០): ២-៥៣.]

อุม-สุม. "ปัญหาบวช." **กัมพูขสุริยา** 49, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ - มีนาคม 1995): 27-34. [អ៊ឹម-ស៊ឹម . "បញ្ហាបួស." **កម្ពុជសុរិយា** ៤៩, ១ (មករា-កុម្ភៈ-មីនា ១៩៩៥): ២៧-៣៤.]

เอกสารหนังสือ กรมขุนมแปลคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศไทย. Edited by สน โสะวะณณนิ

พจนมแปล: อังกอร์, 2012. [ឯកសារស្រាវជ្រាវ ក្រុមជំនុំប្រែកម្ចីព្រះត្រៃបិដកនៃប្រទេសកម្ពុជា.

Edited by សុវណ្ណនី ស៊ិន. ភ្នំពេញ: អង្គរ, ២០១២.]

เซเดส์. "อักษรสาศตร์เขมร." **กัมพูขสุริยา** 14, 6 (1942): 3-9. [សីដេស. "អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ." **កម្ពុជសុរិយា** ១៤, ៦ (១៩៤២): ៣-៩.]

———. "อักษรสาศตร์เขมร." **กัมพูขสุริยา** 14, 4 (1942): 3-9. [សីដេស. "អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ." **កម្ពុជសុរិយា** ១៤, ៤ (១៩៤២): ៣-៩.]

———. "อักษรสาศตร์เขมร." **กัมพูขสุริยา** 14, 1 (1942): 31-34. [សីដេស. "អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ." **កម្ពុជសុរិយា** ១៤, ១ (១៩៤២): ៣១-៣៤.]

พระครูวิมลปัญญา (อุ้ม-สุร). "มรณานุสติกรรมฐานพิศดาร." **กัมพูขสุริยา** 2, 7 (1927): 570-586.

[ព្រះគ្រូវិមលបញ្ញា (អ៊ុម-សួរ). "មរណានុស្សតិកម្មដ្ឋានពិស្តារ." **កម្ពុជសុរិយា** ២, ៧ (១៩២៧): ៥៧០-៥៨៦.]

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ยิ่งยศ บุญจันทร์
วัน เดือน ปี เกิด	04 กุมภาพันธ์ 2536
สถานที่เกิด	นนทบุรี
วุฒิการศึกษา	อักษรศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) เกียรตินิยมอันดับ 1 มหาวิทยาลัยศิลปากร (2557)
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 300/447 กองคลังแสง กรมสรรพาวุธทหารบก หมู่ 1 ตำบลเขาพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี 15160
ผลงานตีพิมพ์	จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ วีรวัฒน์ อินทรพร และยิ่งยศ บุญจันทร์. "บทสังเคราะห์และบรรณานุกรม: งานเขียนว่าด้วยหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ." เอกสารประกอบการรำลึกถึงหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ วันอาทิตย์ที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2559 ณ ห้องศศินทร์ ฮอลล์ ชั้น 9 อาคารศศปาลุสาลา สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจ ศศินทร์, 2559.
รางวัลที่ได้รับ	ยิ่งยศ บุญจันทร์. "แนะนำหนังสือ: ชาตคืออะไร." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 40, 1 (มกราคม - มิถุนายน 2561): 298-305. นักเรียนทุนโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) รุ่นปีการศึกษา 2558 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)